

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

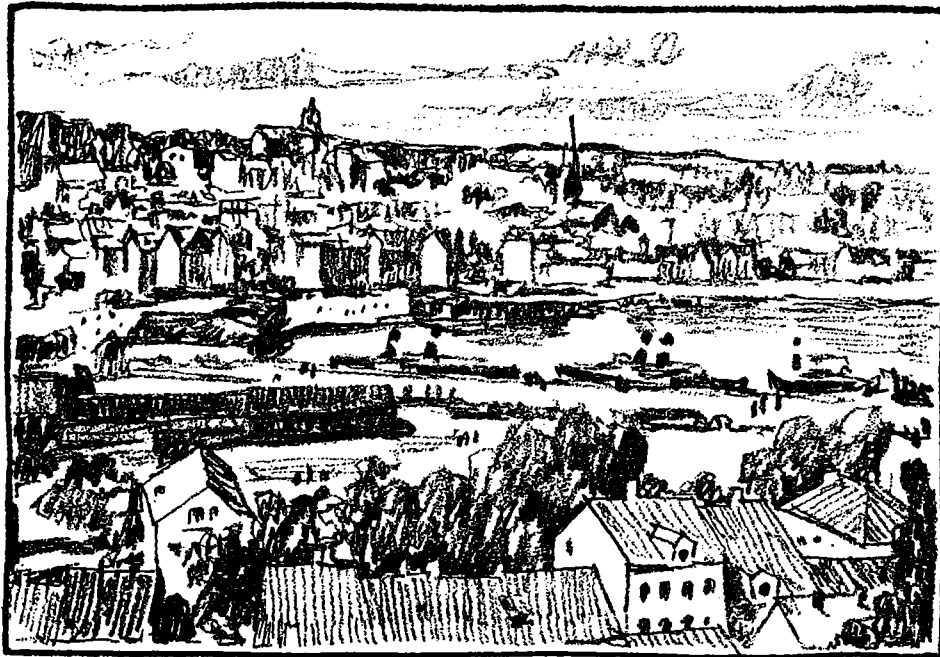
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SYDSLESVIG
GENNEM TIDERNE

AANDENS OG HAANDENS VIRKE

Hans Peter Jacobsen:

HANDEL, HAANDVÆRK
OG INDUSTRI

Gamle Billeder er tit bedre end Ord og Tal i Stand til at illustrere Fortiden. Betydningsfulde Vidnesbyrd om, hvorledes det økonomiske Liv i Sydslesvig formede sig for 100 Aar siden og længere tilbage i Tiden, er de mange Billeder af Sejlskibe, som man hist og her kan se i gammeldags, hyggelige Dagligstuer og f. Eks. i Flensborghus' Restaurant: Sejlskibe med Dannebrog agter eller i Mastetoppen. Disse Billeder er overbevisende Overleveringer om, hvor snæver Tilknytning det økonomiske Liv i Hertugdømmet Slesvig har haft til dansk Erhvervsliv, og hvor stærkt sønderjydsk Initiativ har forstaaet at udnytte og nyttiggøre den slesvigske Produktion, saavel som de fra Alverden paa egne Skibe hjemførte Varer.

Ganske vist kan man ved Betragtning af fordums Tider ikke tale om et egentlig *sydslesvigsk* Erhvervsliv, d. v. s. om et afgrænset økonomisk Omraade mellem Ejder og Skelbæk. Dengang, og selv under tysk Herredømme til 1920, udgjorde Hertugdømmet

Slesvig, altsaa hele Sønderjylland, en Enhed i økonomisk Henseende, som for Storhandelens Vedkommende fandt sit Midtpunkt i Flensborg. Efter at Toldgrænsen 1850 var flyttet fra Kongeaaen til Ejderen, opstod der en særlig økonomisk Blomstringstid for Hertugdømmet Slesvig, og denne Forholdsregel mindskede det konkurrencemæssige Tryk, som udøvedes af Holsten og Hamborg, ligesom den var til Gavn for den naturgivne Kontakt med det skandinaviske økonomiske Omraade. Men allerede tre Aar senere blev ogsaa Holsten inddraget under Helstatens Toldomraade, og de skadelige Følger af Slesvigs Forbindelse med Holsten gjorde sig ret snart gældende, ikke mindst for slesvigsk og dansk Erhvervsliv. Hamborgs Handel begyndte igen sin Ekspansion, ikke alene i de to Hertugdømmer, men ogsaa for selve Kongerigets Vedkommende. Som Følge heraf fik den økonomiske Krise, der havde sit Udgangspunkt fra Hamborg, alvorlige Følger for Danmark. Flensborg overvandt dog, takket være Borgernes Fællesskabsfølelse, nogenlunde Krisen. Forbindelsen med Kongeriget vilde sikkert ogsaa være blevet yderligere til Gavn for det slesvigske Erhvervsliv, hvis Kri-gen 1864 ikke havde revet Hertugdømmet ud af sit naturlige Erhvervsomraade og gjort det til et afsides beliggende tysk Grænse-land.

DET UDELTE SLESVIG UNDER TYSK HERREDØMME.

De tyske Krige i 1864, 1866 og 1870—71 fandt Sted samtidig med Industrialiseringens første stærke Virkninger, som siden da i Krig og Fred saa indgribende har været afgørende for Verdenshistoriens Udvikling. De slesvigske Erhvervsdrivende var allerede dengang, hvad de stadig er, nøgterne Realister med en Tankegang, der var mere økonomisk end „statspolitisk“ bestemt, og de søgte derfor, da de nu engang (selv om det for en stor Dels Vedkommende ikke var med Glæde) efter 1864 var blevet „Prøjsere“, saa godt som det var muligt at nyttiggøre deres Indlemmelse i det tyske økonomiske Omraade. Det gik, men det gik ikke særligt godt.

De trafik-geografiske Faktorerers afgørende Indflydelse gjorde sig gældende med stor Styrke. Medens der udvikledes en vældig Industri i Vesttyskland, Mellemtyskland og Øvreschlesien, blev Slesvig overvejende et Landbrugsland, som havde vanskeligt ved at finde Tilslutning til Industrialiseringen. Det skyldtes ikke Driftslederne eller Arbejdsgiverne i Flensborg og Landsdelens andre Byer; de var dygtige nok og ydede det, Forholdene tillid. Men den manglende Raastofbasis, og den, i Sammenligning med indre tyske Omraader fragt-ugunstige Beliggenhed, hindrede selvfølgelig Udbygningen af en Række Industrigrene, og som Følge heraf hvilede hele det slesvigske Erhvervsliv fra 1864 til 1920 egentlig paa det hjemlige Landbrugs Fundament og — last not least — paa Handel og Skibsfart. Dertil kom Haandværket, hvis forskellige Grene og Afskygninger organisk havde tilpasset sig det stedlige Forbrug og det tekniske Fremskridt.

Ved Siden af Landbruget, som her ikke skal gøres til Genstand for særlig Omtale, og ved Siden af Haandværket og Detailhandelen, der som Regel ikke fik mere lokal Betydning, viser det sydslesvigske Erhvervsliv (altsaa bortset fra Nordslesvig) kort før den første Verdenskrigs Udbrud følgende Billede:

Industri og Skibsfart: Flensborgske Rederier raadede 1913 over ialt 96 Skibe med ca. 112.000 Brutto-Register-Tons med en investeret Kapital paa ca. 18 Millioner Mark. I Aaret 1912 udbetaltes ialt 3 Millioner Mark i Dividende, af hvilket man vil se, hvilket Aktiv de flensborgske Rederier dengang var for det slesvigske Erhvervsliv.

De fleste Flensborg-Skibe sejlede om Vinteren paa Middelhavet, medens de større gik til Nordamerika. Om Sommeren sejlede man med Træ og Kul paa Nord- og Østersøen.

Hvilken overordentlig Betydning Skibsfarten dengang havde for den sydslesvigske Vareudvikling, viser Havnestatistikens Tal for Skibstrafiken i Tiden 1. April 1913 til 31. Marts 1914, for saa vidt de vedrører Fragtsejladsen:

	Ind- og udgaaende Skibe med Netto cbm.	
Flensborg	4.929	1.411.395
Frederiksstad	597	131.440
Husum	2.296	310.940

Kappel	1.176	125.431
Slesvig	1.104	170.264

Engros-Handelen, der hovedsagelig havde sit Sæde i Flensborg, beherskede omtrent hele Nordslesvig. Mod Syd stødte den allerede i Omegnen af Slesvig paa Konkurrencen fra Hamborg.

For Kolonialvarer, Stentøj og Jernvarer, saavel som for Træ og Byggematerialer fandtes der en hel Række af Engros-Firmaer, og desuden havde Handelen med Landbrugsprodukter og Kvæg med Tyskland som Afsætningsomraade temmelig stor Betydning. Fra Kvægmarkedet i Husum blev der 1913 saaledes leveret over 63.000 Stk. Hornkvæg til det indre Tyskland.

Industrien omfatter, som allerede nævnt, kun visse Specialindustrier. Det største Industriforetagende i Flensborg, Værftet, lod 1913 foruden en Flydedok bygge 7 Dampskibe med 53.000 Brutto-Reg.-Tons. Dermed stod »Flensburger Shiffsbau-Gesellschaft«, hvad Bygningen af Fragtdampere angaar, i Spidsen for de tyske Østersø-Værfter. Det beskæftigede 1913 over 2.500 Arbejdere.

Der er særlig Grund til at nævne Flensborgs Sprit-Industri, som med over 20 Virksomheder fremstillede „Flensborg Rom“ og Akvavit og havde en Omsætning paa flere Millioner Mark. For enkelte Produkters Vedkommende gjaldt det, at de fandt Afsætning over hele Verden. Som paa mange Omraader gjorde den historiske Forbindelse mellem Nordslesvig og Sydslesvig sig ogsaa her gældende. „Bommerlunder“ Akvavit'en, der er over 200 Aar gammel og har faaet sit Navn efter Landsbyen Bommerlund i Nordslesvig, hvor den først blev fremstillet, har tidligere animeret Digtere til Lovprisning. De fleste kender Verset fra H. P. Holst's „Den lille Hornblæser“:

Sin Bommerlunder maa man ha',
den kradser og den brænder.
Det er den bedste danske Snaps,
saa paastaar hver en Kender.

Læg Mærke til, at der i dette Vers tales om en dansk Snaps, og det er symbolsk for hele Flensborgs Spritindustri, som for øvrigt ogsaa efter 1920 ved at oprette Filialvirksomheder, opretholdt den økonomiske Forbindelse mellem Hertugdømmets to adskilte Landsdele.

Ellers er der ikke ret meget at sige om hin Tids Industri. Papirfabriken i Flensborg, der ogsaa er af ældre Oprindelse, spiller en vis Rolle, saavel som den gamle Kobbermølle ved Krusaa, der fremstillede Messing-Armaturer, og desuden mellemstore Industriforetagender, der fremstillede Husgeraad og Maskiner. Levnedsmiddelindustrien havde forstaaeligt nok allerede den Gang sin Betydning ved Forarbejdelsen af Kornprodukter, Mælk og Kød, men var ikke i Stand til at udvikle sig til en Højde som i Danmark, fordi det tyske Marked var saa ivrig Aftager af Korn og levende Kvæg. Det var kun Mejerierne, som formaaede at følge med i en jævn Udvikling, uden dog for det enkelte Mejeris Vedkommende at komme ud over Mindste- eller Mellemmaalet.

Grundlaget for Velstanden før 1920 — ganske vist taget som Helhed en beskeden Velstand — var, som man vil se, ved Siden af Landbrugs-Produktionen de sydslesvigske Skibsrederes og Erhvervsdrivendes Foretagsomhed. De tjente deres Penge enten i fjerne Lande, i hvert Fald uden for det slesvigske Omraade, eller i det Opland, der omgav Købstæderne.

Flensborgs Opland var Nordslesvig. Og Nordslesvig stemte sig 1920 tilbage til Danmark.

SLESVIG DELT — EN ØKONOMISK SVÆKKELSE AF SYDSLESVIG.

Man kan vist kun forklare den fanatiske Kamp, som der fra tysk Side i 1920 førtes for at fastholde Sydslesvig ved det tyske Rige, ud fra den nationalistiske Psykose, der plejer at angribe et Folk efter et militært Nederlag. I hvert Fald maatte økonomiske Overvejelser forkaste en Grænse lige Nord for Flensborg. Men de Stemmer, der prædikede økonomisk Fornuft, blev ikke hørt, og de Følger, man havde frygtet, udeblev heller ikke.

Medens Nordslesvig efterhaanden tilpassede sig det danske Erhvervslivs Struktur og efter at have overvundet Overgangsvanskelighederne er i blomstrende Fremgang, forfaldt Erhvervslivet i

Sydslesvig til en kronisk hensygnende Tilstand. Denne Tilbagegang skyldtes dog ikke udelukkende Grænsen af 1920 og Tabet af Nordslesvig som Afsætningsomraade. Ganske vist havde Nordslesvigs Genforening med Danmark samme Følge for det sydslesvigske Erhvervsliv, som hvis der — for at tale i Lignelser — blev foretaget en Amputation af vigtige Lemmer paa det menneskelige Legeme. Men et amputeret Lem kan erstattes med en Protese, og hvis det tyske Rige havde givet det sydslesvigske Erhvervsliv en tilsvarende „Protese“, d. v. s. havde gennemført en økonomisk Politik, som var kommet Landsdelen til Gode, saa var Sydslesvig uden Tviyl ikke sunket ned paa det katastrofale økonomiske Niveau, saaledes som det blev Tilfældet efter 1920, og som ikke engang den nazistiske Skinkonjunktur var i Stand til at hæve i væsentlig Grad. Vel gav den tyske Rigsregering før Afstemningen i 1920 de sydslesvigske Erhverv en Række Løfter om Hjelpeforanstaltninger, men de blev ikke indfriet efter Afstemningen. Tværtimod, den rigstyske økonomiske Politik ændredes i Tidens Løb til en Forringelse i Stedet for til Fremme af det sydslesvigske Erhvervsliv.

Denne Konstatering vil være uforstaaelig for enhver, der ikke har haft de aandelige og strukturelle Forskydninger inden for det tyske økonomiske Liv siden Sammenbrudet 1918 for Øje. Den første Verdenskrig havde overleveret Tyskland økonomiske Organisationsformer, der ganske vist var tænkt som Krigsforanstaltninger, men derefter fortsattes i en privatøkonomisk Kartel- og Syndikatpolitik, for senere at munde ud i den stramme nazistiske Planøkonomi. Over for denne den tyske økonomiske Politik centripetale Kraft stod Sydslesvigs individualistisk tænkende Erhvervsdrivende temmelig hjælpeløse, og Resultatet var den Opfattelse, at Tyskland i økonomisk Henseende havde ladet Sydslesvig i Stikken.

Reaktionen, der opstod af denne Erkendelse, var forskellig og bestemtes af den nationale Indstilling. Adskillige førende Erhvervsfolk udtalte allerede straks efter 1920, at Grænseafgørelsen den-

gang var en økonomisk Fejltagelse. Allerede i Tyverne banede ganske aabenlyst en Omstilling i de sydslesvigske Erhvervsfolks grænsepolitiske Tankegang sig Vej. Det blev indlysende for dem, at det økonomiske Problem i Sydslesvig var et Grænseproblem, som kun syntes at kunne løses paa to Maader, nemlig enten ved en økonomisk Genforening med det tabte nordslesvigske Opland eller ved en fra rigstysk Side ført energisk gennemført Grænsehjælp til den Del af Hertugdømmet Slesvig, der var forblevet ved Tyskland og derfor var geraadet i økonomisk Stagnation.

Allerede i Tyverne mærkede man den ændrede Indstilling hos de indtil da nationalt tysksindede Erhvervskredse, som efter 1945 er traadt aabent frem for Dagen. Det blev forudsagt baade af Flensborg Byraad og af Flensborg Handelskammer, at det sydslesvigske Erhvervsliv vilde gaa tabt for Tyskland, hvis den tyske økonomiske Politik ikke ydede Sydslesvig en særlig Understøttelse. Med Forbavselse læser man følgende Beretning fra Flensborgs Handelskammer fra Marts 1947:

»En længere Bevisførelse vil være overflødig for at gøre det klart, at det ikke blot af økonomiske, men ogsaa af politiske Grunde ubetinget er paakrævet at knytte Grænseområdet saa tæt som muligt til det tyske Erhvervsliv, fordi der hermed ydes den stærkeste Beskyttelse mod Afstaaelses- og Løsrivelsesbestræbelser Naar dette gælder for Grænseomraader i Almindelighed, maa det desto mere gælde saadanne, der er særlig ugunstigt beliggende i Forhold til det indretyske Erhvervsliv. Selv hvis Befolkningen i et saadant Grænseomraade er af en stejl Beskaffenhed, med sejt Vilje knyttet til Hjemstavnen og iøvrigt har Vilje til at hævde sig i en økonomisk Kamp, saa kan en saadan Kamp kun gennemføres med Resultat, hvis Riget og Staten rydder de Hindringer af Vejen, som modvirker Kræfternes frie Udfoldelse, og som Befolkningen ikke alene er i Stand til at fjerne«.

Dette Memorandum, hvis Synspunkter Hundreder af Gange er blevet forelagt de tyske Regeringskontorer, er ganske vist Udtryk for et nationalt Sindelag, som forstaaeligt nok blev ført i Marken af de førende Personligheder inden for de sydslesvigske Myndigheder og Erhvervsorganisationer. Men da alle Advarsler af den Art overfor de tyske Provins- og Centralmyndigheder paa ingen Maade blev taget til Følge, kom en større Kreds af sydslesvigske

Driftslederes økonomiske Tankegang paa Afstand fra Tyskland og bevægede sig hen mod samme grænsepolitiske Problemstilling, som aabenlyst blev aktuelt efter Kapitulationen 1945. Den centraltyske Administrations Mangel paa Forstaaelse af de sydslesvigske økonomiske Problemer er saaledes egentlig og afgørende Aarsag til, at Handel, Haandværk og Industri ikke var i Stand til at befri sig fra de økonomiske Eftervirkninger, der var opstaaet af Nordslesvigs Genforening med Danmark. Som Følge deraf nød disse Erhvervsgrupper ogsaa kun delvis Gavn af Nazitidens tilsyneladende Opblomstring. Ganske vist havde Erhvervslivet ogsaa i Sydslesvig Fremgang — i hvert Fald tilsyneladende — set i Forhold til Depressions-Aarene før 1933. Men Strukturbilledet af Erhvervslivet fra de sidste Aar før den anden Verdenskrig viser dog, i hvor ringe Grad Sydslesvig indtil da havde faaet Tilknytning til den ellers overalt udviklede Industrialisering.

ERHVERVSLIVET MELLEM DE TO VERDENSKRIGE.

Grænsedragningen af 1920 medførte automatisk en lokal økonomisk Krise med et ubegribeligt Omfang. I Aaret 1928 overrakte Magistraten i Flensborg den tyske Rigsregering et Memorandum, betitlet „Flensborgs økonomiske og finansielle Nødtilstand efter Afstaaelsen af Nordslesvig“, der, selv om det var forfattet efter nationale tyske Synspunkter, objektivt og ubarmhjertigt tegnede et Billede af det sydslesvigske Erhvervslivs fortvivlede Kamp for sin Eksistens. Netop dette Memorandum belyser skaanselsløst den Kendsgerning, at Weimar-Republikens tysk nationale Politik blev et Kvælertag om Halsen paa Erhvervslivet i det Sydslesvig, der var blevet ved Tyskland.

Da nu de Erhvervsdrivende i Sydslesvig, for saa vidt de tilhører de gamle jydsk og frisiske Slægter, ifølge deres Væsen er i Besiddelse af den samme Sejghed som Jyderne Nord for Grænsen, søgte det »amputerede« sydslesvigske Erhvervsliv selvfølgelig at finde en Ækvilens for det tabte Afsætningsomraade. Som Følge deraf blev det tvunget til at paabegynde en Konkurrence med det indretyske Erhvervsliv, d. v. s. med Virksomheder i Hamborg og Kiel. Det var ikke nogen let Op-

Valsemøllen i Flensburg.

Kartoffelskude losses i Flensburg Havn.

gave, for Syd fra mødtes Ekspansionstrangen mod Nord med den af Nøden skabte Ekspansionsdrift inden for Flensborgs Erhvervsliv, der havde Retning mod Syd. Det sydslesvigske Erhvervsliv opnaaede altsaa, til Trods for Initiativ og Dygtighed, ikke at skabe Udligning for det tabte Afsætningsomraade mod Nord.

Man gjorde nu Forsøg paa at oprette nye Industrivirksomheder i Flensborg. Men da Indehaverne af de flensborgske Virksomheder paa Grund af Savnet af det nordlige Afsætningsomraade havde mistet deres Kapitalkraft, blev det overvejende rigstyske Fabrikker eller Virksomheder, der forsøgte at skabe en større Industrialisering i Sydslesvig. Alligevel lykkedes det ikke at opbygge en Industri i Sydslesvig, som kunde erstatte det national-økonomiske Tab og den erhvervsmæssige Svækkelse, der var indtraadt efter Grænsedragningen i 1920.

Den økonomiske Krise før 1933 rystede ikke blot Landbruget, der er Fundamentet for det sydslesvigske Erhvervsliv, men ogsaa de øvrige Erhverv, som omfatter Handel, Haandværk, Industri og Skibsfart. Den tyske økonomiske Politikk allerede omtalte centripetale Kraft trak de fleste Rederier fra Flensborg til Hamborg, hvilket medførte, at et af det sydslesvigske Erhvervslivs betydeligste Aktiver gik tabt for Flensborg.

I denne Tid, der var præget af den frygteligste Depression, fandt Overgangen fra Weimar-Republikens pseudo-demokratiske økonomiske Politik til den nationalsocialistiske Planøkonomi, saaledes som den til sidst udviklede sig til at være, Sted. Det er muligt, at man, vildført af hin Tids voldsomme totalitære Propaganda, er af den Opfattelse, at de sydslesvigske Erhvervsdrivendes Flertal var overbeviste Tilhængere af den nationalsocialistiske Planøkonomi. Men en objektiv Undersøgelse af de virkelige Forhold viser, at det ikke var Tilfældet. Ganske vist haabede man ogsaa i Sydslesvig paa en Frigørelse fra de kaotiske og katastrofale Krise-Symptomer under den pseudo-demokratiske Weimar-Republik, i Henhold til de økonomiske Løfter, der var givet af Nationalsocialisterne. Men hvor ringe den organisatoriske Tilslutning til den nationalsocialistiske Idé var, fremgaar af Flensborg Haandværkerkammers Aarsberetning fra 1937, af hvilken det fremgaar, at kun 20 pCt. af alle Haandværkere var Medlem af NSDAP.

Naturligvis bragte det nationalsocialistiske Regimes Igangsættelse af Beskæftigelse og Virksomhed, som til syvende og sidst var baseret paa Krigsforberedelse, de sydslesvigske Erhverv visse Fordele. Men selv da var den erhvervsøkonomiske Forsømmelse over for Sydslesvig aabenbar. I den førnævnte Aarsberetning, som 1937 udsendtes af Haandværkerkammeret i Flensborg, der i lang Tid havde været overordentlig grænsepolitisk aktiv fra tysk Side, betonedes der, at »Nordmarken« senere end andre Omraader inden for det tyske Rige havde draget Nytte af Bedringen paa det økonomiske Omraade, og undskyldende tilføjes der følgende Begrundelse: »For vort Kammer-Omraades Vedkommende er det en yderligere Besværlighed, at det er saa fjernliggende fra Rigets Hjerne; Bølgerne slaar ifølge Naturens Gang senere mod Kysten her end i de centralt beliggende Omraader«. Selv inden for Rammen af de nationalsocialistiske Injektioner med Rustningsudgifter blev Sydslesvig altsaa glemt, paa samme Maade som det i det foregaaende Tiaar var et *terra incognita* for Tyskland. Kun Byggehaandværket i Sydslesvig

havde under Nationalsocialismen god Fortjeneste ved Anlæg af Flyvepladser og Opførelsen af Kaserner. Men det drejede sig her atter om Firmaer, som var overført fra det indre Tyskland til Sydslesvig.

Hvis man vil betragte de sidste Aar før den anden Verdenskrig som en økonomisk — selv om det ogsaa blot var en kunstig og tilsyneladende — Opblomstringstid for Tyskland, maa det her over for konstateres, at Handel, Haandværk og Industri kun meget betinget har draget Nytte af en saadan. Den hosføjede grafiske Fremstilling over de beskæftigede Personer uden for Landbruget i Sydslesvig, beregnet efter Folketællingen den 17. Maj 1939, viser, hvor relativt ringe Betydning de faglige Erhverv i Sydslesvig har haft, til Trods for alle nationalsocialistiske Igangsættelses-Forsøg. I denne Fremstilling er Haandværk og Industri taget under et, og man vil staks se, at bestemte Faggrupper fuldstændig savnes, fordi de paa Grund af manglende Forudsætninger ikke har været i Stand til at trives. Alt ialt beskæftigedes af et samlet Indbyggerantal paa ca. 350.000 Personer ca. 73.000 Personer i de faglige Erhverv, altsaa i Industri, Haandværk, Handel og Trafik, i offentlig og privat Tjeneste samt Fiskeri.

Den langt overvejende Del af disse fagligt beskæftigede Personer falder paa Haandværksvirksomheder. Det gælder ogsaa for Gruppen „Nærings- og Nydelsesmidler“, der ved Siden af Byggefaget fremtræder som den eneste talstærke Gruppe inden for Industri og Haandværk. Byggefagets kunstige Oppustning som Følge af den nationalsocialistiske Oprustning tilhører allerede siden 1945 Historien og har derfor ikke Krav paa en særlig Beskrivelse. Derimod kan de øvrige Grupper inden for Industri og Haandværk betragtes som organisk udviklede, og de danner saaledes et Fundament for de faglige Erhvervs Fremtid i Sydslesvig.

Af en vis Betydning er under normale Forhold, d. v. s. naar der er Kul, Teglværksindustrien. Ligeledes maa Fabrikkerne, der selv forarbejder Jern og Metal, og saadanne, der fremstiller Maskiner og Fartøjer, betragtes som en fast Bestanddel af de sydslesvigske

Erhvervsvirksomheder. Det gælder navnlig for Værftet i Flensborg, der er den eneste Storvirksomhed af fremragende Betydning.

Af Tallet paa de Beskæftigede inden for Gruppen »Nærings- og Nydelsesmidler« falder forstaaeligt nok den største Procentdel paa haandværksmæssige Slagterier og Bagerier. Inden for denne Gruppe eksisterer der dog tre store Virksomheder, som fortjener en særlig Omtale paa Grund af deres overordentlige Produktions-Kapacitet, det er de to Kødvarerfabrikker Kommanditselskabet H. Redlefsen i Satrup og Aktieselskabet Brdr. Rasch i Slesvig samt den schweiziske Nestle-Koncerns Mælkekonserves-Fabrik i Kappel ved Slien. Den sidstnævnte Virksomhed er, set fra et industrielt og teknisk Standpunkt, sikkert den mest moderne i Sydslesvig.

Haandværket forblev naturligt nok ogsaa under den tilsyneladende national-socialistiske Opblomstringstid inden for de lokalt begrænsede Rammer, og det samme kan siges om Detailhandelen.

Typisk for Grænselandsforhold er det imidlertid, at en Del større Detailfirmaer efter Grænsedragningen 1920 opretholdt eller oprettede Filialer i Nordslesvig. Det viser sig altsaa, at Bestræbelserne — selv om det ogsaa er under nye Former — for at opretholde en nordslesvigsk og sydslesvigsk økonomisk Enhed fortsættes. At disse Bestræbelser til sidst tilintetgjordes som Følge af Slutresultatet af den tyske politiske og militære Agression, er en Sag for sig.

DET STORE SAMMENBRUD.

Det sydslesvigske Erhvervsliv har i Tidens Løb oplevet mangt et „op og ned“. Det kunde ikke undgaas, at Højkonjunkturer vekslede med Kriser. Det stortyske Riges militæriske og politiske Sammenbrud i Maj 1945 har imidlertid for Sydslesvigs Vedkommende afstedkommet et økonomisk Sammenbrud, hvis katastrofale Omfang er langt større end alle tidligere Krisetidens. Aarsagen til denne Katastrofe maa søges i den uproduktive Befolkningstilvækst, som Sydslesvig har lidt under efter Tilstrømningen af de landsfremmede Elementer siden Begyndelsen af 1945. I Sammenligning med normale Fredstider er Befolkningstallet næsten blevet fordoblet, og det deraf opstaaede „Flygtningeproblem“ er blevet et brændende Spørgsmaal, baade i politisk, kulturel og økonomisk Henseende. I denne Sammenhæng er kun den økonomiske Side af Flygtningeproblemet aktuelt, og dertil skal siges følgende:

Sydslesvig er, som allerede nævnt, i overvejende Grad et Land-

brugsløst, og et Agrarlands økonomiske Struktur er fra Naturens Haand af vedvarende Karakter, og Indbyggerantallet og Produktions-Kapaciteten er produktionsbundet afstemt efter hinanden. Den økonomiske Løsning af Flygtningeproblemet kan altsaa, hvis der skal være Tale om en Indlemmelse i Arbejdsprocessen, kun ske i et ganske minimalt Omfang.

Vanskeligheden ved at opføre Huse og andre Bygninger, ved at skaffe Raastoffer og Maskiner vil efter 1945 være en alvorlig Hindring for en Udbygning af den i og for sig ikke særlig betydelige sydslesvigske Industri. Og Fortiden har vist, at selv ikke et til Grænsen af sin Ydeevne til Industri-Intensitet oppisket Tyskland var i Stand til at fremme Sydslesvigs fuldstændige Industrialisering. Ad den Vej er det altsaa ikke muligt at skabe en økonomisk Løsning af Flygtningeproblemet, og det er i det hele taget et Fremtidsproblem, hvorledes man skal løse Spørgsmaalet om Sydslesvigs Overbefolkning. Økonomisk, altsaa ved Bosættelse af 300.000 landsfremmede Personer, kan Problemet i hvert Fald ikke løses, og gennemføres den planlagte Bosættelse virkelig (som der for Tiden intet kan siges om), vil det sydslesvigske Erhvervsliv ikke blot komme ud for en almindelige økonomisk Krise, men vil styrte ud i en Elendighedstilstand, der vil være ensbetydende med et dødeligt Kvælergreb om det hjemlige Erhvervsliv.

FREMTIDEN.

Det er baade vanskeligt og dristigt at spaa om Fremtiden, fordi det økonomiske Livs Skæbne i saa høj Grad er afhængig af stærke politiske Kræfters Vilje og Afgørelser. Saa meget kan dog siges, at Handel, Haandværk og Industri i Sydslesvig vil være i Stand til at finde en Vej ud af Kaos og Sammenbrud, hvis Landsdelen kunde blive løst fra den ulyksalige Forbindelse med det tyske økonomiske Omraade, saa der kunde blive indledet en Helbredelses-Proces i Forbindelse med den meget mere naturlige Tilknytning til det nor-

diske Erhvervsliv. Dette Synspunkt hviler paa tre Generationers Erfaring, men det er ikke nyt.

Som før nævnt har den officielle Repræsentation for det sydslesvigske Erhvervsliv, Handelskammeret i Flensborg, allerede for to Aartier siden peget paa den Fortræd, Tilknytningen til det tyske Erhvervsliv har forvoldt. Men de sydslesvigske Nationaløkonomer har imidlertid allerede for lang Tid siden taget Afstand fra de tyske centripetale økonomiske Kræfter og beskæftiger sig med Tanken om en Tilbagevenden til det skandinaviske Erhvervsomraade. I denne Forbindelse kan nævnes en bemærkelsesværdig Udtalelse, som den førende Personlighed inden for Flensborgs Handelskammer den 25. Juli 1941 fremsatte over for den tyske Rigsøkonomiminister: „Flensborg maa orientere sig mod det nordiske Rum. Det er ikke til at forstaa, at Flensborg med sin ugunstige Beliggenhed skal være forpligtet til at indføre alle Raastoffer fra det tyske Rige“. Det er værd at lægge Mærke til, at dette blev udtalt paa det sejrreste Stadium af en formentlig sejrrig Krig. Udtalelsen var altsaa et Udtryk for en virkelig, økonomisk og velbegrunder Erkendelse.

Skulde denne Erkendelse blive til Virkelighed, med andre Ord, skulde Sydslesvig, løst fra den tyske økonomiske Diktators centripetale Sugekraft, blive i Stand til at bygge sin fremtidige erhvervmæssige Økonomi paa sin Landbrugsproduktions naturlige Fundament, vilde Resultatet blive en virkelig Industrialisering paa Basis af Landbrugsproduktionen, saaledes som man har gennemført den i Danmark. Sydslesvig har Brug for og søger Vejen til økonomisk Frihed. Om det vil finde den og kan betræde den, er et andet Spørgsmaal. Men hvis Sydslesvig kan opnaa den naturlige Geninkorporering i det nordiske økonomiske Omraade og dermed i Verdensøkonomien, saa kan det ogsaa finde Vejen ud af den Elenighed, som det uden egen Skyld er kommet ud i.

Disse Tanker, nedskrevet i Aaret 1947, er ganske vist Hypoteser, men skulde de blive virkeliggjort, og hvis i saa Fald Handel,

Haandværk og Industri i Løbet af nogle Aar har overvundet den sørgelige Tilstand, de nu befinder sig i, og Sydslesvig ved Anvendelse af økonomisk Fornuft vil være i Stand til at overvinde Følgerne af Voldførelsen af 1864, hvad mon saa Historieskriverne i Aaret 2000 vil sige til dette lille Afsnit af den økonomiske Historie?

Hans P. Jørgensen

Jørgen Paulsen:

KUNSTEN I SYDSLESVIG –
ET RIDS

Sønderjyllands Kunst, saaledes som den afspejler sig baade i de bevarede Kunstminder og igennem de Kunstnere, der har virket i eller er udgaaet fra Landsdelen, taler et tydeligt Sprog om gammel Tilknytning til Moderlandet Danmark. Lige fra det Tidspunkt, da Kristendommen førte Landsdelen i nærmere Berøring med europæisk Aandskultur, indtil den voldelige Adskillelse fra Riget 1864, var hele Sønderjylland fortrinsvis en dansk Kunstprovins. Men ved Siden deraf er der naturligvis mange og stærke Vidnesbyrd om, at Landsdelen altid har været et kulturelt Indfalds- og Brydningsomraade. Dette spores især i Sydslesvig, hvor adskillige Træk i Bygnings- og Billedkunst, i Kunsthaandværk og Folkekunst kun kan begrundes og belyses paa denne Baggrund. Fremmede Indslag, især nederlandsk-frisiske fra Vest og nordtysk-sachsiske fra Syd, har som Regel gjort sig kraftigere og mere umiddelbart gældende her end andetsteds i det gamle danske Rige. Landsdelens historiske Skæbne har i høj Grad medvirket til at understrege

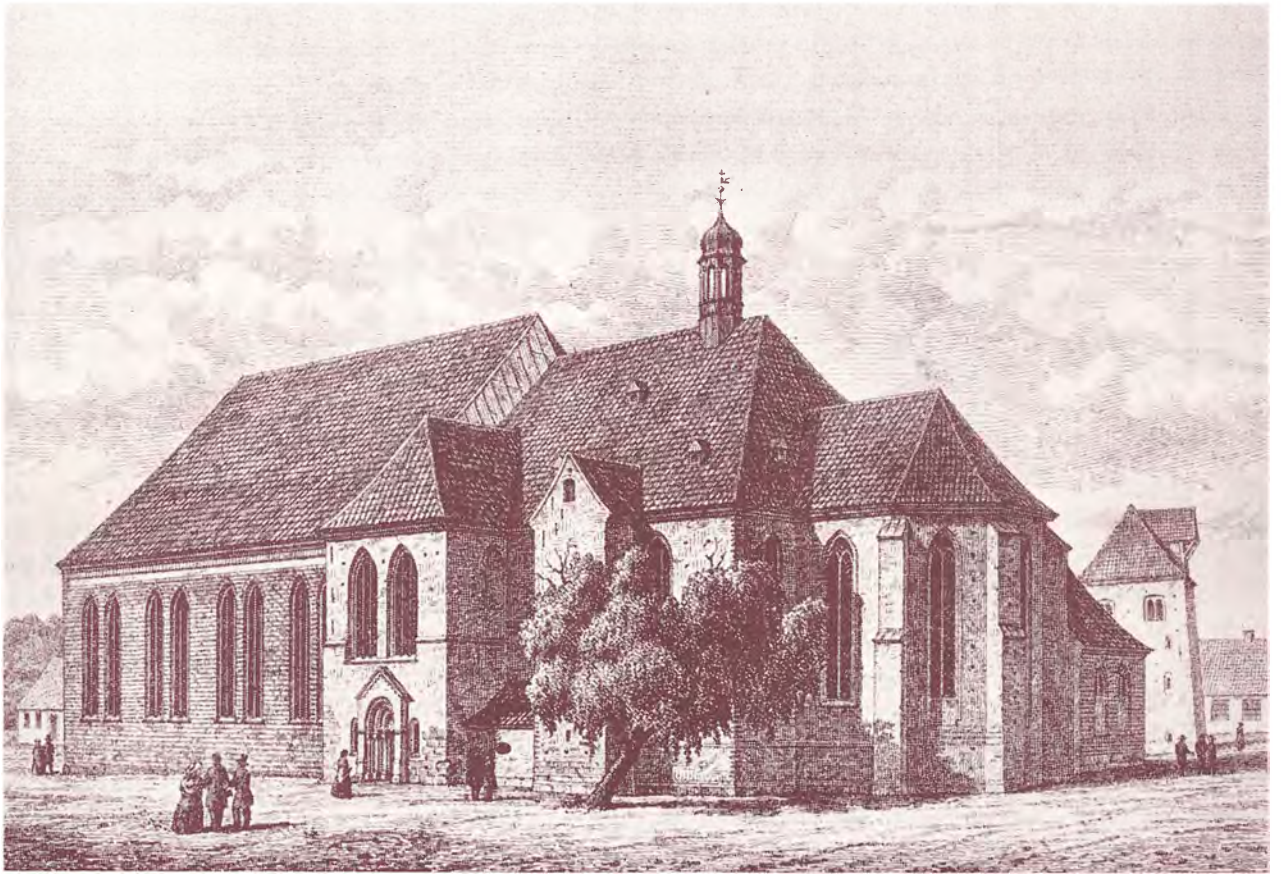
denne Kendsgerning. Tværs over Sydslesvigs snævre Landebro gik i Middelalderen den vigtigste Forbindelsesvej mellem Øst og Vest i Nordeuropa. Fra Vest og Syd brød en som Regel højerestaaende Kultur sig Vej frem mod de nordiske Lande. I en længere Periode dannede det tyskprægede Fyrstehof paa Gottorp Slot et Kulturcentrum af europæisk Rang, hvor skiftende Hertuger kappedes om at være Kunstens Beskyttere. Landsdelens Købstæder, Flensborg, Slesvig, Ekernførde og Husum, kom til at spille en væsentlig større Rolle som Kunstcentre end de fleste andre danske Provinsbyer. Endelig fik den folkelige Kunst en forbavsende frugtbar Grobund paa de nordfrisiske Øer og i Marskegnene mellem Tønning og Tønder, hvor den jævne Bondebefolkning har vist en særpræget Sans for æstetiske Værdier. Alle disse Faktorer har været af afgørende Betydning for den kunstneriske Udvikling i Sydslesvig.

MIDDELALDEREN.

Bygningskunst.

I Middelalderen var Kirken temmelig ene om at optage og udvikle de forskellige Former for kunstnerisk Virksomhed. Takket være den stærke kirkelige Tradition, som Reformationen vel svækkede, men ikke brød, er forholdsvis meget af den middelalderlige Kirkekunst endnu i Behold. Det gælder først og fremmest selve Kirkebygningerne, men tillige en hel Del kirkeligt Inventar.

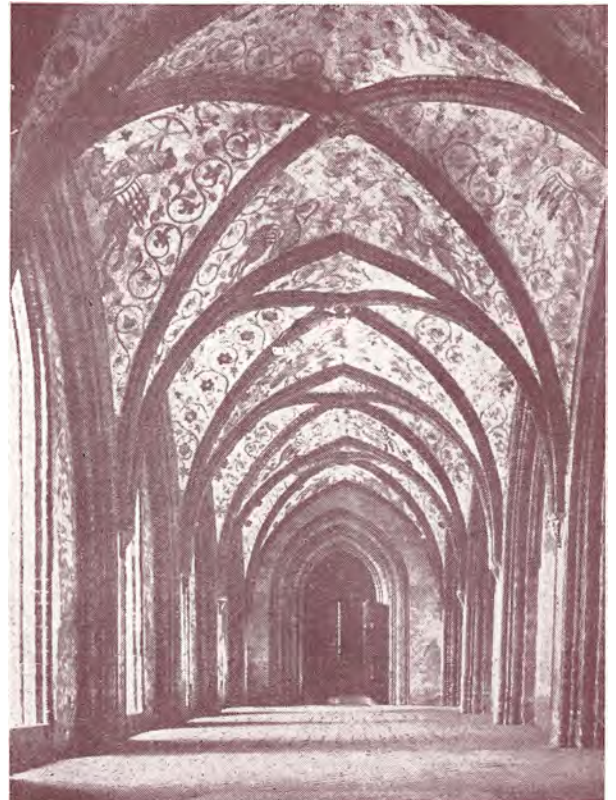
Det ældste og vigtigste Bygningsminde i Sydslesvig er *Domkirken* i *Slesvig*. Sammenlignet med sine nærmeste nordiske Frænder i Lund og Ribe fremtræder den desværre nu som et temmelig uharmonisk Værk, hvilket skyldes dels dens egen indviklede Tilblivelse, dels en ganske uforstaaende Restaurering, som den, under en tysk Arkitekts Ledelse, blev Genstand for i Aarene 1889—94. En Række vilkaarlige og falske Rekonstruktioner ændrede da helt den gamle Kirkes Karakter og skæmmede dens Udseende baade i det ydre og indre. Særlig slemt virker det nyopførte „gotiske“ Kæmpetaarn, som hverken i Materiale eller Form har noget med

Prospekt af Slesvig Domkirke 1858. Efter Trapp, Slesvig, 1864.

Petersportalen paa Domkirkens Sydside.

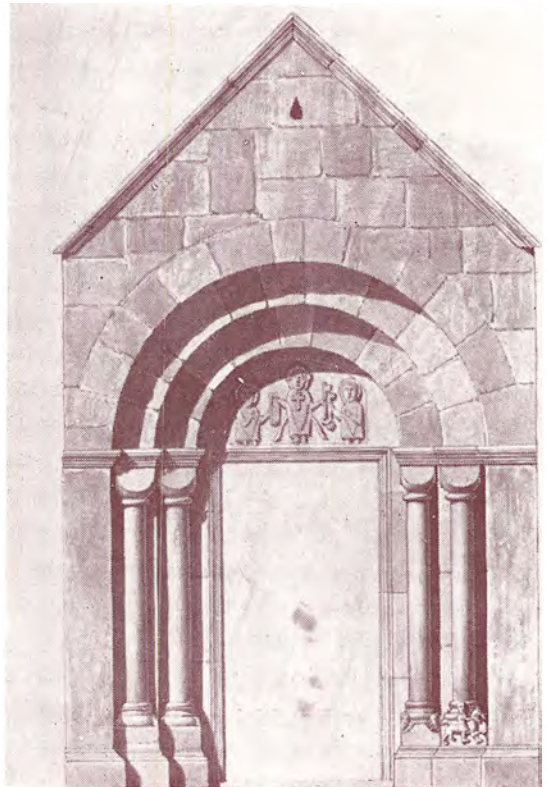
»Svalen« ved Slesvig Domkirke.

Sørup Kirke. Tegning af Heinr. Hansen. Nationalmuseet.

Parti af Korrundingen i Sørup.

Nordportalen paa Sørup Kirke.

Tegninger af Heinr. Hansen. Nationalmuseet.

nordiske Murstenstraditioner at gøre, men ogsaa den nye Vestgavl, de to Østtaarne og Tværskibets Gavlpartier harmonerer yderst daarligt med den gamle, middelalderlige Bygningskærne. (Afbildn. S. 704).

Af den ældste Stenkirke, hvis Opførelse dateres til Tiden omkring Aar 1100, er der kun faa Levn tilbage. Nogle Rester af Murværk i Tværskibets søndre Del viser, at den var opført af Granitkvadre og rhinske Tufsten. De nyeste Undersøgelser har godtgjort, at den maa have været af nogenlunde samme Størrelse og Type som Lunds Domkirke, nemlig en treskibet, romansk Basilika, forsynet med Tværskib og kvadratisk Kor med halvrund Afslutning (Apsis). Muligvis har ogsaa Korsfløjene haft smaa Apsider. Derimod er der i Slesvig intet Spor af Krypt, og der raader Tvivl med Hensyn til Taarnparret mod Vest, om det nogensinde har været fuldført. I det indre blev Midtskibets Arkader baaret af tætstaaende, firkantede Piller, og der var Bjælkeloft saavel over Midtskib som Sideskibe. Hovedelementerne i denne Udformning kan over Rhinlandet (især Speyer) føres tilbage til Norditalien, den romanske Kirkekunsts Moderland.

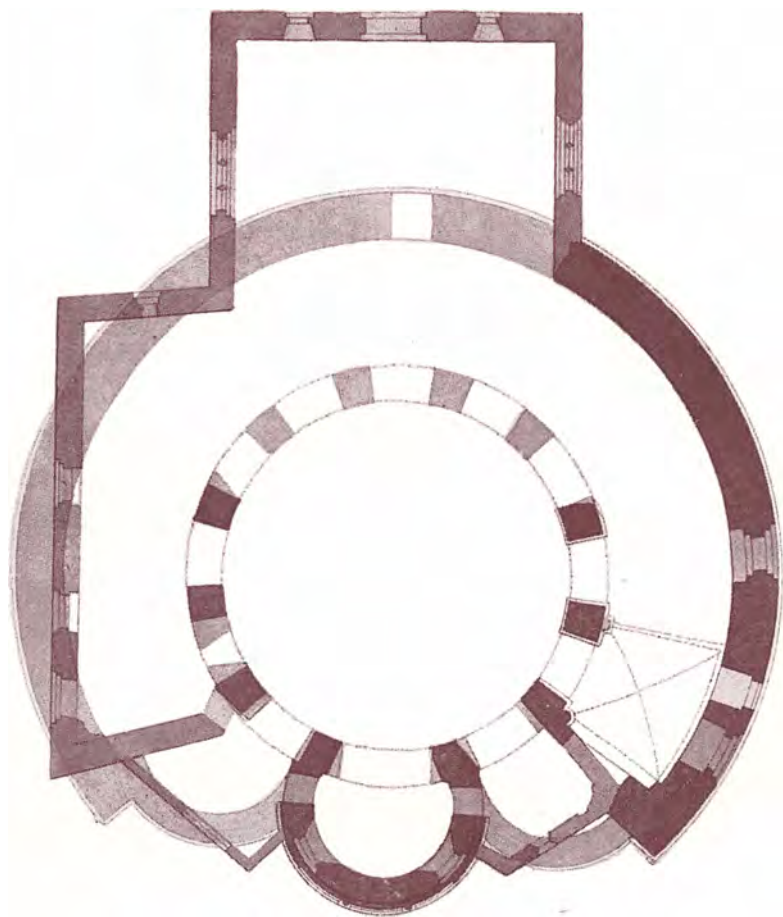
Medens Helheden er gaaet tabt, er enkelte af denne første Kirkes dekorative Elementer endnu i Behold, først og fremmest det smukke Indgangsparti paa den søndre Korsarm, den saakaldte Petersportal. Den er anbragt i et Bygningsfremspring, som indtil en Restaurering i 1840'erne havde beholdt sin oprindelige, spidse Gavlafslutning i Stedet for den nuværende vandrette Afdækning. Den aabner sig udadtil med aftrappede Sidevægge, i hvis retvinklede Hjørner tre Par Søjler med Terningkapitæler tjener som Støtte for de tre Bueslag, der dækker Portalaabningen. Selve Buefeltet over Døren er udstyret med et meget interessant Billedrelief, som omtales nærmere nedenfor. I hele sin Opbygning hører Petersportalen til den velkendte jyske Type; den er nær beslægtet f. Eks. med Portalen paa Ribe Domkirkes søndre Korsarm. Efter en voldsom Ødelæggelse, maaske i Forbindelse med Svend Grates Plyn-

dring af Byen Slesvig 1155, blev Domkirken, formentlig i 1100-Tallets anden Halvdel, genrejst som en Teglstenskirke. En Rest fra denne anden Byggeperiode er den nordre Korsfløj, der regnes for en af de ældste Teglbygninger i det daværende Danmark. Hovedparten af Teglkatedralen stammer dog først fra 1200-Tallet, da der synes at være blevet bygget paa den i to Perioder, dels lige efter Aarhundredskiftet, dels i Aartierne efter 1260. Omkring de samme Tidspunkter blev Kirkerummet overhvælvet, først den nordre Korsfløj, hvor Hvælvene endnu er i Overgangsstilens Form, medens Hovedskibet har helt udviklede, gotiske Ribbehvælv. Omkring 1260 blev Koret forlænget mod Øst, forsynet med en tresidet Afslutning og udbygget som en treskibet Hal med høje, gotiske Vinduer til „den ældste, konsekvent gennemførte Kirkehal i Middelalderens Danmark“ (Beckett). Endvidere tilbyggedes i disse Aar paa Nordsiden et firfløjet Anlæg i to Stokværk med en hvælvet Omgang fornedet; den smukke „Svale“ udgør en velbevaret Rest af dette Anlæg.

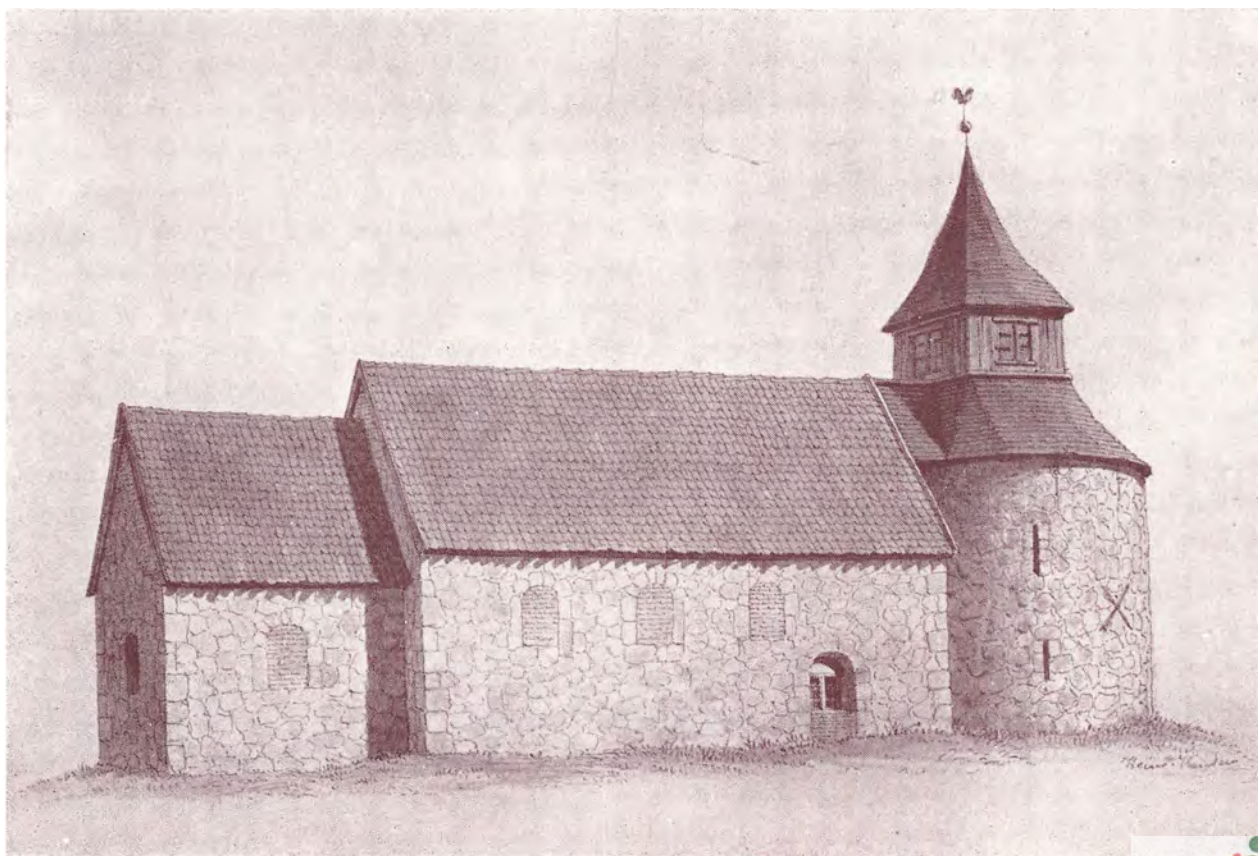
Efter disse Byggearbejder fremtraadte Domkirken som et udpræget gotisk Bygningsværk, i mangt og meget paavirket af 1200-Tallets nordtyske Kirkearkitektur, der havde et af sine Brændpunkter i Staden Lybæk. Denne By havde efterhaanden helt overtaget Slesvigs (og Hedebyes) gamle Rolle som Østersø-Stabelplads og Kulturcentrum.

Den sidste Udbygning af Sønderjyllands Hovedkirke skete i 1400-Tallet, da Langhusets Sideskibe førtes op i Højde med Midtskibet og forsynedes med Hvælvinger. Dertil føjedes endelig i 1440'erne Kapelrækkerne ved Siderne som et nyt Sæt hvælvede Sideskibe. Den oprindelig treskibede, romanske Basilika havde dermed udviklet sig til en femskibet, gotisk Kirkehal, i det ydre manifesteret gennem Overdækningen med et stort Tag.

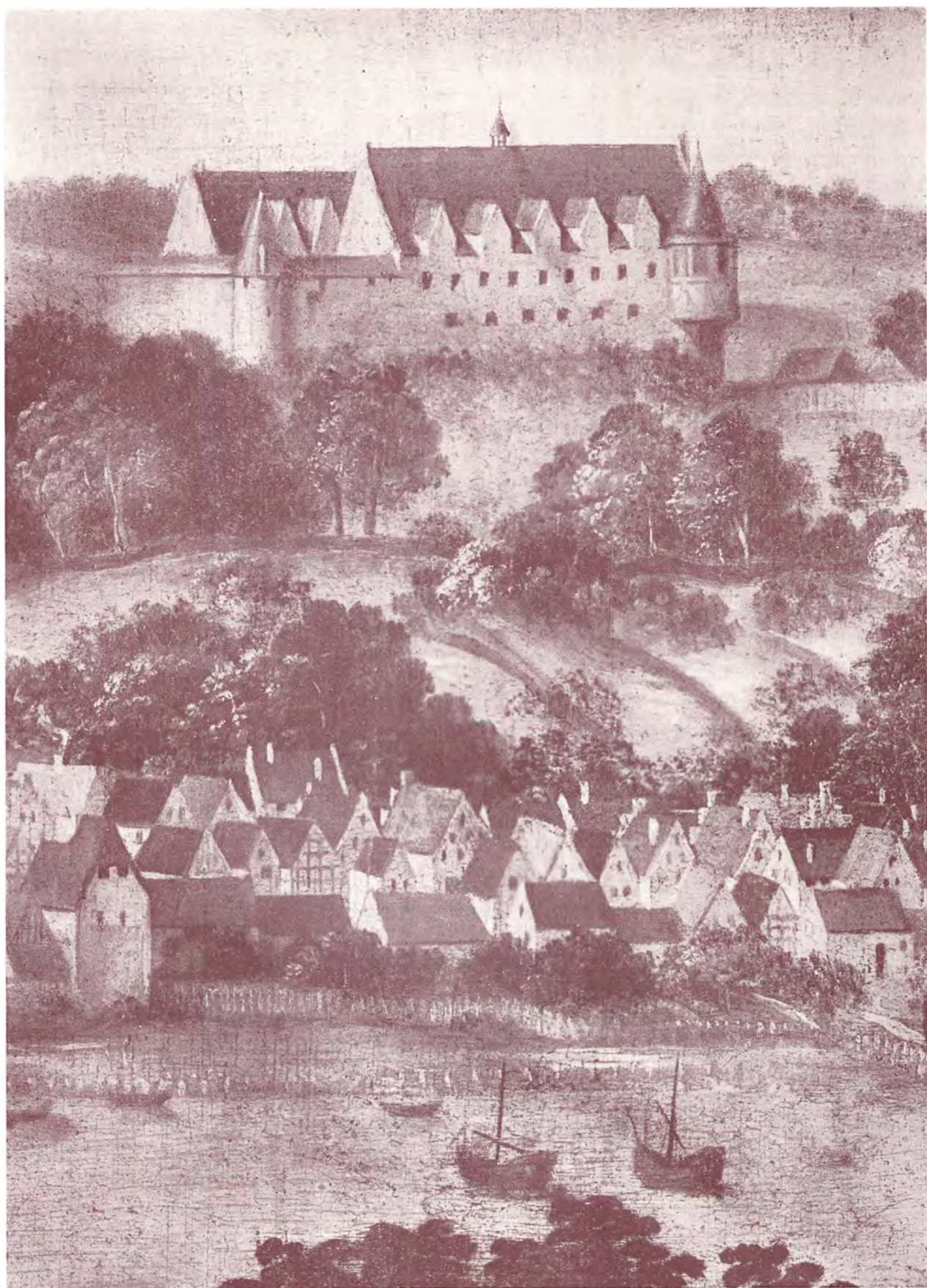
Foruden Domkirken kunde Slesvig tidligere fremvise et andet højst interessant, middelalderligt Bygningsværk, nemlig *Michaelskirken* paa „Bjerget“ Nord for Byen. Under Restaureringsarbejder

Grundplan af Michaelskirken i Slesvig. Tegning. Nationalmuseet.

Oversø Kirke. Tegning af Heinr. Hansen. Nationalmuseet.

*Duborg Slot i Flensborg. Nedenfor Slotsbanken et Parti af Byen.
Udsnit af Maleri paa Beyers Epitafium i Mariekirken.
Fra Midten af 1600-Tallet.*

i 1870 styrtede den desværre helt sammen. Man har kaldt denne Ulykke et uerstatteligt Tab for romansk Arkitektur i Danmark. Den var nemlig Sønderjyllands eneste Rundkirke og vidt forskellig fra de i Danmark og Norden ellers forekommende Typer. Udenom et højt Midtparti, baaret af otte Piller, der forbandtes ved Rundbuer, gik en hvælvet Omgang i to Stokværk med Aabninger foroven ind mod Kirkens Midte. Omgangen sluttede ikke helt Ringen omkring Rundbygningen, men afsluttedes paa begge Sider med selvstændige, smaa Apsider ved Siderne af den større, hesteskoformede Kor-runding. Som de nærmeste Forbilleder for Michaelskirken har nogle Forskere peget paa Michaelskirken i Fulda og paa San Thomaso ved Bergamo, medens andre er mere tilbøjelige til at vise hen paa direkte slavisk Indflydelse.

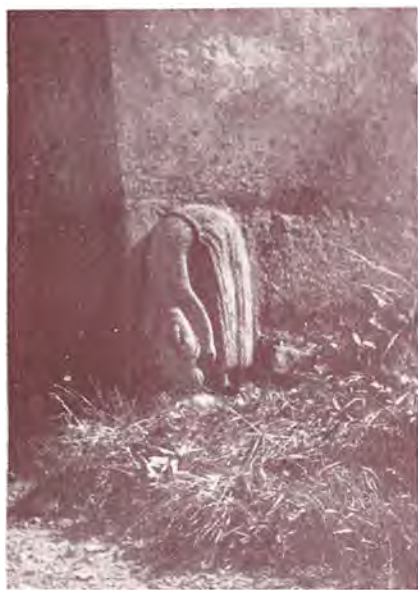
I Byen Slesvig, Kristendommens Indfaldsport til Danmark, dominerede naturligt nok den fremmede Paavirkning stærkere end ude paa Landet. Her peger *Landsbykirkerne* saa afgjort paa Sydslesvigs Samhørighed med det øvrige danske Rige. I Kirkebyggeriets Stortid (ca. 1100—1250) var Kulturbølgen fra Syd endnu ikke slaaet ind over Landegrænsen. Det ses bl. a. deraf, at i Sydslesvig, som i Datidens Danmark iøvrigt, er de romanske Kirker i overvældende Flertal, medens der kun findes ganske faa af dem i Holsten. I Landsdelens Østegne (Flensborg, Slesvig og Ekernførde Amter) er *Kampestenskirkerne* fremherskende. De staar i nøje Tilknytning til den som Regel yderst enkle østjydske og sydfynske Type. Ude mod Vest (Sydtønder og Husum Amter, Ejdersted og paa Øerne) er der derimod ualmindelig mange *Teglstenskirker*. Geestranden og Marsken var jo stenfattige Egne. Den eneste Kirke i Sydslesvig, bygget helt af *Tufsten*, findes i Hollingsted, Omladepladsen paa den gamle Handelsrute mellem Vesterhav og Østersø; men iøvrigt forekommer dette Materiale sammen med baade Kamp og Tegl i en lang Række Kirker, fortrinsvis i Ejdersted, samt paa Øerne Pelvorm, Før og Sild. De fleste Landsbykirker i Sydslesvig rangerer ikke saa højt, at de kan gøre Krav paa

særlig Omtale i et kort Rids af Kunstens Historie. En iøjnefaldende Undtagelse danner dog en lille Gruppe *Kvaderstenskirk*er i Angel, nemlig Munkbrarup, Husby, Sørup, Nr. Brarup og Havetoft. De fire af disse er blevet temmelig ilde medtagne i Tidernes Løb, men den største og vigtigste, *Sørup Kirke*, staar endnu velbevaret som et fint Arkitekturværk, der maa nævnes blandt Hovedværkerne i dansk middelalderlig Bygningskunst. Foruden en profileret Sokkel har den en ualmindelig smuk Apsis, der ved Halvsøjler er indelt i fem rundbuede Blindinger, samt paa Nordsiden en højst bemærkelsesværdig Søjleportal. Ingen anden dansk Landsbykirke kan opvise en Portal Magen til denne, anbragt i et Bygningsfremspring med spids Gavlafslutning, ganske som det oprindeligt var Tilfældet paa Domkirken i Slesvig. I Modsætning til Domkirkerne i Ribe og Lund har Slesvig Domkirke tilsyneladende øvet en forbavsende ringe Paavirkning paa Stiftets Landsbykirker. Men den her nævnte lille Gruppe af Kvaderkirker maa sikkert betragtes som en Genspejling af den første Stenkirke i Slesvig. Det er utvivlsomt Stenmestrene derfra, som i sidste Halvdel af 1100-Tallet har udstrakt deres Virksomhed til Omegnen. De angelske Kvaderkirker er dog ikke mere særprægede, end at de helt naturligt føjer sig ind som et Led i Kæden af det bedste og mest imponerende, som Danmarks kirkelige Bygningskunst kan opvise, nemlig den jyske Kvaderstenskunst.

Mellem Sydslesvigs Landsbykirker er der nogle faa, der røber en særpræget, *fremmed Indflydelse* allerede i det tidlige Kirkebyggeris Tid. Saaledes kan der i Nordfrisland paavises en Række Træk, som kendes i Østfrisland, f. Eks. *romanske Korskirkeanlæg* (Garding og Oldenswort i Ejdersted) og anselige *Kirker uden noget Kor* (St. Hans og St. Laurentius paa Før). Tufstenskirkene i Keitum og Morsum paa Sild er ret forskellige fra de under Ribe Stift liggende Tufstenskirkker paa Nordslesvigs Vestkyst. I det hele taget ses Kulturpaavirkningen fra Vest og Sydvest at have spillet en meget vigtig Rolle for Sydslesvig, hvorfra den ofte formidledes

Petersportalens Tympanonrelief. Efter Afstøbning i Frederiksborg Museet.

*Højt Relief af en dansende Pige.
Hjørnestejn af Kamp i Ulsnæs Kirke.*

*Fladt Relief af Lanserytter.
Sten i Satrup Kirke.*

Granitskulpturer med Løver. Slesvig Domkirke.

Importeret gotlandsk Døbefont i Sørup Kirke.

Hjemlig Kampstendøbefont i Munkbrarup Kirke.

videre over Østersøen til Syddanmark, Skaane, Gotland og Midtsverige.

Inden for det fra Holsten koloniserede Omraade mellem Slien og Ejderen forekommer en Ejendommelighed som *runde Kampestenstaarne* i Sdr. Stapel og Koslev, som en Undtagelse endvidere saa langt mod Nord som i Oversø. Efter hele deres Konstruktion synes disse Taarne at have haft et strategisk Formaal, men dette Spørgsmaal er endnu uafklaret. I det nuværende Danmark findes ingen Paralleler, derimod nok i den anden Yderkant af det daværende danske Rige, nemlig Skaane. Muligvis er de Udtryk for vestlig, snarere end for direkte sydlig Paavirkning. Derimod er *spidsbuede Portaler* i Dänischenhagen og Bünstorf afgjort af tyskholstensk Oprindelse, der hen i 1200-Tallet blev mere og mere paa-trængende.

Den nye *gotiske Bygningsstil* fik i Sydslesvig et stærkere nordtysk Præg end i det øvrige Danmark. Dette skyldes naturligvis, at Landsdelen laa nærmere ved Udgangspunktet. Langt de fleste romanske Landsbykirker blev her som andetsteds ombygget efter den nye Mode, forsynet med høje, spidsbuede Vinduer, Hvælvinger (i hvert Fald i Koret) samt Tilbygninger som Vaabenhuse, Sakristier og Taarne. Men dertil opførtes paa Overgangen mellem romansk og gotisk Stil en Del nye Kirker, særlig inden for Kolonisationsomraadet i Sydvest. Rene gotiske Nybygninger er kun forholdsvis hyppige i Egnen mellem Tønder og Bredsted. Det er ellers i de efter Aar 1200 hurtigt opvoksende Købstæder, at man møder Gotickeens vigtigste Indslag. Tidlig gotisk Arkitektur er saaledes repræsenteret gennem Mariekirken i Flensborg, opført 1284 som en kort treskibet Bygning, 1390 forlænget mod Øst og senere udvidet i Nord og Syd med Rækker af Kapeller. Helligaandskirken i samme By, den danske Menigheds Hjemsted siden 1588, er fra 1386. Den er særpræget derved, at den kun har et Sideskib (mod Nord). Ogsaa Nikolajkirken fra 1390 har en særlig Interesse, idet den repræsenterer en Overgangsform mellem en ren gotisk Basilika og en

sengotisk Kirkehal. Midtskibet er noget højere end de meget smalle Sideskibe, men faar ikke Lys fra særlige Vinduer over disse. Ogsaa i Slesvig er der bevaret typiske gotiske Bygningsværker i St. Johannesklosteret paa Holmen og i de bevarede Dele af Graabrødre-klosteret (Afbildn. S. 185). Derimod maa det betragtes som et stort Tab, at den statelige, sengotiske Mariekirke i Husum blev nedrevet i Begyndelsen af 1800-Tallet.

Middelalderens *profane Bygningskunst* i Sydslesvig træder helt i Skyggen af den kirkelige. Dens Spor er kun faa og smaa. Det bør dog ikke forbigaaes, at *Danevirkes Valdemarsmur* fra kort efter Midten af 1100-Tallet fik en vældig Betydning for Kunstens Udvikling ved at indlede Teglbyggeriets Epoke i Danmark. Det beskedne Stykke af Muren, som nu ligger blottet, kan kun give en svag Forestilling om hele det 3700 m lange og henved 6 m høje Kæmpeværk. Af de to Fæstningsborge ved Slesvig og Flensborg er nu intet synligt, idet Bispeborgen *Gottorp* er helt skjult i det senere Slot, og Ruinrester af Dronning Margrethes *Duborg* er begravet under den moderne Tids store Nybygninger paa den gamle Slotsbanke i Flensborg.

I Sydslesvigs Købstæder var *den hanseatiske Gaardtype*, med Gavlen imod Gaden og flere Lag af Lagerbygninger bagved, langt hyppigere end i Kongerigets Byer. Gavlene var ofte rigt udformede med Kamtakker og Blindingsfelter. Langt de fleste Middelalderhuse har dog maattet vige for den moderne Tids Krav; det er end ikke lykkedes at bevare gode, samlede Partier, f. Eks. den forsvundne middelalderlige Bebyggelse omkring Søndertorv i Flensborg.

Billedkunst.

Inden for Billedkunsten staar i Middelalderen Skulpturen i forreste Række, og det saaledes, at medens Stenplastikken er dominerende i den romanske Tid, bliver Billedskæreriets næsten eneraadende under Gotikken. Hovedværket blandt de ældste Billedhug-

»Gyldent Alter« fra Kværn Kirke. Germanisches Museum i Nürnberg.

*Gravlæggelsen.
Felt af ndskaaret Reliefrække i Hyrup Kirke.*

*Gravlæggelsen og Kvinderne ved Graven.
To Felter af Reliefrækken i Nr. Haksted Kirke.*

*Madonnafigur. Fra Fjorde Kirke.
Flensborg Museum.*

*St. Michael og Dragen. Fra Husby Kirke.
Flensborg Museum.*

gerarbejder er *Petersportalens Tympanonrelief*. Det er udført i Sandsten og menes importeret fra Skaane, hvor Værkstederne ved Lunds Domkirke spillede en Hovedrolle. Relieffets Figurfremstillinger er temmelig ubehjælpssomme, men Billedindholdet til Gengæld højst interessant. I Midten troner Kristus, omgivet af Evangelisttegnene. Med højre Haand rækker han Himmeriges Nøgler til Apostlen Peter, medens han i den venstre holder et langt Skriftbaand, som Paulus yderst til højre fatter om med begge sine Hænder. Baandets Inskription, der fortsætter langs Stenens Rand, udtrykker bl. a. en Befaling om at jage Djævelen bort og føre Menneskene ind i den kristne Kirke. Det samme Motiv med Kristus flankeret af de to Hovedapostle forekommer andre Steder i Sydslesvig f. Eks. paa Tympanonrelieffer i Nr. Brarup, Sørup, Munkbrarup og St. Hans paa Før, som paa flere Punkter røber Tilknytning til Kvaderkirkerne i Angel. Men paa det store Slesvigrelief findes desuden en fjerde Skikkelse, som forrykker Symmetrien i Billedets Komposition. Det er en kronet Stifterfigur, der frembærer en Model af en totaarnet Kirke, sikkert en Hentydning til Domkirken. Hvem denne Figur forestiller, hersker der blandt Forskerne stor Uenighed om. Blandt de Fyrstenavne, der er foreslaaet (Knud d. Store, Knud d. Hellige, Erik Ejegod, Knud Lavard, Valdemar d. Store) synes den bedste Begrundelse foreløbig at være givet for den sidstnævnte; han vides at have skænket Domkirken store Gaver efter dens formodede Ødelæggelse i 1150'erne, og Billedfremstillingen synes efter Dragterne at dømme at være fra den Tid. En nær Parallel til denne Fremstilling er det bekendte Kalkmaleri i Fjenneslev Kirke paa Sjælland, hvor en lignende Stifterfigur, dog uden Krone (Skjalm Hvide eller Asser Rig), paa samme Maade rækker en Kirkemodel op mod Vorherre.

I Slesvig By og dens nære Omegn er bevaret en Del *Granit-skulpturer*, temmelig forskellige fra det lige omtalte, flade Tympanonrelief; det er en Række tunge Stenblokke med djærve og kraftige Udhugninger i højt Relief af Løver, Fantasideyr og Men-

neskefigurer. Fra den ældste Domkirke hidrører seks saadanne Billedsten, nu indmuret dels i selve Kirken, dels i en Bygning i dens Nærhed; en syvende fandtes som Sokkelsten i Michaelskirken. Alle har de Fremstillinger af Løver i Kamp med enten Mennesker eller Dyrefigurer, altsaa symboliserende det Ondes Kamp dels imod Menneskene, dels indbyrdes. En mærkværdig Rigdom paa lignende Billedsten kan den ellers uanselige Kampestenskirke i Ulsnæs ved Slien opvise. Her findes foruden Løvefremstillinger ogsaa en Drage, en Havfrue, en akrobatisk bagoverbøjet Kvinde, samt en Mand og Kvinde i Omfavnelse. Andre lignende Granit-skulpturer forekommer navnlig i Tilknytning til de ovenomtalte Kvaderkirker i Angel. De fleste af disse Figurfremstillinger er primitivt stilerede, men enkelte, særlig i Ulsnæs, er forbavsende realistiske i deres Bevægelser. Som særlig fortrinlige i kunstnerisk Henseende kan endvidere nævnes en for sin Tid usædvanlig følsom Kvindefremstilling paa et romansk Kirkelaag fra Sørup (nu i Museet i Flensborg) samt en flad Reliefsten med en elegant, fremstormende Lanserytter i Muren paa Satrup Kirke (Angel). Til denne og til flere af Ulsnæs-Stenene findes nærliggende Paralleler henholdsvis paa Gotland og i Skaane, hvorfor man sikkert kan regne med, at der har fundet en Import Sted fra disse to vigtige Billedhuggercentre. Men for adskillige andre Arbejders Vedkommende er det sandsynligt, at de maa tilskrives hjemlige Stenmestre, der har øst af den samme Kilde som de mere udviklede Værksteder i Skaane og paa Gotland, nemlig den udviklede lombardiske Dyreplastik.

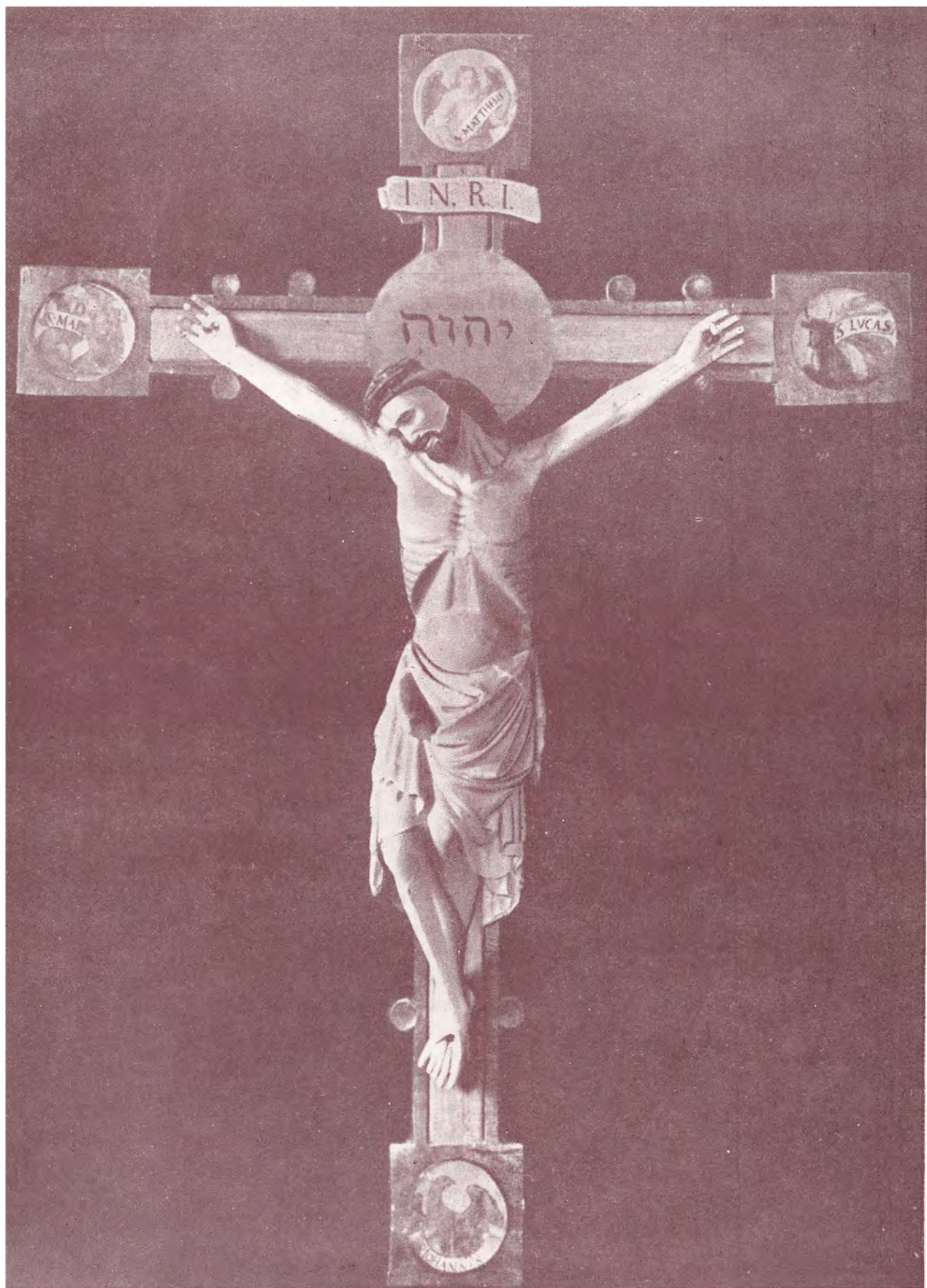
I nær Sammenhæng med de slesvigske Løveskulpturer, baade med Hensyn til Motiv og Udførelse, staar et Par fremragende *Kampestensdøbefonte*, nemlig i Munkbrarup Kirke og i St. Hans paa Før. De maa tælles med blandt dansk Middelalderkunsts store Præstationer. Begge har kraftige Relieffremstillinger af det velkendte Motiv: Mennesker i Kamp med Løver. Den første er med en uforlignelig Djærvhed hugget ud af een Blok; Hovedfiguren er en Mandsskikkelse saa stor, at den fra Kummen fortsættes ned

paa Skaftet. Billederne paa den anden er gennemført symmetriske og leder Tanken hen paa orientalske Tæppemønstre. Det er betegnende, at disse to Arbejder forekommer i Kvaderkirker, hvor der i Forvejen findes andre Vidnesbyrd om en hjemlig Kunst. Adskil­ ligt kan tyde paa, at Slesvig-Værkstedernes Indflydelse ogsaa har udstrakt sig til Fyn, hvor f. Eks. Fontene i Sdr. Broby og Hillerslev staa­ de her omtalte nær. I det hele taget vidner Kampefontene i Sydslesvig om en livlig Vekselvirkning mellem denne Lands­ del og Dele af det øvrige Danmark; for Angels Vedkommende er der saaledes Tale om en stærk Indvirkning fra Djursland over Fyn. Baade Forekomsten af romanske Stenfonte i stor Mængde (i Mod­ sætning til i Holsten) og Muligheden af deres Indordning i sikre danske Værkstedegrupper er atter et Bevis paa, at Sydslesvig i den ældre Middelalder var en udpræget dansk Kunstprovins. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at der ogsaa foregik en livlig *Import af Døbefonte*. Paa Øen Sild (i Keitum) og i Ejdersted (Vesterhe­ ver) forekommer saaledes Fonte af *Wesersandsten*, sandsynligvis hidrørende fra et Værksted i Bentheim. I Ejdersted samt langs med Ejderens og Trenens Løb dominerer belgiske Fonte af *Namurkalk­ sten*. Den livlige søværts Forbindelsesvej mod Vest var af stor Be­ tydning gennem hele Middelalderen. Ogsaa fra Øst, fra *Gotland*, foregik en livlig Indførsel. Ikke mindre end 21 Døbefonte i Syd­ slesvig hidrører derfra. De to af dem, nemlig Sørup (Angel) og Borby (Svansø), er romanske Arbejder med rige Billedprydelse­ r paa Kummen. Disse tilhører en gotlandsk Værkstedegruppe, hvis Mester regnes for Elev af Sighraf, det store Navn blandt de got­ landske Stenmestre. Ogsaa denne østlige Import vedblev gennem hele Middelalderen, for Vestslesvigs Vedkommende formentlig via Lybæk og Hamborg.

Medens Døbefontene, takket være deres anelige Vægt, som Regel er forblevet paa deres Plads, er mange kirkelige Inventargen­ stande af lettere Materiale i senere Tider bortfjernet fra deres egentlige Hjemsted. Et af de prægtigste middelalderlige Kunst-

værker fra Sydslesvig, et saakaldt „*gyldent Alter*“ fra *Kværn* (Angel), er havnet i Germanisches Museum i Nürnberg. Træpaneler som dette, beklædt med drevne Billedplader af forgyldt Kobberblik, synes at have været en særlig jydsk Specialitet; de forholdsvis mange bevarede Eksemplarer hører til de kosteligste middelalderlige Kunstskatte, Danmark har at opvise. I sin Inddeling er Alterbordsforsiden fra *Kværn* noget afvigende fra de øvrige, men Billedfremstillingerne er de velkendte, en tronende Kristus i Midten, omgivet af Evangelisttegnene, og Apostelrækker ved Siderne. Efter sit Stilpræg maa Arbejdet dateres til ca. 1225. Det er utvivlsomt paavirket fra rhinsk-westfalsk Hold, men kan meget vel tænkes at være udført i selve Sydslesvig, hvor den egenartede Inddeling gaar igen, f. Eks. i en udskaaret og bemalet Alterbordsforside fra Riseby (før Krigen i Thaulow-Museet i Kiel), og hvor der vides at være forekommet flere gyldne Altre af denne Slags.

1200-Tallet er *Træskulpturens* Gennembrudstid. Landsdelen var godt med paa dette Omraade straks fra Begyndelsen og kan endnu fremvise nogle betydelige Værker fra den tidlige Periode. I forreste Række staar de to udskaarne *Passionsrelieffer* i *Hyrup* og *Nr. Haksted*. Inden for dekorative Indramninger, i Felter med tredelte Buer, adskilte ved tynde Søjler, er her fremstillet henholdsvis syv og otte Scener af Kristi Lidelseshistorie. I begge Tilfælde mangler det oprindelige Hovedmotiv, Korsfæstelsesscenen, hvoraf man slutter, at disse Billedrækker har haft deres Plads tværs over Triumfbuen mellem Skib og Kor, hvor Lægmandskrucifikset formentlig er indgaaet som Rækkens Midterbillede. Oprindelig straalende i Farver og Forgyldning maa disse Arbejder have været meget betagende for Menigheden at have for Øje. Alt tyder paa, at de er udført i Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil. Indramningen er senromansk, men de høje slanke Figurers Holdning, deres bløde, stilfærdige Bevægelser og de fine, rolige Folder i Dragterne bringer Bud om Gotikkens Frembrud. Med Rette har man paralleliseret med den nordfranske Katedralskulptur, for Hyrups

Abraham og Melchisedek.

Nadveren og Peters Fodtvætning.

Vogter ved Graven.

Den sørgende Maria.

Fire Detaljer fra Hans Brüggemanns Altertavle i Slesvig Domkirke.

Vedkommende særlig med Amiens-Katedralens Facadefigurer, for Nr. Haksteds med Reims' mere bevægede Figurstil. Der ud fra har man dateret den første til ca. 1250, den anden til lidt senere. At Hyrup Billederne med Føje anses for et hjemligt Arbejde har sin Grund dels i de Runetegne (f. u. th. a. r.), som er indskaaret over Søjlerne, dels i at der i Flensborgs Omegn forekommer andre Træskulpturer, som kan henføres til det samme Værksted.

I en meget smuk *Krucifiksgruppe* fra *Koslev* i Svansø fornemmes Stiludviklingens fortsatte Fremskriden. Legemerne virker her endnu reliefagtige, men Hovederne løser sig friere ud fra Baggrundsplanken, og Enkeltheder i Dragten antyder Kunstnerens Stræben efter større plastisk Frihed. En statelig, tronende *Madonna* fra *Fjorde* (nu i Flensborg Museum) gaar et Skridt videre. Den fint afstemte Tilbageholdenhed, der præger *Koslev-Figurerne*, er her veget for en iøjnefaldende majestætisk Selvfølelse. Det er tydeligt, at en individualiseret Opfattelse har banet sig mere og mere Vej frem inden for den bildende Kunst. En *Krucifiksgruppe* i *Skobøl* ved Husum tilhører den samme Stilretning og er maaske udført af samme Mester som de lige nævnte Arbejder. Mere højgotiske virker derimod *Figurerne* af Jomfru Maria med Barnet og de hellige tre Konger i det saakaldte „*Trekonger-Alter*“ fra omkring Aar 1300 i Slesvig Domkirke. Deres nuværende Placering under en gotisk Baldakin er ikke oprindelig, og den skrigende Staf-fering er helt ny. Muligvis har disse *Figurer* fra først af været anbragt som Pilleskulpturer i Koret.

Sin rigeste Udfoldelse naaede Middelalderens Billedskærer-kunst i *Altertavlerne*. Navnlig i Sengotikkens Tid blev det almindeligt at anbringe skabsformede *Altertavler* med bevægelige Fløj-døre oven paa de murede Alterborde. Disse Skabe var da som Regel udfyldt med udskaarne *Figurer* eller *Billedscener*. I Sydslesvig er der en paafaldende Rigdom af saadanne Snitværksaltre, navnlig i de vestlige Egne, fra Tønder ned til Ejdersted. Blandt de værdifuldeste er det i Nykirke (Sydtønder Amt) med en „*Ecce-*

homo“-Fremstilling, udført af den dygtige, lybske Imperialissima-Mester. En hel Del af Altrene er uden Tvivl importeret fra Lybæk, der i Senmiddelalderen havde den Slags Arbejder som særlig Specialitet. Men mange maa lige saa sikkert være udført i selve Landsdelen, hvor der i Løbet af 1400-Tallet opstod en Række Værksteder i Købstæderne (Flensborg, Slesvig, Ekernførde og Husum), og snart udviklede sig en bemærkelsesværdig Billedskærertradition. Mestrene var oftest anonyme, saaledes som den middelalderlige Kunst i det hele taget havde en udpræget anonym Karakter.

Som et Forvarsel om Renæssancetidens stærkere Fremhævelse af Personlighedens Indsats er der dog fra Periodens Slutning eet Navn, der straalere med en særlig Glans i Sydslesvigs Kunst. Det er Billedskæreren *Hans Brüggemann*, Mesteren for det imponerende Højalter i Slesvig Domkirke. Desværre er næsten intet dokumentarisk bekendt om hans Liv og Virksomhed, udover at han var født i Walsrode paa Lüneborg Hede. Hans store Alter blev udført til Klosterkirken i Bordesholm 1521, men 1666 flyttet derfra til sin nuværende Plads i Sønderjyllands Hovedkirke. Det trefløjede, lige ved 16 m høje Alter er af nederlandsk Type, men har dernæst et stærkt sydtysk Præg; det har altid staaet uden nogen Bemaling og Forgyldning. Med sin overdaadige Rigdom paa udskaarne Figurer, Grupper og dekorative Ornamentter virker det helt fantastisk. Over et lavt Fodstykke med to Billedfelter paa hver Side af et tilgittret Sakramentgemme ses i Skabets oplukkede Tilstand i Midten et stort Felt med Fremstillinger over hinanden af Golgatavandringen og Korsfæstelsen samt derover paa en Baldakin Maria med Jesusbarnet. Ved hver Side er der syv mindre Felter med andre Scener af Kristi Lidelseshistorie. Overdelen flankeres af to aabne Felter med Figurer af Adam og Eva, symboliserende den syndefulde Menneskehed, og midt over det hele troner endelig Kristus som Dommer paa den yderste Dag. Hertil kommer i forskellige Smaafelter og rundt omkring i Rammeværket et Utal smaa allegoriserende Figurer (Afbildn. S. 751).

Bag de fleste af Motiverne spores Albrecht Dürers berømte Træsnit, særlig hans saakaldte „lille Passion“ fra 1511, men ikke saaledes at disse Forlæg er kopierede slavisk. Brüggemanns egen skabende Fantasi har omdannet og bearbejdet Billederne helt selvstændigt efter sit specielle Formaal.

Motiverne udgør dog kun den ene Side af Altertavlens Indhold. Ikke mindre fremragende i kunstnerisk Henseende er den fantasi-fulde Udsmykning med Fialer, Arkader og Hvælv i mange Former, snoede Søjler og Spidser, svunget og vredet Planteværk m. m. paa Indramninger og Udenomsværker. Alt dette danner en virkningsfuld Modsætning til Arbejdets iøvrigt faste Form og til de beherskede Billedscener.

Enkelte andre sydslesvigske Arbejder tilskrives, sikkert med Rette, Hans Brüggemann. Blandt disse er flere, hidrørende fra den tidligere Mariekirke i Husum, f. Eks. en stor St. Jørgensgruppe i Nationalmuseet (Afbildn. S. 175), en Madonna i Kongehusets Besiddelse og en Englefigur i Berlin. Meget taler for, at ogsaa den stærkt dramatiserede Christophorus i Slesvig Domkirke kan være fra hans Haand. Derimod maa Goschoff-Alteret fra Ekernførde (nu i Kiel) og Svabsted-Alteret (tidligere i Husum) formentlig henføres til et af de Værksteder, som optog Traditionen efter Brüggemann. Andre Arbejder, f. Eks. Passionsaltre i Gelting og Læk, er Udtryk for Brydningen mellem denne Kunstner og den berømte lybske Billedskærer *Claus Berg*, hvis mere bevægede Figurplastik gjorde større Indtryk i Danmark, hvor han som bekendt fik overdraget adskillige store Opgaver (Aarhus, Odense).

Sammenlignet med Billedhugger- og Billedskærerkunsten indtager den middelalderlige *Malerkunst* i Sydslesvig en beskedent Plads. Selv Kalkmalerier er der forholdsvis faa af, hvilket bl. a. skyldes, at Landsbykirkerne her mere sjældent end ellers i Danmark forsynedes med Hvælvinger. En værdifuld og omfattende malerisk Indsats øvedes dog meget tidligt i Slesvig Domkirke. Ved de store Restaureringsarbejder omkring 1890 blev der desværre farets næ-

sten lige saa hensynsløst frem imod de der værende Kalkmalerier som mod Bygningen iøvrigt. Uheldige Afdæknings- og Restaureringsmetoder forvoldte ubodelig Skade. Heldigvis er senere Afdækninger i 1930'erne blevet behandlet mere hensynsfuldt. Ældst, men mest medtaget, er Korbuens Billeder af Peterslegenden samt Tværskibets Hvælvingsmalerier, der formodes at stamme fra den første Del af 1200-Tallet. Fra sidste Halvdel af samme Aarhundrede er dels den dekorative Udsmykning af Korets Hvælv, dels Svalegangens 15 (oprindelig 21) Billeder af Jesu Livs Historie, store Omridstegninger, præget af en betydelig Kunstners Skaberglæde og Iagttagelsesevne. Medens de ældste Kalkmalerier udelukkende peger paa rhinsk-westfalsk Indflydelse, spores i de sidste tillige Paavirkning fra den vestlige Gotiks større Realisme. Med Henvisning til Lybæk som Inspirationskilde har man kaldt dette Værk for Hansestadens første Stordaad i Malerkunsten. Langt mere direkte spores imidlertid den lybske Indflydelse i de i Korets Vinduesnicher senest fremdragne Kalkmalerier af 26 mandlige og kvindelige Hoveder. I Modsætning til Svalens Motiver og Figurer, der giver en Genklang af Riddertiden og dens Kampidealer, genspejler disse yderst livagtige Karakterskildringer de nye, selvbevidste Borgersamfund, som fra nu af udfoldede sig saa kraftigt i Østersøkystens Byer.

Dermed er ogsaa det meste sagt om Malerkunsten i dette Tidsafsnit. Nogle af Købstadkirkerne, som i Flensborg, kan opvise ret rige, sengotiske Kalkmalerier, og man kunde dertil endnu nævne enkelte Altertavlemalerier, f. Eks. Fløjbillederne i St. Hans paa Før med Scener af Johanneslegenden, samt Hovedbilledet paa Alteret i Aventoft. Disse sidste er nederlandsk prægede og varsler derigennem om det nye Tidsafsnit, da den nederlandske Kunst blev mere dominerende.

DEN NYERE TID.

Bygningskunst.

Reformationens og Renæssancens Gennembrud i 1500-Tallets

De hellige tre Konger. Kalkmaleri i Svalen ved Slesvig Domkirke.

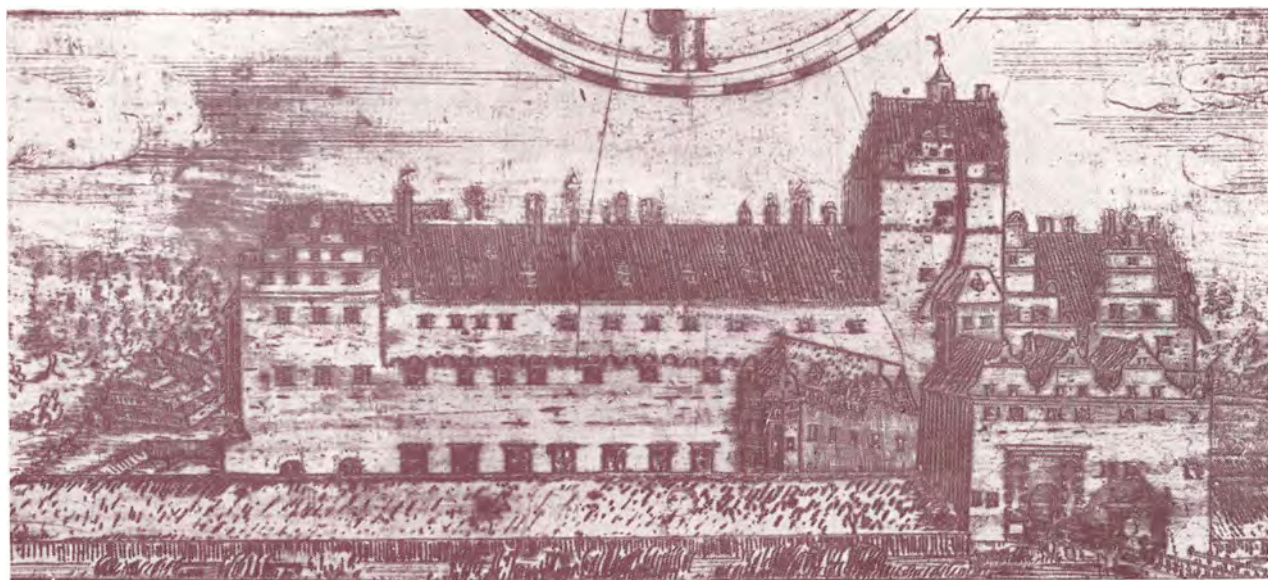

Kvindehoved.

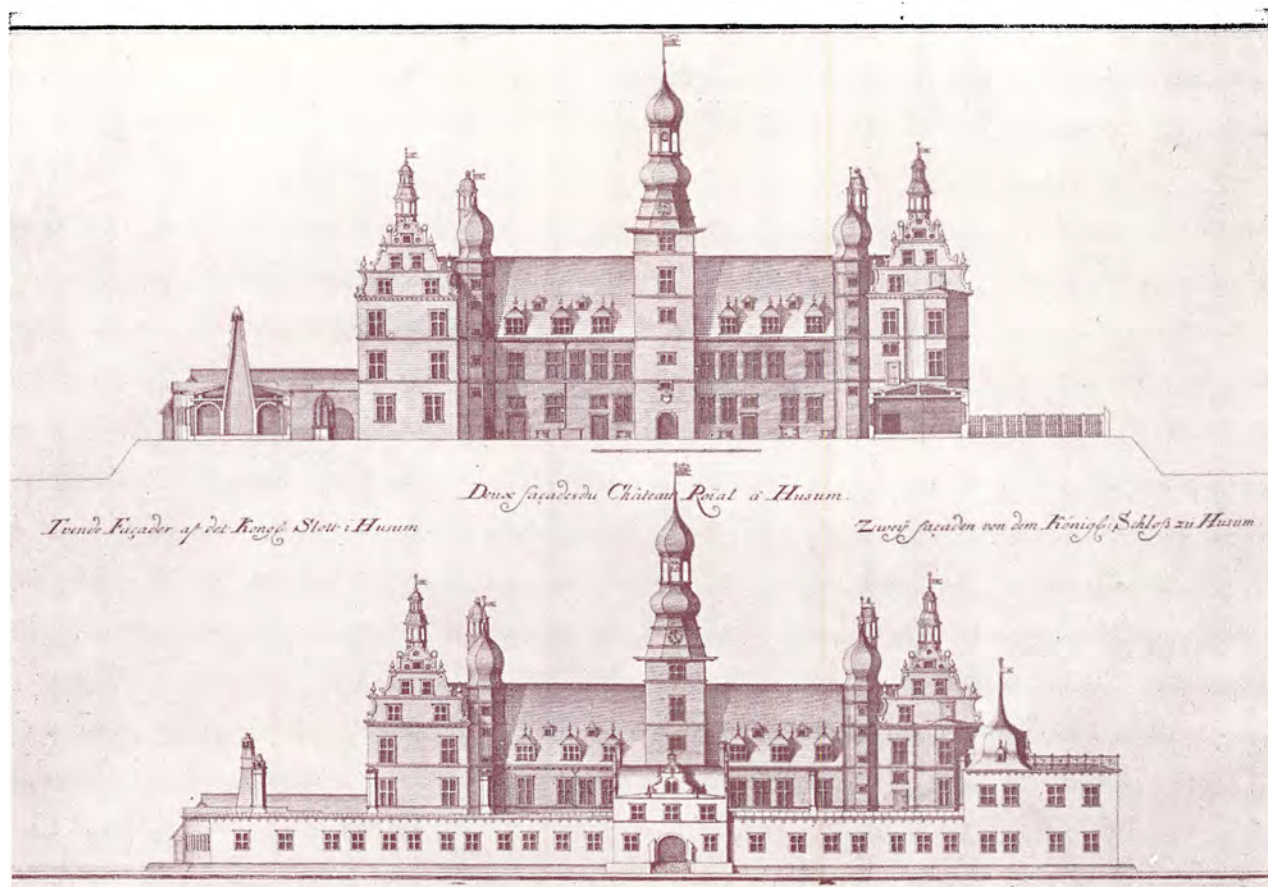

Mandshoved.

Kalkmalerier i Vinduesniche i Slesvig Domkirkes Kor.

Gottorp Slot i 1500-Tallet. Fremstilling paa et Ur fra ca. 1600 i Nationalmuseet.

*Husum Slot. Bygget 1577—82. Kobberstik i L. Thurah:
Den danske Vitruvius, II. Bd., 1749,*

første Halvdel indvarslede en helt ny Epoke, ogsaa i Kunstens Historie. I Stedet for Kirken blev nu især Fyrster og Adelsmænd Kunstens vigtigste Befordrere. Dertil kom endvidere, at Kunstnerpersonlighederne nu gjorde sig mere og mere selvstændigt gældende, først i nær Tilknytning til Bestillerne af deres Arbejder, senere i højere Grad som uafhængige og frie Kunstudøvere.

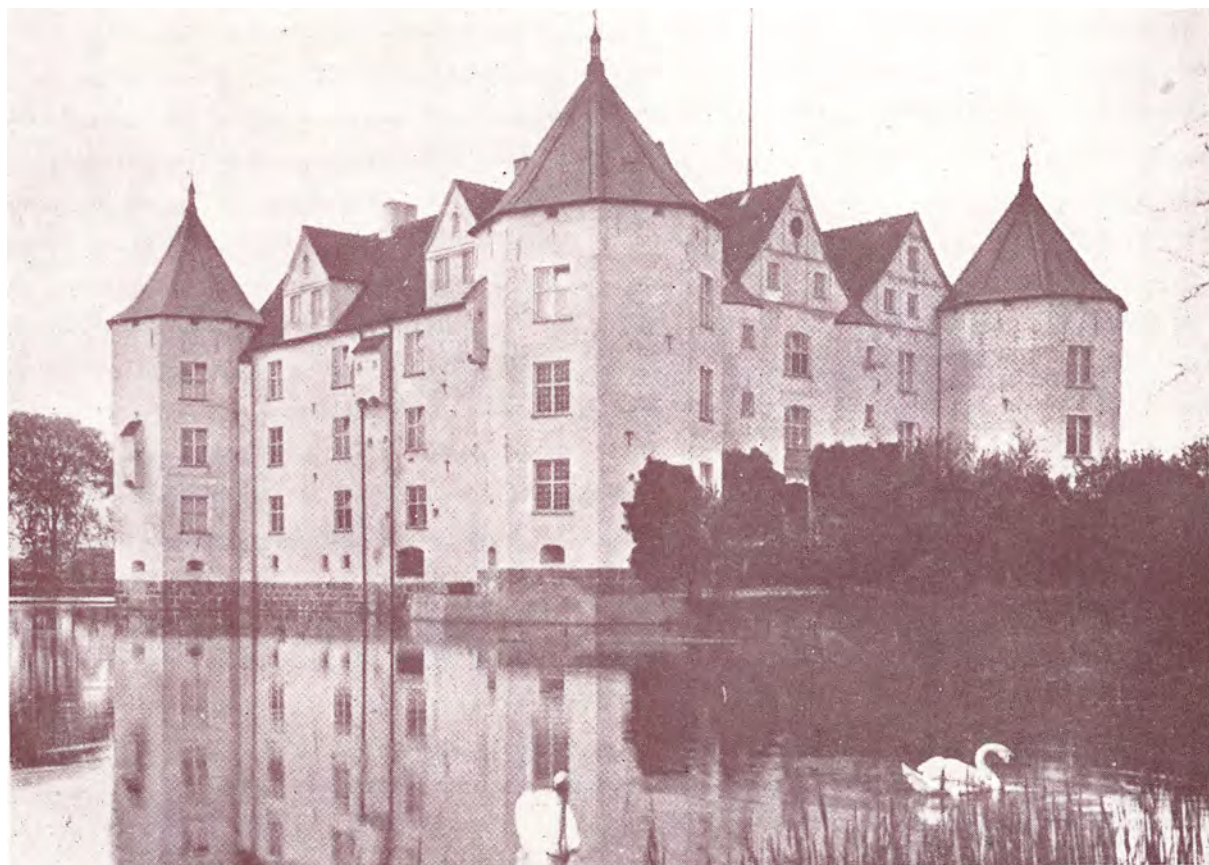
For Sydslesvigs Vedkommende blev Tiden ca. 1550—1650 en udpræget fyrstelig Byggeperiode, i hvilken der rejstes en Række Slotte af betydelig Kunstværdi. Hovedværket var *Gottorp Slot*. Allerede Frederik I tog, først som Hertug og senere som Konge, fat paa at ændre den gamle Borgs Karakter fra en middelalderlig Fæstning til en tidssvarende, værdig Fyrsteresidens. 1492 lod han Vestfløjen ombygge, og senere opførte han i Syd en ny Hovedfløj, der forbandt de ældre Bygninger i Øst og Vest med hinanden. Muligvis var den i dansk Bygnings- og Billedhuggerkunst virksomme *Martin Bussart* Hertugens Bygmester under disse Arbejder. Der er tidligere fremsat Formodning, om han kunde være Sydslesviger af Fødsel; at han har haft Tilknytning til Landsdelen, fremgaar deraf, at han 1529 købte Ejendom i Husum. Ogsaa under Christian III, der byggede videre paa Gottorp, navnlig paa dets Befæstningsværker, kan Bussart have medvirket. Slottets største Bygherre blev imidlertid Hertug Adolf, det gottorpske Hus' Stamfader. Efter en voldsom Brand i Østfløjen lod han 1565—68 dels denne genopføre, dels nyopføre en Nordfløj, som lukkede Bygningsanlægget omkring den firkantede, indre Slotsgaard. Hans Bygmestre var to Italienere, *Antonius Puppe* og *Thomas de Orea*.

Af det prægtige Renæssanceslot, der var fremgaaet af denne langvarige Byggevirksomhed, er kun levnet svage Spor, dels i brutalt beskaarne Kvistgavle med Rester af Pilastre paa Øst- og Nord-siden, dels og navnlig paa Vestfacaden i den indre Slotsgaard. Den synes i det hele taget at have haft en særlig fin Udsmykning med Pilastre og Gavle, med en Mængde smaa Figurrelieffer, hvoraf en Del nu er anbragt uden Orden ud over Facaden, med en polygonal

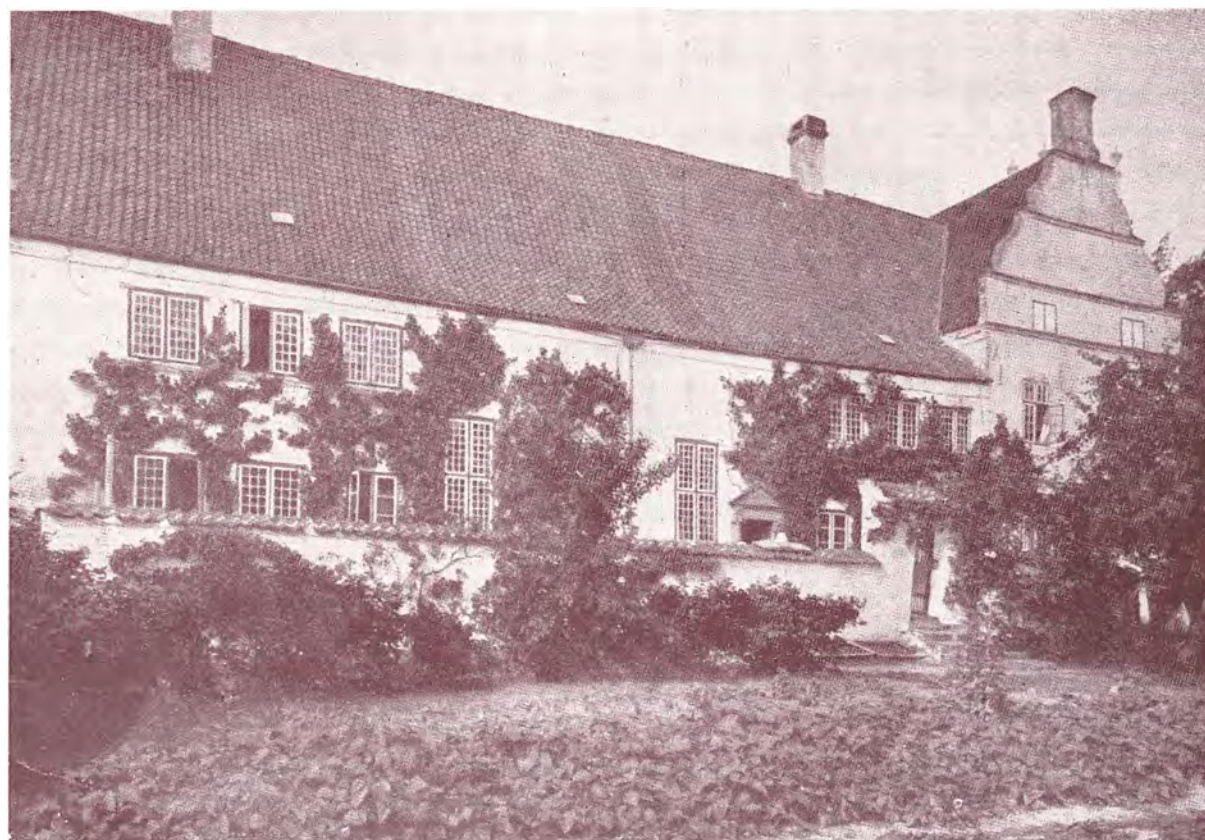
„Lanterne“, som desværre ødelagdes ved en Brand 1871, samt med et endnu bevaret malerisk Trappetaarn i Nordvesthjørnet. Under vore Himmelstrøg var en saa rig plastisk Dekoration noget enestaaende, hvilket gør Tabet af den saa meget mere beklageligt.

Hertug Adolfs Sønner, Philip og især Johan Adolph, under hvem det gottorpske Hof udviklede sig til et af de mest straalende i Nordeuropa, førte Byggearbejderne paa Gottorp til en foreløbig Afslutning. Deres Arkitekter var den fra dansk Arkitekturhistorie (bl. a. Koldinghus) velkendte *Herkules von Oberberg*, som allerede Faderen havde benyttet, og efter 1595 *Gories de Vrese*. I de samme Aar kappedes talrige Kunstnere om at give Slottets Indre en fornem og festlig Udsmykning, saaledes som „*Hjortesalen*“ og især *Slotskapellet* endnu vidner om. Dette meget smukke, hvælvede Rum, der i Øjeblikket tjener som dansk Kirke, er udstyret med et omløbende, søjlebaarent Galleri med malede Fremstillinger af Jesu Liv og med en over hele Nordvæggen spændende hertugelig Bedestol, hvis Facade straalere i Farver og Forgyldning; øverst krones denne af Hertug Johan Adolphs og Hertuginde Augustas (Christian IV's Søsters) Vaabenskjolde. Bagved ligger det hertugelige Bedekammer, et af de rigeste og bedst bevarede Renæssanceinteriører i Norden, med en særdeles kunstfærdig Udsmykning af indlagte og udskaarne Arbejder, udført 1611—14 af de to nedertyske Kunstnere, *Andreas Salgen* og *Jürgen Gower* (Afbildn. S. 272).

Gottorp var ikke det eneste Sted, hvor den hertugelige Byggeværk udfoldede sig. 1577—82 lod Hertug Adolph endvidere det statelige *Husum Slot* opføre som fremtidigt Enkesæde for Hertuginde. I Modsætning til Gottorp, hvor den sydlige (italiensk-tyske) Indflydelse dominerede, blev Slottet i Husum et slaaende Udtryk for denne Bys livlige Samkvem med Nederlandene. Saavel i Planen som i de dekorative Enkeltheder havde det megen Lighed med det en Snes Aar senere af Christian IV opførte Frederiksborg i Nordsjælland. Kun en Skygge af det oprindelige er tilbage siden Nedrivningen i Midten af 1700-Tallet. En Undtagelse danner dog Port-

Lyksborg Slot. Bygget af Hertug Hans d. y. 1582—87. Arkitekt: Nikkel Caries.

Herregaarden Hoyersworth i Ejdersted. Bygget 1593—95.

bygningen fra 1612, ved hvis Opførelse den hamborgske Arkitekt og Billedhugger *Henni Heitrider* menes at have medvirket. Den er nu Sydslesvigs bedst bevarede Bygningsminde fra Renæssance-tiden.

Af Hertug Adolfs maaske mest fuldendte Værk, *Tønning Slot*, er der siden dets Nedrivning 1735 overhovedet intet levnet. Det to Stokværk høje Enkelthus, der byggedes 1580—83, var med sine tunge, kvadratiske Taarne paa alle fire Hjørner, kraftigt inspireret af franske Forbilleder. Den samme Plan kendes fra Herregaarden Engelsholm ved Vejle, der muligt skyldes samme Arkitekt som Tønning Slot, nemlig *Herkules von Oberberg*.

I Modsætning til de tre hidtil nævnte Slotte, som, omend meget forskellige, var helt nymodens for deres Opførelsestid, peger *Lyksborg Slots* Arkitektur tilbage mod Middelalderen. Med sine tre paa Langsiderne sammenbyggede Parallelhuse repræsenterer det den i Holsten saa yndede Dobbeltthus-Type, som er sjælden i Kongeriget (Fr. II's Frederiksborg, Egeskov). Det middelalderlige Præg understreges ved Beliggenheden ude i en Sø, ved de fire polygonale Hjørnetaarne, samt ved Anvendelsen af Hvælvinger, ogsaa i de øvre Etager. De oprindeligt svungne, pilastersmykkede Gavle virker desværre nu altfor prosaisk med deres glatte Afskæringer. *Lyksborg* opførtes 1582—87 af Hertug Hans d. y. under Arkitekt *Nikkel Caries'* Ledelse.

Renæssancetidens Herregaardsbyggeri stod i Sydslesvig langt tilbage for Slotsbyggeriet, modsat Forholdene i Kongeriget, hvor den ene Herregaard rejstes efter den anden. End ikke Rantzau'ernes gyldne Tidsalder har sat sig væsentlige varige Spor i denne Landsdel, hvor Slægten ellers ejede adskillige Godser. Den eneste Herregaard i typisk Renæssancestil er *Hoyersworth* i Ejdersted, en høj Vinkelbygning i to Etager med svungne Gavle og kraftige Gesimsbaand. Det ottekantede Trappetaarn paa Langsiden var oprindeligt afdækket med Spir i Stedet for den nuværende uskønne Balustradeplatform (fra 1900). Paa Husets Bagside findes en ny-

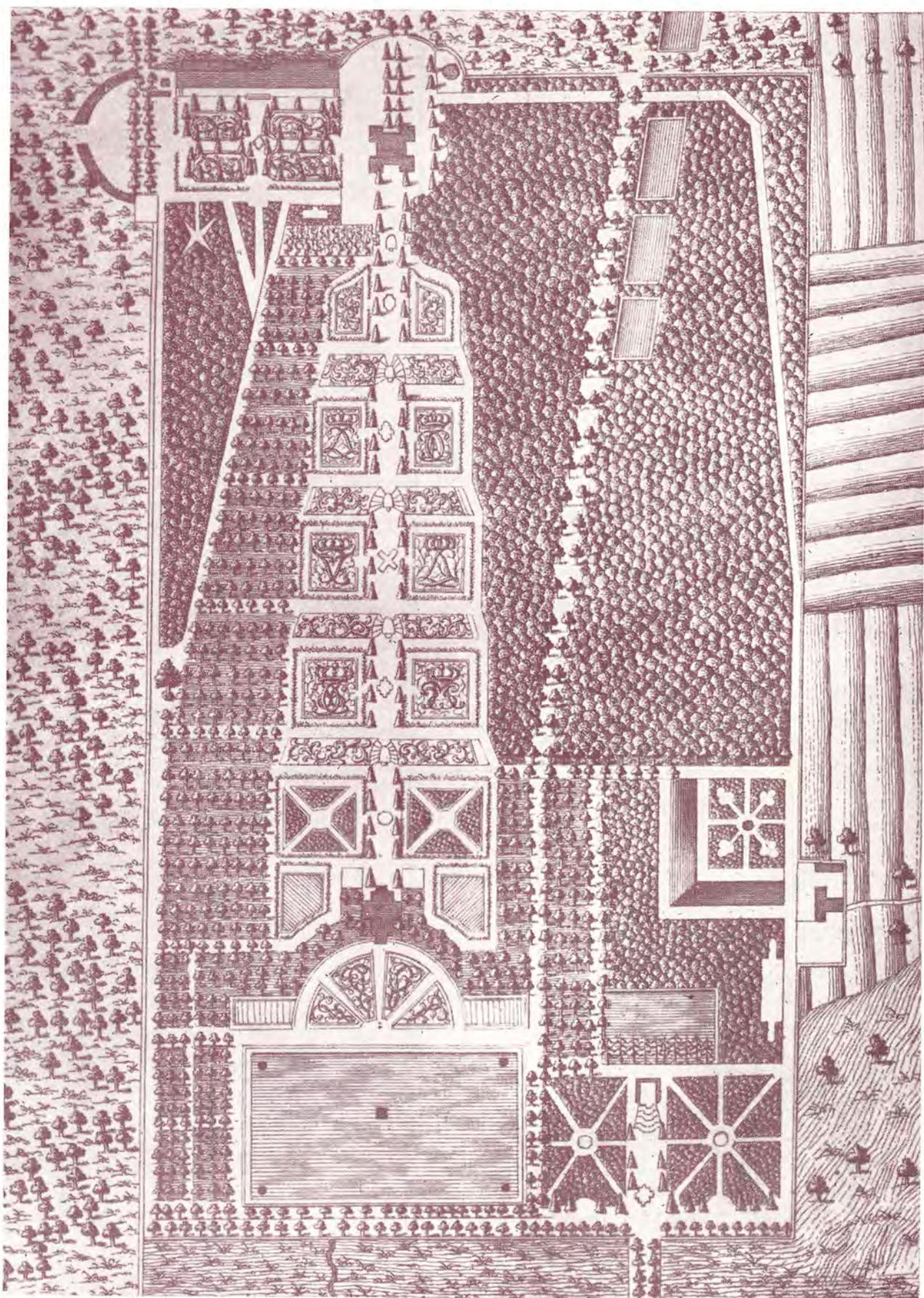
delig, stilren lille Portal med kannelerede Søjler og Trekantgavl med Stalleren Herman Hoyers og hans Hustru, Anna Ovenas Vaabener, samt Aarstallet 1594. Ganske som Husum Slot er denne Bygning et Vidnesbyrd om nederlandsk Indflydelse i Vestslesvig. Kun delvist kan et Par andre Herregaarde betegnes som Renæssancebygninger, saaledes *Damp* (1595) i Svansø og *Roest* (1590, 1642) ved Sliens Nordbred; i det sydlige Svansø *Kohøved*, der helt ombyggedes i 1700-Tallet, var oprindelig en bemærkelsesværdig Renæssancebygning (fra ca. 1600), et Dobbeltthus i tre Etager, med svungne Gavle, Gesimsbaand og et kraftigt firkantet Taarn paa Indgangssiden.

Af Købstadbygninger kan der være Grund til for Flensborgs Vedkommende at anføre Landsdelens eneste tilbageværende Byport, *Nørreport*, endnu helt middelalderlig af Type, med Trappegavle og gotiske Blindinger, men opført saa sent som i 1595 (Afbildn. S. 729). Endvidere fra 1500-Tallet Arkadebygningen ved Mariekirken, efter dens oprindelige Brug som Slagterboder kaldet „Skranken“. Et smukt Eksempel paa et Renæssancehus fra omkring 1600 er *Kompagnihuset* ved Havnen. I samtlige Købstæder vedblev man iøvrigt at bygge efter det gamle hanseatiske Skema med Husgavlene vendt mod Gaden. Stærkest præget heraf var det gamle Husum, som det desværre er gaaet særlig slemt ud over i Slutningen af 1800-Tallet. Det saakaldte *Wernerske Hus* i Storegade er et af de faa udmærkede Eksempler, som er tilbage. En særpræget Bebyggelse af en egen Skønhed findes endnu i den af hollandske Kolonister omkring 1620 grundlagte By Frederiksstad ved Trenens Udløb i Ejderen. Det værdifuldeste af Arkitekturen her gik dog tabt ved Bombardementet 1850, bl. a. det typiske hollandske Raadhus med Dobbeltgavl.

Størstedelen af 1600-Tallet var en meget urolig Tid for Sønderjylland. Under de gentagne Invasioner af fremmede Tropper forstod de gottorpske Hertuger ved deres Rænkespil som Regel at holde deres Slotte uskadte, medens det gik slemt ud over Herre-

Portbygningen ved Husum Slot. Opført 1612.

Slotsparken ved Gottorp. Kobberstik i L. Thurah: Danske Vitruvius, II. Bd., 1749. Bemærk Blomsterbedene med Kongefamiliens Navnetræk: Kong Christian VI, Dronning Sophie Magdalene, Kronprins Frederik, Kronprinsesse Louise, Prinsesse Louise (Chr. VI.s Datter) og Prinsesse Charlotte Amalie (Fred. IV.s Datter).

gaarde og Købstæder. *Gottorp Slot*, der stadig spillede Rollen som et vigtigt Kunst- og Kulturcentrum, fik efter 1630'erne en ny Attraktion gennem den af *Johan Clodius* anlagte italiensk-franske Terrassehave i Terrænet Nord for Bygningerne. Kun en lille Forhave fra lidt senere Tid, det saakaldte „nye Værk“, er i medtaget Stand tilbage som en Rest af fordums Glans. Parken rummede engang storartede Detailler, saaledes ogsaa nogle mindre Arkitektur-anlæg, bl. a. en Orangeribygning, en Pavillon med den berømte gottorpske Himmelglobus og et lille Lystslot, Amalienborg. Til forskellige Tider paatænkte en Modernisering af *Gottorp Slot*, saaledes 1679, da Arkitekten *Niels Eosander* fra Hamborg projekterede en Ombygning af Sydfløjen. Det blev dog først Hertug Frederik IV, som 1698—1703 lod Hovedfløjen helt ombygge til sit nuværende Udseende (Afbildn. S. 271). Arbejdet lededes af den italienske Entreprenør *Domenico Pelli*; den egentlige Arkitekt var dog nok Landbygmesteren *Böhme*, bag hvem man aner den store svenske Arkitekt *Nikodemus Tessin d. y.* Med sit kraftige Taarn og den monumentale Søjleportal som Midtakcent staar den ikke mindre end 134 m lange, nye Sydfløj som et markant Minde om Enevoldstidens imponante Bygningsstil, der havde hentet Næring baade fra den italienske Senrenæssance og den nederlandske Barok. Der er et iøjnefaldende Slægtskab mellem dette *Gottorp* og de to danske Kongeslotte fra den samme Epoke, Frederiksberg og Fredensborg.

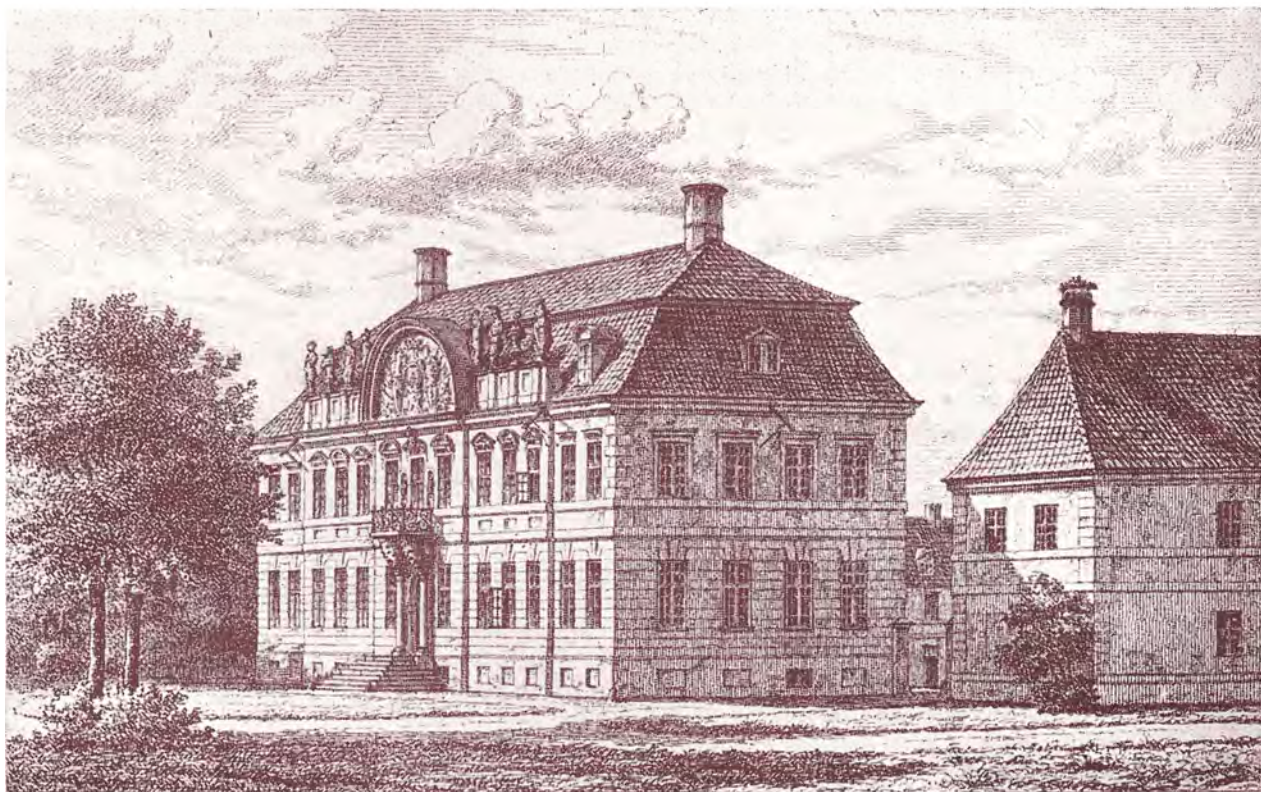
Med den store nordiske Krig var de gottorpske Hertugers Rolle endelig udspillet. Kong Frederik IV søgte, bl. a. ved at føre en Mængde Malerier og Indholdet af det berømte gottorpske Kunstkammer bort til Hovedstaden, at udslette ethvert Minde om Modstanderens Magt og Pragt. *Gottorp Slot* degraderedes til Statholderresidens; ved Nedrivninger, helt eller delvist, af Slottene i Tønning 1735 og Husum 1752 fjernedes andre Spor af den hertugelige Byggevirksomhed. Imidlertid voksede samtidigt Adelsens Indflydelse i den danske Helstat, ikke mindst den noldstenske Adels. Tak-

ket være Standens store Kunstinteresse gik Herregaardsbyggeriet i Sydslesvig, som i Kongeriget og i Holsten, nu ind i en rig Blomstring. I det hele taget blev dansk Kunst nu mere end nogensinde før helstatslig betonet. Der fandt en frugtbar Vekselvirkning Sted mellem Monarkiets forskellige Dele, hvilket Kunstnerne høstede stor Fordel af. Blandt andet fik Arkitekter som *Cl. Stallknecht*, *O. J. Müller*, *J. G. og G. E. Rosenberg*, *J. H. Motz*, *A. Bundsen*, *C. F. Hansen* o. m. a. Opgaver i baade Hertugdømmerne og Kongeriget.

Dertil kom nye Impulser ude fra. Med *von Dernaths Palæ* (senere *Bielkes*), som byggedes 1712 lige over for Gottorp Slot, gjorde den franske Hofbarok sin Entré i det danske Rige. For første Gang anvendtes her Mansardtag og en segmentformet Gavl over Midtrisalitten, der flankeredes af Balustradepartier med Figurer og Vasser. Den interessante Bygning nedbrændte desværre 1867. Som dens sandsynlige Arkitekt har man ud fra Ligheden med Altonas gamle Raadhus henledt Opmærksomheden paa den i Nærheden af Kappel fødte *Claus Stallknecht*.

Et Hovedværk i Baroktidens sydslesvigiske Arkitektur er det slotsagtige Herregaardsanlæg *Kohøved* (siden 1768 kaldt *Ludwigsburg*) fra ca. 1740. Muligvis har den berømte danske Arkitekt *Nic. Eigtved* en vis Andel i dets Udformning. Adskillige Træk har det fælles med hans Prinsens Palæ i København, og den foranliggende, kulisseeagtige, halvkredsformede Ridestald minder i sin Ide om Christiansborgs Ridebaneanlæg. I alle Tilfælde er *Kohøved* afhængig af den samtidige danske Arkitektur, naar bortses fra de Elementer, der er betinget af, at Huset er bygget op over det gamle, massive Renæssance-Dobbelthus.

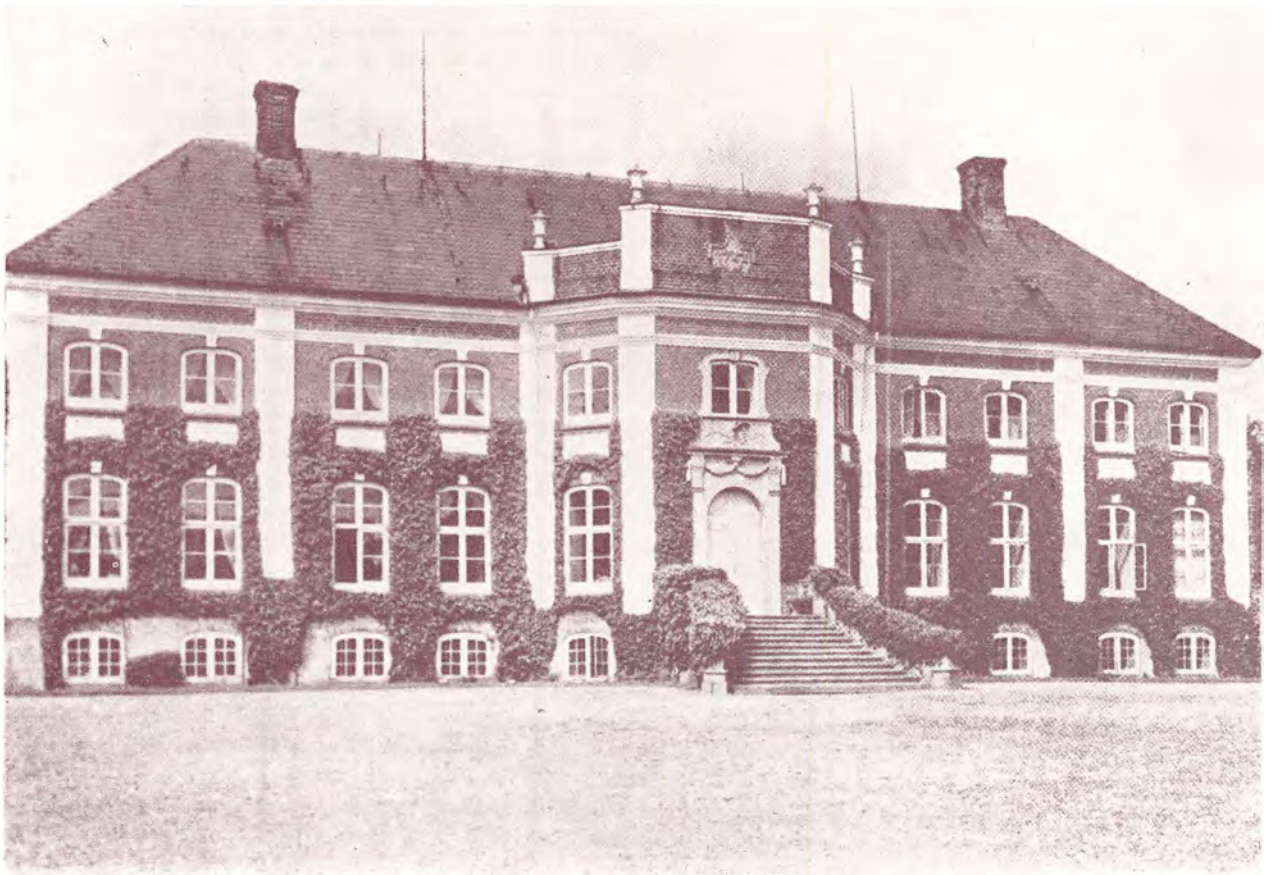
Hovedbygningen paa *Runtoft* i Angel, opført 1748—52, skal efter Traditionen skyldes den hamborgske Arkitekt *E. G. Sonnin*. Dens Gaardfacade faar sit væsentlige Præg af en fremspringende, polygonal Midtrisalit samt af hvidkalkede Lisener, Blindingsfelter, Slutsten over Vinduerne og dobbelt Gesims. Beslægtet med den er

Von Dernaths (senere Bielkes) Palæ i Slesvig. Opført 1712. Efter Trap. Slesvig 1864.

Herregaarden Kohøved (siden 1768 kaldet Ludwigsburg) i Svansø. Bygget ca. 1740.

Herregården Runtoft i Angel. Bygget 1748—52.

Orangeribygning ved Lyksborg Slot. Arkitekt J. H. Motz.

Grønholt (Svansø), som er bygget 1749. Den meget brede Midtrisalit her har lav Trekantgavl. Bemærkelsesværdig er den smukke Dørportal med skraatstillede Sidepilastre og en bred, paa Midten buet, Gesims med urneformede Vaser. Portaler synes i det hele taget at have været et yndet Arkitekturmotiv i Sydslesvig; gode Eksemplarer findes f. Eks. paa Kohøved (ca. 1740), Borghorst (1742) og Eckhof (1764). *Tøstrup* i Nærheden af Kappel er mere fordringsløs, men interessant derved, at den er bygget af en dygtig, hjemlig Murermester, *Tobias Wendler*, som har forstaaet at drage Lære af Runtofts Arkitektur. Han fik overdraget adskillige Opgaver i Sydslesvig som Kirkebygmester. Direkte Elev af E. G. Sonnin var *J. A. Richter*, som 1789—93 byggede den anselige *Kappel Kirke*. Som noget for sig staar den af Friherre von Gelting, født Sønke Ingwersen fra Nordfrisland, omkring 1770 opførte Herregaard *Gelting* i Angel. Med sine glatpudsede, hvide Mure og store, tætsiddende Vinduer virker den helt som et hollandsk Landpalæ.

Allerede fra omkring 1765 begyndte Paavirkningen fra den nye klassicistiske Arkitektkreds i København (*Jardin, Harsdorff*) at øve sin Indflydelse paa Herregaardsbyggeriet, ogsaa i Hertugdømmerne. Paa Overgangen mellem gammelt og nyt staar her Emkendorfs Bygmester *C. G. Horn*, som kun fik et Par mindre Opgaver i Sydslesvig (*Kavalerhusene* paa *Knoop* 1783, *Falkenberg* ved Slesvig 1803). Endvidere *J. H. Motz*, der for den kgl. Statholder, Landgreve Carl af Hessen, byggede *Louisenlund* ved Sliens Sydbred, et Langhus i to Etager med tre svagt fremspringende Risalitter, hvoraf den midterste har Trekantgavl, de to ved Siderne buede Gavle.

Hovedværket inden for den fuldt udviklede, klassicistiske Herregaardsarkitektur er *Knoop* ved Ejderkanalen, opført i Aarene efter 1791 af Harsdorff-Eleven, Fynboen *Axel Bundsen*. Skønt kun 23 Aar gammel, har den unge Arkitekt skilt sig fint fra Opgaven. Det massive Hus med det fremspringende, søjlebaarne Midtparti og de store Murflader mellem Vinduerne gør et overordentlig slut-

tet og harmonisk Indtryk. Den Dag i Dag fremtræder det i en ualmindelig velbevaret Skikkelse. Bundsens andre sydslesvigske Arbejder, *Drült* ved Kappel (1804) og *Kirkegaardskapellet* i Flensborg (1812) naar i kunstnerisk Kvalitet ikke saa højt som Knoop.

Ligesom den ydre Arkitektur spillede *Interiørkunsten* en stor Rolle i 1700-Tallet. Det er der i Sydslesvig adskillige gode Minder om. Yderst interessant er saaledes et malet Panelinteriør paa Ludwigsburg (Kohøved). Den store Forhal paa Damp, som udfylder hele Midterbygningens to Etager, er med sin dobbeltløbede Trappeanordning, sit omløbende Galleri med indbygget Orgel og sit rigt prydede Stukloft, hvis Motiver forherliger Fredens Kunst, Musikken, et storslaet og festligt Barokrum. Meget tyder paa, at Stukarbejderne er udført af den italienske Kunstner *Carlo Enrico Brenno*, der kort efter traadte i den danske Konges Tjeneste paa Fredensborg og Clausholm. Baade Runtoft og Grønholt kan fremvise udmærkede Rokokointeriører. Fra Lugano indkaldte Geltings Bygherre 1777 en dygtig Stukkator *M. A. Tadei*, som iøvrigt kendes fra sin Virksomhed paa Augustenborg. Hans yngre Broder, *F. A. Tadei*, bosatte sig efter 1782 i Slesvig og fik overdraget mange Dekorationsopgaver bl. a. paa Runtoft, Wulfshagen og Knoop. Det sidstnævnte Sted arbejdede han sammen med Dekorationsmalerne *Pellicia*, der udlaantes hertil fra Emkendorf, og *Ludv. Philip Strack*. Til den vægfaste Udsmykning kom saa den rige, løse Dekoration, Gobeliner, Porcelæns- og Fajancegenstande m. v. samt Portrætmalerier af Denner, Tocquè, Pilo, Als, Jens Juel m. fl. Og saa paa disse Omraader var der en rig Vekselvirkning mellem Hertugdømmernes og Kongerigets Kunst. Et fremragende Eksempel i den Henseende er Samlingen af Portrætter paa Reventlowernes Altenhof. Et helt Kapitel for sig danner *Havekunsten*, der udfoldes i nær Tilknytning til Herregaardsarkitekturen; særlig Anlæggene ved Louisenlund berømmes i de samtidige Skildringer.

Købstadbyggeriet i 1600- og 1700-Tallet stod tilbage for det ovenfor skildrede Herregaardsbyggeri. I Slesvig, de fine Folks Vin-

teropholdssted, opførtes adskillige smukke Gaarde og Palæer (bl. a. von Schmiedens, Beckers, den Günderothske Gaard, Heespenhof og „Prinsepalæet“), der endnu i vore Dage paa en instruktiv Maade kan illustrere Stiludviklingen fra den nederlandske Barok til Klassicismen. Den borgerlige Kulturs store Opsving før 1800 medførte bl. a. en større personlig Uafhængighed for Kunstnerne. Rige Bestillere og Mæcener i gammel Forstand blev sjældne. Til Genæld meldte der sig nu mange Opgaver af offentlig og samfundsnyttig Art. Rigets store Arkitekt omkring Aarhundredskiftet var *C. F. Hansen*, som ved Blodets Baand var knyttet til Sydslesvig. Hans fleste Arbejder udførtes i Monarkiets Yderkanter, Altona og København, men et Par større Opgaver fik han dog ogsaa i Sønderjylland. Paa Grundlag af den franske Psykiatriker Esquirols Idéer, opførte han 1817—20 *Sindssygehospitalet* („Anstalten“) i *Slesvig*. Størstedelen af hans Anlæg her er nu ændret, men det kendes godt igennem hans egne Tegninger og Planer. En stor Bygningskvadrat med to Etager høje Beboelseshuse paa Hjørnerne, forbundne ved lave staldlignende Mellembygninger, omsluttede en „Stillegaard“ med Buegange paa alle Sider. Dertil var paa Bagsiden føjet en halvkredsformet Bygning, som afgrænsede en lille Gaard for de mere støjende Patienter. Paa Indgangssiden var Mellembygningen forsynet med en karakterfuld, klassicistisk Portal med Rustika-Indramning og trekantet Gavl. *C. F. Hansen* byggede endvidere 1828—34 en ny Kirke i *Husum* til Erstatning for den nedbrudte, senmiddelalderlige Mariekirke. I al sin Enkelthed og med den faste Akcentuering af Taarnet, gør den gule Murstensbygning et udtryksfuldt og fredfyldt Indtryk, der harmonerer godt med den nu, i Modsætning til i 1500-Tallet, saa stille Købstad. Kirken her minder, trods mindre Afvigelser, meget om *C. F. Hansens* andre Kirkebygninger, f. Eks. den i Hørsholm.

1800-Tallets *Bygningskunst* i Sydslesvig er kun i ringe Grad bearbejdet. Imellem Trearskrigen og Krigen 1864 udfoldede den danske Arkitekt *L. A. Winstrup* som Stadsbygmester en livlig

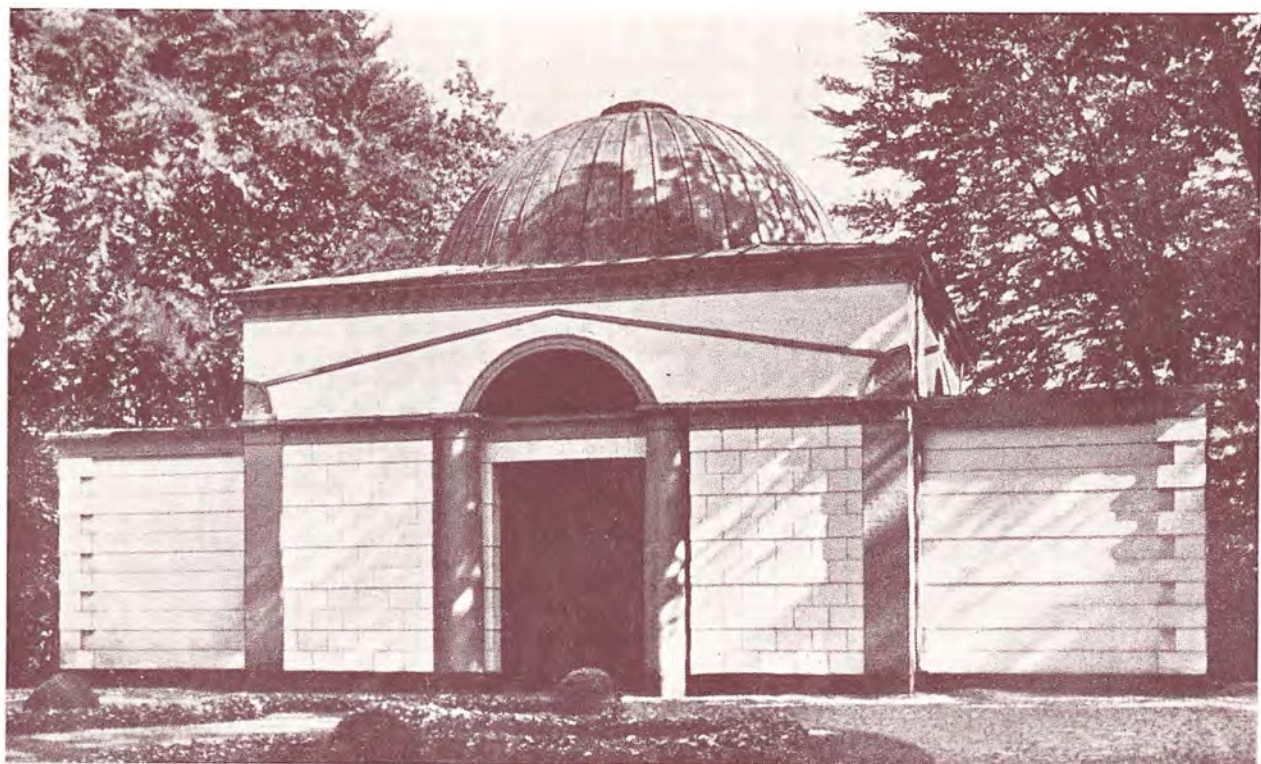
Virksomhed i Flensborg. Han ombyggede saaledes en gammel Købmandsgaard til Overappellationsret og Stænderhus samt opførte baade en ny Latinskole og Borgerskole. Disse Værker er gode Udtryk for Tidens stilfornyende Bestræbelser (Nygotik, Nyrenæssance). Til Udsmykningen af den første malede *Lorenz Frølich* sine to endnu i Sydslesvig beroende Historiemalerier: „Valdemar Sejr giver Jydske Lov“ og „Kong Frederik IV hyldes af Stænderne ved Gottorp Slot 1721“. Mens Winstrup boede i Flensborg søgte han paa alle Maader at vække Kunstinteressen hos Byens Borgere, bl. a. ved at stifte en Kunstforening og sysle med Planer om Oprettelsen af et Kunstmuseum. Hans aktive Virke bør mindes som den sidste Indsats før 1864 for at bevare og forny Tilknytningen mellem Sydslesvigs og Moderlandets Kunst.

Billedkunst.

Reformationen blev i første Omgang Aarsag til en iøjnefaldende Tilbagegang for den kunstneriske Virksomhed. Men det varede ikke længe, inden der begyndte et nyt Opsving, fremfor alt inden for *Billedskærerkunsten*, hvor Kirken stillede nye Opgaver. I Stedet for Altre var det nu Prædikestole, Stolestader, Epitafier o. l., der blev de vigtigste Emner. Hver af de sydslesvigske Købstæder havde Værksteder, hvorfra Omegnen saa at sige blev belagt med Billedværker. Et typisk Eksempel herpaa er det af Naturen afgrænsede Omraade Ejdersted, som i Tiden ca. 1560—1600 blev forsynet med et rigt kirkeligt Inventar fra et og samme Værksted. Dertil kom imidlertid, at Billedskæreriet nu udviklede sig til en folkelig Kunst, takket være dels den øgede Velstand og Boligkulturens Fremgang, dels den sydslesvigske, specielt den nordfrisiske Befolknings Sans for et smukt husligt Udstyr. Adelspersoner, Købstadborgere og Bønder stræbte i næsten lige Grad efter at skaffe sig udskaaret Inventar, Paneler og Dørindfatninger, Kister, Skabe, Borde m. v. Deri ligger en væsentlig Forudsætning for, at Billed-

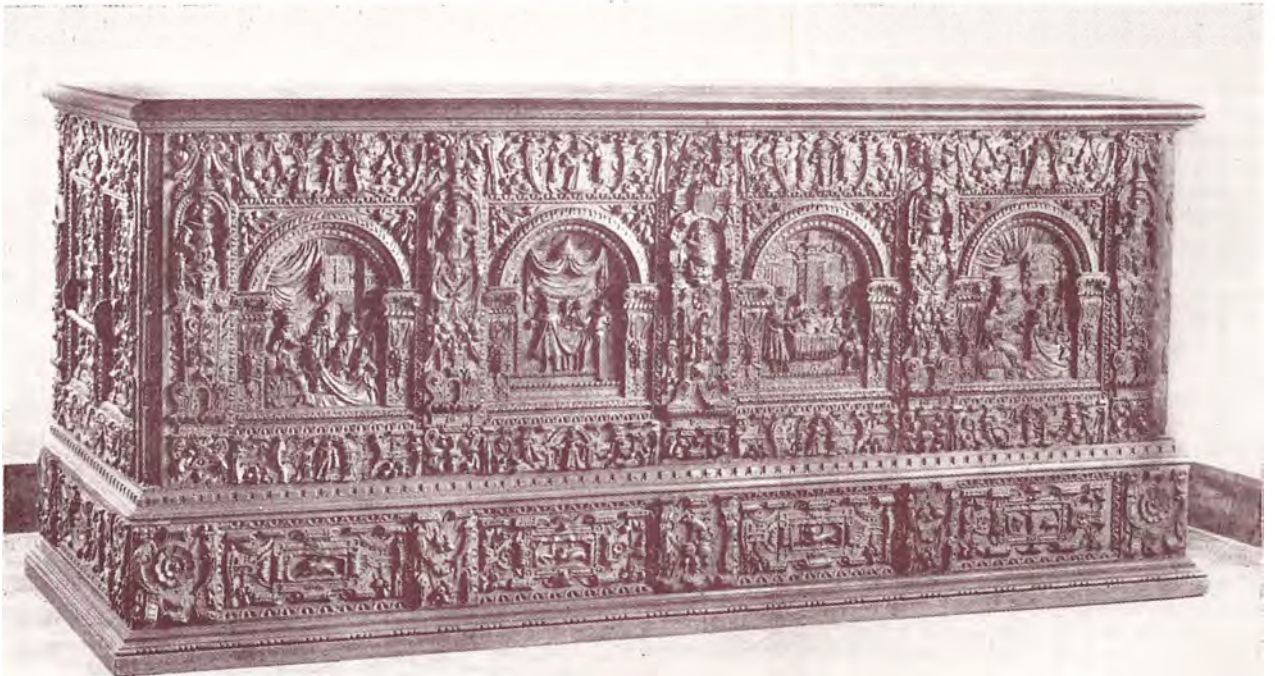
*Herregaarden Knoop ved Ejderkanalen (Dänischwohld).
Opført i 1790'erne af Arkitekt Axel Bundsen.*

Kirkegaardskapellet i Flensborg. Opført 1812. Arkitekt Axel Bundsen.

Prædikestol i St. Jørgens Kirke i Flensborg (tidl. i Helligaandskirken). Udført af H. Ringerink 1602.

Rigt udskåret Egetræskiste. Udført af Hans Gudewerth d. æ. ca. 1610. Kunstindustrimuseet i København.

skærererkunsten i dens Blomstringsperiode ca. 1580—1670 skulde blive Sydslesvigs største kunstneriske Indsats i det hele taget.

Omkring 1600 udfoldede den formentlig fra Westfalen eller Holland indvandrede *Henrik Ringerink* (Ringeling) en omfattende Virksomhed i Flensborg og Omegn. Hans rigt stafferede Snitværker i Højrenæssancens hollandsk prægede Stil kendetegnes som Regel ved en fast, arkitektonisk Opbygning og ved Rigdommen paa Figurer. Hyppigt har han benyttet Forlæg fra Vredeman de Vries og Albrecht Dürer. I Flensborg er bl. a. Altertavlen i Mariekirken (1598), Prædikestolen fra Helligaandskirken (1602, nu i St. Jørgens Kirke) og det prægtige Orgelhus i Nikolajkirken (1604—09) udgaaet fra hans Værksted. Dertil kommer adskillige Prædikestole i Omegnens Kirker samt mange pragtfulde Kister og Skabe, der nu skattes højt som Museumsgenstande baade i og uden for Landsdelen. Under Trediveaarskrigen drog Ringerink 1626 fra Flensborg til København, hvor han døde 1626. En anden flensborgsk Mester var *Claus Gabriel*, som havde lært i Hovedstaden. Han udsmykkede 1635—42 Kapellet paa Lyksborg Slot og leverede bl. a. en Række Prædikestole til Kirker i Landsdelen (f. Eks. Breklum 1646, Bredsted 1647).

I Husum synes Indvandringen fra Holland at have tilført Billedskærererkunsten en særlig Styrke. Baade Kirken, Slottet og Raadhuset her stillede store Opgaver, ved hvis Løsning Navne som *Nikkel Carsten*, *Johan van Groningen* (i Husum 1568—1606) og *Berend Cornelissen* (1623—84) medvirkede, samtidig med at de udførte Kirkeinventar til Omegnen.

Adskillige Billedskærere stod i de skiftende gottorpske Hertuigers Tjeneste. Ved Udsmykningen af Slotskapellet i Gottorp var foruden de to oven for nævnte, *Andreas Salgen* og *Jürgen Gower*, ogsaa Flensborgeren *Henrik Kreienberg* en Hovedkraft. Ham skyldes saaledes den fine, lille Prædikestol dér. I Midten af 1600-Tallet leverede *Claus Heim* til Hoffet bl. a. en Række Hjortehoveder paa udskaarne Plader og to pragtfulde Vugger (1652, 1655) for ny-

gifte Hertugdøtre. De sidste er endnu bevarede henholdsvis i Darmstadt og Stockholm, hvor Prinsesserne blev gift.

De mest beundrede Træskærerarbejder udgik dog fra den lille Købstad Ekernførde, hvor en Række udmærkede Mestre havde hjemme i Tiden ca. 1570—1670. Flere af dem arbejdede ogsaa med mangfoldige og store Opgaver i Kongeriget. Blandt de tidligste Navne er *Jørgen Koberch* og *Ciriacus Dirkes*. En tredie, *Hans Dreier*, blev 1617 kgl. Hofbilledsnider paa Haderslevhus og udførte bl. a. for Ellen Marsvin det rige Kapelinventar (med Undtagelse af Prædikestolen) i Tidens Bruskarokstil paa Holckenhavn. Naar Ekernførdes Navn straalere med en særlig Glans, skyldes det dog især Familien Gudewerth. Dens første fremragende Medlem, *Hans Gudewerth d. æ.*, tidligere efter et af hans hyppige Motiver kaldet „Mesteren med den fløjtespillende Hare“, er f. Eks. Mester for nogle Prædikestole i Byens Omegn (bl. a. Gettorf 1598) samt for en Række store, rigt udskaarne Udstyrskister, med gammeltestamentlige Billedserier (Paradis-Kister, Esther-Kister), hvis Forlæg maa søges blandt Galles Stik efter Heemskerks Malerier. Et Særkendetegn for disse Kister, af hvilke flere nu findes i danske Museer (Frederiksborg, Kunstindustrimuseet), ligesom i Flensborg og Kiel, er den overdaadige Billedrigdom, Forkærligheden for smaa Figurer, af hvilke en Del fremtræder i Samtids Dragter, samt Angsten for glatte Flader. Medens den ældre Gudewerths Værker kan virke noget provinsielle, naaede Sønnen, *Hans Gudewerth d. y.*, som lærte dels i Faderens Værksted, dels formentlig paa Vandringen i Tyskland, fuldkommen at beherske Samtidens Formskat. Foruden af stor teknisk Dygtighed præges hans Arbejder ofte af en Elegance, der kan nærme sig 1700-Tallets Rokoko. Bedre end nogen andet i Riget mestrede han en udtryksfuld og fin Figurstil, hvilket baade hans kirkelige Værker (f. Eks. Altertavlen i Ekernførde (1640), Prædikestolen i Sørup (1660'erne), Barokrammen paa Bornsens Epitafium i Ekernførde) og nogle Smaaarbejder af mere folkelig Art (Skrin paa Frederiksborg, Manglebræt i National-

*Udskaaret Egetræsskrin. Har tilhørt Magdalene Rumohr (1622—76).
Udført ca. 1645 af Hans Gudewerth d. y. i Ekernsørde. Frederiksborg Museet.*

*Udekoreret Fajance Terrin. Udført paa Fabrikken i Slesvig.
Frederiksborg Museet.*

Marmorbuster af Hertug Frederik III af Gottorp og Hertuginde Marie Elisabeth. Udført af Artus Quellinus d. æ. til det hertugelige Gravkapel i Slesvig Domkirke.

Hertug Adolf af Holsten frasiger sig den danske Krone til Fordel for sin Søstersøn, Grev Christian af Oldenburg (Christian I). Maleri af J. Ovens. Frederiksborg Museet.

museet) vidner om. Gudewerth d. y.'s Virksomhed udstraktes ogsaa til Langeland, hvor der findes tre Prædikestole af ham. Gennem sin dygtige Elev Lorentz Jørgensen fra Holbæk har han desuden præget Billedskærerkunsten i mange sjællandske og lollandske Kirker. En anden af hans Elever, Sydslesvigeren *Ewert Friis* fra Bredsted, drog til Midtsverige og udfoldede dør en omfattende Virksomhed. I denne Forbindelse kan det tillige nævnes, at en af Faderens Elever, *Peter Negelsen*, fra Ekernførde, blev den førende Billedskærer i Bergen i Norge, hvortil han var rejst.

Omkring 1670 var Højdepunktet passeret; tredje Generation af Gudewerth'erne formaaede ikke at hævde den traditionsrige Kunstgren. I 1700-Tallet fremstod dog i Nordfrisland et Par Mestre af mere end almindelig Dygtighed, nemlig *Jens Sønksen* (Prædikestole i Dedsbøl 1730, Nibøl 1731, Altertavle i Lindholm 1744), der holdt fast ved Barokkens overlevede Former, og *Tai Henriksen*, som foruden Billedskærerarbejder huggede en Mængde nordfrisiske Gravstene med Billeder og Ornamentter. Fra 1800-Tallet kan nævnes *Hans Voigt* fra Flensborg, hvis bedste Arbejder er smaa Elfenbensfigurer efter H. V. Bissen-Skulpturer. Der er blevet gjort et Par forgæves Forsøg paa at skabe en Renæssance for sydslesvigsk Billedskærereri, bl. a. af Maleren *Chr. Karl Magnussen*, som 1875 oprettede en Billedskærerskole i Slesvig. Den lukkedes dog allerede Aaret efter, ved hvilken Lejlighed hans værdifulde Samlinger bortsolgte for senere at havne i Kunstindustrimuseet i København. *Heinrich Sauermann* (1842—1904) stiftede i Flensborg et Kunstsnedkeri, men hans væsentligste Indsats var dog Oprettelsen af Museet i Flensborg, som har haft meget stor Betydning for Indsamlingen og Bevarelsen af de sydslesvigske Kunstminder.

Billedhuggerkunsten slog aldrig Rod i Sydslesvig i samme Grad som Billedskærerkunsten. Imidlertid indførtes der nogle anselige Skulpturværker, som hører til Landsdelens største Kunstskatte. Omkring 1550 bestilte Kong Christian III hos den berømte nederlandske Billedhugger *Cornelis Floris* et fritstaaende *Gravmæle* over

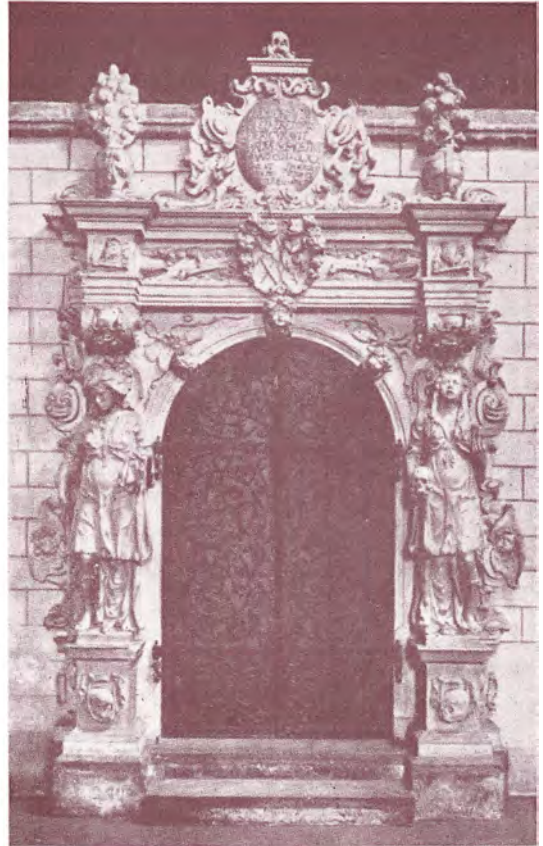
Frederik I til Opstilling i Slesvig Domkirke. Dette prægtige Arbejde af forskelligt farvet Marmor og Alabast, med den rustningsklædte Konge liggende paa Laaget af en Sarkofag, der bæres af seks symbolske Karyatider, blev opstillet 1555 (Afbildn. S. 161). Det er udført i italiensk Højrenæssancestil. Med dette Gravmæle indleledes en hel Række Bestillinger hos Floris fra Kongehusets og Adelsens Side, hvorved det danske Rige fik en værdifuld Part i den nederlandske Kunstekспорт.

Baaret af de samme højklassiske Traditioner som *Frederik I's* Gravmæle er den hamborgske Billedhugger *Henni Heidtriders* fire *Kaminer* paa *Husum Slot*, hvoraf særlig de to er rige Arbejder. Den ene af disse er havnet i Deutsches Museum i Berlin, hvor man maa haabe, at den har overlevet Krigens Ødelæggelser; de øvrige findes stadig i Husum. Deres figurrige, flade Relieffremstillinger af henholdsvis „Livets Kamp med Døden“ og „Lykken deler Gaver ud til Menneskene“, hører til det bedste, den nordtyske Højrenæssance har frembragt. Emnerne er hentet fra Dav. Vinckebooms Kobberstik. Hugningen af Kaminerne foregik i Aarene 1611—14, da Heidtrider var i Hertug Johan Adolphs Tjeneste og havde Værksted paa Slottet i Kiel. Blandt andre sydslesvigske Arbejder, som tilskrives den samme Kunstner, er Carnarius-Epitafiet i Slesvig Domkirke, en Susanne-Gruppe (nu i Flensborg Museum), et Alabastrelief af Hyrdernes Tilbedelse fra Svabsted (før Krigen i Thaulow Museet i Kiel) samt forskellige Haveskulpturer fra Slots- haven i Husum.

Omkring 1660 engagerede Hertug Christian Albrecht den flamske Billedhugger *Artus Quellinus d. æ.* til at udsmykke *Gottorpernes Gravkapel* i Domkirken. Arbejdet fuldførtes 1663. Det mest bemærkelsesværdige er den prægtige Marmorportal og to fremragende Buster af Hertug Frederik III og hans Gemalinde Marie Elisabeth, hvilke dog muligvis er udført en halv Snes Aar før. Nogle fra det gottorpske Kunstkammer hidrørende smaa Brændtlersfigurer fra den samme Kunstners Haand findes nu i Statens

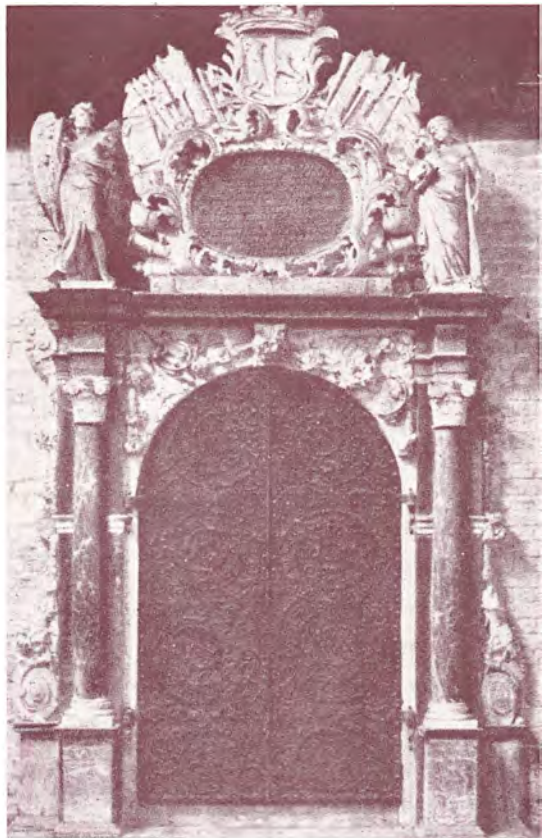
Den Ahlefeldt'ske Portal. Fra 1639.

Den Schacht'ske Portal. Fra 1670.

Den Ahrendorff'ske Portal. Fra 1677.

Den Günderoth'ske Portal. Fra 1703.

Portaler til Gravkapper i Slesvig Domkirke.

*Maleren Christian Albrecht Jensen. Selvportræt fra ca. 1845.
Frederiksborg Museet.*

*Billedhuggeren Herman Vilhelm Bissen. Malet af Ditt. Blunck 1834.
Frederiksborg Museet.*

Museum for Kunst. Kansleren *Kielmanseggs Gravmæle* fra 1673 i Slesvig Domkirke er et imponerende Arbejde i nederlandsk Højbarokstil; det anses for at være et Værk af *Artus Quellinus d.y.* I det hele taget byder Slesvig Domkirke paa udmærkede Muligheder for et Studium af 1600-Tallets Billedhuggerkunst. Foran de i de oprindelige Sidekapeller indrettede Gravkapeller, der ved en Mur blev adskilt fra Kirkerummet, rejstes den ene monumentale Portal efter den anden (Ahlefeldts 1639, Schachts 1670, Arensdorffs 1677, Günderoths 1703) repræsenterende Stilarterne lige fra den yppige Bruskarok over den pompøse Højbarok til den mere elegante Senbarok. Efter Gottorpernes Fald var det forbi med monumentale Billedhugger-Opgaver. Tiden derefter, indtil 1864, er næsten helt blottet for skulpturel Virksomhed.

I denne Periode fostrede Sydslesvig imidlertid *H. V. Bissen*, et af de største Navne i dansk Billedhuggerkunst. Han fødtes i Slesvig 1798, men henlevede de fleste af Barneaarene ude i Angel, i Nærheden af Gelting. I hans Hjem taltes kun Plattysk, men Bissen har selv fortalt, hvor let det gik for ham at lære Dansk, da han 1816, takket være nogle Velyndere, kom paa Akademiet i København. I Læse- og Rejsearene dyrkede han udelukkende den antikke Kunst, men saa greb den nationale Spænding ind i hans kunstneriske Udvikling. Inspirationen fra Folkebevægelsen i 1848 sejrede over den antikke Tradition, som hidtil havde været ene om at befrugte hans Arbejde. Under Indflydelse fra den nationale Kunstretnings ivrige Forkæmper, Kunsthistorikeren N. L. Høyen, skabte han i den følgende Tid sine Størværker, de nationale Mindesmærker for Sejrene i Treaarskrigen. Det mest betydningsfulde er Statuen i Fredericia af „*Den danske Landsoldat*“ (Afbildn. S. 368); det mest gribende *Relieffet* paa *Krigergraven* sammesteds, med to Soldater, der lægger deres faldne Kammerat i Graven. Det mest magtfulde, *Istedløven*, fik sin Plads paa Flensborg gamle Kirkegaard ved Fællesgraven over de Faldne i Istedslaget (Afbildn. S. 415). Den siddende Løve, oven paa en Sokkel med Portræt-

medailloner af Helte fra Krigen, virkede som en kraftig, national-liberal Manifestation, hvilket blev understreget gennem den ejderdanske Tale, H. N. Clausen holdt ved Indvielsen 1862. Det er kendt af alle, hvorledes Monumentet efter 1864 brutalt blev revet ned af Preusserne og Løven ført bort til Lichterfelde Kasernegaard ved Berlin, hvor den stod indtil 1945, da den efter Tysklands Kapitulation førtes tilbage til Danmark for foreløbig at blive anbragt ved Tøjmuseet i København. Istedløvens Skæbne har prentet sig dybt i det danske Folks Bevidsthed og medvirket til at give Værket en national Betydning, som ikke er betinget af dens kunstneriske Værdi. Paa Michaëlis Kirkegaard i Slesvig staar Bissens Gravmæle over de to lovende Brødre, Ernesto og Carlo Dalgas, der begge faldt i Treaarskrigen. Fra slesvig-holstensk Side blev Kunstneren efter 1848 betragtet som Forræder. Saa meget mere Grund er der til fra dansk Side at fremhæve ham ikke blot som en af Danmarks største Billedhuggere, men ogsaa som Landets gode og trofaste Søn.

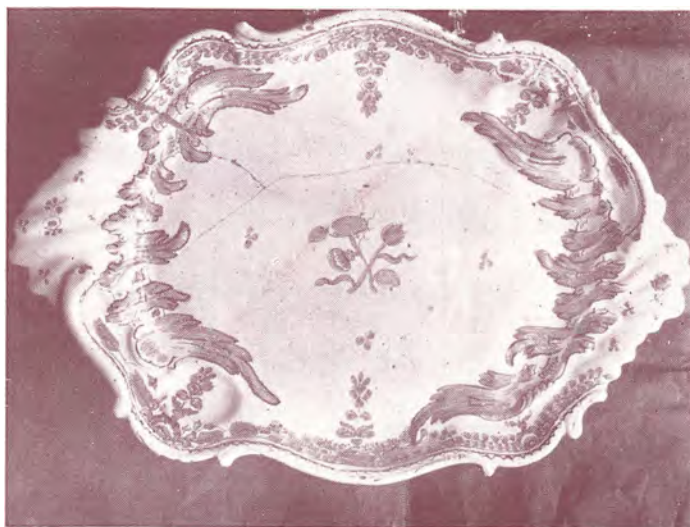
Paa et Omraade, der strejfer den skulpturelle Kunst, nemlig indenfor 1700-Tallets *keramiske Kunstindustri*, har Sydslesvig præsteret en særlig Indsats gennem *Fajancefabrikkerne i Slesvig og Ekernførde*. Den første oprettedes 1754 med Borgmester Otte og Toldinspektør Rambusch som drivende Kræfter, og var i Gang indtil 1813. De bedste Produkter hidrører fra Fabrikkens første Periode, da der foruden Bordstel bl. a. fremstilledes Kakkellovne, Vægfontæner, Punchebowl og Thebordsplader. Slesvig-Fajancerne fra disse Aar er præget af stor Forkærlighed for plastiske Rokokoformer, rigt vekslende malede Motiver (Rocaille, Landskaber og Figurer), samt hyppig Anvendelse af Manganfarver. Den anden Fabrik blev startet 1759 af en ogsaa paa andre Omraader virksom Industridrivende J. N. Otte paa hans Gods Criseby, men overflyttedes 1765 til den nærliggende Købstad Ekernførde. Indtil 1768 oplevede den en forbavsende Blomstring, takket være en Række udmærkede tilvandrede Kunstnere, f. Eks. *Joh. Buchwald* som Di-

Rigt dekoreret Fajancebordplade fra Fabrikken i Ekernsørde, ca. 1767. Med Signaturer for Otte, Buchwald, A. Leihamer og Zopff. Frederiksborg Museet.

Punchebolle af Form som Bispehue. Udført paa Fabrikken i Slesvig ca. 1765. Frederiksborg Museet.

Terrinfad med Rocaille-Dekoration. Fra Slesvig-Fabriken ca. 1760. Nationalmuseet.

Den hellige Familie. Maleri af Melchior Lorck 1562. Statens Museum for Kunst.

Den gottorpske Hertugfamilie i allegorisk Fremstilling med Hentydning til Fredens Hyldning efter den westfalske Fred 1648. Maleri af Jürgen Ovens 1652. Frederiksborg Museet.

rektør og Modellør, *Abraham Leihamer* og *Zopff* som Malere. Men Fajancekunstnere var et uroligt, rejselystent Folkefærd; de to første lod sig snart lokke til en nystiftet Fabrik i Kiel, hvorefter Ekernførde-Fabrikkens Ry sank. I de gode Aar var dens Produktion baade stor og højt værdsat. Mange store Genstande som Bordopsatser, Vægfontæner, Vaser, Terriner (bl. a. i Former som Vildsvine-, Hvidkaals- og Salathoveder) og Thebordsplader er udgaaet herfra, ofte prydet med viltre Rokokorelieffer samt modellerede Figurer, Frugter og Blade. Baade Motiver og Farver er rigt nuancerede; ved Siden af Hvidt, Blaåt og Mangan er Muffel- og Brogetmaling ofte anvendt. Fajancer fra baade Slesvig og Ekernførde er rigt repræsenterede i de større danske Museer og Privatsamlinger.

Siden Reformationstiden har *Malerkunsten* i Sydslesvig haft to betydende Centre med vidt forskelligt Præg, nemlig i 1600-Tallet det gottorpske Hof, hvor Hertugerne dyrkede Kunsten med stor Intensitet, og i 1800-Tallet det vestslesvigske Nordfrisland, hvor saavel Landskabet som Befolkningen har virket inspirerende paa Kunsten. Desuden var Flensborg gennem en lang Periode i 1500- og 1600-Tallet Hjemsted og Udgangspunkt for en Række Malere, som navnlig traadte i kongelig Tjeneste, medens Slesvig i 1700-Tallet og Begyndelsen af 1800-Tallet blandt sine Borgere talte en Del Malere, der mere ernærede sig af en lokalt betonet Kundekreds. Dertil kommer endelig, at enkelte Sydslesvigere til forskellige Tider har indskrevet deres Navne i henholdsvis den almindelige europæiske og den danske Malerkunsts Historie.

Til den sidste Gruppe hører Maleren og Grafikerens *Melchior Lorck* (ca. 1527—83) fra Flensborg, et typisk Renæssancegeni, ualmindeligt og alsidigt kunstnerisk begavet, men med uroligt Blod i sine Aarer, hvilket drev ham ud paa stadige, eventyrlige Rejser, bl. a. til Wien og Konstantinopel. Baade Christian III og Frederik II forsøgte forgæves at binde ham til Danmark. Først 1580 lykkedes det at gøre ham til „Conterfeyer der Krone Dänemarks“;

efter 1583 høres intet mere til ham. Han arbejdede snart for fremmede Fyrster og Stæder, snart for Henrik Rantzau og Hertug Hans d.æ. paa Haderslevhus. Næsten alle hans Malerier er gaaet til Grunde; i Statens Museum for Kunst er dog bevaret et Maleri fra 1562, forestillende den hellige Familie. Kendskabet til hans Værk skyldes ganske særligt hans grafiske Blade, hvoraf en stor Del hidrører fra Tegninger, der blev udført under hans Ophold i Konstantinopel. Fra hans sidste Aar i Kongens Tjeneste stammer et dygtigt og holdningsfuldt Portrætstik af Frederik II. Elev af Lorck og af et lignende internationalt Tilsnit var Flensborgeren *Nicolaus Andreæ* (1573—1606), som tilbragte hele sit Liv paa Rejser. Blandt hans Stik, der regnes for store Sjældenheder, er et fra 1606 af Christian IV. I Aarene før og omkring 1600 udfoldede *Johan Enum* (1573—1637), hvis Fader af samme Navn ogsaa var Maler, en stor Virksomhed hjemme i Flensborg, bl. a. i Kirkerne og i Kompagnihuset (1602—04). Senere arbejdede han meget for Kongen paa forskellige Slotte (bl. a. Frederiksborg). Et Par Epitafiemalerier i Nyborg Kirke giver et godt Indtryk af hans manerede nederlandske Stil. Fra Midten af 1600-Tallet er Flensborgeren *Hinrich Jansen* (1625—67), der efter Uddannelse i Holland og Rejser til Spanien og Italien nogle Aar virkede i København som Hofmaler hos Frederik III. Han er bl. a. Mester for to Epitafiemalerier (Hackes 1648, Beyers 1656) i Flensborgs Mariekirke. I Begyndelsen af 1700-Tallet blev den flensborgske Købmandssøn *Hinrich Krock* (1671—1738) „Hofskildrer“ hos Kong Frederik IV, til hvis Slotsbygninger, især Frederiksberg og Fredensborg, han udførte en Række store Plafondmalerier. Paa Grundts Stiftelse i Bredsted findes et af hans Malerier fra 1702, forestillende Ceres og Bacchus.

Ved det gottorpske Hertughof tildeltes der Malerkunsten en meget vigtig Rolle, dels ved Udsmykningen og Udstyrelsen af Slottene Gottorp, Husum og Tønning, dels som Middel til Forherligelse af Fyrsten og hans Hus. I Hoffets Regnskabsbøger fore-

*Bacchus og Ariadne. Udkast til et Loftsmaleri til Christiansborg Slot.
Malet af Hinrich Krock.*

*Midterbilledet i Beyers Epitafium i Mariekirken. Flensborg.
Udført af Hinrich Jansen 1656.*

**Rødkridtstegning, udført af Paul Ipsen 1786.
Frederiksborg Museet.**

**Asmus Jacob Carstens. Tegnet Selvportræt
fra 1777. Ny Carlsberg Glyptek.**

**Allegorisk Fremstilling i Anledning af Kammerherre von Warnstedts Bryllup 1780.
Tegnet af A. J. Carstens. Privateje.**

kommer en Mængde Malernavne, der vidner om Indvandring baade fra Nederlandene (f. Eks. Jacob van Voordt, Jacob van Doort, Lorentz og Abraham de Keister, Anselm van Hulle, Johan Voorhout m. fl.), og fra Tyskland (Nic. Umbhöfer, Julius og Frantz Joachim Strachen, Otto Jageteuffel). Adskillige af disse indvandrede Kunstnere boede i den driftige By Husum, der dengang var Sydslesvigs Vindue ud til den store Verden. Nogle af de vigtigste Gottorpmalere var dog indfødte Sydslesvigere, der optog en Virksomhed i deres Hjemland efter at have faaet deres Uddannelse i Nederlandene.

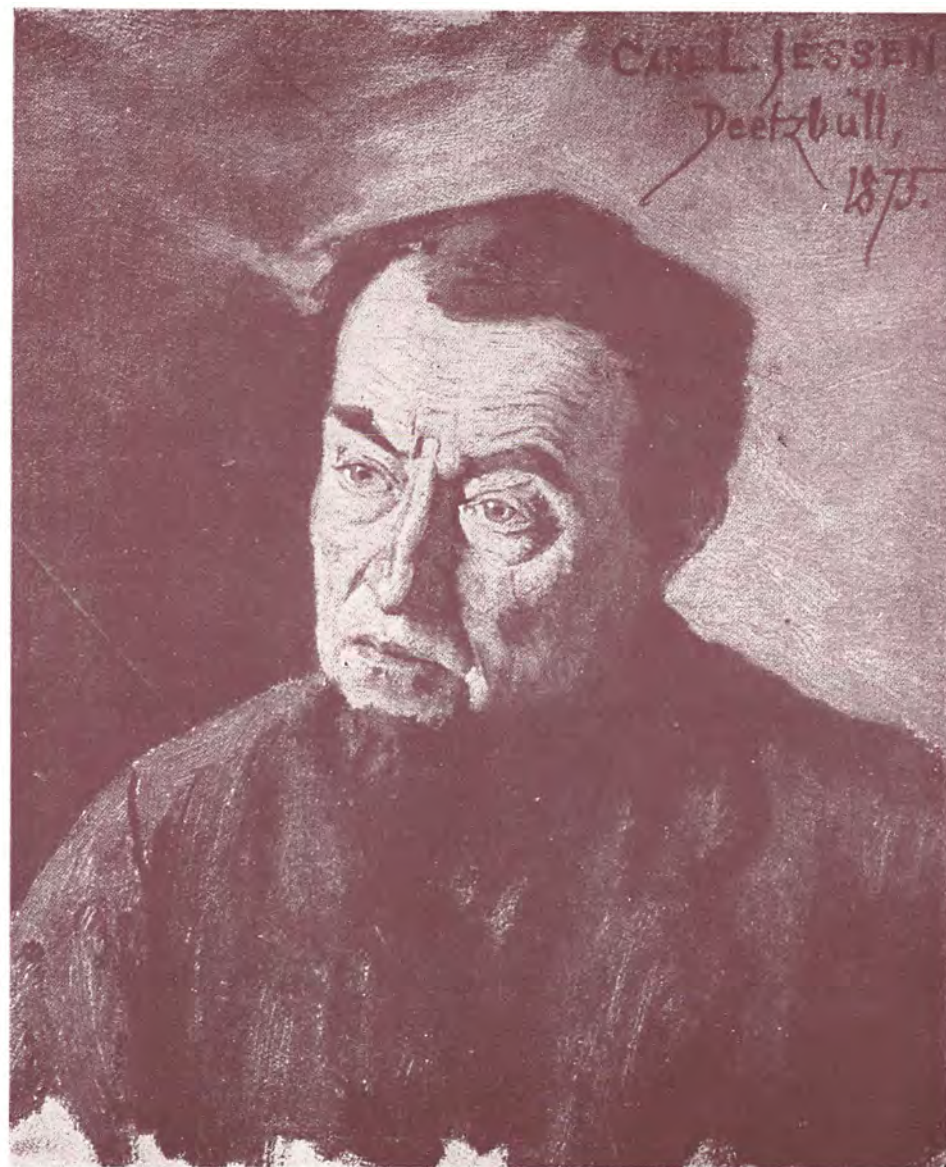
Blandt de indvandrede Kunstnere var *Marten van Achten*, der boede i Tønning. Han har bl. a. udført Panelbillederne paa Galleribrystningen i Gottorp Slotskapel, stærkt maniererede Fremstillinger af Kristi Livs Historie; endvidere Alterbilleder til Garding 1596 og Svabsted 1604. Ogsaa *Govert van Achten* virkede som Alter- og Epitafiemaler, særlig i Ejdersted. Begge vides tillige at have malet Portrætter af Hertugfamiliens Medlemmer. I det hele taget spillede *Portrætmaleriet* en Hovedrolle inden for Datidens Malerkunst. En Mængde gottorpske Portrætter kom ved Giftermaal til Sverige og findes nu paa Gripsholm; adskillige gik tabt ved Frederiksborg Slots Brand 1859, men en hel Del er bevaret dels i Danmark (Frederiksborg), dels i Holsten (Eutin). Af de indfødte Husummalere indtog *Broder Matthiesen* en fremtrædende Stilling som gottorpsk Hofmaler (fra 1651) og Bygningsinspektør (fra 1661). Han arbejdede tillige for det kurfyrstelige, brandenburgske Hof og for det danske Kongehus. I Aarhundredets anden Halvdel spillede *Johan Aierschettel* fra Husum en Rolle i Vestslesvig. Hos ham fik den ovenomtalte Hinrich Krock sin første Uddannelse. I Husum synes ogsaa Kobberstikkunsten at være blevet dyrket med Flid, bl. a. af *Johan Mejer* samt af *Chr.* og *Andreas Rothgiesser*. Det uden Sammenligning største Navn blandt de gottorpske Malere er *Jürgen Ovens* (1623—78) født i Tønning, men efter sit Giftermaal 1652 bosat i Frederiksstad, hvor han ofte holdt stort Hus

for Fyrster og andre fornemme Gæster. Efter sin Uddannelse i Amsterdam, bl. a. i Rembrandts Atelier, kaldte Hertug Frederik III ham 1651 hjem. Indtil 1657, da han, vel paa Grund af de urolige Krigsforhold, for nogle Aar atter drog til Holland, udfoldede han en omfattende og stærkt paaskønnet Virksomhed hos Hertugen, især som Portrætmaler. Fra disse Aar hidrører bl. a. et Par Malerier af hele Hertugfamilien i heroisk Fremstilling, med allegorisk Hentydning til Fredens Indvarsling efter Trediveaarskrigens Uro. Malerens Deltagelse i den gottorpske Prinsesse Hedvig Eleonoras Bryllup med Kong Karl X Gustav i Stockholm 1654 affødte tre store Historiemalerier, som endnu findes i Sverige, hvor Ovens' Værk iøvrigt er fyldigt repræsenteret, især paa Gripsholm. Da Kunstneren 1663 efter sit andet aarelange Ophold i Holland vendte hjem til Sydslesvig, var det som en Maler, der regnedes for at staa i Europas Topklasse. For den nye Hertug Christian Albrecht udførte han nu bl. a. en stor Serie Historiebilleder, der forherliger det gottorpske Hus; nogle af disse ret tørre Arbejder findes bevaret paa Christiansborg og paa Frederiksborg, men Ovens er tillige ved en Række andre Værker repræsenteret i danske Museer og Privatsamlinger. I Sydslesvig findes i Slesvig Domkirke hans Malerier „Den hellige Familie med den lille Johannes“ (1670) og „Kristendommens Sejr over Synden“, i Frederiksstad „Kristi Gravlæggelse“ (1675), i Tønning hans eget Epitafium med Maleri af den hellige Familie og et udmærket Selvportræt, samt i Grundts Stiftelse, Bredsted, „Hyrdernes Tilbedelse“. Om end Vurderingen af hans kunstneriske Indsats har været noget svingende, kan det ikke rokke ved den Kendsgerning, at med Jürgen Ovens blev Sydslesvig repræsenteret i Tidens store Kunst.

Slesvig-Malerne tæller Navne som *N. G. Geve* (1712—89), der i sin Ungdom lærte hos Hofmaleren *J. S. Wahl* i København, hvor han en Tid virkede som Miniaturmaler og Kobberstikker. Han døde i sin Hjemby som en anset og velhavende Portrætmaler. Elev af ham var *Paul Ipsen* (1746—1807) fra Hallig Oland, som

Pige fra Før. I Sørgedragt. Malet af Chr. Karl Magnussen 1864.

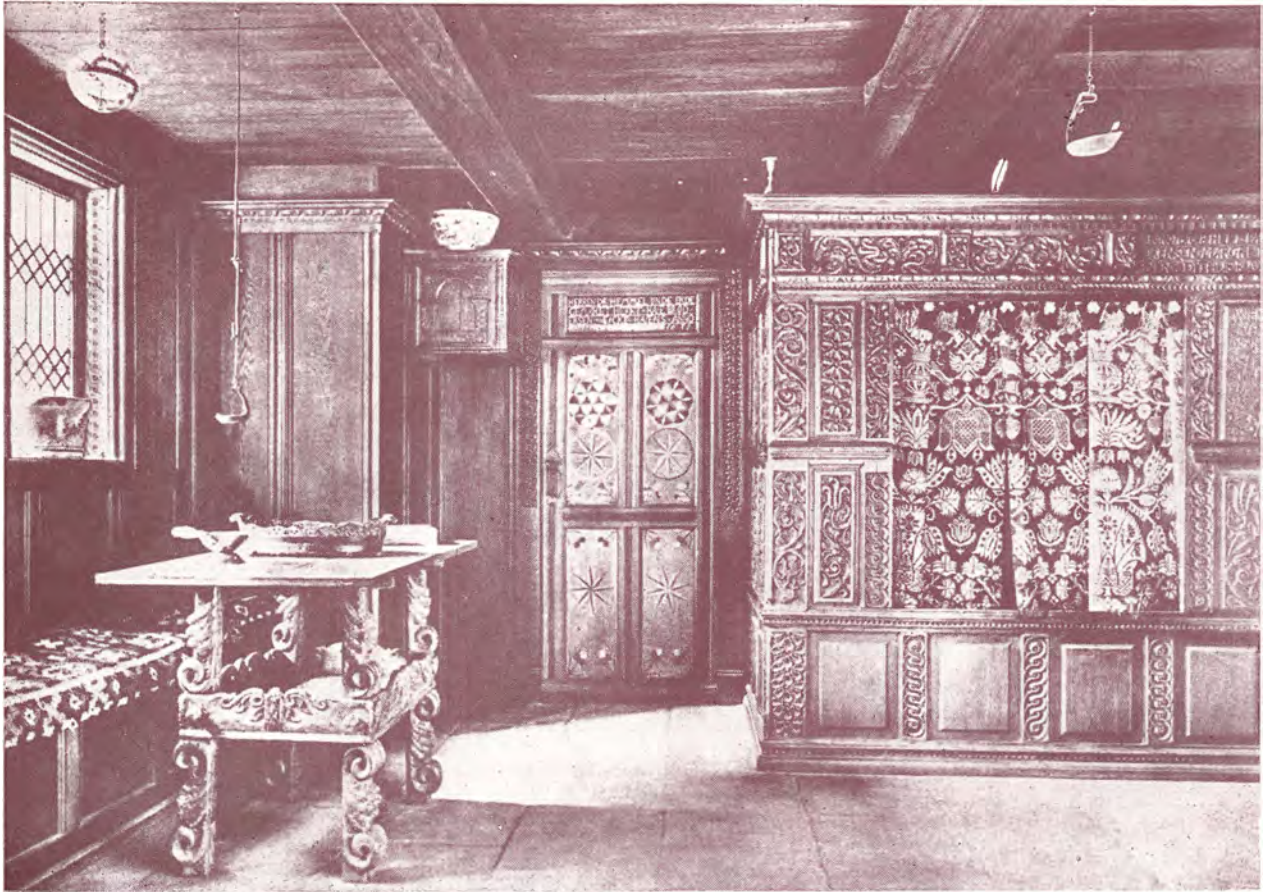

To nordfrisiske Typer. Malerier af Carl Ludvig Jessen.

efter 1770 bosatte sig i Hovedstaden og vandt megen Anerkendelse for sine Profiltegninger (i Rødkridt, Blyant eller Akvarel) af mange af Tidens fremstaaende Mænd. Adskillige af disse findes nu paa Frederiksborg. I sine sidste Aar boede han i Flensborg, hvor ogsaa hans Brødre Jacob og Reinhold ernærede sig som velanskrevne Portrætmalere. I 1800-Tallet fortsattes Rækken med Historie- og Portrætmaleren *Carl Goos* (1797—1862), *Fr. Westphal* (1804—44) og *Frederikke Westphal* (født 1822), alle fødte Slesvigere og alle uddannede ved Akademiet i København, ingen af dem dog særlig betydelige som Kunstnere. Den berømteste af alle fra Syd-slesvig udgaaede Malere, nemlig *Asmus Jacob Carstens* (1754—98), var ligeledes fra Slesvig, hvor han fødtes i St. Jørgensby og fik sin tidligt udviklede kunstneriske Trang tilfredsstillet gennem Ovens' Malerier i Domkirken. Hans trange Kaar var Skyld i, at han maatte igennem fem slidsomme Vinhandler-Læreaar i Ekernførde, førend han 1776 kunde komme til København. Her blev Paul Ipsen ham en god Støtte. Paa Kunstakademiet gjorde den antikke Kunst gennem Afstøbningerne et vældigt Indtryk paa ham, men en regelmæssig Undervisning var ikke noget for hans sværmeriske Sind; i praktisk Færdighed naaede han derfor aldrig vidt. 1781 blev han bortvist fra Akademiet, men forblev dog endnu et Par Aar i Hovedstaden, hvor han især gav sig af med at tegne Rødkridtsportrætter. 1783 drog han ud paa sin første Rejse til Italien, og derefter fulgte en urolig Dragen fra Sted til Sted, indtil han 1792 naaede sine Ønskers Maal, Rom, hvor hans romantiske Antikbegejstring kunde blive fuldt næret. Her udstillede han 1795 en Række Tegninger og Akvareller, som paa Trods af deres tekniske Ufuldkommenheder vakte Begejstring, fordi de i Motiver og Form brød med 1700-Tallets Pedanteri. Det blev hans eneste kunstneriske Triumf, medens han levede. Allerede 1798 døde han i Rom kun 44 Aar gammel. Ved sin Kamp for Kunstens Teori og sin personlige ideelle Stræben, der ganske vist ofte antog en noget overspændt romantisk Form, blev han en Hovedskikkelse i Kunstens

Historie, omend ikke i den Grad en Banebryder, som særlig tysk Kunsthistorie har villet gøre ham til. Selv lagde han stedse Vægt paa sin nordiske Oprindelse ved at betegne sig som stammende fra den jydske Halvø, „ex Chersoneso Cimbrica“. En Del af hans Tegninger opbevares nu i den kongelige Kobberstiksamling paa Statens Museum for Kunst i København.

En anden Sydslesviger *Christian Albrecht Jensen* (1792—1870) fra Bredsted fik en fremtrædende Plads i dansk Kunst. Som 19-aarig kom han paa Akademiet i København, hvor hans Lærer blev den fra Sønderborg stammende C. A. Lorentzen. Økonomiske Grunde tvang ham imidlertid 1816 tilbage til Bredsted, men Aaret efter drog han ud paa en længere Rejse i Udlandet (Dresden og Berlin) og kunde derefter, takket være Prins Christian Frederiks Bevaagenhed, tilbringe nogle Aar i Italien, ivrigt optaget af at kopiere gamle Mestre og af at male Portrætter. Efter sin Hjemkomst til København blev han i nogle Aartier den førende Portrætmaler i Danmark. Hans Billeder udmærker sig ved en kølig Farveholdning, en fremragende plastisk Behandling, gennemført med bred Pensel, hvortil kommer en slaaende Portrætlighed. De adskiller sig meget fra hans sønderjydske Landsmand C. W. Eckersbergs Arbejder, der ved deres pertentlige Gennemarbejdelse og Blødhed i Farverne virker mere typisk danske. C. A. Jensen var et ret uroligt og følelsesbetonet Gemyt, mindre nøjeregnende, men mere levende. I Samtiden var hans Kunst stærkt omdiskuteret, hvilket bl. a. skyldtes den kraftige Kritik, som N. L. Høyen rettede mod ham. Først den nyeste Tid har værdsat hans Indsats højere og faaet Blik for den fine Afstemning mellem hans personlige Temperament og hans Malemaade. Blandt hans slesvigske Værker skal her nævnes Portrætterne af hans Forældre, af Flensborgerne, Stænderdeputeret Peter Nielsen (Afbildn. S. 343), Konsul Fr. W. Funke, kgl. Agent H. Carstensen-Jensen samt Professor Christian Paulsen. Endvidere Billederne af P. Hjort Lorentzen og dennes Søster Cathrine, med hvem Kunstneren blev gift. De tre sidst-

Stueinteriør fra Borgsum paa Føer 1699. Museet i Flensborg.

Stueinteriør fra Hallig Hooge. 1600-Tallet. Museet i Flensborg.

Ingwer Paulsen: Bag Diget (Radering).

Alexander Eckener: Paa Diget (Tegning).

nævnte findes paa Frederiksborg ligesom en lang Række andre C. A. Jensen-Portrætter.

I Nordfrisland udvikledes i 1800-Tallets første Halvdel et betydeligt Hjemstavnsmaleri, der maa betegnes som Sydslesvigs mest særprægede Indsats i Malerkunsten. En ejendommelig Kunstnerbegavelse var *Oluf Braren* (1787—1839), Skolelærer paa Før og Sild. I nogle af hans Portrætter, f. Eks. Inge Matzen og Børn, gaar Stilkunst og Folkekunst ligesom op i en højere Enhed. Klassicismens klare Form forbinder sig her paa helt naturlig Vis med den jordbundne, folkelige Udtryksmaade. *Hans Peter Feddersen d.æ.* (1788—1860) fra Snatebøl var mere en snild og talentfuld Haandværker. I Aarene 1810—56 tegnede han henved 6000 smaa Miniaturportrætter i Profil, især af Bønder og Borgere fra hans Hjemland. Den folkløristiske Betoning af nordfrisisk Malerkunst træder tydeligst frem hos *Chr. Karl Magnussen* (1821—96) og *Carl Ludwig Jessen* (1833—1917). Den første var fra Bredsted, fik sin Uddannelse paa Akademiet i København, hvor han en Tid var Elev hos Bissen; han deltog derefter i Treaarskrigen paa slesvig-holstensk Side og samlede i 1864 Gaver ind til de tyske Tropper. En Tid virkede han som Portrætmaler i Hamborg; siden 1866 tilbragte han hver Sommer paa Før, hvis Egenart han har skildret baade i Malerier og Tegninger. En særlig Forkærlighed nærede han for Fremstillingen af Kvinder i den ejendommelige, gammelfrisiske Sørgedragt. Hans mørk-tonede, malerisk ofte meget fine Billeder har baade betydelig kunstnerisk og kulturhistorisk Værdi.

C. L. Jessen var fra Dedsbøl, hvor han arbejdede som Haandværker indtil sit 21. Aar, samtidig med at han malede og tegnede Portrætter. Ved nogle Velynderes Hjælp kom han derefter, som den sidste Sydslesviger, der før 1864 drog denne Vej, paa Akademiet i København, hvor han paavirkedes af N. L. Høyens nationale Kunstretning og bl. a. fik Marstrand som Lærer. Efter Krigen 1864 vendte han tilbage til sit Hjemland for i Tiaaret 1865—75 at foretage forskellige lange Rejser, der dog blev helt uden Indflydelse

paa hans kunstneriske Udvikling. Den tørre Friser følte sig først i sit rette Milieu, da han 1875 kunde bosætte sig i sin Hjemby og bruge Resten af sit Liv til, paa Linie med den nordjydske Chr. Dalsgaard, at skildre sin Hjemegns, Nordfrislands, Egenart i Bolig, Møbler, Redskaber og Dragt samt Befolkningens Liv saaledes, som det formede sig til daglig og ved Højtider (f. Eks. „Søndag Morgen ved Kirken“, „Sogneraadsmøde“, „Begravelse“). En Mængde Portrætter af navngivne Personer saavel som af Typer føjer sig smukt ind under det samme Formaals. Hans Billeder er af noget uensartet kunstnerisk Værdi, de fleste virker ret tørre i al deres Realisme; dette gælder ogsaa hans Genremalerier. Størst Betydning har hans Værk utvivlsomt som en rig Fundgrube for Kulturhistorikeren.

I Tiden efter 1864 har Sydslesvigs Malere vendt sig mod Syd. Men Nordfrisland har stadig været en vigtig Inspirationskilde for mange af dem, f. Eks. *Jacob Alberts* fra Ejdersted og *Andreas Dirks* fra Sild, *Jan Hamkens*, *Momme Nissen*, *Ingwer Paulsen*, *Alexander Eckener* og den i Nordslesvig fødte, men i Sydslesvig bosatte *Emil Nolde*.

Det er ganske aabenbart, at det ikke alene er det nordfrisiske Landskab, men ogsaa Befolkningens medfødte æstetiske Sans, som har gjort denne Egn til et særegent Kulturomraade. *Den nordfrisiske Folkekunst* har sine Rødder langt tilbage i baade Landets Natur og Folkets Kultur. Fra Begyndelsen maa den indvandrede Befolkning formodes at have staaet paa et højere Kulturtrin end de hjemmefødte Sydslesvigere. Den vedvarende aktive Forbindelse med Frænderne mod Syd og Vest, helt ned i Holland, har virket stadig befrugtende. I strid Kamp med de stærke Naturelementer, Havet og Blæsten, var Friserne fælles om at forme deres daglige Tilværelse paa en egen Maade. Midtpunktet for Udfoldelsen af den folkelige Kunst blev Huset, Kernen i Friserens Tilværelse paa en ganske anden Maade end f. Eks. for Jyderne. Dets Udseende og Indretning formedes baade efter Nyttens og Skønhedens Krav,

hvilket spores i de lune Panelstuer, ofte malet med de festligste Farver, samt i Møbler og Husgeraad, der prydedes med smukke Udskæringer, mest i Fladsnit og Karvesnit, eller med malede Dekorationer; Nordfriserne viste her en ejendommelig Sans for geometrisk Ornamentik og for Farvernes Kontraster. Dertil kom den lette Adgang til at indføre hollandske Kakler, Fajancer og Messingtøj, som ogsaa pyntede op i deres Stuer. I nøje Samklang med alt dette maa endvidere nævnes de maleriske Folkedragter (især paa Øerne Amrum, Før og Sild), der ligeledes bunder i aarhundredgammel Tradition. Som Tilbehør til Dragterne endelig de mange Smykker, der bl. a. vidner om, med hvilken Dygtighed Filigrankunsten udvikledes her, især i 1700-Tallet. I Flensborg Museum faar man, baade gennem Interiører og Enkeltgenstande, et udmærket Helhedsindtryk af denne nordfrisiske Kulturverden, som først den nyeste Tid har taget meget af Grunden bort fra. Det staar imidlertid fast, at gennem Aarhundreder var nordfrisisk Indsats med til at give Kunsten i Sydslesvig en særlig Kolorit.

Argentin

Otto Asmus Thomsen:
LITTERATUREN I SYDSLESVIG

Sydslesvig er de stærke Modsætningers Land, og naturligvis er den Litteratur, der gennem Tiderne er groet frem i Egnen mellem Skelbækken og Ejderen, blevet præget af Grænselandets Kampe. Den er simpelthen blevet splittet af de stærke Kræfter, der Aarhundreder igennem er tørnet sammen her, og anderledes kan det ikke være i et Land med mere end eet Sprog.

I Sydslesvig mødes Dansk og Tysk. To Landes Nationallitteraturer støder sammen her, og Mænd fra denne Egn, enten de nu var danske eller tyske, har gjort sig gældende paa det Sprog, der var deres, paa Højtysk eller paa Rigsdansk. Men ogsaa Landsdelens egne folkelige Maal, det plattyske og det sønderjydske, har været anvendt i Digtningen, og endelig har Friserne med deres stærke nationale og folkelige Særpræg skabt en Digtning paa deres eget Sprog, som ikke har noget at gøre hverken med Dansk eller med Tysk.

Denne Landsdels Grænser er litterært set kunstige og udfly-

dende. Egnens tyske og plattyske Litteratur glider mod Syd jævnt over i det Tyske, paa samme Maade som den danske og sønderjydske Litteratur hernede fra mod Nord strømmer over i og forener sig med den danske Litteratur. Sydslesvig er litterært som geografisk en afskaaret Landstrimmel, hvor to Kulturer tørner sammen. Landet er splittet af Dansk og Tysk, ikke blot paa den Maade, at to Kulturer kæmper for hver for sig at sætte sit Præg paa Landet, men Splittelsen gaar saa dybt, at selv Sydslesvigs folkelige Digtning har to Sprog, Plattysk og Sønderjydsk. Tilmed har den betydeligste plattyske Digtning sit Hjemsted Syd for Ejderen, i Holsten, ligesom den danske Digtning paa Sønderjydsk hovedsagelig hører Nordslesvig til. Skal man saaledes tale om Litteraturen i Sydslesvig, er det ikke en afsluttet og afrundet Helhed, man har at gøre med, en Litteratur paa eet Sprog og med et nationalt Særpræg. Man staar over for Værker paa fem Sprog, og man kan ikke tale om en sydslesvigsk Litteratur i anden Forstand end den, at der er Mænd, som har levet og skrevet her, og Værker, som er blevet til her.

De stærke Brydninger i Sydslesvig har ikke blot sat deres Præg paa Landets sproglige Mindesmærker, men har i sig selv været en givtig Jordbund for litterær Udfoldelse. Den politiske, sproglige og kirkelige Kamp har gennem Tiderne bragt en Overflod af litterære Værker til Verden her, men de allerfleste af disse hører ikke Skønlitteraturen til. Det maa ogsaa forlanges, at de Mænd og Værker, som omtales, har en særlig Tilknytning til denne Egn. Den sydslesvigske Hjemstavn og dens Problemer maa give sig kunstnerisk Udtryk, før man kan tale om en sydslesvigsk Litteratur. Udtømmende kan denne Artikel ikke blive, men her skal i store Træk gives et Rids af Vilkaarene for litterær Virksomhed i dette Grænseland og nogle Navne drages frem paa Folk, hvem det skyldes, at der trods al Splittelse dog er skabt en Litteratur i Sydslesvig.

Sydslesvig er gammelt dansk Land, og det bedste Vidnesbyrd om Egnens oprindelige sproglige og litterære Samhørighed med Danmark har vi i de sydslesvigske Runestene. Vi maa gaa ud fra,

at Sydslesvig paa samme Maade har givet sit Bidrag til den ældste danske Litteratur. En navnløs og aldrig skriftfæstnet Litteratur paa Sønderjydsk har sikkert kunnet trives her, bestaaende af Viser og Eventyr, Sagn og Ordsprog, rimede Bønner og Trylleformularer, og svarende til hvad vi kender fra det øvrige Danmark. En stor Del af dette er netop fra Sydslesvig optegnet af Mænd som Svend Grundtvig, Præsten i Solt Eiler Hagerup og ikke mindst H. F. Feilberg, i hvis mellemslesvigiske Folkelivsskildringer der findes adskillige Almueviser, altsammen Ting, som gennem Aarhundreder er overleveret blandt de danske Sydslesvigere.

Vi kender ikke mange Folkeviser med sønderjydsk Emne, men en, *Dansk Kongetal*, har en særlig Interesse som Udtryk for Grænsekampen. Den handler om Hertugen, der rider fra Kolding til Aabenraa, hvor han møder en gammel Kone. Han spørger hende, hvor mange danske Konger hun mindes, og hun svarer med at opregne 24. „Kom hid, favren Ungersvend, om du vil Elskov pleje“, siger hun til sidst, men Hertugen svarer, at han vil ride til Gottorp for at finde en smukkere Fæstemø. Han rider afsted, men den gamle Kone løber hurtigere og kommer til Gottorp før han. Det menes, at denne Vise skal opfattes allegorisk. Den gamle Kone er Danmark selv, der mindes sin stolte Fortid. Hun vil hindre den danske Ridder i at søge mod Syd, og til Trods for sin høje Alder er hun hurtigere end Hertugens Hest.

Et andet stærkt Udtryk for Danskheden i Sydslesvig finder vi i *Ryd-Aarbogen*, der er blevet til i Ryd Kloster i det nordlige Angel i Slutningen af det 13. Aarhundrede. Den giver paa Latin en Skildring af Danmarks Historie og fortæller sidenhen i korte Notitser om vigtige Begivenheder Aar for Aar. Sin Kærlighed til Danmark giver Forfatteren Udtryk i djærve Ord og skarpe Udfald mod Tyskerne. Et enkelt Sted træffer vi ogsaa et uforfalsket dansk Mundheld midt i den latinske Tekst. Omkring Aar 1400 blev Ryd-Aarbogen iøvrigt oversat til Dansk.

Der kan saaledes ikke være nogen Tvivl om Sydslesvigs oprin-

delige Samhørighed med Danmark, men lige saa sandt er det jo, at tysk Sprog og Kultur efterhaanden trænger længere og længere mod Nord. Reformationen kunde ikke vække en Litteratur paa Dansk, den kom jo selv fra Tyskland, og Højtysk bliver det herskende Kultursprog. Omkring 1600 var Gottorp Slot et saadant tysk Dannelsescentrum. Slottet ombyggedes og udsmykkedes, og de Kredse, der samledes her, dyrkede ivrigt Musik, Litteratur og Videnskab. Den tyske Digter *Adam Olearius* var gottorpsk Hofmatematiker og Bibliotekar. De værdifulde middelalderlige Haandskrifter fra Slottets store Bibliotek findes nu i Det kongelige Bibliotek i København.

Paa denne Tid begyndte ogsaa det Plattyske at gøre sig gældende som Litteratursprog, selv om det af den tyske Dannelse endnu kun indrømmedes Plads i den komiske Digtning. For denne folkelige Strømning har Sydslesvig sin Repræsentant i *Anna Ovena Hoyers*. Hun er født i Koldenbüttel i Ejdersted i 1584 som Datter af den rige Hans Owens, der gav hende en god klassisk Opdragelse. 15 Aar gammel blev hun gift med Herman Hoyer til Hoyersworth. Hun skænkede ham fem Børn og blev Enke i 1622. Hun flyttede nu til Husum, men 10 Aar senere rejste hun til Sverige, hvor hun levede til sin Død i 1665. En Udgave af hendes Digte, „Geistliche und weltliche Poëmata“, udkom 1650 i Amsterdam.

Anna Ovena Hoyers var stærkt grebet af Tidens statsfjendtlige Kristendom, som Teting og Lohmann forkyndte. Hun var en udpræget Kampnatur, og hendes Digte er da ogsaa overvejende polemiske Udfald mod Statskirken og den lutherske Ortodoksi. Et af de mest kendte er „De dänische Dorp-Pape“. I sine Digte giver hun paa jævne og ukunstlede Vers med stor Realisme drøje Skildringer af Præsterne, som hun anklager for Drukkenskab, Havesyge og anden Verdslighed. I drastiske Kroscener skildrer hun paa sit Plattyske deres Drikeri sammen med Bønderne, og der er baade en djærv Livagtighed og en vis komisk Kraft i disse Digte, der kan minde om den flamske Malerkunst. Heller ikke Juristerne kunde

Anna Ovena lide. Dertil havde de alt for ringe en Forstaaelse for den jævne Mand.

Som Litteratursprog kunde Plattysk dog endnu ikke rigtig gøre sig gældende, og først langt senere, omkring 1800, blev der større Interesse for dette Sprog, som, jo længere vi kommer hen i Aarhundredet, hyppigere og hyppigere bruges i Digtningen. Den betydeligste af de plattyske Digtere er Holsteneren *Claus Groth*, og det er i det hele taget som nævnt særlig i Holsten, det Plattyske dyrkes.

Noget Skriftsprog har *Friserne* egentlig aldrig skabt, men der er dog en Del Litteratur paa de forskellige frisiske Dialekter, som tales paa Vesterhavsøerne og i Marsken. Præsten paa Nordstrand, *Anton Heimreich*, har skrevet et Par Sange (1661), og *Lorenz Lorenzen* (1720—90), ogsaa Præst, har skrevet aandelige Digte, men den eneste betydelige frisiske Digter er Læreren i Vesterland paa Sild, *Jap Peter Hansen* (1767—1855). Hans Lystspil „Die Gidts-hals“ (Gnieren) fra 1809 er vittigt og med udmærket Karaktertegning. *Moritz Momme Nissen* har udgivet frisiske Folkelivsskildringer og Digte, og endelig har *O. Bremer* skrevet Digte og Fortællinger paa Dialekten fra Før og Amrum (1888), og *Th. Sieb* „Sylter Lustspiele“ (1898).

Harro Harring (1798—1870), fra Hatsted Sogn ved Husum, var uddannet som Maler paa Kunstakademiet i København og tilbragte det meste af sit Liv paa Rejser i Europa. Han har paa Tysk skrevet Digte, Romaner og Skuespil og ogsaa et Par Skrifter paa Dansk. Han var en skarp Modstander af Slesvig-Holstenismen, blev i 1830'erne og 40'erne Skandinav og endte med at kalde sig Dansk. Hans første Digtsamling udkom i 1821, og desuden har han bl. a. udgivet den selvbiografiske Roman „Rhongar Jarr“ (1828) og „Poesie eines Scandinaven“ (1843). Han optraadte ogsaa som Talsmand for frisisk Selvstyre, betragtede sig som Friser og er et karakteristisk Udtryk for deres Dragning mod Norden og Danmark.

Vender vi os nu mod det Højtyske, træffer vi her en lang Række sydslesvigske Forfattere. Det er saaledes Flensborgeren *Heinrich Harries* (1762—1802, Præst i Siversted), der har skrevet „Heil dir dem liebenden Herrscher des Vaterlandes“, som senere af B. G. Schumacher omarbejdedes til „Heil dir im Siegeskranz“ og blev den preussiske Nationalsang, medens „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, der blev sunget første Gang ved en Sangerfest i Slesvig i 1844, er en Omskrivning af en berlinsk Sang, foretaget af Holsteneren *M. Fr. Chemnitz*. I det hele taget spiller Hjemstavnens en betydelig Rolle i det 19. Aarhundredes Litteratur, og det mærkes ogsaa i Sydslesvig. Præsten i Frederiksstad, *Johann Christoph Biernatzki*, har foruden religiøse Læredigte skrevet Fortællinger fra Halligerne (1835), og hans Søn, *Johann*, der 1878—93 var Præst i Bargum ved Husum, har ogsaa været litterært virksom. Udelukkende Lyriker var *Carl Chr. Binzer*. Han er født 1812 i Nyborg, men var opdraget i Glücksborg og Flensborg, og levede som Huslærer i Danmark. *P. G. Heims* har under Pseudonymet *Gerhard Walther* skrevet talrige Noveller og er kendt som en fin Landskabsskildrer. Han var kejserlig Marinepræst, født 1847 i København, men opvokset i Flensborg. Ogsaa *Johannes Dohse* er født i Danmark (1863 i Ødis). Han var en Overgang Privatlærer i Slesvig og har skrevet Digte og Fortællinger fra Slesvig-Holsten. Det samme har *Wilhelm Lobsien* (født 1872 i Foldingbro, Lærer i Højer og Kiel), medens *Felix Schmeizzer* (f. 1882 i Rødemis ved Husum) især har skildret sin Hjemby Husum.

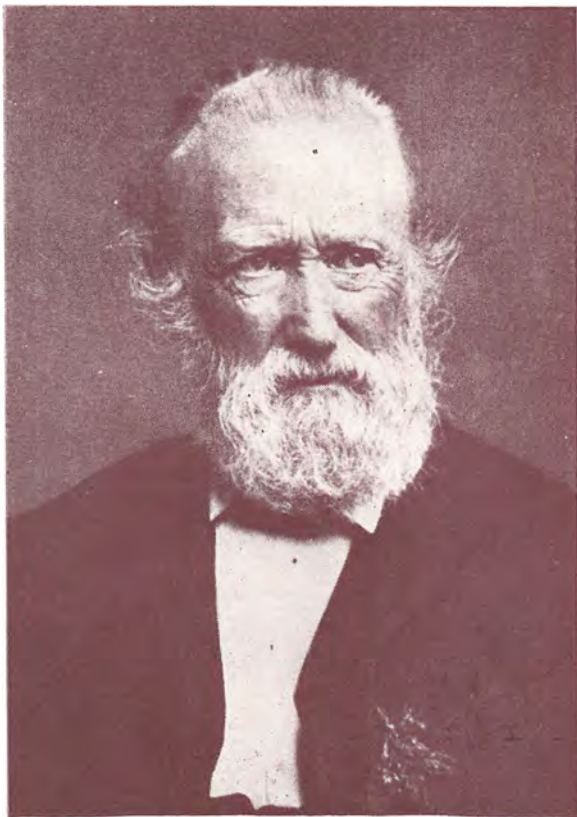
Ogsaa Kvinderne har gjort sig gældende i den tyske sydslesvigske Hjemstavnlitteratur. *Stine Andresen*, der har skrevet mange Digte, er født 1849 paa Før og var gift med en Møller paa Øen. Tyske Fortællinger er skrevet af *Charlotte Niese* (f. 1854 paa Femern, opvokset i Ekernførde) og af *Ingeborg Andresen* (f. 1878 i Moorhof ved Witzwort, Lærerinde i Slesvig), medens *Helene Voigt Diederichs* (f. 1876 i Marienhof ved Holzdorf) har udgivet en Række slesvigske Folkelivsbilleder.

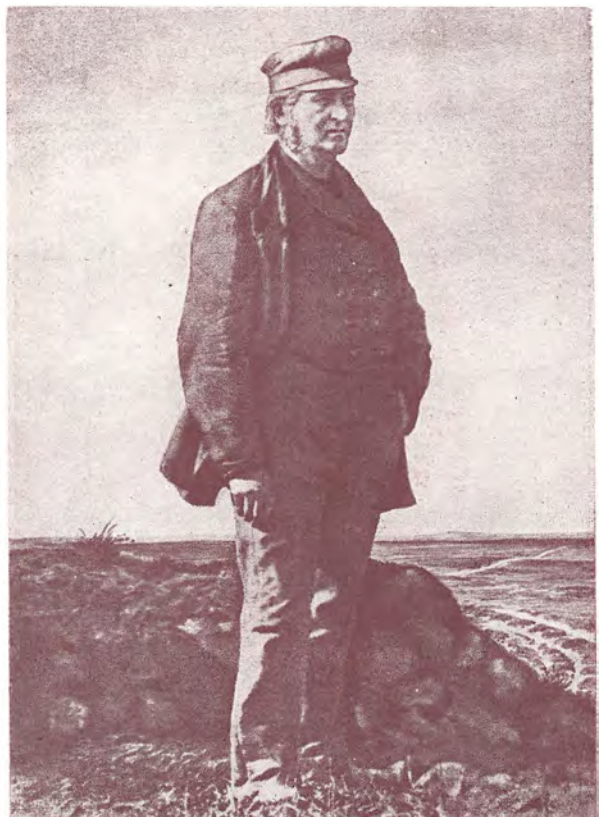
Harro Haring (1798—1870).

Heinrich Harries (1762—1802).

Theodor Storm (1817—1888).

Karsten Thomsen (1837—1889).

Bendix Hansen (1843–1875).

Martha Ottosen (1866–1928).

Jacob Kronika (født 1897).

Willy-August Linnemann (født 1914).

Naturligvis har flere tyske Forfattere haft en vis Tilknytning til Sydslesvig, uden at man derfor kan regne dem med til en sydslesvigsk Litteratur. Holsteneren *Detlev v. Liliencron* har saaledes været Herredsfoged paa Pelvorm, og Ditmarskeren *Gustav Frensen* har gaaet i Skole i Husum. Holsteneren *Wilhelm Jensen* (1837—1911), der iøvrigt fra 1869 til 72 var Redaktør i Flensborg, strejfer i sit omfangsrige Forfatterskab lejlighedsvis disse Egne, og *Hermann Heiberg*, en af de første tyske naturalistiske Forfattere (1840—1910), er født i Slesvig og var en Overgang Boghandler og Forlægger der, men hans Værker er dog kun i ringe Grad præget af Hjemstavnen.

Langt den betydeligste af disse sydslesvigske Digtere er *Theodor Storm*. Med ham træder Sydslesvig ind i Verdenslitteraturen. I hans Digte og Noveller, der næsten alle bærer Præg af den inderligste Samhørighed med hans vestslesvigske Hjemstavn, er dette Land levendegjort af en stor Digter.

Theodor Storm er født 1817 i Husum, hvor Faderen var Sagfører. Selv studerede han ogsaa Jura og slog sig ned i Hjembyen som Advokat. Tysk var han med Liv og Sjæl, eller rettere sagt Slesvig-Holstener, og paa den Side stod han fuldt og helt i 48. De danske Myndigheder nægtede at stadfæste hans Advokatbevilling, og i 1852 udvandrede han med sin Familie til Preussen. For en Mand, der som Storm var saa stærkt knyttet til sin Hjemstavn, var disse Aar en haard Prøvelse. Først efter 64 vendte han hjem til Husum, hvor han blev Landfoged og Dommer. Iøvrigt blev 64 en Skuffelse for ham. Han var Slesvig-Holstener, og lige saa heftigt, som han før havde vendt sig mod Danskerne, vendte han sig nu mod Slesvig-Holstens Indlemmelse i Preussen. Slesvig-Holsten skulde være en selvstændig Del af det Tyskland, han elskede. Sine sidste Aar levede Theodor Storm i Hademarschen. Han døde i 1888 og ligger begravet i Husum.

Fra sin første Ungdom havde Storm syslet med Pen og Blæk, og i sine Digte og Noveller har han skabt Værker, der uforgænge-

ligt tilhører den tyske Nationallitteratur. I Digtene, der som Regel er korte og simple i Formen, men som har deres særlige Værdi i en ægte og inderlig Tone, har han givet uforglemmelige Billeder af den sydslesvigske Natur, fra Barndomsegnen ovre mod Vest, Heden og Marsken, som i Digtet til Husum, „Du graue Stadt am Meer“. I en saadan enkel og fin Beskrivelse er Storm uforlignelig. Den Følelse, der har inspireret ham, og som bærer Digtet, er ofte kun antydet, men den klinger dog i Læserens Sind længe efter sidste Linjes Punktum. Den samme mesterlige Kunst præger hans Kærlighedsdigte, hvor det mest er Erindringens Vemod og Resignationens beherskede Harmoni, han digter paa, som det i det hele taget i Storms Digtning meget mere er Følelsens Dybde og Inderlighed, det kommer an paa, end dens Voldsomhed.

I Novellerne er det ogsaa Enkelheden og Knapheden i Formen og Inderligheden og Beherskelsen i Følelsen, der giver dem den store Kunsts Mærke. Ofte er hans Noveller bygget over Erindringer fra Hjemegnen. Karakteristisk er hans første større Fortælling, „Immensee“. Moderen faar de to Barndomsvenner, Reinhard og Elisabeth, skilt ad, og Elisabeth bliver gift med hans gamle Ven. Bag Fortællingens jævne Tonefald brænder desto stærkere Sorgen over det uafvendelige. Vi møder her igen Vemoden og Resignationen, som det sker Gang paa Gang i Storms Værker. Det er den besjælende Stemning, der er det afgørende for ham, men fra den psykologiske Stemningsnovelle udvikler han sig i Retning af den mere dramatiske og handlingsmættede historiske Fortælling. Overalt er Theodor Storm en fremragende Fortæller, ægte i Følelsen og en Mester i Formen.

Det er nævnt, at den *danske* Digtning paa *Sønderjydsk* hovedsagelig er blevet til i Nordslesvig, men Sydslesvig har sin Part i denne Digtning, baade fordi den naturligvis var lige kendt og elsket af danske Sønderjyder Syd som Nord for Skelbækken, og fordi en stor Del af denne Hjemstavnsdigtning fik Husly i „Flensborg Avis“. Den første sønderjydske Folkemaalsdigter, og en af de be-

tydeligste af dem, *Karsten Thomsen*, er fra Hanved Sogn, som den nye Grænse skar tværs igennem, og for saa vidt hører hans Digte med til den sydslesvigske Litteratur. Han er født i 1837 i Frøslev og er konfirmeret i Hanved Kirke. Han døde i 1889 og er begravet paa Hanved Kirkegaard. Grænsen løber midt imellem hans Fødested og hans Grav.

Karsten Thomsen var Søn af Kromanden i Frøslev og blev selv Kromand der. Han var med i 64, men i 1870 sneg han sig over Grænsen for ikke at komme i Krig paa tysk Side. Efter nogle drøje Aar, hvor han kun af og til kunde stjæle sig hjem, fik han Lov at vende tilbage. I Sognet spillede han en stor Rolle, han var Kommuneformand og Medlem af Kredsagen, og som Danskernes ledende Mand ogsaa respekteret af Tyskerne. Dansk var Karsten Thomsen helt igennem, og for Danskheden i Frøslev betød hans uforfærdede Personlighed og hans sønderjydske Digte uhyre meget. Endnu i 1912 var der dansk Flertal ved Rigsdagsvalget i Frøslev.

I alt har Karsten Thomsen kun skrevet en Snes Digte, for det meste paa Sønderjydsk. Mange af dem er sat i Musik, bl. a. af Morten Eskesen. De kendteste af dem er „O, hør, min Pihg“, som H. F. Feilberg i 1863 trykte i „Fra Heden“, og som senere optoges i M. Hammerichs danske og norske Læsestykker som Eksempel paa en sønderjydsk Digtning paa Landets eget Sprog, „Law Jens kom hjem“, „I Synnerjylland der er æ føjt“ og „Skal Synnerjylland skilles for oldtids frå sin Mor?“, som i 1905 blev forbudt af Tyskerne. Kendt og elsket var Karsten Thomsens Digte over hele Sønderjylland, og tit blev de sunget af de danske Sønderjyder. Paa sit eget Maal har han forstaaet at give lige saa ægte som jævne Udtryk for sin Danskhed, for sin Glæde over Hjemstavnens Natur og for sin Kærlighed til dens ægte og usammensatte Mennesker.

Meget af hvad Sydslesvigerne har skrevet paa *Dansk*, har man kunnet læse i „Flensborg Avis“, men en Del er ogsaa kommet i Bogform. Det er lidt tilfældigt, hvad man kan finde frem og tage

med i denne korte Artikel, men nogle Navne skal vise, at ogsaa de danske Sydslesvigere har forstaaet at bruge deres Sprog som kunstnerisk Udtryksmiddel. Saaledes har *Bendix Hansen* (1843—75) skrevet folkelige Skildringer fra Hjemegnen. De udkom i 1876 med en Levnedsskildring af Forfatteren, skrevet af Zakarias Nielsen. Bendix Hansen var Karsten Thomsens Ven og Bysbarn fra Frøslev, og han var Lærer ved Døvstummeinstituttet i Slesvig By, indtil han blev fordrevet til Danmark.

En flittig Skribent var *Martha Ottosen*, Gustav Johannsens Datter. Hun er født 1866 i Flensborg, døde 1928 og var gift med Johan Ottosen. I „Ruths Far“ (1907) giver hun i Romanform et meget smukt og levende Billede af sin Far, og ogsaa „Grete og hendes Søkende“ (1910) handler om hendes Barndomsaar i Flensborg, om Nationalitetskampen og Danskhedens Kaar, saaledes som hun har oplevet det paa første Haand. Skuespillet „Fædrenes Jord“, opført paa Folketeatret 1913, skildrer Kampen for at bevare Jorden paa danske Hænder trods Afsavn og Møje.

„Flensborg Avis“s mangeaarige Redaktør, *Ernst Christiansen* (f. 1877), har i Romanen „Gretes Kamp mod Dragen“ (1927) tegnet et henrivende Billede af en ung Flensborg-Pige. Han skildrer hendes sejge Kamp mod en snigende Tuberkulose, og hun er lige saa ukuelig, naar det gælder om at være dansk. Bogen giver et smukt Billede af Flensborg By og en levende Skildring af Danskerne Kaar i denne By i Aarene efter 1920.

I sit lille Skuespil „Enten-eller“ (1927) behandler Flensborgeren *Jacob Kronika* (f. 1897) Grænselandets ulægelige Konflikt. Stykket foregaar i Egnen omkring Flensborg. Johanne, Datter af en tysksindet Bonde, bliver sig sin Danskhed bevidst og forlover sig med Niels, der er fra et dansk Hjem. Hendes Far giver hende Valget, enten maa hun opgive sin Danskhed og sin Kærlighed eller sit Hjem og sin Slægt. Men Johanne holder fast ved sin Overbevisning. I Romanen „Revolution“ (1935) har Kronika givet en livfuld Reportage af Tilstande og Stemninger i Berlin omkring Hitlers

Overtagelse af Magten i 1933. Af stor Interesse er hans Skildring af Tilstandene i den tyske Hovedstad før Kapitulationen i Bogen „Berlins Undergang“ (1946).

Et interessant Tidsbillede fra Krigsaarene og Efterkrigstiden har *A. Lorenz Büchert* givet i sin Bog „I Kamp for Gaard og Hjem“ (1931). Det er Jordkampen, han skildrer, men overvejende ud fra økonomiske Synspunkter. I sin sidste Bog, „En Sydslesvigers Genforening med det danske Folk i Løbet af et halvhundrede Aar“, har han skildret sin egen nationale Udvikling fra indifferent Indstilling til bevidst Danskhed. (1945).

En lignende Udvikling gennemlever Hovedpersonen i *H. P. Jacobsens* Roman „Peter Nogensen“ (udkommet 1948). Han er fra Ekernførde, men iøvrigt af nordslesvigsk Afstamning, og de senere Aars Begivenheder bevirker, at han trodser baade sin tyske Opdragelse og sin tidligere nationale Ligegyldighed og bliver klar over, hvor han hører hjemme.

Sin betydeligste danske Digter har Sydslesvig faaet i *Willy-August Linnemann*. Han er født 1914 i Harreslevmark og har gaaet i Skole i Flensborg. I „Sangen om de lyse Nætter“ (1939) vil han intet mindre end fortælle Sønderjyllands Historie i de bevægede Aar fra 1914 op til den nye Krigs Udbrud. Lægesønnen fra Flensborg, Iver Iversen, gifter sig med den kønne Bodil Horsager fra Nordslesvig. Med fin Kunst skildrer Linnemann Sønderjyllands og Sønderjydernes Skæbne under Tyskeraaget og i Krigens og Knaphedens Aar. En Vrimmel af Skikkelser befolker hans Bog, arge Tyskere og Folk, som ikke selv ved, hvor de hører til, stoute og stejle Nordslesvigere og vege Drømmere, der, som Iver selv, kun er „alt for danske“. Aarene efter Krigen med Sult og Nød, Inflation og Arbejdsløshed oplever Bodil og Iver i Harreslevmark. De kommer langt fra hinanden i de tunge Aar, men da deres Søn omkommer, sker der en Forandring med Iver. Han faar en ny Styrke og gaar ind i et aktivt Arbejde for Danskheden, i en Kamp mod de Kræfter, der nu truer Frihed og Menneskeværd.

„Sangen om de lyse Nætter“ er en smuk Bog. Hele Sønderjyllands Land lever i den i alt Slags Vejr og dets Folk under alle Slags Omskiftelser. Med Oplevelsens Styrke og Ægthed skildrer Linnemann Grænselandets Stemninger og Følelser, hos Danskere, hos Tyskere og hos de „blakkede“. For saa vidt er det Bogen om Sydslesvig, skrevet af en Sydslesviger, den eneste, der kunde gøre det.

Hans næste Bog, „Natten før Freden“ (1945), er alt for aktuel til at være helt kunstnerisk forløst. Drengen Hans Paulsen fra Hareslevmark gaar sammen med sine to Brødre i 1920 op for at se den nye Grænse. De venter at finde en gabende Revne, men der er ingen Revne, og deres Mor maa trøste dem og siger, at „Grænsen slet ingen Grænse er, naar det kommer til Stykket“. Ogsaa denne Bog virker ved Oplevelsens Styrke. Det er den danske Sydslesviger, Linnemann skildrer, og vi ser, hvad Krigen og den tyske Besættelse betyder netop for *ham*. Han *maa* kæmpe mod Tyskerne, selv om det koster Livet.

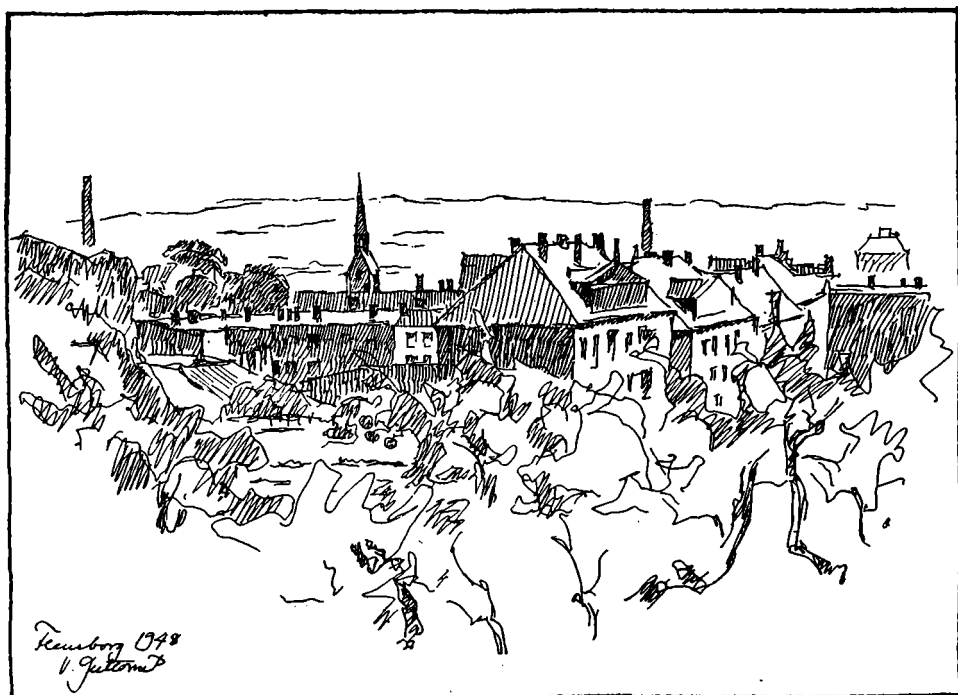
Aktuelt er ogsaa Skuespillet „Slesvig“ (1946, opført paa Folke-teatret), men kunstnerisk endnu svagere. Det giver et Billede af Tilstandene i Sydslesvig efter det tyske Nederlag og behandler Forholdet mellem Danskere og Tyskere og Problemet med Flygtningene og den endnu ikke udryddede Nazisme.

Man kan paa mange Punkter være uenig med Willy-August Linnemann, men man kan ikke afvise hans Bøger. Hans Talent er ubestrideligt, og hans Bøger ægte og oplevede Udtryk for den danske Sydslesvigers Holdning, for hans Tro og hans Haab. Det er for Willy-August Linnemann afgørende, at „Grænsen slet ingen Grænse er“. „Selv om Gaardene blev revet ned“, siger han, „Landsbynavnene forandret, Jorden planeret, vilde de lyse Nætter dog stadig fortælle, at Slesvig er dansk. Og de lyse Nætter vilde selv Preusserne ikke kunne ændre“.

Otte Anni Thomsen,

J. N. Jensen:

ARBEJDET UNDER SKIFTENDE
FORHOLD

Hvor ofte havde ikke den sønderjydske Befolkning efter 1864 følt dette: Faa mod de mange! Der var ikke blevet dækket over egen Svaghed, Kendsgernerne blev dog kun alt for let aabenbare. Men havde den Følelse kunnet faa Plads paa en Tid, hvor det danske Folkeelement var ret stærkt, hvad saa efter 1920!

Tanken om Oprettelsen af en stor Sammenslutning, en Vælgerforening, havde vel længe ligget i Svøb, men nu kom den frem i Dagens Lys. Da det paa et stort Møde, hvortil der var blevet indvarslet i Borgerforeningens Sal den 26. Juni 1920, blev foreslaet at oprette „Den slesvigske Forening“, fik det enstemmig Tilslutning. Det varede kun kort, inden Foreningen stod med 5000 Medlemmer.

Flensborg By var til Valgene delt i 20 Distrikter. Denne Inddeling overførtes paa Foreningen. Men ind under den slesvigske Forening for Flensborg By lagdes yderligere to Distrikter, Harreslev og Kobbermøllen. Hvert af disse 22 Distrikter fik en Bestyrelse

paa fem Medlemmer. Formænd og Næstformænd dannede tilsammen en udvidet Bestyrelse for selve Foreningen. I Spidsen for den stod et Forretningsudvalg paa fem Mand. Det var i første Linje Foreningens Formaal at skabe en samlet Front, naar der kaldtes til Valg.

Arbejdet blev taget op med fuld Forstaaelse af, at nu gjaldt det om at hævde og værne den danske Skanse. Til Trods for den store Skuffelse ved Grænsedragningen, kom der snart Friskhed og Fart over Arbejdet. De enkelte Distrikter maatte derfor hurtigt finde Former for Udvidelse af Virket, finde nye Opgaver, der kunde lægge Beslag paa Kræfterne og optage Medlemmerne. Det skulde snart vise sig, at Opfindsomhed skortede det ikke paa. Et forskelligartet „Opdyrkningsarbejde“ udfoldede sig i Aarenes Løb, og Den slesvigske Forening blev et Instrument med mange Streng. Sindene var opladte, og Arbejdsmod savnedes ikke.

Det mest nærliggende var naturligvis at begynde med almindelige, folkelige Møder, hvor Sagen fik sin rigelige Plads. Det skortede paa Sangbøger. For at bøde herpaa udgav Den slesvigske Forening, Grænseforeningen og Sønderjydske Foreningers Fællesraad i 1922 en lille graa Sangbog, der rummede 73 af de mest brugte Sange, deriblandt nogle ret nye, skrevet i Afstemningstiden eller til særlige Lejligheder. En af de mest yndede blandt disse blev Sangen „Den lille Flok staar fast endnu“, skrevet af Redaktør E. Christiansen til Den slesvigske Forening. Det var Fortrøstning, der lyste fra Sangens Ord, saaledes naar det hed: „Vi værger Retten til vor Stavn“, et Fyndord, som senere kom til at staa paa Talerstolen i Flensborghus.

Det var godt og lødigt Arbejde, der blev ydet i disse Aar. Mange af de bedste Mænd og Kvinder Nord for Grænsen meldte sig helt uden Hensyn til Partiindstilling til Arbejdet. Folk lærte i disse Aar at lytte til et godt Budskab. Man kunde mærke paa Forsamlingen — saaledes er det nu og da blevet sagt — hvor den lyttede.

Det ene Arbejde afføder stundom det andet, og een Tanke kan fostre en ny. Der maa være festligt Skær over aandeligt Virke. Intet laa derfor nærmere, end at Distrikterne med mange Hjem og mange Børn gennemførte en Julefest for baade Børn og Voksne. Det blev som Regel til en Eftermiddagsfest, hvor Børnene samledes til Sang og Leg omkring Juletræet. Efterhaanden som man blev dygtigere, blev der ogsaa vist Tableauer fra Scenen, eller der blev opført hele Børnekomedier. Disse gentoges for de Voksne om Aftenen, altid til stor Glæde for Forældre, Paarørende og øvrige Tilskuere. Den levende Sang tolkede Juleglæden, og et festligt Kaffe-bord bidrog til den gode Stemning.

Til Julefest hører Julegaver. Som Regel kunde de Voksne faa et Julehæfte eller en Bog med hjem, og det blev dem et kært Minde. En god Mand i et godt Fadderskab kunde stundom udrette store Ting i den Henseende. Med Hensyn til Børnene kunde Julehefter, Bolcher, Julekager o. l. sætte Kulør paa Festen. Men en Brugsgenstand, en Sweater, en Hue, et Par Vanter, Strømper, Halstørklæde vilde ogsaa have været dejligt. Derfor endte det med, at forskellige Hjem holdt aabne Døre en bestemt Ugeaften — med Undtagelse af et Fjerdingaar ved Sommertid — og her kunde Mødre eller Bedstemødre komme sammen til Strikkemøder. Af Garn, der var modtaget som Gaver fra Venner Nord for Grænsen, skabtes de smukkeste Julegaver, og „Strikkepigerne“ forberedte saaledes paa bedste Maade den kommende Julefest.

Men Strikkesamværet blev efterhaanden tillige en værdifuld Indretning i sig selv. Hjemmets Gæster kom snart hverandre nærmere. De lærte mange nye Sange. Der holdtes særlige Foredrag om Emner, der laa Husmødre nær: Sygepleje, Børn og Børneopdragelse, og der holdtes bl. a. Foredrag om Kvinder, som havde faaet særlig Betydning her i Verden. Det hændte ogsaa, at en og anden af Kredsen havde deltaget i en særlig Udflugt eller Rejse, som det var fornøjelig Underholdning for de andre at høre om. Tit kunde det gøres med overraskende Dygtighed. Kredsen havde

ogsaa en „Gris“, der var aaben i Ryggen, og i den lagde hver især, mens Kaffen blev drukket en 5- eller 10-Pfenning hver Aften, man var sammen. Det blev i Aarenes Løb til saa mange Penge, at der ved Sommertid var Raad til at leje en Rutebil, og saa holdt Kredsen sin egen — altid meget vellykkede — Sommerudflugt. Fælles Arbejde og Stræben samt fælles Glæde knyttede stærke og værdifulde Baand.

Som Julefesterne blev den store Begivenhed i Distrikterne ved Midvinter, blev Sommerudflugten det ved Midsommertid. En Sommersøndag over Grænsen nordpaa var Drømmen og Ønsket. I den tidlige Morgenstund startedes der med Rutebiler. Det var en hel Karavane, naar Deltagernes Antal nærmede sig de to Hundrede. At passere Grænsen var ordnet i god Tid i Forvejen, saa det gik smertefrit baade frem og tilbage. Selve Turen var tilrettelagt i alle Enkeltheder ved Forhandling med gode Venner og venlige Mennesker paa de Steder, hvor der skulde gøres Holdt. Paa denne Maade vandt mange Syd for Grænsen i Aarenes Løb større Kendskab til hele Hjemstavnen — i en Del Tilfælde endda længere ud — end de nogen Sinde havde drømt om at faa det. Om det var Øst- eller Vestkyst, de gæstede, var ligegyldigt, paa en saadan Rejse oplevede man i fælles Glæde og Berigelse baade Land og Folk. Det smukke og ejendommelige greb Sindene. Mødet med Mennesker blev i mange Tilfælde værdifuldt, og stundom knyttedes Traade, som senere blev styrket og holdt gennem Aarene.

Tværs igennem Landsdelen tænker vi os Rejsen. Nu og da gøres der Holdt. Det er let paa Afstand at skønne, hvor det sker første Gang, for Dannebrog vajer ved Hus og Gaard som et hjerteligt Velkommen. Befolkningen er mødt frem for at tage imod. Og det bliver vel nok en Modtagelse, som sent eller aldrig gaar i Glemme. Snart er man bænket i Forsamlingshuset ved festligt smykkede Borde. Morgensangen stemmer Sindene, gode Ord lyder senere. Her kunde man godt være blevet den hele Dag, men Rejsen gaar videre. Den nye By, der er rejst ude i Engene, vækker rig

Dansk Demonstration i Flensborg. Processionen paa Vej op ad Toosbygade mod Festpladsen.

Udsnit af Tilhørermængden paa Flensborg Stadion ved det danske Aarsmøde den 26. Juni 1946.

Fra Menighedsplejen. Børnebespisninger.

*Møde i Duborg-Skolens Festsal i Krigens Tid. Ved Talerstolen
det florumvundne Banner.*

Glæde, og Vestkystens Domkirke med Mindelund kalder mange Tanker frem. I den gamle Kongeby mod Nord tages der imod; Maalet er naaet. Nogle rige Timer i det bedste Samvær følger. I alle Maader belærende, opdragende og velgørende.

Egn efter Egn gæstes paa denne Maade, og alt det, der ses og opleves, er vort, siger Deltagerne. Ja, vi kendte det ikke, vi vidste det ikke, vi har aldrig været her før, kan en ældre Mand sige, fuld af Betagelse og vel ogsaa med en stille Bebrejdelse mod sig selv, fordi han ikke tidligere har fordybet sig mere i Hjemstavnens Kaar og Forhold og lært dens Rigdomme at kende. En anden kan mod Kvæld, mens en sidste dejlig Oplevelse griber alle Sind, samle Dagens Indtryk og Rigdomme i et Udbrud som dette: Hvor er det dog et godt Folk, vi tilhører! Hvad Tanken havde samlet sig om, var naaet: En Dag hvor man tilfulde følte Lykken ved at være Dansk.

Helst lagdes disse Sommerudflugter Nord over, men der kunde indtræde Forhindringer, saa det ikke lod sig gøre, f. Eks. Mund- og Klovsyge. Saa gæstede man de historiske Egne i Sydslesvig. Da besindede man sig gennem Mindernes Tale paa sig selv og paa, hvor man var. Dagen indleddes med, at der blev lagt Blomster paa de Faldnes Grave paa den gamle Kirkegaard i Flensborg, og Hjemlandets stærke Røst fik derefter Lov til at lyde Dagen lang.

Tværs igennem Angel til Kappel og Arnæs, til Slesvig med Domkirken og Slottet, Danevirke, Runestene og Udgravningerne ved Hedeby gaar Turen. En Dag med rige Indtryk er sikret.

Efteraarets og Vinterens Arbejde samler Folk inden Døre og kan være meget afvekslende og fornøjeligt. De fleste af et Distrikts Medlemmer har jo i hvert Fald en Have, der giver baade Arbejde og Udbytte, og i høj Grad er Berigelse for dem. En Aften samler man derfor i Foredrag og Sang Interessen om Haven. Det giver godt Udbytte, er belærende og opmuntrende. En saadan Aften spørges og svares der i stor Udstrækning.

Opførelsen af Komedier samler andre Interesser. Der dannes

ogsaa derigennem Skole. En hel Del forberedende Øvelser med Læseprøver og Sangaftener maa der til. Alt knytter Kredsen nærmere sammen. Saa følger Aftenerne paa Scenen før selve den store Dag kommer. Der er megen og glad Forventning, som faar sin Udløsning Premiereaftenen, hvor et talrigt Publikum følger de optrædende og hylder dem efter Fortjeneste.

Men Festaftenerne kan ogsaa have et mere afvekslende Program. Der indbydes maaske til en Fastelavnsaften, og Indbydelsen fortæller, hvad der kan ventes. Der skal være baade Sang og Glæde, og Dansen skal trædes til Musikkens lystige Toner. Fastelavnsrisene er bundne og lyner i skønne Farver.

*Og der skal være Sømandsdans
og Degnevals tillige.
Kloge Mænd optræde vil
for hver især at sige,
at Glæden er den bedste Hjælp,
naar Sygdom Sindet trykker.*

— — —
*Og Musefælder og Skrubbemænd
og Hundekunster med Pølser,
og Amagermor med Kurv paa Lænd
og Strikkepiger i Leg og Rend
syngende aakjærske Viser.*

Saaledes indbydes der, og der er intet at betænke sig paa, Unge og Ældre maa med.

Alt formede sig — med mange forberedende Arbejder, der skabte sund Munterhed og Glæde — sluttelig som en stor Familiefest, der blev husket lang Tid efter. En Beretning om, hvad der havde samlet og glædet, og hvordan der var arbejdet og virket i Løbet af et Aar, fæstnede hos de enkelte Mindet om gode Stunder, hvor Landsmandsfølelsen blev styrket og Sindet løftet. Disse Minde havde deres Værdi, som det nok var værd at frede om.

En Valgperiode skabte særlig Liv og Røre i „Bikuben“. Da var alt og alle levende optaget. Der arbejdedes i Grupper og Udvalg, og til Stormøderne kaldtes der aldrig forgæves. I en saadan Tid

var det at være Tillidsmand i Den slesvigske Forening en særlig forpligtende Opgave, langt mere forpligtende end i Almindelighed. Arbejdet kaldte paa alle omend forskelligt for de enkelte. Der maatte tænkes paa hver især. Mens mange var stærkt grebne og levede med, hvor man samledes i større Tal, kunde der være andre, der trængte til den Opmuntring, som Ligestillede bedst kunde give under fire Øjne.

Arbejdet til Valgene, der fulgte efter Grænsedragningen, indledtes den 12. December 1920. Det var en Søndag Eftermiddag. Tillidsmænd fra By og Land var stævnet sammen til et Møde i Flensborg i Borgerforeningens Lokaler. Henved fire Hundrede var mødt. Blev det en smuk Dag for dem alle, saa blev det ganske givet for Formanden for Den slesvigske Forening, Redaktør E. Christensen, en af de helt store Dage. Da han rejste sig for at gøre Rede for Meningen med Mødet, saa han ud over en stor Skare prøvede og myndige Mænd. Et Syn, der nok kunde faa en til at glemme, at det til daglig kun var en lille Hær, der værgede Hjemstavn. Forsamlingen var Garantien for, at Sagen ikke var tabt. Var Modparten gaaet af med Sejren, saa saas det dog her, at end en Dyst tør vel Dansken stride. Billedet af denne Forsamling turde have brændt sig ind i mangt et Sind. Det burde have været fæstnet, om ikke paa Lærredet, saa i hvert Fald paa gode Fotografier, der kunde have fortalt senere Tider en Del. Det var Synd, at det ikke skete! Af taktiske Grunde over for Modparten blev Mødet heller ikke fæstnet i Ord; der fulgte ingen Omtale af det.

Valget stundede altsaa til, og som Stillingen var blevet, maatte det Spørgsmaal naturligvis klares, hvad man i Almindelighed mente med Hensyn til Deltagelse i Valgene. De tyske politiske Forhold var forvirrede med de mange Partier. Til et Mandat krævedes 60.000 Stemmer; at faa en Repræsentant til Berlin var udelukket.

Valget til den tyske Rigsdag faldt Søndag den 20. Februar 1921. Det Grundlag, der den Dag blev lagt, har vist sig at kunne holde. Der blev afgivet 4727 danske Stemmer.

Stemmetallet kom til at svinge stærkt de følgende Aar. Allerede ved de næste Valg til Rigsdag og Kommune, d. 4. Maj 1924, skete der en betydelig Forandring, idet Stemmerne gik op til det højeste Tal, der blev naaet i alle Aarene, nemlig 6503 Stemmer. Det betød bl. a., at syv danske Byraadsmedlemmer rykkede ind paa Flensborg Raadhus. Et betydningsfuldt Arbejde blev dermed indledet. Der kom Valg, hvor Resultatet gik i helt modsat Retning, saa Stemmetallet endog sank ned under 2000. Men naar det siges, at Grundlaget kunde holde, saa fremgaar dette af, at Stemmetallet ved det sidste Valg, man deltog i, den 12. Marts 1933, blev 4651, altsaa praktisk taget det samme som i 1921. Baade samlet og lokalt var Stillingen holdt, omend naturligvis med de Afvigelser, der er Reglen.

Med Nazismen stoppede alt dette, men den 17. Maj 1939 gjordes dog en Undtagelse. Den Dag var der Folketælling for det tyske Rige, og der blev stillet bestemte Spørgsmaal til Medlemmerne af de nationale Mindretal, bl. a. vedrørende Modersmaal og Nationalitet eller Folkeliv. Derfor fik Folketællingen i nogen Maade Præg af en Valgtid, idet det ogsaa her kom an paa at faa den Enkelte i Tale og faa hver især til at fremkomme med en ærlig og frimodig Bekendelse.

Saadanne Tider føltes det, at alle Enkeltheder smeltede sammen til en Helhed. Da blev der talt og skrevet i bunden og ubunden Stil af mange, som man i Almindelighed kun mærkede lidt til. Der afholdtes meget vellykkede Møder, fremkom mange Udtalelser fra baade Ældre og Yngre, og der blev skrevet Sange, født ud af de Forhold, der raadede. En særlig „Avis“ til den 17. Maj forkyndte, at dansk Vilje Syd for Grænsen var den samme, hvilket Styre Prøjserne end gav sig ind under. Det var klare danske Toner. Skæret fra en saadan Tid laa længe efter forjættende over Folk og Forhold. Det føltes da, at der i nogen Maade havde været en Saatid, og at ikke al Sæd var faldet paa Stengrund.

Krigen, der brød ud 1939, betød i alle Maader en Lammelse,

omend den ikke fik Lov til at kvæle Røsten. Arbejdet skulde gaa sin Gang, og det blev et Løsen ikke at standse Virket paa noget Felt, selv om Formerne maatte ændres, og Tilslutningen stadig blev dalende.

Distriktsmøderne fik i Krigens Aar deres eget Indhold. „Siden vi sidst var samlet“ — indledte Formanden Gang efter Gang — „har vi mistet N. N.“ Nu og da blev Møderne delvis til Mindeamvær for enkelte Faldne, der særligt havde staaet denne Kreds nær. Det følte stadig paany, at ligesom man i Fredens Dage havde baaret Arbejdet, Skuffelsen eller Glæden sammen, bar man nu ogsaa Sorgen. Folkefællesskab er et Rigdomsvæld, som man ikke mindst i Modgangstider lærer at værdsætte.

Siden 1864 havde Trykket hvilet haardt over Folk og Hjemstavn, mere haardt end den enkelte vidste, for Menneskets Tilpasningsevne er som bekendt altid stor. Da Trykket den 5. Maj 1945 pludselig veg, var der mange, der for første Gang i deres Liv begyndte at forstaa, hvad Frihed var, og hvorledes Livet var uden Tryk. I den nærmeste Tid derefter begyndte Folk i større Stil at melde sig som Medlemmer til Den sydslesvigske Forenings Distrikter. Der opstod helt ændrede Forhold, og Distrikterne fik nye store Opgaver med at bearbejde de mange Indmeldelser.

Et Distrikt, der havde sine Tillidsmænd bevaret, kunde være opdelt i henvend en Snes Kredse. Disse Tillidsmænd samledes nu fra Uge til Uge — stundom ogsaa flere Aftener i Træk — til Arbejds møder. Trods al Ihærdighed var det dog vanskeligt at mestre det stadig voksende Stof. De fleste maatte efterhaanden have særlig Kontorhjælp, og nogle Distrikter fik eget Lokale og egen Sekretær.

De mange nye Indmeldelser gav et dybt Indblik i en hel Del særlige Forhold. Nu erfarede der noget om, hvor tungt Trykket havde hvilet over de mange Hjem, og hvor meget der var lidt i Stilhed. Det er mangan en Gang dyrt at leve i et Land, hvor Frihed er et ukendt Begreb. Da Befrielsen kom, lyste Smilet ud af de

mange Bekendelser til Folk og Hjemland; Glæde og Fred havde holdt sit Indtog. Gang paa Gang søgte Tankerne i de Dage hen til de mange, der efter 1864 fra Sydslesvig som fra Nordslesvig drog ud for at søge et nyt Hjemland; et undertrykt Folks yderste Protest i sin Afmagt mod Vold og Tvang. De fleste herhjemme var fuldt fortrolige med, at Størsteparten af dem, der drog ud i det Fjerne, bar paa en aldrig stillet Længsel efter Hjemlandet. Men man havde under dette overset, hvad de, der blev derhjemme og derved kom i Afhængighedsforhold til tyske Arbejdsgivere eller Staten, havde gennemgaaet. Mange af dem var mod deres Vilje kommet ind i Kredse, hvor de slet ikke hørte hjemme. Ogsaa de havde længtes efter at være med blandt deres Landsmænd ved Møder, og i det hele taget, hvor Danske satte hinanden Stævne. Mere eller mindre var de blevet fremmede for sig selv, men som ved et Trylleslag fandt de nu, da Friheden var vundet, tilbage, hvor de hørte hjemme.

Adskillige, der under Nazistyret havde maattet granske Slægtsforhold, arbejdede sig fremdeles dybere ind i dem og naaede til stadig større og klarere Erkendelse. Det hændte, at en Mand mødte op med hele sin Stamtavle for at dokumentere, at han paa fædrene saavel som paa mødrene Side gennem Aarhundreder var af dansk-flensborgsk Afstamning. Nu havde han derfor besluttet at føre Slægten tilbage til det Sprog, der engang under særlige Tidsforhold var blevet opgivet. Han indmeldte sine Børn i dansk Skole.

Et saadant Skridt kræver megen og moden Overvejelse. Det støder imod hist og her, det er et Spring ud af den Vejbane, ad hvilken der hidtil er vandret. Men er Sagen først gennemtænkt, den muligvis gennem lange Tider bitre Kamp kæmpet til Ende og Klarhed vundet, saa er der Fred i Sindet. Ro i Samvittigheden.

Ved Sommerens danske Aarsmøde i Sydslesvig den 23. Juni 1946 holdt „Hæren“ Mønstring. 50.000 Mennesker flokkedes under Dannebrog, selv om det ikke blev dem forundt at se Korsdugen

lyse foran sig i det Land, hvor den gennem Tiderne havde Hjemstavnsret. Da disse store Folkeskarer med Spejdermusik i Spidsen drog gennem Flensborgs, Slesvigs og Husums Gader, formede de, kan hænde, den største Dag i Sønderjyllands Historie siden hin stolte Søndag, Sankt Hans Dag den 24. Juni 1218, da Valdemar Sejrs i Slesvig By under Domkirkens Hvælvinger, omgivet af Landets største og ypperste Mænd, lod sin Søn Valdemar krone til Danerrigets Arving, samtidig med at han gav Løftet om Korstoget til Hedningeland, der bragte det himmelfaldne Dannebrog hjem.

At Overleveringen har en sælsom Magt er en gammelkendt Erfaringssag, man ogsaa var fortrolig med herhjemme. Efter første Verdenskrig saa man det i mange Lande, hvor undertrykte Folk og Folkedele havde levet et fattigt Liv. Da Friheden blev vundet, fik de uanet Styrke. Da en ny Tid efter den anden Verdenskrig holdt sit Indtog i Sydslesvig, mærkedes det ogsaa her, at en Rigdom af Spirer — mange flere end nogen vidste — havde overvintret uden Hensyn til Kuldegraden og Vinterens Længde; de havde blot ventet paa en Vaar. Nu, hvor den kommer, myldrer de frem af Skovbunden.

Her var det Distrikternes Opgave at prøve paa at ordne og indregistrere en Del af dette Liv. Den, der gaar ind i de danske Rækker, gaar ind til Pligter. Men sammen med Pligterne følger der ogsaa Rettigheder, og derfor maa der raade Orden og Overskuelighed. Dette Distriktsarbejde, hvis Omfang kun fattes af den, der direkte fik med det at gøre, har i hvert Fald sikret en rolig indledende Udvikling. Mens Tiden gaar, kan Arbejdsformer ændres, men der er gennem det omfattende Virke i Distrikterne indsamlet Erfaringer og høstet Belæringer, som kan udnyttes til Gavn for Helheden.

Distrikternes Vækst har skabt visse Vanskeligheder, de er hver især blevet til hele Foreninger. De største Lokaler slaar ikke mere til, og der kan ikke længere holdes saa mange Møder som tidligere. Samtidig ligger Kravet om en rig aandelig Oplæring, der kan sam-

mensmelte og udvikle, i Luften. Der maa findes Former, som i nogen Maade imødekommer disse Krav. Mens Trykket er veget, og Friheden arbejder sig frem, vaagner Livet af Dvale. Vaartoner lyder, de kalder paa unge Viljer og karske Sind, der vil bære en ny Tid ind og give Sejrens Smil til et Folk, der gennem sit gamle folkelige Tilhørsforhold i loyal Stræben vil skænke en opvoksende Slægt større Livslykke, end det selv fandt.

Endnu engang skal Gefions Øksne faa Lov til at lægge sig i Selen. Men i Sagaen skal det staa:

*Troskab værned' Folkets Arv,
Liv fik Nytids Grøde,
Rettens Sejr gav Folkets Marv
Danmarks Saar at bødel*

Knud Fabricius:

CHR. PAULSEN

Renere Kæmper har den reneste Sag ikke havt end Christian Paulsen«. Med disse Ord sluttede H. N. Clausen sin Levnedsskildring i 1857, og efter næsten 100 Aars Forløb staar disse Ord stadig til Troende.

Christian Paulsen var »den første Sønderjyde«, d. v. s. han var den første Slesviger, der saa det som sin Livsopgave at bevare og udvikle sin Landsdels Karakter af dansk Landskab, uden at han derfor stillede sig fjendtligt til dens hidtilværende tyske Overklassekultur. Paavirket af Tidens Liberalisme ønskede han frie Forfatninger indført i alle europæiske Lande, deriblandt i Danmark-Sønderjylland, og med Sympati saa han derfor ogsaa paa den tyske Enhedsstræben. Men efterhaanden blev Arbejdet for Sønderjyllands Danskhed Hovedsagen for ham, og han endte med at kæmpe for sit Fødelands fuldstændige Sammensmeltning med Kongeriget.

Chr. Paulsen førtes til denne Stræben ved en i Ungdomsaarene vakt Kærlighed til Danmark og alt Dansk. Han arbejdede hele sit Liv igennem uselvsk herfor, skønt det rokkede hans Universitetsstilling og kostede ham hans bedste Venner. Uden Overdrivelse har H. N. Clausen betegnet hans 22-aarige Embedsvirksomhed i Kiel som »et patriotisk Martyrium«, skønt Paulsen selv var altfor mandig til at give Udtryk herfor.

Han var født 10. Januar 1798 i Flensborg og stammede fra en velstaaende Købmandsfamilie, hvis Hussprog — saaledes som det var almindeligt i Byens Patricierkredse — var det ejendommelige Flensborgtysk. Men af sine Legeskammerater paa Gaden lærte han at tale Dansk, og senere fik han i en Privatskole ordentlig Dansk-

undervisning. Fra Barndommen følte han desuden en Dragning til Danmark, som han selv begrundede paa to Maader, dels ved sin Afstamning fra Forfædre i Angel og Sundeved, dels med at »min Ungdom endnu falder i den Tid, da der i Slesvig og navnlig i min Fødeby Flensborg ingen anden end den danske Statsforbindelse levede i Bevidstheden Overhovedet forstod man dengang under Patriotismus — der tillagdes mig — dansk Fædrelandskærlighed; om en anden har jeg i min Barndom aldrig hørt Tale«.

Allerede i syv Aars Alderen mistede Chr. Paulsen sin Fader, men Moderen sad i saa gode Kaar, at hun, da han var 12 Aar gammel, kunde sende ham til den berømte Salzmannske Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal i Thüringen. Her i det fremmede brød hos Skoledrengen Længslen efter »det kiære Fædreland« — som han kalder det i sin ellers paa Tysk førte Dagbog — frem, og han følte sig som Dansker. Samtidig udvikledes og styrkedes han baade legemligt og aandeligt ved den fortræffelige Opdragelse efter Rousseauske Principer, som han nød. Et Friluftsliv med Gymnastik, Havedyrkning og Fodture sluttede sig nemlig efter Salzmanns System til den skolemæssige Uddannelse.

Femten Aar gammel kom Chr. Paulsen paa Gymnasiet i Gotha, tog 1816 Studentereksamen og fulgte derpaa juridiske Forelæsninger i Göttingen, Berlin, Heidelberg og Kiel. Det var i disse Aar, han traf sammen med Københavneren H. N. Clausen — den senere bekendte Professor —, der skriver, at »med det stærktkrøllede Haar og de lyseblaa Øjne, med Beskedenheds og Blyheds Præg midt imellem Eksemplarerne af burschikos Selvtillid og Raahed, stod han for mig som en Yngling af ægte nordisk Blod«. Clausen tilføjer: »Hans danske Tale var ikke flydende, men som Fædreland nævnede han kun Danmark«. Samtidig stod dog Chr. Paulsen den tyske Burschenhaftbevægelse nær og kunde sympatisere med dens Stræben efter et frit og forenet Tyskland. Men i 1820 fik han Lejlighed til et længere Ophold i Danmark, der blev af afgørende Betydning ved at aabne hans Øjne for den højere danske Kulturs Jævnbyrdighed med den tyske og for Udsigten til liberale Idéers sejrige Gennembrud i Danmark. Derfor faldt det ham naturligt, efter at han i 1821 havde taget juridisk Eksamen paa Gottorp, at fortsætte sin Uddannelse i København. Den endte med hans juridiske Doktorgrad 1824, og kort efter udnævntes Chr. Paulsen til Professor i Kiel i dansk og Hertugdømmernes Ret, samt i nordisk Retshistorie. Maalbevidst havde han allerede i 1820 i sin Dagbog sat sig til Program, at »min Fædreneegn atter som Sønderjylland vorder en Deel af et nyfødt constitutionelt Danmark«. Nu vilde han desuden arbejde paa »at gøre de to Hoveddele af Riget mindre fremmede for hinanden ved at fremhæve mit nærmere Fødelands danske Grundbestanddele«. —

Sønderjylland var den Gang endnu i national Henseende »et sovende Land«. I Slutningen af det 18. Aarhundrede var ganske vist Forstaaelsen for Værdien af de »levende« Folkemaal Dansk, Plattysk og Frisisk — i Modsætning til det »døde« Højtysk — begyndt at vaagne. Bevægelsen var fortsat efter Napoleonstiden, styrket ved den romantiske Aandsstrømning, der opfattede »Folket« som Kilden til al Kultur. Pastor Knud Aagaard havde derfor 1815 taget til Orde for, at Dansk burde være Undervisningssprog og Regeringssprog overalt i Sønderjylland, hvor det var

Folkesprog. Etatsraad Scave-
nius havde samme Aar udsat
en Prisopgave for Besvarel-
sen af, hvorledes dette kunde
gennemføres, og som Følge
heraf var der indløbet for-
skellige Forslag. Men i denne
Forstaaelse for det danske
Sprogs Værdi laa endnu ikke
noget Forsøg paa at skabe en
nærmere politisk Tilknytning
til Danmark.

Chr. Paulsens første Aar i
Kiel var lykkelige. Han var
lykkelig i sit Ægteskab med
en Datter af Rektor Bloch i
Roskilde, »den høje Thora,
med sit qvindelige Væsen,

sine sjælfulde Øjne«. Han var lykkelig i sit Arbejde, fordi han ved sin rene og be-
skedne Personlighed nød sine Kollegers Sympati og Højagtelse, formaaede at vinde
og fængsle sine Tilhørere og kunde udsende en Række videnskabelige Værker, som
modtoges med Anerkendelse. Alt tydede i Retning af en Videnskabsmands rolige
Liv uden store, ydre Begivenheder; thi Chr. Paulsen var helt blottet for den Ær-
gerrighed, der sigter til at henlede Offentlighedens Opmærksomhed paa sig.

Da kom der udefra et Stød, som drev hans Liv ind paa en helt ny Bane.

Julirevolutionen i Paris 1830 fik blandt sine Eftervirkninger ogsaa den unge
Landfoged Uwe Jens Lornsens Optraeden i Kiel med Kravet om en fri Forfatning
for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, saaledes at disse for Fremtiden kun skulde
staa i Personalunion til Danmark. Chr. Paulsen hilste som liberal til en Begyndelse
Lornsens Krav paa Folkets Deltagelse i Landets Styrelse hjertelig velkommen. Men
Paulsen var tillige nationalt set Dansk og Monarkist, og han frastødtes derfor af
Lornsens Mangel paa Blik for Forskellen mellem Sønderjyllands og Holstens Stil-
ling og af hans Udtalelse om, at han i fornødent Fald ikke vilde vige tilbage for at
bruge Vold. Under den paafølgende Forfatningsbevægelse ansaa Chr. Paulsen det
derfor for betimeligt at fremtræde med et lille Skrift: »Ueber Volksthümlichkeit
und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig« (1832), »for — som han selv udtryk-
ker det — at holde den overdrevne Tydskhed Modvægten, der saa gjerne vilde rive
ogsaa Slesvig aldeles løs fra Danmark«. Han paaviste heri, at over Halvdelen af
Sønderjyllands Befolkning endnu var dansktalende, men at kun en Tredjedel af
den havde dansk Kirke- og Skolesprog, medens tysk Rets- og Bestyrelsessprog her-
skede i hele Hertugdømmet. Han godtgjorde det uheldige og uretfærdige ved denne
Tilstand, men som den moderate Natur, han var, vilde han kun foreslaa lempelige
Indgreb herimod, nemlig Indførelsen af dansk Retsprog i Nordslesvig og af dansk
Undervisning (ved Siden af den tyske) i de nordslesvigske Købstæder samt i Flens-

Christians den 7. Oktober
 I denne er alle de der først afkom
 og jeg er i det egentlige Danmark,
 som jeg for tilhørende den lykkelige
 besynderlige Tjeneste, som vil blive
 ligesom jeg synes i mig det første,
 givet de kære mennesker, som for de
 mine forberedelse vilde for de
 fylde alle andre end det af
 et meget meget smukt Dan-
 mark! Jeg ligger med et
 lidt trist.

Brudstykke af Chr. Paulsens Dagbog 7. Okt. 1820
med hans Program om Sønderjyllands
Indlemmelse i Danmark.

Ueber
Volksthümlichkeit und Staatsrecht
des
Herzogthums Schleswig;
nebst Willen
auf den ganzen Dänischen Staat.

Von
Dr. P. D. Christian Paulsen,
Ausserordentlichem Professor der Rechte.

N i e l,
Universitäts-Buchhandlung.

1832.

*Titelbladet til Chr. Paulsens epokegørende
Skrift 1832.*

dorg Provsti og i 6 Sogne af Kær Herred. I politisk Henseende ivrede han imod en fælles Stænderforsamling for Sønderjylland og Holsten, fordi den danske Del herved vilde komme i en ugunstig Stilling som haabløst Mindretal. Men i en særlig slesvigsk Forsamling vilde Danske og Tyske komme til at staa lige, og Sønderjylland vilde ogsaa i Fremtiden komme til at spille sin gamle Rolle som forbindende Mellemed inden for den sprogligt blandede Helstat.

Paulsens Skrift modtoges til en Begyndelse med overvejende, om end valen Velvilje fra begge Sider. Navnlige gjaldt dette om Regeringskredsene, hvor ikke alene Kancellipræsident Otto Moltke og flere Kancellideputerede, men ogsaa Kongen, Frederik VI, og Tronfølgeren, den senere Christian VIII, erklærede sig enige med Forfatteren i hans Syn paa det danske Sprogs Rettigheder. Men Præsidenten for Overretten paa Gottorp Slot, den gamle Spies, var en født Mod-

stander af saadanne Planer og formaaede at spænde Ben for deres Gennemførelse.

Chr. Paulsen fandt det derfor nødvendigt at slaa til Lyd for sine Tanker i videre Kredse. Efter Otto Moltkes Raad sendte han sit Skrift til den nordslesvigske Stænderdeputerede Nis Lorenzen paa Lilholt og opfordrede ham til at faa Bønderne til at indsende Bønskrifter til Stænderforsamlingen om Indførelsen af dansk Bestyrelses- og Retssprog i Nordslesvig. I denne Forsamling, hvor de slesvigholstenske Tendenser endnu ikke havde dræbt den liberale Tankegang, lykkedes det virkelig i 1838 at faa Flertallet til at ansøge Kongen derom. Det blev Christian VIII.s første Kongegerning i Nordslesvig at udstede Reskriptet af 14. Maj 1840, hvorved Kravet

gennemførtes. Chr. Paulsen havde vundet sin første Sejr, og en gennem Aarhundreder bestaaende Uret var endelig ophævet.

I de forløbne Aar havde han dog ogsaa arbejdet med andre Maal. Den 30. Juli 1837 deltog han sammen med sin Kollega og Ven, Professor Chr. Flor, i det berømte Møde paa Lilholt, hvor Grunden lagdes til en dansk Presses Oprettelse i Sønderjylland, først og fremmest »Dannevirke«s Udgivelse fra 15. Juni 1838. Chr. Paulsen blev en meget flittig Medarbejder ved dette Blad, — ligesom ved den anden Avis, der kort efter grundlagdes i Aabenraa —; han skrev saaledes heri en Række oplysende Artikler om Sprogsagen og om andre politiske Spørgsmaal, der var af Betydning for den nordslesvigske Befolkning, Mindeartikler over sine afdøde Medkæmpere N. Chr. Nissen og Carl v. Wimpfen og livfulde Ungdomserindringer om de nationale Forhold i hans Fødeby Flensborg. Jævnside hermed gik et vægtigt Forfatterskab af statsretligt Indhold til Gendrivelse af de slesvigholstenske Paa-stande om Hertugdømmernes Udsugelse fra dansk Side og om Hertugen af Augustenborgs paastaaede Arveret til samme. Ogsaa paa det rent videnskabelige, juridiske Omraade udfoldede han i disse Aar en rig Produktion, saa at han ingenlunde forsømte sin Embedsstilling. Men hans Pen var først og fremmest viet til den nationale Kamp og til at lægge Danmarks Ret klart frem for den læsende Offentlighed.

Derimod var Chr. Paulsen ikke den fødte Folketaler, og en medfødt Talefejl bidrog hertil. Da han desuden i Initiativ og agitatoriske Evner stod tilbage for andre, var det naturligt, at Førerskabet i Fyrreerne paa det nationalpolitiske Omraade overgik til Mænd som Chr. Flor, P. Hiort Lorenzen og Laur. Skau. Kun een Gang, paa Skamlingsbankemødet 1844, optraadte Paulsen som Taler for en større Forsamling og endte da med at udbringe et Leve »for Slesvig og Danmark og hele Staten«. Dette viser, at han ikke, som Lorenzen og hans Kreds, stillede sig paa et ubetinget Ejderstandpunkt, men havde Forstaaelse for Betydningen af den dansk-tyske Helstats Bevaring. Alligevel mødte han ikke den Støtte fra Kongens og Regeringens Side, som han med god Grund havde ventet. I Kiel blev hans Stilling som Universitetslærer vanskeligere og vanskeligere, da den nationale Spænding bredte sig fra Professorerne til Studenterne, og disse ogsaa ophidsedes i slesvigholstensk Aand. En Tid havde han kun to Tilhørere, Universitetskuratorens Søn og den senere berømte Digter Theodor Storm, ja en Gang fik han endog paa Grund af sit danske Sindelag Vinduerne i sit Hus slaaet ind. Plaget af økonomiske Bekymringer gennemgik han i Virkeligheden i disse Aar det Martyrium, som hans Ven H. N. Clausen senere nævnedes. Han fandt Trøst i den Respekt, som hans alvorlige videnskabelige Stræben og hans retlinede Karakter altid aftvang hans tysksindede Kolleger; i det lykkelige Familieliv, som han efter sin første Hustrus Død førte med sin anden Hustru, hendes Søster Margrethe Bloch — i vor Litteratur kendt som Digteren Poul Martin Møllers Ungdomselskede; — endelig i den levende Religiositet, der med »en absolut Afhængighedsfølelse« bandt ham til den første Person i Tre-nigheden. Chr. Paulsen er et slaaende Bevis paa, hvilken Bærekraft den saa ofte miskendte Rationalisme kunde sidde inde med, naar den var alvorlige og dybt-søgende Personligheders Tro.

Det slesvigholstenske Oprør 1848 kunde under disse Forhold ikke komme som

en Overraskelse for Chr. Paulsen; han havde i Virkeligheden længe forudset og forudsagt det. Samme Dag som Rensborg Fæstning overrumpledtes (24. Marts), forlod han Kiel, efter i Konsistoriums Møde at have protesteret mod den provisoriske Regerings Indsættelse. I København modtoges han af de Nationalliberale med aabne Arme, og han, som hidtil havde været Helstatsmand, stillede sig nu paa et moderat Ejderstandpunkt, ligesom han protesterede mod de Tanker om en Deling af Sønderjylland, der snart begyndte at dukke frem, først fra slesvigholstensk og saa paa dansk Side. Martyriets Tid var til Ende, Lykken syntes atter at smile til Chr. Paulsen. Han blev anvendt som provisorisk Medarbejder ved Styrelsen af Sønderjylland, blev Medlem af en Komité til Understøttelse af fordrevne Slesvigere og begyndte at holde Forelæsninger paa Universitetet over slesvigsk Ret. Navnlig udarbejdede han i Vinteren 1848—49 et Forslag til en slesvigsk Forfatning, hvorefter der skulde oprettes en Højesteret og en Landdag i Flensborg, sidstnævnte bestaaende af de samme, som var valgt til Rigsdagsmænd. Kirke- og Undervisningsvæsenet skulde henlægges til de for Danmark og Sønderjylland fælles Sager, medens Landdagen skulde have lovgivende Myndighed for Rets-, Politi- og Kommunalvæsenets Vedkommende, og de herhen hørende Sager henlagdes under et særligt slesvigsk Ministerium med Bolig i København. Denne Plan lykkedes det ganske vist ikke Chr. Paulsen at faa realiseret, fordi Ministeriet veg tilbage af Frygt for Udlandet, men Paulsen blev ikke træt af at pege paa, at »vil Danmark ikke begaa et Selvmord, saa maa det holde fast paa Slesvig og vise sin faste Vilje, ikke at give Slip paa det, førend det har opbudt og opofret alle sine Kræfter; og dette er endnu ikke skeet«.

Ogsaa nu var der saaledes Skuffelser i Chr. Paulsens Liv, men i det store og hele opnaaede han at se de Tanker, han havde kæmpet for, vinde Sejr. I August 1849 kunde han med Tillisch drage til sin Fødeby Flensborg, hvor hans Nærværelse var til stor Trøst for den dansksindede Befolkning. Efter Istedslaget udnævntes han til Medlem af den nyoprettede Overjustitskommission i Flensborg og gik herfra over i dens Afløser Appellationsretten, dog — mærkelig nok — uden at blive Præsident. Uden at bekymre sig om denne eller lignende Forbigaaelser var han stadig i første Linje under den nationale Kamp, baade naar der var Tale om at tilbagevise de slesvigholstenske Bestræbelser, og naar man vilde have Flensborg optaget i Distrikterne med skiftende dansk og tysk Rets- og Forretningsprog. Men de gennemgaaede Prøvelser havde været for meget for Chr. Paulsens legemlige Kræfter, saa at han efter en kortvarig Sygdom gik bort allerede den 28. December 1854.

Ved Siden af Junggren staar Chr. Paulsen som en af de ædleste af Sønderjyllands danske Forkæmpere. Han havde vel næppe en eneste personlig Fjende, men nød, — selv naar han var midt i Striden, — almindelig Højagtelse. Med Rette, thi han var en sjælden retsindig og uegennyttig Karakter. Sindig af Natur kom han tidligt ud over Ungdommens uklare Brusen og foretrak en gradvis Gennemførelse af sine Idealer fremfor pludselige Spring i Udviklingen. Af Tendens var han saaledes konservativ, og det var den Modstand, han mødte, og den sløje Bistand, han fandt hos Autoriteterne, som drev ham videre og videre mod Venstre i politisk og national Henseende. Men med Fasthed holdt han paa, hvad han ansaa for Ret, og,

Chr. Paulsen (efter C. A. Jensens Maleri 1845).

*Christian Paulsen og hans Hustru Grethe Paulsen, f. Bloch.
Fotografi, formentlig efter Daguerreotypi. Ca. 1854. Privateje.*

skønt han var en trofast Mand, brød han hellere med sine bedste Venner (som Slesvigholsteneren Dr. C. F. Heiberg) end at blive troløs mod Retten. Han var ikke nogen genial Videnskabsmand, thi hans Grundighed var større end hans Skarp-sindighed, og han havde ikke det Initiativ og den Snarraadighed, ganske vist heller ikke den Hensynsløshed, som skaber den store politiske Fører. Men han forenede i sig Barnets Enfold og Oldingens Visdom, da han slog Vand af Klippen og atter aabnede de folkelige Kilder, der havde været standset i Aarhundreder. Derfor bærer han med Rette Hædersnavnet »den første Sønderjyde«.

Lind Fabricius

Hans Lund:

GUSTAV JOHANNSEN

Gustav Johannsen hører baade gennem sin fædrene og sin mødrene Slægt helt Sydlesvig til. Hans Far, Bedstefar, Oldefar og Tipoldefar var alle født i Skæggerød i Nr. Brarup Sogn i Angel, hans Mor, Anna Cathrine Jöns, var fra Lille Rheide, hans Farmor fra Dollerupskov i Sdr. Brarup.

Hans Slægt havde kendt Livegenskabets Kaar. Først hans Farfar var en fri Mand. Baade Faderen og Farfaderen var Lærere — Gustav Johannsen og hans to Brødre blev det ogsaa. Farfaderen Johann Frederik Johannsen var i 51 Aar Lærer i Fødebyen Skæggerød og var en meget oplyst Mand, der i sin Fritid arbejdede med Matematik og i den Anledning fra 1788 var Medlem af et matematisk-videnskabeligt Selskab i Hamborg. Faderen Burchardt Frederik Johannsen var Lærer flere Steder i sin Hjemstavn, i Slesvig By, Lyrskov, Lille Rheide og i Gundeby i Ulsnæs Sogn ved Sli; her fødtes Familiens yngste Søn Gustav 2. August 1840. Aaret efter flyttedes Hjemmet til Sylvested Skole i Treja Sogn ved Danevirke, og her fik Faderen sin Gerning indtil 1864.

Hjemmets Sprog var af Hensyn til Moderen Plattysk, da hun ikke kunde tale andet. Faderen kunde Sønderjydsk, men ikke Rigsdansk. Da Sprogreskripterne mellem Krigene indførte dansk Undervisningssprog i det blandede Distrikt, og Treja som det sydligste Sogn kom med i dette Omraade, følte han sig til at begynde med ikke i Stand til at paatage sig Danskundervisningen og fik en Hjælpelærer; men det blev kun for en Tid; snart tog han selv Del ogsaa i denne Undervisning

og overtog den til sidst helt. »Saa god var Angeldanskeren«. Gustav Johannsen har saaledes i sine sidste Skolenaar faaet Undervisning paa Dansk.

Hjemmet var levende optaget af det vaagnende politiske Røre. Faderen overværede den første Stænderforsamlings Aabning i Slesvig i 1836 og holdt senere Stændertidende. Han var kyndig i Lov og Ret, og hans Hjælp søgtes i den Henseende af Sognets Bønder, saa han fik Tilnavnet »den Sylvesteder Advokat«. I national Henseende stod han fra første Færd klart paa dansk Side.

Fra Treaarskrigen stammer Gustav Johannsens første Erindringer. Paa Grundlag af Faderens Beretninger har hans ældste Datter Alexandra fortalt herom, hvordan han navnlig huskede Istedslaget, der udkæmpedes i Hjemmets Nærhed, og »som han fulgte fra den tidlige Sommermorgen, endnu før det blev Dag, da Rygtet om, at Danskerne kom, naaede dem, hvorledes han med sin Broder Johannes løb ud over Engene, kom Soldaterne saa nær, at han hørte dem tale og forstod, at det var Dansk, og styrtede tilbage med det glade Budskab, hvorledes flere Gange i Dagens Løb danske Soldater kom gennem Byen, og hvorledes de henad Aften fik Vished om, at Slaget var vundet«.

Indtrykkene fra disse Aar fik afgørende Indflydelse paa Drengens Forhold til Dansk og Tysk. Datteren skriver herom: »Han havde som Dreng set en slesvig-holstensk Dragon sætte hans Far Pistolen for Brystet, fordi Læreren ikke vilde lade sig arrestere. Han havde set Soldaterne skubbe til sin Moder, som han elskede, havde set dem spytte paa hende og trække hende i Haaret, mens hans Fader maatte skjule sig i en nærliggende Landsby«.

Hvad Treaarskrigen og Hjemmets Paavirkning havde lagt Grunden til, uddybedes gennem den danske Skolegang. Han prægedes ogsaa for Livet af Hjemmets levende Kristendom, og han var tidligt en flittig Deltager i Gudstjenesten i Treja hos den danske Pastor Brasen.

Efter at være blevet konfirmeret blev han Hjælpelærer i den yngste Klasse i Skolen hjemme. Hans frejdige, aabne Væsen og hans Modenhed vakte tidligt Opmærksomhed om ham. Da Regenbug i 1855 gæstede Skolen i Sylvested paa en Rejse, hvor han vilde undersøge den ny Sprogordnings Virkninger, lagde han særlig Mærke til Lærerens Søn og erklærede overfor Præsten, at han, hvis han kunde gøre noget for ham, skulde gøre det med Glæde. Da Biskop Boesen i 1858 visiterede i Treja, skriver han i sin Beretning: »Især udmærkede sig en konfirmeret Dreng baade i Kirken og i Skolen, nemlig Gustav Heinrich Jöns Johannsen, en Søn af Skolelæreren. Han agter at gaa til Seminariet i Tønder i Foraaret 1859, og jeg maa paa det Bedste anbefale ham til at erholde Friplads og Stipendium«. — Ogsaa Provsten, den senere Kultusminister Aleth Hansen, fattede Interesse for ham og skaffede ham en mere vellønnet Plads ved Hulvejsskolen i Adelby Sogn.

Som planlagt tog han i 1859 paa det nu danske Seminarium i Tønder, men efter at have været der i fem Fjerdingaar blev han syg, og da han kunde genoptage Læsningen, tog han til København, hvor han fik Privatundervisning og allerede sidst paa Aaret tog Lærereksamen. Han var da kun 20 Aar gammel.

Han havde forlovet sig meget tidligt med Margaretha Kühl, der tilhørte en meget velhavende Bondeslægt fra Treja, og han vilde gerne snart kunne gifte sig. En

mindre Stilling ved Skolen i Sollerup kunde ikke bære et Hjem, og han tænkte paa at søge den ledige Plads i Langballe i Grumtoft Sogn, men opgav det, da han ansaa sig selv for ikke-kvalificeret endnu til den forholdsvis gode Stilling. En Dag, da han tilfældigt traf Provst Aleth Hansen, hviskede denne imidlertid til ham: »Mellem de hidtil indkomne Ansøgninger til Lærerembedet i Langballe har jeg endnu ikke fundet Deres«. Ansøgningen blev indgivet, og Gustav Johannsen fik Embedet. 5. Januar 1862 giftede han sig. Hans Hustrus rundelige Medgift gav dem Mulighed for at skabe et smukt Hjem, og en af Nabolærerne kunde engang sige til H. P. Hanssen, at ingen Lærer i Angel »havde smukkere Stuer og en smukkere Kone«. Det blev lykkelige Aar for de unge Lærere i Langballe. Det blev det ikke mindst, fordi Gerningen lykkedes ikke blot i Skolen, men trods al politisk Modsætning ogsaa i Forholdet til Sognet. Selv Angelboens mistænksomme Tilbageholdenhed kunde Gustav Johannsens Elskværdighed faa Bugt med. Sit politiske Standpunkt lagde han ikke Skjul paa, men trods dette vandt han Befolkningens Velvilje. Hans Virksomhed spændte videre end til Skolekredsen, han blev Sekretær i den danske Lærforening i Angel og kom ad denne Vej ud til danske Sammenkomster.

Et Indtryk af Gustav Johannsen som ung Lærer faar man i Præsten Laurids Prips Erindringer. Prip var i disse Aar selv Lærer i Nabsognet Nykirke, hvor hans Broder var Præst, og her dannedes paa denne Tid en »dansk Forening«, hvor man samlede om dansk Tale og Sang. Her var Gustav Johannsen med, og Prip lagde først Mærke til ham, naar de Unge under Sang og Samtale fulgtes hjem fra Møderne — »et ungt Menneske med lyst krøllet Haar, kønne livlige Øjne og et ualmindeligt kvikt Ansigt«. Det blev til Venskab mellem de to unge Lærere, tit sejlede de sammen, og saa »skulde vi altid synge«. Denne Gustav Johannsens Kærlighed til Sang var en Arv fra hans Moder.

At Gustav Johannsen som Lærer har haft Evner ud over det almindelige, kan der ingen Tvivl være om. Hvor nært Børnene følte sig knyttet til ham og han til dem, har han i et Brev til Regensburg fra Sept. 1865 givet et rørende Billede af. Han er paa en politisk Rejse kommet til Langballe. »Medens jeg her en Middagsstund sad hos min tidligere Nabo, Skomager Høck, kom en af mine forhenværende Elever ind i et Ærinde for sin Fader. Da han saa mig, kom han meget venligt hen og hilste paa mig. I vor danske Samtales Løb bad jeg ham om at hilse de andre Skolebørn fra mig. Efter at han havde været borte et Kvarters Tid, kom to andre Elever blot for at hilse paa mig. Efter dem kom atter andre to, og saaledes gik det i nogen Tid, men saa kom min Værts Kone ind og bad mig se ud paa Vejen. Der saa jeg den hele Skole, store og smaa, tysk- og dansksindede Forældres Børn staaende paa Vejen. Jeg gik nu ud til dem, og det var mig en overordentlig Glæde at se ind i de kære Smaas Øjne og høre deres muntre, glade, danske Svar. Imidlertid blev Klokken temmelig mange, ja, der gik vel henimod en halv Time af Skoletiden, saa maatte jeg bede dem om at gaa tilbage til Skolen. Gerne var de Smaa blevne endnu en lille Stund hos mig, men paa min Anmodning gik de dog straks tilbage til Skolen. Gud give, at jeg snart igen maatte komme til at være saadanne Smaa's Vejleder i Herren!«

Det lykkelige Arbejde blev brat afbrudt i 1864. De nye Myndigheder afskedigede ham fra hans Stilling, og han flyttede med sin Familie til Flensborg. Tan-

ken om at søge Embede i Kongeriget afviste han — han vilde blive i Hjemstavn, hvordan saa Kaarene blev. En lille Pension i de første tre Aar samt hans Hustrus Medgift hjalp over de første Vanskeligheder; han begyndte at undervise privat, fik Timer i en Privatskole og prøvede selv at drive en Skole, men den blev snart lukket af Myndighederne. En Tid var han Lærer ved Holdts danske Skole, men i 1867 fik Holdt Tilhold om at afskedige ham med det samme paa Grund af hans politiske Virksomhed.

Spærredes han saaledes ude fra den Gerning, der vel stod hans Hjerte nærmest, blev der paa anden Maade Brug for hans Kræfter. Som saa ofte under Fremmedherredømmet sørgede de tyske Myndigheder for, at dygtige Mænd fik deres Kræfter ledige til politisk Arbejde. Det er omsonst at spørge om, hvordan det var gaaet Gustav Johannsen, hvis han uantastet havde faaet Lov til at sidde i sit Skoleembede, men slet saa farlig en Mand for Tyskheden, som han nu blev, var han dog næppe blevet.

I 1899 sagde Regeringspræsident v. Tiedemann, der efter 1864 var Politimester i Flensborg, i den tyske Rigsdag om Gustav Johannsen: »Det var unægtelig Hr. Johannsen, der i 1865 langsomt fik Folk i Slesvig i Bevægelse paany. Han holdt allerede dengang en vidt forgrenet Agitations Traade i sin Haand«. Dette er selv sagt en stor Overdrivelse, for saa vidt Ordene har Adresse til Forholdene i Slesvig i Almindelighed; men giver man dem kun Rækkevidde til Flensborg, er der i alt Fald noget om Snakken. Saa mærkeligt det kan lyde, blev denne udefra kommende ganske unge Lærer meget hurtigt førende i det ellers stærkt afsluttede danske flensborgske Borgerskab. I disse Aar, hvor de politiske Tildragelser nok kunde knuge Sindene og kalde paa Haabløsheden, var der i høj Grad Brug for en Mand med Gustav Johannsens lyse og frejdige Tillidsfuldhed, og med sin Evne til at omgaas Mennesker og vinde deres Hengivenhed var han som skabt til Agitationen Mand og Mand imellem. I de Breve, som han i Tiden efter Wienerfreden skrev til Regensburg, og som er trykt i Sønderjydske Aarbøger 1940, faar man et levende Billede af de brogede og skiftende Stemninger i Flensborg og Angel under de uafklarede Forhold — men alt tager Farve af Beretterens ukuelige Lyssyn. Han plejede flittigt Forbindelsen med Angelboerne og kan om Stillingen her skrive: »Alle Vegne finder man Dansksindede, og næsten i enhver Landsby er der en eller anden Mand, som holder den lille Flok sammen og opmuntrer den til Udholdenhed«. Han sørgede for, at der kom Angelboere med paa den store Udflugt til København i 1865, og han virkede for en Genoplivelse af den angelske Læseforening.

Særlig virksom var han ved Valget i 1867, og naar Flensborg da kunde møde med 53 pCt. danske Stemmer, havde han sin gode Andel i Æren herfor. Myndighederne vidste nok, hvor farlig en Modstander han var, og for at bremse hans Agitationsrejser i Landsognene beordredes han til et halvt Aars Tid daglig hver Formiddag at melde sig hos Politimesteren i Flensborg.

De gamle Ledere i Flensborg — Kollaborator C. F. Monrad, Købmand Freudenreich, Garver Plaetner — paaskønnede i høj Grad denne unge, friske Kraft og gav ham Plads i deres Midte. De hjalp ogsaa til at skaffe ham Sysselsættelse i

Byen nu, da Skolen var lukket for ham. Den danske Sundby og Jespersens Boghandel i Flensborg gik daarligt, og da Boghandlerne regnedes til de nationale Aktiver, saa man fra de Ledendes Side med Bekymring herpaa, og man fik da den Idé, at her kunde Gustav Johannsen faa sit Arbejde og sit Udkomme. Og han lod sig overtale. De 7000 Rigsdaler, som han havde til Rest af sin Hustrus Medgift, var tilstrækkelig til Etableringen, og efter en kort Uddannelse hos Gyldendal i København overtog han Boghandelen. Snart tog en anden og større national Opgave hans Kræfter i Brug. Mærkeligt nok havde Flensborg før 1864 ikke haft nogen dansk Avis; man var nu klar over det uheldige heri, men mens man endnu overvejede, under hvilken Form man skulde begynde et dansk Bladforetagende, dukkede der en dansksindet tysk Avis op, »Flensburger Anzeiger«, udgivet af Bogtrykker Thillerup og med C. A. Willemoës som Redaktør. Foreløbig standsede dette Planerne om en dansk Avis; men det tyske Blad gik daarligt, det fik kun Udbredelse i Flensborg By, medens det dansktalende Opland var utilfreds med det tyske Sprog, og de tysktalende Egne foretrak billige tyske Blade. Efter kun kort Tids Levetid erstattedes det 1. Okt. 1869 med »Flensborg Avis«, som Gustav Johannsen blev Ud giver og Ejer af. Willemoës fortsatte en kort Tid som Redaktør, og efter en Overgang, hvor Vennervald havde ledet Bladet, maatte Gustav Johannsen selv overtage Redaktionen.

Det var en vidtrækkende Beslutning, Flensborgs ledende Mænd tog, da de valgte at afløse det tyskskrevne Blad med en dansk Avis. En af dem, der stærkest drev paa Forandringen, var C. F. Monrad, der overfor Regensburg har redegjort for de Synspunkter, som var bestemmende ved Afgørelsen. Han skriver: »Medens vi paa alle Maader hver Dag søger at styrke og oplive Kundskaben til Dansk her, var det en Urimelighed hver Dag at bringe Folk vore Meninger paa Tysk og derved saa godt som aldeles udelukke dem fra enhver levende Berøring med det danske Sprog. Endnu værre var det med Omegnen, hvor Dansk endnu er Folkesprog, og hvor »Flensburger Anzeiger« naturligvis dagligt paa det sproglige Omraade arbejdede vore Fjender paa det kraftigste i Hænderne i Stedet for at modarbejde dem. Jeg tror ogsaa, at vort paa Tysk skrevne Organ stillede Flensborg i et mere skævt Lys end nødvendigt lige over for Nordslesvigerne og Kongeriget. — Der var heller ingen Mulighed for, at det paa Tysk skrevne finansielt kunde bære sig«. — Men Afgørelsen betød, at Forbindelsen sydpaa fra Flensborg svækkedes, og at tysktalende, men dansksindede Kredse ikke gennem Pressen i den kommende Tid fik Forbindelse med Meningsfæller. »Flensborg Avis« fik straks større Udbredelse end »Flensburger Anzeiger«; ganske vist gik Holdertallet noget tilbage i Flensborg By, men det opvejedes rigeligt ved, hvad der indvandedes i Landdistrikterne, og Bladet naaede i Løbet af nogle Maaneder til at have ca. 500 Holdere.

Ogsaa paa anden Maade kom Gustav Johannsen i disse Aar frem i forreste Linie i det danske Flensborg. I 1869 valgtes han til Borgerrepræsentant, og Aaret efter blev han Kirkeældste i Maria Sogn og Medlem af Flensborg Provstisynode. Han blev paa Livstid Oldemand i St. Knudsgildet og en af de ledende i Borgerforeningen. — Men derfra førte Udviklingen ham naturligt ind i den almindelige sønderjydske Politik.

Flensborgerne maatte her sammen med Landsdelens Danske iøvrigt tage Stilling til de løbende politiske Spørgsmaal. Man kan ofte i disse Aar skelne mellem forskellige Meningsafskygninger inden for den danske Bevægelse i Tilknytning til Landsdelens Byer. Karakteristisk for Flensborg er en stærkere realitetsbetonet Indstilling end andetsteds, tilsyneladende mindre stejl, men i Virkeligheden fast nok. Der var saaledes i Efteraaret 1867, da det første ordinære Valg til den nordtyske Rigsdag skulde finde Sted, en stærk Stemning for ikke at deltage i Valget — man havde ved Valget i Februar vist, hvordan den nationale Stilling var, og Ikke-Deltagelse i Valget vilde paa virkningsfuld Maade overfor Omverdenen understrege den Særstilling, Nordslesvig gennem § 5 indtog. I et Brev til Carl Ploug 12. Dec. 1875 minder C. F. Monrad om denne Strid og skriver: »Jeg er vis paa, at det ikke var sket (o: ikke foretaget Valg), naar ikke Gustav Johannsen og jeg havde holdt derpaa til det yderste«. — Det gjaldt ogsaa med Hensyn til Stillingen til Landdagsmændenes Edsaflæggelse. Ahlmann beretter i et Brev til Carl Ploug af 5. Nov. 1867, at han, der er blevet valgt til Landdagsmand i 2. Kreds, er blevet stærkt bearbejdet fra flere Sider, navnlig af C. F. Monrad og Advokat Muus fra Flensborg, for at aflægge Eden. Om det er en almindelig flensborgsk Opinion, man her staar overfor, kan dog ikke afgøres, og der foreligger ikke Oplysning om, hvorledes Gustav Johannsen stillede sig, men jeg skulde tro, at han, der senere var svingende i sin Stilling til Edsaflæggelsen, sammen med de ledende i sin By har staaet bag de to Mænd.

Et tredie Eksempel paa denne flensborgske Linie skal jeg nævne. I 1871, da Myndighederne havde bebudet Indførelse af Undervisning i Tysk i de nordslesvigske Folkeskoler, skabtes der et stærkt Røre Landsdelen over. Monrad udka-stede da den Tanke, at man skulde andrage om en frivillig Ordning, saa Forældrene selv bestemte, om deres Børn skulde deltage i Tyskundervisningen — som man altsaa accepterede. Gustav Johannsen har øjensynlig været enig med ham og tog til Aabenraa for at drøfte Sagen med Lederne der. Men her mødte Tanken bestemt Modstand: der maatte ikke andrages om Tysk i Folkeskolen, men der skulde protesteres mod selve Tanken. Og Flensborgernes Plan blev lagt til Side.

I det Samarbejde mellem de ledende Mænd i Landsdelen, der som en uofficiel Repræsentation bestemte Hovedlinierne i den danske Politik, var Gustav Johannsen tidligt sin Bys Repræsentant. Saaledes var han og Advokat Muus blandt de 25 Mænd, der i Foraaret 1870 drøftede Planen om en Dansk Folke- og Vælgerforening. Da man efter Krigen tog Tanken op paany, nøjedes man med en løsere Form for Samarbejde, hvor Ledelsen lagdes i Haanden paa et 9-Mands Udvalg, i hvilket Gustav Johannsen var sin Bys Repræsentant.

Men mens han saaledes mere og mere kom i Forgrunden baade i sin By og i Landsdelens politiske Liv, kastedes han ud i en økonomisk Krise, der truede med helt at tage Grunden bort under hans Virksomhed.

Det var baade Boghandelen og Bladet, det var galt med. Det havde hurtigt vist sig, at Forretningsmand var han ikke. Som det hedder om ham i et Brev fra 70-erne: »Han er jo en storslaaet Karakter; at gaa og fedte med Smaahandel, stadig

at være ude om sig for at tjene en Skilling, laa slet ikke for ham«. Al hans udadvendte Virksomhed tog de Kræfter, Forretningen trængte til.

Fra Foraaret 1871 er Forholdene kritiske. C. F. Monrad skriver da til Stiftamtmand Regenburt: »Alt for længe siden har han forberedt mig paa, at han ikke længer vil være i Stand til at holde det gaende i Flensborg, og han har nu nylig sagt mig, at han maa bryde af her for at undgaa en Katastrophe. Det vilde være et overordentligt stort Tab at miste ham; thi han har i det sidste Aars Tid udviklet sig stærkt i god Retning, navnlig faaet langt mere Sindighed og Ro, mens han har beholdt sit djærve Mod til at gaa frem, naar og hvor det skal være. Jeg tror, at hans Stilling som Borgerrepræsentant, i hvilken han bliver stærkt brugt i Comitéeer o.s.v., har modnet ham meget. Der turde i ham vokse en Mand op, der, støttet ved oprigtige Venner, vilde være i Stand til at *samle og forene* de spredte Kræfter i Nordslesvig, en Gerning, hvortil vi højlig trængte, og som jeg tror, at intet Sted er mere skikket til at træde i Spidsen for end Flensborg — —. Det er en Selvfølge, at jeg, inden jeg skriver dette (Anmodning om Hjælp) til dig, har overbevist mig om, at han gerne *vil* blive her, naar han blot *kan*«.

Nogle Maaneder efter skriver tidligere Kultusminister Aleth Hansen, der i sin Tid havde været Gustav Johannsens Sognepræst i Grumtoft, ogsaa til Regenburt i Anledning af et Brev, han har faaet fra Johannsen, og hvori det hedder: »Nu er jeg færdig, plages hver Dag af Rykkerbreve og kan ikke mere skaffe, hvad min Familie kræver«. Brevet fortsætter: »Han henvender sig til mig om Raad og Bistand til at kunne hjælpe ham til en Bestilling, paaberaaber sig den Routine, han har erhvervet sig i flere Retninger, idet han den sidste Tid har lært Kjøbmandshandelen, har været Skolelærer og Borgerrepræsentant i Flensborg. Han appellerer til den pinlige Kamp, han i 7 Aar har udholdt for den nationale Sag i Slesvig, og haaber, at her maa være en Tilflugt, en Bestilling, og et Levebrød for ham og hans Familie, nu da han ikke har mere«. Spørgsmaalet er, hvordan han skal hjælpes. »Efter hvad han skriver, er hans økonomiske Stilling i Slesvig vistnok saa mislig, at Pengehjælp næppe vil være stort andet og mere end Vand i et Sold, og hvor ønskeligt det saa og kunde være, at han forblev i Flensborg, og hvor vanskeligt han, som jeg antager, kan undværes der, vil det vistnok være vanskeligt for ikke at sige umuligt at holde ham der«. Men hvad saa? Kirkesangen vil være ham en Hindring for at faa Embede paa Landet som Lærer, men A. H. har tænkt paa en Plads til ham som Kommuneleer i København. Maaske kunde han faa Ansættelse ved Jernbane- og Telegrafvæsenet. — Nogle Dage efter skriver Aleth Hansen paa ny. Han har gennem Tømmermester Kayser, der var informeret gennem Monrad, faaet at vide, at Johannsens Forhold ikke var saa derangede, som det syntes at fremgaa af hans Brev. Derfor var Hjælp ikke haabløs, og han skulde derfor blive paa en Post, hvor han var næsten uundværlig.

Men noget maatte der gøres for at hjælpe over Vanskelighederne. Det resulterede i, at Monrad skrev en Anmodning til Grosserer D. B. Adler om en Hjælp paa ca. 2000 Rdl., for at han kunde fortsætte Boghandelen og blive i Flensborg. Det hedder i Begrundelsen: »Boghandler G. J. har i flere Aar været det danske Partis

anerkendte Fører i Flensborg By og Amt, og han har efterhaanden udviklet sig til større og større Dygtighed som saadan. Han er djærv, snarraadig, i en ualmindelig Grad veltalende, har dertil et vindende Væsen, og hvad der er vigtigere end alt andet, en retskaffen og brav Tænkemaade. — Jeg overdriver sikkert ikke, naar jeg paastaar, at næppe nogen Egn af Slesvig har en Fører af større og alsidigere Dygtighed. Vi vilde derfor lide et overordentligt Tab, om vi skulde miste ham, og dette Tab vilde ikke blot blive føleligt for os her paa de yderste Forposter, men hele det danske Nordslesvig vilde lide derunder.

Under denne Krise, som varede ved til efter Midten af 70'erne, maatte Oprud til Kongeriget Gang paa Gang tages under Overvejelse, og Stillinger som Stationsforstander, som Rodemester ved Københavns Oppebørselsvæsen, som Kordegn i Aarhus o. l. har han enten søgt eller overvejet at søge. Men Vennerne anstrengte sig ud fra den Erkendelse, som Monrad engang i disse Aar gav Udtryk for, at Gustav Johannsen »er mere værd for Danskheden i Flensborg end de bedste Institutioner«, for at faa hans økonomiske Tilværelse underbygget, og det lykkedes efterhaanden. Han blev Agent for forskellige Forsikringselskaber, senere Direktør for Sporvejselskabet og for Spare- og Laanekassen for Flensborg og Omegn. Men fri for økonomiske Bekymringer blev Hjemmet aldrig.

Flensborg Avis var ikke noget økonomisk Aktiv. Nogen fremragende Bladmand var Gustav Johannsen ikke. Han, der havde saa let ved at tale, skrev tungt og langsomt, og han var derfor fristet til i højere Grad end gavnligt var »at bruge Saksen som Redaktionssekretær«. Bladet fik da heller ikke under hans Ledelse nogen større Udbredelse; det havde gennem nogle Aar ca. 800 Holdere og fik vel i de sidste Aar, han redigerede det, godt 1000. Men Forbindelsen mod Syd var gaaet tabt. Jessen kunde senere oplyse, at der, da han overtog Bladet, i Flensborg Amt udenfor Flensborg By kun var 28 Abonnenter, i Byen selv knap 150. — Den uundgaaelige Kamp med Myndighederne, som en dansk Bladmand maatte føre, slap han heller ikke fri for trods sit Maadehold. I 1876 sad han i Fængsel, og i 1879 maatte han afsone tre Maaneders Fæstningsarrest i Magdeburg.

Men de trange Kaar kuede ikke hans Livskraft. Der stod Fest omkring Gustav Johannsen, hvor han saa færdedes. Man elskede hans vittige Tunge, og man stolede paa hans gode Hjerte. Venner havde han i alle Lag og i alle Kredse — selv i de politiske Modstanderes. Pæne Folk kunde tage Forargelse af, at han knejpede med Sjoveren paa Havnen, men ham anfægtede sligt ikke. Hans Jævnhed udelukkede hverken Værdighed eller Myndighed, og den Hengivenhed, hans By nærede overfor ham, var parret med Respekt, saa man med Rette har kunnet kalde ham »Flensborgs ukronede Konge«.

Naturligt maatte da den Tanke melde sig, om ikke hans Kræfter skulde tages i Brug i en større Virkekreds. Allerede i 1875 var der dem, der ønskede ham opstillet som Ahlmanns Afløser i 2. Landdagskreds, og Aaret efter nævner Monrad ham i et Brev til Carl Ploug som den, der turde være nærmest til at afløse Hans Krüger. Stillet selv overfor den Tanke, fortæller Monrad i et senere Brev, afviste han den med Ordene: »Nej, min Plads er i Flensborg, jeg tror ikke, det var i vor Sags Interesse, om jeg forlod denne Post«.

Som det vil være bekendt, kom Ophævelsen af § 5 i 1878 til at betyde, at der rejstes en Opposition mod den hidtil fulgte Protestpolitik, navnlig m.H.t. Landdagsmændenes Edsaflæggelse. Da det første Møde om denne Sag skulde holdes, sad Gustav Johannsen i Fængsel i Magdeburg, men herfra skrev han et formanende Brev til Monrad, der giver et godt Indblik i hans politiske Indstilling. Det hedder her: »Nu er det min Mening, at du og jeg, repræsenterende et Distrikt, der ikke tager Del i de *egentlige* Valg til det preussiske Deputeretkammer, bør holde os saa meget som muligt i Baggrunden paa et Møde som det, du taler om. For mit Vedkommende maa du sige, at *jeg først og fremmest raader til Enighed*, men at jeg rigtignok er af den Mening, at Traktaten af 11. Okt. væsentlig har forandret vor Stilling og saaledes ogsaa maa faa Indflydelse paa vor Kampmaade. Jeg har været meget forsigtig i mine Udtalelser over for Krüger, men indtrængende bedt ham om at gøre sin Indflydelse gældende derhen, at man ikke deler Nordslesvig i to Lejre«.

Striden lod sig imidlertid ikke holde nede. Det er vel ikke uden Sammenhæng med Angsten for, at Delingslinierne i den danske Lejr skulde blive trukket for haardt op, at Folk af Gustav Johannsens Anskuelse førtes ind paa at overveje, hvad der kunde gøres for at samle alle i Arbejdet for fælles Opgaver. Her bød det kulturelle Arbejde sig naturligt til nu, da det efter § 5s Ophævelse maatte være klart, at Fremmedherredømmets Tid kunde komme til at vare meget længe. Der har været nogen Uenighed om, hvem der har faaet Idéen til Oprettelsen af Sprogforeningen. »Flensborg Avis« har nævnt Junggreen som Ophavsmanden, »Hejmdal« har holdt paa Gustav Johannsen, og Jessen har ladet det være Monrad. Efter hvad nu fremdragne private Breve viser, har det været Junggreen, som har sat Sagen i Gang. I August 1880 har han søgt Gustav Johannsen for at tale med ham om Oprettelse af »en Slags Nationalforening«, og at det er under Samtaler mellem de to Mænd og Monrad, at Tanken om »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse« udformes.

Aaret efter blussede imidlertid Striden om den politiske Kurs stærkt op igen i Anledning af Krügers Sygdom og Død. Som man, efter hvad der forud er sagt, kan forstaa, tog Gustav Johannsen ikke nogen aktiv Del i denne Strid — hans Kandidatur i 1. Kreds var paa Tale, og han var villig til at lade sig vælge, men hans Maaehold passede ikke de stridende Parter. Og dog fik Krügers Død afgørende Indflydelse paa Gustav Johannsens Løbebane.

Siden 1871 havde man ved Rigsdagsvalgene i 2. Kreds, der omfattede Flensborg og Aabenraa Amter, ogsaa opstillet Krüger. Nu fraveg man dette og opstillede danske Kandidater baade i Haderslev, Tønder og Flensborg-Aabenraa. Og i 2. Kreds blev det naturligt Gustav Johannsen, man samlede om.

Hovedvalget blev en Skuffelse. I 1878 havde Krüger samlet 4403 Stemmer, mens der denne Gang kun blev afgivet 3797 paa Gustav Johannsen. Men Tyskerne havde splittet deres Stemmer paa en nationalliberal og en frikonservativ Kandidat, og endelig havde Socialdemokraterne modsat 1878 opstillet deres egen Mand, der havde samlet 354 St. De tyske Kandidater havde faaet henholdsvis 3666 og 3297 Stemmer. Under disse Forhold skulde der være Omvalg mellem de to Kandidater, der havde faaet flest Stemmer, d.v.s. mellem Gustav Johannsen og den nationalliberala Francke. Tre Gange i Løbet af 70'erne havde Krüger været paa Omvalg, men

den danske Ledelse havde da ikke ønsket at deltage i det. Denne Gang valgte man en anden Kurs og besluttede at deltage. Indre tysk Uenighed kunde maaske give en Mulighed for dansk Sejr. Alligevel kom det som en stor Overraskelse, at Gustav Johannsen sejrede ved Omvalget med 6408 Stemmer mod Modpartens 5576.

Det kan have sin Interesse at se, hvor Gustav Johannsens Stemmer kom fra.

	Hovedvalget	Omvalget
Flensborg By	1328	2428
Flensborg Amt	640	1880
Aabenraa By og Amt	1829	2100

Flensborg By havde givet sin elskede Gustav 1000 flere Stemmer, end den tyske Kandidat kunde samle. Mange lunkne, der havde holdt sig hjemme første Gang, var rykket ud nu, saa der i Byen var afgivet 600 flere Stemmer end ved Hovedvalget. Men ogsaa Angel havde givet ham et personligt Tillidsvotum ved i stor Udstrækning at foretrække ham fremfor den Nationalliberale.

Dermed indlededes for Gustav Johannsen den Virksomhed i tyske lovgivende Forsamlinger, som med en kort Afbrydelse skulde vare til hans Død. Igennem lange Perioder maatte han være borte fra sin By, og hans Arbejde her maatte ændres. I 1882 knyttede han Jens Jessen, der stod ledig paa Torvet, da den danske Realskole i Haderslev var blevet lukket, som Redaktør til »Flensborg Avis«, og Aaret efter solgte han Bladet til ham. Mere betød det, at hans personlige Indflydelse Mand og Mand imellein ikke kunde gøre sig saa stærkt gældende som før. Men naar Flensborg »gled fra ham«, som han selv nogle Aar efter erkendte, var Aarsagen ikke alene eller fortrinsvis at søge i dette Forhold. Andre Kræfter virkede her. Flensborg var ved at blive forvandlet til en Industriby, og dens store Arbejderbefolkning droges ind i den socialdemokratiske Bevægelse. En nok saa stærk personlig Indflydelse havde ikke kunnet standse denne Udvikling.

Det lykkedes da ogsaa kun Gustav Johannsen at sejre denne ene Gang i 2. Kreds. Ved Valget i 1884 samlede Tyskerne om een Kandidat, der fik 6617 St., mens Gustav Johannsen kun fik 4826, og en Socialdemokrat 920. Omvalg skulde saaledes ikke finde Sted. I Flensborg By var der afgivet 1628 danske Stemmer, mens Socialdemokraten fik 806. Da man næste Gang gik til Valg, var de danske Stemmer dalet til 1024 og Socialdemokratens steget til 1726. Der var ingen Tvivl om Forklaringen til den danske Tilbagegang: den danske Arbejderbefolkning valgte den sociale Kamp fremfor den nationale.

Tilbagegangen virkede forstemmende paa Gustav Johannsen. Han kunde mismodigt tale om de brede Lags Svigten — »jeg har klatret op til dem ad deres Hønsetrætter, og jeg har drukket deres Kaffepunche med dem«, men lige meget havde det hjulpet.

Det blev 1. Kreds, der satte Gustav Johannsen ind i Rigsdagen igen. Her var efter Krüger først Hans Lassen og derefter J. P. Junggreen blevet valgt, og Valgene havde staaet i de indre Brydningers Tegn. Nu døde Junggreen i 1886; der var en almindelig Træthed over Stridighederne og en Trang til Samling. Gustav Johannsen egnede sig godt til at være Samlingsmærke for de to Retninger, da han ikke havde

taget Del i Brydningerne paa nogen fremtrædende Maade, og næsten enstemmigt ønskede man fra alle Sider ham som Repræsentant. Selv var han villig til at blive Nordslesvigs Rigsdagsmand. Hans Valg gennemførtes let, og uden Opposition af nogen Art genvalgte han til sin Død. Med Rigsdagsmandatet forenede han fra 1888 Stillingen som Landdagsmand for 1. Kreds, og som den første Repræsentant herfra aflagde han Landdagseden. Uomtvistet stod han nu som Danskhedens første Mand.

For den sydligste Danskhed blev hans Betydning nu mindre. »Har vi her i Byen«, skrev Jessen i 1894 til H. V. Clausen, »maaske haft en eneste Mand undtagen Gustav Johannsen, der var skikket til at agitere? Har ikke »Nordslesvig« taget dette vort eneste Lam?« — Det maatte blive nordslesvigske Forhold, der nu mest krævede hans Arbejde. Det blev i disse Aar ikke mindst Kampen om Modersmaalets Stilling, der kom i Forgrunden, og han tilegnede sig her en Forstaaelse, saa han med Styrke og Varme kunde tolke sine Landsmænds Syn.

I Berlin havde han allerede i sin første Rigsdagsperiode knyttet sig nær til de Frisindede, i hvis Gruppe han endog var indtraadt som Hospitant. Det opgav han dog, da han valgtes anden Gang, bl. a. fordi det hjemme af mange opfattedes som en Tilnærmelse til tysk Partipolitik, som man ikke ønskede. Det blev stadig i de Frisindedes Kreds, han fandt sine bedste Venner, men hans Vennesælhed vandt ham Sympati ogsaa i andre Grupper. Gennem disse personlige Forbindelser lykkedes det ham ved flere Lejligheder at øve Indflydelse til Gavn for sin Hjemstavn. Det gjaldt saaledes med Hensyn til den forsonlige Optantpolitik under Indenrigsminister Herfurth. Hans Rigsdagsgerning skal ikke her følges i Enkeltheder, men en af hans mest lysende Bedrifter skal omtales. Det var i Køllerpolitikens Dage. Den Harme, som Køllers Fremfærd havde vakt, havde ogsaa fundet Sangbund i Tyskland, og i Landdagen rettede de Frisindede en Interpellation til Regeringen om den nordslesvigske Politik. Debatten her fik imidlertid et uheldigt Forløb, idet det lykkedes Regeringen ved personlige Angreb paa H. P. Hanssen at udviske Indtrykket af Anklagens Alvor. For at bøde herpaa rejste Gustav Johannsen Sagen i Rigsdagen i en Interpellation til Regeringen, hvor han forespurgte den, om den fandt, at de overordentlige Foranstaltninger, der blev taget i Brug i Nordslesvig, var i Overensstemmelse med Rigets Tarv. Gustav Johannsen havde selv kort forinden gennemgaaet en Operation, der havde fjernet et Par Tær paa den ene Fod, og han bevægede sig kun med stort Besvær ved Hjælp af to Stokke. Skønt saaledes stærkt hæmmet lykkedes det ham i en stor Tale, hvor han med stilfærdig Harme paatalte den Uret, som hans Landsmænd var Genstand for, og hvor han med Lune og Slagfærdighed afbødede de Angreb, der rettedes mod ham, at udløse en Debat om Køllerpolitiken, der strakte sig gennem tre Møder, og som viste, at det tyske Folks store Flertal ikke vilde hæfte for Tvangspolitikken.

Den nære Kontakt med sine Vælgere, som Gustav Johannsen havde haft i Flensborg, kunde han naturligt ikke faa i Nordslesvig paa samme Maade. Og dog fik han den gennem sine Møder. Først nu fik gennem ham det politiske Møde sin store Betydning. Han var i udpræget Grad det mundtlige Ords Mand. Manuskript kendte han ikke, hans Taler var »altid improviserede«. — Et Ord, tilfældigt hørt undervejs, en Samtale i en Jernbanekupé, et karakteristisk Ansigt kunde sætte ham i

Stemning, og hans klare brune Øjne lyste, naar han saa ud over den lyttende Flok. Han talte ofte, som han selv har sagt det, »med den Holbergske Tunge«, men han evnede ogsaa at give stærke Stemninger Udtryk og klart at redegøre for saglige Forhold. Det var ikke alene i Nordslesvig, man flokkedes om hans Talerstol, ogsaa i Kongerigets forskellige Kredse hørtes han gerne.

Folkeyndest vandt han som næppe nogen af de andre Førere under Fremmedherredømmet. Hans Slagfærdighed blev beundret og man vidste at fortælle Historier om hans rappe Svar og om hans Evner til at klare enhver Situation. Et Par af dem gengives. — I sine første Rigsdagsaar kom han, der ikke mere var nogen slank Yngling, i Rigsdagen i en snæver Passage til at spærre Vejen for den lille, spinkle, nationalliberale Fører Lasker. Denne, der kom bagfra, lagde Haanden paa Gustav Johannsens Skulder og sagde: »Det store Danmark spærre Vejen for det lille Tyskland«. Gustav Johannsen vendte sig og gav Plads, idet han svarede: »Men det misbruger aldrig sin Magt *over for* den svagere«. Det andet Træk er fortalt af Franz v. Jessen, der lader Gustav Johannsen selv berette følgende: »Jeg havde holdt et politisk Foredrag (i Rinkenæs), og Ordstyreren spørger saa, om nogen af de tilstedeværende ønsker Ordet. Der var mødt en 4—5 Hjemmetyskere, og til alles Forundring melder en af dem sig og udbringer et Leve for Kejser Wilhelm II. — Mine Venner og Vælgere ser spørgende hen paa mig. De vil nødig op, men de vil heller ikke gerne anklages for Majestætsfornærmelse. Jeg rejser mig naturligvis og vinker til de andre, at de skal gøre det samme. Straks efter beder jeg om Ordet og holder en lille Tale, der lød omtrent saaledes:

Der er jo lige blevet udbragt et Leve for Hans Majestæt Kejser Wilhelm II. Et saadant Leve har jeg godt kunnet være med til, og Tyskerne tager fejl, hvis de har ment, at jeg vilde være imod det. Naar vi dansksindede var lidt sene til at rejse os, saa havde det kun sin Grund i, at Motiveringen ikke rigtig tilfredsstillende os. Jeg vil derfor tillade mig at forbedre denne Motivering ved at udtale det Haab, at det maa lykkes den unge Kejser at faa fuldført, hvad hans Bedstefader har lovet os Nordslesvigere, men ikke naaede at faa udrettet inden sin Død. Med Ønsket om, at dette Haab snart maa gaa i Opfyldelse, opfordrer jeg derfor Forsamlingen til endnu engang at raabe et Leve for Kejser Wilhelm den Anden!

Nu skulde De have set Hjemmetyskerne. De maatte jo op og slutte sig til dette Leve, hvis de da ikke vilde falde i den Grav, de havde prøvet at grave til mig og mine Vælgere i Rinkenæs«.

Han var ikke de skarpe Standpunkters Mand. Han dæmpede Modsætninger og virkede forsonende mellem de Stridende. Han var derfor fremfor nogen egnet til efter 80'ernes bitre Kampe at blive Samlingsmærket for de stridende Grupper. Det lykkedes ham da ogsaa kort efter sit Valg med Vælgerforeningen at faa skabt det Organ for politisk Samarbejde, som Danskheden saa haardt trængte til, og som man gentagne Gange forgæves havde søgt at faa dannet. Da senere nye Modsætninger brød op i Forholdet mellem Jessen og H. P. Hanssen, bidrog han sit til, at den fælles Sag ikke kom til at lide ved nye Delinger. Personligt stod han H. P. Hanssen nærmest, og denne følte sig i sit politiske Arbejde som Gustav Johannsens Lærling. Det Generationsskifte, der fandt Sted i Aarene omkring 1890, og som i nogen

Gustav Johannsen.

Gustav Johannsens Hjem i Flensborg, »Margrethesminde«, hvor hans Datter indrettede den første danske Bogsamling.

Gustav Johannsen betragter en Heste-Sporvogn i Flensborgs Gader.

Gustav Johannsen paa Spadseretur.

Maade flyttede det nationale Førerskab fra de højreorienterede Byer til de venstreorienterede Kredse paa Landet, anfægtede ikke hans Stilling. Ogsaa den unge Slægt forstod han, og den ham.

Var det end den politiske Side af den nationale Kamp, det faldt i Gustav Johannsens Lod at vie sine fleste Kræfter, havde Kampens kulturelle Side ogsaa helt hans Sind. Som før nævnt var han Medstifter af Sprogforeningen; i sit Hjem paa »Margrethes Minde« i Flensborg gav han Plads til en stor dansk Bogsamling. Han blev Medudgiver af »Sønderjydske Aarbøger«, hvor han skrev de aarlige politiske Oversigter. Da Skoleforeningen dannedes, forstod han modsat andre straks dens store Betydning og støttede den i alle Maader.

Han fik den Lykke at se den danske Bevægelse udadtil og indadtil i Opgang paany — selv om det for ham maatte kaste Skygge over Billedet, at hans By og Egn ikke var med i den.

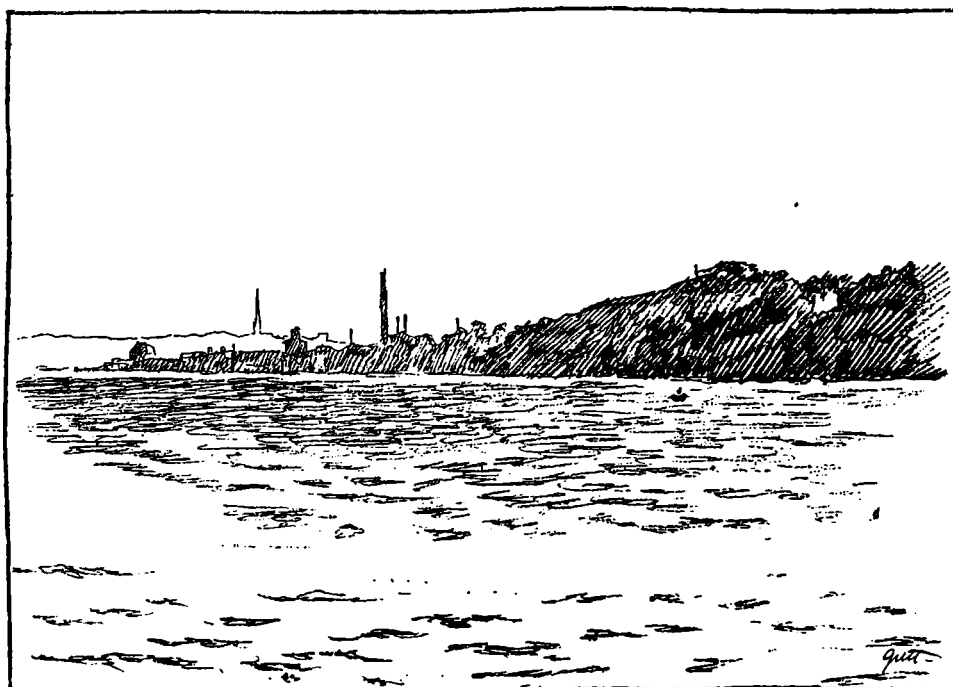
Sin Styrke fik han af Overbevisningen om sin Sags ideelle Ret. Men han blev ogsaa under alle Omskiftelser baaret oppe af et barnligt og umiddelbart Gudsforhold. Vennerne kunde fortælle derom, og i hans Breve lyser det ofte igennem. Da han i 1888 er blevet valgt til Landdagsmand, skriver han saaledes til Skrumsager: »— Det var ikke med let Hjerte, at jeg modtog det nye Hædershverv. Men, kære Ven, den Gamle af Dage vil og maa hjælpe mig i min nye, ansvarsfulde Stilling. Det beder jeg ham om, og det vil I nok alle bede ham om. Slut du mig ind i din Bøn, naar du opsender dine Ønsker til ham, der er mægtig i de Svage — —«.

Det urolige Liv, han maatte føre, sled paa ham, og han skaanede ikke sig selv. Endnu før han blev de 60, ramte Sygdom ham, og hans Arbejdskraft lammedes. Han haabede næsten til det sidste at vinde sit Helbred igen. I det sidste Brev, jeg har set fra hans Haand — 2. Okt. 1901 — hedder det: »Jeg har det ikke godt, ingen Madlyst og deraf følgende Mathed m. m. Hvor jeg længes efter Sundhed og Kraft til at arbejde«. Men Sygdommen sejrede, og d. 25. Oktober døde han. Flensborg gav ham den største Begravelse, Byen nogensinde havde set, mens hele det danske Slesvig var med i Sorgen over denne Sydslesviger, der i sine sidste Aar var bleven hele den kæmpende Danskheds Fører.

Hans Linn

A. Svensson:

JENS JESSEN

Det var en Majdag i 1903, jeg første Gang saa og talte med Redaktør Jessen. Jeg var kort Tid i Forvejen blevet hjemsendt efter 1½ Aars preussisk Militærtjeneste i Königsberg. Mine Forældre boede paa det Tidspunkt ikke mere i Sønderjylland, og jeg gjorde foreløbig Holdt hos Sprogforeningens mangeaarige Formand, Fabrikant M. Andresen og Hustru i Aabenraa.

Meget tidligt havde jeg ønsket, at der maatte blive Anvendelse for mig i den nationale Sags Tjeneste, og mest havde jeg tænkt paa at blive Bladmand. Saa kom M. Andresen den 5. Maj om Aftenen hjem fra en Rejse til Flensborg. Han havde bl. a. været oppe paa »Flensborg Avis«s Kontor og talt med Redaktør Jessen, og denne havde spurgt, om han ikke kendte en ung Mand, der kunde hjælpe en Tid ved Bladet. En af »Flensborg Avis«s Medarbejdere, P. Simonsen, havde lige maattet tiltræde en længere Fængselsstraf, og nu var det smaat med Arbejdskraften. Andresen kendte mig. »Og nu«, sagde han ved sin Hjemkomst, »byder der sig en god Lejlighed for dig til at komme ind i det nationale Arbejde. Men du maa bestemme dig omgaaende. Vil du tage imod Tilbudet, maa du rejse i Morgen. Redaktør Jessen er ikke af dem, der venter paa, at man faar tænkt sig om.«

Det kom mig noget paatværs, at det skulde ske saa hurtigt. Mine Forældre havde efter den lange Fraværelse haft Krav paa et Besøg af mig. Men oppe paa Gæsteværelset blev jeg enig med mig selv om, før jeg faldt i Søvn, at jeg maatte sige Ja Tak.

Den 6. Maj over Middag var jeg i Flensborg, og jeg henvendte mig straks paa »Flensborg Avis«s Kontor. Den første, jeg traf paa, var den runde og godmodige

Bogholder Vrang, der sad i et Forværelse. Jeg spurgte forsigtigt, om det var Redaktør Jessen.

— Nej, saamænd er det ej, sagde han og mønstrede mig med et venligt Blink i Øjnene. Men nu skal jeg sige Besked derinde.

Saa lukkede han Døren op ind til Redaktionen, hvor nogle Ansigter, paa en lidt ubehagelig Maade, syntes jeg, vendte sig imod mig. Et Øjeblik efter lød der et Brag fra en bagved liggende Stue. En Mand rejste sig fra en Stol. En Mand, der synede mere og bar sit Hoved højere, end jeg før havde set, kom mig i Møde saa hurtigt, at jeg næsten tabte Vejret ved det.

*

Senere har jeg undertiden tænkt paa, at saadan som Redaktør Jessen virkede paa mig den Dag, saadan omtrent maa han have virket paa sin Samtid, da han en Snes Aar tidligere traadte ind i Sønderjyllands Historie og begyndte som Leder af »Flensborg Avis«.

Men først et Par Ord om »Flensborg Avis«, før Jessen kom til. Den danske Presse i Sønderjylland bestod før Krigen i 1864 af fem Blade, »Dannevirke« i Haderslev, der var det ældste og det største, »Freja« i Aabenraa, »Den danske Slesviger« i Sønderborg, »Vestslesvigs Tidende« i Møgeltønder og »Flensburger Zeitung« i Flensborg. Naar det danske Blad i Flensborg kunde udkomme paa Tysk, skyldtes det, at Byen i Aarhundredernes Løb ved megen Tilflytning og sproglig Paavirkning sydfra var blevet i udstrakt Grad tysktalende.

I Krigsaaret 1864 gik Bladet over paa tyske Hænder, hvorefter det udkom under Titlen »Flensburger Nachrichten« og efterhaanden blev et energisk Talerør for Tyskheden. Først efter Indførelsen af den preussiske Forfatning i 1867 kunde der igen oprettes danske Blade i Sønderjylland, og Flensborg fik nu paa ny et dansksindet, men tyskskrevet Blad »Flensburger Anzeiger«. I selve Flensborg By, hvor der stadig var udbredte danske Sympatier, fandt Bladet en ikke ringe Tilslutning. Men nordpaa havde det vanskeligt ved at faa Læsere, fordi Sproget der var dansk, og sydfra mødte det Modstand, fordi Sindelaget gennemgaaende var tysk. Saa var det, en Kreds af flensborgske Borgere med den senere danske Rigsdagsmand i Berlin, Gustav Johannsen i Spidsen vovede det Skridt at lade Bladet udkomme paa Dansk, og fra 1. Oktober 1869 udsendtes det danske Blad i Flensborg som »Flensborg Avis«.

Det var første Gang, der udkom et Blad paa Dansk saa langt mod Syd, og Begyndelsen var ikke let. Bl. a. var de redaktionelle Forhold ret ustabile. Den første Redaktør var C. A. Willemoës, en Brodersøn til Søhelten Peder Willemoës og Fader til gamle Redaktør Willemoës i Ribe. Den næste var Gustav Johannsen. Men da den fransk-tyske Krig udbrød i 1870, overdrog denne, for ikke at udsætte Bladet for større Vanskeligheder end nødvendigt, midlertidigt Redaktionen til K. Vennerwald. Fra 1. Januar 1874 maatte Gustav Johannsen saa for anden Gang overtage Bladet og beholdt det til 1. Juli 1882, da han efterfulgtes af J. Jessen.

*

Jens Jessen var Lærersøn fra Toghale ved Møgeltønder og var opvokset i et nationalt stærkt interesseret Hjem. Hans Fader vilde have, at han ogsaa skulde være Lærer, skønt den unge Jessen selv havde haft Lyst til at studere. I 1871 blev han da indmeldt ved den daværende danske Afdeling af det i øvrigt tyske Seminarium i Tønder.

En Seminariekammerat har senere fortalt, at Jessen allerede dengang var baade stærk og stejl i sin nationale Selvhævdelse. Han nøjedes ikke med at tage imod, hvad de tyske Lærere satte paa Bordet for ham. Især i Historietimerne gjorde han gentagne Gange Indsigelse mod Læreren Fremstilling, og det hændte, at det kom til skarpe Sammenstød mellem dem. Jessen fik ogsaa oprettet en dansk Sammenlutning »Enigheden«, og tit havde han hele Afdelingen med sig hjem, hvor man saa tilbragte Tiden med dansk Tale og Sang.

Efter endt Eksamen fik Jessen Ansættelse som Lærer ved Oehlerichs danske Privatskole i Broager. Her sad Drengene en Morgen og ventede paa Læreren, da der overraskende viste sig en ny Mand i Døren. Det var en høj, slank og mager Skikkelse. Han gik op til Katederet, støvede omhyggeligt Bordet og Stolen af med sit Lommetørklæde og tog fat. Det var en Ordenssans, som de Broager Drengene blev højlig imponeret af.

En af hans Elever har mange Aar efter givet et godt Billede af, hvordan Jessen optraadte som Lærer. Han var ilter, siger han, og ingen fik Lov til at sløse Tiden bort. Men han var ogsaa ualmindelig dygtig. Med Mellemrum kunde han taarne Undervisningen op i de højeste Højder, og saa rasede han for Eksempel Landkortet igennem med Tordenkraft. Da var det, fortsætter den paagældende, »som om jeg var ude paa de store Rejser, sejlede over Havet og langs ad Floderne, vandrede over Bjergene og ud paa de brede Sletter, forbi de store Stæder, hvor han lod Kællingerne raabe med Rejer paa Gaden, eller han lod hundrede Klokker ringe i en eller anden katolsk By, og da formaaede han i korte Træk at kaste stor Klarhed over Landenes Karakter og Folkenes Liv«.

Det var kun nu og da, Jessen havde saadan Fart paa. Men de faa Timer var nok til, slutter den tidligere Elev, at jeg aldrig glemmer dem.

★

Ved Siden af Lærergerningen deltog den unge Jessen i nationale Samvær paa Egnen, især inden for en grundtvigsk Vennekreds, bestaaende af tidligere Højskoleelever. Jessen var paa det Tidspunkt ikke særlig venligt indstillet over for Højskolens Arbejde, som han mente var for overfladisk, og desuden var han bange for, at Højskolernes Deltagelse i den politiske Strid vilde indvirke uheldigt paa de Sønderjyder, der besøgte dem. Alligevel var han velset i Kredsen, hvor hans varme nationale Indlæg følte som overordentlig værdifulde, og han fik Venner, som han senere holdt Forbindelsen vedlige med.

For at faa Tid til mere Selvstudium forlod Jessen i 1876 Broager og overtog en Plads som Huslærer for Advokat Gjessings Børn i Tønder. I Sommeren 1876 foretog han herfra en Ferierejse til Danmark, som han besøgte for første Gang. Turen gik først til Aarhus, hvor der var Industriudstilling. Fra Jylland gjorde han en Afstikker til Sverige (Gøteborg), og Hjemrejsen foregik over København. I Lands-

arkivet i Aabenraa forefindes nogle Breve fra den unge Jessen, omhandlende denne Rejse, hvor han indgaaende skildrer et politisk Møde i Riisskov ved Aarhus, som han fik Lejlighed til at overvære. De er skrevet 7. og 8. November 1876 til en af Vennerne fra Broager-Tiden, Gaardejer A. Andresen, Skelle, og efterfølges af et tredje Brev af 12. Januar 1877, der paa en vis Maade er en Fortsættelse af de foregaaende. Det er især Brev Nr. 1, der fængsler, idet Jessen her viser sig som livligt, for ikke at sige lidenskabeligt interesseret i dansk politisk Liv, saaledes som det formede sig i de første Aartier efter Nederlaget. J. Jessen var født 1854 og kun 22 Aar gammel, og vi kan ogsaa hos ham iagttage den ungdommelige Trang til at fælde kategoriske Domme. Men ingen vil tage fejl af, at den kommende Redaktør af »Flensborg Avis« gennem disse Breve, seks Aar før han blev Bladmand, og hvor han endnu slet ikke havde tænkt paa at blive det, viser sig for os i fuld Udfoldelse. Det er den samme Klarhed i Fremstillingen, den samme gennemtrængende Tænkning og den samme hvasse polemiske Evne, der kommer de preussiske Magthavere saa aldeles paatværs, da han i 1882 har overtaget Redaktionen af det sydligste danske Dagblad og fra da af til sin alt for tidlige Død tilføjer dem det ene dræbende Slag efter det andet.

Jessen indleder Skildringen af Mødet i Riisskov med at fortælle, at han her saa og hørte en Række Venstre-Politikere som J. A. Hansen, Kl. Berntsen, Holstein-Ledreborg, Søren Kjær, Lars Bjørnbak med flere. Han finder, det var en »noget tvivlsom Ære«, men vil herfra dog have undtaget Kl. Berntsen og Grev Holstein-Ledreborg. Om Friskolelærer Kl. Berntsen antager han, »at han mener det ærligt med den Sag, han vier en Del af sine Kræfter, og at han endog er begejstret herfor«. Holstein-Ledreborg er en smuk Mand og taler godt for sig. Jessen har »nogen Agtelse for Manden netop af den Grund, at han er Katolik. Thi dette beviser for det første, at han er en selvstændig Mand, og for det andet, at han er en Kristen.« »Altsaa ham og Kl. Berntsen vil jeg gerne tro alt godt om.«

Derimod har Jessen ikke noget tilovers for »den gamle arrige« J. A. Hansen. Han gør ganske vist Indtryk af at være en dygtig og ihærdig Mand. »Men hvorvidt han fortrinlig staar i det Godes Tjeneste, tør for mig forblive et aabent Spørgsmaal.« Om Søren Kjær hedder det meget aabenhjertigt, at han er »en komplet Bulbider«. »Han ligner for øvrigt en Studepranger. Han er ellers vistnok en Æsel.«

Hovedpersonen ved Mødet var ifølge Jessen den »tykke, fedtglinsende, laskede« Skolelærer Bjørnbak. Men Jessen tror at vide, at de Herrer Venstreførere ikke var særlig glade for ham og daarligt nok vilde være ham bekendt.

Til Gengæld omtaler Jessen i anerkendende Vendinger Højskoleforstander Nørregaard fra Testrup. »Om han endog er Venstremand, saa er han i alt Fald en fornuftig Mand, saa man kunde med ublandet Fornøjelse høre ham tale. Det er ikke, fordi han er en dannet Mand, hvad man straks saa af hele hans Maade at optræde paa, at jeg skatter ham, men fordi han er en frimodig Mand, der ikke ræddes ved at optræde i denne Forsamling som et Faar iblandt Ulve, og — som jeg antager — en ærlig Forsvarsven.« Han udtalte bl. a. »et Ønske vedrørende Forsvaret« paa en saadan Maade, »at selv Venstreførerne ikke kunde undlade at løfte paa Hatten, da man raabte Hurra for dette Ønske«, skønt de i deres Hjerters Inderste vel nok har

ønsket ham Pokker i Vold. I Fortsættelse heraf traadte da ogsaa den før omtalte Søren Kjær frem og sigtede »paa uforskammet Maade« Nørregaard for egennyttige Grunde m. m.

Man kan ikke fortænke den formentlig baade venstre- og højskolepaavirkede Modtager i, at han har læst dette skrappe Referat med blandede Følelser. I Brevet af 12. Januar 1877 svarer Jessen derefter paa en i Mellemtiden modtaget Skrivelse fra A. Andresen, og han kommer her paa ny ind paa danske politiske Forhold og skriver: »Vedrørende den anden Sag, hvorefter vi har delte Meninger, skal jeg blot bemærke, at jeg aldeles ikke er kras Højremand. Venstres Program, som jeg dog ikke kender i sin Helhed, kunde jeg maaske ikke have stort imod. Det er ikke Venstres Program, jeg misbilliger, men dets Færd. Naar det udelukkende gik ud paa Programmet, saa var jeg maaske langt snarere Venstremand end Højremand.«

Som et for den unge Jessen tungtvejende Argument imod Venstres Færd anfører han, at Venstres Presse helt roligt ser paa, at »et Det forenede Venstre tillørende Parti, Socialdemokraterne, gennem deres Stormester Pio opfordrer nordslesvigske Arbejdere til ikke længere at stemme paa Krüger, men paa en socialdemokratisk Kandidat«. Herimod har Krüger gjort Indsigelse i »Flensborg Avis«, og Jessen tilføjer:

»Jeg ved nu ikke, om De finder det i sin Orden, at »Venstrebladene« eller »Venstreførerne« ikke har ladet Ord falde om, at Nordslesvigerne dog hellere maatte stemme paa Krüger end paa Socialdemokraterne. Jeg synes nu, at »Venstre« hellere maatte tabe det hele socialistiske Tilhæng end gaa i Ledtog med det mod Danskheden.«

Andresen har i sit Brev ogsaa skrevet noget om, at man paa Broagerland mest er ude om at varetage de materielle Interesser. Jessen hævder, at det er godt, naar bevidste Danske har en forsvarlig økonomisk Basis at virke ud fra. Desto større er deres Indflydelse. Han udtaler dernæst sin Glæde over, at Andresen skriver saa vel for sig. »Hvis De lige saa godt kunde holde Taler, som De kan udtrykke Dem skriftligt, saa tror jeg, De kunde blive en god Støtte for den gode Sag. Rigtignok bliver Følgen deraf, at naar vi saa bliver danske, og De under det nuværende Regiment har vundet nogen Indflydelse, saa har vi paa Broagerland i Dem og Philipssen straks et Par mægtige Venstreførere. Men«, ender han med Antydning af et Smil: »Den Tid den Sorg.«

Ogsaa i den unge Jessens Holdning i Forsvarsspørgsmaalet, som den giver sig til Kende under Omtalen af Mødet i Riisskov, og hans kraftige Tilbagevisning af manglende Forstaaelse for Sønderjydernes Kamp nordpaa har vi Redaktøren af »Flensborg Avis« næsten fuldstændig. Var han ikke kras Højremand, som han udtrykte sig, og det blev han aldrig, saa var han som moden Mand en højt fremragende slesvigsk-konservativ Personlighed, hvem Sansen for Kontinuitet og Tradition laa i Blodet, og som instinktivt maatte nære Ønsket om et organisk opbygget, nationalt aarvaagent og ogsaa militært saa vidt muligt modstandsdygtigt Moderland, der kunde være moralsk Rygstød og Tilflugtsted for den altid kæmpende Danskhed i Grænselandet.

★

Først i Firserne stod Jessen, efter at have suppleret sin Uddannelse ved Studier i Frankrig og Tyskland, foran at skulle være Leder af den da eksisterende danske Realskole i Haderslev. Men de preussiske Myndigheder lukkede Skolen, og han søgte forgæves at faa den genaabnet. Paa Jessens Henvendelser svarede der, at han ikke bød Garantier for materiel Duelighed, og der var desuden ingen Trang til en saadan Skole i Byen. Naa, Dueligheden fik de at mærke i rigt Maal, da han blev Redaktør af »Flensborg Avis«. Antallet af skolesøgende Børn var der heller ikke noget i Vejen med, det beløb sig til 75. Men Myndighederne havde taget deres Standpunkt, og derved blev det.

I Virkeligheden gjorde disse Myndigheder dermed den danske Sag en stor Tjeneste. Det har fremstaaende tyske Skribenter ogsaa indrømmet. Saaledes gør den kendte tyske Biskop over Slesvig Stift, Dr. theol. Theodor Kaftan, der var født Nordslesviger, i sine »Erlebnisse und Beobachtungen« (»Oplevelser og Iagttagelser«) gældende, at som Leder af en privat dansk Realskole vilde Jessen langt fra være blevet en saa farlig Modstander af Tyskheden, som han nu blev som Redaktør af »Flensborg Avis«. Og den tyske Historiker Dr. Achelis, der ved Genforeningen var Lærer ved Latinskolen i Haderslev, skriver i sin Bog »Deutsche und dänische Schulen einer schleswigschen Grenzstadt im Wandel der Jahrhunderte« (»Tyske og danske Skoler i en slesvigsk Grænseby under Aarhundredernes Omskiftelser«), at det vilde have været i Tyskhedens velforstaaede Interesse, »hvis Jessen havde faaet den dog altid afhængige Stilling som Skoleleder«. Men det forstod man ikke dengang. For os var det en Lykke, at han ikke blev bundet til et lokalt begrænset Skolearbejde i Haderslev. Han havde Vingefang til noget større, og Modstanderne hjalp ham imod deres Vilje til at finde en Plads, hvor hans Evner kunde komme til fuld Udfoldelse.

Jessen var dog ikke nogen ukendt Mand ved Bladet, da han i 1882 blev Redaktør af »Flensborg Avis«. Han havde i Aarevis været anonym Medarbejder og havde tilsendt Gustav Johannsen en Mængde Artikler, i Løbet af 1875 over 30, hvori han behandlede en Række nationale Spørgsmaal. Disse Artikler, der var meget velskrevne og indholdsrige, blev ganske vist nu og da af Forsigtighedshensyn beskaaret noget. Men de stod næsten alle i Spidsen af Bladet, og det væsentlige i dem forblev uforandret. Da gamle Hans Andersen Krüger var død i 1881, blev Gustav Johannsen opstillet som Kandidat til Rigsdagsvalget i Flensborg og Aabenraa Amt og valgt. Han maatte nu, da han skulde opholde sig en stor Del af Aaret i Berlin, have en Afløser ved »Flensborg Avis«. Det blev Jessen, og hermed indlededes et nyt og berømmeligt Afsnit i Bladets Historie.

*

Tiden i Halvfjerdsjerne havde været noget af en Stilstands- og Mismodsperiode for den sønderjydske Befolkning. Udfaldet af den fransk-tyske Krig 1870—71 havde klart tilkendegivet, at alle Forhaabninger om en snarlig Genforening med Moderlandet maatte skrindlægges. Men Udvandringen af militærpligtige Unge, der ikke vilde være preussisk Soldat, fortsatte desuagtet fra Aar til Aar, og ved Valgene sank det danske Stemmetal tilsvarende. I Tiaaret 1871—81 gaar det samlede danske

Stemmetal i Nordslesvig tilbage med ca. en Tredjedel, fra 18.725 til 12.831, og først midt i Firserne naas Bunden af Bølgedalen.

Afdøde Landstingsmand Kloppenborg-Skrumsager har engang givet et Rids af Aarene under den store Udvandring, der i ganske særlig Grad prægede Haderslev Amt, saadan som han selv som Dreng havde oplevet den. Der var, fortæller han, Stilstand og Tilbagegang over det hele. Politiske Møder holdtes der kun faa af, og Deltagerne var saa godt som udelukkende ældre og helt gamle Mænd. Kørte man ud i Haderslev Vesteramt, fandt man hist og her tomme Gaarde og Huse, og andre Steder gik gamle Folk og sled i det, fordi der ingen unge var til at afløse dem. De var enten taget over Grænsen nordpaa eller videre vestpaa til De forenede Stater, hvor de bosatte sig for aldrig mere at vende tilbage. Ved Folketælling og Valg var Resultatet stadig det samme, at den danske Befolkning var svundet ind siden sidst.

Den Stemning, dette affødte, indvirkede selv paa de bedste. Man var blevet tilbøjelig til at lade Myndighederne have frit Spil og lade Tingene gaa, som de bedst kunde. Da Politiet i Sommeren 1878 opløste et Valgmøde, Krüger holdt i Sønderborg, svarede han ikke med en Klage, men med en Meddelelse til Vælgerne om, at han havde opgivet at holde flere Møder, da Autoriteterne muligvis vilde bære sig ad paa lignende Maade andetsteds. Den samme Slappelse sporedes i Pressen, der heller ikke førte Kampen med samme Dygtighed som før.

Først i Firserne er det saa, J. Jessen for Alvor møder frem paa Kamppladsen. Til Sommer-Kvartalet 1882 overtog han Redaktionen af »Flensborg Avis«, og det sporedes snart, at en ny Mand var kommet til. Kun fjorten Dage efter kunde »Kieler Zeitung« meddele sine Læsere, at det hidtil forholdsvis upaaagtede danske Blad i Flensborg havde faaet et mere politisk Præg, og at det agitationsmæssigt havde distanceret det gamle »Dannevirke« i Haderslev betydeligt. Dette Indtryk fæstnedes hurtigt hos Danske som hos Tyske. »Flensborg Avis« blev inden længe det førende danske Organ i Grænselandet, og dets Udbredelse voksede bemærkelsesværdigt. Med andre Ord, man befandt sig, før man egentlig var klar over Sammenhængen, midt i et virkningsfuldt Modstød mod Syd, udført af en eneste Mand. Denne Mand var Redaktør Jessen.

Gennem godt en Snes Aar fortsætter han dette sit Modangreb over for en overmægtig Tyskhed. Hæmmet og hindret af talrige Bøder og Fængselsstraffe, som overgik først og fremmest ham selv, men ogsaa hans Medarbejdere, holder han Kampen gaaende uden nogen Sinde at give op. I det skønneste, reneste Dansk trøster og styrker, ildner og opmuntrer han sine egne, holder Haabets Ild vedlige i bange Hjerter. Han nyrejser Genforeningsviljen hos den sønderjydske Befolkning. Han giver den national-politisk Holdning igen.

Og Modstanderne, de mange mod de faa, de mange mod den ene. Jo mere de rasede, des mere haanede han dem. Jo mere de bragte deres Magtmidler til Anvendelse, des mere ubønhørlig blev hans Pen. Han var og blev den uovervindelige.

Da Redaktør Jessen overtog »Flensborg Avis«, havde Bladet 800 Holdere. Da han døde i 1906, kun 52 Aar gammel, havde han drevet Holdertallet op til 9000. Dengang en national Bedrift af Rang. Og Bladets Udvikling betød en umaadelig Styr-

kelse af dansk Sprog og dansk Sindelag, specielt i de mest truede Egne Nord og Syd for den nuværende Grænse. Ved Hjælp af sit Blad bryder han Bølgeslaget mod det af Udvandringen svækkede Nordslesvig og holder Adgangen aaben for kulturel Tilbagevinding af tabte Positioner i Sydslesvig. Uden »Flensborg Avis« i Jessens stærke Haand ingen tilfredsstillende Afstemning i Nordslesvig i 1920 og intet tilstrækkeligt Grundlag for Danskhedsarbejdet i Sydslesvig efter 1920.

★

Hvis vi rigtig vil forstaa Redaktør Jessen og hans Synspunkter, maa vi ikke overse den Arv, han havde modtaget af sin mærkeligt selvstændige og klarttænkende Far, og som gaar igen i meget af det, han talte og skrev.

Lærer Hans Møller Jessen var af gammel sønderjydsk Slægt, og han blev som ung grebet af Folkevækkelsen i Fyrreerne. Han var Holder af det første dansk-slesvigske Blad »Dannevirke« fra den Dag, det udkom, og han gik paa sin Fod de tolv Mil til Skamlingsbanken, hvor han overværede det navnkundige Møde den 4. Juli 1844, en Oplevelse, han aldrig glemte. Da han en Overgang var ansat som Lærer i Genner, havde han et Sammenstød med den myndige slesvig-holstenske Provst Rehhoff i Aabenraa, der vilde forbyde ham at virke for Udbredelsen af dansk Læsning. Provsten blev skarpt afvist. Men samtidig fandt Hans Møller Jessen, at de sagligt berettigede, men politisk-psykologisk forfejlede Sprogreskripter i det blandede Distrikt var for vidtgaaende. Han indtog her det samme Ståde som de saakaldte Kloster-Politikere, Cornelius Appel m. fl.

Ved Tronskiftet i 1863 var det Hans Møller Jessens Haab, at den unge Konge, Christian IX, vilde nægte at stadfæste November-Forfatningen, denne skæbnesvangre Forfatning, der i Modstrid med de europæiske Stormagts-Interesser søgte indført en Nyordning for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Kongen blev imidlertid, drevet af en kortsynet Folkestemning, tvunget til at underskrive. Da Budskabet kom, at Forfatningen alligevel var vedtaget, og at Danebrog vajede fra hvert Hus i Møgeltønder, sagde Hans Møller Jessen bittert: »De maa hellere hænge Sørgeflaget ud.« De efterfølgende Begivenheder viste desværre alt for hurtigt, at han havde set rigtigt.

Her skal endnu nævnes, at da i Februar næste Aar en Nabo ude af sig selv af Harme bragte Meddelelsen om, at Dannevirke var rømmet, blev Hans Møller Jessen først ligbleg, men tog sig saa i det og udtrykte sin Tilfredshed med, at de Meza i Tide havde trukket sig tilbage. »De er tysk, Jessen!«, raabte Manden, foer ud af Døren og slog den heftigt i efter sig.

Fra Hans Møller Jessens stejle Retsbevidsthed, som den lagde sig for Dagen under Kontroversen med Provst Rehhoff, og hans kloge og ædruelige Syn paa de nationale Forhold mellem de slesvigske Krige er der ikke langt til Sønnens, Redaktør Jessens lige saa stejle Hævdelse af Afstemnings-Løftet i Pragfredens Paragraf 5 og hans Bekendelse til, hvad han kaldte det slesvigske Standpunkt.

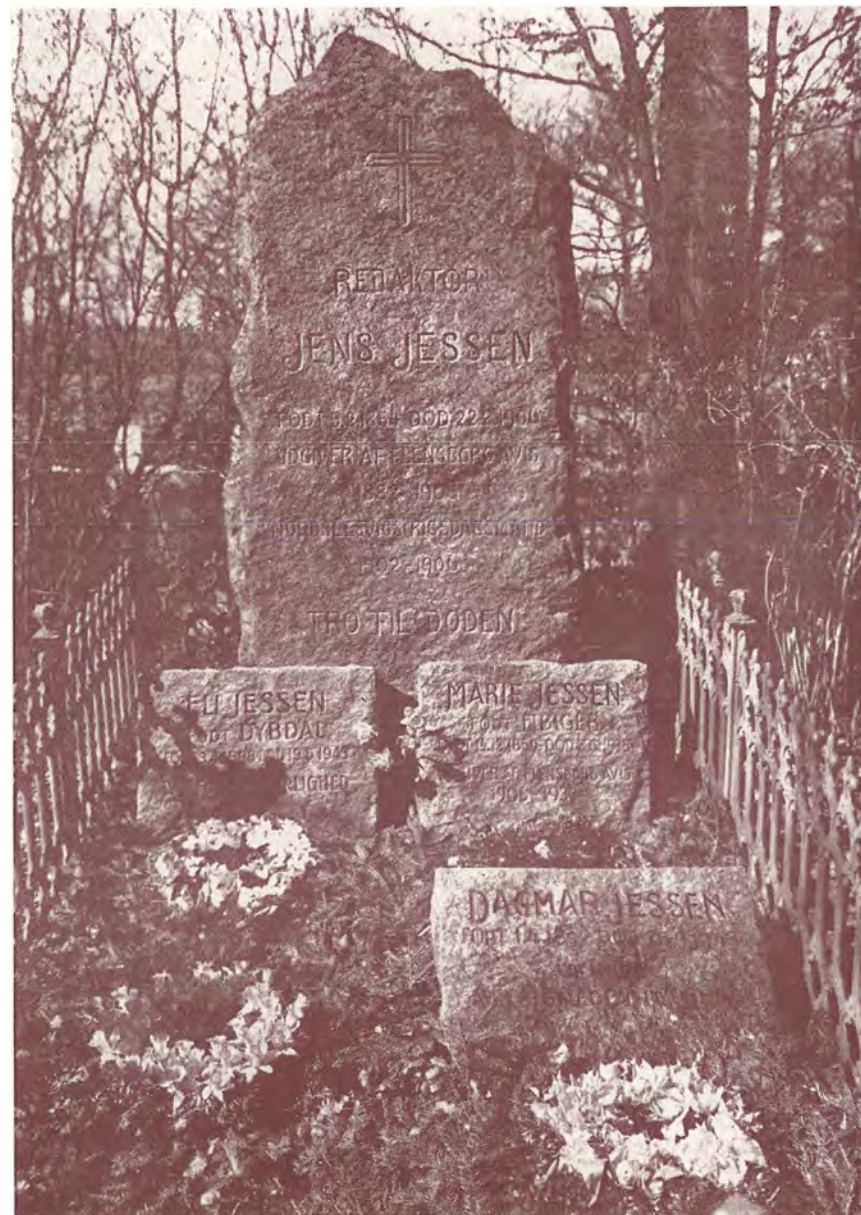
Naar Redaktør Jessen blev en saa utrættelig Talsmand for Opfyldelsen af Løftet i Paragraf 5, saa laa der heri baade et etisk Moment og et taktisk Hensyn. Denne Paragraf indeholdt for ham paa samme Tid den moralske Berettigelse og den juri-

Redaktør Jens Jessen, fotograferet ved sin Villa »Fjordmark« i Kollund med Blikket vendt mod Flensborg, ud over Fjorden.

Redaktør Jens Jessen.

Redaktør Jens Jessens Grav paa Kirkegaarden ved Møllegade i Flensborg.

disk-formelle Adkomst til at kræve Genforeningen af de nordlige Distrikter i Sønderjylland realiseret. Thi det maa ikke glemmes, at Jessen, skønt han efterhaanden maatte udstaa ialt over fire Aars Frihedsstraf i preussiske Fængsler, var en Lovens Mand fra først til sidst. Da han efter Gustav Johannsens Død i 1901 blev udpeget til at være dennes Afløser som dansk Medlem af den tyske Rigsdag, holdt han paa sit første Valgmøde i Aabenraa en Programtale, hvori det hedder:

»I Modsætning til Elsass-Lothringere og Polakker kan vi danske Slesvigere nære Haab om at komme tilbage til Danmark ad fredelig Vej, og vi har i Pragfredens Artikel 5 et lovligt Grundlag for vort Ønske.«

Og senere:

»Vi har ikke ringeste Grund til at fravige vort gamle Standpunkt, vort lovlige Fodfæste i Artikel 5. Derfor hævder vi vedblivende: Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles som Danske efter Folkerettens Forskrifter.«

Om det slesvigske Standpunkt skriver Redaktør Jessen i en Artikel i »Flensborg Avis« i 1894, at det vel paa en Maade er et tilbagelagt Trin, men dog ikke helt ligegyldigt for Nutiden. »Det er Forudsætningen for den Uforkuethed, den Frejdighed, den Retsbevidsthed, det Mod, det Haab og den Besindighed, hvormed den danske Befolkning efter 1864 optog Kampen mod Tyskheden. Havde den før Krigen ikke været fuldt med i den kongerigske Begejstring og Sejrsstryghed, men snarere følt Tvivl og Bekymringer, saa blev den efter Ulykken ikke saa nedslaaet, ikke sløv og fortvivlet.« I en Artikel i 1897 udvikler han videre, at det selv i vore Dage kan være heldigt indtil en vis Grad at holde paa det Slesvigske. »Jo mere vi rodfæstes i vor egen »slesvigske« Grund, des større Udsigt har vi til at drage alle vore Hjemstavnsfæller til os.«

Denne sidste Bemærkning fører lige over i det af Jessen altid forfægtede maadeholdne og forsonlige Syn paa den hjemmetyske Del af Befolkningen. I en ny Valgtale den 6. December 1901 siger han herom følgende:

»Hjemmetyskerne hører til vort eget Folk, og der er altid Mulighed for, at de kan lære at indse det selv. Vor Dør maa altid staa paa Klem, naar de med god Vilje vil ty ind til os, deres Frænder, hvor de retteligt hører hjemme. Der fortælles om en Søster, hvis Broder var til Søs, at hun hver Aften, før hun gik til Ro, satte et Lys i Vinduet, for at Broderen kunde se det, naar han kom tilbage. De danske Nordslesvigere har ogsaa Brødre, som er borte fra dem. Vi maa ikke glemme at sætte Lys i Vinduet.«

Saa stort, saa overlegent saa Jessen paa Hjemmetyskerne, skønt Udtalelsen hidrører fra en Periode, da Tvangsfortyskningen var paa sit højeste endnu. Ja, han kunde endda komme med Ytringer om, at naar Landet blev dansk igen, skulde vi, om det blev nødvendigt, være Hjemmetyskernes Forsvarere. Sammenlign hermed følgende Udtalelse fra en Menneskealder efter, at han var afgaaet ved Døden (»Flensborg Avis« i en ledende Artikel af 19. Januar 1935):

»Mange Aar før Genforeningen sagde Redaktør Jessen, at naar Sønderjylland kom tilbage, blev det »Flensborg Avis«'s Opgave at træde i Skranken for Hjemmetyskerne over for Forsøg paa at tvinge dem til noget, som de ikke vilde gøre med deres gode Vilje.«

»Flensborg Avis« var og maatte naturligvis være et over for de danske politiske Partier uafhængigt Organ. Fra visse Sider blev Redaktør Jessen dog jævnligt beskyldt for at være Højremand. Og det er en Kendsgerning, at daværende Landstingsmand Villars Lunn, der var gift med en Datter af den tidligere sønderjydske Rigsdagsmand Junggreen, i 1894—95 søgte at faa Jessen til forbigaaende at overtage Ledelsen af et nyt frisindet Højreblad, som paatænkte oprettet. Forsøget førte ikke til noget. Men det er interessant i denne Sammenhæng at faa at vide, at Jessen efter Forslagsstillerens Mening »ved Siden af Hørup er den eneste danske Journalist, som Folk læser og bliver ved at læse«.

I Virkeligheden saa Redaktør Jessen, hvad heller ikke er uforeneligt med Landstingsmandens Henvendelse, ret kritisk paa det gamle Højre. Han stod afventende over for Venstre, laa gentagende i Fejde med de Radikale, hvis Stilling til Forsvarssagen han var en afgjort Modstander af, og forholdt sig velvilligt over for Arbejderbevægelsen. Det sidste vel ogsaa en Arv fra Faderen, der med en moderne Vending var stærkt socialt indstillet.

I den før nævnte Valgtale, hvor Redaktør Jessen omtaler Hjemmetyskerne, udtaler han bl. a. om Arbejderne:

»Ingen fortænker vore Arbejdere i, at de gør, hvad de kan, for at forbedre deres Kaar. Ingen vil misunde dem den Fremgang i Arbejds løn og Velfærd, som Nutiden har bragt, og som Fremtiden vil bringe. Vi andre vil gerne være med til at gøre, hvad vi kan, for at støtte alle dem, der maa arbejde haardest for det daglige Brød.«

Han byder ogsaa Gang paa Gang Arbejderne velkommen til de danske Møder som til Deltagelse i det nationale Arbejde i det hele taget.

Men Redaktør Jessen havde ikke alene med Aarene udviklet sig til at blive den kloge og vidtskuende Politiker med Henblik paa sønderjydske og indre-danske Anliggender. Han indtog det samme Standpunkt, hvor det drejede sig om udenrigspolitiske Problemer. Saaledes fastholdt han paa det bestemteste, at en lille Stat bør udvise megen Forsigtighed i Forholdet til sine Omgivelser.

Jessen er i sin Programtale af 21. November 1901 af den Opfattelse, at det danske Riges Bestaaen ikke kan betragtes som værende i særlig Grad truet. Ingen af de nordlige europæiske Stormagter ønsker Storebælts-Nøglen i en anden Stormagts Hænder. »Naar Danmark ved et nogenlunde udviklet Forsvar har betrygget sig mod en Overrumpling, saa vil, selv under farefulde Omstændigheder, dets Tilværelse kunne anses for sikret.«

Men, og nu følger det centrale Afsnit af de i Talen indeholdte storpolitiske Betragtninger:

»Alligevel bør en lille Stat vise megen Forsigtighed. Vi ser, hvorledes det mægtige Tyskland tier til Tyskernes Klager i de russiske Østersøprovinser. Der sker fra rigstysk Side ikke nogen officiel Indblanding i Løs fra Rom-Bevægelsen og den altsyske Agitation i Østerrig. De østerrigske Altsyskere faar ikke Lov til at holde Skandalemøder i Preussen. Af Hensyn til England blev det forbudt Boernes Overhoved, den gamle Præsident Krüger, at holde Triumfrejse i Tyskland. Naar der laves Rabalder over, at den engelske Minister Chamberlain har kaldt den engelske Krig i Afrika for mere menneskelig end Tyskernes Færd i Frankrig 1870 og 1871,

saa gives der fra Berlin Tegn til, at Bevægelsen skal dysses ned. Endog til Frankrig, der endnu for faa Aar siden var »Arvefjenden«, vanker der mange Høfligheder fra tysk Side. Saa hensynsfuldt stiller de Styrende i Tyskland sig for at gavne deres Land. Danmark kan være bekendt at vise en lignende Klogskab. Det er ikke uværdigt for en lille Stat, naar den af Varsomhed tager de samme Hensyn, som en stor Stat viser af Beregning. Det falder ikke os danske Slesvigere ind at ville friste den danske Regering eller det danske Folk ud af denne kloge og værdige Holdning.«

Det er for øvrigt i den samme Tale, han siger disse meget betydningsfulde Ord, som ogsaa kan anvendes paa det nuværende Ordskilte om Sydslesvig:

»Hvor højt vi end sætter vort Haab om Genforeningen, saa er der dog noget, som maa staa endnu højere for os. Det er Hensynet til vort gamle Fædrelands Tryghed. Vi kan ikke ønske, at Danmark for vor Skyld gør noget som helst, der kunde skade dets Stilling.«

Det vil maaske overraske en og anden, at Redaktør Jessen kunde udtale sig saadan. De har altid haft det Indtryk, at han var uforfærdet og frygtløs fremfor nogen. Det var han ogsaa. Men naar det gjaldt den danske Stat og dens Bestaaen, da maatte selv de bedste og mest berettigede Følelser vige for realpolitiske Betragtninger.

★

Et Kapitel for sig er de mange Fængselsstraffe, Redaktør Jessen maatte udstaa.

Det er og vil altid være et sort Blad i det preussiske Styres Historie, at denne lysende Intelligens blev mødt i den Udstrækning med preussisk Brutalitet, som de mod Jessen rejste Straffesager udviser. Det var tit rene Bagateller, der førte til Sagsanlæg mod den sønderjydske Presse dengang. Og almindelige polemiske Bemærkninger, ikke rettet mod en bestemt Person, kunde med Lethed faa Stenen til at rulle. Hvis ikke nogen følte sig fornærmet, saa sørgede et privat Denunciations-Udvalg for, at der fremskaffedes en eller anden, som var villig til at agere brøsthølden.

Den første Fængselsstraf, Redaktør Jessen blev idømt, var paa 6 Maaneder. Den afsonedes i 1884. I Maj 1886 idømtes han fire Maaneders Fængsel, i Oktober 1886 tre Maaneders Fængsel, og i Januar 1887 føjedes hertil otte Maaneders Fængsel. Sin sidste Fængselsstraf paa seks Maaneder afsonede Jessen i 1900. Heller ikke Jessens Medarbejdere slap for at høre Fængselsportene slaa i efter sig. Ansvarer var efterhaanden af let forstaaelige Aarsager blevet delt imellem dem. I 1896 havde Bladet ikke færre end tolv Retssager løbende med det Resultat, at samtlige ansvarshavende, Jessen, Rossen, Vrang, Petersen, Simonsen og Skovrøy i Tønder blev idømt Fængsel eller Arreststraffe.

Jessen var i 1887 blevet gift med en Datter af Oberst Axel Fibiger i København. Hun havde under sin Skolegang haft vor store sønderjydske Historiker A. D. Jørgensen som Historielærer, og hun var ogsaa i Forvejen meget sønderjydsk interesseret. Som ung Lærerinde, udgaaet fra Frk. Zahles Skole, foretog hun flere Rejser til Sønderjylland, og her lærte hun Jessen personligt at kende.

Da Redaktør Jessen holdt Bryllup, havde han en Fængselsstraf paa godt ni Maa-

neder og fuldkommen latterligt et Stikbrev hængende over Hovedet paa sig. Den 8. Oktober 1887 ved Nattetid kørte de nygifte i lukket Vogn fra Kiel til Flensborg for at undgaa Arrestation undervejs, og Dagen efter meldte Jessen sig i Fængslet i Flensborg. Det var haarde og barske Levevilkaar, den unge Frue gik ind til.

Men det viste sig snart, at hun ligesom sin Mand var den Plads voksen, de havde valgt sig. Fru Jessen arbejdede tit med paa Bladet, naar Jessen var borte. Og baade i Hjemmet og paa Kontoret hjalp hun ham med sit sunde og ligevægtige Sind at bære, hvad der styrtede ind over ham. En Overgang hobede Fængselsstraffene sig saadan op, at Jessens gamle Moder kom rejsende til Flensborg for at bede ham opgive den tilsyneladende haabløse Kamp. Men han blev, og hans Hustru bestyrkede ham i det.

*

Der kan daarligt gives en Fremstilling af Redaktør Jessens Liv og Virksomhed, uden at vi strejfer Modsætningsforholdet mellem Jessen og H. P. Hanssen.

For en Menneskealder siden stod under de indre sønderjydske Brydninger forskellige Slagord paa Dagsordenen, som nu forlængst er kendt døde og magtesløse. Derefter skulde Jessen og Meningsfæller have været Protest-Politikere, hvorved forstodes noget tilbageblevet og mindre tidssvarende. H. P. Hanssen og hans Tilhængere derimod fremhævedes som Real-Politikere, hvilket var det mere fremskredne. Sandheden er nok den, at begge Parter var begge Dele, og det er vel et stort Spørgsmaal, naar alt kommer til alt, om ikke Jessens realpolitiske Indstilling var mere medgivet og mindre tilkæmpet end H. P. Hanssens.

I første Bind af sin store Selvbiografi »Et Tilbageblik« søger H. P. Hanssen at udrede Begyndelsesgrundene til det før anførte Modsætningsforhold, der gennem saa mange Aar var med til at præge det nationale Arbejde Syd for Kongeaaen. Det er kun delvis lykkedes for ham.

H. P. Hanssen kom paa et tidligt Tidspunkt i Forbindelse med den danske Folkehøjskole. Og da Modersmaalet i Halvfjerdserne og Firserne lidt efter lidt blev drevet ud af de nordslesvigske Skoler, samtidig med at de unge Mænd i stadig større Tal blev i Landet i Stedet for at udvandre, mens de til Gengæld maatte gennemgaa den preussiske Militærtjeneste, søgtes der ganske naturligt efter Veje og Midler til at afbalancere den stigende tyske Paavirkning. Her var det da, Tanken henledtes ogsaa paa Højskolen. H. P. Hanssen, der som ung gentagne Gange opholdt sig paa Askov og var Folkehøjskolen dybt hengiven, forklarer nu bl. a.:

»I den Kamp for Modersmaalet, som det nu trak op til, maatte Folkehøjskolerne betragtes som vigtige Støttepunkter. Men de blev under de stærke indre politiske Brydninger i Kongeriget angrebet skarpt i Højres Presse. Angrebene fandt ogsaa Vej til den sønderjydske Presse og affødte inden for dens Læsekreds en Mistænksomhed og Mistillid, hvis Virkninger paa Højskolebesøget i en Tid, hvor det burde danne en sund Modvægt imod den treaarige preussiske Militærtjeneste, fyldte mig med levende Bekymring. I dette Forhold laa Spiren til det Modsætningsforhold, der i de følgende Aar udvikledes mellem Redaktør Jessen og mig.«

Nu kan det vel ikke godt bestrides, at man i Højskolekredse gennemgaaende var

stærkt politisk interesseret og fulgte Venstre i Forfatningskampen, Forsvarssagen m. m. At Redaktør Jessen og andre herunder kunde have deres Betæneligheder og var ængstelige for at faa den indrepolitiske Strid ført ned Syd for Grænsen, er ret forklarligt. Og fra Højskolens Side var man aabenbart ikke helt tilbageholdende i saa Henseende. Saaledes fortæller H. P. Hanssen, at efter en Grundlovsfest i Skibeland Krat først i Firserne, som han deltog i, gik han en lang Spadseretur sammen med Forstanderen paa Askov, Ludvig Schrøder, der »indtrængende« opfordrede ham til at søge oprettet »et frisindet Blad« i Sønderjylland. Senere hedder det, at H. P. Hanssen »fra flere Sider blev opfordret til at tage Standpunkt i Striden«, og i Vinteren 1885—86 skrev han saa fra Askov en Artikel til »Højskolebladet«, hvori han angreb den sønderjydske Presse, »kritiserede den fra et frisindet Standpunkt« og paastod, at den »lagde for megen Vægt paa det nedbrydende, for ringe Vægt paa det opbyggende Arbejde«. Dette var haarde og ogsaa uberettigede Beskyldninger. Det var ikke underligt, at dette Indlæg fremkaldte Svar paa Tiltale i »Flensborg Avis«, og dermed var Striden i Virkeligheden staaende. Der var adskilligt andet, som stødte til i Aarenes Løb, og højst sandsynligt kunde denne Strid slet ikke have været undgaaet. Men den havde fra første Færd faaet et unødvendig skarpt og bittert Præg, som den helst burde have været foruden.

I 1887 træffer Redaktør Jessen og H. P. Hanssen hinanden for første Gang. I Slutningen af Maj blev der afholdt en Studenterfest for Digteren Hostrup ved Skodsborg. Fra Festkomitéen blev der ogsaa sendt Indbydelse til Redaktør Jessen, der netop var i København i de Dage, og til H. P. Hanssen, som var derovre for at fortsætte sine Studier. Da Hædersgæsten gentagende var blevet hyldet, talte Professor Høffding for Sønderjylland, særlig henvendt til Jessen og H. P. Hanssen. »Jeg fandt«, bemærker H. P. Hanssen i »Et Tilbageblik«, »at Jessen som den ældre var selvskreven til at takke og tog derfor ikke Ordet. Da han forholdt sig tavs, bebrejdede mine nye Bekendte mig, at jeg ikke havde benyttet Lejligheden til at lægge Studenterne den sønderjydske Sag varmt paa Sinde. Jeg selv var bagefter ked af det, fordi jeg syntes, at vi havde forsømt noget.«

H. P. Hanssen er her gaaet meget let hen over, hvad der skete den Dag. Af en Redegørelse, som Jessen en halv Snes Aar senere, den 26. August 1897, fremsatte over for Landstingsmand Villars Lunn om sit Forhold til Hanssen, skal her refereres:

»I Firserne begyndte der efterhaanden i »Højskolebladet« og en Del andre Venstreblade at fremkomme Artikler med Angreb paa den hidtilværende Ledelse i det danske Sønderjylland, paa Paragraf 5, den historiske Ret osv. »Flensborg Avis« skrev skarpt imod disse Angreb fra »unge« — engang til Eksempel under Overskriften »Ægget vil lære Hønen« — uden foreløbig at kende noget til Forfatteren eller Forfatterne. Senere fulgte i de samme Blade stærke Angreb paa »Flensborg Avis« og paa mig personlig.

I Aaret 1887 traf jeg første Gang sammen med Hr. H. P. Hanssen. Det var ved Hostrup-Festen paa Skodsborg, cand. H. V. Clausen førte os sammen. Vi havde kun talt nogle Minutter sammen, da vi var bunduenige paa Grund af Hr. Hanssens Fornægtelse af Retten i Paragraf 5. Hans Standpunkt i denne Henseende, hans

uvenlige Stemning mod Kongehuset, senere hans ukloge, vedvarende Angreb paa Rusland, hans urimelige Sammenligning af os med Finlænderne, hans Paaepgninger af russisk Barbari i Polen, fremdeles hans Anbefalinger af, at tysk Kapital blev sat fast i Nordslesvig (Penge fra Kiel), var lige saa mange saglige Grunde til at danne en Kløft mellem ham og mig.◀

Man faar gennem denne Redegørelse fra Jessens Haand et stærkt Indtryk af, at der var og især blev de to mere imellem end den Holdning, Højskolerne indtog i den indrepolitiske Kamp, selv om det maaske har været Begyndelsen. Lige saa lidt som Hanssen i sin Bog nævner Sammenstødet i Skodsborg, lige saa lidt kommer han i denne Sammenhæng ind paa det store Mellemværende om Paragraf 5, der blev den afgørende Skillelinje op gennem Aarene. Men ved sit Valg til Landdagsmand i 1896 afgav Hanssen en Erklæring om, at han vilde protestere mod Traktaten af 1878, og at han ogsaa holdt paa Tredjemands, den sønderjydske Befolkings Ret, og dermed var den værste Brod fjernet.

Der er paa det sidste anvendt den Formulering, at Jessen og H. P. Hanssen udfyldte hinanden mere, end de selv vidste af.

Det er næppe helt galt. Men den Slags ses altid lettest, naar en Eftertid har faaet Problemer og Personer mere paa Afstand, og det Væsentlige uden større Besvær lader sig skille fra det Uvæsentlige. Stort skaarne Førerskikkelser var de begge. Vi havde i vor nationale Kamp Brug for dem begge, og vi kunde ikke have undværet nogen af dem.

Redaktør Jessen naaede i sine sidste Leveaar ogsaa at blive den sønderjydske Befolknings Talsmand i den tyske Rigsdag. Han blev valgt første Gang den 8. Marts 1902, og han holdt sin Jomfrutale den 21. April samme Aar. Jessen fandt selv, at det var gaaet maadeligt. Men en fremtrædende Kollega, Gehejmerraad Schmieder fra Breslau, trøstede ham og sagde: »De har gjort en rigtig god Begyndelse. De vil for Fremtiden have Husets Øre«, og saadan blev det. Høj og statelig syncde Jessen der som overalt, og han blev hørt med megen Opmærksomhed, naar han tog Ordet.

Jessen talte i den korte Tid, han var Rigsdagsmand, om saa forskellige Emner som Valgtryk i Nordslesvig, Forenings- og Forsamlingsretten, slesvigske Presseforhold, Optantsagen og »Ophidsende Sange«. I Anledning af en Artikel »Tysk Skandale i Graasten« i »Flensborg Avis« for 22. November 1903, hvor nogle Tyskere efter Landdagsvalget faa Dage i Forvejen korporligt havde overfaldet en dansk Valgmand, blev der foretaget Husundersøgelse paa Bladets Kontor for at faa konstateret, hvem der var Forfatter til Artiklen. Denne Fremgangsmaade, der var forfatningsstridig, blev af Jessen fremdraget i Rigsdagen, og han havde den store Tilfredsstillelse, at Rigsdagen enstemmig tilkendegav sin Misbilligelse af det forefaldne.

Men den hjemlige Arbejdsmark var og blev for ham det vigtigste. »Flensborg Avis« var hans Livsværk, og om Bladet kredsede hans Tanker tidligt og silde. Jessen var som Bladmand ogsaa en fremragende Organisator. Han købte »Vestslesvigs Tidende« og lagde den sammen med »Flensborg Avis«, der allerede i 1883 var

gaaet over i Jessens Eje. Han lod udsende en mindre og en mindste Udgave af »Flensborg Avis«, beregnet paa smaastillede Hjem langs Sproggrænsen, og han føjede til de øvrige Udgaver en særlig Udgave for Aabenraa-Egnen, »Aabenraa Avis«. Ind imellem forsøgte han at genoplive det danske, paa Tysk skrevne Blad i Flensborg, som skulde skaffe danske Synspunkter Indpas blandt den venligt sindede, men tysktalende Del af Befolkningen. Han holdt det gaaende i 5 Aar, men saa maatte det af økonomiske Grunde opgives. Efter Afslutningen af den første Verdenskrig, da Grænseafgørelsen stod for Døren, tvang Situationen til paa ny at gøre et Forsøg, og vi fik »Der Schleswiger«, som senere blev forbudt af den nazistiske Regering og derefter udkom som Maanedsskrift. Og efter at vi har oplevet Afslutningen af den anden Verdenskrig, og Grænse spørgsmaalet atter er draget i Forgrunden, har Spørgsmaalet meldt sig paa ny, og der udkommer nu et dansk, men paa Tysk skrevet Blad »Südschleswigsche Heimatzeitung«.

Ikke mindst under de langvarige Fængselsophold, hvor Redaktør Jessen som i Glückstadt kunde vandre frem og tilbage i sin Celle, saa Fængselsdirektøren, der havde Kontor nedenunder, maatte sende Bud op, om han ikke vilde lade være med at forstyrre saa meget, var »Flensborg Avis« til Stadighed i hans Tanker. I sin Dagbog fra Fængslet skriver han et Sted til sin Hustru disse fuldendt skønne Linjer:

»Jeg skal sige dig, hvad et godt dansk Blad i Flensborg er. Det er det eneste Tegn og det eneste betydningsfulde Tilknytningspunkt i Henseende til Danskheden. Det er et Vagtsted, et Blus, et Ly, et Tilflugtssted for dansk Sprog. Det er en Bærer og en Levendegører af dansk Sindelag. Det er en Vejleder og Frugtbarfører i dansk Oplysning og Aandsliv. Et godt dansk Blad er et Hus paa den øde Hede, en Oase i den golde Ørken, en Klippeø midt i det fraadende Hav. Ja, det er mere, thi det er som Jernbane-Stationen paa Heden, der fremkalder en hel By, det er som Vandfloden, der kan bringe Grøde selv i en Ørken. Det er som en Korallø med utallige Revler ud i Havet, hvorover der efterhaanden kan lægge sig Jord og Tang og Planter og Muld, saa mere og mere indvindes fra Havet.«

Det er, som om Redaktør Jessen her, isoleret fra Omverdenen, fremsynet har skimtet, hvad vort Slægtled har været Vidne til, dansk Kirkes og dansk Skoles Nyrejsning paa de Egne, han omtaler.

Men Jessen skriver videre:

»Kan et dansk Blad i Flensborg møde med Intelligens, med aandelig Myndighed, med en ejendommelig dansk og nordisk, i Modsætning til Tyskheden frisk og levendegørende Oplysning og Aandsdyrkning, saa vil det ikke blot styrke de svage og hjælpeløse. Men som et Tegn, der imodsiges, vil det vække Agtsomhed, og denne kan blive til Agtelse, og denne kan blive til Kærlighed.«

Dansk og nordisk i Brydning med Tyskheden. Det er skrevet for et halvt Hundrede Aar tilbage. Det samme kunde været skrevet som Led i en Ordveksling af Dags Dato.

★

Tager man og blader Jessens Artikler igennem, som de foreligger offentliggjort, dels i »Redaktør Jessens Artikler« af 1907 og dels i »Redaktør Jessen i Tale og

Skrift« af 1921, saa standser man straks ved den indledende Hymne til de Faldne i Slaget ved Isted, »Kærligheden binder«, der i mangt og meget minder om den saa ofte citerede »Et Land uden Navn« tretten Aar efter. Her som der mærker vi den Ildsjæl, der skulde varme saa mange ved sin Glød. Og den samme sikre Formsans. Fyndigt og med ypperlig Brug af Gentagelsens Kunst hamres ind i Læsernes Bevidsthed, hvad han vil have sagt:

»Det er ikke alt Blod, der binder. Hvis saa var, da vilde det være en let Sag at binde Lande og Folkeslag sammen, der er adskilte i Slægt og Sprog, i Sæd og Skik. Thi da vilde enhver stor Hær, der gik ud paa Landvinding, kunne fuldbyrde en Gerning for Evigheden, da vilde de smaa uden Haab og Trøst for bestandig være prisgivet til at knuses og kues af Overmagten. Men det er lykkeligvis ikke saa. Det er ikke alt Blod, der binder.«

Ved sin Klarhed og Sluttethed er det her gengivne fuldendt i sig selv.

»Et Land uden Navn« blev til i November 1895, efter at de preussiske Domstole havde forbudt at anvende Navnet Sønderjylland. Hvem bevæges ikke den Dag i Dag af det Svar, Jessen gav dem:

»Men der gives et Navn, som ikke er forbudt endnu, det er vort gamle Fædrelands dejlige Navn Danmark. Skal vor egen lille Landsdel være navnløs, saa kan vi endnu nævne Navnet paa vort Moderland. Hvilket Navn har en mere fast og fuld og fager Klang end Navnet Danmark. Saa være det herefter tifold velsignet, vor Sjæl skal klynge sig til det, vor Tunge skal prise det, ja, Ordet Danmark skal gemmes i vort Hjerte som en kostelig Perle.«

Det er mere end Journalistik. Det er et Danmarks-Digt i Prosa, der i Storhed kan maale sig med de bedste.

Til denne Type af Artikler hører ogsaa det smukke Eftermæle over Junggreen, den af de ældre sønderjydske Førerskikkelser, der synes at have gjort det dybeste Indtryk paa Jessen. Her lykkedes det for ham at forme en Sætning, som vil blive staaende, de Ord, der læses paa Junggreens Gravsten paa Aabenraa Kirkegaard: »Lykkeligt det Folk, der fostrer slige Sønner.«

Der er Artikler af Redaktør Jessen, som aldrig vil dø, saa længe der er et nationalt Spørgsmaal ved Danmarks Sydgrænse. Der er andre, som uafhængigt heraf vil leve saa langt og saa længe, der er Sans for det danske Sprogs Skønhed. Men der er naturligvis ogsaa Artikler, som baade med Hensyn til Indhold og Form er svagere og mindre betydelige. Det vilde være mærkeligt, om det ikke var saaledes. Men forbavsende lidt er bleget af Tiden. Naar han tog Stridshandsken paa, hørtes Skræp suse, og den sønderjydske Befolkning lyttede med alle Sanser aabne. Det er, som om vi endnu fornemmer et Sus i Luften efter ham.

*

Som jeg begyndte, skal jeg ogsaa til Slutning fremdrage et personligt Minde om Redaktør Jessen.

Det var faa Aar, før han døde, at han som Rigsdagsmand skulde tale ved et Møde i Sønderborg. Jeg var en af de yngste Medarbejdere ved Bladet, og han havde ønsket at have mig med derover.

Det var en stille Sommerdag. Vinduerne i det gamle Forsamlingshus nede ved Kastanjeallé stod aabne, og gennem nogle grønne Trækroner faldt der dæmpet Sollys ind i Salen. Talerstolen var kranset med store lyserøde Roser, og da vi indledede med at synge Grundtvigs »Moders Navn er en himmelsk Lyd«, var det, som om disse Roser i min Bevidsthed smeltede sammen med Ordene om, at Modersmaal er det Rosenbaand, som store og smaa omslynger.

Men det, der blev Mødets egentlige Indhold for mig, kom først, da vi naaede frem til de kendte Strofer:

*Modersmaal er vort Hjertesprog,
kun løs er al fremmed Tale,
det alene i Mund og Bog
kan vække et Folk af Dvale.*

Da rejste Redaktør Jessen sig og hele Forsamlingen med ham, og han sang denne Bekendelse ud med en Højhed og Kraft, der virkede ganske betagende. Det mægtige Hoved var let kastet tilbage, og det af mange Aars Kampe og haarde Tilskikkelser furede Ansigt var som gennemstralet af en indre Skønhed.

Mere skete der ikke. Hvad Redaktør Jessen talte om, har jeg ikke opbevaret. Men det er trods det et af de bedste Minder, jeg har om den afdøde Stormand. Det var hin Dag, som om der over denne stolte og kampfærgede Skikkelse stod skrevet med usynlig Skrift: For Danmark. Ja, for Danmarks gamle Rige levede han, for det stred han, og for det var han: Tro til Døden, som der staar paa hans Gravsten paa Kirkegaarden i Flensborg.

★

I Foraaret 1906 følte Redaktør Jessen sig syg og træt, og i første Halvdel af Juli blev han opereret for Galdesten paa Professor Røvsings Klinik i København. Men nu var han opslidt. Han døde den 22. Juli og blev efter eget Ønske begravet i Stilheden.

Saa var hans Høvdinge-Færd da endt.

*Der er styrtet en Eg i den stormslagne Lund,
der er Vej, hvor den vældige stod,*

sang Valdemar Rørdam ved hans Baare.

Til Aarsdagen for hans Død skrev jeg i »Dybbøl-Posten«, som jeg da havde overtaget, en Artikel, af hvilken jeg her gengiver et Uddrag:

»Budskabet om, at han var død, naaede os Søndag Morgen. Faa Dage senere skulde han stedes til Hvile paa Flensborg nye Kirkegaard.

Det blev Dage fulde af Forventning, fulde af Lytten efter, om det rullende Tog snart nærmede sig. Vi syntes, man maatte kunne høre det over hele Landet, naar Jernskinnerne sang under hans Ligvogn.

Og saa kom han.

Jeg husker endnu den dejlige friske Sommermorgen. Der var falden Dug, og Solen lyste i Draaberne paa Træer og Buske i Byens Park. Stedet var lidet befærdet, der var højtideligt stille rundt omkring.

Han havde ønsket, at kun hans nærmeste Familie skulde følge ham til Graven.

Det Ønske vilde vi holde i Ære, selv om det faldt os nok saa tungt. Saa stod vi da ved Indgangen til Parken, halvt skjult fra Gaden, bag et bladrigt Hegn, og ventede.

Vi stod længe. Vi saa, at en sortklædt Skikkelse gik ind bag en Laage paa den modsatte Side af Gaden og — halvvejs dækket af nogle Slyngplanter over et Jerngitter — ventede ligesom vi.

Saa kom Vognen. Tungt og langsomt nærmede den sig. Vi skimtede, mens vore Øjne fyldtes af Taarer, de sorte Duske paa Hestenes Hoveder, de sorte Dækkener, Kusken. Og Hjertet hamrede i Brystet paa os. Gensynet drog og lammede os paa samme Tid.

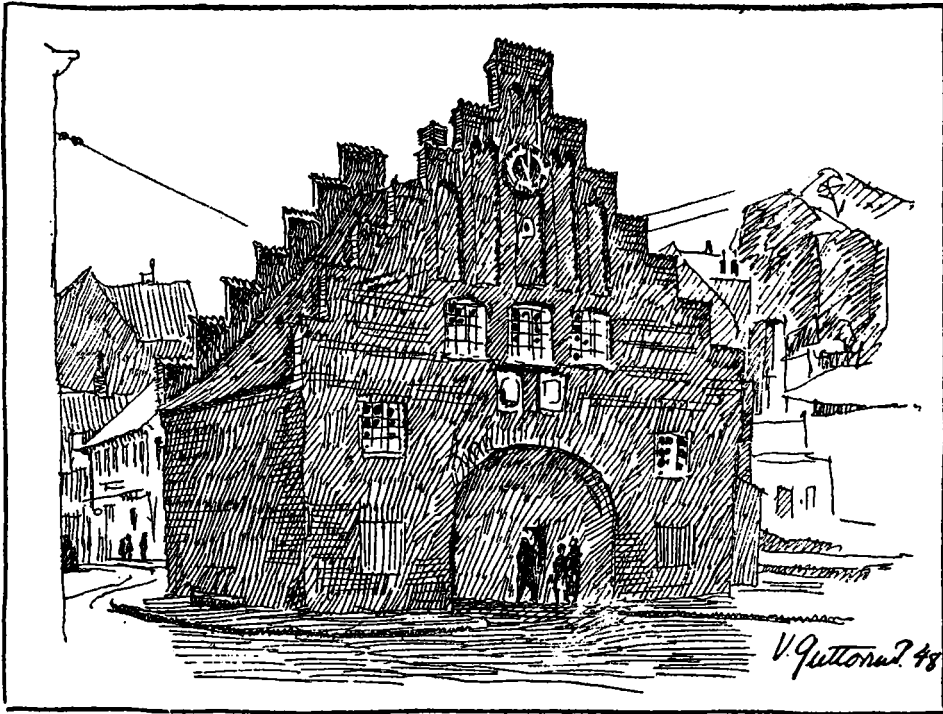
Kisten gled forbi, gul og mildt lysende i Morgensolen. Under et Væld af Kranse med røde og hvide Blomster og røde og hvide Baand. Den drog saa fredeligt sin Vej. Der var ikke noget bittert ved den eller noget anklagende. Og alligevel. Idet den fjernede sig, efterlod den en dyb og stikkende Smerte. Nu først forstod vi, at det var uigenkaldeligt forbi.α

Saadan mindede det os, der havde staaet ham nær og holdt af ham, et Aar efter, at han var gaaet bort. Jeg haaber, at jeg i det foregaaende har haft Held til at klargøre, hvem han var, hvad han udrettede, og hvorfor hans Gerning, hans Tanker, hans Vidsyn, hans Kraft og hans Klogskab stadig bør være levende iblandt os.

A. Hvenisrøis

J. Bogensee:

ERNST CHRISTIANSEN

Paa Flensborgs tre Kirkegaarde hviler mange af de Mænd, hvis Navne er uløseligt knyttet til den sønderjydske Nationalitetskamp, fra Brydningstiden i det sidste Aarhundredes første Halvdel og op til Nutiden. Paa den gamle Kirkegaard jordfæstedes Professor *Christian Paulsen*, der som »den første Sønderjyde« tog Kampen op mod Uwe Jens Lornsen og den slesvig-holstenske Oprørsbevægelse, og paa den nye Kirkegaard har *Gustav Johannsen* og *Jens Jessen* faaet deres sidste Hvilested. Paa den førstnævntes monumentale Gravsten af bornholmsk Granit staar Chr. Richardt's kendte Verslinier »Kæmp for alt, hvad du har kært«, og paa Jessens mere enkle Sten Ordene: »Tro til Døden«. Den sidste af Flensborgs kendte nationale Førere, Jessens Efterfølger ved »Flensborg Avis«, Redaktør *Ernst Christiansen*, ligger begravet paa Kirkegaarden ved Fredshøjen Vest for Byen, ved Vejen til Hanved. Paa hans enkle Gravsten læses følgende Verslinjer af Grundtvig:

»Saa gaar den Sjæl til Hvile,
Kan sødt i Døden smile«.

Han var den sidste i den her nævnte Række nationale Førere, og han havde den vanskeligste Opgave i Forpostkampen mod en overmægtig Modstander.

Christiansen var født i Vejbæk i den Del af Flensborg Amt, der ved Genforeningen kom til Danmark. Fra sit 16. Aar har han været knyttet til »Flensborg Avis«, og da Jessen døde i 1906, fik han overdraget Bladets Ledelse. I de 34 Aar han havde sin Gerning her, formaade han at give Bladet sit særlige Præg som et

nationalt Grænseorgan, man regnede med over hele Landet og langt uden for Danmarks Grænser. Det var sjældent, Læserne ikke fandt den daglige ledende Artikel, skrevet af ham selv. Ved Siden af denne meget krævende Opgave øvede han en betydelig Indsats i selve det folkelige danske Arbejde. I Aarene forud for den første Verdenskrig var han Formand for Flensborgs store danske Foredragsforening, Hovedparten af det danske Organisationsarbejde i Afstemningstiden hvilede paa ham, og efter Afstemningen gav han Stødet til »Den slesvigske Forening«s Opretelse og paatog sig Formandshvervet i de første vanskelige Aar. Desuden lagde en omfattende Foredragsvirksomhed Beslag paa hans Arbejdskraft. Som Taler naaede han ikke Gustav Johannsens Folkelighed eller H. P. Hanssens saglige Overbevisningskraft, men han formaaede gennem sin jævne og dog stærkt stemningsbaarne Tale at gøre et varigt Indtryk paa selv de største Forsamlinger.

Det trods alle Anstrengelser nedslaaende Resultat, Afstemningen fik i Mellem-slesvig, og den derpaa følgende Grænsedragning blev hans Livs største Skuffelse. Men efter hans egne Ord skulde man søge Oprensning der, hvor man havde lidt Nederlag. Derfor fortsattes Arbejdet, ganske vist paa et nyt Grundlag og med fuldkommen ændrede Vilkaar. De nye Tanker, der blev bestemmende for den europæiske Nyordning efter den første Verdenskrig, sikrede ogsaa den sydslesvigske Danskheds fremtidige folkelige Eksistens. Christiansen deltog selv i Forhandlingerne med de tyske Regeringsmyndigheder for at opnaa de i Weimar-Forfatningen garanterede nationale Mindretalsrettigheder, og han fulgte opmærksomt de Strømninger blandt Mindretallene ude i Europa, der havde det samme Maal. Paa et Mindretalspressesestævne i Berlin i August 1923 fremhævede han som sin Opfattelse, at hverken talmæssig Overmagt, statslige Magtmidler eller imperialistiske Bestræbelser kan slukke selv en lille Folkegruppes Livsvilje. Den gror op af Hjemstavns Jord og fornyer i den stadig fremspirende Ungdom svundne Slægters Arv og Mod til at leve. Det var hans Grundsyn med Henblik paa Danmarkens Fremtid i Sydslesvig.

Men i sine Bestræbelser for at opnaa de bedst mulige Vilkaar for et dansk Arbejde i Sydslesvig glemte han aldrig Hensynet til Danmarks statslige Interesser. Det kom tydeligt frem i den store »Kulturautonomi-Debat« paa den første europæiske Mindretalskongres i Genève i 1925, hvor han som den danske Ordfører krydsede Klinge med Hjemmetyskernes Repræsentant Pastor *Schmidt*. Under dette Ordskitte for et internationalt Forum blev Christiansens Tale det vægtigste Indlæg imod det fra tysk Side rejste Kulturautonomi-Krav, og Pastor Schmidt maatte indrømme, at der i Danmark var en ærlig Vilje til Stede for at finde en Løsning af Mindretalsspørgsmaalet.

I Sydslesvig prægedes det danske Arbejde i disse Mellemkrigsaar af en Usikkerhed, der var en Følge af de stadig skiftende politiske Strømninger i Tyskland. Efter en kort Opgangstid kom ogsaa »Flensborg Avis« ud for betydelige Vanskeligheder, der yderligere øgedes efter Systemskiftet i 1933. Den nazistiske Presselovgivning tvang Bladet og dets Redaktionsstab til at blive Medlem af de nye Fagorganisationer, og selv om man blev fritaget for enkelte Bestemmelser, var det meget svært at bringe dets naturlige Opgave og særlige Interesser i Overensstemmelse med Lo-

Redaktør Ernst Christiansen.

Redaktør E. Christiansen med sine Børnebørn, fotografert 1938.

Fra et Møde i Borgerforeningen i Flensborg omkring 1920.

Redaktør E. Christiansen taler i Odd Fellow Palæet i København.

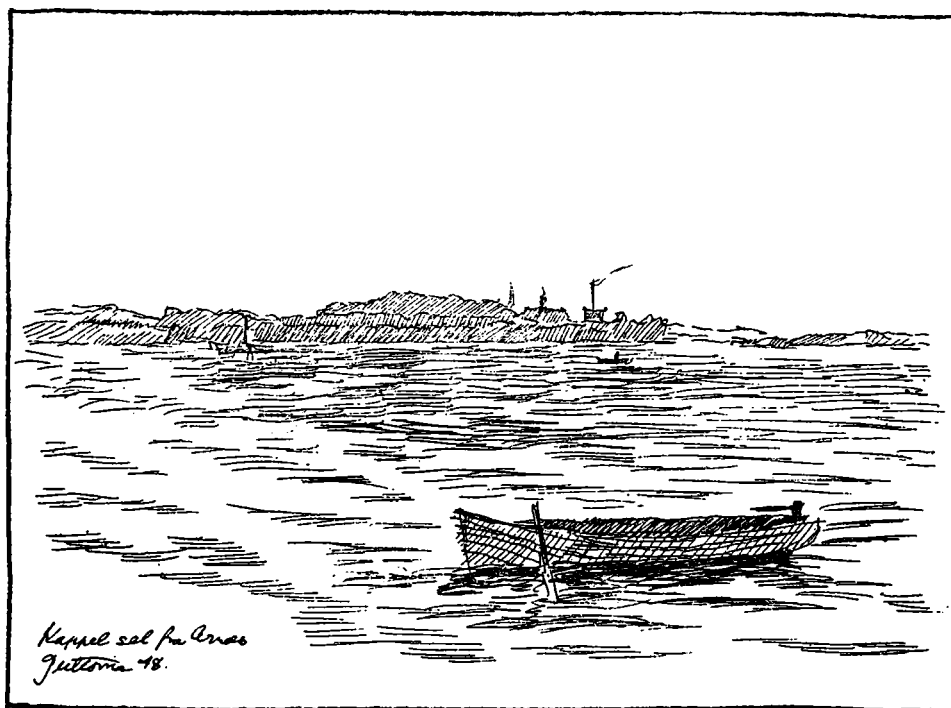
vens tyske Fortolkning. I 1936 indlededes der i Henhold til Presselovens §§ 13—15 en Retssag mod Christiansen for Fornærmelse af Dr. *Alnor* ved Lærerhøjskolen i Kiel, og den 1. Juni 1940 ramtes »Flensborg Avis« selv af et Forbud, som standsede Udgivelsen for et Tidsrum af 14 Dage. Dette medførte ligeledes alvorlige Konsekvenser for Ledelsen, og den 9. Juli 1940 maatte Christiansen trække sig tilbage som Bladets Redaktør. Dette Magtbud udelukkede ogsaa hans Medvirken i rent administrative Forhold. Han døde den 26. Februar i det følgende Aar, efter at han et halvt Aar tidligere, den 30. August 1940, havde mistet sin Hustru, der i alle disse Aar trofast havde staaet ved hans Side.

Hans Liv havde været en uafbrudt Kamp med Forhold, der var mægtigere end han selv. Det kunde hænde, at ogsaa han følte sit Ansvar som en Byrde, der næsten var for tung for hans Skuldre. Med en vis Selvironi betegnede han sig en Gang selv paa et Møde med danske Højskolemænd i Flensborg som »Nederlagets Mand«. Men netop denne Udtalelse viser hans Indsats i hele sin Betydning, en Indsats, der krævede Trofasthed og Udholdenhed, uden at der kunde gøres Regning paa Anerkendelse og blændende Resultater. Derved blev han ogsaa selv gennem sit Arbejde og sin Personlighed et Udtryk for den sydslesvigske Danskhed — fordringsløs i sit Ydre, jordbunden i sin Hjemstavn med en ukuelig Trofasthed, der er i Stand til at bære de største Skuffelser.

J. Rogense

J. Bogensee:

SYDSLESVIGSKE BIOGRAFIER

Abrahamson, Werner Hans Frederik.

Sydslesvigeren, *Werner H. F. Abrahamson*, Forløberen for den danske Bevægelse i Sønderjylland i 1830'erne og 40'erne, blev Talsmand for det danske Sprog paa en Tid, hvor det i de fornemme Kredse betragtedes som særlig fint at tale Tysk. Han fødtes 10. April 1744 i Byen Slesvig. Hjemmet var tysktalende, og sin Uddannelse fik Abrahamson ved Landkadetakademiet i København, hvor Undervisnings sproget ligeledes var Tysk. Men ved Omgang med sine Kammerater lærte han at tale Dansk og gik senere over til næsten udelukkende at tale og skrive Dansk. Det danske Sprog blev hans Modersmaal, og som Lærer ved den i 1772 oprettede Skole for Artilleriofficerer blev han den første, der ved en højere Undervisningsanstalt i Danmark underviste i Dansk. Han var en Ven af Johannes Ewald og udgav sammen med Rahbek og Rasmus Nyerup en Samling danske Folkeviser. Af hans egen litterære Produktion huskes i Dag vel kun Visen »Min Søn, om du vil i Verden frem, saa buk«. Paa hans Dødsdag den 22. September 1812 udkom »Versuch einer vollständigen dänischen Sprachlehre für Deutsche«. Hans Navn staar sammen med andre dansksindede Sønderjyders Navne paa Skamlingsbankestøtten.

Albertsen, Alfred.

Det er en bemærkelsesværdig Kendsgerning, at de danske Haandværkere i Sydslesvig allerede kort efter Afstemningen i 1920 skabte sig deres egen fast tømrede

Organisation, som i Malermester *Alfred Albertsen* fik en dygtig Leder og Talsmand overfor de tyske Myndigheder. Han blev født den 10. August 1899 i Flensborg, hvor Faderen, der tillige var en kendt Landskabsmaler, havde en Malerforretning. Efter at Sønnen havde besøgt Malerfagskolen i Byen og derefter som Svend havde arbejdet i Flensborg og Danmark, overtog han i 1921 Faderens Forretning. Men samtidig søgte og fandt han ogsaa sin Plads i det folkelige danske Arbejde. Han var Medstifter af den nye danske Haandværkerforening og har siden 1929 uafbrudt været dens Formand. Desuden beklædte han en Række Tillidshverv indenfor andre Grene af det danske Arbejde. Han var saaledes i ca. 15 Aar Tillidsmand for Skoleforeningen, Tilsynsraadsmedlem i »Slesvigsk Kreditforening«, Medlem af »Flensborghus-Selskabet« og i nogle Aar Medlem af »Slesvigsk Forening«s Hovedbestyrelse. Efter 1945 blev det hans Opgave at skabe de organisatoriske Rammer for den nye stærke Tilgang til den danske Haandværkerbevægelse. Der oprettedes en Fællesrepræsentation for de danske Haandværkerforeninger, der nu spænder over hele Sydslesvig og har eget Kontor i Flensborg. Dens Formand er A. Albertsen. Han har endvidere gjort meget for, at unge sydslesvigske Haandværkere kan faa en supplerende Uddannelse i Danmark. Siden 1945 har Albertsen været Medlem af den danske Byraadsgruppe i Flensborg. I 1946 blev han Medlem af Byens Magistrat og genvalgte i 1948.

Arnesen, Vilhelm Carl Ferdinand.

Den i Flensborg fødte Marinemaler *V. Arnesen* opnaaede ligesom Flensborgeren Locher betydelig Anseelse i Danmark og blev en af Nutidens mest produktive Kunstnere. Han blev født den 25. November 1865 som Søn af en Skibsfører i Flensborg. I sine unge Aar sejlede han med Faderen, og dette kom til at præge hans senere kunstneriske Produktion. Med Marinens Skibe fik han Lov til at foretage mange Togter i danske og fremmede Farvande. Deres kunstneriske Udbytte blev ca. 1500 Billeder, hvoraf flere erhvervedes af Kongehusets Medlemmer. Et af hans mest kendte Billeder er »En Efteraarsdag i Sundet«.

Han døde den 24. Marts 1948.

Bissen, H. V.

Sydslesvigs største Kunstner, Billedhuggeren *H. V. Bissen*, blev den 13. Oktober 1798 født i Nærheden af Byen Slesvig, men tilbragte sin Barndomstid i Landsbyen Kværn i det østlige Angel. Han kom i 1816 til Kunstakademiet i København, hvor han først søgte Uddannelse som Maler og senere som Billedhugger. Efter at han i 1823 havde faaet tildelt Akademiets store Guldmedalje, gik han til Italien for at fortsætte sine Studier hos Thorvaldsen. Han blev den af Thorvaldsens Elever, der kom denne store danske Billedhugger nærmest i hans Kunst. Bissen opholdt sig ti Aar i Italien og udnævntes efter sin Tilbagevenden til Danmark i 1850 til Direktør ved Kunstakademiet. Til hans mest kendte Værker hører »Landsoldaten« i Fredericia og »Istedløven« i Flensborg. Efter Thorvaldsens Udkast udførte han 1832—34 den store Gutenberg-Statue i Mainz. Hans sidste Værk var Frederik VII's Rytterstatue i København. Bissen døde den 10. Marts 1868 i København. I Sydslesvig fin-

des flere af hans Billedhuggerarbejder. Han har udført Gravmælet over sine Forældre paa St. Michaels Kirkegaard i Slesvig, og Monumentet over Maleren Carlo Dalgas her er ligeledes af ham.

Bock, Karl N.

Selv om Rektor, Dr. phil. *Karl N. Bock* i Nakskov er født i Nordslesvig, har han dog øvet en saa betydelig Indsats i Sydslesvig, at hans Navn bør være med i denne Samling Biografier af Kvinder og Mænd, der enten er født i Grænselandet eller paa én eller anden Maade har gjort sig fortjent i det nationale Arbejde. Bocks Indsats ligger navnlig paa det sprogvidenskabelige Omraade. Hans Doktorafhandling »Niederdeutsch auf dänischem Substrat« (1933) og hans øvrige Afhandlinger om slesvigske Sprogforhold har sikret ham en Plads ved Siden af vore fineste Navne paa dette Omraade. Dertil kommer, at han selv i seks Aar, fra 1926 til 1932, som Lærer ved Duborg-Skolen i Flensborg har gjort Tjeneste ved selve Fronten i vort folkelige Arbejde. Han blev født den 30. September 1897 i Skast i Nordslesvig og har faaet en ikke helt sædvanlig Uddannelse. Efter bestaaet Lærereksamen ved Seminariet i Tønder tog han Studentereksamen, blev i 1926 cand. theol. og i 1929 cand. mag. med 1. Karakter. Sin Doktorafhandling skrev han, medens han var Lærer ved Duborg-Skolen. Derefter fik han Ansættelse ved Haderslev Katedralskole, og 1941 overtog han Stillingen som Rektor ved Nakskov kommunale Gymnasium og Skoleinspektør ved Byens kommunale Skolevæsen. Som Sønderjyde har B. altid følt sig særlig knyttet til det folkelige danske Arbejde Syd for Grænsen, hvor man ogsaa i høj Grad paaskønnede hans Indsats i de Aar, han virkede ved Duborg-Skolen.

Bogensee, Julius.

Redaktør *Julius Bogensee* er født d. 25. Marts 1894 som Søn af Landmand B. i Havetoft i Sydslesvig. Efter at have besøgt Seminariet i Haderslev tog B. 1914 tysk Lærereksamen og fik derefter Ansættelse som Lærer i Klapholt og Husby i Angel. Samme Aar blev han imidlertid indkaldt til Krigstjeneste og deltog fire Aar i den forrige Verdenskrig paa Vestfronten. Ved sin Hjemkomst i November 1918 fik han Ansættelse som Lærer i Skardebøl ved Læk i Mellemslesvig. Da han deltog i det danske Afstemningsarbejde, blev han tvangsforflyttet til Ballum-Nørrehus, men valgte at tage sin Afsked fra det tyske Skolevæsen. I Stedet overtog han nu sammen med Jacob Kronika Stillingen som Redaktør af det paa tysk skrevne Dagblad »Flensburger Norddeutsche Zeitung«. Da Bladet 1925 overgik til »Flensborg Avis«, oprettede B. »Sydslesvigsk Korrespondancebureau«, der betjener en Række danske Venstreblade. Siden den anden Verdenskrigs Begyndelse har han været bosat i Sønderhav.

B. har paa forskellig Maade været virksom i det danske Arbejdes Tjeneste. Han var i 1920 med til at oprette Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn og var Foreningens Sekretær og Næstformand samt Leder af den første danske Realskoleundervisning i Flensborg. Fra 1920 til 1930 var han Næstformand i den slesvigske Forening i Flensborg og var fra 1927—40 Organist ved den danske Kirke i samme By.

Gennem sit Korrespondancebureau har B. i høj Grad bidraget til at skabe større

Kendskab til sønderjydske og sydslesvigske Forhold. Hans velskrevne og velinformerende Artikler bliver læst med Opmærksomhed, ikke mindst fordi deres Indhold er af en mere løddig Karakter end mange andre Avisartikler i vor forhastede Tid. Paa Mindretalsspørgsmaalets Omraade ejer B. særlig Indsigt. Gennem sit Venskab med afdøde Redaktør Andreas Grau kom han i Forbindelse med disse interessante Problemer og med flere ledende Personligheder indenfor andre europæiske Mindretal. Han blev dansk Repræsentant i Sammenslutningen af nationale Mindretal i Tyskland og var Delegeret ved den europæiske Mindretalskongres i Genève. Han blev saaledes en af de mest Kyndige paa dette Omraade og har i talrige Foredrag belyst den Tids brændende Mindretalsforhold.

B. har skrevet »Mellem Flensborg Fjord og Ejderen. Rejsahaandbog for Sydslesvig«, »De nationale Mindretal i Tyskland«, »Det danske Mindretal i Sydslesvig« og Biografierne i »Sydslesvig gennem Tiderne«.

M. K.

Brodersen, Hans.

Ved Landevejen fra Flensborg til Kappel, faa Kilometer udenfor Bygrænsen, ligger Landsbyen Tarup, en af det danske Arbejdes faste Udenværker paa Landet i Mellemslesvig. I nær Tilknytning til en af de store Gaarde opstod her i 1926 en dansk Privatskole. Ejeren gav den selv Husly i en af Gaardens Tilbygninger. Til Skolen føjedes der snart et dansk Forsamlingshus. I Læ af det smukke, hvide Stuehus groede dansk Liv og Arbejde frem og styrkedes for hvert Aar, der gik. Man begyndte at holde danske Gudstjenester i den straatækte Forsamlingsgaard, hvor om Sommeren Svalerne kvadrede til Salmesangen, men snart følte den lille danske Menighed sig stærk nok til at flytte over i den nær ved Gaarden beliggende Kirke, hvis eneste Pryd er en smuk Skibsmodel fra Christian V's Tid, pyntet med Dannebrog'sflag. Danskheden fik efterhaanden Albuerum og Ligeberettigelse i dette Sogn. Det mærkedes allevegne, at den store Gaard med sine tohundrede Tønder Land fed Jord og Ejers stærke Haand og Indflydelse støttede Arbejdet. Denne stærke danske Vækst paa dette Sted skyldtes i første Række den tidligere tyske Amtsforsstander *Hans Brodersen*, Tarup. Han var født den 15. September 1866 og tilhørte en af de betydeligste Bondeslægter i Angel, hvis Historie kan følges helt tilbage til Middelalderen. Gennem et grundigt Selvstudium, der ikke blot omfattede Slægtens, men hele Hjemstavns Historie, naaede han frem til Erkendelsen, at baade Slægtens og Landets Fortid var dansk. Da Afstemningen kom i 1920, afbrød han derfor Forbindelsen med sine mange og indflydelsesrige tyske Venner for at vælge sin Plads paa den danske Side. Som tidligere tysk Amtsforsstander var han fortrolig med Forvaltningsproblemerne og udnævntes derfor af Den internationale Kommission til midlertidig Landraad for den Del af Flensborg Amt, som faldt ind under anden Zone. Afstemningsresultatet fik ingen Indflydelse paa det Standpunkt, han en Gang havde taget. Han fortsatte sine historiske Studier, knyttede nye Forbindelser med nationale Kredse Nord for Grænsen og deltog med levende Interesse i det folkelige danske Arbejde. Bruddet med hans tidligere Omgangskreds havde været haardt og gjorde ondt. Det forudsatte en stærk indre Overbevisning, men han var ikke den Mand, der gik af Vejen for Vanskelighederne. Det

varede derfor ikke længe, inden han genvandt Respekten hos mange af sine tidligere tyske Venner, medens han samtidig blev en Foregangsmand for det danske Arbejde, en typisk Repræsentant for de tysktalende og tysksindede Sydslesvigere, der i Afstemningstiden fandt Vejen tilbage til deres danske Oprindelse. Det var dog ikke blot dansk Sprog og Kultur, denne sydslesvigske Storbonde søgte at fremme paa sin Egn, han overbeviste ogsaa sine Kaldsfæller om den moderne danske Landbrugsdrifts Fordele og Betydning. Hans egen store Gaard omdannedes efter mange Studiebesøg i Danmark til en moderne dansk Mønsterbedrift med den bedste Kvægbesætning i Miles Omkreds, og han blev aldrig træt af at rose Danmark og dansk Landbrug som Forbillede for sine Standsfæller. Det voldte ham derfor Sorg, at den store, veldrevne Ejendom efter Nazismens Magtovertagelse blev gjort til Arvegaard, og at man derved fratog ham, der var ugift, Retten til at bestemme, hvem der skulde være hans Arvtager. En Klage til Arvegaardsdomstolen i Celle blev afvist. Brodersen døde den 23. September 1935 og begravedes under stor Deltagelse paa Adelby Kirkegaard. En mærkelig Livsskæbne afsluttedes med den særprægede Angelbos Død. En Skikkelse som hans fostres kun i et Grænseland med dets mange Kontraster, stærke Følelser og et absolut og uafviseligt Krav til den enkeltes nationale Indstilling.

Budach, Peter.

Da efter Afstemningen i 1920 Mellemslesvigs Skæbne var afgjort, og man endnu overvejede, hvad der skulde blive af Danskheden i disse Egne, var det en Bonde fra Oversø-Sogn, der udtalte de Ord, som sammen med Statsminister Neergaards Udtalelser paa Dybbøl blev Grundlaget for et fremtidigt, folkeligt, dansk Arbejde i Sydslesvig. Det skete paa et Møde, som de nationale Foreninger i Nordslesvig havde indkaldt til i Tinglev, og hvor man vilde drøfte den sydslesvigske Danskheds fremtidige Stilling. I Mødet deltog bl. a. H. P. Hanssen, P. Grau, Redaktør Svensson, Kloppenborg-Skrumsager o. fl. a. Da var det, Gaardejer *Peter Budach* fra Hornskov ved Flensborg midt under Drøftelserne rejste sig og stærkt bevæget under Benyttelse af et Citat fra Edv. Lembcke udtalte: »Selv om alle vilde forlade Landet dernede, jeg bliver boende paa min Jord og agter at arbejde videre for den danske Sag. End en Dyst tør vel Dansken ride, end en Dyst!« Dermed var Sagen afgjort og alle Bekymringer fejlet til Side. P. Budach kom i de senere Aar til at indtage en fremtrædende Plads i det danske Arbejde i Sydslesvig. Han fødtes den 3. December 1867 i Nyborg. Faderen, der som dansksindet Sønderjyde paa dansk Side havde deltaget i Krigen 1864, havde som saa mange forladt Sønderjylland, da Preusserne i 1867 vilde indkalde alle tidligere danske Soldater i Landsdelen til tysk Militærtjeneste. Sin første Barndom kom P. Budach derfor til at tilbringe i Danmark, hvor han i Skolen ogsaa lærte at læse og skrive Dansk. Senere flyttede Faderen tilbage til Sønderjylland og købte 10 Tønder uopdyrket Hedejord og et Stykke Mose i Hornskov, Vest for Flensborg, som blev Begyndelsen til den Gaard, P. Budach selv overtog efter Faderen i 1899. Forinden havde han i Aarene 1891—93 tilbragt to Vintre paa Testrup Højskole og Dalum Landbrugsskole. Han deltog fra sin tidligste Ungdom i det danske Arbejde i Landboforeningen og Vælgerforeningen, men hans be-

tydeligste Indsats falder dog først i Tiden efter 1920. Paa hans Initiativ oprettedes »Den slesvigske Forening« for Landdistrikterne, og han var gennem mange Aar dens Formand. I en Aarrække var han ligeledes Formand for de slesvigske Foreningers Fællesraad og Formand for den danske »Union-Bank«s Tilsynsraad. Efter at den preussiske Mindretalsskolelov i 1926 tillod Oprettelsen af danske Skoler i Mellemslesvig, stillede P. Budach sit Aftægtshus til Raadighed for den første danske Privatskoleundervisning, indtil der kunde rejses en ny dansk Skolebygning i Jaruplund. Han døde den 23. Marts 1947.

Büchert, A. Lorenz.

Paa Jaruplundmark, en halv Times Gang fra Hovedlandevejen til Slesvig og den nye danske Privatskole, ligger der nogle Udflyttergaarde, der ejes af Slægten Büchert, som for ca. 200 Aar siden fra Würtemberg indvandrede til Sydslesvig. De var blandt de sidste i den store Strøm af tyske Kolonister, som tilkaldtes for at opdyrke den jydsk Hede, og de blev som de allerfleste gode danske Statsborgere og betragtede Danmark som deres nye Fædreland. Det var nøjsomme og arbejdssomme Folk, der forstod at holde paa Skillingerne og fik den golve Hede til at bære Frugt. En af deres Efterkommere er A. Lorenz Büchert, senior, der selv med Forkærlighed endnu betegner sig som Tørvebonde. Det er heller ikke mange Aar siden, man saa ham med to Muldyr foran Vognen køre svingende Tørvelæs til Byen. Hans Fader, Hans Erich Büchert, var født paa den gamle Kolonistgaard »Sofienhof« paa Munkvolstrupmark. Han overtog efter 1864 en Udflyttergaard paa Jaruplundmark, der laa midt ude paa Heden. I Halvfjerdsenerne fik han her en gammel Spillemand til Nabo, der byggede Hus paa en større Hedelod ved Siden af Bücherts og ligeledes gav sig til at opdyrke Heden. Af de to Hedegaarde opstod ved Deling og Opførelse af nye Bygninger »Büchertkolonien«, som bestod af fire mindre Gaarde og Husmandssteder, der alle ejedes af H. Erich Bücherts Sønner. Det blev et lille Samfund, som holdt sammen i ondt og godt. Siden 1864 er der her ifølge A. Lorenz Büchert født 50 Børn med Navnet Büchert og 10 med fremmede Navne, og der har været 20 Bryllupper og 15 Dødsfald. De holdt alle fast ved deres Danskhed, selv om man fra tysk Side ofte fremhævede, at de var indvandrede tyske Kolonister. Da Afstemningen kom i 1920, stemte »Büchertkolonien« Dansk og har siden været et af Danskhedens faste Bolværker i Oversø Sogn. Den mest kendte af Koloniens Medlemmer er A. Lorenz Büchert, der er Typen paa den oplyste Hedebonde, som foruden at drive sin Gaard er levende interesseret i Tidens aandelige og politiske Strømninger. Han er født den 31. Marts 1883 og skulde efter Forældrenes Ønske egentlig have været Lærer. Men han vilde ikke selv og tog i Stedet for Arbejde hos den gamle Spillemand, der ejede Nabogaarden, og paa hvis Grund han senere skulde bygge sit eget Hjem. Da han efter udstaaet tysk Militærtjeneste blev gift i 1906, overtog han 12 Tønder Land af Spillemandens Gaard. Men det var mest Hedearealer, og kun paa en Bakke midt i Lyngen kunde der avles lidt Rug, Boghvede og Kartofler. I den første Verdenskrig saaredes Büchert allerede i 1914 og hjemsendtes knap to Aar senere. I 1919 meldte han sig straks til det danske Afstemningsarbejde og var en af de første, der i Artikler i »Flensborg Avis« og »Flensburger Annon-

cenblatt« tog til Orde for Sydslesvigs Genforening med Danmark. Som Medarbejder ved den tyskskrevne danske Presse og ved »Flensborg Avis« blev han kendt af større Kredse paa begge Sider af Grænsen. Desuden har han udgivet to Bøger, der giver et godt Indblik i sydslesvigske Stemninger og Hedebondens Liv. Den første »I Kamp for Gaard og Hjem« udkom 1931 hos Reitzel og den anden »En Sydslesvigers Genforening« 1945 hos Hagerup. Den solgtes hurtigt og foreligger allerede nu i andet Oplag. A. Lorenz Büchert er en af de mest særprægede Skikkelser blandt Sydslesvigs Danske, for hvem det Danske altid har været en Hjertesag, og som har opdraget sine mange Døtre og Sønner i den samme Aand. En af Sønnerne er Lærer ved den danske Kommuneskole i Flensborg. Han selv er Medlem af Bestyrelsen for »Den slesvigske Forening« i Flensborg Amt.

Bøckmann, Frands.

Den flensborgske Patriot *Frands Bøckmann* (1669—1741), hvis Ligsten endnu findes i Fruekirken i Flensborg, ydede Frederik IV. uvurderlige Tjenester under den store nordiske Krig, da General Stenbock rykkede ind i Slesvig. Han fulgte som Spion de svensk-tyske Tropper, og det skyldtes i første Række hans utrættelige Spejdervirksomhed, at Fæstningen Tønning i Stedet for et Tilflugtssted blev til en Fælde for General Stenbock. Efter sin Overgivelse udtalte Stenbock til Bøckmann: »I har gjort Eders Sager godt. I har gjort mig større Skade end tusind Ryttere, Bøckmann. Var alle danske Mænd som I, saa vilde det ikke være godt at angribe Danmark!« Kendt er ogsaa Frederik IV's Ord om Bøckmann: »Jeg kender en Borger i Flensborg, som har vidst bedre Besked i denne Krig end alle vi andre tilsammen«. Bøckmanns Kaarde med Kongens Navnetræk paa Klingen opbevares i Nationalmuseet i København, hvor den har sin Plads i samme Skab som Tordenskjolds Kaarde.

Callesen, Sophie.

I det sociale Hjælpearbejde i Flensborg har ogsaa *Sophie Callesen* øvet en stor og betydningsfuld Indsats. Hun blev den 2. December 1872 født i Flensborg. Forældrene var begge fra Broager, og Hjemmesproget var Dansk. Efter at hun havde besøgt Frk. Boldts Skole, som lededes i dansk Aand, og hvor der endnu blev givet een ugentlig Time Danskundervisning, konfirmeredes hun 1888 hos Pastor Carstens i den danske Helligaandskirke. I 1897 blev hun gift med Købmand August Callesen fra Aabenraa, der i Flensborg oparbejdede en betydelig og anset Farvehandel. Hans Hustru interesserede sig stærkt for det filantropiske Arbejde og blev 1909, som den første kvindelige Hjælper, af Flensborgs Byraad valgt ind i forskellige Hjælpevirksomheder som Boligkommissionen, Understøttelseskommissionen, Formynder-skabsarbejdet o. s. v. I Afstemningstiden ophørte hendes Samarbejde med de tyske Myndigheder, og hun helligede sig derefter helt det danske Velgørenhedsarbejde. Gennem mange Aar var hun med til at lede Menighedsplejens Kontor i »Ansgar« i Flensborg, hvor hele det kristelige danske Velgørenhedsarbejde samledes. I 1941 maatte hun paa Grund af Sygdom trække sig tilbage fra dette slidsomme Arbejde,

som hun uegennyttig uden Vederlag havde udført, kun besjælet af Ønsket om at hjælpe. Hun døde i August 1947.

Christensen, Lorens P.

Efter Redaktør Christiansens Død i 1940 blev Ledelsen af »Flensborg Avis« overdraget til *Lorens P. Christensen*, en af Redaktør Jessens yngste Elever, der siden 1906 havde været Bladets Redaktionssekretær. Han havde indtil dette Tidspunkt, saavel i politisk som i journalistisk Henseende, været meget lidt fremtrædende, og Jessen havde ikke kunnet forudse, at han en Gang skulde overtage Bladets Ledelse. Men om ham kan vel nok siges det samme, som Franz v. Jessen i tredje Bind af sine Erindringer skriver om E. Christiansen: »Sikkert nok var denne unge Mand Epigon, men med sit blide Væsen, sin Hang til lyrisk Udtryksform — der med Aarene undertiden tog Overhaand — og sin dæmpede Tale blev han dog en Personlighed, som selvstændig løftede den Arv, Jens Jessen havde lagt paa hans Skuldre. Saa stærkt havde den store, hedengangne, sønderjydske Pressemand præget »Flensborg Avis«s journalistiske Stab, at Bladet stadig vedblev at være Jessens og over hele Landsdelen saavel som i nationale Kredse Nord for Kongeaaen hævdede sin førende Stilling«. Nogen særlig lyrisk Tilbøjelighed har L. P. Christensen dog ikke, det viser alene hans Interesse for de alt andet end lyriske kommunale Forhold. Han er en alvorligt arbejdende og saare flittig Pressemand. Et stort og betydningsfuldt Arbejde har gennem de mange Aar, han har været knyttet til Bladet, været lagt paa hans Skuldre. Ligesom sin Forgænger har han haft overordentlig store Vanskeligheder at kæmpe med, foraarsaget af næsten utallige Paabud og Censurbestemmelser fra de tyske Magthaveres Side. Særlig fortjent har han gjort sig ved Arrangementet af danske Teaterforestillinger i Flensborg Teater. Han er født den 10. Marts 1832 i Dalsgaard i Rinkenæs Sogn, kom 1898 til »Flensborg Avis« og blev 1906 Bladets Redaktionssekretær. Fra 1921 har Christensen været Bestyrelsesmedlem i »Dansk Skoleforening, Flensborg« og fra 1924 Medlem af Flensborg Byraad. Han har efter Tilskyndelse fra Redaktør Christiansen og med hans Hjælp udgivet »Slesvig delt« og »Grænsebogen« og har iøvrigt været en ofte benyttet Lejlighedsforfatter ved Bank-, Forenings- og Teaterjubilæer.

Cibber, Cajus Gabriel.

Den flensborgske Billedhugger og Arkitekt *Cibber* (1630—1700) er et af Byens store Kunstnernavne fra den sene Middelalder. Hans Fader var Møbelsnedker i Flensborg, og det skyldtes efter Sigende Frederik III's Interesse for den begavede unge Mand, at han fik en grundig Uddannelse i Italien og Amsterdam. Derefter gik han til England, hvor han snart opnaaede Berømmelse og i 1693 blev »Sculptor in Ordinary of the King«. Mest kendt i Danmark er Cibber som Bygmester af den nedrevne danske Kirke paa Wellcose Square i London, hvor han selv blev begravet. Et af hans Billedhuggerarbejder fra Kirken befinder sig paa Ny Carlsberg Glyptotek.

Clausen, Hermann Asmus.

Byen Slesvigs første danske Borgmester efter 1864 blev født den 24. Juli 1885

i Eggebæk i Flensborg Amt. Faderen Asmus Clausen var Gaardejer. Efter Konfirmationen lærte Sønnen Møllerhaandværket og var i flere Aar beskæftiget hos nogle Brødre i Store Vi og Bolderslev i Nordslesvig. I 1912 søgte han Ansættelse hos de tyske Jernbaner og beskæftigedes i Bolderslev, Rødekro, Bylderup-Bov og flere andre Steder i Nordslesvig, hvorfra han 1913 forflyttedes til Byen Slesvig, hvor han stadig har Ansættelse ved Jernbanen. Efter den første Verdenskrig blev han i 1920 Medlem af det socialdemokratiske Parti og var fra 1929 til 1933 Partiets Formand i Slesvig. Allerede i 1920 var han blevet valgt til socialdemokratisk Byraadsmedlem, og fra 1929 til 1933 blev han Medlem af Byens Magistrat. Den 23. Marts 1933 traadte han tilbage som Medlem af Magistraten, fordi Nazisterne i Byraadet udøvede et Diktatur, der umuliggjorde ethvert Medarbejde. Der indleddes derefter en Undersøgelse imod ham, som dog ikke førte til noget for ham ugunstigt Resultat, og han beholdt sit Embede som Jernbaneoversekretær hos Statsbanerne. Men i 1944 arresteredes han af Gestapo og var fra 22. August til 19. September 1944 i Koncentrationslejren Neuengamme. I Juni 1945 udnævntes han til Byens Raadgiver, og den 31. Juli samme Aar meldte han sig som Medlem af den danske Organisation i Byen. Den 7. September 1945 udnævntes han af den engelske Militærregering til Byens Borgmester og ledede Byens Forretninger indtil Oktober 1948. I denne indflydelsesrige Stilling har han haft Lejlighed til at fremme det kulturelle danske Arbejde i Slesvig By. Han er desuden Medlem af Kredsagen for Gottorp Amt og af den slesvig-holstenske Landdag.

Dall, Andreas.

Alt, hvad der hører ind under kunstneriske Sysler, forsømmes let under en Nationalitetskamp. Det var med faa Undtagelser Tilfældet i Nordslesvig og har ogsaa Gyldighed for Sydslesvig i Tiden efter 1920. Til Undtagelserne hører Arkitekt *Andreas Dall*, der er født i Nordslesvig, men i de 15 Aar, han var bosat i Flensborg, blev det danske Mindretals Bygmester i den Byggeperiode, der fulgte efter Afstemningen. Han har derved sat sig selv og dansk Byggekunst et varigt Minde i Sydslesvig. Dall er født den 20. Januar 1882 i Jels i Haderslev Amt. Han kom først i Tømrerlære og var derefter et halvt Aar paa Vestbirk Højskole. Derefter besøgte han den kgl. Bygningsskole i Ekernførde og arbejdede saa fire Aar som Tegner og Konstruktor hos Arkitekter og Myndigheder i Sønderborg, Flensborg og Kiel. Efter H. P. Hanssens Forbillede ansaa de unge Danske i Sønderjylland det den Gang for nødvendigt at uddanne sig i Tyskland for at kunne hævde sig i Hjemstavn, og Dall søgte da i fem Semestre videre Uddannelse paa Darmstadt Polytechnikums Arkitekturskole. Derefter var han 8 Aar Medhjælper hos Arkitekter og Myndigheder i Frankfurt, Hanau, St. Gallen, Zürich og Aalborg og bosatte sig saa i 1919, efter at han under den første Verdenskrig i tre Aar havde været indkaldt til tysk Militærtjeneste, som selvstændig Arkitekt i Flensborg. Paa hans Initiativ oprettedes den danske Skoleforening i Flensborg, hvis første Formand han var fra 1920—21. Men sin største Indsats kom han til at øve paa sit eget Omraade. Det blev ham, der byggede de fleste nye danske Skoler Syd for Grænsen. Han opførte Duborg-Skolen, Ansgarskolen i Slesvig, den danske Skole i Tønning og restaurerede den gamle dan-

ske Helligaandskirke i Flensborg. Hans Byggevirksomhed strakte sig ogsaa til Nordslesvig, hvor han genopbyggede Dybbøl Mølle efter Branden i 1935 og opførte Realskolen i Tinglev, Kronprinsesse Ingrid's Børnehave i Graasten, Kongevejskolen i Sønderborg (s. m. Arkt. Mundt) samt flere andre Skoler, Beboelseshuse, Villaer, Bank-, Industri-, Forretnings- og Landbrugsbygninger, Forsamlingshuse, Gymnastiksale o. l. I den Tid, han var bosat i Flensborg, fik han overdraget mange Tillids-hverv. Han var saaledes i 1927 Formand for den stedlige Arkitektforening i Flensborg, fra 1928—37 offentlig edfæstet bygningskyndig Taksator af Grundstykker i Flensborg Industri- og Handelskammerdistrikt og fra 1926—30 Medlem af den danske »Union-Bank«s Tilsynsraad. Forholdene tvang Arkitekt Dall i 1943 til at forlade Sydslesvig for at bosætte sig i Aarhus, men hans Indsats i Sydslesvig og Sønderjylland i det hele taget vil ikke blive glemt. Han er en Kunstner i sit Fag, der paa Studierejser i Sydtyskland, Svejts og Italien samlede Indtryk fra den store Verden, men hans egne Værker er overalt præget af dansk Stil og Formsans.

Dirks, Dirk.

Rektor *Dirk Dirks* ved »Chr. Paulsen-Skolen« i Flensborg blev født den 3. Maj 1901 i Djernæs ved Hoptrup i Nordslesvig, hvor Faderen J. C. Dirks var Lærer. Efter endt Skolegang i Kommuneskolerne i Djernæs og Haderslev besøgte han indtil 1917 det tyske Gymnasium i Haderslev og fortsatte derefter Læsningen paa Byens Seminarium. Han forlod dette i Maj 1919 og lod sig optage paa Jelling Statsseminarium. Efter Genforeningen vendte han tilbage til Haderslev Statsseminarium, hvorfra han dimitteredes i 1922. I omtrent et Aar havde han derefter Ansættelse ved Haderslev kommunale Skolevæsen, indtil han den 1. April 1923 blev ansat ved den danske Privatskole (Tivoliskolen) i Flensborg. Allerede den 1. August 1923 blev han Lærer ved den danske Realskole i Flensborg, og den 1. Maj 1934 udnævntes han til Duborg-Skolens Inspektør. Den 1. August 1946 overtog han Rektor-Stillingen ved den danske »Ansgar-Skole« i Slesvig, men flyttede Aaret efter tilbage til Flensborg for at overtage Ledelsen af Duborg-Skolens Afdeling II (Chr. Paulsen-Skolen).

Rektor Dirks har saaledes udført et godt og solidt Pionerarbejde indenfor det danske Mindretalsskolevæsen i Sydslesvig, hvor han kom til at øve sin Manddomsgerning. Men ved Siden af denne betydningsfulde Indsats fik han ogsaa Tid til paa mangfoldige Omraader at deltage i det folkelige danske Arbejde. Det var navnlig Spejderbevægelsen og det kirkelige Arbejde, der havde hans Interesse. Han har været Medlem af den danske Menighedsplejes Bestyrelse og »Gamles Værn« i mange Aar, og i 1941 valgtes han ind i det danske Menighedsraad i Flensborg. Desuden er han Kasserer i Sydslesvigs danske Spejderkorps og Medlem af Dansk Lærerforenings Bestyrelse.

Freudenreich, A. G.

Fabrikant *A. G. Freudenreich*, som den 5. Oktober 1816 blev født i Flensborg, hørte til den Kreds af flensborgske Borgere, der i 1869 besluttede at udgive et dansk Blad i Byen. Han stod i nær Forbindelse med Ahlmann og Krüger, hvis nationale Standpunkt han fuldtud delte. Han var Medlem af »Frederiksgarden« og Medstifter

af den selskabelige Forening »Enigheden«. I en lang Aarrække var han Medlem af Bestyrelsen for dansk Kirke og førte dens Regnskab samtidig med, at han var Kirkeældste i det store Frue Sogn. Efter 1864 virkede han for Bevarelsen af den danske Skole i Flensborg og deltog i Forhandlingerne med Regeringen i Slesvig. Freudenreich stod i nært Venskabsforhold til Plætner og Gustav Johannsen. I 1869 var han en af Deltagerne i den sønderjydske Deputation, som sendtes til Kronprins Frederiks Bryllup. Han døde den 26. November 1887.

Gudme, Margrethe.

Sekretær for det kristelige Ungdomsarbejde i Flensborg og Sydslesvig, *Margrethe Gudme*, fødtes den 19. November 1895 i København. Hun kom i 1930 til Flensborg og har indtil sin Død i 1946 udført et stort og velsignet Arbejde, ikke blot blandt Sydslesvigs danske Ungdom, men ogsaa paa mange andre Omraader. Hun havde paa sin egen stillfærdige Maade let ved at komme i Forbindelse med Befolkningen og navnlig med de Unge. Der er sikkert ikke mange, som under Krigen har haft en saa omfattende Korrespondance med de indkaldte unge Sydslesvigere og deres Paarørende som Margrethe Gudme. De kom til hende med alle deres Sorger og Bekymringer. Paa hendes Initiativ rejstes det smukke danske Menighedshus i Engelsby ved Flensborg, og hun var en ofte benyttet og afholdt Taler ved danske Møder, baade Syd og Nord for Grænsen. Da Margrethe Gudme kom til Flensborg, kunde hun allerede se tilbage paa en smuk Indsats indenfor K. F. U. K.-Arbejdet hjemme i Danmark. Efter endt Uddannelse paa Diakonissestiftelsens Sekretærskole i København havde hun i 10 Aar været Sekretær i Nakskov og Slagelse og i denne Egenskab som dansk Udsending deltaget i K. F. U. K.'s Verdenskongres i Budapest og forskellige store nordiske Stævner. I hvor høj Grad man paaskønnede hendes Arbejde i Sydslesvig fremgaar ogsaa deraf, at man betroede hende flere Tillidshverv udenfor det kristelige Ungdomsarbejdes egentlige Omraade. Hun var Medlem af de danske Sydslesvigeres Fællesraad og Formand for den danske Biblioteksforening for Flensborg og Omegn. Hun døde den 24. Juni 1946.

Hansen, Bernhard.

Da man efter Rektor Dr. Hanssens Død i November 1940 skulde finde en ny Leder til Duborg-Skolen og det danske Skolevæsen Syd for Grænsen, valgte man blandt flere Ansøgere *Bernhard Hansen*, der den Gang var Skoleinspektør ved Sønderborg kommunale Skolevæsen. Han havde i tolv Aar været Lærer og tilsidst Inspektør ved Duborg-Skolen og var saaledes fortrolig med Forholdene i Sydslesvig. I en vanskelig Tid overtog han en Arv efter Dr. Hanssen, der forpligtede, og som stillede endnu større Krav til Efterfølgeren i den Tid, der fulgte efter Tysklands Kapitulation. Bernhard Hansen er født den 23. Januar 1893 paa Thurø. Han søgte efter bestaaet Lærereksamen videre Uddannelse ved Universitetet og Statens Lærerhøjskole samt ved Universitetskursus i Berlin, London og Oslo. Efter at han i fem Aar havde været Lærer i Gilleleje i Nordsjælland, kom han i 1922 til Duborg-Skolen i Flensborg, som han, efter tolv Aars Tjeneste i Forpostarbejdet, forlod i 1934 for at overtage Stillingen som Overlærer ved Mulernes Legatskole i Odense.

Fra 1937, indtil han i 1941 vendte tilbage til sin gamle Skole i Flensborg, var han Skoleinspektør ved Sønderborg kommunale Skolevæsen. Bernhard Hansen er en praktisk Skolemand, der har udgivet flere Afhandlinger om Spørgsmaal, som har Betydning for Skolernes daglige Drift, bl. a. om Skolernes Forsømmelsesprotokol, Elevernes Skoledagbog, Skolernes Karakterkartotek o. s. v. I ganske særlig Grad er han interesseret i Lejrskoleundervisningen. Hans Afhandlinger om denne specielle Skoleform har været banebrydende. Af hans øvrige litterære Virksomhed kan nævnes en Samling Artikler og Taler under Titlen »Dagens Gerning« og den sydslesvigske Skoleforenings Jubilæumsbog »I Fædres Spor«, der begge, ligesom hans øvrige Afhandlinger, er udkommet hos Gjellerup. 1946 overtog han Stillingen som Direktør for det danske Privatskolevæsen i Sydslesvig.

Hansen, Cornelius.

Naar man ser paa den økonomiske Udvikling i Nordslesvig omkring Aarhundredskiftet, lægger man i Byerne Mærke til et Hold driftige, unge Forretningsmænd, der netop paa dette Tidspunkt er ved at arbejde sig frem, og som da grundlægger en Række Virksomheder, der i Dag hører til de førende i Landsdelen. Flere af dem bosatte sig efter udstaaet Læretid i Flensborg og tilførte Handelsstanden her nye Impulser. Blandt dem var *Cornelius Hansen*, født 5. Juni 1876 i Nørby, Løjt Sogn i Aabenraa Amt. Ved Siden af sin omfattende Forretningsvirksomhed fandt han ogsaa Tid til at deltage i det danske Arbejde og blev allerede i 1921 Formand for den danske Skoleforening for Flensborg og Omegn. Under hans rolige og besindige Ledelse skabtes ved Forhandlinger med de tyske Myndigheder det nuværende danske Mindretalsskolevæsen i Flensborg og de sydslesvigske Landdistrikter, og det skyldtes navnlig hans kloge, forretningsmæssige Bedømmelse af Forholdene, naar man aldrig tog sig af større Opgaver, end man kunde magte. Ved Siden af dette Arbejde fandt Cornelius Hansen Tid til at paatage sig endnu flere Tillidshverv. I 1924 valgtes han med de danske Stemmer ind i Flensborg Byraad og havde fra 1929 til 1933 Sæde i Magistraten. I ti Aar var han Meddirektør ved »Union-Banken« og fra 1937 Formand for Bankens Tilsynsraad. I Aarene 1925—27 deltog han som Medlem af det danske Mindretals Delegation i den europæiske Mindretalskongres' Forhandlinger i Geneve. Siden 1938 har han været Formand for det danske Folkeraad i Flensborg og siden 1946 Præsident for den nyoprettede Hovedorganisation »Sydslesvigsk Forening«. Paa alle Omraader var der Brug for hans Evner og Erfaring, men i det danske Mindretals Historie vil hans Navn særlig være knyttet til Skolearbejdet og den danske Skoleforening.

Hanssen, Andreas.

Det var sikkert ikke helt tilfældigt, at Dr. *Andreas Hanssen* kom til at øve sin Manddomsgerning i Flensborg og Sydslesvig, og at det blev ham, der skabte det danske Mindretalsskolevæsen og dermed lagde en fast Grundvold under hele vort folkelige Arbejde i Egnene Syd for den nye danske Statsgrænse. Hans egen Udvikling gjorde ham særlig egnet til at løse denne Opgave. Fra smaa Kaar i Barndomshjemmet i Kjeldby paa Møen, hvor han fødtes den 4. Marts 1879, havde han arbejdet

sig selv frem i Livet og havde derfor stadig en vaagen Sans for Følelser og Længsler hos alle dem, der viste Evne og Vilje til at forbedre deres Kaar. Hans Uddannelse var ikke helt almindelig. Efter bestaaet Lærereksamen ved Seminariet i Vordingborg og flere Aars praktisk Skolegerning blev han med 29 Aar Student og begyndte et akademisk Studium, som i 1915 afsluttedes med Doktorgraden.

Det var Københavns Viceskoledirektør Svane, der i 1921 foranledigede ham til at søge Stillingen som Leder af den danske Realskole i Flensborg. Man var paa det Tidspunkt netop gaaet i Gang med at løse Skoleproblemet hernede. Men alt var endnu uafklaret, og der skulde baade Kærlighed og Mod til at paatage sig dette brydningsfulde Arbejde. Men Viceskoledirektør Svane havde set rigtigt, Andreas Hanssen var den rette Mand til denne Opgave. Han var baade Lærer og Organisator. Under hans sikre Ledelse fik det danske Mindretal efterhaanden sit eget Skolevæsen, og det kulturelle, danske Arbejde gik ind i en rig Udviklingsperiode.

Denne Fremgang skyldtes ikke mindst Dr. Andr. Hanssens rent menneskelige Egenskaber. Gennem Morten Eskesen var hans Interesse blevet vakt for Sønderjylland, og som Historiker nærrede han en dyb og inderlig Kærlighed for alt Dansk. Dertil kom hans stærke, religiøse Overbevisning og Interesse for filosofisk Litteratur og Forskning. Hver Søndag saa man ham paa sin Plads i den lille danske Kirke i Flensborg, og hans egne filosofiske Foredrag plejede at samle mange Tilhørere. Filosofien førte ham ikke bort fra Kirken, den bestyrkede ham kun i hans kristelige Tro. Han var i hele sin Indstilling ikke negativ, men positiv og troede paa det Gode som den stærkeste Magt. Denne Livsopfattelse finder man i hans Taler og Artikler og navnlig i en Række Digte fra denne Tid, som giver os et Indblik i de Tanker og Følelser, der besjælede ham i hans Gerning som Danmarks kulturelle Udsending blandt Danske Syd for Grænsen. Det er Digte, han skrev ud fra en umiddelbar Trang til at give Udtryk for de Tanker, der opstod ved, at han kom i Berøring med Grænselandets mange Problemer. Paa den Maade blev han ogsaa Sydslesvigs første danske Digter, der formaaede at lytte sig til Rytmen i vort folkelige Arbejde, en Digter, der ikke krævede Anerkendelse af den litterære Kritik, men kun vilde sige det, han følte, til Opmuntring for andre. Sin egen Gerning karakteriserer han i et af disse Digte med følgende fire Verslinier:

»Sproget løfter sig af Dvalen.
Dansk er Sindet — Dansk er Talen.
Sprogets Fængsel vil vi sprænge:
Fange var det længe.«

Under Nazismens Stormløb mod de danske Skoler i 1937—38 var det danske Børnetal i Sydslesvig allerede gaaet ned fra 967 til 646, og da Krigen brød ud, frygtede man det værste. Det lykkedes dog at fortsætte Arbejdet, medens Kanonerne tordnede paa Europas Slagmarker, men Dr. Hanssen var da allerede mærket af den Sygdom, der den 17. November 1940 medførte hans Død. Hans Valgsprog var: »Nunquam occidat lux — lad Lyset aldrig slukkes«. Det gav ham Styrke til at gaa ind i et vanskeligt Arbejde og til under alle Forhold at bevare Troen paa dette Arbejdes Fremtid.

Harries, Heinrich.

Den sydslesvigske Digterpræst *Heinrich Harries* er ved Siden af Schack-Staffeldt den betydeligste Repræsentant for en Digtning, der benyttede det tyske Sprog til at give Udtryk for patriotiske, danske Følelser, og som overfor Historien er et Vidnesbyrd om, hvorledes Sprog og Sindelag har kunnet indgaa den særeste Blanding i dette Grænseland. Han blev født den 9. September 1762 som Søn af en lille Sukkerfabrikant i Flensborg. Efter Moderens Ønske læste han Teologi i Kiel og Göttingen, men havde allerede fra sin tidligste Ungdom litterære Interesser. Som Dreng besøgte han Forestillinger af et tysk Teaterselskab, som fandt Sted paa Raadhuset i Flensborg. Sin sidste Skoleundervisning fik han hos Provst Valentin i Boren i Angel, hvor senere en anden fra denne Kreds af dansksindede, tyske Forfattere, Præsten H. N. A. Jensen, havde sin Virkekreds. Først fire Aar efter at Harries i 1786 hos den for sin Danskfjendtlighed kendte Generalsuperintendent Struensee i Slesvig havde taget sin Embedseksamen med første Karakter, fik han Ansættelse i et lille daarligt Kald i Siversted ved Flensborg og giftede sig med Provst Valentiners Datter Ida. I Mellemtiden var han med til i 1788 at starte Flensborgs første Avis og blev gennem de første fem Aar dens betydeligste Medarbejder, medens han samtidig dyrkede sin Digtning. I 1795 forflyttedes han til Brügge i Holsten, hvor han den 28. September 1802 afgik ved Døden. Hans Ven, Pastor Gerh. Holst, der ligeledes havde været med til at starte »Flensburgisches Wochenblatt«, udgav senere hans Digte i Bogform. Et af de første i Samlingen er hans berømte Hymne til Danmark: »O Dania, was glüht bey deinem Namen?« Endnu bedre kendt er dog hans »Lied für den dänischen Unterthan, an seines Königs Geburtstag zu singen«, som er tilegnet Kong Christian VII. Det blev senere af den tyske Digter B. G. Schumacher omdigtet til den preussiske Kongehymne »Heil Dir im Siegerkranz« og var i Kejsertiden obligatorisk i alle tyske Skoler. Det er navnlig dette litterære Tyveri, som har gjort Harries Navn berømt.

Holst, Andreas M. C.

Til den Kreds af danske Forretningsmænd i Flensborg, der modigt vedkendte sig deres danske Sindelag og baade i Afstemningstiden og i de Kampaar, der fulgte efter Grænsedragningen, var med til at bære og støtte det danske Arbejde i Sydslesvig, hører ogsaa Vinhandler *Andreas M. C. Holst*. Han er født den 4. Marts 1878 i Flensborg. Efter Konfirmationen kom han paa Hejls Efterskole og derefter i Vinhandlerlære hos Firmaet Hansen jun. i Flensborg. Senere besøgte han Den jydsk Handelshøjskole i Aarhus og fortsatte derefter sin Uddannelse ved et Firma i København og hos Thomas C. Nissen i Flensborg, hvor han senere blev Prokurist. I 1910 etablerede han sig som selvstændig Forretningsmand i Flensborg og overtog i 1924 ogsaa Thomas C. Nissens Firma, hvor han tidligere havde været Prokurist. Dermed havde han tilkæmpet sig en Plads ved Siden af de store Vinhandlerfirmaer i Flensborg, hvis Afsætningsomraade strakte sig helt ned til Holsten og Hamborg. Fra tysk Side søgte man paa Grund af hans Holdning under Afstemningskampen at boykotte ham, men det lykkedes ikke. Andreas M. C. Holst har i mange Aar været Medlem af den danske »Borgerforening«s Bestyrelse og af »Union-Banken«s Til-

synsraad. Han var endvidere Medlem af »Neue Flensburger Zeitung«s Tilsynsraad og udførte et betydeligt Arbejde i »Sønderjydske Fond«s Uddelingskomité for Flensborg.

Jacobsen, Hans Peter.

Den danskorienterede Bevægelse, som efter Tysklands Kapitulation i 1945 opstod i Sydslesvig, tilførte det danske Arbejde nye Kræfter, som ikke blot fik Betydning i politisk Hensende. Blandt dem maa i første Række nævnes Dr. *H. P. Jacobsen*. Hans Roman »Peter Nogensen«, hvis tyske Udgave udkom i 1947, skaffede ham en ærefuld Plads blandt Grænselandets betydeligste Forfattere. Han blev født i Lysabild paa Als den 10. April 1893, hvor Faderen var Lærer. Familien stammer dog oprindeligt fra Nordjylland. Moderen er af frisisk Herkomst. Senere forflyttedes Faderen til Riseby i Sydslesvig, og efter hans tidlige Død flyttede Moderen med Børnene til Ekernefærde. Her holdt Familien op med at benytte Faderens sønderjydske Modersmaal i Hjemmet. Børnene opdroges i tysk Aand. *H. P. Jacobsen* besøgte Gymnasiet i Flensborg, studerede senere Nationaløkonomi og Historie ved Universitetet i München og valgte efter bestaaet Eksamen den journalistiske Løbebane. Hans Forfatterskab var tidlig præget af Opposition mod den preussiske Magtpolitik. Senere gik han over i Reklamefaget og havde indtil 1933 en ledende Stilling hos det store Bladforlag Rudolf Mosse i Berlin. Han opgav denne Stilling efter Forlagets Ensretning under Nazismen og vendte tilbage til Sydslesvig, for senere, efter et kortvarigt Ophold i München, helt at trække sig tilbage til en lille Landsby i Angel. Da han ikke var Medlem af det nationalsocialistiske Parti, foretrak han paa denne Maade at gaa ubemærket »under Jorden« i sin snævre Hjemstavn. For at undgaa Indkaldelse til Tjeneste ved det tyske Handelskammer i København, saa han sig i 1940 dog nødsaget til at søge Beskæftigelse ved Handelskammeret i Flensborg. Danmarks Besættelse havde givet ham det sidste Stød til fuldkommen at bryde med Fortiden og til at søge Forbindelse med danske Kredse. I 1941 besøgte han Claus Eskildsen i Tønder, og under Samtaler med ham opstod for første Gang Tanken om at skrive »Peter Nogensen«, der skildrer en Sydslesvigers nationale Omvendelse og Tilbagevenden til Danmark. Jacobsen blev dermed en af den nye danskorienterede Bevægelses betydeligste Talsmænd og har i kunstnerisk Form forstaaet at skildre dens psykologiske og sjælelige Baggrund. Han blev det i 1948 startede »Südschleswigsche Heimatzeitung«s første Chefredaktør, men fratraadte efter kort Tid. Den danske Udgave af »Peter Nogensen« udkom 1948.

Jensen, H. N. A.

Angels Historiker, Præsten *H. N. A. Jensen*, er ligesom hans Kaldsfælle, Heinrich Harries, Repræsentant for det tysktalende, dansksindede Sydslesvig. Han er født den 24. April 1802 i Flensborg, studerede fra 1822—26 Teologi ved Universitetet i Kiel og fik efter bestaaet Embedseksamen i 1829 Ansættelse som Kapellan i Stenbjerg i Angel og senere i Gelting. 1845 forflyttedes han til Borne, hvor han fem Aar senere døde. I Kirken i Borne hænger endnu et stort Maleri af ham, og paa Kirkegaarden findes hans Grav med Sandstenskors og en enkel Indskrift. *H. N. A.*

Jensen var dansksindet og har udgivet en lang Række lokalhistoriske Afhandlinger. Hans berømte Bog »Angeln« er et Mønster paa en historisk Monografi. Efter at han havde udsendt sit andet store Værk »Forsøg paa en kirkelig Statistik for Hertugdømmet Slesvig« udnævntes han til Dr. phil. honoris causa ved Kiels Universitet. Hans store efterladte Samlinger erhvervedes af Universitetets Bibliotek. Han døde den 7. Maj 1850 i Borne.

Jensen, Jens Nielsen.

Journalist *Jens Nielsen Jensen* blev født den 10. September 1879 i Østerby i Daler Sogn. Han besøgte her Landsbyskolen, men fik samtidig Privatundervisning hos Redaktør Jessens Broder, Lærer P. Jessen, Daler. Efter Konfirmationen kom han i Landbrugs- og senere i Mejerilære og fik en alsidig Uddannelse paa Mejerier i Nordslesvig, Holsten, Jylland og Langeland. I Foraaret 1905 tog han Eksamen fra Ladelund Mælkeriskole. Senere besøgte han flere Vintre Testrup Højskole og Askov. I 1906 kom han som Journalist til »Hejmdal« og i 1908 til »Flensborg Avis«. I 1914 blev han indkaldt til tysk Krigstjeneste, som for hans Vedkommende varede til 31. Maj 1919. Han laa paa et tysk Lazaret, da Krigen sluttede.

J. N. Jensen har øvet en betydelig Indsats i det folkelige danske Arbejde, baade Nord og Syd for Grænsen. Han er en afholdt Taler ved nationale Møder og har særlig interesseret sig for Ungdomsarbejdet. Efter 1920 var han i en lang Aarrække Medlem af Bestyrelsen for Flensborgs danske Ungdomsforening. Han redigerede i denne Tid Sydslesvigs første og eneste danske Ugeblad, »Holger Danske«. Men ogsaa paa anden Maade tog han Del i det folkelige danske Arbejde. I 1922 valgtes han til Formand for Foreningen »Ydun«, og gennem mange Aar har han som Formand ledet Arbejdet i »Den slesvigske Forening« 1. Distrikt i Flensborg.

Jensen har altid interesseret sig for Afholdssagen. Han var med til at oprette »Nordslesvigs Afholdsforening« og redigerede Foreningens Medlemsblad, indtil det standsedes ved Krigens Udbrud i 1914. Desuden redigerede han under Redaktør H. Jessens Sygdom »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende«s Mejeriafdeling, og fra Redaktørens Død til Krigens Udbrud paatog han sig hele Redaktionen. Den 13. Oktober 1946 valgtes han paa den danske Liste ind i Flensborgs Byraad, men blev ikke genvalgt ved Valget den 24. Oktober 1948.

Jessen, Elise.

Cand. mag. *Elise (Eli) Jessen*, født Dybdal, blev den 3. April 1898 født i Ribe, hvor Faderen, cand. theol. og cand. mag. Christian Dybdal, var Lektor ved Katedralskolen. Efter at hun i 1916 havde taget Studentereksamen, besøgte hun Askov Højskole, men fortsatte senere sit Studium i København, som 1927 afsluttedes med cand. mag. Eksamen med Fransk som Bifag og Engelsk som Hovedfag. I 1929 blev hun gift med Redaktør Jessens Søn, cand. jur. Tage Jessen, der efter afsluttet Studium et Aar iforvejen var vendt tilbage til Faderens Blad i Flensborg. Eli Jessen var opvokset i et nationalt og sønderjydsk interesseret Hjem og tog straks levende Del i det danske Arbejde Syd for Grænsen. Hun valgtes ind i Skoleforeningens og Biblioteksforeningens Bestyrelse og ydede paa mange Maader sin Hjælp i det filan-

tropiske Arbejde. Under Krigen, hvor det var vanskeligt at skaffe Erstatning for de indkaldte danske Lærere, paatog hun sig Franskundervisningen ved Duborg-Skolen. Den 11. Maj 1943 underviste hun for sidste Gang paa Skolen og gennemgik Alphonse Daudets Novelle »La dernière classe«, der skildrer den sidste Time i Fransk i en elsassisk Skole. Undervisningen blev afbrudt af Luftalarm, og da det trak ud med de engelske Maskiners Ankomst over Byen, gik hun hjem. Her sendte hun Pigen ned i Kælderen, men da hun vilde følge efter, rantes Huset af en Bombe; hun blev alvorligt kvæstet og døde tre Timer senere paa Diakonissestiftelsen i Flensborg.

Jessen, Marie.

Redaktør Jessens Hustru, *Marie Jessen*, blev født den 14. December 1859 i Horsens som Datter af Oberst Axel Fibiger og Marie Fibiger, født Fogh. Sin Barndom tilbragte hun i København, hvor hun gik paa Frk. Kruses Skole og havde A. D. Jørgensen som Historielærer. Skolens Forstanderinde var en Datter af den sydslesvigske Patriot Johan Kruse. Marie Fibiger forberedte sig senere paa Frk. Zahles Skole til Lærerindeeksamen. Paa en Rejse til Sønderjylland i 1883, hvor hun bl. a. kom i Forbindelse med J. P. Reimers og N. J. H. Skrumsager, lærte hun sin senere Ægtefælle, Redaktør Jens Jessen, at kende, til hvem hun den 5. August 1887 blev viet i Vartov Kirkesal. Brylluppet fandt Sted imellem to af Redaktør Jessens Fængselsophold. De nygifte vendte den 8. Oktober over Kiel tilbage til Flensborg, og Dagen efter maatte Jessen melde sig til Afsoning af en ny Frihedsstraf. Fru Jessen, der fra Barndommen var stærkt interesseret i nationale og politiske Forhold, tog ivrig Del i sin Mands Arbejde. Hun udgav sammen med ham en dansk Stavebog og samlede, efter at Jessen i 1902 var blevet valgt til Rigsdagsmand, unge flensborgske Piger til Aftenkursus i Dansk og nationalt Samvær i sit Hjem. Efter Jessens Død fortsatte hun indtil 1930 Udgivelsen af »Flensborg Avis« og redigerede selv Avisens Søndagsblad. Fra det nævnte Tidspunkt blev Bladet overtaget af et Aktieselskab. Sine sidste Aar levede hun sammen med Datteren Dagmar paa »Fjordmark« i Kollund, hvor hun den 7. Juni 1935 afgik ved Døden. Villaen »Fjordmark« overgik ved »Sønderjydsk Fond«s Medvirken i 1937 til »Julemærke Komitéen«.

Jessen, Tage.

Redaktør, cand. jur. *Tage Jessen*, der, efter at han havde taget juridisk Embeds-eksamen ved Københavns Universitet, vendte tilbage til Sydslesvig for at fortsætte Faderens, Redaktør Jens Jessens nationale Gerning, er født den 5. September 1898 i Sommervillaen »Fjordmark« i Kollund. Han besøgte fra sit syvende Aar den preussiske Latinskole i Flensborg, som han i Februar 1917 forlod med Studentereksamen. I et Par Maaneder var han Medarbejder ved »Flensborg Avis«, indtil han indkaldtes til tysk Militærtjeneste. I Afstemningstiden deltog han som Redaktør ved det tyskskrevne danske Blad »Vort Land« og paa anden Maade i det danske Arbejde i Mellemslesvig og fortsatte derefter sine Studier ved Københavns Universitet, som han den 7. Juni 1928 afsluttede med juridisk Embedseksamen. Derefter vendte han tilbage til »Flensborg Avis« og beskæftigedes tillige paa det danske Generalsekretariat. Efter korte journalistiske Studieophold ved »Fyns Tidende« og »Jyllands-Po-

sten« valgtes han i August 1930 til Formand for »Den slesvigske Forening« i Flensborg, og efter Redaktør P. Simonsens Død udnævntes han til Medredaktør ved »Flensborg Avis«. Redaktør Jessen har arvet sin Faders Talegaver og er kendt for sin politiske Realitetssans. Han har været bosat i Flensborg indtil 19. Maj 1943, hvor hans Hustru, cand. mag. Eli Jessen, født Dybdal, dræbtes og hans Hjem udslettedes under et Luftangreb. Han har siden boet i sin afdøde Søsters Villa »Lille Fjordmark« i Kollund. I September 1945 bad han sig af principielle Grunde og af Helbredshensyn fritaget for Formandshvervet i »Den slesvigske Forening« og udnævntes til Foreningens Æresformand.

Johannsen, Aleksandra.

Gustav Johannsens Datter, *Aleksandra Johannsen*, blev født den 18. November 1864 i Flensborg. I sine yngre Aar virkede hun som Lærerinde flere Steder i Nord-slesvig, men efter at der i 1890 var oprettet en dansk Bogsamling i Gustav Johannsens Hjem i Flensborg, blev hun som Bibliotekar knyttet til denne og udførte her i 30 Aar et trofast Arbejde for det danske Sprogs Bevarelse i de danske Hjem i Byen. Da Bogsamlingen i 1920 indlemmedes i det nyoprettede store Bibliotek paa »Flensborghus«, flyttede Aleksandra Johannsen med over i den nye, større Virksomhed, hvor hun virkede indtil sin Død i 1927. Hendes Navn er uløseligt knyttet til det danske Bogarbejde i Sydslesvig, men udenfor dette Arbejdsomraade har hun samtidig øvet en betydningsfuld Indsats i det humanitære Arbejde i Flensborg. Ved den flensborgske Sygeplejeforenings Oprettelse i 1913 valgtes hun til dens Sekretær, og fra 1917 til 1927 var hun tillige Foreningens Formand.

Johannsen, Svend.

Lederen af den danske »Ansgar-Skole« i Slesvig, cand. theol. *Svend Johannsen*, er den 15. Oktober 1903 født i Flensborg. Han besøgte først den tyske højere Realskole i Byen, men blev i 1920 af politiske Grunde bortvist fra Skolen. Efter at han i 1923 havde taget Studentereksamen ved Katedralskolen i Haderslev, fortsatte han sine Studier ved Universitetet i København, hvor han i 1930 tog teologisk Embedseksamen, som efter yderligere to Aars Læsning paa K.F.U.M.'s Seminarium i København i 1932 suppleredes med dansk Lærereksamen. Johannsen ansattes derefter ved Duborg-Skolen i Flensborg, men forflyttedes allerede i August 1933 til Slesvig, hvor han overtog Ledelsen af den i November 1930 oprettede danske Privatskole. Hans Navn har derefter uløseligt været knyttet til det danske Arbejde i det sydligste Slesvig, hvor han har ydet en betydelig Indsats, ikke blot paa Skolens, men snart sagt alle andre Omraader af det nationale Arbejde paa Grænsen af det danske Folkeomraade. Kort efter Danmarks Besættelse i 1940 arresteredes han for tysk fjendtlig Holdning og sad derefter fra 29. Maj 1940 til 16. September 1941 som Fange i Koncentrationslejren Sachsenhausen-Oranienburg. Efter Løsladelsen idømtes han Byarrest i Slesvig, som varede indtil Tysklands Kapitulation i 1945. I Maj 1945 udnævntes han til Viceborgmester i Slesvig By og blev 1948 genvalgt som Medlem af Byraadet. Han udgav under Krigen i 1944 et lille Skrift »Guds Vilje og vor Tids Ulykker«, som er helliget »Mindet om de unge Sydslesvigere, der med

Danmark i Hjertet ofrede Livet under Udøvelsen af deres Statsborgerpligt«, og har endvidere skrevet »En redelig Løsning« (1945), »To Taler« (1946), »6 Prædikener« (1946). 1948 overtog han midlertidigt det redaktionelle Ansvar for »Südschleswigsche Heimatzeitung«, der er Organ for Sydslesvigsk Vælgerforening, hvis Formandskab han samme Aar havde overtaget.

Kjems, Anna.

Anna Kjems er født den 5. Juli 1893 i Ballum i Nordslesvig. Hendes Forældre er Hans og Hansigne Lorenzen, der begge paa fremtrædende Maade har deltaget i Nationalitetsskampen i Sønderjylland før 1914. Hansigne Lorenzen udgav under Forfatternavnet »Sven Tange« flere sønderjydske Romaner og nationale Digtsamlinger, der fandt en stor Læsekreds og gjorde hendes Navn kendt baade i Sønderjylland og i Danmark. Datteren Anna besøgte forskellige Tegne- og Husflidskursus i København og afsluttede sin Uddannelse med Forskolelærerindeuddannelsen fra Hoven ved Varde. Det var allerede fra Ungdommen hendes Ønske at faa en Gerning i det nationale Arbejde, og dette Ønske gik i Opfyldelse, da hun som nygift i 1919 kom til Skibelund og senere til Sydslesvig. Her har hun sammen med sin Mand gjort Harreslev til et Midtpunkt for det nationale Arbejde paa Landet. Hun blev en afholdt Taler ved utallige Møder, baade i Sydslesvig og i Danmark, hun samlede Kvinder og unge Piger fra danske Hjem Syd for Grænsen til Møder, Sykursus o. s. v. og oprettede i Harreslev sin egen Væveskole. I mange Aar har hun været Formand for »Slesvigsk Kvindeforening«, og indtil Krigen standsede Arbejdet Medlem af Bestyrelsen for »Sydslesvigsk Hjemmeflid«, der havde sit eget Kontor og Udsalg i Flensborg.

Kjems, Niels.

Da man efter Afstemningen i 1920 blev stillet overfor den Opgave at skabe nye Rammer om et fremtidigt, folkeligt dansk Arbejde i Sydslesvig, følte man stærkt Savnet af egnede Kræfter, der kunde gaa ind i en Gerning i de mellemslesvigiske Landdistrikter. Blandt dem, der den Gang meldte sig frivilligt til denne Forposttjeneste, var Ægteparret *Anna* og *Niels Kjems*. De fik deres faste Virkested i Landsbyen Harreslev, Nord for Flensborg, hvor man havde købt en tidligere tysk Kro og indrettet den til dansk Forsamlingshus. Herfra kom Ægteparret Kjems til i over tyve Aar at øve en national Indsats, der efterhaanden strakte sig over store Dele af Sydslesvig. Niels Kjems er født den 26. Maj 1888 paa »Kjemsgaard« tæt ved Kongeaaens sydlige Bred. Han var som Dreng Elev paa Skibelund og Askov Sløjdscole og besøgte senere bl. a. Vallekilde og Askov. I Tiden forud for den første Verdenskrig opholdt han sig i København og søgte her Uddannelse i Gymnastik og paa Statens Lærerhøjskole. Her kom han i Forbindelse med Niels Bukh, som han fulgte til Gymnastikopvisninger i Paris og Stockholm. Da Krigen brød ud, blev han indkaldt og gjorde under hele Krigen Tjeneste paa Vestfronten. I 1919 indgik han, efter sin Hjemkomst fra Krigen, Ægteskab med Anna Lorenzen fra Ballum. Han var da allerede blevet Lærer ved Skibelund Efterskole, hvor han havde sin Gerning, indtil han og hans Hustru i 1922 rejste til Harreslev i Sydslesvig. Kjems er født statsløs, men fik tysk Statsborgerret ved Optantkonventionen. I 1920 opte-

rede han for Tyskland ud fra den Tanke, at han saa var mere frit stillet under et senere Arbejde i Sydslesvig. Det, der tilskyndede ham til dette Skridt, var de daarlige Erfaringer, Faderen havde gjort som dansk Statsborger under Nationalitetskampen i Nordslesvig. Men han kom ogsaa fuldt ud til at paatage sig Konsekvenserne af dette Offer, han bragte for det danske Arbejde i Sydslesvig, da han under den lige afsluttede 2. Verdenskrig i November 1944 paany indkaldtes til tysk Militærtjeneste. Denne Gang slap han dog med at deltage i Krigsfangebevogtningen i Nærheden af Flensborg.

Kronika, Jacob.

Redaktør *J. Kronika* er født d. 8. Januar 1897 i Broager som Søn af Bogholder K. og opvokset i Flensborg, hvor han har taget Studentereksamen. Derefter paa-begyndte han under den første Verdenskrig frie Studier i Kiel og fortsatte efter Krigen, i hvilken han deltog fra 1916—18, i København. Under Afstemningskampen i 2. Zone vakttes hans Interesse, og han deltog med stor Interesse i det nationale Arbejde bl. a. som Sekretær for Mellemslesvigske Udvalg. I November 1919 blev han sammen med Lærer Julius Bogensee redaktionel Leder af det paa Tysk skrevne Blad »Flensburger Norddeutsche Zeitung«. Da det danske Generalsekretariat blev oprettet i 1924, blev Kronika denne Institutions første Generalsekretær, og i 1925 overtog han sammen med Redaktør Ernst Christiansen, hvem han stod meget nær, Videreførelsen af den paa Tysk skrevne danske Presse, som udkom under Titlen »Der Schleswiger«. En Tid var han desuden Formand for Sammenslutningen af de danske Ungdomsforeninger i Sydslesvig.

1932 kom K. til Berlin som »Flensborg Avis«s Korrespondent og virkede som saadan, indtil Propagandaministeriet udstedte Forbud mod denne hans Virksomhed. Fra 1933 var han tillige blevet »Nationaltidende«s berlinske Redaktør, fra 1940—1945 var han i samme Egenskab knyttet til »Svenska Dagbladet« i Stockholm og var en Aarrække Korrespondent til »Aarhus Stiftstidende« og »Aalborg Stiftstidende«. Under sit Ophold i Berlin gennemgik K. en bemærkelsesværdig journalistisk Udvikling. Han forstod som faa at skaffe sig gode Forbindelser og var altid meget vel underrettet om Forholdene i det tyske Rige. Hans paa stor Viden og Erfaring opbyggede Artikler vandt sig et stort Publikum baade i Danmark og Sverige, og man lagde i politiske Kredse stor Vægt paa de Efterretninger, de indeholdt. Hans Anseelse blandt Kolleger i Berlin førte ham ind i Bestyrelsen for den udenlandske Presses Foreninger i Berlin, ligesom han var en af de udenlandske Journalisters Tilidsmænd over for de tyske Presse-Autoriteter.

Under hele sit Ophold i Berlin, der først afbrødes ved Kapitulationen, der medførte nogle Ugers Ophold for ham i Rusland, var K. det danske Mindretals Talsmand over for de tyske Myndigheder og har i denne Egenskab gjort Danskheden og sine Landsmænd betydelige Tjenester.

K. har bl. a. skrevet det sydslesvigske Scenespil »Enten — eller«, Bogen »Toner af Grænsesangen«, Romanerne »Revolution« og »Berlins Undergang«, en fremragende journalistisk Dokumentation af de frygtelige Tilstande, der herskede i den tyske Hovedstad i Dagene før dens Kapitulation.

Kruse, Johan Henrik Jess.

Værkmester *Johan Kruse* er det tysktalende, dansksindede, jævne Borgerkabs Repræsentant i Sydslesvig, som under det slesvig-holstenske Røre hverken lod sig true eller friste til at svigte deres danske Konge og Fædreland. Han blev født den 5. November 1805 i Ekernførde og bosatte sig i 1833 som Hjulmager i Flensborg, hvor han som dygtig Haandværker snart blev Husejer med eget Værksted. Hans første Indsats i det nationale Arbejde blev en Genoplivelse af det gamle St. Knudsgilde, hvis nuværende Gildehus han lod opføre i 1844. Som Belønning for hans Fortjeneste for Gildet fik han i 1846 overrakt en Æressabel, som endnu er i Gildets Eje. Under det slesvig-holstenske Oprør i 1848 blev Kruse sammen med tre andre flensborgske Patrioter arresteret og ført til Rensborg. Det lykkedes ham dog at flygte fra Fangenskab og at slaa sig igennem til Sønderborg, hvor han fik Foretræde hos Kongen. Efter Vaabenstilstanden i 1849 vendte han tilbage til sit Hjem i Flensborg. Under den anden slesvigske Krig deltog han i General Schleppegrells Stab i Slaget ved Isted og udmærkedes med Dannebrogsmændenes Hæderstegn. I November 1850 blev han paa Krigsministeriets Foranledning ansat som Værkmester ved Arbejds- og Straffeanstalten i Flensborg. I 1857 udnævntes han til Æresoldermand i Knudsgildet. Desuden var han som Medlem af Skolekommissionen Kasserer og Regnskabsfører for den danske Borger-skole i Flensborg og et virksomt Medlem af den danske Menigheds Understøttelsesforening for værdige Trængende. Kong Frederik VII., der ofte kom til St. Knudsgildet, satte stor Pris paa Kruse og indbød ham gentagne Gange til Taffel paa Lyksborg Slot. Værkmester Kruse, der var opvokset i et plattysk talende Hjem, lærte aldrig rigtig at tale Dansk, men der fandtes paa hans Tid ikke mange, som med større Nidkærhed arbejdede for Danskhedens Sag i Flensborg. Han døde den 21. August 1859 og begravedes fra Helligaandskirken. St. Knudsbrødrene paraderede, og i Spidsen for det store Ligfølge gik Byens Overpræsident og den kommanderende Generals Stabschef. Efter hans Død bevilgede Kongen Kruses Familie en aarlig Understøttelse paa 300 Rdlr. af Civillisten.

Køedt, Andreas Peschcke.

Flensborgeren *Andreas Peschcke Køedt* er en kendt Skikkelse indenfor den danske Handel og fik afgørende Indflydelse paa Danmarks Frihandelspolitik og Toldloven fra 1908. Han er født den 22. September 1845 i Adelby ved Flensborg. Faderen var Skibsfører. Efter at Sønnen havde faaet sin Købmandsuddannelse i Flensborg, rejste han til England, hvor han i 1875 etablerede sig som selvstændig Forretningsmand. Senere oprettede han det store Varehus »Messen« paa Købmagergade i København. I 1895 valgtes han ind i Rigsdagen og var med til at oprette Venstrereformpartiet. Han døde den 10. Maj 1929.

Larsen, Poul.

Den store danske Industrileder fra Tiden omkring Aarhundredskiftet, *Poul Larsen*, er ligesom Peschcke Køedt Søn af en flensborgsk Skibskaptajn. Han blev født den 21. Marts 1859 i Flensborg og kom efter Konfirmationen i Lære paa en Maskinfabrik. Med 23 Aar bestod han Eksamen som Civilingeniør ved Polyteknisk

Lærestalt i København og fik, efter et Ophold i England, Ansættelse som Konstruktør hos Ingeniørfirmaet F. L. Smidth & Co. Efter at han i 1866 var blevet Medindehaver af Firmaet, drev han sammen med Alexander Foss dette frem til et Verdensforetagende med store Datterselskaber i New York, London og Lybæk. Hans Indflydelse strakte sig tilsidst ud til mange Omraader indenfor dansk Industri. Han blev én af de faa Industriledere af Verdensformat, Danmark har haft. Han døde den 10. Maj 1935.

Lassen, Henrik.

Den lassenske Slægtsgaard i Strukstrup har siden 1920 været Midtpunkt for det danske Arbejde i det sydlige Angel, og Navnet *Henrik Lassen* blev i Aarene efter Grænsedragningen kendt over hele Danmark. Det gamle Strukstrup-Herred førte et Egetræ i sit Vaabenskjold, og dette gamle Herreds-Symbol kan med fuld Ret ogsaa anvendes paa Familien Lassens nationale Holdning gennem Tiderne. De lod sig ikke rokke og gav Læ til Ungskoven, der, hvor de stod. Den gamle Slægtsgaard har været i Familiens Eje siden 1793. Henrik Lassen fødtes her den 21. September 1839. Som Skoledreng oplevede han Trearskrigen, og som 25-aarig ung Mand kæmpede han i 1864 ved 12. Regiment paa dansk Side mod de fremmede Erobrere. Han har som gammel Mand fortalt om »Danevirke-Natten«, da de udmattede danske Tropper ad islagte Veje gik tilbage til Dybbøl. Han selv marcherede da i Træsko fra Kidskelund til Sønderborg, fordi han efter et Hvil ikke kunde faa de vaade Støvler paa igen. Hans Livserindringer udkom i 1935 i Bogform hos »Slesvigsk Forlag«, efter at de i Forvejen havde været offentliggjort i »Grænsevagten«. Der findes her mange interessante Træk fra Sydslesvig. Henrik Lassen fortæller lige fængslende om de gamle Marknavne, Kong Frederik VII.'s Besøg i Sønder-Brarup og den bevægede Afstemningstid i 1920. Efter 1864 opterede han for Danmark, men fik Lov til at blive boende i Sydslesvig, i de første Aar ganske vist ikke uden kortere ufrivillige Ophold udenfor Tysklands Grænser. Som ungt Menneske havde han været paa Rødding Højskole, og dette fik varig Betydning for ham i hans senere Liv. Her traf han paa en Udflugt ogsaa første Gang Morten Eskesen, der senere skulde blive en stadig og kær Gæst i hans Hjem i Strukstrup. Ved Krigens Udbrud i 1914 blev baade Henrik og Peter Lassen arresteret og ført til Slesvig, men efter 13 Dages Fængselsophold løsladt igen. I 1923 foretog det tyske Politi i Forbindelse med de saakaldte »Kanalstatsplaner« igen en Husundersøgelse paa Gaarden i Strukstrup, men fandt heller ikke denne Gang noget, der kunde tages som et Bevis for landsforræderiske Handlinger. Man holdt sig her i hele sin Færd strengt paa Lovens Grund. Henrik Lassen oplevede sammen med sin Hustru at kunne fejre baade Diamant- og Kron-diamantbryllup, og da saa man blandt de mange danske og tyske Gæster paa Gaarden ogsaa Repræsentanter for de højeste tyske Myndigheder. Man havde paa tysk Side affundet sig med Slægtens og Hjemmets Danskhed. Henrik Lassen døde den 30. September 1934 i Strukstrup.

Lassen, Peter Dellef.

I Aaret 1939, kort inden den anden Verdenskrig brød ud, afsløredes der paa

den Lassenske Slægtsgaard i Strukstrup i Angel en Mindesten med Ordene: »Her virkede Peter Lassen 1866—1938«. I en Mindetale betegnede P. Grau Lassen som den trofaste, stoute og ubøjelige danske Sydslesviger, og saadan vil han huskes i Historien. Han var ligesom Faderen Henrik Lassen en af de mest særprægede Skikkelser indenfor den sydslesvigske Danskheds Rækker, der uden at gaa paa Akkord og uden Hensyn til skiftende Tider og Forhold hævdede sit Standpunkt, at hele Slesvig ned til Ejderen burde forenes med Danmark. Det blev han ved med at hævde, ogsaa efter Grænseafgørelsen i 1920, og efter Systemskiftet i 1933 var han frimodig nok til offentlig at betegne Nazismens Lære om »Blod og Jord« som en Opfordring til de fortyskede Sydslesvigere om at vende tilbage til deres oprindelige danske Nationalitet. Fra nazistisk Side blev denne Fortolkning af Partiets fornemste Trosætning taget ham meget ilde op. P. Lassen forsvarede sig i et skarpt Ordskifte med »Deutsches Auslandsinstitut« i Stuttgart, men derefter begyndte det hemmelige Statspoliti at holde et vaagent Øje med ham. Der udstedtes Forbud mod de periodiske Brochurer paa Tysk, som han paa det »Sydslesvigske Aktionsudvalg«s Vegne havde udgivet siden 1925, og i Juli 1937 arresteredes han selv ved Grænseovergangen til Padborg, da han vendte hjem fra en Rejse i Danmark. Efter en grundig Undersøgelse af hans Forhold og en Ransagning paa Gaarden maatte han dog løslades igen, men fra det Tidspunkt og til hans Død den 27. Maj 1938 var hans Pen bundet og hans nationale Virkemulighed stærkt begrænset. Peter Detlef Lassen blev født den 18. Februar 1866 i Strukstrup. Efter et Besøg paa H. M. Toftes Landbrugsskole »Aagaard« i Sydslesvig og paa Dalum arbejdede han hjemme paa Fødegaarden, som Faderen afstod til ham i 1925, efter at han siden 1909 havde haft den i Forpagtning. Hans faglige Dygtighed skaffede ham mange Tillidshverv indenfor Sydangels Landbrug. I en lang Aarrække var han Sekretær i Hesteavlforeningen for Sydangel og Formand for Kvægavlforeningen i Strukstrup Sogn. Desuden ledede han Strukstrup Sogns Spare- og Laanekasse, som i Midten af det forrige Aarhundrede var blevet oprettet af hans Bedstefader. I Afstemningstiden mistede han de fleste af disse Tillidsposter, men fik derved Tid til mere at kunne hellige sig det danske Arbejde. Fra 1922 til sin Død var han Formand for Den slesvigske Forening for Gottorp Amt, og fra 1925 til 1933 havde han Sæde i Amtsraadet. I en lang Aarrække redigerede han »Südschleswigsche Flugschriften« og naaede desuden at skrive sin Bog »Angelbominder«. Hans Død følte som et smerteligt Tab i de danske Kredse i Sydslesvig. Ved hans Jordefærd var den lille lavloftede Kirke i Strukstrup optaget til sidste Plads.

Lausten, Laust Kasper.

Blandt de Mænd, der efter Afstemningsnederlaget i 1920 genrejste det danske Arbejde Syd for Grænsen, huskes *L. K. Lausten* som den rolige og myndige Leder af »Den slesvigske Forening«, den da nyoprettede danske Hovedorganisation i Flensborg. I otte Aar, fra 1922 til 1930, var han dens Formand, og under hans Ledelse opnaaedes den store Valgsejr i 1924, hvor 8 danske Repræsentanter rykkede ind i Flensborg Byraad. Lausten stod som Repræsentant for den klare danske Bekendelse, der efter hans Mening maatte manifestere sig ved ethvert Valg og uden

Hensyn til, om der var Haab om at opnaa praktiske Resultater. Han traadte tilbage, da et Flertal blandt Tillidsmændene i 1930 vedtog ikke længere at ville deltage i de tyske Rigsdags- og Landdagsvalg.

L. K. Lausten fødtes den 29. April 1874 i Nørby ved Visby i Nordslesvig. Han besøgte Skolen i Visby og kom efter Konfirmationen i 1889 i Typograflære ved »Flensborg Avis«. I 50 Aar virkede han derefter ved Bladet, de sidste 27 Aar som Faktor. I en meget ung Alder begyndte han at deltage i det danske Foreningsliv og fik efterhaanden overdraget mange Tillidshverv. Han var saaledes i 15 Aar Formand for Foreningen »Ydun« og i sytten Aar Sprogforeningens Tillidsmand, bl. a. med det Hverv at forvalte Foreningens Bogsamling i Flensborg. Samtidig var han Tillidsmand for den danske Foredragsforening og senere ogsaa for Vælgerforeningen. I Afstemningstiden valgtes han ind i Vælgerforeningens Tilsynsraad.

Efter sit 50 Aars-Jubilæum i 1939 opgav Lausten sit Arbejde ved »Flensborg Avis« og bosatte sig i Sosti ved Kobbermølle-Bugten. Men her tager han stadig Del i det folkelige danske Arbejde og er bl. a. valgt til Formand for den stedlige danske Sammenslutning. Han har i Aarenes Løb skrevet en lang Række Artikler om nationale Forhold, baade i »Flensborg Avis« og i kongerigske Blade, og været Taler ved mange Møder i Flensborg og hjemme i Danmark. Han er gift med Anna Lucie Matthiesen, født i Gammelgab ved Broager, og hans Hustru har ligesom han selv taget virksom Del i det danske Foreningsarbejde, navnlig indenfor »Flensborg Sygeplejeforening« og »Gamles Værn«.

Lieb, Johan.

»Den slesvigske Forening«s mangeaarige Sekretær og Leder af det danske Generalsekretariat i Flensborg, fhv. Bogholder *Johan Lieb*, blev født den 9. November 1884 i Flensborg, hvor hans Fader var Direktør ved den danske »Spare- og Laanekasse for Flensborg og Omegn«. Efter at have afsluttet sin Skolegang med en til dansk Præliminæreksamen svarende Eksamen ved den flensborgske Overrealskole, kom han i Købmandslære og fik efter endt fireaarig Læretid Ansættelse ved Privatbanken i Flensborg. Efter to Aars Ansættelse ved det store Jernfirma G. Schmidt & Co. i Bremen vendte han tilbage til sit Lærefirma J. J. Nöbbes Eftflg. i Flensborg, hvor han gennem en lang Arrække virkede som Rejsende, Bogholder og Disponent, indtil Firmaet blev opløst i 1930. Lieb lagde aldrig Skjul paa sit danske Sindelag, men nød alligevel betydelig Anseelse i tyske Forretningskredse. Han fungerede saaledes i otte Aar som Sekretær for den slesvigske Afdeling af Jernhandlerforeningen. Fra sin tidligste Ungdom har han taget Del i det nationale danske Arbejde. Sammen med sin Fader organiserede han Foredragsforeningens Arbejde i flere flensborgske Distrikter, han var Næstformand for »Vælgerforeningen« i St. Hans Sogn og senere for »Den slesvigske Forening«s 16. Distrikt, desuden Medlem af Foreningens Hovedbestyrelse og Protokolfører for Forretningsudvalget. I 1930 fik han Ansættelse som Foreningens Sekretær og Leder af det danske Generalsekretariat, og her kom han selv til at øve en betydelig Indsats i det folkelige danske Arbejde indtil hans bratte Død den 3. Maj 1945.

Linnemann, Willy-August.

Sydslesvig har i Tiden efter 1920 kun frembragt en betydelig Kunstner, Forfatteren *Willy-August Linnemann*. Men han er til Gengæld ogsaa et levende Vidnesbyrd om, hvad dansk Skoleundervisning har betydet for de senere Aars aandelige Vækkelse i disse nationalt forsømte Egne. Han har i seks Aar paa Duborg-Skolen i Flensborg været under Paavirkning af en Ungdomsopdragelse, hvis Motto Eleverne dagligt havde for Øje i den grundtvigske Indskrift, der staar paa Festsalens Talerstol: »Motersmaal er vort Hjertesprog«. Uden et dansk Skolearbejde, udført i denne Aand, vilde Sydslesvig ikke kunne have ydet det af Linnemann skabte Bidrag til den danske Litteratur. Den unge sydslesvigske Forfatter er Søn af Teglværksarbejder August Linnemann og Hansigne, født Jørgensen. Han blev født den 4. Juni 1914 paa Harreslevmark ved Flensborg. Efter fire obligatoriske Skoleaar i den tyske Kommuneskole paa Harreslevmark gik han 6 Aar paa Duborg-Skolen i Flensborg og kom senere til Vestjydsk Kostskole i Tarm, hvor han tog Studentereksamen i 1933. Han studerede derefter Kulturhistorie og var i Vinteren 1934—35 Elev paa Askov Folkehøjskole. I Studietiden foretog han samtidig større Udenlandsrejser til Sverige, Tyskland, Frankrig og Belgien. I 1939 udkom hans første Sydslesvig-Roman »Sangen om de lyse Nætter«, som i 1945 efterfulgtes af »Natten før Freden«, der skildrer en Sydslesvigers Deltagelse i den danske Frihedskamp og blev dette Aars »best seller« paa det danske Bogmarked. Hans øvrige Produktion omfatter foruden Noveller og Kronikker et Hørspil »Om Døden og Kærligheden« (1943) og et Skuespil »Slesvig«, som i Februar 1946 havde Premiére paa Folketeatret i København. Willy-August Linnemann er gift med Lisbeth Møller-Jensen, Datter af Maler og Arkitekt Jens Møller-Jensen, Stifteren af »Skolen for Dansk Kunsthaandværk«.

Locher, Carl Ludvig Thielsen.

Den flensborgske Maler og Raderer *C. L. Th. Locher* fik, ligesom Sydslesvigeren H. V. Bissen indenfor Billedhuggerkunsten, stor Indflydelse paa Maler- og navnlig Radererkunsten i Danmark. Han fødtes i Flensborg den 21. November 1851 og døde den 20. December 1915 paa Skagen. Locher kan betegnes som den første danske Skagen-Kunstner. Han var P. S. Krøyers og Ægteparret Anchers Læremester. Han efterlod sig ca. 60 Raderinger. I denne Kunststart hører Locher til de mest produktive danske Kunstnere. Et af hans Malerier (Ud for Hornbæk) købtes af den tyske Kejser Wilhelm II og fik Plads i hans Arbejdsværelse, et andet erhvervedes af den russiske Kejser. Mest kendt er hans Radering »Fiskere paa Skagen«.

Lorenzen, Andreas Peter.

Den kendte sydslesvigske Folkemindesamler *Andreas Peter Lorenzen* blev født den 20. Oktober 1887 i Rinkenæs. Senere flyttede Faderen, Smedemester Christian Hansen Lorenzen til Ellund i Sydslesvig. Her besøgte den da 11-aarige Andreas den tyske Skole og maatte allerede da døje meget for sit danske Sindelags Skyld. Senere kom han paa Højskole i Danmark, og efter den første Verdenskrig meldte han sig omgaaende til det danske Arbejde i Sydslesvig. Det var en stor Skuffelse for

ham, at Sydslesvig ikke kom med til Danmark, men han fortsatte Arbejdet under de nye Forhold og tog en Opgave op, som han paa Grund af sit venlige Væsen og Evnen til at tale med Mennesker havde særlige Forudsætninger for at kunne løse. Han blev Sydslesvigs danske Folkemindesamler. Hans Optegnelser af, hvad Folk kunde huske fra den danske Tid, af Sagn og Fortællinger, der endnu lever blandt Befolkningen, blev efterhaanden en fyldig Samling, som i Dag opbevares paa Det kongelige Bibliotek i København. Efter Nazismens Magtovertagelse kom der trange Tider for Andreas Lorenzen og hans Familie, der da var bosat i *Damholm*, midt i Angel. Men efter Kapitulationen 1945 var han straks rede til at tage fat igen, og han blev da det faste Midtpunkt for det meget omfattende danske Arbejde i Havetoft Sogn. Paa hans Initiativ oprettedes der en dansk Skole i Damholm og en dansk Menighed, der senere fik sin egen Præst. Desværre opnaede han ikke den Lykke at se den Sæd gro op, som han havde været med til at saa. Den 1. April 1946 døde han som Følge af et Ulykkestilfælde.

Lorichs, Melchior.

Maleren og Kobberstikkeren *Melchior Lorichs* eller Lorek (1527—1583) er Flensborgs betydeligste Kunstner i Renæssancetiden, hvis eventyrlige Livsbane er omgivet af en vis hemmelighedsfuld Mystik. I hans velstillede Barndomshjem var Christian III. en hyppig Gæst, og det skyldtes hans Interesse for den begavede unge Lorichs, at han med Kongens Hjælp fik en god kunstnerisk Uddannelse, først hos en Guldsmed og Gravør i Lybæk og senere hos Albrecht Dürer i Nürnberg. Efter Ophold i Rom, Saksen, Hamborg og Wien og efter en Del Rejser i Grækenland og Orienten vendte han tilbage til Danmark og udnævntes af Frederik III. til Hofmaler med 100 Rigsdaler i Aarsløn. Mest kendt er hans 12 Portrætter af »Tyrkiske Kejsere«. De fleste af hans Værker ødelagdes under Slotsbrandene paa Frederiksborg og Christiansborg.

Madsen, Ella.

Ella Madsen er født den 13. Oktober 1895 som Datter af afdøde Gasværksbestyrer H. Madsen i Flensborg. Hun fik sin Skoleuddannelse i Diakonissestiftelsens højere Pigeskole. Efter endt Skoletid kom hun paa Husholdningsskole i Hillerød, men fik senere Ansættelse paa Gasværkskontoret i Flensborg. Efter 13 Aars Virksomhed her fik hun sin Opsigelse paa Grund af Nazisternes Lov om Dobbeltfortjeneste. Hun søgte derefter Uddannelse som Socialhjælper og tiltraadte i Oktober 1937 Stillingen som Sekretær i den danske Menighedspleje, hvor hun siden har øvet en betydelig Indsats i det danske humanitære Arbejde Syd for Grænsen.

Mahler, Christian.

Den danske Landdagsmand, Gaardejer *Christian Mahler*, Havrup, er født den 7. September 1900 i Lindved i Store Vi Sogn i Sydslesvig. Efter at han havde besøgt den tyske Folkeskole, kom han paa Ladelund Landbrugsskole i Danmark og fortsatte derefter i over 5 Aar sin Uddannelse paa danske Gaarde i Nordslesvig. I 1926 overtog han sin nuværende Ejendom i Havrup ved Flensborg og har siden

da virksomt taget Del i det folkelige danske Arbejde Syd for Grænsen. Siden 1930 har han været Formand for »Den slesvigske Forening« for Flensborg Amt og samtidig Formand for den sydslesvigske Kreditforening. Efter Tysklands Kapitulation i 1945 kom han til at tage endnu stærkere Del i det nationale danske Arbejde samtidig med, at der blev overdraget ham en Række offentlige Tillidshverv, der lagde Beslag paa hele hans Arbejdskraft. Han valgtes bl. a. til Kommuneforstander i Havrup og senere ogsaa til Amtsforsander for Hanved Sogn, to kommunale Embeder, som han beklædte indtil 1947 henhv. 1948. Siden 1946 har han været Medlem af Flensborg Amts Kredsraad og siden 20. April 1947 af den slesvig-holstenske Landdag. Desuden er han Formand for »Sydslesvigsk Forening« og »Sydslesvigsk Vælgerforening« for Flensborg Amt.

Martensen, Hans Lassen.

I den lange Række Biskopper over Sjællands Stift er der to Slesvigere. Den ene, *Hans Lassen Martensen*, er den 19. August 1808 født i Flensborg. Faderen var Skibsfører og nautisk Forfatter. I Hjemmet taltes der Sønderjydsk, men det overvejende Omgangssprog i Byen var Tysk, og i Skolen behandlede Dansk som Fremmedsprog. Hans Lassen Martensen viste allerede som Dreng Tegn paa usædvanlig Begavelse og sendtes derfor til København, hvor han tog Studentereksamen og teologisk Embedseksamen med Udmærkelse. Kun 25 Aar gammel stiftede han Bekendtskab med den tyske Filosof Schleiermacher, da denne i 1833 besøgte København, og sluttede Venskab med ham. I 1840 udnævntes han til Professor ved Københavns Universitet og til Æresdoktor ved Universitetet i Kiel. I 1849 udkom hans store Værk »Den kristelige Dogmatik«, som senere oversattes til flere Fremmedsprog. Efter Biskop Mynsters Død udnævntes han til Biskop over Sjællands Stift, efter at han nogle Aar tidligere havde sagt Nej til at blive Biskop i Slesvig. Biskop Martensen spillede en fremtrædende Rolle ved Københavns Universitet og i Danmarks og det øvrige Nordens kirkelige og filosofiske Liv. Kendt er ogsaa hans teologiske Opgør med Søren Kierkegaard. Han døde den 3. Februar 1884 i København.

Matthison-Hansen, Hans.

Flensborgs eneste betydelige Komponist, Orgelmester *Hans Matthison-Hansen*, fødtes den 6. Februar 1807 i Sønder Hulvej i Adelby Sogn. Faderen var Styrmand. Oprindelig vilde Drengen have været Maler og kom efter Konfirmationen i Lære hos Eckersberg i København. Men efter Weyses Raad begyndte han at studere Musik og blev allerede som 24-aarig ung Mand paa Weyses anbefaling ansat som Organist ved Domkirken i Roskilde. Matthison-Hansen foretog flere Koncertrejser til Udlandet og har udgivet en Række betydelige Orgelkompositioner. Han døde den 7. Januar 1890.

Matzen, Henning.

Den kendte danske Retslærde og Politiker, *Henning Matzen*, var en fattig Væversøn fra Angel. Han blev af sin ældre Halvbroder, Matz Matzen, der opnaede en

fremragende Stilling indenfor Københavns Skolevæsen, hjulpet frem i sit Studium. Henning Matzen blev født den 27. December 1840 i Rebbjerg Skov i Angel. Han besøgte først Latinskolen i Flensborg og fuldførte derefter sit Studium ved Københavns Universitet. I 1870 udnævntes han til Professor ved Universitetet. Der foreligger fra hans Haand flere betydelige juridiske Afhandlinger. Særlig Betydning fik hans Indlæg i det slesvigske Optantspørgsmaal. Professor Matzen er ligeledes en kendt Skikkelse i dansk Indenrigspolitik. I 1879 fik han Sæde i Landstinget og var fra 1894—1902 Landstingets Formand. Han døde den 18. August 1910.

Matzen, Matz.

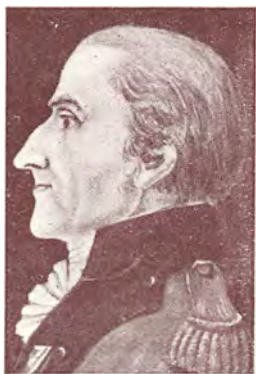
Skolemanden *Matz Matzen* staar ligesom hans berømte Broder, Professor Henning Matzen, som Repræsentant for et af de faa Hjem i Angel, der i de bevægede Tider omkring Midten af det sidste Aarhundrede ønskede at bevare Forbindelsen med Danmark. Han blev født den 31. Maj 1830 i Rebbjerg Skov og dimitteredes i Oprørsaaet 1848 fra Seminariet i Skaarup. Efter at han i en Aarrække havde været Lærer i Havetoft og Bøl i sin Hjemstavn Angel, blev han i 1859 ansat ved Københavns Skolevæsen. I 1864 søgte han en Lærerstilling i Flensborg, men afskedigedes faa Maaneder senere af de preussiske Myndigheder og vendte derefter tilbage til Københavns Skolevæsen. Han er Forfatter til en Række fortrinlige Læsebøger, der omkring Aarhundredskiftet var kendt i de fleste danske Folkeskoler. Han døde i Fredensborg den 3. December 1907.

Miang, Sophie.

Det danske Mindretal i Sydslesvig har efter 1920 maattet tage sig af en Række sociale Opgaver, hvis Løsning normalt paahviler Myndighederne. Flere danske Organisationer som den danske Menighedspleje, »Gamles Værn« og »Danske Kvinders slesvigske Forening« har her øvet en betydelig Indsats, og en Række varmtfølede danske Kvinder i Sydslesvig, der følte det som et Kald, har stillet sig til Raadighed for dette Arbejde. Til dem hører ogsaa Fru *Sophie Miang*, som fødtes i Harreslev ved Flensborg 14. Juli 1867. Hendes Fader, H. F. Struckmann, var Gaardejer. I 1888 blev hun gift med Skibskaptajn Jacob Miang og fik sit Hjem i Flensborg. Det unge Ægtepar sluttede sig straks til de danske Kredse i Byen, blev Medlem af »Borgerforeningen« og senere af »Den slesvigske Forening«. Efter 1920 kom Fru Miang til at øve en betydelig Indsats i det sociale danske Hjælpearbejde. Hun var i en Aarrække Formand for Foreningen »Gamles Værn« og fra 20erne til sin Død »Danske Kvinders slesvigske Forening«s Repræsentant i Flensborg. Hun forestod i denne Egenskab Uddelingen af Tøj- og Pengegaver til de mange Hundrede gamle Flensborgere og ordnede deres Sommerferieophold i Danmark. Sophie Miang døde den 19. August 1936.

Mommsen, Fr.

Den danske Bibliotekar for Landdistrikterne i Sydslesvig *Fr. Mommsen* er født den 23. Oktober 1901 i Flensborg. Han besøgte her den tyske Kommuneskole og kom efter Konfirmationen i Haandværkerlære i Amtsbanernes Værksteder med

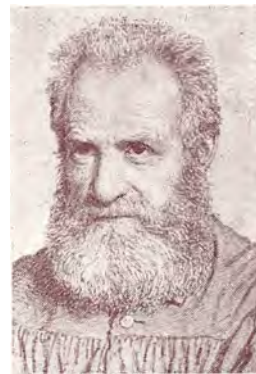
W. H. F. Abrahamson.

Alfred Albertsen.

V. C. F. Arnesen.

H. V. Bissen.

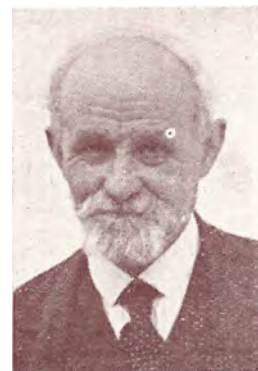
Karl N. Bock.

Julius Bogensee.

Hans Brodersen.

Peter Budach.

A. Lorenz Büchert.

Frands Bøckmann.

Sophie Callesen.

L. P. Christensen.

C. G. Cibber.

H. A. Clausen.

Andreas Dall.

Dirk Dirks.

A. G. Freudenreich.

Margrethe Gudme.

Bernhard Hansen.

Cornelius Hansen.

Andreas Hanssen.

Heinrich Harries.

Andreas M. C. Holst.

H. P. Jacobsen.

H. N. A. Jensen.

J. N. Jensen.

Eli Jessen.

Marie Jessen.

Tage Jessen.

Aleksandra Johannsen.

Svend Johannsen.

Anna Kjems.

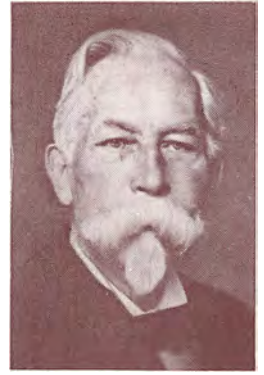
Niels Kjems.

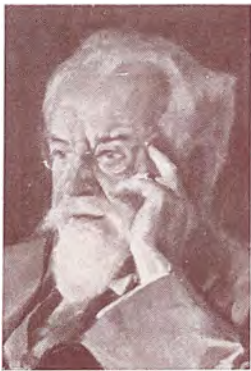
Jacob Kronika.

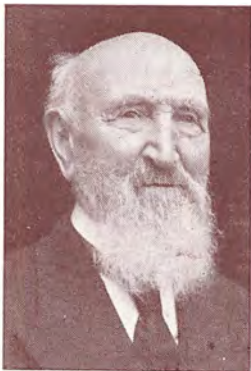
J. H. J. Kruse.

Andr. Peschcke Kjøedt.

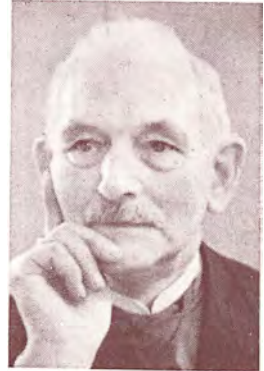
Poul Larsen.

Henrik Lassen.

Peter Detlef Lassen.

L. K. Lausten.

Johan Lieb.

W.-A. Linnemann.

C. L. Th. Locher.

A. P. Lorenzen.

Melchior Lorichs.

Ella Madsen.

Christian Mahler.

H. L. Martensen.

H. Malthison-Hansen.

Henning Matzen.

Matz Matzen.

Sophie Miang.

Fr. Mommsen.

C. F. Monrad.

Samuel Münchow.

H. C. Møller.

J. C. Møller.

Hans Nansen.

Peter Nissen.

Carl W. Noack.

Johs. Oldsen.

Ejnar Olesen.

Herman Olson.

J. C. Paulsen.

L. C. Peters.

Daniel Petersen.

H. F. Petersen.

Jacob Plätner.

Lorens Poulsen.

C. J. Ramm.

Christian Ravn.

N. Th. Rousing.

Lars H. Schubert.

Kirsten Simonsen.

P. Simonsen.

Jørgen Søgaard.

Maren Sørensen.

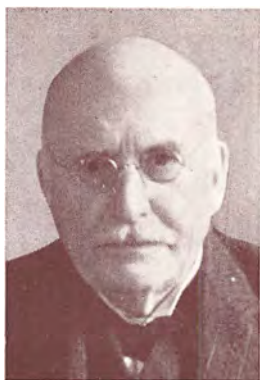
Marie Thomsen.

H. M. Tofte.

Niels Uldall.

Carl Th. Ussing.

J. P. Wrang.

det Formaal at blive Lokomotivfører. I 1922 afskedigedes han af nationale Grunde og besøgte derefter i 1923/24 Gymnastikhøjskolen i Ollerup. I April 1924 fik han Ansættelse ved det danske Bogarbejde i Sydslesvig, men fortsatte stadig sin Uddannelse i Danmark. To Vintre var han paa Askov, og senere kom han paa Statens Biblioteksskole. Efter nogle Studieophold ved danske Biblioteker i København og Provinsen overtog han i 1934 Ledelsen af Biblioteksarbejdet Syd for Grænsen. I 1943 indkaldtes han til tysk Militærtjeneste, og efter 1945 fik han overdraget Ledelsen af det danske Bogarbejde paa Landet i Sydslesvig. Desuden deltager han paa mange Omraader i det øvrige danske Arbejde. Han er siden 1948 Medlem af Byraadet i Flensborg og har siden »Sydslesvigsk Vælgerforening«s Oprettelse været dens Næstformand.

Monrad, Christian Frederik.

I de ledende danske Kredse i Flensborg i sidste Halvdel af det forrige Aarhundrede indtager Overlærer *C. F. Monrad* i Kraft af sit Arbejde og sin Personlighed en særlig fremskudt Stilling. Han blev født i Grejs ved Vejle den 10. December 1815, men kom til at øve sin Manddomsgerning i Flensborg og blev her af Byens danske Borgere betragtet som en af deres egne. I 1851 ansattes han som Adjunkt ved Flensborg Latin- og Realskole og underviste samtidig ved Mønsters private Pigeskole, som han senere overtog. Efter 1864 blev han i Flensborg, da han som Grundejer ikke kunde udvises. I 1878 afstod han sin Skole til en af sine tidligere Lærere og overtog tre Aar senere Redaktionen af »Nordslesvigsk Søndagsblad«. Han var i 1869 Medstifter af »Flensborg Avis« og overtog gentagne Gange under Udgivernes Fængsling den vigtigste Del af Redaktionen. Et stort Arbejde udførte Monrad ogsaa indenfor »Sprogforeningen«, hvis Oprettelse han havde betydelig Andel i. Han døde den 1. Juni 1889.

Münchow, Samuel.

Den kendte danske Kommunalpolitiker og Arbejderfører, Raadmand *Samuel Münchow*, blev født den 31. Marts 1893 i Flensborg. Han besøgte her Kommuneskolen og kom efter Konfirmationen i Smedelære i Gremmerup ved Husby i Angel. Efter endt Læretid arbejdede han som Svend i Nordslesvig, men vendte senere tilbage til Sydslesvig og fik i 1911 Arbejde ved Skibsværftet i Flensborg. I 1913 indkaldtes han til tysk Militærtjeneste og maatte derefter i fire Aar deltage i den første Verdenskrig, hvor han saaredes paa Vestfronten. Efter Krigen tog han atter Arbejde i Nordslesvig og i Danmark og var bl. a. i halvandet Aar beskæftiget ved De danske Statsbaner i Nordslesvig. I 1919 blev han i Flensborg gift med Asminde Margrethe Petersen, hvis Far var Mejerist i Nordslesvig, og i 1922—23 tog det unge Ægtepar varigt Ophold i Flensborg, hvor Münchow arbejdede som Svend hos forskellige Mestre, indtil han i 1937 overtog afdøde Smedemester Th. Fyns Forretning, hvor han i flere Aar havde arbejdet som Svend. Allerede i 1933 havde han bestaaet sin Mestereksamen ved Flensborg Haandværksskammer. Den nuværende danske Raadmand og Formand for »Sydslesvigsk Forening« i Flensborg har fra sin tidligste Ungdom vist en levende Interesse for det nationale danske Arbejde i Sønder-

jylland. Hans Vej gik fra de sønderjydske danske Arbejderorganisationer til de folkelige Sammenslutninger og endte i et stærkt nationalt betonet Arbejde, der gjorde ham til de dansksindede flensborgske Arbejderes selvskrevne Fører. I sin nordslesvigske Tid var Münchow Medlem af »Sønderjydske Arbejderforening«, »Dansk Arbejdsmandsforbund« og »Vælgerforeningen«, og han deltog allerede paa det Tidspunkt i det danske Afstemningsarbejde i Flensborg, endskønt han den Gang endnu havde sit Arbejde i Nordslesvig, men var bosat i Flensborg. Efter Afstemningen gik han straks ind i et fortsat Arbejde for Danskhedens Bevarelse i Sydslesvig, blev Medlem af den nyoprettede »Slesvigske Forening« og allerede i 1922 Formand for Foreningens 16. og 17. Distrikt, som derefter uafbrudt stod under hans kloge og sikre Ledelse. I 1924 valgtes han ind i Flensborgs Byraad, hvor han indtil 1933 repræsenterede de danske Arbejderinteresser, og fra 1933 til 1945 fungerede han som kommunal Raadgiver, indtil han efter Tysklands Kapitulation udnævntes til Raadmand, hvortil han genvalgtes 1948. 1947 blev han Medlem af den slesvig-holstenske Landdag, og hans mange Æreshverv er Udtryk for den Tillid, man nærer til hans Dygtighed og store Arbejdsevne. Han er bl. a. Formand for Byens Slagtegaard, Næstformand for det flensborgske Smedelav, Medlem af Hovedbestyrelsen for Flensborgs kommunale Sygekasse og Medlem af Afnazificeringskamret for Flensborg By. I Oktober 1945 valgtes han til Formand for »Den slesvigske Forening«s Flensborgafdeling og i November samme Aar overtog han Ledelsen af »Den slesvigske Forening« for hele Sydslesvig. Efter »Sydslesvigsk Forening«s Oprettelse blev han dennes Formand for Flensborg-Afdelingen og fik Sæde i Hovedbestyrelsen. Han er desuden Medlem af den danske »Sundhedstjeneste«s Bestyrelse i Flensborg og af Bestyrelsen for Sydslesvigsk Vælgerforening.

Møller, H. C.

H. C. Møller er af gammel sønderjydske Slægt, Søn af en af de kendte Haabets Mænd, Gaardejer Philip Møller, Jægerup. Hjemmet var stærkt nationalt præget, og det har sat sine Spor, ogsaa i denne, den yngste Søn i Flokken. I 1906 kom han i Boghandlerlære i Haderslev. En grundig Uddannelse ved Faget, baade sydpaa og nordpaa, afbrødes for hans Vedkommende næppe af Krigstiden, hvor han i mere end to Aar var Feltboghandler paa Østfronten. I Efteraaret 1919 kom han til Flensborg som Medarbejder ved H. Hagerups Filial i Byen. I Sommeren 1920 overtog han paa Storegade, overfor den danske Kirke, en Boghandel, der fik et betydeligt Omfang med flere Filialer. Paa Grund af politisk Boykotning maatte han, efter nogen Omskiftning, opgive denne Virksomhed. Efter Aleksandra Johannsens Død i 1927 virkede Møller i syv Aar ved »Flensborghus-Bogsamling«, navnlig i Afdelingen for Sønderjyllands Historie, der i ganske særlig Grad har hans Interesse. Møller var Medstifter af Biblioteket og dets Formand i to Aar og har gjort en betydelig Indsats for at faa oprettet Bogtilkørsel til de enkelte Hjem. I fire Aar boede Møller og hans Hustru, der er født i Angel, i den gamle danske Forsamlingsgaard i Tarup i Adelby Sogn, flyttede saa til Flensborg og ved Nytaar 1935 til Haderslev, hvor Møller nu driver »Sønderjydske Boghandel«.

Møller, J. C.

Da den anden Verdenskrig nærmede sig sin Afslutning, Nazismen stod for Fald og Montgomery's Tropper stod ved Hamborg, enedes Flensborgs Borgerskab i al Hemmelighed om at vælge en Mand, der kunde overtage Borgmesterembedet med den særlige Opgave at overgive Byen til Englænderne for derved at frelse den for Krigens Gru og Ødelæggelser. Der var kun én Mand, der var Tale om i denne Forbindelse, det var den kendte danske Raadsherre *J. C. Møller*. Han er født den 12. Oktober 1876 i Haderslev og ejer i Dag en af Flensborgs største Engros-Forretninger i Tekstilbranchen. Som nationalsindet dansk Mand har han ligeledes øvet en betydelig Indsats i det folkelige danske Arbejde Syd for Grænsen. Den danske Befolkning i Flensborg har derfor i Aarenes Løb ogsaa overdraget ham mange Tillidshverv. Han har siden 1924 været Formand og Ordfører for den danske Byraadsgruppe og udnævntes efter 1933 til dansk Raadsherre i Flensborg. Desuden var han i mange Aar Næstoldermand i det danske St. Knudsgilde, Formand for »Slesvigsk Automobilklub« og er stadig Formand for »Borgerforeningen«. I Flensborgs Kommunalpolitik og indenfor den flensborgske Handelsstand værdsætter man hans kloge og velovervejede Forslag og objektive Vurdering af Forholdene. Det var bl. a. paa hans Initiativ, Byen oprettede en Rutebilbanegaard efter dansk Mønster, og han har ogsaa paa mange andre Maader betydet meget for det flensborgske Erhvervsliv. Efter Tysklands Kapitulation blev *J. C. Møller* i Nærværelse af en Repræsentant for den engelske Militærregering højtideligt stadfæstet i sit Embede af den højeste tyske Embedsmand for Slesvig og Holsten, som ved den Lejlighed udtalte, at man stolede paa hans politiske Loyalitet, og at hans Udnævnelse skulde tages som et Bevis for den tyske Forvaltnings Beredvillighed til at yde Retfærdighed overfor den danske Befolknings berettigede Interesser. Det var et historisk Øjeblik, da denne Tillidsmand for den sydslesvigske Danskhed indtog den Plads, hvorfra hans Forgængere i Embedet havde støttet og ledet det tyske Grænsearbejde mod Danmark. Ved Byraadsvalget den 24. Oktober 1948 genvalgte *J. C. Møller* til Overborgmesterembedet.

Nansen, Hans.

Flensborgeren *Hans Nansen*, Københavns Præsident, der i 1659 forsvarede Hovedstaden mod Karl X. Gustav, blev 1598 født i Slotsgade i Flensborg. Som ung Mand ledsagede han Bedstefaderen paa hans Rejser i det nordlige Rusland, og med 22 Aar fik han Ansættelse hos Københavns Borgmester, Storkøbmanden Mikkell Vibe. I det »Islandske Compagni«s Tjeneste foretog han flere Forretningsrejser over Atlanterhavet. I Aaret 1639 udnævntes han til Raadsherre i København, 1645 til Byens Borgmester og senere til Præsident. Han døde i København den 12. November 1667 og betegnedes da som Hovedstadens første Borger. En af hans Efterkommere er den berømte norske Polarforsker Fridtjof Nansen.

Nissen, Peter.

De danske Pengeinstitutter har haft deres ganske særlige Opgave i det danske Arbejde i Sydslesvig. Oprindeligt fandtes der en dansk Bank og en dansk Spare-

kasse i Flensborg, som senere suppleredes med en dansk Kreditforening for mindre Landbrugsejendomme. Desuden opretholdt den danske Nationalbank efter 1864 en særlig Filial i Byen, der først ophævedes i 1940. Efter »Flensburger Volksbank«s Likvidation i 1924 omdannedes den danske »Spare- og Laanekasse« til et Bankforetagende, den nuværende danske »Union-Bank A/S«, som seksten Aar senere ogsaa overtog Nationalbankens Filial. Lederen af dette ved Likvidation og Samsmeltning af flere gamle danske Foretagender opstaaede nye Pengeinstitut blev Direktør *Peter Nissen*, der oprindeligt havde været Bestyrer af Gustav Johannsens gamle Sparekasse. Direktør Nissen er født i Haderslev den 23. November 1887 og kom efter Konfirmationen i Købmandslære i Flensborg. Senere fik han Ansættelse paa Byens Politikontor, og i 1913 tilbød man ham en Stilling som Bogholder ved den danske »Spare- og Laanekasse for Flensborg og Omegn«. Efter Direktør W. Liebs Død i 1918 overtog han selv Sparekassens Ledelse og flyttede derfra i 1927 over i Direktørstolen paa den nye »Union-Bank«. Under hans kloge og besindige Ledelse har Banken opnaaet en smuk Position blandt Flensborgs Pengeinstitutter, og den har været med til at yde dansk Erhvervsliv i den store Grænseby og ud over Landet en værdifuld Støtte i Tider, der har været vanskelige og ofte præget af økonomiske Kriser. Desuden har Direktør Nissen tillige paa mangfoldig Maade øvet en direkte Indsats i det folkelige danske Arbejde. Han har siden 1920 været Medlem af »Den slesvigske Forening«s Hovedbestyrelse og i en Aarrække Formand for Aktieselskabet »Schleswigsche Presse«. Siden 1940 har han været Formand for det danske Alderdomshjem »Plätners Stiftelse« i Flensborg, og siden 1918 førte han paa det danske Krigsministeriums Vegne Tilsyn med de danske Krigergrave i Flensborg og Omegn.

Noack, Carl W.

Biskoppen over Haderslev Stift, *Carl W. Noack*, har som dansk Præst i Sydslesvig fra 1921 til 1937 lagt Grunden til det nuværende blomstrende danske Menighedsliv Syd for Grænsen. Da han den 26. Juni 1921 af Biskop Wegner blev indsat i sit Embede i Flensborg, var det ikke i den danske Helligaandskirke, men i en privat Kirkesal i Menighedshuset »Ansgar«. Den unge Præst havde dog Dagen i Forvejen alene været i den gamle danske Kirke og knælet foran Alteret, hvor han bad: »Herre, jeg siger Dig Tak af hele mit Hjerte!« Seks Aar senere kom han til at staa paa denne Kirkes Prædikestol, fra hvilken, Søndag efter Søndag, hans baade myndige og hjertevarme Forkyndelse lød, og siden da har det kirkelige danske Arbejde baade i Byerne og paa Landet været i fortsat Fremgang. I Dag virker 18 danske Præster i Sydslesvig. Biskop Noack fødtes den 21. November 1885 i Ribe. Efter at han havde taget Studentereksamen, levede han fem Aar som Student og Lærer i København. I 1908 rejste han til Hamborg, hvor han i tre Aar ernærede sig som Arbejder. Derefter gik han over til Landvæsenet og drev i seks Aar et Husmandssted i Vovlund ved Herning. Samtidig forberedte han sig til teologisk Embedseksamen og blev teologisk Kandidat i 1920. Efter 16 Aars Arbejde i Sydslesvig valgtes han i 1937 til Biskop over Haderslev Stift.

Oldsen, Johannes.

Paa de sydslesvigske Vesterhavsøer og det sydslesvigske Fastland i et Omraade, der strækker sig fra Grænsen ned til Byen Bredsted, bor der i Dag ca. 60.000 Frisere, hvoraf omkring 15.000 har bevaret deres gamle frisiske Folkemaal. I disse frisiske Egne findes fra Tiden før 1864 stærke danske Sympatier, som bl. a. gav sig Udslag ved, at der i den Del af Frisland, der hørte ind under den anden slesvigske Afstemningszone, i 1920 blev afgivet 1883 Stemmer for Danmark. Paa Øen Før var der endog tre frisiske Kommuner med dansk Flertal. Føreren for de danskvenlige Frisere er *Johannes Oldsen* i Lindholm. Han er født den 13. April 1894 i Klokris som Søn af Gaardejer Jacob Oldsen. Efter at han først havde besøgt Folkeskolen, sendtes han paa Gymnasiet i Husum, hvor han afsluttede Læsningen med en Eksamen, der aabnede ham Vejen til Bankfaget og en evt. senere Ansættelse ved Landbrugskamret. Han kom derefter til »Bankverein für Schleswig-Holstein« og arbejdede i Firmaets Filialer i Husum og Neumünster. Under den første Verdenskrig blev han indkaldt til tysk Militærtjeneste og saaredes tre Gange under Kampene paa Vestfronten. Af de fem Brødre Oldsen, der deltog i Krigen, faldt de to, som skulde have overtaget Gaarden. Johannes Oldsen maatte derfor efter Krigen overtage en Del af Moderens Gaard, som han dog efter hendes Død i 1937 paa Grund af Arvegaardslovens Bestemmelser igen afstod til Broderen. Under Afstemningskampen tog Oldsen virksomt Del i det danske Arbejde. Han kom først i Forbindelse med den danskorienterede »Tondernsche Zeitung« og oprettede et eget Bladforlag i Nibøl under Navnet »Der Schleswiger«. Efter Grænsedragningen flyttedes dette Blads Trykning til Flensborg. Det udkom som selvstændigt Blad under hans Ledelse, indtil den tyskskrevne danske Presse i Sydslesvig som Følge af det preussiske Militærforbud maatte likvideres i 1925. I 1923 oprettede Oldsen »Den friskslesvigske Forening«, hvis Formand han har været indtil i Dag. Hans Bestræbelser gik ud paa at faa de danskvenlige Frisere anerkendt som en selvstændig national Folkegruppe, og for at opnaa dette traadte han i Forbindelse med Vestfrisierne i Holland og den europæiske Mindretalskongres i Genève. I 1925 valgtes han ind i Kredsagen for Sydtønder Amt. Efter Nazismens Sammenbrud fik han Sæde i Kredsudvalget, og ved de senere Valg i 1946 og 1948 valgtes han sammen med flere dansk-frisiske Kandidater ind i Kredsagen. I 1946 dannedes med ham som Formand et Nordfriserraad, som gjorde særlige folkelige Krav gældende. En kort Periode var han kommissarisk Landraad i Sydtønderkreds.

Olesen, Ejnar.

Formanden for Dansk Lærerforening i Flensborg, *Ejnar Olesen*, er en af de første Pionerer, der efter 1920 kom til Sydslesvig for at stille sig til Raadighed for det danske Skolearbejde Syd for Grænsen. Han er født den 8. Februar 1895 i Thisted og dimitteredes 1916 fra Ranum Statsseminarium. Efter at han under Krigen havde aftjent sin Værnepligt, søgte han først Ansættelse ved det sønderjydske Skolevæsen og kom i Oktober 1922 derfra til Duborg-Skolen i Flensborg, hvor han siden har haft sin Gerning, kun afbrudt af flere Kursus med videre Uddannelse for Øje. Lærer Olesen har i de mange Aar, han har været i Sydslesvig, øvet en betyde-

lig Indsats, ikke blot som Lærer ved Duborg-Skolen, men ogsaa paa mange andre Omraader indenfor det folkelige danske Arbejde hernede. Han er Sekretær i »Borgerforeningen« og Oversekretær i det gamle danske »St. Knudsgilde«. Desuden har han i mange Aar været Leder af »Dansk Korforening« og »Det pædagogiske Teater« i Flensborg. Siden 1933 har han været Formand for den danske Lærerforening i Sydslesvig og har i denne Egenskab med stor Forstaaelse for de særlige Forhold repræsenteret den betydelige Kreds af Lærere, der har deres Gerning ved det danske Mindretalsskolevæsen. Han er nu Duborg-Skolens Inspektør.

Olson, Herman.

Den danske Landdagsmand og Arbejderfører, Forretningsfører *Herman Olson*, er født den 5. Januar 1893 i Flensborg. Han besøgte Kommuneskolen og kom senere paa Skibsiingeniørskolen. Sin største Indsats kom han imidlertid til at yde paa Arbejderbevægelsens Omraade, hvor han hurtigt fik en Plads indenfor de ledende Kredse i Flensborg. Efter Tysklands Kapitulation i 1945 var han med til at fremkalde Strømkæntningen indenfor det flensborgske Socialdemokrati, som førte til Oprettelsen af et selvstændigt danskorienteret socialdemokratisk Parti i Byen. Den 20. April 1947 valgtes han i 3. Valgkreds (Flensborg I.) med 17.922 overfor 11.384 tyske Stemmer til den slesvig-holstenske Landdag.

Paulsen, J. C.

Flensborg har fra Tiden omkring Aarhundredskiftet op til i Dag haft en Række betydelige Mænd indenfor Handelslivet, og blandt dem indtager flere danske Storkøbmænd en fremtrædende Plads. Indenfor Kolonialbranchen lægger man særlig Mærke til to Navne, Grossererne Lorens Poulsen og J. C. Paulsen. De kom begge fra Nordslesvig til Flensborg, hvor det ved Flid og Dygtighed lykkedes dem at oparbejde store Forretninger. *J. C. Paulsen* er født den 28. December 1864 i Aabenraa. Han lærte Handelen i Sønderborg og Kiel og blev i 1892 sammen med en Broder Indehaver af Firmaet *J. Jessen & Co.'s Eftf.*, som han alene førte videre efter Broderens Død i 1899. Efterhaanden som Forretningen voksede og blev kendt over hele Landsdelen, øgedes ogsaa Indehaverens Anseelse indenfor den flensborgske Handelsstand. Han blev Medlem af Flensborgs Handelskammer og Handelsdommer ved Flensborgs Landsret og fik dermed betroet nogle af de fineste og fornemste Tillidsposter, der kan opnaas indenfor Handelen. Det var samtidig et Udtryk for, at man ogsaa paa tysk Side respekterede hans danske Sindelag. Det lagde *J. C. Paulsen* aldrig Skjul paa. Han deltog paa mangfoldige Omraader aktivt i det danske Arbejde og blev med Aarene en af Danskhedens mest betroede Tillidsmænd og i afgørende Situationer dens kloge og besindige Raadgiver. Hans retlinede og noble Karakter skaffede ham mange Venner. Hans største nationale Indsats faldt i Afstemningstiden, hvor han gav Stødet til Købet af »Flensburger Norddeutsche Zeitung« og som Formand for »Mellemslesvigsk Udvalg« bar en væsentlig Del af det danske Afstemningsarbejde. Indtil 1920 var han Formand for Aktieselskabet »Borgerforeningen«s Bestyrelse, og gennem mange Aar har han været Formand for Aktieselskabet »Flensborg Avis«. *J. C. Paulsen* er gift med Helene Hansen, Datter af

afdøde Skibsfører P. A. Hansen i Aabenraa. I Dag ledes Firmaet J. Jessen & Co.'s Eftf. af Sønnen Hans Paulsen.

Peters, Lorenz Conrad.

Blandt de tidligere tyskorienterede frisiske Førere i Sydslesvig, som i 1945 sluttede sig til den danskfrisiske Bevægelse, indtager Dr. *L. C. Peters* i Husum en særlig fremtrædende Plads. Han blev den 11. Januar 1885 født i Øvenum paa Øen Før. Hans Forfædre var frisiske Sømænd og Bønder med en Del Slægtsforbindelser i Nordslesvig og Jylland. Efter at han havde besøgt Folkeskolen hjemme i sin Fødeby, kom han paa Gymnasiet i Flensborg og studerede senere Germanistik og Historie ved tyske Universiteter. Han erhvervede Doktorgraden ved Universitetet i Kiel med en Afhandling om Byggemaaden paa Øen Før. I den første Verdenskrig indkaldtes han til tysk Militærtjeneste og har siden 1919 været Adjunkt ved Gymnasiet i Husum. Samtidig deltog han virksomt i det folkelige frisiske Arbejde og blev i vide Kredse kendt som frisisk Hjemstavnsforsker og Forfatter. Hans Forfatterskab omfatter frisiske Skuespil, Digte og Noveller. Efter 1933 kom han straks i et Modsætningsforhold til Nazismen, blev paa Grund af sit antinazistiske Sindelag forfulgt, arresteret og i 1941 tvunget til at tage sin Afsked som Lærer ved Gymnasiet. Efter Tysklands Kapitulation var han en af de første, der saa hvilken frygtelig Fare Flygtningene var for en fremtidig Bevarelse af Nordfrisernes Sprog og Nationalitet. Dette fremkaldte hos ham Erkendelsen, at Frisernes folkelige Fremtid kun vilde være sikret gennem en nær Tilknytning til Norden. Han sluttede sig til Johs. Oldsen og hans »Frisisk-slesvigske Forening« og har siden som Taler og gennem en omfattende litterær Virksomhed virket for denne Organisation og dens endelige Maal. *L. C. Peters* nyder stor Anseelse i vestfrisiske Kredse i Holland. Han er Medlem af det frisiske Akademi i Leeuwarden, Æresmedlem af vestfrisiske Sprogselskaber og af Hjemstavnsforeningen paa hans egen Ø Før i Sydslesvig. Siden 1946 har han været dansk Raadmand i Husum, og i 1947 opstilledes han som Kandidat ved Valget til Provinslanddagen i Kiel.

Petersen, Daniel.

Sydslesvigs største danske Jordejer, Godsejer *Daniel Petersen* paa Vesterholt i Svesing Sogn, er født den 31. August 1873 i Bøjskov, Tyrstrup Sogn. Han var i sine unge Aar Forvalter paa Dyrehavegaard ved Kolding og overtog senere Høgsgaard ved Christiansfeld. Under den første Verdenskrig, medens han selv var indkaldt til tysk Militærtjeneste, købte hans Hustru Godset Vesterholt i Husum Amt og bestyrede det selv, indtil Manden vendte tilbage. Daniel Petersen er en af Danmarkens sydligste Forposter i Sydslesvig og har altid med levende Interesse taget Del i det folkelige danske Arbejde. Hans tre Børn, to Sønner og en Datter, har alle besøgt de danske Skoler i Flensborg. Selv er han Formand for Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Allerede før Krigen afstod han Godset til Sønnen Jacob Petersen, men da denne faldt i Rusland, maatte han selv overtage Driften igen. Daniel Petersen stod i et smukt Venskabsforhold til P. Lassen, Strukstrup, og var Medarbejder ved hans »Südschleswigsche Flugschriften«.

Petersen, H. F.

Førstepræsten ved den danske Kirke i Flensborg, *H. F. Petersen*, er født den 3. Juni 1898 i Oldenburg i Holsten, hvor Faderen, der senere flyttede til Aabenraa, ejede et Trykkeri. Pastor Petersen, der er Student fra Efterslægtsselskabets Skole og i 1924 tog teologisk Embedseksamen ved Universitetet i København, kom allerede i 1926 som Andenpræst til den danske Kirke til Flensborg. Fra 1926 til 1928 var han tillige Sekretær for K.F.U.M. i Flensborg. I flere Aar var han Præst for de danske Menigheder paa Landet i Sydslesvig, indtil han i 1937 ved Pastor C. W. Noacks Udnævnelse til Biskop over Haderslev Stift fik Ansættelse som Førstepræst ved Menigheden i Flensborg. Pastor Petersen har altsaa i en Aarrække udført et trofast Arbejde i Sydslesvig og har ved Siden af sin Præstegerning endog fundet Tid til en omfattende litterær Virksomhed. Han er navnlig interesseret i historiske Studier, og der foreligger foruden mange historiske Afhandlinger, bl. a. i »Sønderjydske Aarbøger«, flere historiske Værker fra hans Haand. I 1928 udkom en Afhandling af ham om den holstenske Prædikant Claus Harms, i 1933 fulgte Bogen »Danske i Sydslesvig« og i 1938 »Fra sydslesvigske Præstegaarde«. Han har i de to sidste Værker leveret et værdifuldt Bidrag til Belysning af Forholdene i Sydslesvig i Tiden mellem Krigene og den sydslesvigske Danskheds Historie og Udvikling til i Dag. Pastor Petersen har endvidere siden 1932 været Redaktør af det danske Kirkeblad i Sydslesvig, og 1946 udsendte han »I Krig og Fred«, nogle personlige Minder. Han har ydet en god dansk Indsats og som Følge deraf faaet overdraget en Række betydelige Tillidshverv. Han har saaledes fra 1935—37 været Medlem af Bestyrelsen for »To Løver«, fra 1937—40 Formand for »Dansk Biblioteksforening for Flensborg og Omegn« og har siden 1936 haft Sæde i Bestyrelsen for »Historisk Samfund for Sønderjylland« og siden 1939 for »Selskabet for Danmarks Præstehistorie«.

Plätner, Jacob.

Fra de slesvigske Krige er der særlig et Navn i Flensborg, som huskes, *Jacob Plätner*. Han plejede de Saarede og førte de Faldne til Flensborgs gamle Kirkegaard for her at berede dem et sidste Hvilested. Men udover det er han kendt for sin store Godgørelighed mod Fattige og Syge. To Stiftelser i Flensborg bærer endnu hans Navn. Plätner er født den 20. April 1823 i Flensborg, hvor Faderen ejede et Garveri, der senere blev overtaget af hans to Sønner Frans og Jacob. Efter Broderens Død førte Jacob Plätner alene Forretningen videre. I danske Kredse i Byen nød han stor Anseelse. Saaledes valgtes han til Medlem af den Deputation paa 47 Slesvigere, der i 1866 sendtes til Berlin for at takke den preussiske Konge for Pragfredens Paragraf 5. I næsten 25 Aar var han Kirkeældste i Vor Frue Sogn i Flensborg. Kort før sin Død den 10. Juni 1893 deltog han i Flensborgernes Besøg i Aarhus. Han ligger begravet paa den samme Kirkegaard, hvor de danske Faldne fra Isted og Sankelmark er stedt til Hvile.

Poulsen, Lorens.

Blandt de danske Købmænd i Flensborg, der i Jessens og Gustav Johannsens

Tid var med til at bære det danske Arbejde i Byen, indtager *Lorens Poulsen* en særlig Plads. Han blev født i Sønderborg den 3. August 1844 og kom i 1868 til Flensborg, hvor han i et Par Aar var Rejsende for Firmaerne Laue Bang og H. Schmidt. I 1875 blev han gift med H. Schmidts Datter og Medindehaver af Firmaet, som han senere overtog alene og oparbejdede til et af de største i Kolonialbranchen i Sønderjylland. Poulsen var en af Redaktør Jessens nærmeste Venner og følte sig i fuld Overensstemmelse med hans politiske Anskuelse. Han var i en Aarrække Formand for »Borgerforeningen«, Medlem af Vælgerforeningens Tilsynsraad og udnævntes i 1919 til dets Æresmedlem. Det var Poulsen, der ledede de første store Møder i Flensborg i November 1918, hvor man rejste Kravet om en Afstemning i Mellemslesvig. Han døde den 8. August 1919 under et Ophold i Danmark.

Ramm, C. J.

I Rækken af de dansksindede Sydslesvigere, der kom til at yde en betydelig Indsats i det danske Erhvervsliv, indtager Etatsraad *C. J. Ramm* en ganske særlig Plads. Han er den moderne danske Livsforsikrings Fader og blev en af dem, der ligesom Dalgas, Tietgen o. a. var med til paa sit særlige Omraade at bygge Danmark op efter Katastrofen i 1864. Christian Julius Ramm blev den 28. Juni 1831, som det sjette af 10 Børn, født i et fattigt Skomagerhjem i Landsbyen Rabøl ved Slien. Efter Konfirmationen kom han først i Handelslære, men meldte sig i 1854 som Underofficers-Aspirant til den danske Hær. Han deltog i Krigen som Fourér ved 18. Regiments 2. Bataillon og forfremmedes senere for særdeles god Tjeneste til Overkommandérsergeant. Efter Krigen begyndte han saa at interessere sig for den private Forsikringsvirksomhed i Danmark, som den Gang blev drevet af udenlandske Selskaber. Ramm forsøgte først at interessere »Statsanstalten« som det eneste danske officielle Foretagende paa dette Omraade for sin Tanke, at denne betydelige Forretning, som kom Udlandet tilgode, burde tilføres en national dansk Livsforsikringsvirksomhed, men han blev afvist af den daværende Finansminister C. E. Fenger. Saa oprettede han sammen med sin Løjtnant under Krigen, Overretssagfører C. A. de Fine Skibsted og T. N. Thiele Livsforsikringselskabet »Hafnia« og lagde dermed Grunden til det private Forsikringsvæsen i Danmark. Det blev en Virksomhed, der førte den fattige Landsbydreng fra Angel frem til Toppen af dansk Erhvervsliv, den lille Korporal i Hæren endte som dansk Etatsraad. Han døde i København den 1. Juli 1913.

Ravn, Christian.

Advokat *Christian Ravens* Navn er uløseligt knyttet sammen med det gamle ærværdige »St. Knudsgilde« i Flensborg. Efter Gustav Johannsens Død i 1901 var Gildet kommet ind i en Nedgangsperiode, som truede dets Eksistens. Men fra 1909 kom det igen ind i en blomstrende Udvikling, som kun midlertidigt blev afbrudt af de fire Krigsaar 1914—1918. Dette skyldtes Advokat Ravn, der som ung Sagfører havde nedsat sig i Flensborg og i 1909 var blevet Knudsbroder. Han knyttede Forbindelser med de gamle St. Knudsgilder i Lund og Reval, og under hans Ledelse blev Kongeskydningen i Flensborg atter en Begivenhed, der vakte Opsigt i Byen og sam-

lede Borgernes Opmærksomhed omkring Gildets gamle Traditioner. Men ogsaa paa mange andre Omraader tog Ravn aktiv Del i det nationale danske Arbejde. Han offentliggjorde straks efter Tysklands Sammenbrud i 1918 det berømte aabne Brev til Flensborg Magistrat, hvori han krævede Byens Genforening med Danmark. I Afstemningstiden var han Medlem af »Mellemslesvigsk Udvalg«, som ledede Afstemningskampen i 2. Zone, Medlem af Bestyrelsen for Sønderjydsk Fonds Flensborg Afdeling, af Kontrolkommissionen for Flensborg By og af Den internationale Kommissions Censurudvalg. Desuden var han teknisk Raadgiver og Assessor ved Den internationale Kommissions særlige Domstol. Advokat Ravn er født den 13. Maj 1877 i Hyrup, Øsby Sogn i Nordslesvig. Efter at han havde taget Studentereksamen ved Gymnasiet i Haderslev, fortsatte han sine Studier ved Universiteterne i Leipzig, Berlin og Kiel og blev Referendar i 1900. I 1906 nedsatte han sig som Advokat i Flensborg. Under Krigen blev han indkaldt og forfremmedes til Løjtnant og Kompagnifører. I 1918 udnævntes han til Notar, men Embedet blev frataget ham igen, fordi han i 1919 havde været med til at byde den franske Krydser »La Marseillaise« Velkommen paa Flensborgfjord. Paa Foranledning af den preussiske Justitsminister Zehnhoff blev han dog senere genindsat i sit Embede.

Rovsing, Niels Thorkild.

Den berømte danske Kirurg, Professor *N. Th. Rovsing*, blev den 26. April 1862 født i Flensborg, hvor Faderen gjorde Tjeneste som Premierløjtnant. Han var i dette Aarhundredes Begyndelse Danmarks mest ansete Kirurg og nød ogsaa stor Anseelse i Udlandet. Rovsing modtog mange ærefulde Opfordringer til at holde Foredrag i videnskabelige Selskaber Verden over. I 1899 udnævntes han til Professor i operativ Kirurgi ved Københavns Universitet, og fra 1919—20 var han Universitetets Rektor. Fra 30. Marts til 5. April 1920 var Rovsing, der i Afstemningstiden sluttede sig til Flensborg-Bevægelsen, Undervisningsminister i Ministeriet Liebe. Han døde den 14. Januar 1927 i København.

Schubert, Lars H.

Indenfor det danske Arbejde paa Landet i Sydslesvig har *Lars Schubert* øvet en betydelig Indsats. Han blev født den 5. Marts 1907 i Aabenraa, men kom til at tilbringe sine Barndomsaar i Flensborg, hvor han besøgte den tyske St. Petri-Skole. Senere kom han et Aar paa Asnæs Realskole og i 1924 i Typograflære ved det tyskskrevne danske Blad »Neue Flensburger Zeitung«. I Vinteren 1929—30 besøgte han Vallekilde Højskole og 1932—34 Askov Højskole. Derefter fik han Ansættelse som dansk Vandrelærer i Sydslesvig, og i 1938 overtog han Ledelsen af det danske Vandrehjem i Flensborg. I 1939 indkaldtes han til tysk Militærtjeneste. Efter Krigen fik han overdraget Ledelsen af det danske Generalsekretariat i Flensborg og deltog ivrigt i det danske Organisationsarbejde. Da der var haardt Brug for Lærere, sendte »Dansk Skoleforening« atter Bud efter ham og overdrog ham Stillingen som Lærer ved den nyoprettede danske Skole i »Flensburg Weiche«. Efter »Sydslesvigsk Forening«s Oprettelse blev han denne Organisations Amtssekretær i Husum. Han har i sin Hustru, Charlotte Schubert, en værdifuld Hjælp i Arbejdet.

Simonsen, Kirsten.

Kirsten Simonsen er Morsingbo. Hendes Vugge stod i Sønder-Draaby ved Foden af Flade-Bakker. Her paa det nordlige Mors fødtes hun den 31. Maj 1877, og ingen kunde vide, at Skæbnen vilde føre den lille Kirsten Andersen, som hun den Gang hed, saa langt mod Syd som til Flensborg, og at hun her skulde komme til at yde en god og betydelig Indsats i det folkelige danske Arbejde. Hun kom til Flensborg omkring Aarhundredskiftet, skabte sig en Eksistens som selverhvervende Kvinde og fik hurtigt Forbindelse med Byens danske Kredse. I 1908 blev hun gift med Redaktør P. Simonsen ved »Flensborg Avis«. De skabte et godt dansk Hjem i Flensborg og herfra udgik efterhaanden mange Traade til det folkelige Arbejde, og mange kom i Hjemmet for at søge Raad og Vejledning. Fru Simonsen kom navnlig til at øve en Indsats paa det sociale Arbejdes Omraade. I August 1913 var hun med til at oprette Flensborg Sygeplejeforening og var Udvalgsmedlem i Foreningen fra dens Stiftelse til 1931, da hun overtog Formandsposten. Denne Stilling beholdt hun indtil 1938. Hun var endvidere Sekretær og Kasserer i Sønderjydsk Fonds Uddelingskomité i Flensborg fra 1915 til Fondens Likvidation, Medstifter af »Gamles Værn« og Foreningens Næstformand fra 1924 til 1940 og desuden Formand for »Flensborg-Samfundet«s Lokalkomité i Flensborg indtil Komitéens Opløsning. Den 5. Maj 1920 valgtes hun til Medlem af den nyoprettede danske Skoleforenings første Bestyrelse og var samtidig Tillidsmand i Foreningens 5. Distrikt i Flensborg. Efter sin Mands Død i 1930 flyttede Fru Simonsen til Møllegaarden i Krusaa, men sin filantropiske Virksomhed i Flensborg beholdt hun, saalænge Forholdene tillod hende frit at færdes over Grænsen.

Simonsen, P.

Da Jessen skulde bestemme sin Efterfølger ved »Flensborg Avis«, stod Valget imellem P. Simonsen og E. Christiansen. Vi ved i Dag ikke, hvorfor det blev Christiansen. Valget kan have været svært nok, men det er en Kendsgerning, at *P. Simonsen* med Hensyn til journalistiske Evner og faglig Viden ubetinget var en af de dygtigste blandt Jessens Medarbejderstab. Alene hans akademiske Uddannelse gav ham en særlig Stilling blandt Kaldsfællerne. Der var mange, som holdt »Flensborg Avis« udelukkende for P. Simonsens udenrigspolitiske Artikler, der under Rubriken »Verdens Gang« havde deres faste Plads paa Bladets Forside. Han var født den 24. November 1864 i Branderup i Nordslesvig og blev, da han som Dreng viste Tegn paa usædvanlig Begavelse, sendt til Latinskolen i Flensborg, hvor han hurtigt rykkede op blandt Skolens dygtigste Elever. Efter at han med Udmærkelse havde taget Studentereksamen, fortsatte han sit Studium ved forskellige tyske Universiteter og fik saa i 1893 Ansættelse ved »Flensborg Avis«. Han kom til Bladet midt i den sønderjydske Presses Trængselstid og idømtes ligesom Jessen langvarige Fængselsstraffe, der virkede nedbrydende paa hans Helbred. Ialt maatte han tilbringe 33 Maaneder af sit Liv i preussiske Fængsler, og hvad dette rummede af sjælelige Lidelser, ved kun den, der har maattet gennemgaa noget af det samme. Han selv talte sjældent om det, men bevarede under alt dette sin ranke Holdning

og en urokkelig Tro paa den nationale Retfærdigheds endelige Sejr. Redaktør P. Simonsen viede det Blad, han var knyttet til, sine bedste Kræfter, men har derudover leveret en Række værdifulde Bidrag til danske Tidsskrifter og den nationale sønderjydske Litteratur. Han var saaledes Medarbejder ved Franz von Jessens »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie«. I Afstemningstiden havde han Sæde i det internationale Kontroludvalg for Flensborg By, og desuden var han i en Aarrække Medlem af den flensborgske »Borgerforening«s Bestyrelse og af Sprogforeningens Tilsynsraad. Redaktør Simonsen døde den 13. December 1930 i Flensborg.

Søgaard, Jørgen.

Til den lille Kreds af danske Landbrugere, der kom til at betyde overordentlig meget for Danskheden i Sydslesvig efter 1920, hører ogsaa *Jørgen Søgaard* i Jaruplund. Hans Gaard »Røhsminde« ligger ikke langt fra Hovedvejen Flensborg-Slesvig. Der udviklede sig der paa Egnen i Tiden efter Afstemningen en frodig og livskraftig Danskhed, som dannede sit eget lille Samfund og formaaede at sætte egne Repræsentanter ind i Kommunalforvaltningen og efterhaanden fik sit stærke aandelige Midtpunkt i Skolen og Forsamlingshuset, hvor der ogsaa afholdtes danske Gudstjenester. Meget af alt dette skyldtes Jørgen Søgaard, der var født i Mastrup ved Haderslev, men allerede som ung Mand kom til Sydslesvig og i Aaret 1900 blev Bestyrer paa Gaarden »Røhsminde«. Den gik senere over i hans Eje og blev under hans dygtige Ledelse en Mønstergaard med den fineste Besætning af rødt fynsk Malkekælv i hele Sydslesvig. Søgaards store Indsats ligger baade paa det nationale og det landbrugsfaglige Omraade, og navnlig paa det sidste blev han en Foregangsmand, ikke blot for sine danske, men ogsaa de tyske Kaldsfæller, der fuldtud respekterede hans Dygtighed og store Viden. Da han i 1900 kom til Jaruplund, holdtes der paa den 170 Tønder store Gaard 3 Heste, 12 Køer og 18 Ungkreaturer, medens Besætningen ved hans Død i 1944 bestod af 12 Heste, 32 Køer og 50 Ungkreaturer. Han var den første, der dyrkede Roer i Jaruplund, og hans Valgsprog var, at man efter Markernes Afgrøde skulde kende Forskel paa en tysk og en dansk Bonde. Men foruden at være en dygtig Landmand var han ogsaa en god dansk Mand, der altid var villig til at paatage sig en Del af det nationale Arbejde. Efter 1920 opstilledes han som dansk Kandidat ved flere tyske Rigsdagsvalg, og fra 1925 til 1933 sad han som dansk Repræsentant i Kredsdagen for Flensborg Amt. Desuden var han Formand for Kvægavlsforeningen fra 1905 og Formand for den danske Landboforening for Flensborg og Omegn. Under Krigen arresteredes han for nazifjendtlige Udtalelser og sad 6 Maaneder fængslet i Flensborg. Kort efter Hjemkomsten døde han, den 16. Juli 1944, efter at han forinden havde oplevet den Sorg, at Gaardens Ladebygninger nedbrændte, ramt af en vingeskudt allieret Maskines Brandbomber. Hans Død betød et stort Tab for den sydslesvigske Danskhed.

Sørensen, Maren.

Maren Sørensen er født den 12. Juli 1882 i Aal Sogn i Ribe Amt. I 1906 kom hun som Sygeplejerske til Sjælland, men rejste i 1909 til Sønderjylland for at paatage

sig en Sygeplejevirkosomhed i Visby ved Tønder. I 1912 blev hun af de nationale Foreninger i Sønderjylland opfordret til at overtage et Arbejde i de truede Egne. Paa Foranledning af »Udvalget for kristelig Virksomhed i Nordslesvig«, der den Gang havde 30 Sygeplejersker i sin Tjeneste, blev hun sendt til Flensborg, hvor hun var med til at oprette en dansk Sygeplejeforening, der under den første Verdenskrig og i de følgende Aar udfoldede en velsignelsesrig Gerning blandt Byens Gamle og fattige Danske. I 1920 overtog Maren Sørensen Ledelsen af »Børnenes Helsehjem« ved Sønder-Vilstrup Strand i Nordslesvig, men fortsatte om Vinteren sin Gerning i Sydslesvig, hvor hun snart ogsaa begyndte at afholde grundtvigske Møder paa Landet. Dette Arbejde fik et fast Midtpunkt, da hun i December 1923 kunde indvie en egen Kirkesal i Lorenz Jepsens Gaard i Valsbøl. I 1930 rejstes her et stort dansk Forsamlingshus. Menighedskredsen voksede og fik stadig større Tilslutning, ogsaa fra Omegnen. Saaledes opstod der ved Siden af det kirkelige Arbejde i Flensborg en særpræget kristelig dansk Bevægelse paa Landet Syd for Grænsen. Da Krigen brød ud i 1939 opholdt Maren Sørensen sig netop i Sønder-Vilstrup og blev saaledes afskaaret fra sin Virksomhed Syd for Grænsen. Men den fortsattes under hele Krigen af hendes Medhjælper, Katrine Bojlesen, som den 17. December 1945 døde paa Statshospitalet i Sønderborg. Efter hendes Død har Maren Sørensen med de engelske Militærmyndigheders Tilladelse genoptaget sin Gerning i Mellemslesvig.

Thomsen, Marie.

I det filantropiske Arbejde i Flensborg møder man flere Kvinder, der har ydet en usædvanlig Indsats paa dette Omraade. En af dem er *Marie Thomsen*. Hun blev født den 7. September 1864 i Tumbøl i Nordslesvig og blev i 1885 gift med den da-værende Lærer og senere Bankdirektør P. Thomsen, der gennem mange Aar ledede den danske Folkebank i Flensborg. Fra deres Hjem knyttedes der mange Traade til det danske Arbejde i Byen. Medens Thomsen selv særligt interesserede sig for kirkelige Spørgsmaal og efter 1920 var med til at bane Vejen for dansk Skoleundervisning i Byen, øvede hans Hustru en tilsvarende Indsats paa det filantropiske Omraade. Hun var gennem mange Aar Formand for »Gamles Værn« og Næstformand i den danske Sygeplejeforening og havde i en Aarrække ligeledes Sæde i Menighedsraadet. Hun døde den 11. Oktober 1942.

Tofte, Hans Mikkelsen.

Hans Mikkelsen Tofte blev født den 13. December 1825 i Tirslund ved Bevtoft, hvor Faderen var Lærer. Sønnen begyndte 15 Aar gammel en Lærervirkosomhed som Privatlærer i Styding ved Haderslev og besøgte senere Lyngby Seminarium ved Kolindsund, hvorfra han 1846 tog Lærereksamen. Derefter fik han Ansættelse ved Skolen i Skærbæk, men da i 1851 den frie danske Menighed i Flensborg oprettedes, søgte og fik han blandt 41 Ansøgere Stillingen som Kordegn ved Helligaandskirken og blev samtidig Lærer ved den danske Borgerskole i Byen. Her kom han til at øve en lignende Indsats i det danske Arbejde som Værkmester Kruse, Plätner og flere andre gode danske Mænd. Da Tyskerne lukkede den danske Borgerskole efter 1864, kom H. M. Tofte som Lærer til den danske Landbrugsskole paa Aagaard ved Oversø,

som han selv overtog i 1869. Han drev Skolen til 1892 og flyttede derefter til Skaarup paa Fyn, hvor han døde den 3. Januar 1917. Tofte's to Døtre, Valborg og Helga, er blevet særlig kendt som Modeller til det berømte Billede »De sønderjydske Piger«, som ved sin Fremkomst i København i 1879 vakte stor Opsigt og senere fik en Plads i mange sønderjydske og danske Hjem.

Uldall, Niels.

Den 8. April 1940, medens tyske Panserdivisioner hastede mod Nord for at naa deres Udgangstillinger til det brutale tyske Overfald paa Danmark, kæmpede en god dansk Mand i sit Hjem i Flensborg med Døden. Faa Timer inden de tyske Tropper naaede frem til Grænsen lukkede han sine Øjne i Troen paa sin Gud og med den faste Forvisning, at Danmark endnu havde det bedste tilbage: »Thi end lever den Gamle af Dage«. Det var Grosserer *Niels Mikkelsen Uldall*. Hans Liv havde været rig paa ydre Fremgang. Han havde fra en beskeden Begyndelse oparbejdet store Forretninger og tilkæmpet sig en Førerplads indenfor Flensborgs Handelsverden, hans Navn var kendt over hele Danmark, men i hele sit Væsen var han og blev han ved med at være en beskeden Mand, der ydmygt bøjede sig ind under Kirken og Troen, som det, der gav Livet sit egentlige Indhold. Derfor var han ogsaa den danske Kirke en god Mand, og der kaldtes aldrig forgæves paa ham fra Menigheden og det kristne sociale Hjelpearbejde. Uldall hørte ligesom hans to Forretningsvenner, Cornelius Hansen og J. C. Møller, til det Hold driftige unge Mænd, der omkring Aarhundredskiftet begyndte deres selvstændige Virksomhed i flere af de sønderjydske Købstæder og hurtigt blev kendt indenfor Forretningsverdenen. Hans Slægt stammer fra Gaarden Uldall i Skrydstrup Sogn, men selv fødtes han den 8. Juli 1875 i Jægerup. Han kom i Handelslære i Haderslev, sammen med Købmændene Hundevadt og Valdemar Schmidt, og begyndte i 1902 med J. C. Møller som Medindehaver en beskeden Manufakturforretning i Flensborg. Af denne lille Begyndelse opstod to store Handelshuse, og derudover var Uldall Parthaver i flere andre Foretagender. Han lagde aldrig Skjul paa sit danske Sindelag, og i Afstemningsaarene stillede han hele sin Indflydelse og store Organisationsevne til Raadighed for det danske Arbejde i 2. Zone. Men ellers kom hans folkelige Indsats, som det var naturligt, navnlig til at ligge paa det kirkelige og sociale Omraade. I 1919 var han Formand for den Komité, der ordnede Ferierejserne for flensborgske Børn til Danmark, og gennem mange Aar havde han Sæde i det danske Menighedsraad i Flensborg. Som Følge af sin Stilling indenfor Byens Erhvervsliv maatte han dog ogsaa paatage sig flere økonomiske Tillidshverv. Saaledes havde han Sæde i Tilsynsraadet for den danske Union-Bank og i Bestyrelsen for det flensborgske Detailhandler-Forbund. Efter 1933 blev han udnævnt til kommunal Raadgiver.

Ussing, Carl Theodor.

Nationalbankdirektør, Dr. jur. *Carl Ussing*, der havde en afgørende Indflydelse paa Danmarks Pengepolitik under den første Verdenskrig og de vanskelige Aar efter Krigen, blev den 22. April 1857 født i Flensborg, hvor Faderen var Appellationsraad. I hans Tid faldt ogsaa de store Bankkatastrofer, der gav Anledning til

offentlig Kritik af hans Støttepolitik, som muliggjorde en Rekonstruktion af Landmandsbanken. Han har senere gjort Rede for sit Standpunkt i to Afhandlinger om Nationalbankens Indsats i Aarene 1914—24. I 1924 trak Ussing sig tilbage fra Bankens Ledelse. Han døde den 23. Juni 1934 i København.

Wrang, Johan Peter.

Bankfuldmægtig *Johan Peter Wrang* er den 1. September 1891 født i Flensborg, hvor Faderen, Jørgen Wrang, var Bogholder ved »Flensborg Avis«. Han besøgte den tyske Overrealskole i Byen og fik derefter Ansættelse som Lærling i en Bank. Efter at have aftjent sin Værnepligt fra 1912 til 1913 indkaldtes han ved Krigens Udbrud i 1914 atter til tysk Militærtjeneste, forfremmedes til Officer og blev haardt saaret i 1916. Siden 1927 har han som Bankfuldmægtig været ansat ved den danske »Union-Bank« i Flensborg. Da Advokat Ravn i 1942 trak sig tilbage som Oldermann for det gamle danske St. Knudsgilde i Flensborg, valgtes han til hans Efterfølger, og den 13. Oktober 1946 blev han paa den danske Liste valgt til Byrådsmedlem af Flensborg Byraad og blev genvalgt ved Byrådsvalget 1948.

•

Vilh. la Cour og Niels Petersen:

SYDSLESVIG I KRIGENS OG
FORVENTNINGENS TEGN

1939–1949.

DE MØRKE KRIGSAAR.

I de nærmest forudgaaende Afsnit af dette Værk er der allerede fremhævet flere Træk, som hører Krigsaarenes tunge Skæbnetid til. I det følgende skal der derfor kun gives en kort Oversigt over de vigtigste Faser af Udviklingen, saa selve Hovedlinien kan træde tydeligt frem.

1. *Pligtens Ofre.* Udefra set var Aarene 1939—1945 en stille Periode i Sydslesvigs Historie. De ydre Forholds Tvang under Naziregimet og Krigen overskyggede den levende Danskheds energiske Kamp for sin Eksistens og lod kun Aar for Aar en tal-mæssig Tilbagegang staa som en bitter Kendsgerning for Omverdenen. Den, der ikke modtog andre Indtryk dernedefra, maatte tro, at den sydslesvigske Danskheds Undergang var et rent Tids-spørgsmaal.

Men det var i Virkeligheden helt anderledes. Sydslesvigs

Danskhed oplevede andet end Tilbagegangens Tristhed under Krigen. Ved Møder og Sammenkomster appelleredes til dens Trofasthed og Udholdenhed, og Stemningen kunde være forhaabningsfuld i en Grad, som andre vanskeligt kunde se Berettigelsen af. Senere har vi bedre kunnet forstaa det. For de Unge, som kom til Fronten og maatte gennemleve Krigen Rædsel, fik Forbindelsen med Hjemstavnen og det danske Folk en alvorligere Betydning, end det daglige Foreningsarbejde hjemme kunde give i disse Aar. Under de givne Forhold var det ikke Tilbagegangen i dette Arbejde, der kunde true Mindretallets Eksistens, men Faren for, at den Ungdom, der skulde genoprette Tabene, forblødte i Krigen. Til en af de mange Mindehøjtideligheder for faldne dansksindede Sydslesvigere skrev „Jydske Tidende“: „Nu segner det første Slægtled gennem lange Tider, der igen havde haft dansk Skolegang og levende fulgt med i dansk Kultur og dansk Aandsliv“.

Loyale gik Sydslesvigs unge Danske i Krig for den Herbergstat, som aldrig selv havde ydet dem Tryghed i Hjemstavnen. Og Tabene meldte sig hurtigt. I Begyndelsen faa og spredte, men senere, da Krigen i Rusland begyndte, mere og mere hyppige. Ved Kapitulationen omfattede Listen over faldne danske Sydslesvigere 168 Navne, hvoraf 128 var tidligere Elever i danske Skoler. Og hertil kom mange Savnede samt Krigsfangerne, der trods officielle danske Anstrengelser for at faa dem givet fri, ofte maatte vente aarevis paa at kunne vende hjem.

I Krigenes første Tid mistede Skolerne deres Lærere, Ungdomsforeningerne deres Ledere. Efterhaanden skaanede den totalitære Krig end ikke de yngste blandt Ungdommen. Ved Skoleafslutningen 25. 3. 44 maatte Rektor Bernhard Hansen meddele, at „to af vore Drengene er blevet indkaldt til Værnemagtstjeneste, endnu inden de fik deres Skolegang planmæssigt afsluttet“.

Ogsaa Hjemmefronten havde sine Tab, skønt Flensborg hører til de mindst ramte blandt Tysklands Byer. 813 Gange var der Luftalarm, men kun faa Gange blev det til Angreb med Ødelæg-

gelses og Tab af Menneskeliv. En enkelt frygtelig Ulykke vil dog blive staaende i Erindringen. Ved et Luftangreb paa Flensborg 19. 5. 43 omkom 15 danske Børnehvebørn og fem Voksne, deriblandt to danske Lærere. Man kan sige, at dette Tab var lille i Forhold til det, der skete i Byerne sydpaa; men det ramte en Befolkning, for hvem Tysklands Krig ikke havde den allerfjerneste Mening. „Ingen glemmer dog, at de var danske Børn“, skrev „Flensborg Avis“, „at de hørte os til, at de var et Led i en lovlydig Befolkning — Lovlydigheden kan i visse Tilfælde blive af skæbnesvanger Virkning for den enkelte —, og derfor ved vi, at der var en Mening ogsaa med dette bitre Offer. Vi smykker de femten smaa Baarer med Foraarets smukkeste Blomster; men Mindet om disse Børn vil finde en særlig Plads i vore sorgtyngede Hjerter“.

2. *Forholdet til Myndighederne.* For det tyske Rige kunde det danske Mindretal paa Grund af sin Lidenhed ikke opfattes som nogen Fare, der krævede særlig Opmærksomhed, men for den totalitære Stat var det en generende Uregelmæssighed i det ensrettede Samfundsbillede. Af udenrigspolitiske Grunde maatte det taales. Skulde det forsvinde, maatte det blive paa „naturlig“ Vis gennem Frafald i de danske Rækker. Og lokale tyske Myndigheder eller Organisationer kendte mange Veje til at fremkalde Tilbagegangen i danske Medlemstal og i Skolernes Elevtal! Da Krigen kom, og de materielle Vilkaar forringedes, blev Modtageligheden for uofficielle Trusler større, hvad man tydeligt kunde spore i de danske Foreningers Arbejde.

Saa sent som i 1948 er der fremkommet Oplysninger om, at der i 1940 arbejdedes med Planer om at deportere hele det danske Mindretal til Mecklenburg. Enkeltheder om disse Planer kendes ikke, kun antages, at Flytningen skulde iværksættes samtidig med en Indlemmelse af Nordslesvig i Tyskland. Rygtet om en Folkeflytning var allerede dengang kommet danske Kredse for Øre, men af uvisse Grunde blev den aldrig til noget. Maaske drejede det sig om Planer til en hurtig „Fortyskning“ af hele Slesvig, ud-

arbejdet af ivrige tyske Grænsepolitikere, hvis Ønsker iøvrigt sjældent faldt sammen med den berlinske Regerings Politik overfor Danmark. Hidtil er intet fremkommet, der tyder paa, at man fra officiel tysk Side har set saa stor en Trusel i det danske Mindretal, at der kunde blive Tale om at indlede en national Forfølgelse, som vilde forstyrre den stabile Tilstand i det besatte Danmark.

Straks efter den 9. April forekom dog enkelte isolerede Aktioner mod ledende Danske. Rektor *Svend Johannsen*, tysk Statsborger og Leder af den danske Skole i Slesvig By, blev i Maj 1940 arresteret, sigtet for at have fremsat politiske Udtalelser, rettet mod det tyske Rige. Efter flere Maaneders Undersøgelse blev der afsagt Frifindelsesdom; men ved Løsladelsen stod Gestapo parat, og *Svend Johannsen* kom i Koncentrationslejr i godt et Aar. Efter Løsladelsen kunde han genoptage sin Skolevirksomhed, men var underkastet en streng Tilmeldingspligt, der først langsomt lempedes. Endnu ved Kapitulationen havde han Forbud mod at forlade Slesvig By.

En Begivenhed, der vakte Opsigt, var Arrestationen af Sydslesvigeren *Viggo Lausten*, „Flensborg Avis“s Medarbejder i Tønder. Han sigtedes for Spionage og indsattes i Kastellet i København, hvor han den 1. 5. 40 tog sit eget Liv. Det gav indirekte Anledning til en Aktion mod „Flensborg Avis“, hvis Redaktør, *Ernst Christiansen*, den 6. 5. havde skrevet en Nekrolog om *Viggo Lausten* med Overskriften „Kaldt bort“. Det paagældende Nummer blev beslaglagt, og kort Tid efter fulgte Straffen: Forbud i 14 Dage! I Begrundelsen hed det: „De i Bladets Nr. 104 6. 5. 40 under Overskriften „Kaldt bort“ offentliggjorte Betragtninger er egnet til at forstyrre den offentlige Ro og Orden“. Samtidig blev det tilkendegivet, at enhver yderligere Forseelse (Verstoss) fra Redaktionens Side vilde medføre et varigt Forbud.

Den danske Folkegruppes Talsmand i Berlin, Redaktør *Jacob Kronika*, fik fra autoritativ Side Underretning om, at Artiklen ganske vist var den aktuelle Aarsag til Forbudet, men at Bladet ogsaa

paa anden Maade havde givet Anledning til Misstemning og Utilfredshed i tyske Kredse. Man haabede, at Forholdet atter vilde komme i Lave, uden at det skulde blive nødvendigt at gribe alvorligere ind. Forbudet skulde ikke opfattes som en Forandring af den tyske Indstilling overfor selve den danske Folkegruppe, og der var heller ikke Planer om at røre ved det danske Grænseblads Eksistens, hed det, ligesom man heller ikke regnede med Krav om personelle Forandringer i Bladets Redaktion.

Heri forregnede de tyske Myndigheder i Berlin sig dog. Forbudet skyldtes Klager, der vedblev at indgaa fra „tyske Kredse“. Initiativet var i det hele næppe kommet fra Berlin, hvor Tidspunktet maatte forekomme ubelejligt for en Aktion mod det danske Blad, og hvor man snarere har vist nogen Tilbageholdenhed. De „tyske Kredse“ var utvivlsomt først og fremmest „Flensburger Nachrichten“, der fandt Tiden inde til at sætte engammel Konkurrent ud af Spillet. Og inden længe rejstes der alligevel Krav om personelle Ændringer. I første Omgang gjaldt Kravet Redaktør Ernst Christiansen, der besad en for Modstanderne irriterende Evne til at lade Sandheden spøge mellem Linjerne. Kort Tid efter Forbudets Ophævelse forlangte man hans Tilbagetræden, og efter besværlige Forhandlinger fik Bladets mangeaarige Medarbejder, Redaktør *L. P. Christensen*, Tyskernes Tilladelse til at overtage Chefredaktørposten. For Ernst Christiansen var dette et haardt Slag. Magtesløsheden overfor Modstandernes Angiverier tyngede haardt paa denne gamle, uforfærdede Forkæmper for Danskhedens Sag og forværrede den Sygdom, han plagedes af. Den 26. 2. 1941 døde han, 63 Aar gammel.

Et andet personelt Krav fra tysk Side leverede det direkte Bevis for „Flensburger Nachrichten“s illoyale Undergrundsarbejde. Den 9. April var „Flensborg Avis“ blevet afskaaret fra telefonisk og telegrafisk Forbindelse med sine rigsdanske Kilder, hvilket i høj Grad forringede Bladets Værdi som Nyhedsorgan, navnlig for Abonnenterne Nord for Grænsen. Der var dog et Hul i dette

Jerntæppe: Redaktør Kronika i Berlin, som paa samme Tid var Korrespondent for „Nationaltidende“ og „Flensborg Avis“. De udenlandske Korrespondenter havde bedre Kilder og kunde skrive mere end de tyske Aviser, og det kom „Flensborg Avis“ tilgode til den tyske Kollegas Fortrydelse. Først fik Kronika Tilbud om at gaa over til „Nachrichten“, og da det ikke lykkedes, fik han Valget imellem at nøjes med at skrive, som de tyske Aviser gjorde det, og dermed opgive sin Korrespondance til udenlandske Blade, eller fortsat at betjene Udlandet og ophøre med at være knyttet til „Flensborg Avis“. Han valgte det sidste, men vedblev anonymt at skrive i Bladet.

Resten af Krigen forløb uden alvorligere Indgreb mod det danske Blad, selv om det krævede Smidighed at klare sig igennem. En betænkelig Situation opstod ved Totaliseringspaabudet pr. 1. 10. 44, hvorefter der kun maatte udkomme 1 Avis i hver By med under 100.000 Indbyggere. Det lykkedes alligevel efter Forhandlinger med Myndighederne at undgaa en Standsning af „Flensborg Avis“, mod at denne til Gengæld ophørte med Udsendelsen af det tyskskrevne Maanedsskrift „Der Schleswiger“.

Mod Krigens Slutning var Bladet da blevet en Skygge af sig selv, en Skæbne, det dog maatte dele med den tyske Presse. Til sidst var Bladet ofte kun paa to Sider. Men det vedblev at være der, og det bar trofast og heroisk Danskhedens gamle Traditioner igennem selv den mørkeste Tid.

3. *Foreningslivet.* I de første Krigsaar fortsatte Foreningslivet saa godt, som det kunde gøres, naar de mest aktive Aldersklasser var ved Fronten. Den slesvigske Forening holdt sine Aarsmøder, men maatte give Afkald paa de store Friluftsmøder fra før Krigen, og Forbindelsen nordpaa var gaaet næsten helt i Staa, hvilket ogsaa satte sit Præg paa det folkelige Arbejde, der i disse Aar var henvist til aandeligt og til Dels ogsaa økonomisk at hvile i sig selv. Trods alt var der helt til de sidste Krigsaar stadig Liv i Organi-

sationerne. Først de sidste Krigsmaaneders Kaos fik dem en Overgang til næsten at bryde sammen.

Ved Aarsmødet den 8. 6. 41 fastslog Redaktør *Tage Jessen*, at den sydslesvigske Danskhed indirekte kunde gavne Danmark. Der laa et Moment af stor moralsk Værdi deri, at man i Moderlandet kunde pege paa Landsmændene i Sydslesvig og sige: „Hvor findes et mere loyalt nationalt Mindretal end de danske Sydslesvigere?“.

Tilbagegangen i Den slesvigske Forenings Medlemstal var kraftigst i de første Krigsaar. Afdelingerne udenfor Flensborg har ikke offentliggjort Tallene under Krigen; men for Flensborg-Afdelingens Vedkommende, der ved Krigen Begyndelse havde 2419 Medlemmer, var Tallet pr. 1. 6. 41 faldet til 2048 og 1. 6. 42 til 1942. Brutto-Tilbagegangen 1941—42 omfattede 58 Udmeldelser, deraf 15 paa Grund af Bortrejse, og desuden en Afgang paa 64 paa Grund af Dødsfald (6 var faldet i Krigen). En Tendens til aftagende Nedgang i Medlemstallet viste sig de følgende Aar. I 1943 faldt det med 47 (til 1895), i 1944 derimod kun med 13 (til 1882) — og dette til Trods for en større Afgang paa Grund af Dødsfald. Ved Krigen Afslutning noteredes Medlemstallet endog til 1990.

Frafaldet i Rækkerne maa bedømmes med de ydre Vilkaar som Baggrund. Ofte lagdes kraftigt Tryk paa Medlemmer for at fremkalde Udmeldelse, og da Mindretallet i høj Grad rekrutterede sine Medlemmer fra den ubemidlede Klasse, maatte der uundgaeligt blive Tilfælde, hvor man gav efter for Presset. Det kunde volde en forstaaelig Sorg og Bitterhed hos dem, der blev tilbage, og det er heller ikke muligt tilstrækkeligt at anerkende den Indsats, der ydedes netop af disse prøvede og udholdende Forkæmpere for Sagen.

Ved Aarsmødet i 1942 udtalte Journalist *J. N. Jensen*, at der fandtes dem blandt Mindretallet, som var tyet over i andres Rækker og var gaaet ind under det fremmede Symbol; men der var ingen Vinding heri for nogen, sagde han. Der er heller ingen rank Mand paa Modpartens Side, som værdsætter sligt, det bringer kun Sorg

og Skuffelse. To og et halvt Aar senere, ved Udgangen af 1944, var Tonen dog trods alt mere fortrøstningsfuld. Paa Aarets sidste Dag skrev „Flensborg Avis“:

»Alligevel er det en Kendsgerning, at den af Krigstiden og andre ydre Forhold betingede Nedgang i Tallene efterhaanden gennemgaaende er blevet mindre — henholdsvis er ophørt; det viser sig, at der paa adskillige Felter trods de stadig strengere Kaar har kunnet fortsættes med samme Tilslutning som tidligere, og at der indenfor en Del Arbejdsgrene endog har kunnet meldes om Fremgang Ikke mindst i det Aar, der nu gaar til Ende, har vi bragt smertelige Ofre, og vort folkelige Arbejde afgiver som Helhed ikke nær det Billede, der maaske kunde ventes; men vi er taknemmelige for, at vi har kunnet bevare og underbygge Grundvolden for Danskheden, som vi haaber vil gaa en god og løfterig Udvikling i Møde, naar der igen er blevet Fred i Landene«.

4. *Skolen.* Det danske Skolearbejde var en af de Arbejdsgrene, som fortsatte med uformindsket Aktivitet gennem hele Krigen. Ogsaa her mødte man dog store Vanskeligheder. Indkaldelse af Lærere, Nedgang i Elevtallet, Beslaglæggelse af Skolebygninger var altsammen Ting, der kunde virke nedslaaende, men det lykkedes alligevel stadig at samle en Børneflokk i de danske Skoler og ved store Anstrengelser at yde dem en forsvarlig Undervisning. I Flensborg maatte Kommuneskolen fra Maj 1940 arbejde under Duborg-Skolens Tag, og da i Foraaret 1945 stadig større Dele af denne Bygning blev beslaglagt, blev Forholdene urimeligt trange. I 1940 besøgte de danske Skoler af 646 Elever. Ved Krigens Afslutning var Tallet dalet til 437.

Et vigtigt Personskifte inden for det danske Skolevæsen fandt Sted i 1940—41. Dr. *Andreas Hanssen*, der siden 1921 havde været Duborg-Skolens Rektor, maatte i Sommeren 1940 trække sig tilbage paa Grund af Sygdom. Den 15. 10. samme Aar fejrede Skolen sin 20-aarige Fødselsdag under Inspektør *Dirks'* midlertidige Ledelse, og endnu samme Efteraar døde Rektor Hanssen. Til den ansvarsfulde Post udnævntes fra 1. 4. 1941 Skoleinspektør *Bernhard Hansen*, Sønderborg, som tidligere gennem en Aarrække havde været Lærer ved Duborg-Skolen. Ved Dansk Skoleforenings Aarsmøde

en Maaned senere mindedes den nye Rektor sin Forgængers store Arbejde og citerede et Ord af ham: „Lad aldrig Lyset slukkes“ som en Vejleder i den mørke Tid.

Det faldt i Bernhard Hansens Lod at tage imod Krigstidens Tilbagegang. I Dansk Skoleforenings Aarsberetning for 1941 citerede han Søren Kierkegaard: „Tal er kun det, der bliver tilbage, naar Livet er presset ud“. Han skrev:

»Tiden og Forholdene stiller deres ubønhørlige Krav, der nøje ønskes efterlevet, og Tallene omkring os — de nøgne Kendsgerningers Tal — har jo ikke været nogen Opmuntring til at tage fat. Men hvor Tvivlen og Bekymringerne skotter til Modløsheden og slider paa Humøret i saa mange Kredse, har en Aarsberetning fra dansk Skolevirke Syd for Grænsen ogsaa den opmuntrende Opgave at forkynde den virkelige Sandhed — trods alt — om alt vort danske, folkelige Arbejde hernede: »Men end er der Sang i Skoven.«

Det gjaldt i Skolearbejdet som i andre Arbejdsgrene om at sætte alt ind paa at holde Stillingen og afvente den Dag, da det danske Arbejde igen kunde udfolde sig i Frihed. Man kunde se bort fra smaa talmæssige Forskydninger, naar kun en trofast Kreds holdt fast for en skønne Dag at overgive Landsdelens danske Tradition til en ny Tid, hvor man ikke længere var tvunget til at kæmpe med Ryggen mod Muren.

Beslægtet med Skolens kulturelle Virke var *Biblioteksarbejdet*, maaske den Arbejdsgren, der klarede sig bedst gennem Vanskelighederne, fordi de ydre Forhold opfordrede til at udnytte netop denne Kilde til Forbindelse med dansk Kultur. Alligevel undgik heller ikke dette Arbejde at faa sine Skrammer. Fra et Udlaan i 1938—39 paa 45.000 Bind skete ganske vist kun et ubetydeligt Fald til 44.500 i 1940—41 og 1941—42, og i det følgende Aar steg Udlaanet endog til 47.000, fordi der fandt et ret omfattende Udlaan Sted til rigsdanske Arbejdere i Flensborg, Kiel og Lübeck. Men det egentlige sydslesvigske Udlaan gik ned, bl. a. fordi Mulighederne for Forsendelse til Landdistrikterne indskrænkedes. Besøget i Læsesalene viste dog i disse Aar en lille Stigning. Nedgangen kom

først i 1943—44, da Udlaanet sank til 37.900, og Besøget paa Læsesalene næsten halveredes.

DA KRIGEN SLUTTEDE.

1. *Fremgangen begynder.* Ved det tyske Sammenbrud havde det danske Organisationsliv naaet sit laveste Punkt. Virksomheden var praktisk talt gaaet i Staa. Dog fortsatte de danske Skoler Undervisningen, og „Flensborg Avis“ udkom stadig hver Dag. I det stille havde man forberedt det Fremstød, enhver kunde se vilde komme, saa snart Naziregimet faldt, men det kunde selvsagt ikke ske indenfor de officielle Rammer. Den 5. Maj havde Den slesvigske Forening 2728 Medlemmer, hvoraf de 1990 i Flensborg. I 9 danske Skoler undervistes 437 Elever.

Straks efter Befrielsen begyndte Tilslutningen til det danske Arbejde at stige. Talmæssigt var Fremgangen — sammenlignet med den senere Udvikling — kun ringe i de første Maaneder, men Den slesvigske Forening naaede dog hen paa Efteraaret op over det hidtil højeste Medlemstal (8000 i 1923). Man gik fra første Færd forsigtigt til Værks for at undgaa en konjunkturbetonet Tilvækst af Personer, der kun vilde sikre sig et politisk Alibi. Enhver Ansøgning om Optagelse blev nøje efterprøvet, og mange optoges paa en Venteliste. Adgangen stod nu aaben for flere tusinde Personer, som i Aarenes Løb havde udmeldt sig af de danske Organisationer paa Grund af personlige og økonomiske Ulemper, der havde været forbundet med officiel Tilknytning til det folkelige Mindretal.

Paa et Møde af Repræsentanter for de lokale slesvigske Foreninger aftaltes den 1. 10. 45 ensartede *Retningslinjer for Optagelse af nye Medlemmer*. Som Betingelse stilledes, at man var født Nord for Ejderen eller kunde paavise at være af dansk Afstamning. Udelukket var Personer, som havde været Medlemmer af det nationalsocialistiske Parti eller dets Forgreninger, bortset fra Organisationer med obligatorisk Medlemsskab, saafremt den paagældende ikke havde beklædt en ledende Stilling indenfor disse.

Ved Kapitulationen befandt Organisationsapparatet sig delvis i Opløsning, og der fandtes ingen fælles Styrelse for de lokale slesvigske Foreninger. Men efter at nye Lokalforeninger var opstaaet og havde sluttet sig sammen amtvis, afholdtes den 31. 10. et Delegeretmøde i Flensborg, hvor *S. Münchow* valgtes til Formand og *Svend Johannsen*, Slesvig, til Næstformand, ligesom man besluttede snarest muligt at søge Anerkendelse som politisk Parti.

Der forestod i den nærmeste Fremtid et betydeligt Arbejde med Reorganisationen og Udbygningen af Foreningsarbejdet, og for at sikre en betryggende Kontrol med Tilgangen vedtoges det fra og med den 1. 11. at suspendere al Optagelse af nye Medlemmer. Ved Aarsskiftet noteredes saa et Medlemstal paa 11.801, og den 1. 2. 46 aabnedes atter for Tilgang af nye Medlemmer.

2. *Kontakt med den danske Regering.* Medens Reorganisationen af Den slesvigske Forening stod paa, maatte man udadtil støtte sig paa det i 1938 oprettede Danske Sydslesvigeres Fællesraad, hvis Forretningsudvalg straks efter Kapitulationen traadte i Forbindelse med den danske Regering. Efter et Møde med Statsministeren den 30. 5. opstilledes en Række Ønsker, som Regeringen paatog sig at søge opfyldt hos de britiske Myndigheder. Det drejede sig bl. a. om Hjemsendelse af Krigsfanger, Udstedelse af Visa i et rimeligt Omfang af Hensyn til det kulturelle og humanitære Arbejde samt visse Undtagelsesregler for danske Sydslesvigeres Behandling som tyske Statsborgere. Endelig foreslog man, at der udnævntes en dansk Forbindelsesofficer i Flensborg til at formidle Forbindelsen mellem den danske Befolkningsgruppe og henholdsvis den britiske Myndighed og den danske Regering.

En Del af disse Ønsker blev ret hurtigt imødekommet. Allerede i Juni forelaa en *Instruks fra 21. Armégruppe* til Okkupationstropene i Sydslesvig om at undgaa Beslaglæggelse af Dansksindedes Ejendom og Udskrivning af Danske til mere ubehagelige Arbejder. Det anbefalede at udnævne Danske til administrative Stillinger, hvor dette skønnedes ønskeligt, samt at „støtte alle danske na-

tionale Bestræbelser“. Denne Instruks fik dog ringe Betydning, da de civile Anliggender kort efter underlagdes et System af Militærregeringer, som fulgte helt andre Linjer. I September tiltraadte de britiske Myndigheder imidlertid Ønsket om en dansk Forbindelsesofficer i Flensborg, og de første meget begrænsede Regler for Grænsepassagen blev givet.

Den 17.—18. August besøgte daværende Udenrigsminister *Christmas Møller* Flensborg, hvilket resulterede i en ny Henvendelse til den britiske Regering om praktiske Lettelser for den danske Befolkningsgruppe. I denne Henvendelse omtaltes for første Gang fra officiel dansk Side Sydslesvigernes Ængstelse for de mange østtyske Flygtninge og deres Utilfredshed med, at adskillige af dem allerede nu havde faaet Stillinger i offentlig Tjeneste.

3. *Kravet om Genforening*. Det var dog ikke blot praktiske Anliggender, der blev drøftet under Udenrigsministerens Besøg i Flensborg. Tanken om straks eller efter et kortere Aaremaal at *genforene Sydslesvig med Danmark* sysselsatte, endnu medens Kriegen fandt Sted, forskellige Kredse i Landsdelen, og for disse Bestræbelser havde Regeringens Erklæring i Rigsdagen den 9. 5. 45 været en stor Skuffelse. Den havde imidlertid langt fra været i Stand til at hæmme Bevægelsen. Tværtimod. Netop den kolde Skulder, man havde mødt, fordoblede Anstrengelserne for at bryde Modstanden.

I Sommeren 1945 vedtoges derfor en Række Loyalitetserklæringer, som henvendte sig til Danmark med Ønske om Indlemmelse. Disse Ønsker fik *Christmas Møller* forelagt under sit Besøg i Flensborg, men han nægtede at give noget Tilsagn om Støtte fra den danske Regerings Side til Opfyldelsen af statspolitiske Krav.

Bevægelsen for Genforening med Danmark udsprang spontant fra forskellige Grupper af Befolkningen. Indenfor *det gamle danske Mindretal* var det naturligt nok den yngre Generation, som efter at være vendt tilbage fra Fronterne var aktivt indstillet paa snarlig Indlemmelse i Danmark, medens den ældre Generation var

mere tilbageholdende, bl. a. under Hensyn til de politiske Muligheder i Danmark. Under et Møde paa Dybbøl den 11. 7. nævnte Redaktør *Tage Jessen* som et Mindstemaal for de danske Sydslesvigeres Krav: aldrig mere Krigstjeneste for et Land, som ikke er vort, og dernæst: Sydslesvig maa blive en afmilitariseret Zone. Krav af denne Karakter havde Sympati i alle politiske Kredse i Danmark, og videre gik de danske Sydslesvigeres *officielle* Ønsker ikke paa dette Tidspunkt.

Kravet om Tilslutning til Danmark kom til Udtryk ad anden Vej. Under Krigen var en Kreds af fremtrædende Slesvigere traadt sammen for at forberede en Aktion for Grænseflytning straks efter Krigen. Det drejede sig fortrinsvis om Folk, som ikke tidligere havde været knyttet til Mindretallet. De var tysktalende, deres Opdragelse og Uddannelse var tysk, men i Erkendelse af de Ulykker, Forbindelsen med Holsten og Preussen havde bragt over deres Hjemstavn, vilde de rejse en Bevægelse i den sydslesvigske Befolkning for at vende tilbage til Moderlandet.

I Juni 1945 begyndte de at *samle Underskrifter* paa en Loyaltetsadresse til den danske Regering. Underskriverne skulde love at være loyale Borgere i den danske Stat. Det hed i Adressen:

»En Gentagelse af Begivenhederne fra 1848 til 1945 vil strande paa den sydslesvigske Befolknings Vilje Derfor beder vi den danske Regering om Indlemmelse i den danske Stat Skulde imidlertid den danske Regering af statspolitiske Grunde i det nuværende Øjeblik ikke anse en Genforening for mulig, beder vi den skabe en foreløbig Ordning for Forvaltningen for paa denne Maade at give Befolkningen Lejlighed til at vise, at Ønsket om en Tilbagevenden svarer til Befolkningsflertallets objektive Vilje«.

Indsamlingen blev en Sukces. Langt de fleste af de Adspurgte skrev under, i Flensborg 10.000 af 13.000 Adspurgte. De lokale britiske Myndigheder standsede imidlertid Adressen, fordi deres Tilladelse ikke paa Forhaand var blevet indhentet.

Samtidig forberedte den samme danskinteresserede Kreds Oprettelsen af en Organisation, „*Südschleswigsche Vereinigung*“, der

ifølge Udkast til Vedtægterne vilde søge „af al Kraft at opnaa Sydslesvigs Indlemmelse i Danmark, fra hvilket den preussiske Militærmagt adskilte det i 1864“. Den 8. 8. rettedes en Henvendelse til Overborgmesteren i Flensborg om at udvirke de britiske Myndigheders Anerkendelse af Foreningen og deres Tilladelse til at gennemføre Indsamlingen af Underskrifter. De britiske Myndigheder har imidlertid aldrig besvaret denne Henvendelse, og de Folk, der stod bag Bevægelsen, gik efterhaanden ind i den almindelige danske Bevægelse i Landsdelen.

4. *Arbejderbevægelsens Stilling.* Indsamlingen af Underskrifter havde vist, at Ønsket om Tilslutning til Danmark var stærkt i den brede Befolkning. Mellem de yngre aktivistiske Kredse i det danske Mindretal og Repræsentanter for forskellige Befolkningsgrupper førtes i denne Tid mange Forhandlinger, saaledes bl. a. med Bondeorganisationerne. Den ledende indenfor „*Bauernverein*“, den senere ivrigt tysksindede *Fritz Lübke*, nu Landraad i Flensborg Amt, var i den første Tid stærkt interesseret i de danskorienterede Bestræbelser, hvad han senere nødigt vilde mindes om, men som Helhed bragte Forhandlingerne med Bønderne intet positivt Resultat. Derimod stillede *Arbejderbevægelsen* sig uden Forbehold solidarisk med den danske Befolkningsgruppe, som jo ogsaa fra gammel Tid har hentet sine fleste Tilhængere fra denne Befolkningsklasse. Allerede inden Kapitulationen var Socialdemokraterne traadt i Forbindelse med Repræsentanter for det gamle danske Mindretal, og den 8. 6. mødtes 34 socialdemokratiske Tillidsmænd for at drøfte Grænsespørgsmaalet. De vedtog enstemmigt en Henvendelse til det danske Socialdemokrati, hvori de erklærede at ville støtte „enhver Bestræbelse, som har til Maal at rykke Grænsen af 1920 mod Syd og indlemme Flensborg og Sydslesvig i Danmark og dermed i det storskandinaviske Rum“.

Den socialdemokratiske Partiledelse i Kiel søgte straks at hindre denne Udvikling. Den senere Landsminister, *Dr. Schenck*, der selv er Flensborger, men afgjort tysksindet, brugte paa Kiel-Ledel-

sens Vegne baade Overtalelser og Trusler for at faa Afdelingen i Flensborg til at forlade den „separatistiske“ Linje, men forgæves. Flensborgerne holdt fast ved, at Medlemmerne burde være frit stillet i det nationale Spørgsmaal, og paaviste, at det overvejende Fler-tal blandt dem var dansk indstillet.

5. *Bort fra Holsten.* De forskellige Kredse, der arbejdede for Tilslutning til Danmark, kom hurtigt i Forbindelse med hinanden. Bl. a. oprettedes der en *14 Mands-Gruppe* bestaaende af 4 borgerlige, 4 Landmænd og 6 fra Arbejderbevægelsen. Midt i Juni udsendtes en Fælleserklæring, hvori man konstaterede, at „den overvejende Del af den danske Befolkning ikke for Øjeblikket er gunstigt stemt for en Indlemmelse“, men alligevel udtrykte Haabet om, at den danske Regering vilde foranledige, at Sydslesvig udskiltes fra det tyske Rige og blev stillet under dansk-allieret Overhøjhed.

Det officielle Danmarks bestemte Afvisning af statspolitiske Krav betød imidlertid, at Bevægelsen for at frigøre Sydslesvig yderligere maatte indsnævre sin foreløbige Maalsætning for overhovedet at gøre sig Haab om dansk Støtte. Den 12. Juli rettede en Deputation Henvendelse til Militærregeringen om *administrativ Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten*. Som Regeringspræsident for det nye „Regierungsbezirk“ foresloges *Johs. Tiedje*. Forslaget var betegnende for den Udvikling, der var i Gang. Tiedje — den gamle tysksindede Slesviger, kendt fra Tiedje-Linien under Afstemningstiden i 1920 — var gaaet samme Vej som mange Tusinde af hans Landsmænd. Regeringspræsident blev han ikke, men han naaede kort før sin Død den 18. 5. 46 at blive udnævnt til Landraad i Flensborg Amt.

Deputationen bestod af fem Mand: *Cornelius Hansen*, senere Præsident for „Sydslesvigsk Forening“, Redaktør *Tage Jessen*, „Flensborg Avis“, *Ludwig Iversen*, Præsident for Handelskammeret i Flensborg, *Hermann Clausen*, socialdemokratisk Borgmester i Slesvig, samt — hvad der er mest bemærkelsesværdigt — den senere Landdagsmand og Finansminister *Thomas Andresen*, en af

de Slesvigere, som inden længe fandt Vejen tilbage til Tyskheden.

6. *Den tyske Front.* Tyskhedens Stilling var selvsagt yderst svag i den første Tid efter Kapitulationen. Det nazistiske Styre havde systematisk destrueret de demokratiske og frisindede Kræfter, som kunde have baaret Tyskland over Nederlagets Krise. Genopbygningen af de politiske Organer gik meget langsomt. Den materielle Nød og de haabløse Udsigter virkede deprimerende paa alle positive tyske Bestræbelser. Ingen Aviser, ingen folkelig Virksomhed, ingen tilbageholdt Frihedsvilje understøttede den tyske Sag. Alt, hvad der kom sydfra, mødte spontan Mistillid hos Befolkningen i Sydslesvig.

Helt uden Aktiver var Tyskerne dog ikke. Først og fremmest var *Flygtningene* en paalidelig Faktor, som rummede mange nationalt aggressive Elementer. Meget hurtigt begyndte de at vinde Indpas i den offentlige Forvaltning og arbejdede her Haand i Haand med *den reaktionære preussiske Embedsstand*. Ved Englændernes Komme var naturligvis de mest udprægede Naziembedsmænd blevet fjernet, men Udrensningen var ikke grundig og kunde i den første Tid daarligt blive det af Mangel paa kvalificerede Folk at sætte i Stedet. Netop denne Mangel gav Flygtningene deres store Chance. De fleste af dem havde naturligvis „mistet“ deres Identificationspapirer, hvorved det blev temmelig haabløst at efterspore deres politiske Fortid, og det blev der draget al mulig Fordel af. Nazismen kunde ganske stille overvintre!

Samarbejdet mellem den reaktionære Embedsklasse og deres fordrevne Kolleger fra Østomraadet fremgaar af en Forordning, udstedt af Overpræsidiets i Kiel den 9. 7. 45. Heri gøres i Forbindelse med en forventet Indskrænkning af Embedsapparatet (som aldrig blev til noget) opmærksom paa, at hvis en ledig Stilling af tjenstlige Grunde ikke kan holdes ubesat, „anbefales det at lade en Flygtninge-Embedsmand overtage Sagernes Ekspedition“. Dermed aabnedes Mulighed for ogsaa at indarbejde landsfremmede Embedsmænd i den lokale Administration.

Ansvarét for dette Cirkulære, hvis dybere Formaal var at modarbejde Embedsvæsenets Demokratisering, havde den af Englænderne indsatte *Otto Hoevermann*, siden 1939 en fremtrædende Embedsmand i den nazistiske Provinsadministration. I hans Person manifesteredes den første Modstand mod den danske Bevægelse, og han arbejdede ikke uden Held, hvad „*Flagstriden*“ i September 1945 viste. I den første Tid efter Kapitulationen flagedes der flere Steder i Sydslesvig med Dannebrog. Dette mødte i Begyndelsen ingen Vanskeligheder hos Besættelsesmagten, men fra tysksindet Side demonstrerede man da ved at hejse det blaa-hvid-røde slesvig-holstenske Oprørsflag fra 1848, og i Kiel planlagde man at indføre det som Provinsflag. Herimod protesterede den danske Regering, hvorefter de britiske Myndigheder udstedte Forbud mod enhver Flagning med andet end Besættelsesmagternes Flag. Den preussiske Embedsmand i Kiel havde naaet sin Hensigt.

Hoevermanns reaktionære Politik blev imidlertid haardt angrebet fra saavel dansk som frisindet tysk Side, og efterhaanden rokedes ogsaa Besættelsesmagtens Tillid til ham. Den 21. 9. tilbagekaldte den britiske Kommandant Cirkulæret af 9. 7., og det blev fastslaaet, at den tyske Civilforvaltning saavidt muligt skulde beskæftige Tjenestemænd, der stammede fra Provinsen (en Retningslinje, som dog inden længe blev forladt igen.) Den 17. 11. var Hoevermanns Dage talte, og han udskiftedes med den fremskridtsvenlige borgerlige Politiker *Th. Steltzer*.

DET NYE SLESVIG-HOLSTEN.

1. *Sanering af den tyske Administration.* Dette Personskifte markerede det første Skridt i Retning af en Normalisering af Tilstandene i det okkuperede Omraade. Et stigende Antal Sager blev nu overladt til tyske Myndigheders Ansvar, og Administrationen lagdes i fastere Rammer. Navnlig lagde man Vægt paa at genopbygge *Lokaladministrationen* fra neden af — foreløbig kun provisorisk, men i en Form, der tog Sigte paa et vidtgaaende kommunalt

Selvstyre som Modtræk mod den traditionelle preussiske Centralisme.

Det er naturligt, at dansksindede Personer i Kraft af deres ubelastede politiske Fortid ofte fik overdraget politiske Tillidshverv. Vigtigst var det, at Flensborg fik en dansk Overborgmester, Gros-serer *I. C. Møller*. Han blev konstitueret straks efter Kapitulationen, men blev nu officielt indsat samtidig med at Flensborg fik et provisorisk Byraad med en stærk dansksindet Gruppe. Derimod blev en Række Borgmestre og Landraader, der ligeledes havde faaet deres Embede i de første forvirrede Dage, men senere viste sig at være af Hoevermann-Klassen, fjernet og afløst af mere demokratisk indstillede Folk. I Sydtønder Amt valgte den provisoriske Kreds dag den dansksindede Friser *Johs. Oldsen*, til Landraad, idet han fik Stemmer fra nogle tyske Repræsentanter. De britiske Myndigheder greb imidlertid ind, og ved at ændre Kreds dagens Sammensætning sikrede de Valget af en tysksindet Landraad.

Samtidig indledtes en teknisk *Nyordning af den hidtidige preussiske Forvaltning*. Det gamle Forbundsland Preussen var inddelt i Provinser, som igen var inddelt i „Regierungsbezirke“, og hos dem beroede det meste af Lokalforvaltningen. Provinserne Slesvig-Holsten havde imidlertid — som en Indrømmelse til Slesvig-Holstenismen — kun eet „Regierungsbezirk“ med Sæde i Slesvig By. Efter at Preussen nu var blevet opløst i sine vidt forskellige Bestanddele, herunder „Slesvig-Holsten“, besluttedes det at sammenlægge Regeringsinstansen i Slesvig med den overordnede Provinsinstans i Kiel. Det var først Tanken at gøre Slesvig til Centrum for den samlede Administration, men det stødte paa praktiske Vanskeligheder og paa Modstand fra Kiel, som nødvendig vilde give Afkald paa at være Slesvig-Holstens Hovedstad.

Man var imidlertid opmærksom paa, at det kunde faa nationalt uheldige Følger at koncentrere alt offentligt Liv omkring Kiel og berøve en sydslesvigsk By enhver officiel Institution. Man overvejede derfor at flytte Kiels Universitet til Sydslesvig. Enkelte In-

stituter blev overført, og en pædagogisk Højskole indrettedes i Marinestationen i Mørvig, men Universitetet som Helhed forblev i Kiel til stor Skuffelse for tyske grænsepolitiske Kredse. „Universitetet har en vigtig Mission at udføre i Grænselandet“, skrev „Flensburger Tageblatt“. For at hjælpe paa det blev senere Overlandsretten flyttet til Slesvig By.

2. *De politiske Partier.* Ogsaa de politiske Partier begyndte nu at blive organiseret. Det var en langsommelig og besværlig Proces. Man tillod ikke Partierne at dannes frit. Hver enkelt Kredsafdeling maatte ansøge Militærregeringen om Tilladelse til at træde i Virksomhed. Programmerne skulde forelægges til Godkendelse, som kunde gøres afhængig af Ændringer. Først paa Pletten var Socialdemokratiet. Det var allerede i Efteraaret 1945 fuldt organiseret. Lidt senere fulgte Kommunisterne, og i Januar 1946 dannedes det centrale borgerlige Parti, den kristelig-demokratiske Union (CDU). Der opstod endnu nogle borgerlige Smaapartier, men de fik ingen Betydning i Sydslesvig.

Alle tyske Partier tog Afstand fra den danske Bevægelse. Det er allerede nævnt, hvorledes den *socialdemokratiske* Partiledelse kom i Konflikt med Afdelingen i Flensborg, som ønskede at holde Grænespørgsmaalet aabent. Denne Strid fik sin foreløbige Afslutning i en Resolution vedtaget den 28. 10. 45 af SPD's Provinsledelse i Kiel. Den indleder med disse betegnende Ord: „Den nationale Selvhævdelse er en ufravigelig Betingelse for det tyske Folks Eksistens. For de arbejdende Masser er Rigsenheden ogsaa klassepolitisk en Nødvendighed“. Videre hedder det, at man vil „beslutsomt imødegaa“ enhver Ændring af Grænsen fra 1920, idet man henviser til Grænseaftalen af 1923 mellem det tyske og det danske Socialdemokrati. Repræsentanterne for Flensborg By og Amt samt Slesvig Amt undlod at stemme for Resolutionen. Det vedtoges desuden at rette en Henvendelse til det danske Socialdemokrati om en Fornyelse af Aftalen fra 1923. Denne Henvendelse er imidlertid ikke blevet besvaret fra dansk Side.

I CDU erklærede man sig i Begyndelsen for Tilhænger af Selvbestemmelsesretten, men afviste dog enhver Tanke om øjeblikkelig Forandring. „Det er ikke Meningen med Selvbestemmelsesretten, at der skal være Afstemning hvert 25. Aar“. Iøvrigt lagde Partiet — især den Steltzerske Fløj — i højere Grad end Socialdemokratiet Vægt paa den slesvig-holstenske Tradition og søgte paa Tyskhedens Grund at imødekomme Uviljen mod den preussiske Centralisme. Partiet er imidlertid meget uensartet i sin S sammensætning. Det spænder fra moderate borgerlige Kredse til den mest reaktionære Nationalisme.

Ogsaa den danske Folkebevægelse søgte om Anerkendelse som politisk Parti, men til almindelig Overraskelse stødte dette Ønske paa Modstand hos de britiske Myndigheder. Med denne Afvisning (som vil blive nøjere behandlet i en anden Sammenhæng) begyndte for Alvor Vanskelighederne for det danske Arbejde. Fra det Øjeblik, politisk Virksomhed igen var tilladt i Sydslesvig, var den danske Organisation placeret i en ringere Stilling, og det skulde tage næsten 3 Aar, inden denne Forskel forsvandt.

3. *Den provisoriske Landdag.* Det næste Skridt efter Lokalforvaltningens, Centraladministrationens og Partiernes Opbygning var Tilvejebringelsen af nye Rammer for en Lovgivnings-Magt. Den 26. 2. 46 traadte en *provisorisk Landdag* paa 61 Medlemmer sammen i Kiel. Ved Mødets Aabning udtalte den kommanderende britiske General, *Barker*, at „de største Anstrengelser er blevet gjort for at gøre Forsamlingen saa repræsentativ som muligt ved i den at samle Repræsentanter for alle politiske Partier, for Fagforeningerne, Industrien, Landbruget, Kirken og endog Flygtningene“. Trods dette var den danske og den frisiske Folkegruppe ikke repræsenteret i Forsamlingen, bortset fra, at Grev *Reventlow-Criminil* fra Lyksborg, der var udpeget som partiløst Medlem, stod tilsluttet Den slesvigske Forening. Dette var en klar Tilsidesættelse. Den danske Regering tog straks Sagen op og instruerede Gesandten i London om at gøre Forestillinger, hvorefter Fejlen blev rettet.

Da Landdagen 11. 4. traadte sammen, deltog Advokat *Johannsen* fra Flensborg som Repræsentant for den danske Folkegruppe. Af Landdagens Medlemmer nedsattes en Række faste Udvalg for de enkelte administrative Omraader, hvoraf de senere Landsministerier udviklede sig. Formændene for Udvalgene dannede sammen med Steltzer Begyndelsen til, hvad der senere blev den slesvig-holstenske Landsregering.

4. *Up ewig ungedeelt*. Steltzer tilhørte den moderate Fløj af det borgerlige Parti. Fra dansksindet Side imødesaa man hans Tiltræden med visse Forventninger, som bestyrkedes ved nogle Udtalelser, som han en Uge efter sin Tiltræden fremsatte i en Samtale med en dansksindet Sydslesviger. Han erklærede at ville gaa skarpt imod enhver preussisk-centralistisk Tendens. Paa Spørgsmaalet om Henlæggelsen af Regeringen i Slesvig under Overpræsidiets vilde medføre, at en Deling af Provinsen i to „Regierungsbezirke“ derved blev umulig, svarede han, at dette ikke behøvede at blive Følgen, men med den Politik, han agtede at føre, mente han ikke, at en saadan administrativ Foranstaltning vilde være paakrævet. Han vilde være lydhør overfor Mindretallenes Ønsker.

Det var uden Tvivl Steltzers Politik at undgaa en Tilspidsning af Grænsekampen, men ikke gennem Indrømmelser, der i en eller anden Form satte Skel mellem Sydslesvig og Holsten. Paa et Møde i Rensborg 29. 11. med Landraaderne og Overborgmestrene i hele Slesvig-Holsten, udtalte han, at „vort politiske Maal skal være Genfødelse af Tyskland under en ny Statsform ud af Folkets levende Kræfter; men en Forudsætning for, at vi her i vor snævre Hjemstavn kan arbejde med paa dette er, at *Slesvig-Holsten forbliver udelt*“.

Ved Landdagens Aabningsmøde 26. 2. fastslog han, at der atter var opnaaet Tilknytning til „Landsdelens gamle Selvstændighedstradition“. Og han tilføjede: „Dette er vi glade for. Vi Slesvig-Holstenere har altid været gode Tyskere, men vi har ugerne ladet os

indlemme i den preussiske Stat og har aldrig følt os hjemme under det autoritære Styre“.

I Overensstemmelse hermed arbejdede den tyske Administration i Kiel paa at etablere Slesvig-Holsten som en selvstændig føderativ Del af den britiske Zone, og Landdagen drøftede en selvstændig slesvig-holstensk Forfatning. Efter at det allierede Udenrigsministermøde havde vedtaget at opløse den gamle preussiske Stat, kom 11. 9. 46 Militærregeringens Anordning om Provinsen Slesvig-Holstens Omdannelse til et „Land“. Steltzer blev nu Ministerpræsident og dannede med sine parlamentariske Raadgivere et egentligt Kabinet.

GRÆNSEKAMPEN BEGYNDER.

1. *Tyskerne samler Kræfter.* I Sommeren 1946 tiltog de nationale Modsætninger voldsomt i Sydslesvig. De danske Organisationers Medlemstal voksede kraftigt, samtidig med at Tyskheden for Alvor begyndte at røre paa sig. Af stor Betydning var det, at der igen var opstaaet en tysk Presse. I April 1946 begyndte „*Flensburger Tageblatt*“ at udkomme, foreløbig kun 2 Gange om Ugen og for saa vidt svagere stillet end „*Flensborg Avis*“. Til Gengæld havde det tyske Blad Fordelen af en betydelig lempeligere Censur med Hensyn til grænsepolitisk Stof, og i den overvejende tysktalende Befolkning var de britiske Myndigheders stadige Vægning ved at give et tyskskrevet, dansksindet Blad Licens en yderligere Vinding for Tyskheden. I Begyndelsen fulgte „*Tageblatt*“ en forsigtig Kurs; men det fandt hurtig sin naturlige Plads som Organ for tysk Grænsepolitik, og der gik ikke lang Tid, før man genkendte Tonen fra den gamle nationalistiske Presse. En Trommeild af Angreb og Beskyldninger („*Flæskepolitik*“, „*Skjul for Nazister*“ etc.) rettedes mod de danske Organisationer, som af Censurbestemmelserne var afskaaret fra at give Svar paa Tiltale, og det var ligeledes et Udtryk for Tyskhedens Genvaagnen, at den kendte tyske Grænsepolitiker fra Afstemningstiden i 1920, Pastor *R. Muuss*, stillede

sig i Spidsen for at samle alt tysk nationalt Arbejde i et „*Schleswig-Holsteinischer Heimatbund*“, en tysk Udgave af Grænseforeningen — (uden Sammenligning forøvrigt).

I den provisoriske Landdag havde Tyskerne faaet et Organ, der med en vis Autoritet kunde tale Tyskhedens Sag. I et Møde den 12. 6. 46 tog Landdagen for første Gang Stilling til nationale Spørgsmaal, og det oplystes under Debatten, at det skete med Militærregeringens Tilladelse. I en Resolution udtaltes det, „at Slesvig er tysk, men at det tilstedeværende ægte (!) danske Mindretal som i Fortiden saa ogsaa i Fremtiden bør nyde enhver Mindretalsbeskyttelse“. Den danske Repræsentant samt Grev Reventlow-Criminil stemte imod Resolutionen, medens den socialdemokratiske Repræsentant fra Flensborg undlod at stemme. I de følgende Landdagsmøder kom det nationale Spørgsmaal ofte paa Dagsordenen og gav Anledning til bevægede Debatter.

2. *De tyske Partiers Holdning.* Størst Interesse knyttede der sig dog i Sommeren 1946 til den Holdning, der indtoges af de tyske Partier. Efter Militærregeringens Bestemmelse (se Side 1293) kunde den danske Organisation ikke opstille selvstændig Kandidatliste til Valgene, men var henvist til at opstille uafhængige Kandidater eller søge dansksindede Kandidater optaget paa de tyske Partiers Liste. Det sidste viste sig imidlertid ugørligt, idet de tyske Partier kategorisk afviste Samarbejde med dansksindede Personer.

For CDU's Vedkommende fandt denne Holdning Udtryk i en Resolution fra Partiets Repræsentantskabsmøde i Kiel den 11. 7. 46, hvori det anerkendtes, at der i Grænselandet findes en tysk og en dansk Befolkning. CDU vilde leve i Fred og Venskab med Medlemmerne af det ægte danske Mindretal, men fastholdt, at ingen, som bekendte sig til det danske Mindretal, kunde opstilles som Kandidat for CDU eller være Medlem af Partiet.

For det tyske Socialdemokrati var Situationen mere kompliceret, fordi Lokalafdelingen i Flensborg havde et dansksindet Flertal. Paa et Distriktsmøde i Kiel omkring den 1. 6. var Flensborgerne

blevet haardt angrebet for deres Holdning, og et Repræsentantskabsmøde blev indkaldt til Flensborg den 16. 6. for at afgøre Sagen paa Aastedet. Her forelagde Partiformanden, den senere Undervisningsminister *Kuklinski*, en Resolution om Grænsespørgsmaalet, der henviste til Afstemningen i 1920 og til Aftalen med det danske Socialdemokrati af 1923 og udtalte Tilslutning til Landdagens Resolution af 12. 6. Den understregede den materielle Baggrund for Tilgangen til den danske Bevægelse, hvorefter der opstilles følgende 5 Fordringer:

1. Ligelig Flygtningefordeling,
2. Anerkendelse af 1920-Grænsen,
3. Forhindring af enhver forældet nationalistisk Agitation,
4. Sikring af Mindretalsbeskyttelsen og
5. Agtelse for andres Nationalitet og Kultur.

Afgørende blev imidlertid Slutningsordene: „Af vore Partimedlemmer venter vi, at de, saafremt de ikke tilhører det ægte danske Mindretal, enstemmigt og uden Undtagelse sætter alle Kræfter ind for det socialdemokratiske Partis Maal, for et udelt Slesvig-Holsten, for et Enheds-Tyskland, for et forenet Europa“. Efter en langvarig Debat blev Resolutionen vedtaget, men uden de flensborgske og slesvigske Repræsentanters Stemmer.

3. *Skisma i Socialdemokratiet.* Resolutionen var uantagelig for dansksindede Socialister. Paa et Møde i den flensborgske Partiledelse konstaterede man, at SPD havde tabt megen Sympati i Grænseomraadet ved sin nationalistiske Holdning. Flensborgerne saa det nu som deres Opgave at tage Afstand fra Ledelsen i Kiel, uden at den socialdemokratiske Organisation i Flensborg gik tabt. Paa et Partimøde den 28. 6. aflagdes Beretning om Repræsentantskabsmødet, og der forelagdes en Resolution, som tog Stilling til den vedtagne Beslutning. Efter Ønske deltog Repræsentanter for Ledelsen i Kiel i Mødet. Diskussionen var voldsom og endeløs, et nyt Møde maatte berammes til den 5. 7. for at gøre den færdig, men saa faldt ogsaa Afgørelsen klart: *Den flensborgske Resolution*

vedtoges med 386 Stemmer mod 96. Imod stemte næsten kun Flygtninge.

Resolutionen henviste til, at Bestyrelsen hidtil har

holdt det nationale Spørgsmaal udenfor Partidrøftelsen og stillet Socialismen i Forgrunden, medens Partimedlemmerne var frit stillet med Hensyn til deres nationale Holdning. Kun paa den Maade var det overhovedet muligt at opbygge en socialdemokratisk Partiorganisation i Flensborg Den socialdemokratiske Kredsorganisation for Flensborg By afviser Kravet om i national Henseende at øve Tryk paa sine Medlemmer.

En lignende Resolution vedtoges af Partiorganisationen i Slesvig By, der bl. a. fordrede „af Landsregeringen, Landsforvaltningen og de kommunale Myndigheder en fuldstændig loyal Holdning overfor Tilhængerne af begge Kulturbevægelser“.

Det tyske Socialdemokrati satte imidlertid haardt imod haardt. Partiledelsen i Flensborg blev indbudt til at overvære et Møde i Husum den 7. 7., hvor Lederen af Socialdemokratiet i den britiske Zone, Dr. *Schumacher*, skulde tale. Schumachers Tale blev et voldsomt Angreb paa de dansksindede Partifæller. „Vi har absolut ingen Respekt for Flæskedanskere af tysk Blod“, erklærede han. „Dette Sydslesvig er et Stykke tysk Land, det ved vi alle“. Om Flensborg-Afdelingens Holdning sagde han:

For første Gang i det socialdemokratiske Partis Historie har en socialdemokratisk Organisation med stort Flertal ladet Spørgsmaalet om Samhørighed med vort Land staa aabent paa en saadan Maade, at det i Virkeligheden betyder Bekendelse til den anden Side I Forstaaelse med Distriktsledelsen for det socialdemokratiske Parti i Slesvig-Holsten og med dennes Billigelse erklærer jeg som Formand for SPD: *Den socialdemokratiske Flensborg-Afdeling er herved ophørt.*

Efter Mødet sagde en af Flensborgerne til *Kuklinski*: „Schumacher kan ikke opløse vor Afdeling. Det kan kun vi selv eller Militærregeringen“. *Kuklinski* svarede, at man havde forhandlet med de engelske Myndigheder, og Opløsningen vilde komme. Det skete imidlertid ikke. Flensborg-Afdelingen fortsatte uanfægtet som

selvstændigt Parti (SPF), og Schumachers Beføjelser rakte ikke videre end til at ekskludere Afdelingen af SPD. Derimod maatte de dansksindede Socialdemokrater i Slesvig By melde sig ud af Partiet. Her var Flygtningene i Stand til at sikre de tysksindede Herredømmet.

Fra Kiel sendtes en Partisekretær til Flensborg for at oprette en ny SPD-Afdeling. Det blev ingen Sukces. Kun ca. 20 gamle Partimedlemmer og ca. 150 Flygtninge sluttede sig til. SPF indgik nu et intimt Samarbejde med den danske Organisation med Henblik paa de forestaaende Valg.

Brudet i Socialdemokratiet fik afgørende Betydning for den nationalpolitiske Udvikling i Sydslesvig. Overalt fulgte den hjemmehørende Arbejderbevægelse med stort Flertal deres Førere, og fra da af blev de sydslesvigske Byer den danske Bevægelses stærkeste Positioner.

SYDSLESVIGSK FORENING.

1. *Den store Fremgang.* Den danske Hovedorganisation, „*Sydslesvigske Forening*“, var netop paa samme Tidspunkt midt i en politisk Krise, der kun fandt sin foreløbige Løsning efter direkte Forhandlinger mellem Regeringerne i London og København. Striden gjaldt i Hovedsagen to Ting: Medlemskredsens Afgrænsning og Retten til fri politisk Virksomhed. De forestaaende Valg og den stigende Tilslutning til det danske Arbejde gjorde en tilfredsstillende Løsning af disse to Spørgsmaal livsvigtig for den danske Organisation.

1946 blev det store Fremgangens Aar for Foreningen, der i Løbet af Aaret skiftede Navn fra *Slesvigske* til *Sydslesvigske* Forening. Fra Aarsskiftet til den 1. 10. 46 femdobledes Medlemstallet (fra ca. 12.000 til ca. 65.000), og samtidig voksede Foreningens Udbredelse. I de fire sydlige Amter (Husum, Ejdersted, Rensborg og Ekernførde), der laa fjernest fra Danskhedens gamle Centrum, steg i samme Tidsrum Medlemstallet fra ca. 800 til ca. 12.000.

Ernst Christiansen.

L. P. Christensen.

Rektor Bernhard Hansen blandt Duborg-Skolens Børn.

Svend Johannsen.

Johs. Oldsen.

Victor Reventlow-Criminil.

Hermann Clausen.

I Samarbejde med „Sydslesvigsk Forening“ stod endvidere „*Foriining for nationale Frashe*“, (Frisisk-Slesvigsk Forening) under *Johs. Oldsens* Ledelse. Efter Krigen var den gamle „Nordfriesischer Verein“ gaaet i Opløsning. De fleste Medlemmer samledes i Foreningen for nationale Frisere, hvis Formaal var at sikre Nordfrisernes Sprog og Kultur gennem en nærmere Tilknytning til Danmark. Ved Nytaarstid 1946 havde Foreningen 910 Medlemmer og den 1. 10. ialt 4240. „*Nordfriesischer Verein*“ blev senere genoprettet af den tidligere omtalte Pastor *Muuss*, men foreløbig uden større Resultat.

2. *Militærregeringens Holdning*. Som foran nævnt havde „Sydslesvigsk Forening“ i Oktober 1945 gennem sine Amtsorganisationer indgivet Ansøgning til Militærregeringen om Anerkendelse som politisk Organisation. At den britiske Indstilling i første Omgang syntes imødekommende, fremgaar af et Svar, der blev modtaget fra Kommandanten i Nibøl, og hvori det bl. a. hed: „Tilladelse er blevet givet fra højere Myndigheder for det danske Mindretal i Sydtønder Amt til at blive repræsenteret af sit eget politiske Parti“. Ogsaa andre Lokalafdelinger vides at have faaet imødekommende Svar.

Men der indtraadte meget hurtigt en Ændring i den britiske Holdning. Omkring den 1. 11. blev de hidtil ubesvarede Ansøgninger afslaaet, og tidligere givne Tilladelser til politisk Virksomhed blev annulleret. Den 31. 12. modtog „Den slesvigske Forening“ som Helhed Meddelelse om, at Foreningen ikke maatte arbejde politisk. Som Forklaring blev anført, at Foreningen havde et Krav om Grænseflytning paa sit Program, og et saadant maatte ifølge Potsdam-Overenskomsten ikke diskuteres. Forbudet vakte naturligvis meget stor Skuffelse og Misstemning i baade Danmark og Sydslesvig. Det havde hele Tiden været betragtet som en Selvfølge, at den danske Befolkningsgruppe skulde have den samme Ret som de tyske Partier til at øve politisk Indflydelse, svarende til dens talmæssige Styrke.

Det var imidlertid klart, at de britiske Myndigheder stod uforstaaende overfor de særlige Forhold i Slesvig, hvor Nationaliteten beror paa den enkeltes personlige Bekendelse og ikke behøver at følge Sprog eller Familietradition. For en udenforstaaende savner det store Flertal af de dansksindede Sydslesvigere netop de Kendetegn, som efter sædvanlig Opfattelse kan forbinde dem med den danske Nation — saaledes det danske Sprog. Da samtidig Konjunkturmomentet var nærliggende, er det i og for sig ikke mærkeligt, at Besættelsesmagten nærrede Mistanke til det hastigt voksende Medlemstal i „Sydslesvigsk Forening“. Hertil kom, at de officielle dansk-sydslesvigske Krav i Begyndelsen gik ud paa at opnaa visse Særrettigheder for den organiserede Danskhed (f. Eks. Fritagelse for Udskrivninger). Af baade praktiske og principielle Grunde modsatte Englænderne sig at sætte Rettighedsskel mellem Borgere af samme statsborgerlige Stilling, og endelig var den danske Regerings Sydslesvig-Politik længe saa uklar, at den blev Genstand for stor Uenighed i Danmark. De britiske Myndigheder kunde derfor ikke se nogen Tilskyndelse til særlig Hensyntagen.

Det sidste var dog vel mere et Paaskud end en Aarsag til Englændernes forbeholdne Optræden. Af større Betydning var sikkert den Paavirkning, der udgik fra indflydelsesrige tyske Kredse. De ledende Englænderes Omgangskreds blev fortrinsvis intellektuelle og økonomisk velstillede Tyskere, som baade i Sydslesvig og i Holsten stod fremmede og ofte fjendtlige overfor Danskheden. Desuden var Englænderne i lokale Spørgsmaal henvist til de tyske Embedsmænds Referat, og disse saa det jo som en naturlig Opgave at dæmme op for den danske Bevægelse ad administrativ Vej. Saa-danne Forbindelser har utvivlsomt bidraget meget til, at tyske Synspunkter vandt Indgang i Militærregeringens Politik.

Forskellige Misforstaaelser og mindre taktfulde Episoder fremmede yderligere den kølige Atmosfære mellem de engelske Myndigheder og den danske Befolkning. Et Par Eksempler kan give en Forestilling om Baggrunden for Irritationen. I en Skrivelse fra

Militærregeringen den 26. 1. 46 med Tilladelse for „Slesvigsk Forening“ i Husum til at afholde Aftenbal og Koncert tilføjedes en Bemærkning om, at da det var forbudt at hejse det danske Flag, blev det ikke anset for passende, at Foreningens Brevpapir stempledtes i venstre Hjørne med et dansk Flag en miniature. Det blev kort og godt paalagt Foreningen at fjerne Flaget fra Brevpapiret og andre Publikationer. Et andet Eksempel er lige saa belysende. Under et Møde den 24. 4. 46 i Sydtønder Kreds dag udtalte den britiske Kommandant, Oberstløjtnant *Lynden-Bell*, at man burde gøre sig klart, at Flertallet af Flygtningene vilde komme til at tage fast Bopæl i Amtet. Han foreslog derfor, at de ikke længere betegnedes som „Flygtninge“, men som „*Nyslesvigere*“, en Udtalelse, der vakte stor Opsigt paa begge Sider af Grænsen og endog gav Anledning til et Memorandum den 9. 5. 46 fra den danske Udenrigsminister til den britiske Gesandt, som blev underrettet om, at Ytringen saavel i Offentligheden som i danske Rigsdagskredse havde fremkaldt „en vidt udbredt Misstemning“.

3. *Det britiske Tilbud.* Allerede i December 1945 rejste Regeringen i København overfor Regeringen i London Spørgsmaalet om de danske Sydslesvigeres politiske Rettigheder. I en Note den 13. 2. 46 til den danske Gesandt i London svarede Foreign Office, at man var rede til at anerkende „Den slesvigske Forening som en *kulturel* Organisation, men ikke som en *politisk*. Hvis dens Virksomhed begrænsedes til lokale Anliggender, vilde man gaa med til, at Medlemmer af Foreningen som saadanne kunde deltage i de lokale Valg.

Den 31. 1. 46 havde Militærregeringen paa Kontrolkommissionens Vegne givet Tilladelse til Dannelsen af en „Sydslesvigsk Forening“ omfattende tidligere Foreninger, der havde at gøre med „den Del af Befolkningen, som forhen kaldtes det danske Mindretal“, og den 6. 2. fremsendtes et Udkast til Statutter for Foreningen. Repræsentanter for den dansksindede Befolkning kunde foreslaa mindre Ændringer i disse, men det understregedes, at Politik

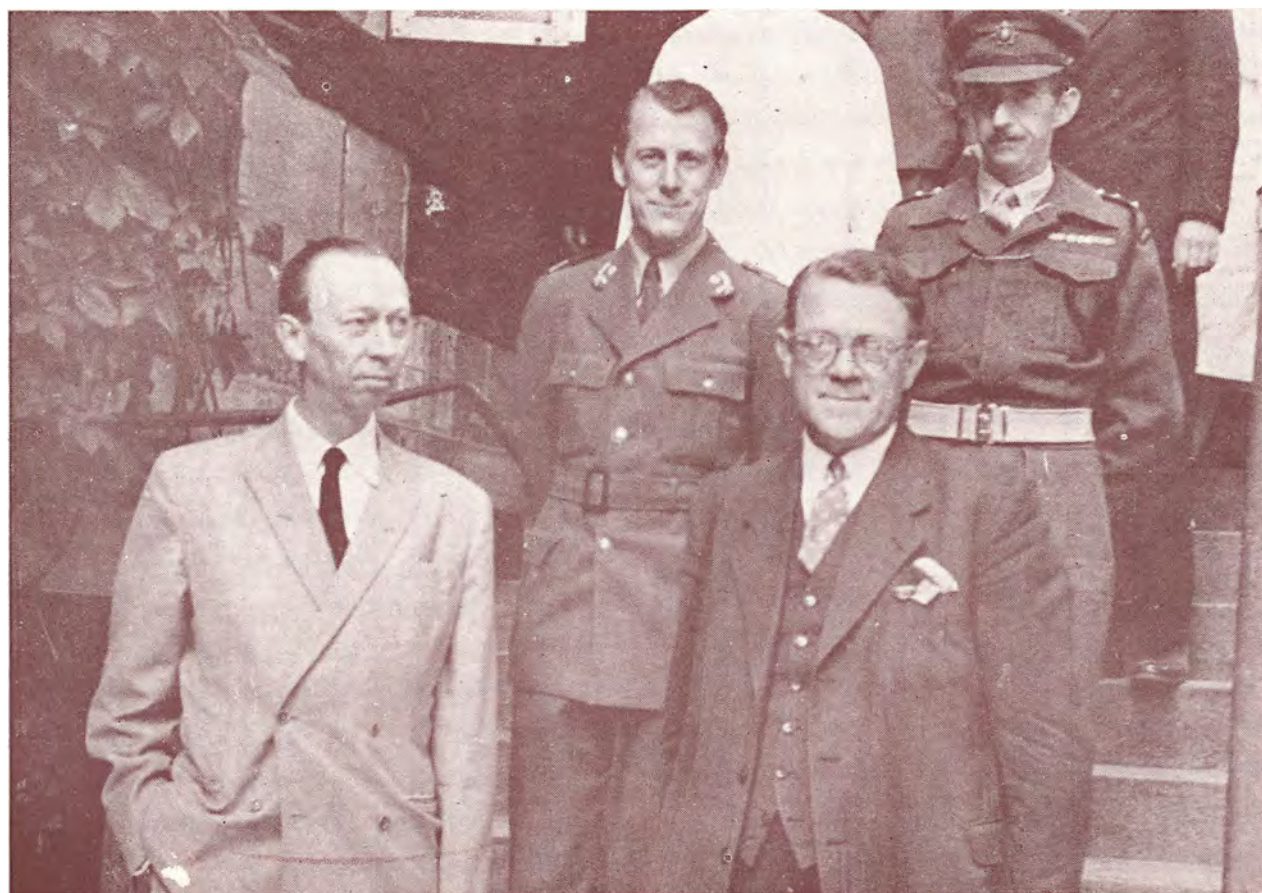
ikke vilde blive tilladt indenfor Foreningen, og Medlemskredsen skulde begrænses til Personer, der selv havde eller hvis Forældre tidligere havde haft Tilknytning til en dansk Organisation. Samtidig skulde der fastsættes et maksimalt Medlemstal, eventuelt udtrykt ved en vis Procent af Befolkningstallet.

De danske Repræsentanters Kommentarer forelaa allerede den 10. 2. De henviste til, at Partipolitik altid havde været udelukket indenfor de dansk-sydslesvigske Organisationer, men at man altid havde kunnet deltage i Valg med egne Lister, og man gik ud fra, at „Sydslesvigsk Forening“ vilde faa den samme Ret. En Medlemsbegrænsning kunde efter de danske Repræsentanters Opfattelse ene og alene have til Formaal „at befri „Sydslesvigsk Forening“ for Elementer, som ikke hører hjemme i Foreningen, og som den danske Folkegruppe heller ikke paa nogen Maade ønsker at optage“, og man anbefalede derfor i Stedet for det engelske Forslag at benytte de af „Den slesvigske Forening“ hidtil fulgte Regler for Optagelse, der maatte antages at yde fuld Sikkerhed. — Det sidstnævnte Ændringsforslag var af temmelig afgørende Karakter, eftersom det i Overensstemmelse med de hævdede Principper i Grænsekampen aabnede Adgang for enhver ubelastet Hjemmehørende med dansk Sindelag til at søge Optagelse i den danske Organisation, medens det engelske Forslag udelukkede Tilgang fra alle Familier, der ikke senest i foregaaende Generation havde haft Tilknytning til den danske Befolkningsgruppe.

Der gik nu over 3 Maaneder, inden Militærregeringen igen tog fat paa Statut-Spørgsmaalet. I Mellemtiden understøttede den danske Udenrigsminister i et Brev af 13. 3. til den britiske Gesandt de danske Sydslesvigeres Krav om politisk Frihed og Ret til Optagelse af nye Medlemmer. Det britiske Forslag om Medlemsbegrænsning vil „betyde, at den Fremgang, som Tyskheden har opnaaet siden 1864, bliver stabiliseret, medens Danskheden udelukkes fra at vinde noget af det tabte tilbage“, hed det i Ministerens Skrivelse.

Engelske Repræsentanter redegør ved et Pressemøde i København den 26. Juni 1946 for den engelske Politik i Sydslesvig. Fra v. til h.: Guvernør, Viceluftmarskal H. V. Champion de Crespigny, Minister A. W. G. Randall og Brigadier Henderson.

Udenrigsminister Gustav Rasmussen paa Besøg hos Guvernør William Asbury.

Østtyske Flygtninge ankommer til Flensborg

og tvangsindkvarteres i Befolkningens Hjem.

3. *De politiske Rettigheder.* Da de kommunale Valg nærmede sig stærkt, rettede „Sydslesvigsk Forening“ en særlig Henvendelse til Militærregeringens Hovedkvarter med Anmodning om en snarlig Afgørelse af Spørgsmaalet vedrørende de danske Kandidaters Stilling ved Valgene. Det hed bl. a. i Henvendelsen, at „alle Danske i Sydslesvig og Danmark vil føle det som en meget stor Uretfærdighed, hvis de danske Sydslesvigere paa denne Tid under allieret Besættelse berøves en Ret, som de altid har haft under tysk Herredømme, og stilles i en ringere Stilling end de tyske Medborgere“.

Omsider meddelte Militærregeringen den 3. 5., at Medlemmer af „Sydslesvigsk Forening“ kunde opstille til Valg som

- »1. Medlemmer af alle anerkendte politiske Partier eller
2. som uafhængige, men *ikke* som Medlemmer af et uafhængigt Parti, eller
3. som upolitiske Kandidater, der repræsenterer »Sydslesvigsk Forening«, i hvilket Tilfælde et Medlem kan paatage sig saadan Virksomhed parallelt med den, der tilstaas en Kandidat af et autoriseret politisk Parti«.

Trods den uklare Formulering under Pkt. 3 var i Praksis det danske Krav om Ligeberettigelse i valgteknisk Henseende blevet opfyldt. Glæden var imidlertid kun kort. Allerede den 24. 6. kundgjorde Militærregeringen, at Skrivelsen af 3. 5. annulleredes. Valgkandidaterne skulde iflg. Kontrollkommissionens Instruks enten være Medlemmer af et anerkendt tysk Parti eller Uafhængige. Da SSF ikke kunde anerkendes som politisk Parti, maatte Foreningens Kandidater altsaa enten opstille paa en tysk Partiliste, hvilket som tidligere nævnt var praktisk umuligt, eller de maatte gaa til Valg som Uafhængige, hvorved de vilde blive saa godt som afskaaret fra at faa Del i Tillægsmandaterne.

4. *Afgørelse om Statutterne.* Anderledes gik det i Spørgsmaalet om Medlemsbegrænsningen. Den 26. 5. fik Foreningen atter tilstillet de af Englænderne udarbejdede Statutter med faa og uvæ-

sentlige Ændringer. Kravet om et maksimalt Medlemstal var bortfaldet, hvilket dog var uden praktisk Betydning, da de meget snævre Grænser for den medlemsberettigede Personkreds var beholdt.

SSF protesterede mod disse paatvungne Statutter, hvilket blot resulterede i et engelsk Forlangende, at Statutterne skulde være akcepteret senest den 20. 7. SSF opgav derefter videre Forhandling og anmodede den danske Regering om at fremføre Sagen for den britiske Regering. I Danmark gav det sydslesvigske Spørgsmaal netop paa samme Tid Anledning til en politisk Krise, som sluttede med Rigsdagsvedtagelsen af 9. Juli, der tilsagde Regeringen Støtte til en Politik, som gik ud paa at

1. sikre de dansksindede Sydslesvigere almindelige borgerlige og demokratiske Rettigheder,
2. søge Flygtningene fjernet fra Sydslesvig og
3. opnaa Adgang til at varetage danske Interesser i Sydslesvig under Fredsforhandlingerne.

I Henhold hertil paatog Regeringen sig at søge SSF's Krav gennemført i London. Efter at fornøden Udsættelse af Fristen for Tiltrædelse af Statutterne var opnaaet, formuleredes de danske Henstillinger i en Note af 24. 7. Herpaa svarede Foreign Office i den berømte *Note af 9. 9.*, der samtidig med at være holdt i en kølig Form opstillede forskellige Muligheder for en vidtgaaende Løsning af det sydslesvigske Spørgsmaal (Grænseflytning uden eller efter Afstemning eller Folkeflytning). Notens praktiske Indhold var derimod en Indrømmelse med Hensyn til det ene af SSF's Klagepunkter, idet Statutternes Art. 5 ændredes saaledes, at Medlemsskab stod aabent for i Sydslesvig bosiddende Personer, af hvis Bedste-forældre to var født Nord for Ejderens gamle Leje. Om de politiske Rettigheder sagde Noten derimod intet.

OKTOBERNOTENS KRAV.

1. *Politisk Ligeberettigelse.* Den engelske Note af 9. 9. gav Anledning til en ny politisk Krise i Danmark, men atter lykkedes

det Partierne at naa til et Kompromis i Sydslesvig-Politiken, som i det væsentlige fulgte Retningslinjerne i 9. Juli-Erklæringen. Dog tilføjedes nu udtrykkeligt *Kravet om administrativ Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten*. Disse Ønsker formuleredes i en Note af 19. 10. til den engelske Regering. („Oktobernoten“).

Paa dette Tidspunkt havde Valgene i Sydslesvig allerede fundet Sted, og med Hensyn til Medlemsbegrænsningen var en betydningsfuld Indrømmelse opnaaet. Kravet om politisk Ligestilling fik derfor ikke noget konkret aktuelt Sigte, men det understregedes, at „den danske Regering betragter den danske Befolkningsdels politiske og kulturelle Rettigheder som Menneskerettigheder, der ikke kan afvises af noget demokratisk Styre“. Tilbage stod jo Spørgsmaalet om den nye Organisations Muligheder ved kommende og endnu vigtigere Valg.

Først nu kunde „Sydslesvigsk Forening“ træde ud i Livet som officielt anerkendt Organisation for den danske Befolkningsgruppe. Den 15. 11. konstituerede Foreningen sig med Grosserer *Cornelius Hansen* som Præsident og *Svend Johannsen*, *J. Kronika* og *S. Münchow* som Næstformænd.

2. *Den administrative Adskillelse*. Kravet om administrativ Adskillelse fra Holsten var som omtalt blevet rejst i Sydslesvig paa et tidligt Tidspunkt og havde faaet Tilslutning udenfor den egentlig dansksindede Kreds. Ogsaa det officielle Danmark havde allerede under den provisoriske Samlingsregering stillet sig bag Kravet og ved gentagne Lejligheder fremført det overfor de britiske Myndigheder, som imidlertid afviste det. I en britisk Note af 12. 6. 46 nævnes, at „Adskillelsen af de to Distrikter vilde medføre næsten uoverstigelige administrative Problemer og vilde være vanskelig at indpasse i det almindelige System for Provinsadministrationen, som de britiske Myndigheder i Øjeblikket arbejder med“.

Forslaget rejstes ogsaa for et andet Forum, nemlig Landdagen, hvor de to danske Medlemmer den 10. 9. 46 fremsatte Forslag om en Anmodning til Militærregeringen om at adskille det sydslesvig-

ske Omraade fra Holsten og lægge det direkte under Militærregeringen som selvstændigt Forvaltningsomraade. Forslaget gav Anledning til voldsomme og uværdige Tilkendegivelser i Forsamlingen. Det betegnedes som Forræderi. En kommunistisk Deltager fastslog, at det var Mindretallet, der var Gæster i Tyskland og ikke Flygtningene, og at det derfor havde at opføre sig som Gæster! Overpræsident Steltzer mente, at det var „en Forhaanelse af vort travle Arbejde, at vi skal behandle et Forslag som dette. Forvaltningsmæssigt vilde Forslaget i alle Tilfælde betyde et Tab for begge Landsdele“. Forslaget afvistes med alle Stemmer mod de to danske.

3. *Flygtningene*. Det vanskeligste af alle Problemer i Sydslesvig siden Kapitulationen udgjorde dog Flygtningene. De var ankommet i to Etaper, de første i Krigens sidste Fase fra de krigshærgede Omraader (Østtyskland, Storbyerne i Vesttyskland), de sidst ankomne som en Strøm i Foraaret 1946, motiveret ved Potsdam-Aftalerne, hvorefter alle Tyskere skulde fjernes fra det af Polakkerne overtagne Omraade Øst for Oder-Neisse (den saakaldte Operation „influx“). I Efteraaret 1946, da den første Folketælling efter Krigen afholdtes, var denne Flytning i det væsentlige tilendebragt. Herefter havde Sydslesvig — sammenlignet med før Krigen — følgende Indbyggerantal:

*Areal og Indbyggerantal i Sydslesvig pr. Okt. 1946.
(Paa Basis af Folketælling).*

	Areal km ²	Befolkning		+ ÷	%
		1939	1946		
Flensborg By	50	70.871	100.547	+	42
Ekerneførde Amt	781	42.795	91.133	+	113
Ejdersted Amt	336	15.136	29.710	+	96
Flensborg Amt	980	44.674	87.159	+	95
Husum Amt	861	47.476	83.878	+	77
Slesvig Amt	1058	77.595	133.950	+	73
Sydtønder Amt	843	46.267	83.339	+	80
Rensborg Nørreamt ..	247	38.209	60.701	+	59
Hele Sydslesvig	5156	383.023	670.417	+	75

Befolkningstilvæksten er imidlertid ikke identisk med Flygtningetallet, idet der har fundet en Tilbagegang Sted i den hjemmehørende Befolkning. Der tilføjes derfor en Liste, som viser Fordeelingen mellem disse to Befolkningsgrupper samt Belægningsgraden (d. v. s. Antal Flygtninge pr. 100 Hjemmehørende):

*Antal Flygtninge i Sydslesvig pr. Sept. 1946.
(Udregnet paa Basis af Rationeringslisterne).*)*

	Hjemmeh.	Flygtninge	Belægn. %
Flensborg By	60.605	41.235	68,0
Ekernførde Amt	39.341	52.099	132,4
Ejdersted Amt	14.454	15.381	106,4
Flensborg Amt	40.275	50.037	124,2
Husum Amt	44.608	40.757	91,4
Slesvig Amt	69.961	69.552	99,4
Sydtønder Amt	45.875	40.172	87,6
Rensborg Nørreamt	34.511	28.699	83,0
Hele Sydslesvig	349.630	337.932	96,6

Der var ingen væsentlig Forskel paa Flygtningebelægningen i Sydslesvig og Holsten. Ganske vist viste Belægningsgraden et noget lavere Tal i Holsten end i Sydslesvig, men det skyldtes, at Storbyerne Kiel og Lübeck var haardt ramt af Krigen og derfor kun kunde tage faa Flygtninge. Derimod var Forskellen paa Slesvig-Holsten og det øvrige Tyskland urimelig stor, hvilket tydelig fremgaar af følgende Statistik:

<i>Britisk Zone (÷ Hamborg):</i>	Hjemmeh.	Flygtninge	Belægn. %
Slesvig-Holsten	1.378.000	1.272.000	92
Niedersachsen	4.973.000	1.475.000	30
Nordrhein-Westfalen	10.924.000	875.000	8
	17.275.000	3.622.000	21
<i>Amerikansk Zone (÷ Bremen):</i>	Hjemmeh.	Flygtninge	Belægn. %
Bayern	7.239.000	1.744.000	24
Hessen	3.477.000	573.000	14
Württemberg-Baden	2.943.000	677.000	23
	13.659.000	2.994.000	22

*) Denne Opgørelse giver desværre ikke fuld Nøjagtighed.

<i>Russisk Zone (÷ Berlin):</i>	Hjemmeh.	Flygtninge	Belægn. %
Mecklb.-Vorpommern	1.168.000	981.000	84
Brandenburg	1.936.000	580.000	30
Sachsen	4.762.000	781.000	14
Sachsen-Anhalt	3.200.000	962.000	30
Thüringen	2.336.000	607.000	26
	<hr/> 13.402.000	<hr/> 3.911.000	<hr/> 29

Fra dansk Side har man hele Tiden betragtet Flygtningenes Ophold som midlertidigt, da Landsdelen hverken økonomisk eller folkeligt er i Stand til at opsuge en saa voldsom Tilstrømning, og da Overbefolkningen kan

»medføre en saadan Styrkelse af de mod Danmarks Interesser arbejdende tyske Kræfter i Slesvig og et saadant nationalt Pres paa den danske Grænse, at Regeringen maa nære alvorlig Frygt for, at der kan opstaa Komplikationer, som før eller senere vil bringe Danmarks territoriale Integritet i Fare«. (Udenrigsminister Gustav Rasmussen 9. 7. 46).

Fra tysk Side og somme Tider ogsaa fra engelsk Side har der imidlertid hævet sig Røster til Fordel for en varig Bosættelse af et betydeligt Flygtningekontingent. I det lange Løb har dog Overbefolkningens sociale og finansielle Pres tvunget de slesvig-holstenske Myndigheder til at arbejde for en kraftig Lettelse af Flygtningebyrden; men de har hele Tiden fastholdt, at der skulde gives Flygtningene samme Rettigheder som de Hjemmehørende, saa længe de befandt sig i Landet. Paa visse Omraader har de endog opnaaet Fortrinsstilling, hvad senere skal omtales.

At den fremmede Befolkning skulde have Stemmeret til de kommunale Organer paa lige Fod med den hjemmehørende Befolkning følte imidlertid fra dansk Side som en Uretfærdighed. Den danske Regering foreslog derfor i en Note af 12. 4. 46, at Flygtningene og de Hjemmehørende kom til at stemme hver for sig og til særskilte politiske Organer. I et Svar den 12. 6. 46, hvor den britiske Regering afslog at lette Flygtningetrykket i Sydslesvig, erklæredes det samtidig, at der var „uoverkommelige Hindringer“ for at tiltræde

det danske Forslag om selvstændige Flygtningevalg. Da Sydslesvig gik til Valg i September 1946, havde Flygtningene altsaa samme politiske Rettigheder som den hjemmehørende Befolkning, men Opholdsbestemmelserne (3 Mdr.s Ophold i Kommunen) udelukkede foreløbig en Del af dem fra at udøve Valgretten.

VALGENE I 1946.

1. *Tysk Splittelse giver danske Sejre.* Den 15. 9. 46 afholdtes Valg til de kommunale Raad udenfor Flensborg og den 13. 10. til Kredsdagene (Amtsraadene) samt Flensborg Byraad. Forud gik en livlig Valgkampagne, hvor Tyskerne nationalt set havde fundet Mælet igen, selv om Organisationen endnu ikke var særlig effektiv. Resultaterne den 15. 9. blev en ubehagelig Overraskelse for dem. Takket være Splittelsen mellem de tyske Partier lykkedes det de uafhængige danske Kandidater at erobre Flertallet i en Række vigtige Kommuner. Især vakte det Opsigt, at samtlige direkte Mandater i Slesvig By blev danske. Sejren hvilede dog ikke paa et Flertal af Stemmer. Hvis de tyske Partier havde samarbejdet, vilde Resultatet være blevet et andet.

Stillet overfor denne Kendsgerning besluttede de tyske Partier at etablere Listeforbund til Byraadsvalget i Flensborg, den — for dem — mest truede af Byerne. Denne Fremgangsmaade vilde Militærregeringen imidlertid ikke tillade, og i Stedet lavede man da et saakaldt „teknisk“ Valgforbund, idet de tyske Partier tilsammen kun opstillede saa mange Kandidater, som der var Mandater, og derved undgik en Splittelse af Stemmerne. Et lignende Samarbejde fandt Sted mellem „Sydslesvigsk Forening“ og det flensborgske Socialdemokrati.

Men ogsaa i Flensborg led Tyskerne Nederlag. De danske Kandidater vandt en Kæmpesejr og tog alle de direkte Mandater. Flensborg havde for faa Flygtninge. Den endelige Mandatfordeling i Byraadet blev 33 Danske og 6 Tyske. Ved Kredsdaysvalgene gik det Tyskerne adskilligt bedre, da Flygtningene paa Landet ud-

gjorde op mod Halvdelen af Vælgerne. Alle Kredsdagene fik derfor tysk Flertal.

2. Resultatet af Kredsvalsget i Sydslesvig 13/10—46.

	Antal afgivne Stemmer	Antal danske Stemmer	Mandater da.	ty.
Flensborg By	135.331*)	89.257	33	6
Flensborg Amt	94.411	21.979	4	38
Sydtønder Amt	82.969	30.430	1	41
Slesvig Amt	140.967	42.757	9	36
Husum Amt	83.910	17.685	1	41
Ejdersted Amt	37.546	12.344	11	25
Rensborg Nr. Amt	58.990	11.193	0	15
Ekernførde Amt	84.377	10.611	3	39
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	718.501	236.256	62	241

POLITISK FRIHED OG NATIONAL SELVBESTEMMELSESRRET.

1. *Sydslesvigsk Forening*. Fremgangen i Medlemstallet fortsatte gennem det meste af 1947, men i langsommere Tempo. Ved Aarsskiftet 1947 laa Medlemstallet paa 65.559 og naaede den 1. 10. 47 74.220, et Tal, som siden kun er overskredet med ca. 1000.

Foreningens Virksomhed var imidlertid hæmmet paa forskellige Maader. Fra tysk Side overvaagedes med en vis Skinsyge, at Foreningen holdt sin Virksomhed indenfor de Grænser, der var optrukket af Militærregeringens Statutter. I Praksis kunde disse Regler dog ikke følges saa nøje, at man helt berøvede de dansk-sindede Sydslesvigere politisk Mæle, og i Landdagen kunde deres Repræsentanter kraftigt forsvare Danskhedens Interesser.

Det vakte ikke ringe Opmærksomhed, da en af Foreningens Næstformænd, Redaktør *J. Kronika*, i Dec. 1946 paa Militærregeringens Forlangende maatte nedlægge sit Hverv og samtidig fik Taleforbud. *Kronika* havde før og under Krigen opholdt sig i Berlin som Korrespondent til „Nationaltidende“ og var samtidig de danske Sydslesvigeres Talsmand overfor rigstyske Myndigheder. Fra

*) Hver Vælger kunde afgive flere Stemmer.

Modstanderside rejstes der Beskyldninger imod ham for kompromitterende Samarbejde med Nazisterne, hvilket foranledigede de britiske Myndigheder til at undersøge hans Forhold, og selv om Beskyldningerne viste sig at savne ethvert Grundlag, har man aabenbart anset det for vigtigt at komme af med ham. Hans Afgang blev derfor krævet med den Begrundelse, at han efter Krigens Slutning havde faaet dansk Statsborgerret.

Ved Valget til SSF's Hovedstyrelse og Forretningsudvalg i Marts og April 1947 indtoges den ledige Plads som Viceformand af Friseren *Johs. Oldsen*. Ved samme Lejlighed indtraadte daværende Borgmester *Hermann Clausen* i Forretningsudvalget.

Efter at Organisationen i Nov. 1946 officielt var traadt ud i Livet, begyndte den straks at søge sig frigjort fra det urimelige og generende Forbud mod politisk Virksomhed. I en *Henvendelse til Kontrolkommissionen* den 27. 11. 46 rejstes Spørgsmaalet under Henvisning til den meget store Tilslutning, Foreningen havde opnaaet i den sydslesvigske Befolkning. Den var blevet den største Forening, der nogen Sinde havde eksisteret i Sydslesvig, og den var stadig i højere Grad blevet „en Faktor i det politiske Arbejde i Kommuner, Kredse og Land“. Det var uholdbart og uforeneligt, hed det i Henvendelsen, med almindelige demokratiske Grundsætninger, „at en stor Befolkningsgruppe alene paa Grund af sit nationale Sindelag udelukkes fra politisk Ligeberettigelse, medens andre til Dels langt mindre Grupper indenfor samme Omraade har denne Ret“.

Henvendelsen opregnede tre Hovedpunkter som den sydslesvigske Danskheds Maal:

1. Styrkelse af dansk Liv i Sydslesvig og en levende Forbindelse med Danmark,
2. Sydslesvigs Frigørelse fra holstensk, preussisk og tysk Overhøjhed og den nærmest mulige Forbindelse med Danmark og Norden, forudsat at Flertallet af den hjemmehørende Befolkning gik ind herfor, og
3. i Forbindelse hermed Flygtningenes Flytning fra Sydslesvig til andre Dele af Tyskland, naar der kunde skaffes Boliger til dem.

Foreningen ansøgte om, at Kontrolkommissionen vilde foretage den nødvendige Ændring af Art. 3 i Statutterne eller tillade, at der udenfor „Sydslesvigsk Forening“ dannedes et nyt politisk Parti, der kunde arbejde for disse Formaal.

Bortset fra en midlertidig Særordning for Landdagsvalget i April-Maj 1947 (som senere skal omtales) forblev Henvendelsen dog uden Virkning. Først efter at „Sydslesvigsk Forening“ den 12. 6. 47 havde rykket Kontrolkommissionen for Svar, meddelte Militærregeringen den 8. 7., at man af Hensyn til den økonomiske Stilling i Sydslesvig ikke vilde give Foreningen politisk Anerkendelse, men at Sagen senere kunde tages op til fornyet Overvejelse.

2. *Et selvstændigt Sydslesvig. Ret til Afstemning.* Det Baand, der lagdes paa „Sydslesvigsk Forening“ gennem Bestemmelsen i Art. 3, hindrede, at Foreningen kunde optræde som officielt Tale-rør for sydslesvigske Synspunkter, naar de alvorlige Spørgsmaal om Landsdelens fremtidige Stilling kom paa Dagsordenen. Netop disse Spørgsmaal blev i Løbet af Sommeren og Efteraaret 1946 stadig mere aktuelle, bl. a. fordi Notevekslingen mellem den danske og den engelske Regering havde lagt Sagen op i et statspolitisk Plan. Det skete ganske vist imod det danske Rigsdagsflertals Ønske, men med den britiske Note af 9. 9. 46 var Spørgsmaalet om en fremtidig Grænseflytning for Alvor sat under Debat. Medens man i København forhandlede om Svaret til England, henvendte en Kreds af dansksindede Sydslesvigere og Frisere sig den 25. 9. til den danske Konge og Regering for at tilkendegive, at den britiske Notes Forslag om en Folkeafstemning, fulgt af en Grænseregulering, „rummer Forudsætninger for en Forhandling med Storbritannien, henholdsvis de allierede Magter, der vil kunne føre til et for Danmark og Sydslesvig lykkeligt Resultat“. Man tænkte sig Udviklingen paa den Maade, at Slesvig i første Omgang kun frigjordes for det tyske Styre. Samtidig skulde der fastlægges en human Løsning af Flygtningespørgsmaalet, og der skulde gives Befolkningen Ret til efter et vist Tidsrum at afgøre Landsdelens endelige statslige Tilhørsfor-

Tysk Valgpropaganda i 1946.

Dansk Valgpropaganda i 1946.

En sydslesvigsk Delegation forhandler den 17. December 1947 med den danske Regering. Fra v. til h.: Statsminister Hedloft, Direktør Hvass, Oberstløjtn. Lunding, Udenrigsminister G. Rasmussen, Skoledirektør Bernhard Hansen, Red. L. P. Christensen (næsten skjult), Grosserer Cornelius Hansen, Generalsekretær Thygesen og Borgmester Hermann Clausen.

hold. I Overgangstiden skulde der etableres et internationalt nordisk eller dansk Mandatstyre eller anden Form for Særstyre.

Henvendelsen sluttede med denne Appel:

»Danmarks Svar paa den britiske Sydslesvig-Note bliver Danmarks Dom over Sydslesvig — en Dom enten til Frelse eller Fortabelse for den sydslesvigske Danskhed«.

Da Danmark mod Aarets Slutning sammen med en Række andre tidligere besatte Lande fik Indbydelse til at formulere sine Krav og Synspunkter med Hensyn til Tysklands fremtidige Ordning, fik en sydslesvigsk Deputation Lejlighed til direkte Forhandling med den danske Regering. Disse Forhandlinger førtes i Begyndelsen af Januar 1947 og drejede sig om, hvorvidt den danske Regering vilde paatage sig til den forberedende Fredskonference i London at overrække Sydslesvigernes Krav om Frigørelse fra tysk Styre og Løfte om en senere Afstemning. Regeringen maatte imidlertid meddele de sydslesvigske Repræsentanter, at en Imødekommenhed af deres Ønsker vilde medføre en politisk Krise og sandsynligvis resultere i et Regeringsskifte.

Fra sydslesvigsk Side ønskede man ikke at fremkalde en saadan Situation. Efter Forhandlinger i Flensborg besluttedes det at opdele de sydslesvigske Ønsker, saaledes at man frafaldt Anmodningen til den danske Regering om at fremføre Kravet om sydslesvigsk Frigørelse fra Tyskland paa Londonkonferencen, medens man haabede at faa dens Støtte til en officiel Henvendelse til Kontrolkommissionen i Berlin om administrativ Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten. Petitionen til London-Konferencen vilde man da selv sørge for at faa overbragt.

Efter besværlige Forhandlinger i København lykkedes det at tilvejebringe Enighed mellem Regeringen og Oppositionen om et Kompromis efter denne Retningslinie. Det officielle danske Synspunkt, som nedlagdes i Memorandum'et til London-Konferencen, holdtes indenfor „Oktobernoten“'s Rammer.

3. *Tre danske Henvendelser samt en tysk.* Den 27. 1. 47 afløvede en sydslesvigsk Deputation hos Militærregeringen i Kiel *Petitionen om Sydslesvigs Frigørelse*. Den var stilet til de fire Stormagters Regeringer og skulde via Kontrolkommissionen i Berlin fremsendes til Konferencen i London. 78 Sydslesvigere havde underskrevet Henvendelsen, som „Sydslesvigsk Forening“ formelt ikke kunde stille sig bag. I den uddybedes de Ønsker, der var fremsat til den danske Regering den 25. 9., dog med den Forskel, at Hovedvægten ikke blev lagt paa den fremtidige Afstemning, men paa en øjeblikkelig Adskillelse fra Tyskland som Mandatomraade eller med UN-Forvaltning eller som et fuldstændigt autonomt Omraade. Om den fjernere Fremtid hedder det:

»Der tillægges Befolkningen i Sydslesvig Ret til at afgøre, om den senere vil fremsætte Ønske om en endelig Afgørelse af Spørgsmaalet om Landsdelens statsrettlige Stilling paa Grundlag af Selvbestemmelsesretten«.

Dette var tænkt som et Kompromisforslag til den danske Regering og Rigsdag. Det fulgte ret nøje Tankegangen i Oktobernoten, til hvilken der da ogsaa henvistes i Teksten, kun var der den ikke uvæsentlige Forskel, at *Petitionen* ønskede Oktobernotens Krav om administrativ Adskillelse stadfæstet i Fredstraktaten som en statsretlig Udskillelse fra Tyskland, og dette vilde Rigsdagens Flertal ikke tiltræde.

Udenrigsministeriet havde lovet saa vidt muligt at hjælpe Sydslesvigerne til at opnaa Visum til England for at søge personlig Kontakt med Udenrigsministrenes Stedfortrædere. Konferencen sluttede imidlertid, inden der kom Svar paa Ansøgningen (og det blev iøvrigt afvisende). Samtidig var der Fare for, at ikke engang *Petitionen* vilde naa frem fra Berlin, før Konferencen var forbi. En dansk Privatmand, den senere Presseattaché, Redaktør *Ebbe Munck*, der var taget til London som Sydslesvigernes Tillidsmand, greb da ind, informerede den 20. 2. i en personlig Samtale Konferencens Formand, Sir *William Strang*, om Sagen og overrakte ham en Kopi af *Petitionen*.

Den 31. 1. havde den danske Regering sit Memorandum til Konferencen klar. Det var, som før omtalt, i nøje Overensstemmelse med Oktobernoten. I Tilknytning hertil ønskede Regeringen, at der blev truffet Bestemmelser, som internationalt kunde tilsikre alle Tysklands Indbyggere almindelige borgerlige og demokratiske Frihedsrettigheder, og at disse Rettigheder udtrykkeligt garanteredes ikke-tyske Befolkningsgrupper indenfor det tyske Rige. Om Flygtningespørgsmaalet hed det, at det maatte forekomme betænkeligt under Paaberaabelse af demokratisk Ligeberettigelse at give den fremmede Befolkning, „hvis Tilflytning er sket i Strid med en meget stor Del af den hjemmehørende Befolknings Ønsker“, lige Indflydelse paa Landsdelens Politik og Administration.

Den 15. 2. afleverede den danske Forbindelsesofficer i Sydslesvig, Oberstløjtnant *Lunding*, paa Regeringens Ordre Militærregeringen i Kiel en sydslesvigsk *Henvendelse om administrativ Adskillelse af Sydslesvig og Holsten*. Henvendelsen var stilet til Kontrolkommissionen for Tyskland og var underskrevet af de samme 78 Personer, som havde sat deres Navn under Petitionen til London. Den danske Regering stillede sig ikke udtrykkelig bag de Krav, der fremførtes i Henvendelsen, men i den ledsagende Skrivelse henvises til, at den danske Regerings Stilling til de nævnte Problemer fremgik af Oktobernoten og det netop affattede Memorandum til London-Konferencen. I Noten til Kontrolkommissionen ønskedes Sydslesvig oprettet som særligt „Land“ med egen Administrationschef og Landdag, direkte ansvarlig overfor Militærregeringen og Kontrolkommissionen. Kun Personer, hvis Slægt var hjemmehørende Nord for Ejderen, eller som havde haft fast Bopæl i Sydslesvig i en Aarrække, skulde kunne ansættes i ledende Stillinger og indvælges i den sydslesvigske Landdag. Endvidere krævedes, at Flygtningene ved Valgene kom til at stemme særskilt og paa egne Repræsentanter.

Fra tysk Side var man paa det daværende Tidspunkt ikke i Stand til at hamle op med denne livlige diplomatiske Virksomhed.

Paa et Møde den 15. 1. vedtog Landdagen en Misbilligelse af, at de to danske Medlemmer, *Münchow* og *Oldsen*, havde deltaget i Forhandlingerne i København. Bortset fra dette greb det officielle Slesvig-Holsten ikke ind i Forhandlingerne, men fra tysksindede Kredse i Sydslesvig rettedes — som et Modtræk imod Kravet om administrativ Adskillelse fra Holsten — en *Henvendelse til Kontrolkommissionen om Opretholdelse af den bestaaende Tilstand*. En Udskillelse af Sydslesvig som et særligt administrativt eller autonomt Omraade vilde kun skabe et ikke-levedygtigt Dværgsamfund, hed det, og Landets og Befolkningens tyske Karakter var utvetydigt fastslaaet ved Afstemningen i 1920. Det hed videre:

»Vi ønsker ligeledes en fri, demokratisk Fremtid for vor Hjemstavn og vore Børn. Vi ønsker imidlertid ikke at opnaa dette ved at unddrage os Følgerne af den tabte Krig ved Flugt til et andet Land, men ved at være os vort Ansvar overfor vort Land og dets tyske Fremtid bevidst«.

Med 110 Underskrifter blev Adressen i Juni 1947 overrakt den britiske Guvernør.

KIEL MARCHERER OP.

1. *Ny Landdag*. Efter Kredsvalgvalgene opløstes den provisoriske Landdag, og den 8. 11. 46 udpegedes en ny Landdag paa 60 Medlemmer, fordelt paa Partierne efter det Antal Stemmer, de havde opnaaet ved Valgene. Det tyske Socialdemokrati fik 25 Mandater, CDU 23, de frie Demokrater 4, Kommunisterne 3, de Konservative 1 og „Sydslesvigsk Forening“ 4. De danske Medlemmer blev *S. Münchow*, *Grev Reventlow-Criminil*, Borgmester *Hermann Clausen* og *Johs. Oldsen*.

Ogsaa Kabinettet rekonstrueredes. Det blev en Koalitionsregering af Socialdemokrater og Kristelige Demokrater. *Th. Steltzer* fortsatte som Ministerpræsident med Socialdemokraten *Hermann Lüdemann* som Viceministerpræsident. Desuden udvidedes Regeringens Competence betydeligt. Ministerierne skulde fremtidig udelukkende modtage Ordre fra de kompetente Ministre. Ved den

saakaldte Forordning Nr. 57 fra Militærregeringen overdroges en lang Række civile Anliggender til de tyske Landsmyndigheder, og under den britiske Forvaltning forblev kun de udenrigske og militære Anliggender (herunder Grænsekontrollen), Valuta- og Møntforholdene, Centralbankvæsenet, det offentlige Kommunikationsvæsen, Udenrigshandelen, Rationeringen, Forsikringsvæsenet, Rigsskatterne, en Del af den økonomiske Statskontrol samt forskellige Krigsafviklingsanliggender. Paa disse Omraader fik tyske Organer foreløbig ingen Kompetence; men iøvrigt kunde de britiske Myndigheder naar som helst gribe ind paa Omraader, der var „frigivet“, hvis det skønnedes paakrævet. Det blev f. Eks. Tilfældet i Spørgsmaalet om de danske Skoler, hvor Englænderne paa et givet Tidspunkt udstedte en „Rammeforordning“, der skulde være normgivende for Landdagens og Landsregeringens Lovgivning.

2. *Grænsepolitiske Debatter.* Efter Valget begyndte den tyske Sydslesvig-Politik at træde klarere frem og sigte mod konkrete Forholdsregler, der kunde standse Danskhedens Sejrsgang. Betegnende var saaledes en Tale, som holdtes den 6. 11. 46 af Formanden for CDU i Slesvig-Holsten, Lektor *Schröter*, som hørte til en mere nationalistisk Fløj af Partiet end Steltzer. Schröter konstaterede, at der var Enighed mellem de tyske Partier i „Nordmarkspørgsmaalet“, men han fandt, at der fra tysk Side var forsømt uhyre meget, som maatte indhentes ved maalbevidst Arbejde, og overfor den behændige danske Propaganda maatte der sættes en jævnbyrdig tysk, „baade en officiel og en uofficiel“. Han forlangte endvidere, at der skulde ske „en Klaring af Begrebet dansk Mindretal“. Det burde kun anvendes paa Beboere af 2. Zone og kun, hvis den ene af Forældrene var af dansk Afstamning. „Dette ægte danske Mindretal skal faa alle Friheder“, forkyndte han højmodigt. „Det saakaldte nydanske Mindretal nægter vi disse Rettigheder“. Det maatte være Slut med danske Skoler udenfor 2. Zone, og Embedsmænd, der støttede de separatistiske Bestræbelser, skulde flyttes til andre Dele af Landet (dvs. Holsten). Men samtidig skulde

man styrke Hjemstavnsfølelsen hos Tyskerne i de truede Omraader gennem Skolen og de kulturelle Organisationer. Ogsaa Fri-serne skulde have Lejlighed til at pleje deres Hjemstavnskultur.

Schröters Trusel mod *Embedsmændene* i Sydslesvig vakte forstaaelig Uro og rejste Spørgsmaalet, om Landsregeringen vilde spærre den offentlige Tjeneste for Medlemmer af det danske Mindretal. Den 12. 12. nødsagedes Regeringen til at bekendtgøre sit Standpunkt i Sagen, og efter Tonen at dømme var det de britiske Myndigheder, der havde fremkaldt Udtalelsen. Den lød saaledes:

»Landsregeringen beslutter enstemmigt at meddele Militærregeringen som Landsregeringens Standpunkt, at Embedsmænds Medlemsskab i det danske Mindretal ikke vil give Anledning til Foranstaltninger af disciplinær eller lignende Art. Den ubetingede Forudsætning herfor er imidlertid, at Embedsmændene i deres Virksomhed holder sig indenfor Rammen af de Regler, som er udgaaet af Forhandlingerne mellem Militærregeringen og Sydslesvigs Forening«.

Ved den nye Landdags Aabning den 2. 12. nævnte Ministerpræsident *Steltzer* som de to største Problemer Flygtningespørgsmaalet og Grænsespørgsmaalet. „Vi var og er rede til at give det ægte danske Mindretal Mulighed for et eget kulturelt Liv, saaledes som vi ventede, vort Mindretal i Nordslesvig vilde faa det“, udtalte han, og han føjede til, at Overenskomsten med Militærregeringen fuldstændig udelukkede Politik. Fra de tyske Partiers Ordførere faldt skarpe Udtalelser, især fra *Schröter*, der mente, at „Broderstriden mellem de to Folk“ var opstaaet paa Grund af „Danmarks imperialistiske, aggressive og umenneskelige Politik“. Den danske Ordfører *Münchow* afviste denne Tale om et ægte og et uægte dansk Mindretal. Danmarks Sydslesvig-Politik, sagde han desuden, var hverken imperialistisk eller aggressiv, men et Udtryk for det demokratiske Ønske om Respekt for Folkenes Selvbestemmelsesret.

Et nyt Sammenstød indtraf ved Landdagens Møde den 15. 1. 47. Her vedtoges den tidligere omtalte Misbilligelse af *Münchows* og *Oldsens* Deltagelse i Forhandlingerne i København, og da dette

var vel overstaaet, indbragte den danske Landdagsgruppe følgende Forslag til Beslutning: „Den slesvig-holstenske Landdag beder Kontrolkommissionen for Tyskland om at bevilge SSFs Andragende om politisk Ligeberettigelse med de øvrige Partier“. Forslaget fremsattes med Henblik paa det forestaaende Landdagsvalg, hvor „Sydslesvigsk Forening“ vilde blive overordentlig svagt stillet, hvis den kun maatte opstille uafhængige Kandidater. Men efter en skarp Debat blev det blankt afvist af de tyske Partier.

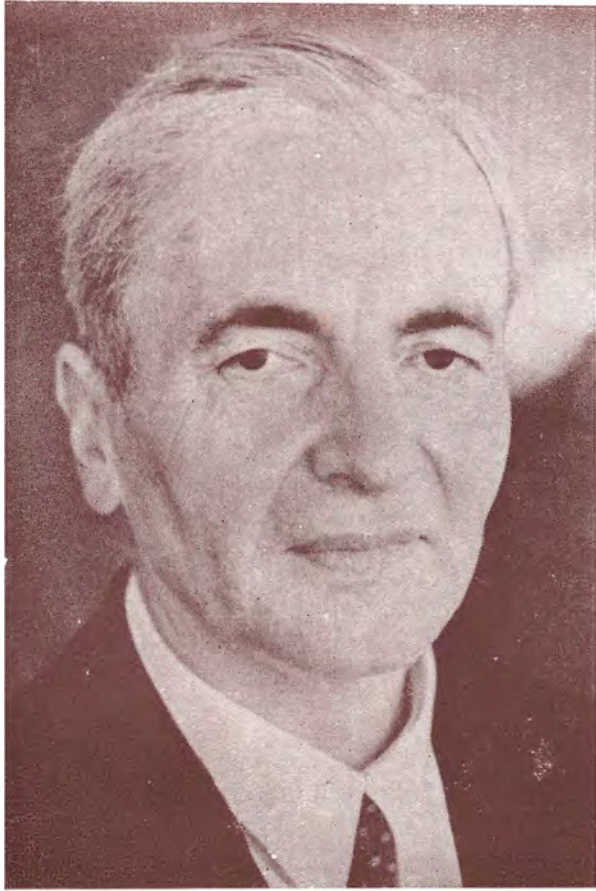
3. *Forhandlingerne om Valgloven.* Denne Beslutning maa ses i Forbindelse med det Valglovsforslag, der just paa samme Tid var under Udarbejdelse. Forslaget var et særdeles karakteristisk Eksempel paa den til Tider stærkt smidige Tillempning af de demokratiske Principer, som stadig finder Sted i Efterkrigstidens Tyskland. Valgloven til Landdagen skulde ikke alene hindre de danske Sydslesvigere i at blive politisk repræsenteret, dens Formaal var overhovedet at udelukke de mindre Partier og monopolisere den politiske Magt hos de to store Partier, SPD og CDU, ved hvis Stemmer Landdagen vedtog Forslaget.

Slesvig-Holsten blev herefter inddelt i 42 *Valgkredse*, som hver skulde vælge et Medlem til Landdagen. Desuden skulde af de overskydende Stemmer (dvs. de ikke-valgte Kandidaters Stemmer plus de Stemmer, den sejrende Kandidat havde mere end den Kandidat, der havde det næsthøjeste Stemmetal) vælges 28 Tillægsmandater, til hvilket Formaal hvert Parti kunde opstille en Landsliste. Den afgørende og omstridte Bestemmelse i Valgloven gik ud paa, at det, for at et Parti kunde faa Del i Tillægsmandaterne, krævedes, at det i mindst een Valgkreds havde opnaaet det højeste Stemmetal og dermed et Kredsmandat. Denne Regel vilde fuldkommen hindre, at mindre Partier som Kommunisterne og de frie Demokrater kunde gøre sig Haab om at blive repræsenteret. Derimod kunde man ikke regne med, at et dansksindet Parti kunde standses paa denne Maade, da der var en Chance for dansk Fler-tal i Flensborg. Overfor „Sydslesvigsk Forening“ gjorde man der-

imod Regning paa Art. 3 i Statutterne, der hindrede Foreningen i at nyde Rettigheder som et politisk Parti, herunder at faa Del i Tillægsmandaterne.

Men for ogsaa at hæmme SSFs Chance for Kredsmandater mest muligt, blev Grænserne for Valgkredsene trukket saaledes, at stærke danske Egne blev slaaet sammen med sikre tyske Omraader paa Tværs af bestaaende naturlige og administrative Skel. Det var en Genoplivelse af den preussiske „Valggeometri“, kendt fra Nordslesvig under Fremmedherredømmet. To Kredse, Flensborg I og II, blev paa Forhaand overladt Danskerne som i tysk Forstand helt haabløse. Flensborgs nærmeste Omegn, der ogsaa er stærkt dansksindet, blev derimod delt i to Kredse, der strakte sig milevidt gennem Landsdelen til Bredsted i Vest og Ekernførde Amt i Syd. Man præsterede det Kunststykke at fordele det stærkt tysksindede Ekernførde Amt paa fire Valgkredse, nemlig Flensborg III (der strakte sig helt til Oversø), Slesvig Syd, Slesvig Nord og Ekernførde. Ejdergrænsen fik en haard Medfart. Ikke mindre end fem Valgkredse laa „paa Tværs“ af Ejderen! Det stærkt danskvenlige Ejdersted var saaledes lagt sammen med det nordvestlige Ditmarsken. Af 42 Valgkredse laa 9 udelukkende Nord for Ejderen. Af disse var 3 fordelt paa 3 Amter, 4 paa 2 Amter. Kun 2 laa indenfor et enkelt Amt. I Holsten var derimod af 28 Valgkredse kun een fordelt paa tre Amter og 8 paa to Amter, medens 19 laa indenfor et enkelt Amt.

I første Omgang blev Valgloven kasseret af Militærregeringen med den Begrundelse, at Bestemmelsen om, at Partier, der ikke opnaaede Flertal i nogen af de 42 Valgkredse, skulde udelukkes fra at faa Tillægsmandater, var uretfærdig. I Landdagens Møde den 31. 1. vedtog man ikke des mindre at fastholde Lovens Bestemmelser. Ordførerne for SPD og CDU hævdede, at det netop var ønskeligt, at Valgloven gik ud over de mindre talstærke Partier, fordi saadanne „Splittelsesparter“ ellers kunde hindre Gennemførelsen af „stabile Tilstande indenfor Partipolitiken“ og dermed Dannel-

Theodor Steltzer.

Hermann Lüdemann.

Bygningen i Kiel, hvor Landdagen provisorisk holder sine Møder.

Christmas Møller.

Gustav Rasmussen.

Hans Hedtoft.

Knud Kristensen.

sen af en „stærk Regering“ som „Grundlaget for en demokratisk Opbygning i Tyskland“. Med Rette fastslog Ordføreren for det lille liberale Parti: „Hos CDU er Viljen til at komme til Magten større end Evnen til demokratisk Handlemaade“.

Denne Gang bøjede den britiske Guvernør sig. Valgloven blev stadfæstet med den Indskrænkning, at en planlagt Folkeafstemning om Jordreformen skulde bortfalde, fordi dette faldt udenfor Landdagens Competence.

4. *Flygtningene rykker frem.* Med Forbudet mod Folkeafstemning om Jordreformen standsede de britiske Myndigheder en *Udstykningsplan*, der skulde have indledet en storstilet Bosættelse af Flygtninge. Ved Hjælp af denne skulde oprettes 5000 nye Bønderbrug og 25.000 nye Landarbejderboliger i Slesvig-Holsten. Bl. a. skulde der obligatorisk beskæftiges en Landarbejderfamilie for hver paabegyndt 15 ha, udover en Ejendomsstørrelse paa 40 ha, og alle Ejendomme over 30 ha skulde afstaa Jord til Udstykning efter en progressiv Skala.

I Stedet for denne Plan udarbejdede de britiske Myndigheder efter Forhandlinger med tyske Repræsentanter for hele den britiske Zone en *Rammeforordning for Jordreformlove*. Denne Forordning var ikke specielt beregnet paa Bosættelse af Flygtninge, men havde til Formaal at ophæve Storbrugets økonomiske og politiske Indflydelse. Den engelske Plan paabød Ekspropriation af Jord udover 150 ha pr. Ejendom. Dog kunde de enkelte Lande sætte Grænsen lavere. Den 26. 11. 47 fremsatte Landsregeringen derefter Forslag for Landdagen om en Jordreform, der medførte Beslaglæggelse af al Ejendom udover 100 ha. Denne Lov vilde berøre 950 Ejendomme i Sydslesvig og Holsten, medens Militærregeringens Maksimalgrænse kun vilde ramme 250. Den danske Landdagsgruppe bekæmpede haardnakket Regeringens Forslag og afviste det i Enighed, selvom Landbrugsministeren gjorde et Forsøg paa at faa de socialdemokratiske Medlemmer af Gruppen til at stemme for Forslaget. Afvisningen skyldtes ikke landøkonomiske

Overvejelser, men man kunde ikke gaa med til at uddele Jord, saa længe Flygtningespørgsmaalet ikke var afklaret, og saa længe mange Hjemmehørende sad i Krigsfangenskab.

Man var dog fra tysk Side klar over, at selv den mest energiske Udbygning af Landets Erhvervsliv umuligt kunde opsuge de ca. 1,2 Millioner Flygtninge. Da samtidig de slesvig-holstenske Finanser, takket være Flygtningene, kom i en stadig mere fortvivlet Tilstand, indledte Landsregeringen en Aktion for Bortflytning af indtil 600.000 Flygtninge, medens man haabede at kunne absorbere de resterende 600.000. Den 24.7.47 aabnedes en vesttysk *Flygtningekonference i Bad Segeberg* i Holsten, hvor de slesvig-holstenske Politikere indtrængende anmodede de øvrige tyske Lande om at træde hjælpende til. Der opnaaedes en Forhaandsaftale om Bortflytning af 139.000 Flygtninge, men det var ikke en bindende Aftale, og det viste sig, at de øvrige Landsregeringer ikke vilde ratificere Planen. I Stedet udarbejdedes en foreløbig Plan om øjeblikkelig Bortflytning af et saa beskedent Antal som 25.000, men den amerikanske Øverstkommanderende nedlagde Veto mod den for den amerikanske Zones Vedkommende, og hidtil er kun ganske smaa Kontingenter modtaget af Landene i den britiske Zone. Derimod gik det stadig fremad med Besættelsen af de Flygtninge, som man ønskede at beholde. I Oktober 1947 vedtoges en *Lov om Afhjælpning af Flygtningenes Nød*, der foruden Beslaglæggelse af Boligrum og private Brugsgenstande omhandlede Flygtningenes Ligeberettigelse i Erhvervslivet. Det hed saaledes i Loven, at Redskaber og Lokaler til erhvervsmæssigt Brug kan underkastes Beslaglæggelse, „for saa vidt Ejeren ikke behøver dem til sin egen Eksistens“. I Tilslutning hertil udsendtes i Foråret 1948 et Cirkulære om Besættelsen af offentlige Stillinger, hvoraf det fremgik, at Flygtninge skulde *foretrækkes* til nye Stillinger, indtil Forholdet mellem Flygtninge og Hjemmehørende indenfor alle Etater og Administrationsgrene var kommet til at svare til Forholdet mellem de to Kategorier i det paagældende Omraades

samlede Befolkning. I Virkeligheden blev Flygtningene dog paa mange Omraader overrepræsenteret. Et Indtryk af Situationen giver følgende Statistik over *Ansættelser af Embedsmænd* i Flensborg By i Tiden fra 1. 5. 46 til 25. 3. 47:

	Flygtninge	Hjemmeh.
Postvæsenet	4	1
Skolevæsenet	24	6
Toldvæsenet	68	2
Rigsbanerne	38	2
Politiet	65	10
Retsvæsenet	25	7

I denne Flygtningepolitik har det tyske Socialdemokrati stadig været det førende Parti. I Maanederne forud for Landdagsvalget i April 1947 arbejdede Partiet ivrigt for at fremme Flygtningenes Interesser, bl. a. ved at bekæmpe enhver Tendens til at sætte politiske og retlige Skel mellem Flygtningene og den hjemmehørende Befolkning. Paa et Landdagsmøde den 28. 2. 47 — 1½ Maaned før Landdagsvalget — kom det til et voldsomt Sammenstød mellem SPD og den kristelig-demokratiske Socialminister *Ryba*. Det endte med, at Forsamlingen vedtog et Mistillidsvotum til Socialministeren, som derefter maatte træde tilbage. Smykket med denne Sejr gik SPD til Valg og høstede sin rigelige Løn, og det tør siges, at Partiet stedse har holdt sig for Øje, hvem der skaffede det Regeringsmagten ved Landdagsvalget den 20. 4. 47: Flygtningene!

LANDDAGSVALGET.

1. *En Overraskelse*. Den 7. 3. 47 modtog „Sydslesvigsk Forening“ fra Militærregeringen en Meddelelse om, at Foreningen ved de forestaaende Valg vilde blive betragtet som politisk Parti og dermed faa Adgang til Tillægsmandaterne. Det betød, at Dansk og Tysk i *valgteknisk* Henseende blev ligestillet; men fra engelsk Side understregedes det, at Tilladelsen kun gjaldt „for den Tid, Landdagsvalget varer og til dettes Formaal“. Der var saaledes ikke Tale om, at den odiose Art. 3 („Der maa ikke drives Politik“) var

bortfaldet. Dette uventede Indgreb, som var en Ordre fra London, vakte forstaaelig Misfornøjelse blandt de tyske Politikere, og CDU paapegede i en Protestskrivelse til Militærregeringen, at Anerkendelsen ikke var drøftet med de andre Besættelsesmagter i Kontrolkommissionen. Der var imidlertid intet at gøre. Derimod fik det dansksindede Socialdemokrati i Flensborg ikke Lov til at deltage i Valget. Allerede i Nov. 1946 havde Partiets Meningsfæller i de andre sydslesvigske Byer ansøgt om Anerkendelse af et dansksindet socialdemokratisk Parti for hele Sydslesvig, men dette var i Januar blevet afslaaet af Militærregeringen. En Maaned før Landdagsvalget fik det flensborgske Parti Meddelelse om, at det kun kunde opstille Kandidater til stedlige Valg. I et Protestmøde vedtog Partiets Medlemmer en Resolution, der stemplede Forbudet som „en Forholdsregel, der ikke kan forenes med virkelig demokratiske Forudsætninger“, og Formanden, Borgmester Reiser, betonedede, at SPF vilde arbejde Skulder ved Skulder med „Sydslesvigsk Forening“.

Praktisk Betydning havde Forbudet næppe, da SPF vel under alle Omstændigheder vilde have samarbejdet med SSF for at undgaa Stemmespild.

I de to Valgkredse, Flensborg I og Slesvig Syd, opstilledes socialdemokratiske Førere som Kandidater for SSF. Desuden kunde Münchow, der var opstillet i Flensborg II, medregnes som Socialdemokrat. — I tre vestslesvigske Kredse opstilledes kendte Personer indenfor den frisiske Bevægelse.

2. *Valgkampen.* Fra tysk Side lagde man under Valgkampagnen Vægt paa en streng Haandhævelse af Forbudet mod, at „Sydslesvigsk Forening“ beskæftigede sig med Politik. Fra engelsk Side fastslog man, at Kandidaterne under Omtalen af SSFs Arbejde ikke maatte gaa udover den kulturelle Virksomhed, Foreningen havde Ret til, men de var ikke afskaaret fra at „indtage en konstruktiv Holdning overfor almindelige politiske Spørgsmaal, selvom disse Spørgsmaal og Forhold ligger uden for Foreningens

Statutters Rækkevidde“. Det var saaledes tilladt dem at tage Afstand fra Jordreformen og at kræve en Revision af Flygtningepolitikken. Derimod kunde de ikke kræve administrativ Adskillelse fra Holsten, og Sætningen: „Vi ønsker at genoplive Landsdelens Arv af dansk og frisisk Folkelighed“, blev forlangt slettet af SSFs Instruks til Kandidaterne. Underligt nok rejstes der dog ikke Indvendinger imod, at Fremtidshaabet blev antydet med følgende Vending:

»SSF og dens Kandidater maa vise Landsregeringen passende Respekt som Omraadets øverste tyske Myndighed, med mindre og indtil det bestemmes af Fredskonferencen eller andre kompetente Instanser, at Dele af Befolkningen kan komme under et andet Styre«.

Den tyske Propaganda var naturligvis ikke underkastet saadanne Begrænsninger. Det var et betegnende Udslag af tysk Propagandas Løgnagtighed, at Beretninger om Fængselsstraffe, haardhændede Udvisninger og Beslaglæggelse af tysk Ejendom i Nordslesvig cirkulerede paa Løbesedler. Selve Landraaden i Flensborg Amt, *Fritz Lübke*, erklærede paa et offentligt Valgmøde, at Udlandet var „rystet“ over, hvad der foregik i Nordslesvig! Ingen andre Steder blev Tyskerne behandlet saa daarligt som i Danmark! Han paastod, at Militærregeringen overvejede at gøre Skridt overfor Danmark imod de uudholdelige Tilstande for Hjemmetyskerne deroppe. Landbrugsminister *Arp* forsikrede de sydslesvigske Bønder, at den planlagte Jordreform vilde være en mild Vind i Forhold til, hvad de kunde vente sig under dansk Styre. De nordslesvigske Bønder var siden 1920 blevet ruineret, og deres Gaarde overtaget af Rigsdanskere!

Ogsaa i Landdagen forberedtes Valget. Paa Mødet den 28. 2. havde det flensborgske CDU-Medlem, *Fr. Klaus*, stillet Forslag om, at der „til Understøttelse af den Befolkning, der i de nordligste Amter af vort Land kæmper for sin Tyskhed“, gennemførtes visse øjeblikkelige Forholdsregler, f. Eks. Skolebespisning for alle Børn, bedre og mere folkelig („volkstümlich“) betonet Indsats af Lærer-

kræfter, forøgede Tilførsler af Forbrugsvarer samt Paabegyndelse af et Byggeprogram til Lindring af Bolignøden.

Paa det sidste Møde, som afholdtes før Valget, og som betegnende nok var henlagt til Flensborg (10. 4.), foreslog Dr. *Schenck* i Tilslutning til Klaus' Forslag, at der gennemførtes en Række trafikale Reforme og Begunstigelser, samt at de økonomisk svagere Grænsekredse blev først aflastede for Flygtninge. Taleren indrømmede, at den slesvigske Landsdel under preussisk Herredømme før og efter 1920 ikke var kommet til sin Ret. Landsdelen laa trafikmæssigt tilbage og var ikke tilstrækkeligt tilsluttet det tyske Erhvervsomraade. Den Tillidskrise overfor Landsregeringen, man sporede i Landets nordlige Egne, kunde man kun komme til Livs ved at bøde paa det forsømte, og Tyskland havde noget at gøre godt ved sin Nordgrænse.

Paa 10 Dage kunde det naturligvis ikke indhentes, men ved enig Opræden kunde man haabe paa at begrænse Nederlaget, og „Flensburger Tageblatt“ gjorde sit yderste for at faa de tyske Partier til at bilægge deres indbyrdes Strid. Den 26. 3. skrev Bladet: „Med en sluttet tysk Front overfor Nydanskerne bedømmer vi de tyske Valgudsigter optimistisk. Men vedbliver den nuværende Spaltning, bliver det Nydanskerne, der ler sidst. Derom kan intet Menneske, der bedømmer Situationen nøgternt og sagligt, være i Tvivl“. „Tageblatt“ raabte imidlertid for døve Øren. SPD vilde forfølge sin Sukces i Flygtningespørgsmaalet. Kamp om Flygtningestemmerne, Tyskhedens Hovedstøtte, kom derved til at udelukke en samlet Front mod Danskheden.

3. *Valgets Udfald.* Valget blev en straalende Sejr for Danskheden. Næsten 100.000 Vælgere gav „Sydslesvigske Forening“ deres Stemmer. Seks dansksindede kunde efter Valget tage Sæde i Landdagen. I de to flensborgske Kredse fik de danske Kandidater flere Stemmer end de tyske tilsammen. I de øvrige Kredse fik tyske Kandidater flest Stemmer, i to Kredse dog med meget ringe Overvægt. De danske Stemmer omfattede knap 10 pCt. af de afgivne

Stemmer i hele Slesvig-Holsten og 33 pCt. af de afgivne Stemmer i Sydslesvig. En tilnærmelsesvis Udregning af *hjemmehørende* sydslesvigske Stemmer viser, at ca. 57 pCt. af disse har været danske. Der var altsaa klart dansk Flertal i den hjemmehørende Befolkning!

Dette Flertal var imidlertid meget uens fordelt. Byerne havde gennemgaaende stærke danske Flertal, medens Landdistrikterne de fleste Steder havde tysk Flertal. En Undtagelse dannede dog Ejdersted og Sydtønder Amt (navnlig Frisland og Før) samt en Række Kommuner i Sydangel. Flensborg By, Slesvig, Sydtønder og Ejdersted Amter havde dansk Flertal, Flensborg Amt stod paa Vippen, Husum, Ekernførde og Rensborg Nørreamt havde tysk Flertal.

Tabel I viser Resultatet i de enkelte Valgkredse. Først anføres de tyske Partiernes samlede Stemmetal, derefter de danske Stemmetal og den danske Stemmepercent (Flygtningene medregnet). I Tabel II er tyske og danske Stemmer anført efter Amter, og den danske Stemmepercent er her sat i Forhold til det beregnede Antal hjemmehørende Stemmer.

Tabel I.

Valgkreds	tyske St.	danske St.	% af samtlige St.
1. Nibøl	16.628	7.982	32,5
2. Bredsted	19.101	7.368	27,9
3. Flensborg I	11.199	17.919	61,5
4. Flensborg II	12.732	16.730	56,8
5. Flensborg III	20.652	5.294	20,5
6. Husum	21.648	7.206	26,9
7. Slesvig Syd	17.665	9.296	34,5
8. Slesvig Nord	20.187	6.834	25,3
9. Ekernførde	21.735	5.969	21,5
10. Ejdersted*)	8.741	3.997	31,4
11. Nrd.ditmarsken*) ..	3.736	1.703	31,3
12. Rensborg Syd*) ..	5.636	1.708	26,9
13. Rensborg Nord*) ..	13.272	5.569	29,7
15. Kiel Förde*)	10.982	1.489	11,9
Hele Sydslesvig	203.914	99.064	32,7

*) Kun den Nord for Ejderen beliggende Del af Kredsen.

Tabel II.

Amt	tyske St.	danske St.	% af hjemmeh. St.
Flensborg By	21.284	31.814	85
Sydtønder Amt	22.440	10.578	57.5
Flensborg Amt	28.774	9.874	50
Slesvig Amt	41.354	17.718	52
Husum Amt	26.856	9.446	46.5
Ejdersted Amt	8.995	3.997	60
Ekernførde Amt	29.497	7.134	40
Rensborg Nørreamt ...	18.712	7.278	44.5
Hele Sydslesvig	197.912	97.839	57

I Amtsoversigten er Omraadet ved Holtenau med 1.283 Stemmer ikke medregnet. Desuden blev der Syd for Ejderen afgivet 378 Stemmer paa danske Kandidater, saaledes at det samlede danske Stemmetal blev 99.500.

4. *Efter Valget.* I Slesvig-Holsten som Helhed blev Valget en stor Sejr for det tyske Socialdemokrati, som fik absolut Flertal i Landdagen med 43 Mandater af 70. CDU fik 21 Mandater og „Sydslesvigsk Forening“ som nævnt 6. Den britiske Guvernør opfordrede derefter den socialdemokratiske Viceministerpræsident *Hermann Lüdemann* til at danne Regering. Det blev et rent socialdemokratisk Ministerium, hvori bl. a. den i Grænsekampen særlig ivrige Dr. *Richard Schenck* indtraadte som Finansminister.

Den 8.5. traadte den nyvalgte Landdag sammen til sit første Møde, og Ministerpræsident *Lüdemann* oplæste *Regeringens Programklæring*, hvori det hed om det sydslesvigske Spørgsmaal:

»Den første af frie Valg opstaaede slesvig-holstenske Landsregering er besluttet paa til enhver Tid at træde i Skranken for Landets livsvigtige Rettigheder. Landsregeringen bekender sig til en tysk Politik for alle Partier i Fællesskab. Ud fra disse Grundsætninger forsvaret Landsregeringen tysk territorial Suverænitet og vender sig imod separatistiske Bestræbelser i Landets nordlige Del. Landsregeringen anerkender den i 1920 trukne tyske Nordgrænse som retfærdig og endelig. Den anerkender den danske Folkegruppes Ret til fri kulturel Udvikling paa den Betingelse, at der indrømmes den tyske Folkegruppe i Danmark de samme Rettigheder. Landsregeringen bestrider, at de tysktalende og

hidtil tysksindede Separatister har Ret til at vende deres Folk Ryggen i Nødens Time.

For Landsregeringen er det en særlig Tilfredsstillelse fra dette Hus at kunne fastslaa, at Sydslesvigsk Forenings Krav, i Særdeleshed om forvaltningsmæssig Særbehandling, ikke finder nogen Støtte i Valgresultatet af 20. April. Landsregeringen haaber, at en ud fra denne Opfattelse haaret Behandling af Grænsespørgsmaalet, der holder sig fri for enhver Nationalisme, maa finde Tilslutning i det danske Folk.

Ovenpaa fulgte en Programdebat, hvor de tyske Partiførere tilsgode Regeringen fuld Tilslutning til den proklamerede Grænsepolitik. Den danske Ordfører *Münchow* protesterede imod, at Kravet om den administrative Adskillelse ikke skulde have fundet Støtte i Valgresultatet, eftersom Flertallet af den hjemmehørende Befolkning stod bag det. Overfor Regeringens Erklæring om den danske Befolkningsgruppes Ret til fri kulturel Udvikling stillede *Münchow* den Kendsgerning, at den nye Regering nogle Dage i Forvejen havde nedlagt Forbud mod 2000 flensborgske Skolebørns Overflytning fra tysk til dansk Skole. Mod dette Forbud rejste han paa den danske Gruppes Vegne den skarpeste Indsigelse og krævede det ufortøvet ophævet.

Med denne Konflikt begyndte Ministeriet *Lüdemanns* Indsats i Grænsekampen.

SKOLEKAMPEN.

Ved Kapitulationen blev alle Skoler i det besatte Tyskland beordret lukket. Det lykkedes dog ved Forhandling med Besættelsesmagten uofficielt at holde de fleste af de eksisterende danske Skoler i Gang. Imidlertid begyndte det hurtigt at strømme ind til Dansk Skoleforening med Ønsker om Oprettelse af nye Skoler, og disse Ønsker kunde ikke straks imødekommes. Endnu i September, da de tyske Folkeskoler genoptog Virksomheden, havde ingen nye danske Skoler faaet Tilladelse til at begynde. Først i Oktober — paa et Tidspunkt, da der forelaa ca. 25 Skoleønsker — opnaaedes en Overenskomst med de britiske Myndigheder, der muliggjorde Op-

rettelsen af nye Skoler, men endnu nogle Maaneder gik, inden de første Skoler var blevet godkendt. Den 10. 1. skete dette for 18 Skolers Vedkommende, nemlig 7 i Flensborg Amt og 11 i Sydtønder Amt, og derefter fulgte den 5. 3. 6 Skoler i Slesvig Amt, den 11. 4. endnu 2 i Slesvig Amt og endelig den 22. 6. Godkendelse af 9 Skoler i Flensborg Amt og 1 i Sydtønder Amt. Desuden fik i Maj 1946 de tyske Myndigheder i Kappel Ordre til at lade en dansk Skole begynde. Gennem flere Maaneder havde man fra tysk Side saboteret Oprettelsen af denne, indtil Forældrene reagerede med Skolestrejke. I Slesvig By var en dansk Kommuneskole kommet i Gang.

Ved Sommertid 1946 var man i Samarbejde med de britiske Myndigheder naaet op paa 51 danske Skoler. Samtidig var 33 vordende Skoler blevet besigtiget af Myndighederne og forelagt til Godkendelse, og Skolebarakker, indført fra Danmark, rejstes rundt om i Sydslesvig. Elevtallet steg, og der indkom stadig Ønsker om Oprettelse af flere Skoler. Alt tydede paa, at det danske Skolevæsen i Sydslesvig gik en lys Fremtid i Møde.

2. *Forhandling med Tyskerne — Skolestrejke.* Det kom imidlertid til at gaa anderledes. I Sommeren 1946 begyndte som tidligere omtalt de tyske Myndigheder i stigende Grad at faa Indflydelse paa Spørgsmaal af rent indrepolitisk Karakter, og det fik den Virkning, at Igangsættelsen af danske Skoler brat standsede. De Skoler, der i Juni Maaned var besigtiget og laa klar til Godkendelse, kom ikke i Gang, og nye Ansøgninger blev ikke behandlet. I Oktober nedsattes paa Militærregeringens Foranledning en Kommission, som skulde klarlægge Forholdet mellem de danske Skoler og den tyske Administration. Forhandlingerne, der begyndte i November, lededes af Chefen for den engelske Skoleforvaltning. Fra tysk Side deltog Overskoleraad *Edert* og fra dansk Side Skoledirektør *Bernhard Hansen*. Besættelsesmagtens Ønske var, at Parterne kunde forhandle sig til Rette, saa et Diktat fra Militærregeringens Side kunde undgaas.

Det viste sig imidlertid umuligt. Det danske Standpunkt beholdt sig til de preussiske Reskripter af 1926 og 1928 om Mindretalsskolerne i Slesvig. I den sidste af disse Forordninger var det fastslaaet, at man ved „dansk Mindretal“ skulde forstaa de Befolkningsdele, der bekendte sig til den danske Nationalitet, og at Anmeldelse af et Barn til Mindretalsskolen gjaldt som tilstrækkelig Bekendelse til Mindretallet. „Bekendelsen af at høre til Mindretallet maa hverken efterprøves eller bestrides“, hed det. At man fra dansk Side paaberaabte sig dette Princip, betød naturligvis ikke, at man var interesseret i Tilgang fra Kredse, som sluttede sig til Danskheden af uholdbare Grunde, men kun det, at man frakendte Statsmagten som saadan Ret til at granske Motiverne for en national Bekendelse.

Fra tysk Side blev dette Synspunkt blankt afvist. Forældrenes Ret til at sætte Børn i dansk Skole skulde gøres betinget af Medlemskab i „Sydslesvigsk Forening“, hvortil Adgangen var reguleret af udefra dikterede Statutter. Til Uenigheden om Forældreretten kom Uenighed om Statsstøtten og om Minimum-Elevantallet ved Oprettelse af en Skole, ligesom man fra tysk Side — under Henvisning til Lukningen af de tyske Kommuneskoler i Nordslesvig — var imod Opretholdelsen af de danske Kommuneskoler i Flensborg og Slesvig.

Den 2. 5. 47 brød Forhandlingerne sammen. De afsluttedes med en Protokol, hvori det fastsloges, at videre Diskussion var formaalsløs, og man anmodede i Stedet Militærregeringen om at træffe Afgørelse i de omstridte Spørgsmaal. Dagen efter holdt *Dansk Skoleforening* Aarsmøde. Skoledirektøren forelagde her det magre Resultat af Forhandlingerne. „Reaktionen sad til Højbords“, sagde han, „og der er kommet adskilligt til Orde ved disse Møder, der virker lidet opmuntrende for det kommende Samarbejde“.

Formodningen viste sig rigtig. Allerede den 8. 5. blev det meddelt, at Undervisningsminister *Kuklinski* havde forbudt omtrent 2000 flensborgske Skolebørns Omflytning fra tyske til danske Skø-

ler under Paaberaabelse af, at det preussiske Reskript af 31. 12. 28, der hidtil havde udgjort Retsgrundlaget for det danske Skolevæsen i Flensborg, var bortfaldet ved den preussiske Stats Ophævelse. Denne Paastand var imidlertid ikke holdbar, da tyske Love, der havde Gyldighed før Kapitulationen, fortsat bestod, med mindre de udtrykkelig var ophævet eller ændret af Militærregeringen eller anden kompetent Lovgivningsmyndighed. Hovedsynspunktet hos Myndighederne i Kiel var da ogsaa det, at man vilde søge at kæde Skolespørgsmaalet i Sydslesvig sammen med Skoleforholdene i Nordslesvig.

Flensborg Kommune reagerede energisk paa Forbudet. Paa et ekstraordinært Byraadsmøde den 16. 5. krævedes det øjeblikkeligt tilbagekaldt. En Storm af Protestmøder gik over hele Landsdelen. Da Ministeriet ikke lod høre fra sig, samlede Forældrene til de paagældende Børn den 31. 5. til et Møde, hvor det vedtoges at holde Børnene borte fra Skolen, „indtil man ved at ophæve Forbudet mod Overflytningen indrømmer os vor ubegrænsede Forælderret“. Skolestrejken var næsten 100 pCt. effektiv. 1900 Børn udeblev i de følgende Dage fra de kommunale Skoler i Flensborg.

3. *Englænderne griber ind.* I denne kritiske Situation offentliggjordes den 4. 6. et af Militærregeringen udarbejdet „*Regulativ for Sydslesvigsk Forenings Skolevæsen*“ (dateret den 23. 5.). Ifølge dette blev Børn fra Hjem, hvor mindst een af Forældrene var Medlem af „Sydslesvigsk Forening“, adgangsberettiget til Skolerne. Dog kunde ogsaa Børn af Forældre, som paa Grund af tidligere Tilknytning til nationalsocialistiske Foreninger var udelukket fra Medlemsskab af SSF, optages. Statstilskudet til SSFs private Folkeskoler kunde efter Omstændighederne sættes til 30 eller 60 pCt. af Lønnen pr. fuldt sysselsat Lærer, og berettiget til at lede Skolerne var Lærere og Lærerinder, der var kvalificeret til tysk eller dansk Skoletjeneste. Endvidere bestemtes, at „med mindre Landsregeringen og „Sydslesvigsk Forening“ i Mellemtiden naar frem til en gensidig Overenskomst, skal disse Bestemmelser

*Fra »Sydslesvigsk Forening«s konstituerende Møde den 15. Novbr. 1946.
Fra v. til h.: Münchow, Cornelius Hansen, Fr. Thygesen, Jacob Kronika,
Chr. Mahler og J. Madsen.*

*Fra samme Møde. Paa første Række fra v. til h.: Overborgmester J. C. Møller, Borg-
mestrene Hermann Clausen og Reiser samt Gruppekommandør Colonel Steel.
Yderst i. h. Politimester Brix, Aabenraa.*

Den danske Fraktion paa Landdagen afholder Udvalgsmøde.

Den danske Fraktion i Landdagens Sal. 1. Række fra v. til h.: Reventlow-Criminil, Olson. 2. Række fra v. til h.: Hermann Clausen, Münchow, Mahler, Bahnsen.

..... forblive i Kraft indtil 1. Juni 1949, hvorefter de skal tages op til Revision“. Endelig blev det fastslaaet, at „de nuværende Kommuneskoler fortsætter indtil 1. 4. 1948. Hvis der ikke i Mellemtiden træffes en gensidig Overenskomst, skal „Sydslesvigsk Forening“ efter denne Dato have Lov til at videreføre disse Skoler som private Skoler“.

Da det britiske Regulativ var blevet Offentligheden bekendt, besluttede man at afblæse Skolestrejken i Flensborg i Haab om en snarlig Løsning af Spørgsmaalet. Regulativet var imidlertid en „Rammeforordning“, der forudsatte en retsgyldig Anordning fra Landsregeringens Side, bygget over de britiske Bestemmelser. Den tyske Anordning skulde ligge klar den 21. 6., men blev forsinket, idet Englænderne kasserede det første Udkast, fordi det indeholdt en Bestemmelse om, at nye Kommuneskoler ikke skulde kunne oprettes, og først den 1. 8. 47 fremkom den tyske Skoleforordning, hvori Myndighedernes Kontrol med Adgangen til de danske Skoler blev stærkt understreget. Oprettelse af danske Skoler og Indmeldelse deri krævede et Overmaal af Attester og Dokumentation. Mest interessant var Pgr. 13 om Kommuneskolerne, der iflg. det engelske Regulativ skulde videreføres som private Skoler, hvis der ikke opnaaedes en „gensidig Overenskomst“ (mutual agreement) — et Udtryk, der i den tyske Forordning var blevet til: „Falls in der Zwischenzeit kein Abkommen auf Gegenseitigkeit getroffen wird, soll die SSV“, altsaa en *Overenskomst om Gensidighed*. Dette hentydede — hvad tyske Pressekommentarer tydelig viste — til en *Overenskomst om Gensidighed mellem Danmark og Slesvig-Holsten om offentlige Mindretalsskoler*. Det var imidlertid en Tilsnigelse, fordi det engelske Regulativ med Udtrykket „mutual agreement“ selvsagt mente en Overenskomst mellem *Landsregeringen paa den ene Side* og de interesserede sydslesvigske Kommuner eller „*Sydslesvigsk Forening*“ paa den anden Side, netop hvad det hele Tiden havde været Militærregeringens Ønske at opnaa. For en Ordens Skyld skal det bemærkes, at Landsregeringens Krav om

Gensidighed mellem Nordslesvig og Sydslesvig kun gjaldt dette begrænsede Punkt. I alle andre Henseender (f. Eks. m. H. t. Stats-tilskud) afviste de tyske Myndigheder Gensidighedsprincippet!

De formelle Forudsætninger for den videre Udbygning af det danske Skolevæsen var nu i Orden, men det trak længe ud med den praktiske Iværksættelse. Med det nye Lovgrundlags Indførelse blev alle hidtil indgivne Ansøgninger om Oprettelse af nye danske Skoler (ca. 100) ugyldige. Alt skulde begynde forfra og denne Gang i en langt besværligere Form. Eet omgaaende positivt Fremskridt bragte den nye Forordning dog: Forbudet mod Omflytningen af de 2000 Elever i Flensborg bortfaldt. I Forordningen ophæves iøvrigt udtrykkeligt de preussiske Anordninger af 9. 2. 26 og 31. 12. 28, hvilket var et yderligere Bevis for, at Regeringen i Maj 1947 manglede Lovhjemmel for sit Forbud mod Omflytningerne.

UDRENSNING.

1. *Dansk Sindelag Afskedigelsesgrund.* Medens Skolekrisen omkring den 1. 6. naaede sit foreløbige Højdepunkt, indledte Myndighederne en ny Offensiv, denne Gang rettet mod Personer i offentlig Tjeneste, som viste danske Sympatier. Det første Offer var dog ikke en Tjenestemand, men Lederen af den danske Privatskole i Frederiksstad, Skoleinspektør *Harald Berg*, der er dansk Statsborger. Han havde ved Skolens Indvielse den 18. 4. 47 udtalt, at „vi her ved Hans Helgesen-Skolen“ vil „gøre vort Arbejde i trofast Tjeneste mod Gud, mod Danmark og vor danske Konge“. Muligvis mentes hermed kun Lærerne, men selv i saa Fald kan Udtalelsen under de givne Omstændigheder ikke anses for korrekt, og den kunde gøre en ministeriel Reprimande berettiget. Den tyske Reaktion var imidlertid over al Maade voldsom. Den 30.5. udbad Undervisningsministeren sig en Erklæring om Sagen. Efter at have modtaget den meddelte Ministeren den 11. 6. Skoleinspektør Berg, at det var ham forbudt at fortsætte som Leder af Skolen, og sam-

tidig blev Navnet „Hans Helgesen-Skolen“ forbudt. Militærregeringen godkendte derefter de meningsløst haarde tyske Dispositioner ved at udvise Harald Berg.

Den brutale tyske Fremgangsmaade overførtes nu paa Landsregeringens Personalepolitik. Flere kendte Embedsmænd blev i den følgende Tid tvunget til at opgive deres Embeder eller udtræde af det danske Arbejde. Amtsskoleraad *H. Hildebrand*, Slesvig, var efter Kapitulationen konstitueret i sit Embede. I Februar 1947 blev han af Kredsdagens danske og tyske Medlemmer enstemmigt indstillet til fast Ansættelse. Hildebrand var ikke Medlem af „Sydslesvigsk Forening“, men var af den Opfattelse, at danske Skolesager skulde behandles loyalt, og at det maatte staa Forældrene frit, om de vilde sætte deres Børn i danske eller tyske Skoler. Den 4. 6. 47 nægtede Undervisningsminister *Kuklinski* uden Begrundelse at stadfæste Hildebrands Udnævnelse til Skoleraad, og den 25. 7. udnævntes han uden Ansøgning til Lektor ved Domskolen i Slesvig. Landraaden i Slesvig Amt beordrede ham imidlertid til at fortsætte sit Arbejde, men Ministeriet erklærede denne hans Virksomhed for ulovlig og truede ham med Afsked uden Pension. Under dette Pres bøjede Hildebrand sig omsider.

Paa lignende Maade gik det flere andre Embedsmænd. Skoleraad *Albrecht Johannsen* i Flensborg Amt, en fremtrædende frisisk Skolemand, blev fjernet fra sit Embede, og Skoleraad *Ina Carstensen*, Husum, senere Skoleraad i Flensborg, modtog en Tilrettevisning for sin Nærværelse ved Indvielsen af den danske Skole i Frederiksstad. Paa en Række offentlige Kontorer blev Personalet spurgt, om de var Medlemmer af „Sydslesvigsk Forening“. Betegnende for Situationen var følgende Skrivelse, modtaget i det danske Sekretariat i Husum:

»Da jeg i nær Fremtid skal overtage Stillingen som Kommunekasserer, er det for mig af afgørende Betydning, at jeg i Overensstemmelse med Landsregeringens Ønske modtager skriftlig Bekræftelse fra Foreningen om min Udtræden«.

2. *Beckmann-Affæren*. Størst Opsigt vakte dog Aktionen mod Husum Bys dygtige Kommunaldirektør, *Georg Beckmann*. Heller ikke han havde sluttet sig til den danske Bevægelse, men han havde i 1946 udmeldt sig af SPD som Protest mod Eksklusionen af den dansksindede Partiafdeling i Flensborg. Den 12. 7. 47 rejste Landsregeringen Straffesag mod Beckmann og suspendede ham fra hans Stilling. Sigtelsen gik ud paa, at Beckmann saa vel indenfor som udenfor sin Tjeneste havde vist sig uværdig til den Agtelse og Tillid, hans Embede krævede. Til Grund for Anklagen laa kun Citater af Breve og Ytringer, der skulde have indeholdt malplacerede Udtalelser om Flygtningene. Anklagen kunde under ingen Omstændigheder berettige til saa drastiske Forholdsregler, og Husum Magistrat (der har tysk Flertal) vedtog omgaaende en Protest mod Regeringens Fremgangsmaade, der betragtedes som et Overgreb mod den kommunale Selvstændighed; men efter et Vink fra Partifællerne i Kiel ændredes Beslutningen derhen, at Byraadet ikke vilde foretage sig noget, førend Sagen var afsluttet.

Den trak imidlertid længe ud. Vidneafhøringerne tog Grunden bort under Anklagepunkterne, og det blev efterhaanden klart, at hele Aktionen retligt set svævede i Luften. Man fandt det da klogest at lade Sagen falde, men da man af politiske Aarsager ikke ønskede Beckmann genindsat, overlodes det til Husum Byraad at redde Situationen, og Byraadet, der opfattede sig som Regeringens lydige Tjener, afskedigede den 7. 1. 48 Beckmann fra Embedet som Kommunaldirektør. Sagen var ikke flatterende for de tyske Mynigheder, der først paa drastisk Maade havde rejst Sagen mod en kommunal Tjenestemand, overfor hvem Statsmyndighederne paa dette Tidspunkt ingen Tiltaleret havde, og derefter — da Anklagerne viste sig uholdbare — ophævede Sagen uden officielt Tiltalefrafald, samtidig med at den Anklagede foranledigedes afskediget!

3. *Landesstelle für Heimatdienst*. Alt dette var ikke tilfældige Overgreb, foranstaltet af særlig tjenstivrige Embedsmænd. Det var en planlagt ledet Skræmmepolitik, iscenesat af Landsregeringen

med det Formaal at tvinge Strømmen i Sydslesvig bort fra Danskheden ved at omgive Deltagelse i det danske Arbejde med en Forestilling af Risiko og Utryghed. Da Offensiven startedes i Foraaret 1947, oprettedes et særligt Departement under Landsregeringen, „Landesstelle für Heimatdienst“, der bl. a. fik til Opgave at „kortlægge“ Danskheden gennem et System af Sindelagsspionage over hele Landsdelen. I Aug. 1947 blev Offentligheden ved en Indiskretion gjort bekendt med Eksistensen af denne officielle Angivericentral, og de politiske Modsætninger i Sydslesvig naaede derved et nyt Højdepunkt. Kun i det dansk-ledede Flensborg havde man ikke povet at sætte Spionagen i Gang.

4. *Protest i Landdagen.* Den 12.—13. 9. 47 blev Landsregeringen i Landdagen krævet til Regnskab for den Række af Magtovergreb, der i de foregaaende Maaneder havde fundet Sted under dens Ansvar. Det indleddedes med, at den danske Deputerede, Borgmester *Hermann Clausen*, Slesvig, motiverede følgende Forslag til Beslutning:

»Embedsmænd, Funktionærer og Arbejdere, der er Medlemmer af SSF, har de samme kulturelle og politiske Rettigheder som andre Embedsmænd, Funktionærer og Arbejdere indenfor Lands-, Kreds- og Kommunalforvaltningerne. Ved deres Medlemsskab i SSF maa der derfor ikke voldes dem nogen Skade ved Ansættelse, Forfremmelse, Lønforhold osv.◄.

Hermann Clausen opregnede de Overgreb, der havde fundet Sted, og trak Paralleler til Preussertidens Köller-Politik. Han protesterede imod, at hjemmehørende, loyale Embedsmænd skulde gøre Plads for Embedsmænd, som var politisk aggressivt indstillet overfor „Sydslesvigsk Forening“ og den danske Bevægelse, og at Embedsmænd, som sympatiserede med „Sydslesvigsk Forening“, konstant udspioneredes af deres Kolleger. Tilstanden var, sagde han, „latterlig, smaalig, dum og uværdig for et demokratisk Statsvæsen og demokratiske Embedsmænd“, og han sluttede med disse Ord:

»Landsregeringens Fremfærd mod SSF er et Bevis paa, at det ikke har meget paa sig med det stærkt omtalte Demokrati, og et Bevis paa, at den gamle autoritære Preusseraand nu som før driver sit Uvæsen i Landsregeringens Embedskon-torer. Iøvrigt er vi af den Mening, at Slesvig og Holsten maa skilles, hvis Ro og Fred skal holde sit Indtog i vort Grænseland«.

Ministerpræsident *Lüdemann* afviste imidlertid Hermann Clau-sens Anklager og afgav paa Regeringens Vegne en Erklæring om Sagen, hvori det bl. a. fremhævedes, at Embedsmænd ikke maa un-derstøtte Bestræbelser, der retter sig mod Statsomraadets Integri-tet. Ingen Arbejder, Funktionær eller Embedsmand vilde blive for-fordelt alene paa Grund af sit Tilhørsforhold til SSF, hævdede han, idet der dog blev gjort den Undtagelse, at „Embedsmænd, hvis særlige Pligt det er at varetage tyske kulturpolitiske Opgaver, maa være af paalideligt tysk Sindelag“.

Lederen af „Landesstelle“, Finansminister *Schenck*, var ikke til Stede, men svarede senere Hermann Clausen i „Flensburger Tage-blatt“. Han karakteriserede „Landesstelle“ som et Hjælpeorgan, der bl. a. skulde „forberede Forudsætningerne“ for en Bosættelse af 115.000—120.000 Flygtninge i Sydslesvig samt paatage sig det tyske Slesvigs kulturpolitiske Interesser. Man tilstræbte bl. a. „Li-gestillingen af det tyske Skolevæsen med det danske“, og Departementets Tillidsmænd var ikke „Gesinnungsschnüffler“, deres Op-gave var kun den uskyldige at udfinde, hvor Skoen trykkede i Syd-slesvig. Tillidsmændenes Konstatering af nationalsocialistisk Ind-flydelse i „den nydanske Bevægelse“ havde bare interesseret ham „i Forbigaaende og væsentlig som moralsk Monstrøsitet“. Dr. Schencks Redegørelse var et tydeligt Tegn paa, at man fra tysk Side erkendte, man havde vovet sig alt for langt ud.

NYE TONER.

1. *Mildere Kurs*. I Begyndelsen af Oktober 1947 indtraadte en vis Ændring i Landsregeringens nationale Politik. Aktionen mod de dansksindede Tjenestemænd tog af og indskrænkedes i

det væsentlige til lokalt Initiativ eller til Udløbere af tidligere Sager. Fra Kiel iværksattes ingen nye Aktioner. Dog er det vel et Spørgsmaal, om man til den mildere Kurs tør henregne, at et Ministermøde den 20. 10. vedtog at ophæve det omstridte „Landesstelle für Heimatdienst“, idet denne Forholdsregel vistnok skyldtes et Krav fra Militærregeringens Side. Man har dog sikkert uden Sorg set dette Departement forsvinde. Det Efterretningsarbejde, som var henlagt til det, kunde naturligvis videreføres under andre Former, hvorimod det efterhaanden var blevet ubekvemt at opretholde en saa stærkt angrebet Institution.

Hovedaarsagen til den nye Kurs maa søges i de politiske Begivenheder i Danmark. Den 4. 10. havde Folketinget givet Regeringen *Knud Kristensen* et Mistillidsvotum paa dens Sydslesvigpolitik. Der forestod Nyvalg, og hvis Resultatet blev, at en socialdemokratisk Regering kom til Magten, mente man i Kiel, at „Sydslesvigsk Forening“ ikke længere kunde paaregne Støtte fra det officielle Danmark. En saadan Mulighed vilde man naturligvis ikke forstyrre fra tysk Side ved en udfordrende Holdning mod Danskheden.

Valget førte som bekendt til den socialdemokratiske Regering, *Hedtoft*, hvorefter Socialister sad ved Roret baade i København, Kiel og London, et Forhold, Landsregeringen ventede sig meget af. Det, man stiledede imod, var direkte Forhandlinger mellem København og Kiel, der kunde resultere i en gensidig Overenskomst, hvor Mindretalsproblemerne afgjordes indenfor de bestaaende statsretlige Rammer. Antydninger i denne Retning blev givet af den slesvig-holstenske Justitsminister, *Dr. R. Katz*, i et Interview til *United Press*. Heri omtaltes, at danske og tyske Socialdemokrater havde været i Kontakt med hinanden vedrørende Sydslesvig. Justitsministeren mente, at de Detailspørgsmaal, der var opstaaet i dette Problem, kunde løses ved, at man i al Venskabelighed fandt en *modus vivendi*. „Jeg tror“, sagde han, „at vi er enige med vore danske Kammerater undtagen paa to Punkter:

1) Fjernelsen af Flygtningene fra Sydslesvig og 2) den administrative Adskillelse af Holsten og Slesvig“.

2. *Skræmmepolitiken virkede ikke*. En Ting, der ogsaa kan have medvirket til, at de tyske Myndigheder en Overgang gik mindre voldsomt til Værks, var den Kendsgerning, at Skræmmepolitiken ikke havde ført til nævneværdige Resultater. Medlemstallet i danske Organisationer viste ingen Tegn paa Tilbagegang, og hvad der var mest overbevisende: nogle kommunale Omvalg, der fandt Sted i Vinteren 1947—48, viste Fremgang i de danske Stemmetal.

Den 27. 8. 47 kasserede *Landesverwaltungsgericht* Valget i Sept. 46 til *Lyksborg* Byraad og til *Husum* Byraads 5. Valgkreds. Forskellige Momenter ved de to Kendelser gav iøvrigt Anledning til at opfatte dem som ensidigt rettet mod „Sydslesvigsk Forening“. Omvalgene fandt imidlertid Sted i Nov. 1947. I *Husum* gik „Sydslesvigsk Forening“ 73 Stemmer frem, medens de tyske Partier tilsammen mistede 607 Stemmer (Valgdeltagelsen var faldet), og de tre danske Mandater, der var paa Omvalg, blev saaledes bevaret. I *Lyksborg* voksede det danske Stemmetal med 868 og det tyske med 3659, hvilket bl. a. skyldtes et forøget Antal Flygtningevælgere. Takket være et valgteknisk Samarbejde mellem de tyske Partier lykkedes det at vælte det danske Flertal i Byraadet, og da „Sydslesvigsk Forening“ kun maatte opstille uafhængige Kandidater, opnaaede den kun at faa 1 Mand i Byraadet.

For saa vidt havde Tyskerne vundet en betydelig Sejr, men en realistisk Betragtning kunde ikke komme bort fra, at Resultatet var lidet tilfredsstillende, set frø et tysk Synspunkt. „*Flensburger Tageblatt*“ erkendte, at „Tilgangen til den danske Bevægelse endnu ikke paa nogen Maade er gaaet i Staa. Det er formaalsløst at gøre sig nogen som helst Illusioner derom..... Det giver noget at tænke paa for alle dem, som — navnlig i Forbindelse med de politiske Begivenheder i Danmark — har haabet, at man indenfor nydanske Kredse i stigende Grad vilde indse det ørkesløse i de separatistiske Bestræbelser“. Den tyske Fremgang i *Lyksborg* var kun „en fattig

Fra en Flygtningedebat i Flensborg Byraad December 1948. Fra v. til h.: Borgmester N. Reiser, Overborgmesler J. C. Møller, Overbydirektør Drews og Stadskæmner Schumann.

Hermann Olson.

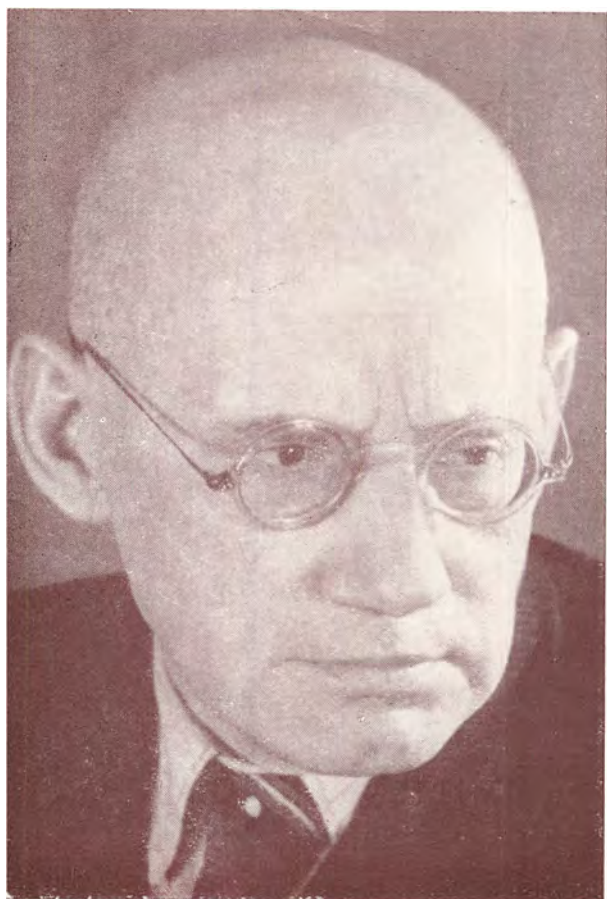
Georg Beckmann.

Richard Schenck.

Rudolf Katz.

Wilhelm Kuklinski.

Jens Nydahl.

Trøst, der ikke hjælper os over den Kendsgerning, at Flertallet af den hjemmehørende Befolkning aabenbart stadig stemmer paa de danske Kandidater“.

3. *Skolepolitikken*. Det eneste Omraade, hvor den lempeligere Kurs fra tysk Side gav sig Udslag i positive Indrømmelser, var Skolens. Den 1. 10. overgik den øverste Ledelse af det slesvig-holstenske Skolevæsen fra Overskoleraad, Dr. *Edert*, til Landesdirektor *Jens Nydahl*, der kom fra Berlin, men er født Nordslesviger. Den nye Landesdirektor syntes at være Tilhænger af en forsonlig Holdning til det danske Skolevæsen. I et Interview med et dansk Blad erklærede han, at Skolerne ikke skulde være Kampinstitutioner. „Kulturelt vilde jeg ønske, at man i en Grænseegn som denne paa begge Sider af Grænsen i baade danske og tyske Skoler lærte om begge Nationers Kulturtrin, saa at sige udviskede Grænsen kulturelt“. Han vilde i Spørgsmaalet om Kommuneskolerne ikke stille bestemte Krav om Gensidighed i Nordslesvig, men haabede, at man kunde finde en Ordning, saa de tyske Skolekredse deroppe, „hvor og hvis de dannes“, faar Lov til at leje tidligere tyske Skolebygninger. Det samme Standpunkt har iøvrigt den danske Regering senere taget i det nordslesvigske Skolespørgsmaal.

Blandt de Fremskridt, der opnaaedes i Skolespørgsmaalet, kan nævnes, at Undervisningsministeriet den 27. 2. 48 tiltraadte, at den i Skoleforordningen til 1. 4. 48 berammede Afgørelse af Kommuneskolernes Skæbne blev udsat til den 1. 4. 49. Desuden kom der nu igen Gang i Oprettelsen af nye Skoler, selv om det gik langsomt. Indtil Udgangen af April havde man opnaaet Godkendelse af 10 nye Skoler samt principiel Godkendelse af en Folkehøjskole ved Sankelmark Sø. I de tyske Folkeskoler i Flensborg By, Flensborg og Sydtønder Amter var samtidig indført Danskundervisning for de Elever, hvis Forældre ønskede det, og i Tilknytning hertil blev der oprettet en Lærestol i dansk Sprog og Litteratur ved den pædagogiske Højskole i Flensborg. Det sidste var naturligvis ment som et Forsøg paa at opfange Tilslutningen til de danske Skoler,

men det var et Modtræk, der fuldtud var en Kulturkamp værdigt.

Helt overraskende forekom det, at Landdagen den 27. 11. 47 vedtog et Forslag fra den danske Gruppe om, at Landsregeringen skulde optage Forhandlinger med Militærregeringen om en Forhøjelse af Statstilskudet til de danske Privatskoler paa indtil 80 pCt. af de samlede Omkostninger, dvs. samme Tilskud som Privatskoler kan opnaa efter dansk Lovgivning. Under Debatten udtrykte Ministeren det Ønske, at alle Forskelligheder i Behandlingen af Mindretalsskoler paa begge Sider af Grænsen vilde forsvinde, og at der vilde blive optaget Forhandlinger mellem Landsregeringen og den danske Regering om dette Spørgsmaal. Forslaget blev vedtaget med de tyske Socialdemokraters og de danske Repræsentanters Stemmer, medens CDU undlod at stemme. Vedtagelsen har endnu ikke (Nytaar 1949) ført til noget Resultat, og det sker sikkert heller ikke, medmindre Slesvig-Holsten opnaar, hvad der staar som Hovedmaalet for dets Regerings Grænsepolitik: en gensidig Mindretalsaftale med den danske Regering.

Et karakteristisk Tegn paa Tyskhedens genvaagnende kulturelle Aktivitet var en ministeriel Bekendtgørelse af 5. 1. 48 om Fremme af *det plattyske Sprog*. I tyske Kredse havde man ofte drøftet Aarsagerne til den kraftige Tilgang til danske Skoler. Man lagde naturligvis afgørende Vægt paa materielle Bevæggrunde, men kom ogsaa til det Resultat, at Flygtningelærernes ofte fjendtlige Indstilling til det lokale plattyske Maal bar en Del af Skylden, idet de danske Skoler viste stor sproglig Tolerance. Bekendtgørelsen tilraadede Lærerne i de første Skoleaar ikke alene at tillade det hjemlige Maal, men ogsaa selv at gøre Brug af det for at gøre sig forstaaelige for Børnene og vinde deres Tillid. „Det plattyske er ikke blot en uudtømmelig Kilde for det tyske Sprogs Rigdom, men ogsaa et Udtryk for vort Væsen og har særlig i Grænselandet vist sig som et virksomt Middel til Bevarelse af Tyskheden“.

4. *Ikke lutter Idyl*. Det vilde dog være urigtigt at tro, at den nye Linje i Slesvig-Holstenernes Politik indvarslede en ideel Ud-

vikling i Nationalitetskampen. Polemikken mod SSF blev ikke mere forsonlig, og Tjenestemænd, der var Medlemmer af den danske Organisation, havde fremdeles vanskeligt ved at begaa sig. Ændringen var taktisk begrundet. „Grænsepolitiken ligger fast og har ikke ændret sig, siden Regeringen overtog Styret“, skrev „Flensburger Tageblatt“ i April 1948. „Det danske Krav om administrativ Selvstændighed for Sydslesvig kan ikke opfyldes, men man bør søge at opfylde de berettigede Krav, der fremsættes fra „Sydslesvigsk Forening“s Side.“ I den Forbindelse kunde man bemærke en Tendens hos Landsregeringen til at anerkende visse Særinteresser for den sydslesvigske Landsdel. Det kom bl. a. til Udtryk i Planer om at oprette et „slesvigsk Kancelli“ i Slesvig By og i en Udnævnelse den 29. 9. 48 af Landesdirektor *Jens Nydahl* til „Landesbeauftragter“ (Landskommissær) for Slesvig med det Formaal at „fremme Slesvig-Holstens nordlige Del paa Erhvervslivets, Samfærdsdens og Kulturens Omraade“. Det er en Selvfølge, at det alene var Tyskhedens Tarv, der tænktes paa med disse Planer, men man haabede gennem særlig Hensyntagen til Sydslesvig at kunne overvinde den Tillidskrise, der skønnedes at ligge til Grund for den danske Bevægelse.

At der ikke var Tale om Vigen paa principielle Omraader, viste Regeringens haardnakkede Modstand mod Oprettelsen af en *dansk Kommuneskole i Ekernførde*, hvor 11—1200 Børn var anmeldt til dansk Skole, et Tal, der overstiger, hvad Privatskoler normalt kan klare. Oprindelig henviste Myndighederne til, at den britiske Skoleforordning af 23. 5. 47 udelukkede Oprettelse af nye Kommuneskoler. Som tidligere anført var dette urigtigt, og de britiske Myndigheder havde i sin Tid netop forbudt, at en saadan Bestemmelse blev optaget i den tyske Skoleforordning (Se Side 1329). En fornyet Henvendelse til Militærregeringen gav da ogsaa til Svar, at „Forordningen hverken opmuntrer eller forhindrer Oprettelsen af nye danske Kommuneskoler“. Spørgsmaalet var med andre Ord overladt til Landsregeringens Velvilje, men i Konsekvens

af Gensidighedskravet med Hensyn til offentlige Skoler Nord og Syd for Grænsen nægtede man at tillade Skolen i Ekernførde.

Det hændte, at lokale Embedsmænd var mere nationalistiske end Regeringen i Kiel og førte den haarde Haands Politik selv i Sager, hvor Landsregeringen havde vist sig imødekommende. Den 8. 3. 48 gav Undervisningsministeriet sit Samtykke til Oprettelse af en *dansk Folkehøjskole ved Sankelmark Sø*. Grundstykket var sikret, Byggematerialer indkøbt i Danmark, kun Byggetilladelse fra Kreds-Byggeudvalget i Flensborg Amt manglede. Og den kom ikke. Landraaden, *Fritz Lübke*, lagde Ansøgningen til Side og holdt den danske Skoleforening hen med Paaskud om formelle Betingelser, der ikke var opfyldt. Der fremkom Planer om at opføre en tysk Ungdomsinstitution paa samme Sted, og dette mødte ingen Indvendinger fra dansk Side, tværtimod kunde de to Institutioner medvirke til at højne det fredelige Kappelstræb mellem Grænselandets to Kulturer. Men et saadant Synspunkt ændrede paa ingen Maade Landraad Lübkes afvisende Holdning. Han fastslog kort og godt: „Wir wollen keine dänische Hochschule am Sankelmarker See haben“. Fra dansk Side indbragtes Ansøgningen om Byggetilladelse for Kredsdagen, men det tyske Flertal støttede enstemmigt Landraaden, og intet kunde standse dette Magtmisbrug.

VIGTIGE FREMSKRIDT.

1. *Ny diplomatisk Offensiv*. Den britiske Regering havde helt undladt at besvare Oktobernoten. Den betragtede den — med Rette — som en dansk Afvisning af de engelske Tilbud i Noten af 9. 9. 46, og vore principielle Krav blev derfor ikke Genstand for diplomatisk Behandling, før den danske Regering i Sommeren 1947 gentog dem i nye Noter og Memoranda til Foreign Office. Forud herfor gik et politisk Intermezzo i selve de dansksindede Sydslesvigeres Kreds — en Slags Forvarsel om en ny taktisk Linje. To fremtrædende Sydslesvigere, Redaktør *Tage Jessen* og Rektor

Svend Johannsen, havde fremsat Udtalelser om, at Oktobernotens Krav var tilstrækkelige til *foreløbig* at sikre Sydslesvigs Frihed, og at Uro om Noten derfor burde undgaas. Da disse Udtalelser blev benyttet i den rigsdanske Slesvig-Debat, fandt de to Sydslesvigere sig foranlediget til den 13. 6. 47 at udsende en Erklæring gennem RB, hvori de, som en Forudsætning for deres Standpunkt, stillede, at det danske Folk med al Energi og alle til Raadighed staaende Midler vilde søge Notens Ønsker gennemført. Erklæringen vakte betydelig Opsigt, ogsaa i Sydslesvig, hvor den skabte Uro, fordi den kunde opfattes som en Afstandtagen fra den sydslesvigske Petition til Stormagterne af 27. 1. 47. I en fornyet Erklæring i Pressen fastslog Svend Johannsen, at han ikke vilde fragaa sin Underskrift paa dette Dokument, og at hans Synspunkt kun var taktisk begrundet. Han erklærede desuden, at han ikke i Øjeblikket saa nogen Mulighed for en Udvidelse af Oktobernoten, og at han derfor ansaa det for klogest først at søge gennemført det, man var enige om. Tage Jessen, der ikke havde underskrevet Petitionen, udsendte derimod gennem RB en Erklæring, i hvilken han betegnede Oktobernotens Krav som det i dansk Politik gennemførlige Maximum.

At Petitionen af 27. 1. 47 ikke var lagt paa Hylden, viste sig, da en ny forberedende Konference om den tyske Fredstraktat blev indvarslet til Oktober 1947. Den 17. 9. udarbejdedes en Henvendelse til den britiske Regering om at lade Petitionen komme til Behandling paa denne Konference. Til yderligere Begrundelse paa pegedes en Række slesvig-holstenske Overgreb mod den dansksindede Befolkning, hvorved „Hovedprinciperne for Frihed og Sikkerhed for den enkelte og det lokale Selvstyre for Amter og Kommuner“ blev krænket.

2. *Illegal Virksomhed*. Utilfredsheden med den manglende Pressefrihed og politiske Frihed i Sydslesvig fandt i Sommeren 1947 Udtryk i en illegal Bladvirksomhed. De fleste af disse Blade var tyskskrevne som en Protest mod Forbudet mod at udgive et dansksindet Blad paa Tysk. Nogen egentlig illegal Bevægelse var

der dog ikke Tale om. Det danske Arbejde var jo paa ingen Maade ulovligt. Det kunde foregaa i fuld Offentlighed, om end ofte under utilfredsstillende Vilkaar. Forbudt var det kun at udøve organiseret politisk Virksomhed og at henvende sig til Befolkningen i Sydslesvig paa det Sprog, de fleste taler. Her var Brug for Kræfter, som kunde trodse uretfærdige Paabud, og paa dette Omraade havde en illegal Presse ubestrideligt en Opgave at løse. Bladene var med en enkelt Undtagelse meget primitive i Teknik. Deres Indhold afveg ikke nævneværdigt fra, hvad der officielt var kendt som de danske Sydslesvigeres Program, og som var nedlagt i Petitionen af 27. 1. 47, der jo i Formen var et privat Dokument. Hvad Bladene indeholdt, var i sig selv ikke kriminelt, men det var kriminelt at publicere det uden Licens fra Myndighederne. Morsom var især Tyskernes Reaktion. De beskæftigede sig særlig med et enkelt af Bladene, „*Südschleswigsche Landeszeitung*“, som de paa Grund af den fine Teknik mente maatte være fremstillet Nord for Grænsen. Ved Distribueringen havde de ukendte Udgivere — ligesom i Danmark under Besættelsen — brugt offentlige Institutioner og Personer som Afsenderadresser, f. Eks. „Landesstelle für Heimatdienst“ og Chefredaktøren for „*Flensburger Tageblatt*“. Det skabte i lige Grad Forargelse og Forvirring i den tyske Lejr. „Afsenderne“ udsendte Dementier, og „*Tageblatt*“ skrev, at „selvfølgelig har Landsregeringen ikke udgivet en saadan Skrivelse. Det drejer sig her om en politisk List. Her foreligger som Faktum grov Dokumentfalsk og aabenlys Fornærmelse og Forhaanelse af Statsmagten“. En tjenstligt udformet, illegal Skrivelse til Borgmestrene om at fordele et Antal vedlagte Eksemplarer af Bladet til Byraadsmedlemmerne fik faktisk en Række tysksindede Borgmestre til at parere „Ordren“!

Fra tysk Side dømtes Bladenes Tone meget haardt, og det kan indrømmes, at de ofte udtalte sig skarpt, i nogle Tilfælde vel ogsaa gik over Stregen. I Almindelighed var der dog ikke Grund til at klage. Den tyske Forargelse skyldtes nok mest Ærgrelse over dette

Hul i Mørklægningen. Nogle Politiundersøgelser fandt Sted baade Nord og Syd for Grænsen, men de gav ikke større Resultat.

I Januar 1948, da et nyt britisk Forslag om „Sydslesvigsk Forening“'s Stilling blev sat under Debat blandt Foreningens Medlemmer, udsendtes et Opraab underskrevet „Sydslesvigsk Frihedsraad“. Opraabet laa helt paa Linje med de Synspunkter, der var fremherskende i Foreningens Ledelse, og som Medlemmerne gav deres Tilslutning; men der anedes i det en Opfordring til at vælge mere aktive Folk ind i Hovedstyrelsen. I øvrigt laa der ikke nogen politisk Realitet bag Begrebet „Sydslesvigsk Frihedsraad“, og det fik derfor heller ingen Betydning fremefter. Da en akseptabel Løsning af Pressespørgsmaalet blev tilvejebragt i Løbet af 1948, forsvandt ogsaa de illegale Blade.

3. *Den britiske Note af 5. 12. 47.* Allerede tidligt i Efteraaret 1947 forlød det, at en britisk Note var paa Trapperne, men da Danmark i Oktober gik til Valg, forbeholdt Foreign Office sig at afvente en eventuel ny dansk Regerings Tiltræden. Noten, som dateredes den 5. 12., blev overrakt den danske Regering og samtidig (i Uddrag) „Sydslesvigsk Forening“. I Udfærdigelsen til den danske Regering fremstod den som Svar — ikke paa Oktobernoten — men paa to danske Noter fra Juli samme Aar.

Den britiske Regering gik i Noten ind paa, at Spørgsmaalet om „Sydslesvigsk Forening“'s politiske Anerkendelse blev underkastet fornyet Overvejelse „under den Forudsætning, at Foreningens politiske Program kan anerkendes“, hvilket vilde sige, at Organisationen skulde have det samme Ansvar og de samme Forpligtelser som andre politiske Partier i Tyskland. Den politiske Anerkendelse vilde bl a. medføre, at danske Statsborgere ikke længere maatte være knyttet til Foreningen som Funktionærer eller Bestyrelsesmedlemmer, og at den særlige Levnedsmiddelhjælp, „Sydslesvig-hjælpen“, vilde ophøre. Hvis „Sydslesvigsk Forening“ under disse Forudsætninger opnaede politisk Anerkendelse, vilde den faa Lov til at udgive en Avis paa Tysk. Om Flygtningene sagde Noten

kun, at der intet var at føje til de tidligere Udtalelser vedrørende dette Emne. Til Kravet om administrativ Adskillelse blev der ikke taget direkte Stilling, men blandt Betingelserne for politisk Anerkendelse af SSF nævntes, at „det vilde være ganske upassende for et politisk Parti i Tyskland under de nuværende Omstændigheder at gaa ind for Overdragelsen af en Del af tysk Territorium til et andet Land eller for Oprettelsen af et nyt uafhængigt Territorium i en Del af det nuværende tyske Omraade“.

Notens Rækkevidde var paa flere Punkter vel uklar. Særlig Usikkerhed fremkaldte en Bemærkning om, at Foreningen i Tilfælde af politisk Anerkendelse ikke vilde kunne „opretholde sin nuværende Forbindelse med Personer og Organisationer udenfor Tysklands Grænses“. En sydslesvigsk Delegation rejste derfor til København for at drøfte Sagen med den nye Regering, og her endes man om at søge de uklare Punkter i Noten uddybet ved en Henvendelse til henholdsvis den britiske Ambassadør og Militærregeringen i Kiel. Samtidig skulde det Forslag, Noten indeholdt, forelægges „Sydslesvigsk Forening“s kompetente Forsamlinger, der netop i Januar skulde træde sammen for at afholde Valg til Hovedstyrelsen.

4. *Reaktionen i „Sydslesvigsk Forening“.* Ved de lokale Generalforsamlinger i Januar 1948 blev „Sydslesvigsk Forening“s Medlemmer stillet overfor det direkte Spørgsmaal, om de kunde tænke sig at give Afkald paa de fundamentale Frihedskrav eller paa den livsvigtige folkelige Forbindelse med Danmark, og om man ønskede at bibeholde Sydslesvighjælpen, hvis dette var en afgørende Hindring for, at den sydslesvigske Frihedsbevægelse kunde faa Ret til at virke politisk. Resultatet blev en lang Række Resolutioner, der nogenlunde enstemmigt gav Afkald paa Levnedsmiddelhjælpen, men fastholdt Kravet om Selvbestemmelsesretten og Bevarelsen af den folkelige Forbindelse med Danmark. Med Henblik paa det sidste havde Foreningens Hovedstyrelse i en Skrivelse af 19. 1. spurgt Militærregeringen, om Afbrydelsen af den nære

Forbindelse med Danmark ogsaa vilde medføre Standsning af den kulturelle Udveksling samt Ferie- og Rekreationsophold i Moderlandet.

I et Møde 28. 1. erklærede Hovedstyrelsen sig enig med „Grænseforeningen“ i, at Sydslesvighjælpen fra 1. 4. 48 ophævedes i sin hidtidige Form, men det bør understreges, at Spørgsmaalet om at afvikle denne Hjælp var taget op som et internt dansk-sydslesvigsk Anliggende, inden Kravet herom blev rejst fra engelsk Side.

Skrivelsen af 19.1. førte til Detailforhandlinger med de britiske Myndigheder, der viste sig interesseret i at naa frem til en Ordning, som begge Parter kunde være tilfredse med. Under disse Forhandlinger genoptoges et Forslag, som tidligere havde været antydet fra dansk Side. Det gik ud paa at oprette en *ny politisk Organisation* ved Siden af „Sydslesvigsk Forening“, saaledes at den nye Organisation paatog sig at varetage Danskhedens politiske Interesser i Overensstemmelse med de gældende Regler for politiske Partier, medens „Sydslesvigsk Forening“ alene sysselsatte sig med de kulturelle Opgaver og den folkelige Forbindelse med Danmark. Den 27. 5. 48 meddelte Kontrolkommissionen officielt „Sydslesvigsk Forening“, at den i Princippet kunde tiltræde denne Udvej.

5. „*Sydslesvigsk Vælgerforbund*“ og „*Südschleswigsche Heimatzeitung*“. Dermed var Sagen dog ikke i Orden. Der skulde paa sædvanlig Maade indsendes Ansøgning om Anerkendelse af den nye Organisation og Godkendelse af dens politiske Program, og der blev nedsat en foreløbig Bestyrelse af ledende dansksindede Politikere med Rektor *Svend Johannsen*, Slesvig, som Formand. Den 1. 7. indgav man saa den officielle Ansøgning til Kontrolkommissionen om Oprettelse af „Sydslesvigsk Vælgerforbund“ og lidt senere en Ansøgning om Licens til Udgivelse af et tyskskrevet Dagblad „*Südschleswigsche Heimatzeitung*“. I Vedtægterne bestemtes det nye Partis Arbejdsomraade til Landet mellem den tysk-danske Grænse af 1920 og en Linje fra Holtenau langs Kiel-Kana-

len til Nübbel og videre langs Ejderen ud til Nordsøen. Berettiget til at optages som Medlemmer var enhver, der var fyldt 18 Aar, var født eller havde Familietilknytning Nord for Ejderen eller havde boet der siden 1932, havde Valgret i Sydslesvig og anerkendte Forbundets Program.

I Programmet krævedes Sydslesvig oprettet som *et særligt Land* i den britiske Besættelseszone med egen Landdag. Der krævedes Respekt for Frihedsrettighederne, Domstolenes Uafhængighed og det kommunale Selvstyre. Kulturlivet i Sydslesvig skulde bygges paa Frihed og Ligeberettigelse for Landsdelens tre Sprog og Kulturer, og til Slut hed det, at *Sydslesvigs Nutid og Fremtid maatte formes efter den sydslesvigske Befolknings Vilje*, og at Flygtningene skulde fjernes fra Landsdelen, i første Omgang eventuelt ved en Udligning.

Godt en Maaned senere overræktes i Militærregeringens Hovedkvarter i Kiel den formelle Anerkendelse af „Sydslesvigsk Vælgerforbund“ og dens uændrede Program til Formanden, Rektor *Svend Johannsen*. Derimod var Forbundets Virkeomraade blevet fastsat paa samme Maade som for „Sydslesvigsk Forening“, nemlig Nord for Ejderflodens gamle Leje. Derved udelukkedes to ganske smaa Omraader: Holtenau-Distriktet under Stadtkreis Kiel og den sydlige Del af Rensborg By. Da Vælgerforbundet ønskede ogsaa at kunne arbejde paa disse Steder, ansøgte den Militærregeringen om Tilladelse dertil, og til almindelig Overraskelse anbefalede Landsregeringen, at det nye Parti fik Tilladelse til at arbejde i hele Slesvig-Holsten, eftersom det var uheldigt at afgrænse et politisk Partis Arbejde geografisk. Derved fik Kielerne Lejlighed til at udslette endnu et Tegn paa en Særstilling for Sydslesvig. De britiske Myndigheder fulgte Landsregeringens Indstilling, men naturligvis agtede „Sydslesvigsk Vælgerforbund“ ikke at udstrække sin Virksomhed til Holsten.

Den 8. 9. kom ogsaa Licensen til Udgivelse af et tyskskrevet Dagblad. Forberedelserne var paa dette Tidspunkt saa vidt frem-

skredne, at Bladet kunde begynde at udkomme fra den 25. 9. Dets Chefredaktør blev Dr. H. P. Jacobsen, som dog ret hurtigt trak sig tilbage efter en Konflikt med de britiske Pressemyndigheder, hvorefter Vælgerforbundets Formand, Rektor *Svend Johannsen*, overtog Posten som Chefredaktør.

Vælgerforbundets Oprettelse og Udgivelsen af det nye Blad medførte en vis Spredning af de dansksindede Kræfter. I visse Henseender kunde dette være nyttigt, fordi den af Myndighederne paatvungne Centralisering af alt dansk Arbejde baade principielt og praktisk maatte virke uheldigt. For det kulturelle Arbejdes Vedkommende opretholdtes den dog fuldt ud. Nyordningen betød især, at de nye tysktalende Kredse, som siden 1945 havde sluttet sig til det danske Arbejde, nu havde faaet Muligheder for at gøre sig mere aktivt gældende. Det er saaledes betegnende, at „Südschleswigsche Heimatzeitung“ udgaar i Husum, og at Vælgerforbundets Hovedkontor antagelig vil faa blivende Sæde i Slesvig By. Man havde med god Grund ventet, at den nye Organisations Oprettelse vilde have faaet Medlemstallet i „Sydslesvigsk Forening“ til at falde. Andre Faktorer, f. Eks. Sydslesvighjælpens Ophør og den vesttyske Valutareform af 20. 6. 48, der medførte en voldsom Deflation, kunde tænkes at have virket i samme Retning, men det skete mærkværdigvis ikke. Medlemstallet var endog svagt stigende gennem det meste af 1948, nemlig fra 74.683 ved Nytaar til 75.373 pr. 1. 7. og 75.419 pr. 1. 10.¹⁾ Derimod er „Flensborg Avis“'s Abonnenttal gaaet en Del tilbage, da ikke mange under de nuværende økonomiske Forhold i Tyskland kan tillade sig at holde to Aviser.

VESTTYSK STAT UNDER FORBEREDELSE.

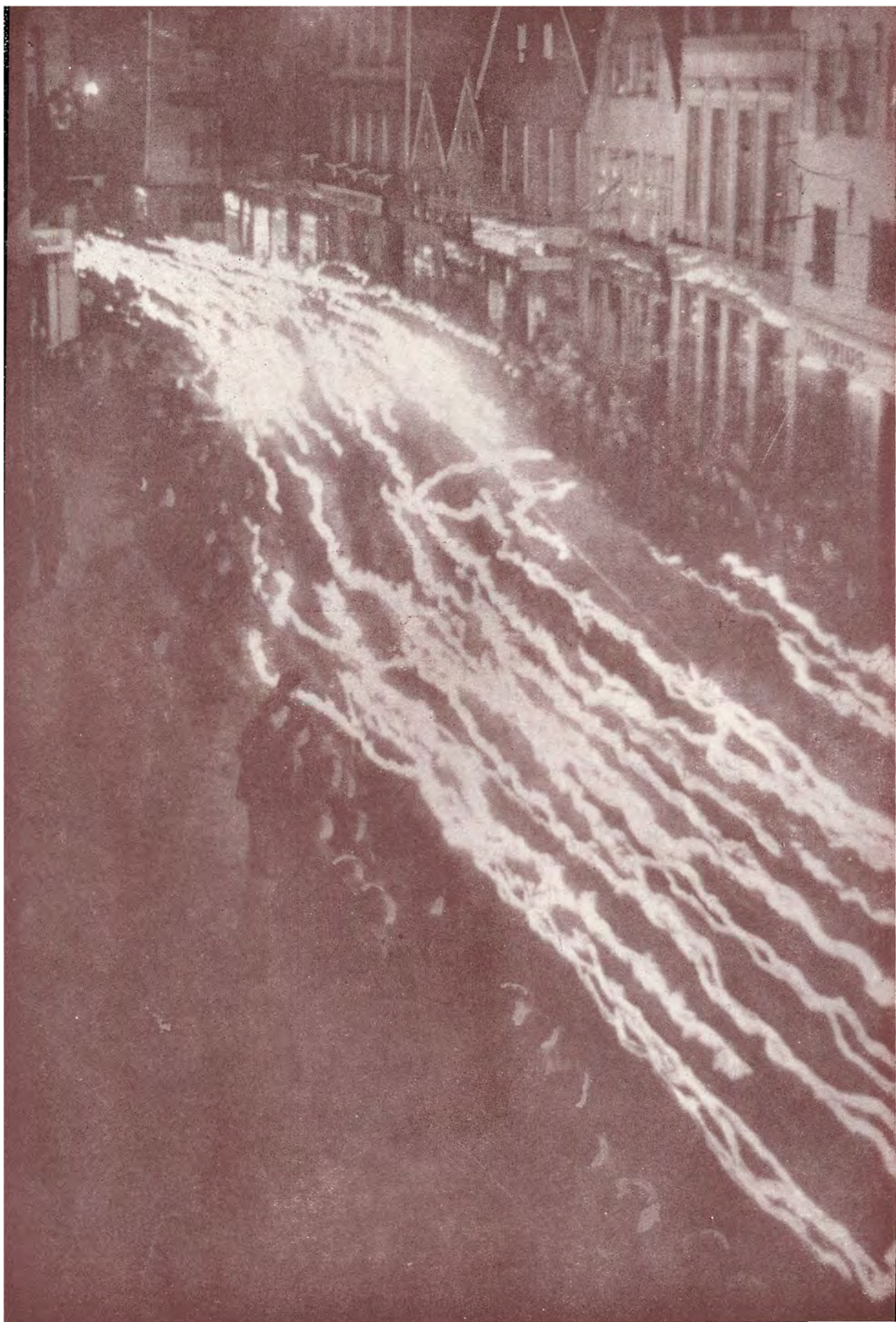
1. *Tremagtskonferencen.* Efter at Stormagtsforhandlingerne om den tyske Fredstraktat var brudt endeligt sammen, enedes de vestlige Stormagter om at tage Skridt til en politisk og økonomisk

¹⁾ Pr. 1. 1. 49 noteredes en mindre Tilbagegang (til 74.510).

Stabilisering i den Del af Tyskland, der laa under deres Okkupation. Enighed om dette opnaaedes paa Tremagtskonferencen i London, der aabnedes den 23. 2. 48, og som senere benævntes Seks-
magtskonferencen, fordi Benelux-Landene blev taget med i Forhandlingerne. Da der saaledes var Udsigt til, at de politiske Forhold i Tyskland inden længe vilde blive fastlagt paa ubestemt Tid, ønskede man fra sydslesvigsk Side at faa Lejlighed til gennem en Delegation at forelægge de sydslesvigske Hovedkrav for Konferencen. Dette kunde imidlertid ikke lade sig gøre uden den danske Regerings Medvirken, hvilket igen forudsatte, at Henvendelsen til Konferencen ikke gik udover Oktobernotens Rammer. Kravene blev derfor indskrænket til Flygtningenes Fjernelse og den administrative Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten, det sidste saaledes forstaaet, at der skulde oprettes et „Land Sydslesvig“ med egen Landdag og Landsregering, direkte ansvarlig overfor Kontrolkommissionen. Denne Fortolkning kunde Regeringen tiltræde og besluttede derefter at yde al fornøden Støtte. Det lykkedes dog ikke at skaffe sydslesvigske Repræsentanter Adgang til Konferencen, og i Stedet blev Henvendelsen den 1. 3. overrakt Konferencens Formand af den danske Ambassadør.

Den sydslesvigske Henvendelse kom alligevel ikke til at figurere paa Konferencens Dagsorden. Derimod nedsatte man en Kommission til Overvejelse af de hollandske, belgiske og franske Krav om Grænserevisioner. Fra officiel dansk Side fremkom intet Ønske om at faa Sydslesvig-Spørgsmaalet inddraget i denne Undersøgelse, og der gjordes heller intet Forsøg paa at opnaa Deltagelse i selve Konferencen.

2. *De indre tyske Landegrænser.* Konferencen lod nedsætte endnu en Grænsekommission. Den bestod af Repræsentanter for de 11 vesttyske Enkeltstater og havde til Opgave at overveje en Nyordning af de indre tyske Landegrænser. Den 28. 7. konstituerede denne Kommission sig i Frankfurt med Slesvig-Holstens Ministerpræsident, *Hermann Lüdemann*, som Formand, og forskellige

Det danske Fakkeltog i Flensburg Aftenen før Valget den 24. Oktober 1948.

I et Stemmelokale ved Valget den 24. Oktober 1948. Redaktør L. P. Christensen afgiver sin Stemme.

Ved den tyske Valgpropaganda forud for Oktobervalget 1948 gøres der Brug af Oprørsflaget med et »Wählt deutsch« i det hvide Felt.

Ændringsforslag kom til Behandling, først og fremmest et Forslag fra Slesvig-Holsten om en Sammenslutning af dette Land med Hamburg og Dele af Niedersachsen. Lüdemann fremsatte Forslaget som Led i en større Plan, der gik ud paa at indskrænke Antallet af Lande i Vestzonen fra elleve til syv, der skulde grupperes omkring de store Floder. Det udvidede Slesvig-Holsten skulde derefter føre Navnet „Unter-Elbe“.

Det slesvig-holstenske Synspunkt forelaa i to Memoranda, hvoraf det ene udførligt skitserede Unter-Elbe-Planen og bl. a. henviste til, at Grænseproblemet belastede Slesvig-Holsten med usædvanligt tunge nationalpolitiske Opgaver, og at Landet ikke var i Stand til at stille noget jævnyrdigt op imod de dansksindede Kredsers Bestræbelser. Det andet Memorandum rettede sig imod „Sydslesvigsk Vælgerforbund“'s Krav om Oprettelsen af et selvstændigt Land Sydslesvig og Flygtningenes Fjernelse fra Landsdelen. Det indledede med at benægte Landsdelens og Befolkningens danske Oprindelse. „En Kløft af følelsesmæssig Art har aldrig bestaaet mellem Slesvigere og Holstenere“, hed det — temmelig uhistorisk — i Memorandum'et. Med Henblik paa Sprogens Ligestilling anførtes det, at kun 1,12 pCt. af Befolkningen havde angivet Dansk som deres Modersmaal og 0,38 Frisisk, og at disse Tal bare vilde forandres ubetydeligt, hvis man regnede Flygtningene fra. (Det er senere oplyst, at tyske Embedsmænd under Folketællingen i 1946 i adskillige Tilfælde ved Hjælp af Trusler udvirkede, at Tysk urigtigt blev opgivet som Modersmaal; Frisisk maatte som ikke-anerkendt Sproggruppe i Virkeligheden slet ikke anføres). Om Flygtningekravet hævdede Memorandum'et, at det savnede moralsk Begrundelse, da ogsaa Slesvigs Befolkning var medansvarlig for Nationalsocialismen og Krigen (jfr. de nazistiske Stemmetal i 1932). Den slesvig-holstenske Landsregering mente iøvrigt at have vist den allerstørste Imødekommenhed overfor „Sydslesvigsk Forening“, og et selvstændigt Sydslesvig kunde ikke blive levedygtigt, da Skatterne ikke kunde dække Mindsteudgifterne

ved en Forvaltning, og da en Afbrydelse af den snævre økonomiske Forbindelse med Omraaderne sydpaa vilde medføre meget alvorlig Skade for Sydslesvig. Regeringen opfattede Kravet som et indledende Skridt til en Indlemmelse i Danmark. Det var derfor blevet et fælles-tysk og nationalstatsligt Anliggende, der kun kunde besvares med en Afvisning.

Det slesvig-holstenske Memorandum vakte stor Modsigelse i Sydslesvig og i Danmark, og en Række rigsdanske, nationale Organisationer opfordrede Regeringen til at gendrive Paastandene. Regeringen ønskede imidlertid ikke at imødegaa en Erklæring, der var udarbejdet af en tysk Myndighed til Forelæggelse for andre tyske Myndigheder. Nogen Mulighed for at paavirke Beslutningen i de tyske Ministerpræsidenters Grænsekommision fandtes naturligvis ikke, og i et Møde den 27. 8. besluttede Kommissionen at afvise Kravet om Oprettelse af et selvstyrende Sydslesvig som absolut indiskutabelt. Bedre gik det iøvrigt ikke Lüdemanns Krav om Oprettelse af et Land „Unter Elbe“. Bl. a. var Hamburg mod en Sammenslutning med Slesvig-Holsten, og i Begyndelsen af September vedtog Kommissionen at standse Undersøgelsen af Landegrænserne uden at foretage nogen Ændring i Forbindelse med Slesvig-Holsten.

3. *Forhandling med Englænderne.* Hverken de sydslesvigske Repræsentanter eller den danske Regering var indstillet paa at optage en Drøftelse med de tyske Myndigheder om disse Problemer. Derimod rettede „Sydslesvigsk Vælgerforbund“ den 11. 8. en Forespørgsel til Kontrolkommissionens Hovedkvarter i Anledning af den tyske Grænsekommisions Nedsættelse. Der henvises til den Række Petitioner om Sydslesvigs Adskillelse fra Holsten, som var indgivet siden 1945, og man udtalte den Forventning, at „den nu tilsigtede Ændring af Grænserne mellem de tyske Lande“ — for saa vidt den ikke omfatter Sydslesvigs Adskillelse fra Holsten — ikke vil foregribe en senere Afgørelse af dette Spørgsmaal paa Fredskonferencen eller ved et andet kompetent Forum“. I Septem-

ber indløb fra den britiske Militærguvernør i Tyskland det Svar, at Ministerpræsidenternes Forslag kun vedrørte de sydvesttyske Lande. Medmindre Militærguvernørerne skulde ønske at gennemføre Ændringer udover de af Ministerpræsidenterne foreslaaede, var det ikke Meningen, at der skulde foretages yderligere Ændringer inden Fredskonferencen.

Denne Fredskonference laa dog efter alt at dømme ude i en fjern Fremtid. Skulde Sydslesvig adskilles fra Holsten, maatte Spørgsmaalet tages op i Forbindelse med Oprettelsen af den vesttyske Stat, og noget lignende gjaldt de øvrige Hovedspørgsmaal, især Flygtningenes Fjernelse fra Landsdelen. Man maatte forudse, at den engelske Besættelsesmagt i Løbet af kort Tid vilde frasige sig Indgriben i Sydslesvig-Spørgsmaalet og betragte det som et rent internt Anliggende. Oppositionen i den danske Rigsdag rejste da Krav om Optagelse af direkte Forhandlinger med den engelske Regering for at undersøge Mulighederne for en Gennemførelse af de danske Krav. Regeringen indvilligede i at foreslaa England en saadan „Rundbordskonference“. Derved kunde ogsaa Brodden tages af Oppositionens Forlangende om Deltagelse i Konferencerne vedrørende Vesttysklands Ordning, hvad Regeringen tidligere havde afvist. Englænderne akcepterede Idéen, men ønskede at afvente den da netop udbrudte Berlinkrisens Afvikling, før Konferencen fandt Sted. Krisen trak imidlertid ud, hvorefter Konferencen henlagdes til Midten af Oktober — umiddelbart før Kreds- og Kommunevalgene i Sydslesvig og Holsten skulde afholdes.

Fra Kiel-Regeringens Side søgte man at gøre det Synspunkt gældende, at det sydslesvigske Spørgsmaal ikke kunde forhandles uden tysk Medvirken. Dette blev dog ikke anerkendt. Heller ikke de dansksindede Sydslesvigere var repræsenteret paa Konferencen, men Generalsekretæren i „Sydslesvigsk Forening“ attachededes den danske Delegation.

Drøftelserne var helt af orienterende Art og skulde ikke udmunde i Beslutning. Af Communiquéet, som udsendtes den 23. 10.,

saa man, at der ikke havde hersket Enighed om den administrative Adskillelse, idet dette Spørgsmaal ikke direkte omtaltes, skønt det nævntes, at alle Hovedpunkter havde været drøftet. Derimod gav de britiske Repræsentanter Tilsagn om, at „det britiske Udenrigsministerium vilde foretage aktive Undersøgelser vedrørende Muligheden af at sikre den rimelige Fordeling af Flygtningene i Tyskland“, og der var Enighed om, at „en fyldestgørende Sikring af den dansksindede Befolknings Rettigheder paa en saadan Maade, at den ud over almindelige borgerlige Rettigheder bevarer Friheden til at leve under sin gamle, danske Kultur“, var „Kernen i det sydslesvigske Problem“. Endelig gav man fra engelsk Side Tilsagn om „i Samraad med alle direkte interesserede Parter“ at overveje praktiske Forslag til Sagens Løsning.

TYSK FREMGANG OG TYSKE OVERGREB.

1. *Valget forberedes.* Valget i Oktober 1948 var et kommunalt Valg, der normalt ikke kunde paaregne storpolitisk Interesse, men under de nuværende Forhold kan det ikke undgaas, at ethvert Valg i Sydslesvig faar Karakteren af en Styrkeprøve mellem Dansk og Tysk. Fra tysk Side kunde man af forskellige Grunde gøre sig Haab om et bedre Resultat end ved tidligere Valg. For det første var de tyske Partier denne Gang indstillet paa at optræde i sluttet Front. Et gennemført valgteknisk Samarbejde vilde med Sikkerhed bringe Tyskerne en stor Mandatgevinst selv uden Stemmefremgang. Dertil kom, at et meget betydeligt Antal Flygtninge, som tidligere havde været afskaaret fra at stemme paa Grund af Opholdsbestemmelserne, nu havde faaet Stemmeret. Endelig havde de tyske Partier udviklet deres Organisation saa stærkt, at Antallet af Sofavælgere — særlig blandt Flygtningene — kunde ventes i høj Grad reduceret.

I disse Forhold laa en Chance for at sætte det tyske Stemme- og Mandattal i Vejret, uden nødvendigvis samtidig at regne med Tilbagegang for det danske Parti. Her virkede imidlertid andre

Momenter i tysk Favør. De stærkt begrænsede Udsigter for en Virkeliggørelse af SSF's Program kunde paavirke Stemningen, saa meget mere som Tyskerne frit kunde angribe Tanken om en fremtidig Indlemmelse i Danmark, medens det var forbudt SSV at gaa ind for det selv blot som et Fremtidshaab. Sydslesvigs administrative Udskillelse var det yderste, SSV havde Lov at arbejde for. Det kunde ogsaa tænkes at faa Betydning, at den tyske Valutareform paa forskellig Maade havde forbedret og saneret Forholdene i Vesttyskland. Dette var ganske vist endnu kun kommet et Faatal af Befolkningen til Gode, men det havde i den tyske Befolkning genvakt Haabet om økonomiske og sociale Fremskridt.

Tyskerne kunde derfor siges at staa i en god Valgposition i Efteraaret 1948. Fra Lovgivningsmagts Side gennemførtes samtidig to vigtige Love, som skulde have tjent til yderligere at befæste Tyskhedens politiske Stilling, men af forskellige Grunde fik de ikke den tilsigtede Betydning. Den første var Loven om *Kommune- og Kredsvalg*. Den tidligere gældende Lov ændredes, saa 40 pCt. af Mandaterne herefter blev Tillægsmandater, som kun anerkendte politiske Partier kunde faa Del i. Loven gennemførtes i Maj Maaned, d.v.s. paa et Tidspunkt, da Spørgsmaalet om de danske Kandidaters Stilling endnu ikke var afgjort. Den danske Landdagsgruppe henstillede (4. 5.) til Regeringen og de tyske Partier, at de af Retfærdighedshensyn vedtog at give SSF Rettigheder som Parti under Valget eller støtte en Anmodning til Militærregeringen om at give Foreningen dette; men efter en skarp Debat blev Forslaget blankt afvist fra tysk Side. Den danske Ordfører stemplede Afvisningen som en Krænkelser af Demokratiets Grundsætninger, og Gruppen gav sin Protest Udtryk ved demonstrativt at forlade Mødet. Da „Sydslesvigske Vælgerforbund“ tre Maaneder senere blev anerkendt som politisk Parti, fik Loven dog ingen Betydning i denne Henseende.

Af alvorligere Karakter var et *Forslag om Ændringer i Kommunalloven*. Det blev fremsat i Landdagen den 10. 8. 48 og gik i

Hovedtrækkene ud paa, at folkevalgte Borgmestre skulde kunne erstattes med fast ansatte Embedsmænd, der skulde have Stemmeret i Byraadene og Vetoret overfor visse Forslag. Den danske Ordfører, *Hermann Clausen*, rettede en stærk Kritik imod Forslaget. „Naar Talen er om Demokrati, har jeg kun liden Tiltro til Embedsmænd og Jurister“, udtalte han. „Vi vender os imod, at Kommunernes eller Kredsenes Skæbne lægges i Hænderne paa en mangeaarig fast ansat Embedsmand Kommunerne skal selv bestemme, hvem de ønsker i Spidsen“. Forslaget blev alligevel vedtaget med det socialdemokratiske Flertals Stemmer mod SSF og CDU. Det var Meningen, at Loven skulde være traadt i Kraft umiddelbart efter Valget, saa at eventuelle Valg af danske Borgmestre kunde forhindres, men den britiske Guvernør nægtede at stadfæste Loven.

2. *Valgkampen* blev den haardeste, Sydslesvig havde kendt siden Krigen. Lejlighedsvis kom det endog til voldelige Episoder, men det tyske Politi greb energisk ind for at sikre Valgkampagnens fredelige Forløb, og det lykkedes nogenlunde. Alvorligst var et Overfald i *Risum*, hvor et dansk Valgmøde blev saboteret med en Røgbombe, og i *Sehested* ved Kiel-Kanalen, hvor dansksindede Mødedeltagere blev torteret med Knipler. Overfaldet i Risum var begaaet af en Lærer ved den tyske Skole i Nykirke. Det skete flere Gange, at danske Møder blev sprængt af Urostiftere, hvorefter tyske Talere „overtog“ Mødet.

Disse Voldshandlinger blev naturligvis ikke billiget fra officiel tysk Side. Derimod tør det siges, at mange udfordrende tyske Udtalelser inspirerede ansvarsløse Elementer til Overgrebene. Det forekom saaledes, at tyske Talere truede Dansksindede med Straf for Forræderi, naar den engelske Besættelse var ophørt. Den tyske Valgpropaganda var aggressiv og velorganiseret. Samlingsmærket var den blaa-hvid-røde, slesvig-holstenske Oprørsfane, som Engländerne kort før Valget gav Tilladelse til at bruge, og den offici-

elle Propaganda suppleredes af en mere skjult, der arbejdede med Hviskekampagne og Trusler om Boykot.

Den danske Valgpropaganda underkastedes derimod forskellige Restriktioner, f. Eks. blev en Plakat, der viste en Kompasnaal pegende mod Danmark, forbudt af Englænderne. Man forlangte Danmarkskortet fjernet fra Plakaten, saa Kompasnaalen kun pegede mod et N. Efter at Plakaten var trykt, forlangte Militærregeringen imidlertid, at N'et skulde overklæbes; men endnu inden dette var gennemført, nedlagdes totalt Forbud mod at benytte Plakaten. Trods flittig Propaganda kunde det falde svært at hævde sig under disse ulige Vilkaar.

„Sydslesvigsk Vælgerforbund“ og „Südschleswigsche Heimatzeitung“ var netop naaet at træde i Virksomhed, da Valgkampen satte ind. Ingen af disse Institutioner kunde dog paa saa kort Tid naa en tilstrækkelig Effektivitet, selvom Vælgerforbundet kunde bygge videre paa de Rammer, der var lagt af „Sydslesvigsk Forening“, og „Heimatzeitung“, der havde været længe og stærkt savnet, alene ved sin Tilstedeværelse betød et væsentligt Fremskridt. Trods sin spæde Alder kom det alligevel til at spille en ikke ringe Rolle i Valgkampen. Dets største Bedrift var Fremdragelsen af en mærkelig Finansaffære i Landsregeringen, idet de to store, tyske Partier hver for sig havde modtaget et mindre kortfristet Laan fra Statskassen til Videreførelse af deres politiske Arbejde! Aarsagen var de Vanskeligheder, Partikasserne var kommet ud for efter Valutareformen. Til Affæren var knyttet flere pikante Momenter. Laanet blev kun ydet til Partier, der var repræsenteret i Landdagen og med et Beløb af 0.05 DM pr. Stemme ved Landdagsvalget! Det værste var imidlertid, at Landet paa samme Tid stod midt i en alvorlig Betalingskrise, der vanskeliggjorde Udbetalingen af Lønninger, Pensioner og Understøttelser og umuliggjorde stærkt paakrævede Forhøjelser. „Kiel hat kein Geld?“ spurgte den danske Valgpropaganda, og „Heimatzeitung“ trøstede Aldersrentenyderne

med, at de jo altid kunde glæde sig ved Synet af de mange smukke Valgplakater!

3. *Valgets Resultat.* Valget blev en Sejr for Tyskerne, der gik over 60.000 Stemmer frem og vandt et betydeligt Antal Mandater. Kun Flensborg og enkelte Landkommuner bevarede dansk Flertal i Kommuneraadet. Den tyske Overlegenhed var dog ikke saa stor, som den saa ud til. Mandatgevinsterne skyldtes fortrinsvis det valgtekniske Samarbejde, og til den tyske Stemmemfremgang svarede kun en dansk Tilbagegang paa knap 7000 Stemmer. Det var lykkedes Tyskerne i vældig Maalestok at mobilisere de mange nye Flygtningevælgere, og yderligere havde de formaaet at hugge Toppen af det danske Stemmetal fra 1947. Tilbagegangen laa i Landdistrikterne og i de velstillede Kvarterer i Flensborg, medens flere Købstæder viste smuk, dansk Fremgang. I Kredsdagene (Amsraadene), hvor de Dansksindede tidligere havde været svagt repræsenteret, fordi de ikke havde kunnet optræde som politisk Parti, blev det danske Mandattal gennemgaaende forøget.

Danskheden bevarede trods alt et lille Flertal af den hjemmehørende Befolknings Stemmer. I nedenstaaende Statistik er Stemprocenten ganske vist opgjort til 50, men da det drejer sig om en forsigtig Beregning, og da der til Stadighed sker en statistisk Overflytning fra Flygtningegruppen til de Hjemmehørendes Gruppe af Personer, som ikke er Sydslesvigere, ligger den virkelige danske Stemmepercent i den hjemmehørende Befolkning en Smule højere.

Det Tab, „Sydslesvigsk Vælgerforbund“ led den 24. 10., virkede i første Omgang forstemmende. Et opmuntrende Tegn var det dog, at Medlemstallet i „Sydslesvigsk Forening“ pr. 1. 10., som blev offentliggjort omtrent samtidig med Valget, viste en lille Fremgang. Det var den løse tilknyttede Tilhængerskare, der havde ladet sig bevæge af den tyske Propagandaoffensiv i Forbindelse med den tyske Terror. I den organiserede Medlemskreds mærkedes intet Skred.

En af de danske Skoler mau begynde sit Arbejde i en Krostue (Brebøl).

Senere flyttes den ud i en Barak, som Grænseforeningen har ladet opsætte.

*De Ledende ved Rundbordskonferencen i London 18.—23. Oktober 1948.
Fra v. til h.: Udenrigsminister Gustav Rasmussen og Lord Henderson.*

*Rundbordskonferencen i London. Fra v. til h.: Folketingsmændene Jørgen Jørgensen, Alsing Andersen, Ole Bjørn Kraff og Thorkil Kristensen, Ambassadør, Greve Reventlow, Udenrigsminister Gustav Rasmussen, Lord Henderson.
Med Ryggen til to engelske Deltagere.*

Valgstatistik for Kredsdaysvalget den 24. 10. 48.

	Stemmer		Stemmeskydningen siden Landagsvalget April-Maj 1947				Mandater		% af hjemmeh. Stemmer		
	ty.	da.	ty.	da.	1948 ty.	da.	1946 ty.	da.	da.		
Flensborg By	31.581	30.352	+	10.993	÷	1.462	19	21	6	33	82
Flensborg Amt	37.182	8.240	+	8.946	÷	1.634	35	5	38	4	37
Sydtønder Amt	30.293	10.182	+	8.529	÷	396	33	7	37	5	46
Husum Amt	32.135	9.140	+	6.165	÷	306	35	5	41	1	39
Ejdersted Amt	10.584	3.957	+	1.843	÷	40	29	5	25	11	53
Slesvig Amt	52.344	16.246	+	11.995	÷	1.472	37	7	36	9	41
Ekernførde Amt	36.755	6.153	+	6.283	÷	981	39	5	39	3	32
Rensborg Nørreamt	22.762	6.764	+	4.991	÷	515	12	0	14	0	0
Holtenu	7.184	1.150	+	369	÷	134	3	0	3	0	0
Hele Sydslesvig	260.820	92.184	+	60.114	÷	6.940	242	55	239	66	50

Danske Stemmer 26,1 % af det samlede Stemmetal i Sydslesvig (1947: 33 % i 1946: 32,8 %). Danske Mandater 18 % af det samlede Antal Mandater i Sydslesvig (1946: 21,8 %).

4. *Skærpet tysk Kurs.* I Maanederne omkring og efter Oktobervalget indtraadte en mærkbar Skærpelse i de tyske Myndigheders Holdning overfor den danske Bevægelse. Til dette Indtryk bidrog naturligvis i nogen Grad Valgkampens Episoder, men et fremherskende Træk i den nye tyske Offensiv var et voksende *nationalt Tryk mod økonomisk afhængige Personer*, først og fremmest Folk, der var ansat i offentlig Tjeneste. Paa Trods af tidligere afgivne Løfter forekom det nu jævnligt, at Tjenestemænd stilledes overfor Valget mellem Afsked eller Udmeldelse af den danske Organisation. Det gik endog saa vidt, at Krav om Udmeldelse stilledes til Pensionister, hvor det paastaaede Hensyn til Statens Sikkerhed og Administrationens Paalidelighed jo vilde være uden praktisk Betydning. I denne Omgang var det særlig de underordnede Tjenestemandsgupper, der blev taget under Observation, og der forelaa ved Udgangen af 1948 en Række dokumenterede Eksempler paa Udmeldelser af „Sydslesvigsk Vælgerforbund“, begrundet med Trusler om eller Frygt for økonomiske Repressalier.

I November paatalte den danske Gruppe i Landdagen, at Overfinanspræsidenten ikke tillod *Udbetaling af Børnetilskud* til Tjene-

stemænd for Børn under 16 Aar, hvis disse gik i dansk Skole! Finansminister *Schenck* oplyste, at denne Praksis havde Hjemmel i den almindelige Tarifordning for Embedsmænd og Funktionærer i offentlig Tjeneste, stammende fra 1938 og indeholdende en Bestemmelse om, at Børnetilskud kan fratages Funktionærer, saa længe Barnet lever i Udlandet og dets tyske Opdragelse ikke er sikret. Ved en dristig Analogi havde man bragt denne Bestemmelse fra Nazitiden i Anvendelse paa den dansksindede Befolkning i Sydslesvig! Finansministeren gav yderligere den Oplysning, at Loven ikke satte nogen Grænse ved de 16 Aar, men for Børn under denne Alder havde man aabnet Adgang til Udbetaling af Halvdelen af Tilskudet, hvis Betingelserne iøvrigt var opfyldt.

Samtidig skærpedes i stærk Grad de nationale Modsætninger indenfor *den kommunale Politik*. I Flensborg fik Tyskerne ved Valget en lille Overvægt i Stemmer, men Danskerne en lille Overvægt i Mandater. Ved Borgmestervalget i Flensborg Byraad den 5. 11. gjorde den tyske Gruppe Fordring paa Viceborgmesterposten. Det vilde det danske Flertal dog ikke gaa ind paa, da denne Post var bestemt for det flensborgske Socialdemokrati, der sammen med „Sydslesvigsk Vælgerforbund“ udgjorde det danske Flertal. I Stedet tilbød man, at Flertallet af Magistratspladserne blev tyske, men Tilbudet blev afvist. Tyskerne undlod herefter helt at deltage i Magistratsvalget.

Haardere gik det til i flere Kredsage og Byraad, hvor Tyskerne havde faaet Flertallet. Paa Grund af Bestemmelserne angaaende Udvalgsbesættelser var Flertallet i Stand til at bestemme, ved hvilke Medlemmer Mindretallet skulde lade sig repræsentere i Udvalg og Magistrater. I Husum Byraad og Husum Kredsage blev dette saaledes anvendt til at holde det danske Medlem, *Georg Beckmann*, udenfor alle Tillidsposter.

Aaret 1948 gik da til Ende i den voksende Kamps Tegn. Man saa det nye Aar i Møde uden Optimisme, men ogsaa uden Modløshed. Komme, hvad der vilde, — man havde ikke til Hensigt at bøje

sig, hverken for Vold eller List. Kunde man ikke gøre sig Haab om vaagnende engelsk Forstaaelse af de danske Kravs moralske Berrettigelse, og kunde man ikke af den danske Regering vente den statspolitiske Støtte, som ene vilde være i Stand til at gøre smukke Talemaader til praktisk Politik — nuvel, saa vilde Sydslesvigerne tage Kampen op alene! Øverst paa deres Program vilde vedvarende staa det demokratiske Forlangende om *Befolkningens Selvbestemmelsesret*. Det stod der, og det staaer der — uanset om Militærregeringen har tvunget dem til at camouflere det. *Selvbestemmelsesrettens Princip*, et ægte Barn af vor vesterlandske Kultur, et Gode, for hvilket vi *har* kæmpet og *vil* kæmpe mod enhver Form for Diktatur, vil aldrig blive svigtet af dem, som i dyb Alvor har viet sig til Frihedskampen. Storpolitiske Hensyn kan forbigaaende søge at kvæle, hvad der af sandt Liv vælder frem i en Befolkning, gustent Overlæg kan lægge svare Hindringer i Vejen for den fulde Udfoldelse af Retfærdigheden; men stærkere end alt er dog den fast formede Folkevilje, som ikke viger tilbage fra at kaste sit Korn i Mulmet. Den ved, at ingen Nat er saa mørk — *der kommer dog en Atterdag!*

Vilh. Le Roux

Niels Pedersen

Jakob Petersen:

LITTERATUR OM SYDSLESVIG

Enhver, der har læst Hefte efter Hefte af Værket „Sydslesvig gennem Tiderne“ vil snart have opdaget, at denne Landsdel ikke er en isoleret Enhed. Det er et Land, der var ved at blive et Bytte for Bejleren fra Syd. Det er derfor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at henvise til en speciel Litteratur om Sydslesvig. Enhver, der ser den her aftrykte Litteraturfortegnelse igennem, vil snart blive klar over, at Litteraturen maa søges i Forbindelse med Holsten.

Denne Kendsgerning er der saare faa, der er klar over i Dag. De, der ikke er det, behøver blot at læse 5. Bind af „Sønderjyllands Historie fortalt for det danske Folk“, hvor de vil opleve, at det er Nordslesvigs Historie, der behandles med enkelte Strejf ned til Flensborg. Forholdene længere Syd paa nævnes ikke. Omvendt er den tyske Litteratur om Sønderjylland baseret paa Sydslesvig.

Der findes ingen af de saakaldte Linier at gaa efter, naar Litte-

ratur om Sydslesvig skal samles. Det eneste afgrænsede er den topografiske og biografiske Litteratur. Krigslitteratur og Skønlitteratur er ikke medtaget i den følgende Fortegnelse, og af den biografiske Litteratur er den tyske Litteratur overordentlig stærkt begrænset. Medtaget er kun de Personer, der enten har taget Del i det politiske Liv eller har været fremragende Kulturpersonligheder.

Almindelig dansk Historie er ikke medtaget, saa lidt som tyske Værker. Overhovedet er denne Litteraturfortegnelse stærkt forkortet. Hvorfor, vil enhver, der har en Smule Kendskab til Litteraturen, snart være klar over. Fortegnelsen er ikke alene forkortet, den er skaaret saa langt ned, at det for mig maatte blive en Skønssag, hvad der skulde med, og hvad der skulde udelades.

For at bøde paa den danske Litteraturs Svaghed, har det været ganske nødvendigt at tage en Del Tidsskriftartikler med. Af tyske Tidsskriftartikler er kun saadanne taget med, der er nødvendige for at forstaa de danske. Skulde den tyske Tidsskriftlitteratur være taget med i samme Omfang som den danske, var de fastsatte Rammer fuldstændigt blevet sprængt. Jeg nævner dette for at sikre mig mod Angreb fra Kendere.

Hvad Inddelingen angaar, da har jeg tilnærmelsesvis fulgt den, Folkebibliotekerne bruger, men ikke lagt Vægt paa nogen skarp Specialisering, da den ofte virker forvirrende paa mindre kyndige Læsere.

Den kronologiske Ordning, der almindeligvis bruges ved den Slags Arbejder, er erstattet med den alfabetiske. Denne Litteraturfortegnelse er nemlig ikke udarbejdet for de Skriftkloge, hvad jeg vel skal vogte mig for, da jeg ingen Berøring har med dem, men for Folk, der vil prøve paa at sætte sig ind i de indviklede Forhold, der hersker i Sydslesvig.

Aabenraa, den 31. Marts 1948.

BIBLIOGRAFI*).

- Alberti, E.*: Lexicon der schleswig-holstein-lauenburgischen und eutinischen Schriftsteller von 1829 bis Mitte 1866. Kiel 1867—68. Bd. 1—2.
— : 1866—82. Kiel 1885—86. Bd. 1—2.
— : Register über die Zeitschriften und Sammelwerke für schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte. Kiel. 1873. 12 + 542 S.
- Bibliotheca Danica*: Systematisk Fortegnelse over den danske Litteratur fra 1482 til 1830, efter Samlingerne i Det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Med Supplementer fra Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og Karen Brahes Bibliothek i Odense. Udg. af Det store kongelige Bibliothek ved Chr. V. Bruun. Kbhv. 1877—1914. Bd. 1—5. Bd. 3.: Slesvig og Holsten.
— : Registerbind ved Lauritz Nielsen. Kbhv. 1931. 353 S.
— : Supplement 1831—1840 til Bibliotheca Danica og Dansk Bogfortegnelse udarbejdet af H. Ehrencron-Müller. Kbhv. 1943—45. Hefte 1—3.
Hefte 3: Bibliotheca Slesvico-Holsatica til 1840.
- Dahl, Sv.*: Litteratur om Sønderjylland med særligt Henblik paa Nationalitetskampen efter 1864. (S. Dahl og A. Linvald: Sønderjylland. 1919. Bd. 2. S. 323—49.)
- Dansk Bogfortegnelse* for Aarene 1840—1944, Kbhv. 1861—1948. Bd. 1—13.
- Dansk Tidsskrift-Index*: Systematisk Fortegnelse over Indholdet af ca. 300 danske og en Del andre nordiske Tidsskrifter. Udgivet af Statens Bibliotekstilsyn. Kbhv. 1915 Bd. 1 f.
I 1918 faar Sønderjylland et eget Afsnit i 96.9, der atter i 1920 spaltes i to: Nord og Syd for Grænsen.
- Ehrencron-Müller, H.*: Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Kbhv. 1924—34. Bd. 1—9.
- Erichsen, B. og A. Krarup*: Dansk historisk Bibliografi. Kbhv. 1917—27. Bd. 1—3. For Sydslesvigs Vedkommende Bd. 2.
- Fink, Troels og J. Hvidtfeldt*: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie. Tønder 1944. 215 S.
- Friserne*: Land og Folk. Sprog og Litteratur. Fortegnelse over o. 650 Skrifter. Aarhus 1933. 48 S. ill.
- Gribsvad, F. og J. Hvidtfeldt*: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdela. En Oversigt. Aabenraa 1944. 234 S.
- Hoffmeyer, J.*: Fra »Regenburgs Samling«. Til Studiet af Schleswigholsteinismen og de slesvigske Krige. Aarhus Skoleprogram 1896—98. 181 S.
- Katalog der Provinzial-Bibliothek für Schleswig-Holstein*. Ved R. v. Fischer-Benzon. Schleswig 1896—98. 1031 S.
— : 1. Nachtrag 1898—1906 ved R. v. Fischer-Benzon. Schleswig. 1907. 1032—2004 S.
— : 2. Nachtrag 1907—1924 ved V. Pauls. Kiel 1927. 2005—2989 S.
— : Register zum Druckkatalog ved V. Pauls. Kiel 1929. 489 S.
— : 3. Nachtrag 1925—37 ved V. Pauls. Kiel 1929. 520 S.
- Kordes, B.*: Lexicon der jetztlebenden Schleswig-Holsteinischen und Eutinischen Schriftsteller. Schleswig 1797. 48 + 560 S.

*) Forkortelser: Grænsevagten = Grv.
Sønderjydske Aarbøger = S. A.
Sønderjydske Maanedsskrift = S. M.
Sprogforeningens Almanak = Sp. A.
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte = Zeitschrift.

- Lübker, D. L. u. H. Schröder:** *Lexicon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1796—1828.* Altona 1829—30. Bd. 1—2. (1831 udkom: Nachträge und Register von H. Schröder i »Neues staatsbürgerliches Magazin« Bd. 2 S. 675 og Bd. 10 S. 417.
- Møller, Johs.:** *Cimbria literata sive Scriptorum Ducatus utriusque Slesvicensis et Holsatici* Havnæ 1744. Bd. 1—3.
- Oversigt over historisk Litteratur** vedrørende Sønderjylland. Se: *Sønderjydske Aarbøger* 1892, 1893, 1894, 1897, 1903, 1906, 1910, 1930, 1931, 1934, 1938, 1940 o. d. følgende Aargange.
- Pauls, V.:** *Bibliographie zur Schleswig-holsteinischen Geschichte und Landeskunde.* Neumünster. 1936—44. Bd. 1—2.
- Ratjen, H.:** *Verzeichniss der Handschriften der Kieler Universitätsbibliothek, welche die Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein betreffen.* Kiel 1858—65. Bd. 1—3.
- Register til »Grønsevagten«** 1918—40 ved Egon Eriksen. Kbhv. 1943. 166 S. Litteraturanmeldelser S. 149—166.
- Register til »Sønderjydske Aarbøger«** 1889—1940 ved Viggo Petersen. Aabenraa 1942. 303 S. Bibliografi og Anmeldelser S. 279—80.
- Register til »Sønderjydske Maanedsskrift«** 1924—44. Tønder 1944. 64 S.
- Register til »Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte«** Bd. 1—20. K. Friese. Kiel 1899. Besprochene Schriften. S. 3—13. Urkunden-Register. S. 217—233.
- : Bd. 21—30. K. Friese. Kiel 1904. Besprochene Schriften. S. 5—11. Urkunden-Register. S. 214—221.
- : Bd. 31—40. P. Dohm. Leipzig 1914. Besprochene Schriften. S. 331—340. Urkunden-Register. S. 316—30.
- : Bd. 41—50. K. Gassen. Kiel 1927. Besprochene Schriften. S. 249—250. Urkunden-Register. S. 232—48.
- : Bd. 51—60. W. Klüver. Neumünster 1938. Besprochene Schriften. S. 250—58. Urkunden-Register S. 259—268.
- Vejledende Arkivregistraturer.** Kbhv. 1886—1946. Bd. 1—7 f.

TIDSSKRIFTER.

- Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg.** Kiel 1842—47. Bd. 1—5.
- Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig-Holstein-Lauenburg und der angrenzender Länder und Städte.** Kiel, Altona 1833—1843. Bd. 1—5.
- Beyträge zur Erläuterung der Civil-Kirchen- und Gelehrten-Historie der Herzogthümer Schleswig und Holsteln.** Hamburg 1744—56. Bd. 1—2.
- Dansk Kirke i Udlandet.** Kbhv. 1927—. Bd. 1 f.
- Folkung:** Tidsskrift for Kultur og Grønsepolitik. Graasten 1936—. Bd. 1 f.
Fra 1940 med Titlen: *Folkung-Bladet*.
- Fraschløn.** Zeitschrift der friesischen Minderheit. Lindholm 1929—. Bd. 1 f.
- Grønsevagten.** Kbhv. 1918—. Bd. 1 f. Register til Bd. 1—32.
- Die Heimat.** Monatsschrift des Vereins zur Pflege der Natur- und Landeskunde in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck. Kiel 1891—1944. Bd. 1—54.
- Heimatschriften des Schleswig-Holsteinerbundes.** Hamburg, Flensburg, Kiel 1921—1940. Bd. 1—22.
- Jahrbuch der Vereinigung von Freunden der Landschaft Angeln.** Kappeln 1929—1940. Bd. 1—11. Ogsaa med Titlen: *Jahrbuch des Angler Heimatvereins*.
- Jahrbuch des nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe.** Husum 1903—1939. Bd. 1—36.

- Jahrbücher für die Landeskunde* der Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg. Hrsg. von der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte. Kiel 1858—1869. Bd. 1—10.
- Kieler Beiträge*. Schleswig 1820. Bd. 1—2.
- Kieler Blätter*. Hrsg. von einer Gesellschaft Kieler Professoren. Kiel 1815—1819. Bd. 1—7.
- Kulturwille*. Zeitschrift für Minderheiten-Politik. Organ des Verbandes nationaler Minderheiten Deutschlands. Berlin 1925—1932. Ogsaa med Titlen: *Kulturwehr*.
- Miscellaneen* historischen, statistischen und ökonomischen Inhalts zur Kunde der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Altona u. Leipzig 1798—99. Bd. 1—2.
- Neue Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte*. Kiel 1811—34. Bd. 1—23. Udkom under forskellige Titler, fra 1817—25 med Titel: Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte, fra 1826—34 med Titel: Schleswig-Hol.-Lauenb. Provinzialberichte.
- Neues Staatsbürgerliches Magazin* mit besonderer Rücksicht auf die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Schleswig 1833—41. Bd. 1—10.
- Nordalbingische Studien*. Neues Archiv der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft. Kiel 1844—48. Bd. 1—6. Ny Udgave Kiel 1858.
- Nordelbingen*. Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck, Flensburg, 1923—42. Bd. 1—18.
- Nordfriesischer Heimat-Kalender*. Kating, Lindholm 1925—28. Bd. 1—3.
- Nordslesvigsk Søndagsblad*. Folkelig Del. Flensborg 1878—1914. Bd. 1—26.
- Offa*. Berichte und Mitteilungen des Museums vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel. Herausgegeben in Verbindung mit der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Neumünster 1936—39. Bd. 1—4.
- Sammlung der wichtigsten Abhandlungen* zur Erläuterung der vaterländischen Geschichte und des vaterländischen Rechts, welche in den Schleswig-Holsteinischen Anzeigen erschienen sind. Tondern 1821—28. Bd. 1—6.
- Sammlungen zur nähern Kunde* des Vaterlandes in historischer, statistischer und staatswirtschaftlicher Hinsicht. Altona 1819—25. Bd. 1—3.
- Der Schleswiger*. Grenzland als Front und Brücke. Flensburg 1937—41. Bd. 1—5.
- Der Schleswig-Holsteiner*. Monatsschrift für Politik und Kultur. Hrsg. vom Schleswig-Holsteiner Bund. Hamburg, Flensburg, Kiel 1920—1943. Bd. 1—24.
- Schleswig-Holsteinische Blätter*. Schleswig 1835—40. Bd. 1—9.
- Schleswig-Holsteinische Blätter* für Polizei und Kultur. Altona, Kiel. 1799—1803. Bd. 1—6.
- Schleswig-Holsteinischer Kunstkalender*. Altona, Ottensen. 1911—29. Bd. 1—16. 1918 f. under Titlen: Schleswig-holsteinisches Jahrbuch.
- Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte*. Altona, Kiel, Kbhv. 1787—1798. Bd. 1—12.
- Slesvigske Kvinders Julebog*. Kbhv. 1936—. Bd. 1 f.
- Slesvigske Provindsial-Efterretninger*. Flensborg og Haderslev 1860—63. Bd. 1—4.
- Sprogforeningens Almanak*. Aabenraa 1894—. Bd. 1 f.
- Staatsbürgerliches Magazin* mit besonderer Rücksicht auf die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Schleswig 1821—1831. Bd. 1—10. Reg.
- Sydslesvigske Aarbøger*. Haderslev 1946—. Bd. 1 f.
- Südschleswigsche Flugschriften*. Flensburg 1927—1936. Bd. 1—18.
- Sønderjydske Maanedsskrift*. Tønder 1924—. Bd. 1 f.
- Sønderjydske Aarbøger*. Flensborg og Aabenraa. 1889—. Bd. 1 f. Aargangene 1896, 1898, 1911, 1915—1922 udkom ikke. 1932 er Festskrift til H. P. Hanssen. Register ved Viggo Petersen.

- Sønderjylland*. Udg. af »To Løver«. Kbhv. 1895—1908. Bd. 1—13.
- Sønderjylland*. Medlemsblad for Sønderjydske Foreninger under Grænseforeningen. Kbhv. 1923—. Bd. 1 f.
- Thyras Vold*. Medlemsblad for Ligaen D.D.D. Kbhv. 1920—. Bd. 1 f.
- Die Truhe*. Literarisches Jahrbuch für Schleswig-Holstein. Hamburg 1921—26. Bd. 1—4.
- Det unge Grænseværn*. Kbhv. 1934—. Bd. 1 f. Ændret Titel: *Grænselandet*. Nu: *Grænsen*.
- Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg*. Kiel 1870—. Bd. 1 f.

BIBLIOTEKER OG ARKIVER.

- Beretning om den af den midlertidige Comitee for Oprettelsen af danske Folkebiblioteker i Slesvig udviklede Virksomhed, med en forudskikket Udsigt over de tidligere slesvigske Sprogforhold*. Udgivet af Comiteen. Kbhv. 1858. 18 S. Flensborg 1861. 19 S. Kbhv. 1863. 30 S. (Ogsaa under Titlen: *Udsigt over den af Comiteen . . .*).
- Beretning om Foreningen til dansk Lærnings Fremme i Slesvig fra 1. Oct. 1842 til 30. Septb. 1843*. Kbhv. 1843. 10 S.
- : *Fra 1. Oct. 1844 til 31. Juli 1845*. Kbhv. 1848. 8 S.
- Junghans, W.*: Die älteren Landesarchive Schleswig-Holsteins und deren Rücklieferungen von Seiten Dänemarks. Eine Denkschrift. Kiel 1865. 27 S.
- Nogle Efterretninger om Foreningen til dansk Lærnings Fremme i Slesvig, 1839—44*. Dansk Ugeskrift 1844. S. 176—80.
- Petersen, Jakob*: Danske Folkebiblioteker i Sønderjylland i Tiden mellem Krigene. Aabenraa 1932. 18 S. (Festskrift til H. P. Hanssen).

FORENINGER OG FORSAMLINGSHUSE.

- Beretning om den Slesvigske Forenings Virksomhed fra October 1841 til 30. September 1842, og dens daværende Forfatning*. Kbhv. 1842. 10 S.
- Dansk Virke og danske Institutioner Syd for Grænsen*. Dansk Udsyn 1934. S. 393—431.
- Petersen, F.*: De sydslesvigske Ungdomsforeninger. Folkung 1936. S. 280—286.
- Petersen, Fr.*: De danske Forsamlingshuse Syd for Grænsen. Grv. 1930. S. 73—79, 121—24, 153—156, 209—212, 289—293, 325—328, 357—360, 397—400, 433—438.
- Sydslesvigsk Forening*. Statut af 9. September 1946. — Sydslesvigsk Forenings Ansøgning af 27. November 1946 om politisk Anerkendelse. Landdagsmand Oldsens Henvendelse af 28. December 1946 til Ministerpræsident Th. Steltzer. — Ministerpræsident Steltzers Svar af 9. Januar 1947—. Grv. 1947. S. 20—24.
- : Medlemstal. Grv. 1947 S. 177 og 252.
- Thomsen, Kr. Refslund*: Den nye tyske Foreningslov. Dansk Aarvog 1908. S. 92—105.

PRESSEVÆSEN.

- Collin, J.*: Sønderjydske Presse- og Foreningsforhold i 1907. Dansk Aarvog 1907 S. 126—143.
- Hansen, Poul og Helge Knudsen*: Den danske Presse i Sydslesvig. Kbhv. 1929. 30 S.
- Kampen om den danske Presse*. Grv. 1923. S. 145—154.
- Kronika, J.*: Tysk Pressefrihed. (Det sydslesvigske Bladforbud.) Den ny Tid, Aargang 7 S. 13—20.
- Proben schleswig-holsteinischer Pressfreiheit oder die deutsche im Kampfe mit der dänischen Presse*. Leipzig 1843—44. Bd. 1—2. 2. Del under Titlen: Die Deutsche Bewegung in Schleswig-Holstein.

- Sørensen, M. T.*: Et Afsnit af den danske Presses Historie i Sønderjylland 1870—71. Tiden 1914—15. S. 338—39, 352—53, 364—65. ill.
- Zur Geschichte der Pressgesetze* in den Herzogthümern Schleswig-Holstein und deren Gestaltung in Letztrem. Hamburg 1857. 4 + 22 S.

BØGER AF FORSKELLIGT INDHOLD.

- Alnor, K.*: Was hat uns Erziehern und Lehrern den 14. März zu sagen? Kiel u. A. 23 S.
- Andresen, Ludvig*: Von Volkstum und Namengebung im Schleswigschen. Kiel 1937. 19 S.
- Büchert, A. Lorenz*: I Kamp for Gaard og Hjem. En Sydslesvigers Optegnelser. Kbhv. 1931. 96 S.
- : En Sydslesvigers Genforening med det danske Folk i Løbet af et halvt Hundrede Aar. Kbhv. 1945. 156 S.
- Christensen, L. P.*: Sønderjydsk Ungdom. Vor Fremtid 1908—09. S. 235—44.
- Christiansen, E.*: Du kan, du maa og skal. To Aar i Krig. Flensborg 1923. 389 S.
- : Vi beder vort Folk om at dække vor Ryg, mens vi kæmper med Fronten mod Syd. u. St. og A. 16 S.
- Gotthardsen, N. J.*: Paa Vagt for Danmark. Taler og Artikler i de sidste 40 Aar. Haderslev 1947. 182 S. Por.
- Hansen, Bernhard*: Dagens Stævne. Kbhv. 1943. 95 S. ill.
- Hanssen, Andreas*: De danske Syd for Grænsen. Vor Ungdom 1923 S. 7—15.
- Jensen, Ellen*: Arbejde blandt danske Kvinder i Sydslesvig. Grv. 1938 S. 82—88.
- Jensen, J. N.*: Dansk Ungdom Syd for Grænsen. Grænsen 1924 S. 12—20.
- Jessen, J.*: Redaktør Jessens Artikler. I Udvalg ved Marie Jessen, f. Fibiger. Kbhv. 1907. 10—189 S. Ny Udgave 1921.
- : Valgtaler. Flensborg 1902. 80 S.
- Kaper, E.*: Seks Artikler om »Aandernes Kamp« — mellem Dansk og Tysk sydfor Skelbækken. Flensborg 1922. 32 S. Oversat til Tysk. 1922.
- Mellem Flensborg Fjord og Dannevirke*. Udgivet af en Sønderjydsk Kreds. Kbhv. 1919. 56 S.
- Paulsen, Chr.*: Samlede mindre Skrifter. Med biografisk Indledning af H. N. Clausen, Kbhv. 1857—59. Bd. 1—3. Por.
- Schröder, Ernst*: Schleswig ein Grenzland. Flensburg 1938. 320 S.
- Schütte, G.*: Holstensk Aand og Sønderjylland og Dansk Aand og Sønderjylland. To Foredrag. Toftlund 1946. 20 S.
- : Vor Folkegruppe Gottjod. De gotiske, tyske, nederlandske, angelsaksiske, frisiske og nordiske Stammer i etnologisk Fremstilling. Kbhv. 1926—. Bd. 1 f.
- Svensson, A.*: Jessens Testamente. Ny Artikler og Taler under Besættelsen. Kbhv. 1942. 83 S.
- : Midt i en Jerntid. Artikler og Taler under Besættelsen. Kbhv. 1941. 80 S.
- Sønderjydsk Julealbum*. Kbhv. 1918. 43 S. ill.
- Sønderjylland vundet*. Udg. af K.F.U.M. og K. Aarhus 1919. 176 S.
- Die Tat*. (Sonderheft für Schleswig-Holstein) Jena 1924. 87 S.
- Verrier, P.*: Le Slesvig. Paris 1917. 79 S. Oversat til Dansk af Gustav Ottosen med Forord af K. Nyrop. Kbhv. 1918. 80 S.
- Volksrecht und Herrenrecht* in Südschleswig. Flensburg u. A. 16 S. Kort.

KIRKEN.

- Adler, J. G. C.*: Den slesvig-holstenske Kirke-Agende. Efter allerhøieste kgl. Befaling forordnet til Almindelig Brug i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Slesvig 1797. 314 S. Paa Tysk samme Aar og Sted.
- Arends, O. F.*: Gejstligheden i Slesvig og Holsten. Kbhv. 1932. Bd. 1—3.

- Barfod, I. og H. Rørdam. (Udg.): Kirkekalender for Slesvig Stift. Kbhv. 1862 og 1864. Bd. 1—2.*
- Bolten, J. A.: Om de ældre og nyere Schleswig-holstenske Kirkeagender, især om de nyeste. Magasin for Religionslærere 1799, S. 625—85. Er en Oversættelse fra Tysk, som findes i Archiv für die neueste Kirchengeschichte 1798. S. 55—136.*
- Den danske Menighed i Flensborg. Tiaaret 1921—31. Flensborg 1931. 16 S. ill.*
- Erichsen, Poul: Om end Taarnene falder. Kbhv. 1921. 176 S. ill. Tvl.*
- Evangelisch-lutherische Diakonissenanstalt Flensburg. Flensburg u. A. 112 S. ill. Kort.*
- Feddersen, Ernst: Schleswig-Holstein und die lutherische Konkordie. Ein Beitrag zur Geschichte der evangelischen Kirchenlehre. Kiel 1925. 280 S.*
- Gleiss, F.: Handbuch der Inneren Mission in Schleswig-Holstein. Hrsg. vom Landesverein für Innere Mission in Schleswig-Holstein. Bordesholm 1917. 14 + 444 S. ill. Tvl.*
- Hansen, Emil: Geschichte der Konfirmation in Schleswig-Holstein bis zum Ausgang der rationalistischen Periode. Ein Beitrag zur Geschichte der Konfirmation auf lutherischem Kirchengebiet. Kiel 1911. 23 + 390 S.*
- Hansen, Hans: Die Danisierung des Herzogthums Schleswig und die Verwüstung von Kirche und Schule. Leipzig 1855. 47 S.*
- : Die kirchlichen Zustände des Herzogthums Schleswig und über die Verhältnisse der verschiedenen Sprachen. Hamburg 1854. 40 S.
- : Offenes Sendschreiben an den Herrn Generalsuperintendenten Nic. Nielsen in Schleswig. Flensburg 1850. 15 S.
- Harms, K.: Das Domkapitel zu Schleswig von seinen Anfängen bis zum Jahre 1542. Kiel 1914. 186 S.*
- Høgsbro, H.: Kirken i Grænselandet. Kbhv. 1938. 36 S.*
- Jensen, H. N. A.: Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte. Nach hinterlassenen Handschriften überarbeitet und herausgegeben von A. L. J. Michelsen. Kiel 1873—79. Bd. 1—4. Reg.*
- : Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig. Flensburg 1840—42. Bd. 1—4. Reg. Kort.
- Jensen, Wilhelm: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteils Lübeck und der Hansestädte. Neumünster. 1936. 104 S.*
- Jørgensen, A. D.: Den nordiske Kirkes grundlæggelse og første udvikling. Kbhv. 1874—78. Bd. 1—2.*
- : Reformationen i Sønderjylland indtil foråret 1526. Kirkehistoriske Samlinger 1891. S. 577—603. Ogsaa i Historiske Afhandlinger. 3. Bind. S. 194—211.
- Kirkemenigheds- og Synodeforordningen for den evangelisk-lutherske Kirke i Provinsen Slesvig-Holsten. Haderslev 1879. 76 S.*
- Larsen, Jørgen: Sønderjyllands Kirkehistorie. Kbhv. 1946. 160 S.*
- Lau, G. J. T.: Geschichte der Einführung und Verbreitung der Reformation in den Herzogthümern Schleswig-Holstein bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Hamburg 1867. 4 + 538 S.*
- Lauridsen, P.: Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen. Kbhv. 1894. 39 S. Særtryk.*
- Lübker, F.: Die Kirche und Schule Schlesiws im Kampfe mit der sogenannten Landesverwaltung. Actmässige Darstellung. Kiel 1850. 97 S.*
- Martensen, H.: Sendschreiben an den Herrn Oberconsistorialrath Nielsen in Schleswig. Ein Wort über den Amtseid und die schleswig-holsteinische Geistlichkeit. Coph. 1858. 31 S. (Ogsaa paa Dansk).*

- Matthiæ, W. C.*: Beschreibung der Kirchenverfassung in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. Flensburg 1778—86. Bd. 1—2.
- Michelsen, A. L. J.*: Entstehung und Begründung der Predigerwahl in Schleswig-Holstein als protestantischer Norm. Kiel 1841. 24 S.
- Michelsen, Ernst*: Die schleswig-holsteinische Kirchenordnung von 1542 mit einer ausführlichen historischen Einleitung. Kiel 1909—20. Bd. 1—2.
- Michler, J. M.*: Kirchliche Statistik der evangelisch-lutherischen Kirche der Provinz Schleswig-Holstein. Kiel 1886—87. Bd. 1—2.
- Moller, O. H.*: Historische Nachricht von der Kirche zu St. Johannis in Flensburg; wie auch den Pastoribus, die vor und nach der Reformation seit 300 Jahren derselben vorgestanden. Flensburg 1762. 70 S.
- : Historische Nachricht von der St. Johannis Kirche und den Diaconis. Flensburg 1763. 58 S.
- Mørk-Hansen, M. og C. L. Nielsen*: Kirkelig Statistik over Slesvig Stift. Med historiske og topografiske Bemærkninger. Kbhv. 1863—64. Bd. 1—3.
- Nielsen, N.*: Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein und dessen Geistlichkeit, unter Mitteilung von Acten an alle, in Dänemark nicht weniger als in Deutschland, die Gott fürchten und Recht thun. Schleswig 1849. 66. S.
- Pauls, V.*: Geschichte der Reformation in Schleswig-Holstein. Kiel 1922. 43 S.
- Petersen, F.*: Der gegenwärtige Zustand der Kirche und Schule des Herzogthums Schleswig. Frankfurt a. M. 1857. 63 S.
- Petersen, H. F.*: Fra sydslesvigske Præstegaarde. Træk fra Kirke- og Folkelivet 1850—64. Kbhv. 1938. 224 S. ill. Kort.
- Posselt, M.*: Die Schleswig-Holsteinischen Klöster nach der Reformation. Itzehoe 1894. 135 S.
- Rørdam, H. F.*: Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i det 16. Aarhundrede, I. Slesvigs Stifts fælles øverste Kirkestyreelse efter Reformationen. Ny Kirkehistoriske Samlinger 1867—68. S. 477—555 og 626—732.
- Scheele, L. N. V.*: Vidnesbyrd affordret Kirkeprovst Nielsen i Slesvig i hans »Materialien zu einer Appellation —«. Kbhv. 1850. 52 S. Ogsaa paa Tysk.
- Schubert, H. v. und E. Feddersen*: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins. Kiel 1907—38. Bd. 1—2. ill. Reg.
- Sinding, P. C.*: Forsøg til en Beskrivelse over alle gejstlige Embeder i Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1848. 132 S.
- Sydslesvigsk Kirkekalender*. Tønder 1948—. Bd. 1 f.
- Valentiner, F. W.*: Das dänische Kirchenregiment im Herzogthume Schleswig. Erfahrungen der evangelisch-lutherischen Kirche gewidmet. Leipzig 1857. 239 S.
- Voss, M. D.*: Nachrichten von den Pröbsten und Predigern in Eiderstedt seit der Reformation. Altona 1853. 212 S.
- Wedel, F.*: Den sønderjydske Kirkes Historie. Kbhv. 1863, 203 S.
- Wiegmann, C. L.*: Kurzgefasste Geschichte der christlichen Religion und des Kirchenwesens in den dänischen Staaten, besonders in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. Kiel, Flensburg. 1840. 6 + 215 S. Tvl.
- Wienberg, C.*: Sønderjyllands Indsats i Verdensmissionen før 1920. Kbhv. 1939. 117 S. ill.
- Witt, F.*: Quellen und Bearbeitungen der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte. Systematisch und chronologisch zusammengestellt. Kiel 1899. 14 + 255 S. Ny Udg. 1913.
- Wollgast, E.*: Schleswig-Holsteinische Kirchenverfassung in Vergangenheit und Gegenwart. Kiel 1922. 46 S.
- : Die rechtliche Stellung des schleswig-holsteinischen Konsistoriums. Ein Bei-

trag zur Beurtheilung des Verhältnisses der Landeskirche zum Staate. Kiel 1916. 291 S.

SKOLEN.

- Achelis, T. O.*: Die Lehrer des Flensburger Gymnasiums 1566—1700. u. St. 1931. 20 S.
- Beretning angaaende det danske Mindretals Skoleforhold i Sydslesvig.* Flensborg 1924. 45 S. Oversat til Tysk.
- Beretning om folkelig dansk Realskole i Flensborg ved Rektoren.* (Duborg-Skolen). Flensborg 1922—. Bd. 1 f. ill. Facs.
- Birch, F. C. C.*: Kort Oversigt over de i Hertugdømmet Slesvig og Holsten i Aarene 1848 og 1849 førte Forhandlinger angaaende det offentlige Skolevæsen. Horsens 1850. 47 S.
- Boesen, U. S.*: Tale ved Indvielsen af Flensborg lærde Realskole den 8. October 1861. Flensborg 1861. 12 S.
- Brasch, O. M.*: I. Efterretning om den gamle og nye Skolebygning. II. Flensborg Latin- og Realskoles Historie. Flensborg 1861. 17 + 194 S. Tvl.
- Callsen, J. J.*: Das Flensburger Schulwesen bis 1886 kurz dargestellt. Flensborg 1886. 74 S.
- Christensen, L. P.*: Dansk Skole i Flensborg. Grv. 1919. S. 441—446 og 1920 S. 34—44.
- Dansk Skoleforening.* Aarsberetning for Flensborg og Landdistrikterne. Flensborg 1925—. Bd. 1 f.
- Det danske Skolearbejde.* Grv. 1947. S. 28—30, 250—51, 300—301.
- Duborg Samfundets Aarskrift.* Flensborg 1926—. Bd. 1 f.
- Einladungsschrift zur Prüfung der königlichen Domschule zu Schleswig.* 1852—63. Et Hefte aarlig. ill.
- Galster, K.*: Domskolen i Slesvig mellem Krigene. S. A. 1946. S. 18—65.
- Graef, F.*: Die dänische Bürgerschule und die dänischen Privatschulen in Flensburg. 1852—80. Neumünster 1933. 82 S. Særtryk.
- Hansen, Bernhard*: Dansk Skoleforening i Sydslesvig. Grv. 1947. S. 200—206.
- : De danske Skoler i Sydslesvig. Grv. 1946. S. 206—211.
- : I Fædres Spor. Beretning om 25 Aars dansk Skolevirksomhed, samt Bidrag til dansk Skoles Historie i Sydslesvig. Flensborg 1920—5. Maj—1945. Kbhv. 1945. 220 S. ill.
- Hansen, C. P.*: Die Anfänge des Schulwesens oder eine Schulchronik der Insel Sylt. 1640—1840. Garding 1879. 44 S.
- Hede, Karl*: Meddelelser fra Sønderjylland. Højskolebladet 1883. S. 745—753, 1107—13. 1884 S. 209—15, 691—97, 709—13. (Skoleforhold).
- Indbydelse til den offentlige Examen i Flensborg Lærde- og Real-Skole.* Flensborg 1852—63. Et Hefte aarlig.
- Jessen, J. C.*: Grundzüge zur Geschichte und Kritik des Schul- und Unterrichtswesens der Herzogthümer Schleswig und Holstein, vom christlich-wissenschaftlichen Standpunkte. Hamburg 1860. 10 + 420 S.
- Kuntze, G. C. T.*: Das Volksschulwesen der Provinz Schleswig-Holstein. Systematische Zusammenstellungen der bezüglichen Gesetze, Verordnungen und Erlasse. Schleswig 1887—1900. Bd. 1—3. Reg.
- Kölln, H. J.*: Minderheitenschulrecht in Nord- und Südschleswig. Vergleichende Darstellung der dänischen und preussisch-deutschen Minderheitsschulbestimmungen mit 45 Bildern und 3 Karten. U. St. 1932. 150 S. ill. Kort. Por.
- Lebeck, A.*: Den nordslesvigske Skoleforening 1892—1912. 48 S.
- : Tyve Aars Elever. Den nordslesvigske Skoleforenings Virksomhed fra 1894—1913. Haderslev 1914. 46 S. Kort.

- Paulsen, P.*: Versuch einer Schulstatistik des Herzogthums Schleswig. Oldenburg 1845. 348 S. Reg.
- Protest mod Skoleordningen*. Grv. 1947. S. 317—19.
- Regulativ for Sydslesvigsk Forenings Skolevæsen*. En britisk Afgørelse. Grv. 1947. S. 235—38. (Udstedt 4. Juni 1947).
- Rendtorff, F. M.*: Die schleswig-holsteinischen Schulordnungen vom 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Texte und Untersuchungen zur Geschichte des Schulwesens und des Katechismus in Schleswig-Holstein. Kiel 1902. 15 + 347 S. Reg.
- Reskriptet vedrørende Mindretallets Skoleordning Syd for Grænsen*. Grv. 1925. S. 70—76.
- Schreibner, T. E. C.*: Die ersten dreissig Jahre des Königl. Schullehrer-Seminars zu Eckernförde-Borby. Eckernförde 1888. 108 S.
- Simesen, R. J.*: Programm der Gelehrten- und Realschule zu Flensburg. Flensburg 1852—54. Et Hefte aarlig.
- Sønderjydsk Skoleforening 1892—1942*. Kolding 1942. 297 S. ill.

STATSFORFATNING OG LANDDAGE.

- Amthor, C. H.*: Historischer Bericht von dem Zustande der Schlesw.-Holst. Ritterschafft, und ihrer Privilegien. Aus beglaubten und theils geheimen Uhrkunden zusammen getragen, auch mit Anmerkungen erläutert. u. St. 1714. 126 S.
- Bericht über die Verhandlungen der vereinigten Ständeversammlung der Herzogthümer Schleswig-Holstein*. Rendsburg 1848—51. Bd. 1—3.
- Betænkning afgiven af de i Flensburg i Aaret 1851 sammentraadte Notabler*. Kbhv. 1851. 96 S.
- Comitebetænkning over Udkastet til en Forordning angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatning*. Flensburg 1853. 76 Sp.
- Dahlmann, C. F.*: Denkschrift der Prälaten und Ritterschafft. Frankfurt a. M. 1822. 88 S. Ny Udg. 1840. 169 S.
- : Urkundliche Darstellung des dem Schleswig-Holst. Landtage, Kraft der Landes-Grundverfassung zustehenden anerkannten Steuerbewilligungsrechtes, mit besonderer Hinsicht auf die Steuergerechtsame der Schlesw.-Holst. Prälaten und Ritterschafft, imgleichen der übrigen Gutsbesitzer. Kiel 1819. 162 S.
- Forordninger angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatning*. Den 15. Februar 1854. Kbhv. 1854. 151 S.
- Forordningsblad for Hertugdømmet Slesvig 1864—65*. Fortsat med samme Titel, kun tilføjet: for Slesvig-Holsten. Slesvig, Kiel. 1864—68. Bd. 1—4.
- Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender*. Kbhv. 1863. 18 S.
- Hector, K.*: Die politischen Ideen und Parteibildungen in den Schleswigschen und Holsteinischen Ständeversammlungen. 1836—46. Neumünster 1938. Bd. 1—.
- Hedemann-Heespen, P. v.*: Die landständische Verfassung Schleswig-Holsteins. Ein Grundriss. Kiel 1922. 40 S.
- Ipsen, H. A. M.*: Die alten Landtage der Herzogthümer Schleswig-Holstein von 1588—1675. Kiel 1852. 384 S.
- Jensen, Hans*: De danske Stænderforsamlingers Historie. 1830—1848. Kbhv. 1931—34. Bd. 1—2. ill.
- Leth, F. H. T.*: Danmarks Riges Grundlov og Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1861. 68 S.
- Officiel Tidende for Hertugdømmet Slesvig*. 1850—52. Flensburg 1850—52. Bd. 1—2.
- Protocolle der constituirenden schleswig-holsteinischen Landesversammlung*. 1848—51. Rendsburg, Kiel 1848—51. Bd. 1—6.

- Skautrup, P.*: Den jyske Lov. Tekst med Oversættelse og Kommentar og Ordbog. Aarhus 1941. 18 + 389. S. Reg.
- Staats-Handbuch* für die Herzogthümer Schleswig-Holstein. Altona 1849. 318 + 120 S.
- Thorsen, P. G.*: Jydske Lov — efter den Flensborgske Codex — tilligemed den 1590 foranstaltede ny Udgave af Loven og den af Ehrenberger 1593 besørgede plattyske Oversættelse af samme. Kbhv. 1853. 307 S.
- Tidende for Forhandlingerne* ved Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig 1836, 1838, 1840, 1842, 1844, 1846, 1853—57, 1860 og 1863. Slesvig, Flensborg 1836—63. Bd. 1—14. Findes ogsaa paa Tysk.
- Die Vertretung der einzelnen Parteien* in Schleswig-Holstein bei den Reichstagswahlen seit 1867. Kiel 1912. 16 S.

FORVALTNING.

- Der Amtsvorsteher* in der Provinz Schleswig-Holstein. Kiel 1889. Bd. 1—2.
- Bekendtgørelser fra den internationale Kommission for Slesvig*. Flensborg 1920. 1—18 Hefter.
- Chronologische Sammlung* der in den Jahren 1748 bis 1848 ergangenen königlichen Verordnungen und Verfügungen für die Herzogthümer Schleswig und Holstein. Kiel 1791—1849. Et Bind aarlig.
- Chronologisk Samling* af de i Aarene 1817—62 udsendte Forordninger, Rescripter . . . for Hertugdømmet Slesvig. Kbhv., Slesvig 1851—65. Bd. 1—19.
- Cornils, P. W.*: Die Communal-Verfassung in der Landschaft Eiderstedt. Heide 1841. 440 S.
- Corpus statutorum Slesvicensium*, oder Sammlung der in dem Herzogthum Schleswig geltenden Land- und Stadt-Rechte nebst den für diese Gegenden erlassenen neueren Verfügungen. Schleswig 1799—1812. Bd. 1—4.
- Esmarch, H. C.*: Das Herzogthum Schleswig und die Landesverwaltung zu Flensburg 1849—1850. Berlin 1850. 126 + 110 S.
- Gerstmeyer, J. (Red.)*: Städteordnung für die Provinz Schleswig-Holstein vom 14. April 1869 und Nebengesetze. Kiel, Leipzig 1913. 12 + 309 S.
- Gesetzblatt* für die Herzogthümer Schleswig-Holstein. 1849—50. Kiel 1848—50. Bd. 1—2.
- Hagemann, W.*: Schleswig-holsteinische Landgemeindeordnung. Mit Erläuterungen. Schleswig 1892. 214 S.
- Hanssen, H. P.*: Tyendeloven for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten efter 1. Januar 1900. Aabenraa 1904. 45 S.
- : Vore Rettigheder. Aabenraa 1891—1909. Bd. 1—4. (Bd. 1. Forenings- og Forsamlingsretten. Bd. 2. Valgretten til Rigsdagen. Bd. 3 Valgretten til Landdagen. Bd. 4. Rigsforeningsloven af 19. April 1908).
- Hasse, P.*: Das Schleswiger Stadtrecht. Untersuchungen zur Dänischen Rechtsgeschichte. Kiel 1880. 132 S.
- Jacobsen, C. F.*: Zur Geschichte des Postwesens in Schleswig-Holstein. Ottensen 1875. 41 S.
- Jessen, E.*: Om foregivet Slægtskab mellem Slesvig Bylov og engelsk Ret. Tidsskrift for Retsvæsen 1864. S. 271—310. Særtryk.
- Jørgensen, A. D.*: Slesvigs gamle stadsret. Kbhv. 1880. 46 S. Særtryk.
- Koepfen, C.*: Die Kreis- und Provinzial-Ordnung für die Provinz Schleswig-Holstein, mit Motiven, Landtagsverhandlungen. . . ., nebst der Landgemeinde-Ordnung vom 1. August 1883. Schleswig 1888. 300 S.
- Krüger, W. E.*: Die Landgemeinde-Ordnung für die Provinz Schleswig-Holstein. Kiel 1893. 285 S.

- Krüger, W. E.*: Die Organisation der Staats- und Selbstverwaltung in der Provinz Schleswig-Holstein. Ein Handbuch für den praktischen Gebrauch. Kiel 1889. 608 S.
- Kühl, C. (Red.)*: Die Wegegesetzgebung der Provinz Schleswig-Holstein, nebst Enteignungsgesetz und Wasserlösungsordnungen der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Schleswig 1891. 403 S.
- Loewe, G. v.*: Die schleswig-holsteinische Städteordnung. Berlin 1932. 8 + 58 S.
- Mosbech, J. L.*: Nogle Meddelelser om det sønderjydske Matrikelvæsen. Kbhv. u. A. 34 S. Særtryk.
- Nielsen, M. H.*: Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid. Aabenraa 1944. 193 S.
- Preussische Gesetzsammlung*. Berlin 1874—. Bd. 1 f.
- Rosenkranz, A.*: Die Schleswig-Holsteinische Post 1848—1852 und deren Postschillinge. Kiel 1891. 6 + 76 S. 10 Tvl.
- Scheif, L.*: Die Landgemeindeordnung für Schleswig-Holstein. Schleswig 1906. 385 S.
- Smith, J.*: Kommunalloven for Provinsen Slesvig-Holsten. Af 4. Juli 1892. Dansk Tekstudgave med Anmærkninger og Formularer. Haderslev 1907. 120 S. Tillæg 1912. 88 S.
- : Kredsloven for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Haderslev 1909. 120 S.
- Staack, H. C.*: Das Polizeiwesen. Unter besonderer Berücksichtigung der Provinz Schleswig-Holstein. Schleswig 1898. 594 S.
- Sønderjydske Skatte- og Jordebøger* fra Reformationstiden. Udg. ved F. Falkenstjerne og Anna Hude. Kbhv. 1895—99. 6 + 493 S.
- Thorsen, P. G.*: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev, med Tillæg af Thord Degns Artikler og Skraaen fra Sct. Knuds Gilde i Flensborg. Kbhv. 1855. 72 + 82 + 342 S. 5 Tvl. Ogsaa paa Tysk.
- Wülffe, G. N.*: Ueber Die Sylter Landschaftsverfassung und ihre zeitgemässe Verbesserung. Kiel 1831. 100 S.
- PRIVATRET.**
- Esmarch, H. C.*: Handbuch des Erbrechts im Herzogthume Schleswig. 2. Udg. Schleswig 1852. 442 S.
- : Sammlung der Statute, Verordnungen und Verfügungen welche das bürgerliche Recht des Herzogthums Schleswig betreffen. Mit Anmerkungen begleitet. Schleswig 1846. Bd. 1—2.
- Falck, N.*: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts. Altona 1825—48. Bd. 1—5.
- Krieger, A. F.*: Den slesvigske Familie- og Arveret. Kbhv. 1855. 222 S.
- : Den slesvigske Formueret. Kbhv. 1855. 392 S.
- Larsen, F. J.*: Den slesvigske Criminalproces. Kbhv. 1862. 406 S.
- Schmid, A. C. J.*: Den i Hertugdømmet Slesvig gjeldende Civilproces. Kbhv. 1853. 233 S.
- : Den i Hertugdømmet Slesvig gjeldende Criminalret. Til Brug ved Forelæsninger. Kbhv. 1853. 216 S.
- Sering, M.*: Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein auf geschichtlicher Grundlage. Mit Beiträgen von R. Lerch, P. Petersen und O. Büchner. Berlin 1908. 28 + 588 + 180 S. Kort. Tvl.
- Stemann, C. L. E. v.*: Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig. Kbhv. 1866—67. Bd. 1—3.
- : Schlewigs Recht und Gerichtsverfassung im 17. Jahrhundert. Nach den Gerichtsprotocollen. Schleswig und Flensburg, 1855. 4 + 282 S. Reg.
- Vedel, E.*: Den slesvigske Privatrets almindelige Del. Kbhv. 1857. 379 S.
- Wohlhaupter, E.*: Rechtsquellen Schleswig-Holsteins. Neumünster 1938. 20 + 215 S.

STATSRET.

- Actstykker vedkommende det slesvigske Spørgsmaal.* Kbhv. 1849. 119 S.
- Adelung, J. C.:* Kurtzgefasste Geschichte der Streitigkeiten der Herzoge von Holsteingottorp mit der Krone Dänemark aus öffentlichen Acten und Documenten bis auf gegenwärtige Zeit mit unparteiischer Feder beschrieben. Frankfurt u. Leipzig 1762. 136 S. 5 Tvl.
- Adresse der Schleswigschen Stände-Versammlung an den Thron vom 2. November 1846.* Hamburg 1846. 16 S.
- Adresse fra den slesvigske Stænderforsamling til Kongen.* Flensborg 1860. 11 S.
- Aegidi, L. K. und A. Klauhold:* Actenstücke zur Deutsch-Dänischen Frage aus den Jahren 1861 bis 1863. Hamburg 1863. 272 S.
- Allen, C. F.:* Appeal to the people of Europe issued by the March Association at Copenhagen. London 1864. 32 S.
- : Slesvigs Genforening med Danmark under Frederik d. Fjerde. Dansk Folketidende 1844. S. 11—65.
- Antislesvigholstenske Fragmenter,* udgivne efter Foranstaltning af Consistorium ved Kjøbenhavns Universitet ved A. F. Krieger. Kbhv. 1848—51. Bd. 1—4.
- Aufbruchgesetz* für die Herzogthümer Schleswig-Holstein den 17. October 1848. Schleswig 1848. 2 S.
- Beauvois, E.:* La Nationalité du Slesvig. Paris 1864. 32 S.
- Bemerkungen zu der Schrift des Herrn Kanzeleiraths Lornsen über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein.* Schleswig 1830. 16 S.
- Beseler, G.:* Die englisch-französische Garantie vom Jahre 1720. Mit Anlagen. Berlin 1864. 4 + 76 S.
- : Der Londoner Vertrag vom 8. Mai 1852 in seiner rechtlichen Bedeutung geprüft. Mit Anlagen. 2. Udg. Berlin 1863. 48 S.
- Beseler, W.:* Ein Mahnruf an das deutsche Volk. Leipzig 1860. 36 S.
- : Zur Schleswig-Holsteinischen Sache im August 1856. Braunschweig 1856. 4 + 159 S. Ny Udg. im November 1858. 58 S.
- : Zur Skandinavischen Frage und zur Schleswig-Holsteinischen Sache im Juli 1857. Braunschweig 1857. 142 S.
- Bille, C. S. A.:* Nationalitætsprincipet og Nationalitætsbegrebet. Kbhv. 1866. 18 S.
- Blauenfeldt, M. F.:* Naar lagdes Spiren til det danske Monarkis Sønderlemmelse? Kbhv. 1865. 32 S.
- : Staatsrechtliche Stellung des Herzogthums Schleswig, und Einfluss einer Aufhebung der bisherigen administrativen Verbindung dieses Herzogthums mit Holstein auf schleswigsche Zustände. Kbhv. 1848. 112 S.
- Bliver hos os! en Bøn til Nordslesvigeren af en sydligere Nabo.* u. St. 1864, 15 S.
- Brockdorff, U.:* Betrachtungen über den Sprachenstreit in der schleswigschen Ständeversammlung des Jahres 1842 und dessen Folgen. Hamburg 1844. 8 + 160 S.
- Brockdorff, U. V.:* Betrachtungen veranlasst durch die Schrift des Herrn Kanzleiraths Lornsen über das Verfassungswerk in Schleswigholstein. Schleswig 1830. 40 S.
- Bülck, R.:* Up ewig ungedelt. Entstehungsgeschichte eines politischen Schlagworts. Kiel 1928. 30 S. Tvl.
- Bør Slesvig deles? Et Livsspørgsmaal for Slesvig og for Danmark, besvaret af en Nordslesviger.* Hamburg 1869. 48 S.
- Christian August, Hertug af Augustenburg:* Aabent Sendebrev fra en Slesviger til d'Herrer Proff. Clausen og Schouw. Kbhv. 1843. 45 S.
- : Die Erbfolge in Schleswig-Holstein. Eine historische Beleuchtung der Be-

- hauptungen des Professors Paulsen in der Schrift »Für Dänemark und für Holstein«. Halle 1837. 34 S. 2 Stamtavler.
- Clausen, H. N.*: Slesvig og de venskabelige Magter. Kbhv. 1861. 38 S.
- Clement, K. J.*: Der Kampf um Schleswig. Hamburg 1863. 48 S.
- Den danske Propaganda* og Slesvigs Ret og Tarv. Til Overvejelse i Særdeleshed for Nordslesvig, af en Nordslesviger. Altona 1849. 27 S.
- Den danske Sag* i den slesvigske Stænderforsamling 1842. Kbhv. 1842. 105 S.
- Det dansk-tyske Spørgsmaal* løst overensstemmende med Retfærdighed, Londoner-Tractatens Ukrænkelighed, samt Indvaanernes Lykke og Velfærd i Fremtiden, af en upartisk Sydslesviger. Kbhv. 1864. 8 S.
- Die deutsch-dänische Frage*. Eine Darstellung für die Mitglieder des englischen Parlaments. Hamburg 1863. 8 + 64 S. Overs. til Engelsk.
- Dirckinck-Holmfeld, C.*: Hertugdømmet Slesvigs selvstændige Udvikling og adskilte Forvaltning. Kbhv. 1844. 118 S.
- Droysen, J. G. u. K. Samwer*: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmässige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806. Hamburg 1850. 10 + 426 S. Oversat til Dansk, Svensk og Engelsk.
- Eichwald, H.*: Die öffentlichen Handlungen der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft von 1815 bis 1838. Kiel 1839. 88 S.
- Einige Worte* zur Verständigung in dem deutsch-dänischen Streit. Von einem Schleswiger. Mit einer Sprachkarte. Wien, Leipzig 1863. 36 S. Kort.
- Erslev, K.*: Augustenborgernes Arvekrav. En historisk Redegørelse for den sønderborgske Hertuglinies arveretlige Stilling til Hertugdømmerne. Kbhv. 1915. 187 S.
- : Frederik 4. og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721. Kbhv. 1901. 130 S.
- : Tildragelserne i 1721 og Danmarks historiske Ret til Slesvig. S. A. 1902. S. 75—107.
- Estrup, H. F. J.*: Om Slesvig og Holstens Uadskillelighed efter Forsikringsacten af Aar 1460. En historisk Undersøgelse, Kbhv. 1832. 23 S.
- Everløf, F. A.*: Den dansk-tyska frågan. Kbhv. 1862. 264 S.
- Falck, N. N.*: Das Herzogthum Schleswig in seinem gegenwärtigen Verhältniss zu dem Königreich Dänemark und zu dem Herzogthum Holstein. Eine historische und staatsrechtliche Erörterung. Nebst einem Anhang über das Verhältniss der Sprachen im Herzogthum Schleswig (af M. C. G. Lehmann). Kiel 1816. 154 S.
- : Sammlung der wichtigsten Urkunden, welche auf das Staatsrecht der Herzogthümer Schleswig und Holstein Bezug haben. Kiel 1817. 36 + 440 S.
- : Sammlungen zur nähern Kunde des Vaterlandes in historischer, statistischer und staatswirthschaftlicher Hinsicht. Altona 1819—1825. Bd. 1—3.
- Feldmann, C. L.*: Beleuchtung der Schrift: für Holstein, nicht gegen Dänemark und der Grundsatz, welche bei deren Vereinigung festzustellen sind. Itzehoe 1835. 40 S.
- Friis, A.*: Kr. Erslevs Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721. Tilskueren 1901. S. 921—41.
- Grundtvig, N. F. S.*: Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsten. Kbhv. 1831. 72 S.
- Hansen, Kay*: Staatsrecht und Volksboden in Schleswig im Spiegel dänischer Forschung und Publizistik. Flensburg 1938. 92 S.
- Hegewisch, F. G.*: Für Holstein, nicht gegen Dänemark. Leipzig 1835. 31 S.
- Heiberg, C.*: Das Recht zur Theilnahme an dem Verfassungswerk in Schleswig-Holstein. Schleswig 1831. 7 + 126 S.

- Heiberg, C.:* Das souveräne Herzogthum Schleswig in seiner staatsrechtlichen Verbindung mit Holstein und seine völkerrechtlichen Garantien. Lübeck 1846. 205 S.
- Die historischen Landes-Rechte* in Schleswig und Holstein urkundlich. Mit einem Vorwort von N. Falck. Kiel 1842. 54 S.
- Jørgensen, A. D.:* Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721. Historiske Afhandlinger. 3. Bd. S. 28—97.
- Kamptz, C. A. v.:* Staatsrechtliche Bemerkungen über den Königlich Dänischen offenen Brief vom 8. Juli 1846, die Erbfolge in den Herzogthümern betreffend. Berlin 1847. 400 S.
- Klenze, C. F. H.:* Die Anklage des Aufruhrs, welche die Unterthanen des Königs in Dänemark und in den Herzogthümern Schleswig und Holstein gegen einander erhoben haben, rechtlich und politisch geprüft. Hamburg 1858. 58 S. Ny Udg. 1859.
- : Die letzten Gründe zwischen den Dänen und Schleswig-Holsteinern oder staatsrechtlicher Beweis der Staatseinheit Schleswig-Holsteins. Itzehoe. 1843. 152 S.
- : Über die Staatseinheit des dänischen Staats, eine staatswissenschaftliche Skizze aus dem Gesichtspunkte des historischen Rechts. Altona 1834. 14 + 121 S.
- : Ueber das Verfassungswerk von Schleswig-Holstein, eine Beleuchtung der Schrift des Herrn Kanzleiraths und Landvogts U. J. Lornsen über denselben Gegenstand. Altona 1830. 42 S.
- Krieger, A. F.:* Ein Beitrag zur Schleswig-holsteinischen Frage. Leipzig 1848. 43 S.
- Lauridsen, P.:* Nogle Bemærkninger om Arvehyldingen 1721. Kbhv. 1922. 12 S.
- : Slesvig og Kronen 1660—1671. En historisk Undersøgelse. Kbhv. 1906. 190 S.
- Lehmann, O.:* Det gamle Mellemværende mellem Dansk og Tysk. Kbhv. 1868. 38 S.
- Lindberg, J. C.:* Ueber die Krankheit des Staates und Cancellleirath Lornsens Heilmittel. Kbhv. 1830. 24 S.
- Lornsen, Uwe Jens:* Die Unionsverfassung Dänemarks und Schleswig-Holsteins, eine geschichtlich staatsrechtliche und politische Erörterung. Hrsg. von Georg Beseler. Jena 1841. 16 + 524 S.
- : Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein. Kiel 1830. 14 S.
- Lundquist, Bo V.:* Sverige och den slesvig-holsteiniska frågan 1849—50. Uppsala 1934. 375 S.
- Lütken, J. C.:* Slesvigs Selvstændighed og Slesvigs Deling. Eller Tingenes tilkommende Skikkelse under hvert af disse Vilkaar. Kbhv. 1850. 38 S.
- Madvig, J. N.:* Et Bidrag til historisk Belysning af Tanken om Slesvigs Deling som Løsning af den dansk-slesvig-holsteniske Strid. Kbhv. 1883. 61 S. Særtryk.
- : Den nationale Politik og det danske Monarchie. Kbhv. 1864. 149 S.
- : Personalunionen mellem Danmark og Slesvig-Holsten betragtet fra et dansk Standpunkt. Kbhv. 1865. 55 S.
- Michelsen, A. L. J.:* Über die ehemaligen Landestheilungen in Schleswig-Holstein unter dem Oldenburgischen Hause. Kiel 1839. 40 S.
- : Über Schleswig-Holsteinische Staatserbfolge. Ein Rechtsgutachten. Gotha 1864. 66 S.
- Molbech, C.:* Bemærkninger om Hertugdømmet Slesvigs Statsforhold og Nationalitet i ældre og nyere Tid. Kbhv. 1850. 162 S.
- : Das Herzogthum Schleswig, in seinen geschichtlichen Verhältnissen zum Königreich Dänemark und zu Holstein. Eine historische Skizze. Kbhv. 1846. 24 + 156 S.
- Moltke, A. v.:* Einiges über die Verfassung Schleswig-Holsteins und die Ritterschaft

- als eine in fortwährender Wirksamkeit bestehende Landstandschaft. Lübeck 1833. 388 S.
- Mommsen, Th.:* Die Annexion Schleswig-Holsteins. Ein Sendschreiben an die Wahlmänner der Stadt Halle und des Saalkreises. Berlin 1865. 32 S.
- Otzen, P.:* Wider die Schleswig-Holsteiner und für Dänemark. Flensburg 1850. 63 S.
- Paludan-Müller, C.:* Bidrag til en Kritik over Droysens og Samwers saakaldte aktmæssige Fremstilling af den danske Politik siden Aar 1806. Odense 1850. 100 S.
- Paulsen, C.:* Für Dänemark und für Holstein. Altona 1836. 40 S.
- : Tanker om Slesvigs tilkommende Forhold til Danmark. Samlede mindre Skrifter. 1. Bd. S. 551—67.
- : Til den danske Rigsdag. Kbhv. 1848. 15 S.
- : Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig nebst Blicken auf den ganzen Dänischen Staat. Kiel 1832. 14 + 64 S.
- Pernice, H.:* Kritische Erörterungen zur Schleswig-Holsteinischen Successionsfrage mit besonderer Rücksicht auf die Schriften des Herrn v. Warnstedt. Cassel 1865—66. Bd. 1—3.
- : Zur Würdigung der von Warnstedt'schen Schrift Staats- und Erbrecht der Herzogthümer Schleswig-Holstein. Eine nothgedrungene Ehrenrettung. Halle 1864. 49 S.
- Privilegien der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft.* Von den in der Privilegienlade befindlichen Originalien genau abgeschrieben und mit denselben verglichen von F. C. Jensen und D. H. Hegewisch. Kiel 1797. 56 + 288 S. Tvl.
- Raasløff, H. J. A.:* Die deutschen Forderungen und die dänische Monarchie. Kbhv. 1859. 100 S.
- : Det slesvigske Spørgsmaal, en politisk Undersøgelse. Kbhv. 1862. 8 + 86 S.
- Rumohr, F. H. A.:* Einige Worte über die Schrift des Herrn Kanzeleirath Lornsen: Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein. Schleswig 1830. 24 S.
- Rühs, F.:* Das Verhältniss Holsteins und Schleswigs zu Deutschland und Dänemark. Eine publizistische Darstellung. Berlin 1817. 84 S.
- Samwer, K.:* Die Vorgänge des Jahres 1721 im Herzogthume Schleswig mit Rücksicht auf den veröffentlichten Auszug des Commissionsbedenkens. Hamburg 1848. 8 + 87 S.
- Schack, H. E.:* Om Slesvigs Deling. Kbhv. 1849. 32 S.
- Schlegel, J. F. W.:* Staats-Recht des Königreichs Dänemark und der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, mit steter Berücksichtigung der älteren Verfassung dieser Länder. Übersetzt von F. H. W. Sarauw. Schleswig 1829. Bd. 1—.
- : Ueber die staatsrechtliche Verbindung der Herzogthümer Schleswig-Holstein und über die Ansprüche beider Länder auf eine ständische Verfassung aus dem Französischen übersetzt und mit einigen Anmerkungen begleitet. Kiel 1816. 62 S.
- Schleiden, Chr.:* Das wahre Verhältniss des Herzogthums Schleswig zum Königreiche Dänemark. Eine historische Skizze. u. S. 1815. 88 S.
- Schmidt-Phiseldeck, C. F. v.:* Ueber die neuerlichen Aufregungen in dem Herzogthum Schleswig und Holstein. Kbhv. 1830. 24 S.
- Det slesvigske Spørgsmaal i det preussiske Deputeret-Kammer.* Kbhv. 1860. 47 S.
- Soll das Herzogthum Schleswig dänisch bleiben oder preussisch werden?* Flensburg 1850. 20 S.
- Staats- und Erbrecht des Herzogthums Schleswig.* Kritik des Commissionsbedenkens über die Successionsverhältnisse des Herzogthums Schleswig von N. Falck m. fl. Hamburg 1846. 115 S.
- Tscherning, A. F.:* Om de slesvigholstenske Forhold. Kbhv. 1848. 24 S. Særtryk.

- Udkast til en Forordning* angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatning. Kbhv. 1853. 101 S. Ogsaa paa Tysk.
- Urkundenbuch* zur deutsch-dänischen Angelegenheit vom 29. October 1857 bis 26. December 1861. Hamburg 1862. 280 S.
- Warnstedt, A. v.:* Schleswig-Holsteins Recht, Deutschlands Pflicht und der Londoner Tractat. Hannover 1864. 110 S.
- : Staats- und Erbrecht der Herzogthümer Schleswig-Holstein. Kritik der Schriften des Staatsraths Zimmermann und des Geheimeraths Pernice. Hannover 1864. 10 + 254 S.
- Wegener, C. F.:* Om den evige Forbindelse mellem Slesvig og Danmark i statsretslig Henseende. Kbhv. 1848. 110 S. Ogsaa paa Tysk og Fransk.
- : Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holstenske Oprør. En actmæssig Fremstilling, med Bilag af de augustenburgske Papirer. Kbhv. 1849. 220 + 47 S. Ogsaa paa Tysk.
- : Actmæssig Bidrag til Danmarks Historie i det 19. Aarh. Tillige en Belysning af det ved Droysen og Samwer udg. augustenburgske Skrift. Kbhv. 1851. 498 S. Ogsaa paa Tysk. (1. Bd. af »Antislesvigholstenske Fragmenter.)
- : Om Landshøjheden over det gamle Rendsborg paa Eiderøen. Med en forhen utrykt Krønike om Anlæggelsen af det nye Rendsborg. Kbhv. 1849. 222 S. Ogsaa paa Tysk.
- Den viborgske Stændersamlings Petition* angaaende den danske Nationalitet i Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1844. 31 S.
- Wimpfen, C. v.:* Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Kiel 1831. 40 S. Ogsaa paa Dansk.
- Vollgraf, K.:* Die irrige und die wahre Stellung der Könige von Dänemark zu den Herzogthümern Schleswig und Holstein seit der Erbgerechtigkeits-Acte von 1661 und dem Königsgesetz von 1665. Marburg 1847. 164 S. Ny Udg. i 1864.
- Vollständige stenographische Bericht* über drei Petitionen das Herzogthum Schleswig betreffend im Hause der Abgeordneten am 3. und 4. Mai 1860. Berlin 1860. 120 S.
- Worsaae, J. J. A.:* Jyllands Danskhed. En Protest mod Jacob Grimm's nye tydske »Folkeret«. Kbhv. 1850. 24 S.
- Voss, D.:* Das Commissionsbedenken über die Successionsverhältnisse des Herzogthums Schleswig, die Kieler-Kritik desselben und K. Samwer's staatsrechtliche Untersuchung: Die Vorgänge des Jahres 1721. Altona 1847. 112 S.
- Wurm, C. F.:* Sendschreiben an Lord Palmerston, betreffend die Schleswig-Holsteinische Frage. Hamburg 1850. 32 S.
- Zahle, P. C.:* Die Aussonderung Holsteins und die Teilung Schlesiens. Kbhv. 1860. 98 S.
- : Slesvigs Deling. Et indstændigt Alvorsord til Landsmænd. Kbhv. 1860. 50 S.
- : Om Holstens Udsondring. Et Par Ord til Landsmænd. Kbhv. 1858. 30 S. Ogsaa paa Tysk.
- Zimmermann, G.:* Das wahre Rechtsverhältniss der Herzogthümer Schleswig und Holstein zu einander, zu Deutschland und zu Dänemark. Hannover 1854. 10 + 456 S.
- Zur Beleuchtung* der Augustenburger Schrift: »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark«. Kbhv. 1850. 100 S.
- Kort.** **TOPOGRAFI.**
- Alnor, K.:* Atlas. 22 Kort i en Mappe. Blandt disse findes Sognekort med indtegnede Kommuner. Handbuch zur schleswigschen Frage. Bd. 4.
- Boeck, H.:* Oversigtskort over det historiske Sønderjylland. 1:500000. Kbhv. 1944. 1 Kort.

- Dahl, F., K. Kretzschmer og P. Skadhauge: Sønderjylland 1:160 000. 1 Blad med 7 Kort. Kbhv. 1947.*
- Geertz, F.: Generalkarte von den Herzogthümern Schleswig, Holstein und Lauenburg. 1:450 000. Berlin 1857. Ny Udg. 1858 og 1867.*
- : *Geschichte der geographischen Vermessungen und der Landkarten Nordalbingens vom Ende des 15. Jahrh. bis zum Jahre 1859. Berlin 1859. 12 + 277 S.*
- Generalkaart over Sønderjylland indbefattende Hertugdømmet Slesvig og Dele af Ribe Amt. Kbhv. 1860.*
- Karten der königlichen Landesaufnahme. Schleswig-Holstein. Berlin 1880—82. Ikke komplet.*
- Kort over Sønderjylland. 1:178 000. Nordlig Del—Sydlig Del. Kbhv. 1920.*
- Olsen, O. H.: Videnskabernes Selskabs Kort over Danmark: Sønderjylland eller Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1836.*
- Rosendal, G.: Sønderjylland. Odense 1912. 11 Kort paa 1 Blad.*
- Sønderjylland. 1:200 000. Kbhv. 1922. 1 Blad.*

Samlede Fremstillinger.

- Alnor, K.: Zur Bevölkerungsentwicklung Schlesiens in der preussischen Zeit. Nordelbingen 1938. S. 407—417.*
- Becker, E.: Hertugdømmet Slesvigs Topografi og Historie. Viborg 1921. 152 S. Kort.*
- Büsching, A. F.: Kurzgefasste Staatsbeschreibung der Herzogthümer Holstein und Schleswig. Hamburg 1752. 182 S.*
- Clausen, H. V.: Sønderjylland. En Rejsehaandbog. Kbhv. 1890. 108 S. Udkommet i flere Udgaver.*
- Clement, K. J.: Schleswig, das urheimische Land des nicht dänischen Volks der Angeln und Friesen und Englands Mutterland, wie es war und ward. Hamburg 1862. 367 S. Ny Udg. 1867.*
- Danckwerth, C.: Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswig und Holstein zusamt vielen dabey gehörigen neuen Landcharten, die auff I. Kön. Maj. zu Dennemarck und beeder regierenden Hertzogen zu Schleswig-Holstein Befehle von Joh. Mejero elaborirt, worin auch das alte Teutschland, kürztlich beschrieben, mit begriffen ist. Schleswig 1652. 304 S. 40 Kort.*
- Dörfer, J. F. A.: Topographie von Schleswig in alphabetischer Ordnung. Ein Repertorium zu der von Gollowinschen Karte vom Herzogth. Schleswig. Schleswig 1805. 3. Udg. 1829. 54 + 331 S.*
- Gloy, A.: Landeskunde der Provinz Schleswig-Holstein. Breslau 1917. 77 S. ill. 7. Tvl.*
- Greve, J. v.: Geographie und Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Mit einem Vorwort von N. Falck. Kiel 1844. 408 S.*
- Gudme, A. G.: Schleswig-Holstein. Eine statistisch-geographisch-topographische Darstellung dieser Herzogthümer. Nach gedruckten und ungedruckten Quellen. Kiel 1833. 18 + 501 S. 26 Tvl.*
- : *Die Bevölkerung der beiden Herzogthümer Schleswig und Holstein in früheren und späteren Zeiten. Altona 1819. 59 + 22 S. 12 Tvl.*
- Hansen, Joh. Fried.: Vollständigere Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig. Flensburg 1770. 846 S. Reg.*
- Hanssen, Georg: Statistische Forschungen über das Herzogthum Schleswig mit besonderer Rücksicht auf nationale Eigenthümlichkeiten, Gemeindewesen, Steuerverhältnisse und den gegenwärtigen Zustand der Bauernwirthschaften. Heidelberg und Altona. 1832—35. Bd. 1—3.*
- Knudsen, Gunnar og K. Kretzschmer: Sydslesvig. Kbhv. 1933—45. Bd. 1—2 ill. Kort. Bd. 1.: Hedeegnene mellem Angel og Frisland. Bd. 2.: Angel.*
- Lesser, W.: Topographie des Herzogthums Schleswig. Kiel 1853. Bd. 1—2.*

- Major, J. D.:* Bevölkertes Cimbrien oder die zwischen der Ost- und Westsee gelegene Halbinsel Deutschlands nebst dero ersten Einwohnern. — Plön 1692. 164 S. ill. Tvl.
- Matthiessen, Hugo:* Hærvejen. En tusindaarig Vej fra Viborg til Dannevirke. En historisk-topografisk Studie. Kbhv. 1930. 186 S. Tvl.
- Niemann, A. C. H.:* Handbuch der schleswig-holsteinischen Landeskunde. Zur leichtern Berichtigung und Ergänzung der bisher vorhandenen Nachrichten herausgegeben. Schleswig 1799. 844 S.
- Oldekop, H.:* Topographie des Herzogthums Schleswig. Kiel 1906. 12 forskellige Pagineringer. Reg.
- Petersen, J. A.:* Wanderungen durch die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Kiel 1839—47. Bd. 1—3. Særlig Egnene Syd for Dannevirke.
- Pontoppidan, E.:* Den danske Atlas eller Kongeriget Dannemark. Kbhv. 1763—81. Bd. 1—7. Bd. 7 er om Sønderjylland.
- Schmidt, J. N.:* Slesvigs Land og Folk, physisk, topographisk og localhistorisk fremstillet. Aabenraa 1852. 384 S.
- Schröder, J. v.:* Topographie des Herzogthums Schleswig. Schleswig 1837. Bd. 1—2. Ny Udg. 1854. Oversat til Dansk ved Chr. Wollesen.
- Trap, J. P.:* Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1864. Bd. 1—2. 71 Bilag. Reg.

Egne og Byer.

AMRUM.

- Johansen, Chr.:* Beschreibung der nordfriesischen Insel Amrum. Schleswig 1862. 46 S.
- Krause, A.:* Die Insel Amrum. Stuttgart 1913. 88 S.
- Möller, Theodor:* Der Kirchhof in Nebel auf Amrum und seine alten Grabsteine. Neumünster 1928. 144 S. ill.

ANGEL.

- Davidson (C. Manicus):* Die Angeln in Cimbrien und England. Flensburg 1846. 64 S.
- Erdmann, A.:* Über die Heimat und den Namen der Angel. Uppsala 1890. 118 S.
- Graef, F.:* Die Angliten i Flensburg. Kappeln 1932. 15. S. Særtryk.
- Hansen, August:* Angler Skizzen. Flensburg 1881. 3 + 106 S.
- Jensen, H. N. A.:* Angeln. Zunächst für die Angler historisch beschrieben. Flensburg 1844. 8 + 432 S. Ny Udgave ved W. Martensen u. I. Henningsen 1922. Unveränderter Neudruck mit Kommentar von Sv. Aakjær. Flensburg 1922. 432 + 50 S.
- Kock, H.:* Sagen und Erzählungen aus der Landschaft Angeln. Kappeln 1929. 61 S.
- Lebeck, A.:* Gennem Angel til Dannevirke. Skildringer og Indtryk fra en Rejse i Maj 1919. Haderslev 1919. 52 S.
- Manicus, C.:* Om Anglernes Fædreland og Nationalitet. Nyt historisk Tidsskrift 1854. S. 415—66.
- Pfeifer, G.:* Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln. Breslau 1928. 167 S. ill. Kort.
- Rosendal, H.:* Minder og Breve. Fra Angel. Grv. 1918—19. S. 120—23.
- Scheel, O.:* Die Heimat der Angeln. Neumünster 1939. 21 S. Særtryk.
- Schütte, G.:* Die Angeln und ihr Land. Kbhv. 1945. 23 S.
- : Angels Saga i Hjernesvind og Virkelighed. Grv. 1918—19. S. 112—119, 178—183.
- : Var Anglerne Tyskere? Aabenraa 1899. 61 S. Særtryk.
- Sylvus, Norck (Pseud.):* Ist ein Land — heisst Angeln. Goslar 1938. 206 S.
- Thomsen:* Geschichtliches aus Angeln seit 1840. Schleswig 1911. 16 S.

Welland, L.: Die Angeln. Ein Capitel aus der deutschen Alterthumskunde. Festgabe für Georg Hanssen. 1889. S. 119—58.

ARNÆS.

Scharf, Chr.: Beschreibung und Geschichte der Insel und des Fleckens Arnis. Schleswig 1938. 7 + 163 S.

Scholtz, J. F.: Über die Ansiedelung auf Arnis im Jahre 1667. Schleswig 1835. 66 S.

BERGENHUSEN.

Hand, H.: Kirchspiel Bergenhusen. Rendsburg 1939. 98 S. 2 Tvl.

BREDSTED AMT.

Levsen, C. J.: Nachrichten über das Amt Bredstedt. Altona 1821. 276 S.

DANEVIRKE.

Handelmann, H.: Ueber das Dannewerk. u. St. u. A. 63 S. ill. Kort.

Jørgensen, A. D.: De historiske efterretninger om Danevirke og tillæg til afhandlingene om Strandfriserne. Kbhv. 1869. 32 S.

la Cour, Vilh.: Dannevirke og Kampene paa vor Sydgrænse. Kbhv. 1917. 328 S. ill. — : Langs Dannevirke. Kbhv. 1929. 76 S. ill.

Larsen, N. P.: Dannevirke i ny Belysning. Sorø 1930. 44 S.

Lorenzen, C. C.: Dannevirke og Omegn. Haderslev 1863. 89 S. ill. Kort.

Müller, Sophus og C. Neergaard: Danevirke archæologisk undersøgt, beskrevet og tydet. Avec une resumé française. Kbhv. 1903. 105 S. ill. Tvl.

Philippsen, H.: Dannewerk-Führer. Schleswig 1930. 70 S. ill. Kort.

Philippsen, H. A. C. und C. Sünksen: Das Dannewerk in Geschichte und Sage, nebst Führer durch das Dannewerk. Hamburg 1907. 118 S. Tvl. Kort.

Telling, S.: Dannevirkes Ødelæggelse i sidste Krig. S. M. 1946. S. 21—27.

Worsaae, J. J. A.: Danevirke, Danmarkens gamle Grænsevold mod Syden. Kbhv. 1848. 64 S. Kort. Ogsaa paa Tysk.

EGGEBÆK.

Clausen, W.: Eggebecker Heimatbuch. Eine Chronik der Dörfer Eggebeck, Jerrishoe, Keelbek, Tornschau, Langstedt, Bollingstedt und Esperstoft-Hünding, zugleich ein Beitrag zur Volkskunde der mittelschleswigschen Geest. Flensburg 1939. 11 + 472 S. ill.

EJDERSTED.

Eiderstedt. Beiträge zur Heimatkunde. Geschrieben von Lehrern des Kreises. Garding 1910. 186 S. ill. Kort.

Feddersen, F.: Beschreibung der Landschaft Eiderstedt. Mit einer geschichtlichen Einleitung und statistischen Nachrichten. Altona 1853. 301 S.

Mommsen, H.: Bilder aus Eiderstedt und den angrenzenden Gegenden. Garding 1890. 160 S.

Pauls, V.: Landesherrschaft und Selbstverwaltung in Eiderstedt. Garding 1932. 32 S.

Volkmar, F. C.: Versuch einer Beschreibung von Eiderstedt. In Briefen an einen Freund im Holsteinischen. Hamburg. 1795. 356 S. Tvl.

EKERNFØRDE.

Hansen, C. G.: Versuch einer Chronik von Eckernförde. Kiel 1833. 14 + 64 S.

Jessen, W. u. C. Kock: Heimatbuch des Kreises Eckernförde. Eckernförde 1928. 610 S. ill. Tvl.

FLENSBURG.

Alnor, K.: Die Geschichte der Verfassung und Verwaltung der Stadt Flensburg bis zum Jahre 1700. Flensburg 1914. 168 S.

- Aus Flensburgs Vorzeit.* Beiträge zur Geschichte der Stadt. Herausgegeben in zwanglosen Heften. Flensburg 1887. 7 + 129 S.
- Callsen, J. J.:* Die St. Nikolai-Schützengilde in Flensburg an ihrem 300jährigen Jubiläum im Juni 1883. Flensburg 1883. 56 S.
- Christensen, L. P.:* Gennem 100 Aar 1835—1935. Borgerforeningen i Flensburg. Flensburg 1935. 64 S. ill.
- Cläden, G. v.:* Monumenta Flensburgensia, wovon die drey erstern Stücke die Civil-, die drey letztern die Kirchen-Geschichte ante Reformationem betreffen. Aus historischen, diplomatischen und archivarischen Nachrichten nomine Magistratus et Collegii Deputatorum der Stadt Flensburg entworfen. Flensburg 1765—73. Bd. 1—2.
- Diplomatarium Flensborgense.* Samling af Aktstykker til Staden Flensborgs Historie indtil Aaret 1559 af H. C. P. Sejdelin og J. A. Fridericia. Kbhv. 1865—73. Bd. 1—2. Facsimiler.
- Einwohnerbuch* für die Stadt Flensburg, Gemeinden Harrislee, Niehus, Wassersleben, Kupfermühle und Sünderup sowie Stadt Glücksburg. Jahrgang 52. Flensburg 1938. Forskellig Paginering.
- Die Entwicklung* unserer Stadt Flensburg in den letzten 25 Jahren. Flensburg 1893. 42 S.
- Fink, Troels:* Flensborgerne i det 15. Aarhundrede. (Nationalitetsfordeling). S. M. 1945. S. 182—185.
- Flensborg Magistrats* Betænkning over Byens geografiske, økonomiske, kulturelle og politiske Forhold. Flensburg 1919. 24 S. Ogsaa paa Tysk.
- Flensburgs Anschluss* an die Schleswig-Holsteinische Erhebung von 1848. Die Märzbeschlüsse des Flensburger Stadtkollegiums. Flensburg 1928. u. p. Tvl.
- Flensburgs wirtschaftliche und finanzielle Notlage,* nach der Abtretung Nordschleswigs. Denkschrift des Magistrats der Stadt Flensburg März 1928. Flensburg 1928. 46 S. ill. Kort.
- Fuglsang, F.:* Chronik der Stadt Flensburg. Berlin 1939. 80 S. ill.
- Graef, F.:* Entstehung und Bedeutung des Flensburger Stadtrechtes. Flensburg 1934. 71 S. Tvl.
- : Geschichte der Heiligen Geistkirche und der dänischen Gemeinde in Flensburg. Flensburg 1926. 64 S. ill.
- : Geschichte des Stadtarchivs. Flensburg 1928.
- Herting, A.:* Mitteilungen aus dem Vereinsleben der Gesellschaft Harmonie (später Neue Harmonie) in Flensburg 1804—1904. Flensburg 1904. 56 S. Tvl.
- Holdt, A. C. C.:* Flensburg früher und jetzt. Historisch-topographische Bilder aus Vorzeit und Gegenwart. Flensburg 1884. 7 + 406 S.
- Idsted-Løven. Friis, N.:* Idsted-Løven. Folk og Værn 1945. S. 203—06.
- : *la Cour, L. F.:* Idsted-Løven. Grv. 1933. S. 400—407.
- : *Paulsen, Jørgen:* Idsted-Løven og dens Historie. S.M. 1948. S. 4—10.
- Jessen, Tage:* St. Knuds Gilde i Flensburg. Sp. A. 1948. S. 25—34. ill.
- Jørgensen, A. D.:* Flensborg. Flensborg Almanakken 1875. Optrykt i: Historiske Afhandlinger 4. Bind. S. 261—70.
- Kardel, Elisabeth:* Die Stadt Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Flensburg 1929. 176 S.
- Lauridsen, P.:* Flensborg. Tilskueren 1889. S. 33—57.
- Lüders, U. A.:* Statutum der Stadt Flensburg, oder das ihr von dem ehemaligen Herzog zu Süderjütland, Woldemar dem Vierten, im Jahr 1284 verliehene Stadt-Recht, nebst der alten Flensburgischen Knuts-Gilde-Skraa und einigen andern Urkunden, aus den dänischen, plattdeutschen und lateinischen, bey der Stadt seither aufbehaltenen Handschriften itzo zum erstenmal ans Licht

- gestellet, und mit einem vollständigen Register versehen. Flensburg 1765. 142 + 35 S.
- Mohr, W.*: Flensburgs Ursprung. Flensburg 1909. 37 S.
- Molsen, H. U.*: Das Flensburger Schiffergelag. Ein Beitrag zur Stadtgeschichte. Flensburg 1904. 32 S.
- Monrad, C. F.*: Flensborgske Tilstande under det preussiske Herredømme. Kbhv. 1867. 22 S.
- Nyrop, C.*: Sankt Knudsgildet i Flensborg. Aabenraa 1903. 43 S.
- Nøbbe, E.*: Flensborg som Møntsted. Tillæg af Georg Galster: Jørgen Degners Møntregnskaber. Kbhv. 1930. 17 S. ill. Kort.
- : Møntfund fra Flensborg 1892. Kbhv. 1928. 11 S. ill.
- Ottosen, Martha*: Danmarks Grænsevagt mod Syd. Minder fra Flensborg. Kbhv. 1917. 224 S. ill.
- Philippson, Hans*: Die Vorgeschichte von Flensburg und Umgegend. Funde aus der Stein-, Bronze- und Eisenzeit von Flensburg und der weiteren Umgebung, besonders Angeln. Flensburg 1924. 54 S.
- Regenburg, T. A.*: To Aktstykker til Oplysning om Oprettelsen af et Universitet i Flensburg 1634. Kbhv. 1868. 8 S. Særtryk.
- Reinhusen, J.*: Annales Flensburgenses 1558—1604. Kiel 1926. 110 S.
- Rivesell, P.*: Versuch einer Beschreibung der Stadt Flensburg. Altona u. Flensburg. 1817. Bd. 1.
- Rugaard, D. E.*: Flensburg. Darstellung seines Zustandes und Verhaltens während des schleswig-holsteinischen Aufruhrs entworfen von einem Flüchtling. Kbhv. 1848. 20 S.
- Sct. Knudsgildet*. Kongens Mænd. Studier over dette Ophav til dansk Borgerstyre i Middelalderen givet i Trykken St. Valborgs Dag 1928. u. St. 1928. 44 S. ill.
- Sauer mann, E.*: Aus Flensburgs alten Tagen. Flensburg 1910. 17 S. 160 Tavler.
- Schütt, O.*: Die Geschichte der Schriftsprache im ehemaligen Amt und in der Stadt Flensburg bis 1650. Flensburg 1919. 275 S.
- Seelen, J. H. v.*: Memorabilium Flensburgensium historicorum, ecclesiasticorum, juridico-politicorum, literariorum, sylloge. Lübeck 1752. 24 + 342 S.
- Statute civitatis* Flensburgensis a Waldemaro IV. confirmato 1284. Westphalens Monumenta Bd. 4 S. 1898—1950.
- Wedel, F.*: Gilder og Laug i Flensborg. Kbhv. 1873. 156 S.
- Voigt, C.*: Bibliographie zur Geschichte und Beschreibung der Stadt Flensburg. Flensburg 1937. 58 S.
- : Flensburg. Ein Heimatbuch. Flensburg 1929. 488 S. ill. Kort.
- : Literatur- und Urkundenverzeichnis zur Geschichte der Stadt Flensburg. Flensburg 1908. 6 + 79 S.
- : Der nationale Charakter der Stadt Flensburg. Flensburg 1919. 27 S.
- Grev Zinzendorffs Forslag* om Oprettelsen af et Universitet i Flensburg 1731. Danske Magazin 1898. S. 89—95.

FLENSBORG AMT.

- Drescher, F. (Red.)*: Der Landkreis Flensburg. Im Auftrag des Kreis Ausschusses. Flensburg, Kiel 1931. 126 S. ill. Tvl.
- Flensburg, Glücksburg* und Umgegend. Hrsg. vom Flensburger Verkehrsverein. Flensburg 1922. 75 S. ill. Kort.
- Rør dam, V.*: Langs Flensborg Fjord. Kbhv. 1927. 91 S.

FREDERIKSORT.

- Schorn, A.*: Friedrichsort. Bilder aus der Vergangenheit und Gegenwart. Kiel 1901. 176 S. ill.

FREDERIKSSTAD.

- Carstensen, C. A.*: Die Gründung und anfängliche Entwicklung von Friederichstadt an der Eider. Plön 1913. 55 S.
Pont, F.: Friedrichstadt a. d. Eider. Friedrichstadt u. Erlangen 1913—21. Bd. 1—2. ill. Por.

FØR.

- Evers, E.*: Die Insel Föhr. Volksgliederung und soziale Ordnung. Hamburg 1939. 66 S. Kort.
Nerong, O. C.: Die Insel Föhr. Dollerup 1903. 240 S.
— : Föhr früher und jetzt. Wyk 1885. 155 S.
Philippsen, H.: Kultur- und Naturbilder von Föhr. Föhr 1902. 68 S. ill. 3 Udg. 1928.
Sagen und Sagenhaftes der Insel Föhr. Gesammelt von H. Philippsen. Garding 1911. 83 S.
Warnstedt, F. v.: Die Insel Föhr und das Wilhelminen See-Bad 1824 mit 2 Charten und 5 Zeichnungen. Schleswig 1824. 174 S. Kort.

GELTING.

- Correspondenz* zwischen dem Patronat der Geltinger Kirche und dem Kirchenvisitatorium der Probstei Flensburg resp. dem Ministerium für das Herzogthum Schleswig 1851—56. Altona 1857. 130 S.

GETTORF.

- Stoltenberg, T.*: Aus alten Zeiten. Ein Stück Chronik der Gettorfer Gemeinde. Kiel 1880. 34 S.

GOTTORP.

- Bracklow, T.*: Schloss Gottorf und dessen Umgebung. Hamburg 1847. 175 S.
Lorenzen, C. C.: Historisk-topografiske Meddelelser om Gottorp Slot. Aalborg 1875. 71 S. 1 Kort.
Schmidt, R.: Schloss Gottorp, ein nordischer Fürstensitz. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins. Leipzig 1887. 8 + 84 S. 21 Tavler. 2. Udg. 1903.

GRUMTOFTE.

- Diedrichsen, J.*: Das Kirchspiel Grundhof. Ein Beitrag zur Heimatgeschichte. Lützhöft 1932. 102 S. Maskinskreven.
Nerong, O. C.: Das Kirchspiel Grundhof. Historisch und topografisch beschrieben. Dollerup 1895. 272 S.

HALLIGERNE.

- Muus, R.*: Rungholt. Itzehoe 1928. 80 S. ill. Tvl.
Möller, T.: Die Welt der Halligen. Neumünster 1931. 127 S. Tvl.
Philippsen, H.: Rungholt, das Vineta Frieslands. Bremen 1928. 62 S. ill. Kort.
Schmid, H.: Eine untergehende Welt. Streifzüge nach den Halligen Schleswig-Holsteins. Basel 1913. 69 S. ill.

HATSTED.

- Johannsen, J.*: Nachrichten vom Kirchspiel Hattstedt. Husum 1891. 8 + 144 S.

HEDEBY.

- Jankuhn, H.*: Haithabu. Eine germanische Stadt der Frühzeit. Neumünster 1937. 140 S. ill. Kort. Tvl. Ny Udg. 1938.
— : Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei und Treene. Neumünster 1937. 350 S. ill. Kort. Tvl.
Scheel, O. und *P. Paulsen*: Quellen zur Frage Schleswig-Haithabu im Rahmen der fränkischen, sachsischen und nordischen Beziehungen. Kiel 1930. 7 + 167 S.

Schwantes, G.: Führer durch Haithabu. Schleswig 1932. 30 S. Ny Udgave 1938. 59 S.
Skovmand, Roar: Udgravningerne i Hedeby. S. A. 1935. S. 232—262.
Wadstein, E.: Hedeby. u. St. 1932. 24 S. Kort. Særtryk.

HELGOLAND.

Black, W. G.: Helgoland und die nordfriesischen Inseln. Overs. af B. v. Werlhof.
Hannover 1889. 136 S.

HOLLINGSTED.

Augustiny, J. R. F.: Versuch einer Chronik des Kirchspiels Hollingstedt. Gesammelt
aus den Kirchenprotokollen, älteren Handschriften, gedruckten Nachrichten
und Sagen. Flensburg 1852. 139 S.
Petersen, A. T.: Beschreibung des Kirchspiels Hollingstedt. Schleswig 1890. 8 +
262 S. ill.

HUSUM.

Beccau, C. U.: Versuch einer urkundlichen Darstellung der Geschichte Husums
bis zur Ertheilung des Stadtrechtes. Schleswig 1854. 4 + 382 S.
Christiansen, U. A.: Die Geschichte Husums. Husum 1903. 178 S.
Henningsen, J.: Das Stiftungsbuch der Stadt Husum. Eine Urkundensammlung.
Husum 1904. 6 + 578 S.
Lasz, J.: Sammlung einiger Husumischen Nachrichten von Anno 1089 bis Anno
1700 aus unterschiedenen Manuscripten und Documenten etc. zusammen
getragen. Flensburg 1750. Bd. 1—2.
Möller, E.: Husumer Urkundenbuch 1429—1609. Husum 1939. 365 S.
Schmeisser, F.: Eine westschleswigsche Stadt in den Jahren 1848—51. Kriegs-
und Lebensbilder aus der schleswig-holsteinischen Erhebungszeit. Husum
1914. 4 + 116 S.
Voss, M.: Die Innungen und Zünfte in Husum. Ein Beitrag zur Geschichte des Orts.
Husum 1896. 169 S.

HUSUM AMT.

Sönnichsen, K.: Der Kreis Husum. Kleine Heimatkunde. Husum 1909. 123 S.

JOLDELUND.

Grandt, B.: Das Flurnamengut des Kirchspiels Joldelund in Mittelschleswig. Beitrag
zur Methodik der Flurnamenforschung. Kiel 1939. 228 S. ill. Kort.

KOLDENBÜTTEL.

Bruhn, E.: Die Chronik von Koldenbüttel. Garding 1928. 171 S.
— : Die Geschichte der Höfe in Koldenbüttel. Garding 1930. 102 S.

KROP.

Krause, H.: Geschichte des Kirchspiels Kropp in Schleswig. Ein Heimatbuch.
Rendsburg 1938. 463 S.

LYKSBERG.

Ahlefeld, H. D.: Schloss Glücksburg. Stuttgart 1908. 35 S. Tvl.
Kruse, H.: Aus der Vergangenheit Glücksburgs. Glücksburg 1925. 72 S.

LÆK.

Carstensen, H. C.: Chronik des Dorfes und Kirchspiels Leck und der Karrharde.
Hrsg. von Gregers Nissen. Altona 1899. 99 S.

MEDELBY.

Wenzel, H. und B. Ketelsen: Flur, Dorf und Haus im Grenzkirchspiel Medelby, mit

einem Beitrag von B. Grandt und Zeichnungen von T. Petersen. Flensburg 1940. 8 + 136 S. ill. 34 Planer. 3 Kort.

NIBØL.

Gøttſche, O.: Aus der Geschichte der Kirche und des Kirchspiels Niebüll. Zum Tage des 200jährigen Bestehens unsers Gotteshauses. Niebüll 1929. 56 S.

NORDFRISLAND.

Bennike, V.: Nord-Friserne og deres land. Skildringer fra Vesterhavshøerne. Odense 1890. 68 S. Tvl.

Borchling, C. und *R. Muus*: Die Friesen. Breslau 1931. 200 S. Kort. Tvl.

Bruun, C.: Om de slesvigske Marskøer og Halliger og Nødvendigheden af deres Vedligeholdelse. Kbhv. 1858. 64 S.

Clement, K. J.: Die Lebens- und Leidensgeschichte der Friesen, insbesondere der Friesen nördlich der Elbe. Kiel 1845. 156 S.

Hansen, C. P.: Beiträge zu den Sagen, Sittenregeln, Rechten und der Geschichte der Nordfriesen. Mit einer Selbstbiographie des Verfassers. Deezbüll 1880. 5 + 166 S.

— : Chronik der Friesischen Uthlande. Altona 1856. 258 S. Ny Udg. Garding 1877. 320 S.

— : Die Friesen. Scenen aus dem Leben, den Kämpfen und Leiden der Friesen, besonders der Nordfriesen. Garding 1875. 2. Ausgabe 1876. 4 + 161 S.

— : Das schleswig'sche Wattenmeer und die friesischen Inseln. Glogau 1865. 8 + 277 S. ill. Tvl. Kort.

Hanssen, Georg: Statistische Mittheilungen über nordfriesische Districte. Schleswig 1835. 62 S.

Heimreich, A.: Nord-Friesische Chronik, darin von denen dem Schleswigschen Herzogthum incorporirten Landschaften wird berichtet. Schleswig 1666. — Erneuerte Nordfriesische Chronik etc. Die in denselben Landschaften gelegene Städte und Örter in besondern Taffeln abgesetzt. Schleszwick 1668. — Zum dritten Male, mit den Zugaben des Verfassers und der Fortsetzung des Sohnes, Heinr. Heimreich, auch einigen andern zur nordfriesischen Geschichte gehörigen Nachrichten vermehrt. Hrsg. von N. Falck. Tondern 1819. Bd. 1—2.

Jensen, Chr.: Die nordfriesischen Inseln Sylt, Föhr, Amrum und die Halligen vormals und jetzt. Hamburg 1891. 8 + 392 S. Tvl. Kort.

— : Vom Dünenstrand der Nordsee und vom Wattenmeer. Mit 50 Illustrationen u. Karten. Schleswig 1900. 151 S.

Johansen, Chr.: Halligenbuch. Eine untergehende Inselwelt. Schleswig 1866. 4 + 184 S. Ny Udg. 1889.

Jørgensen, A. D.: Om Frisernes indvandring i Sønderjylland. Flensburg 1893. 13 S. Særtryk.

— : De sønderjydske strandfrisers foregivne selvstændighed i middelalderen. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1868. S. 167—191 og 395—436.

Jørgensen, P.: Über die Herkunft der Nordfriesen. Kbhv. 1947. 162 S. Kort.

Koehn, H.: Die nordfriesischen Inseln. Die Entwicklung ihrer Landschaft und die Geschichte ihres Volkstums. Mit Beiträgen von C. Häberlin, J. Tedsen und G. Warnecke. Hamburg 1939. 18 + 195 S. 77 Tvl.

Lauridsen, P.: Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland. Kbhv. 1893. 49 S. Særtryk.

Michelsen, A. L. J.: Nordfriesland im Mittelalter. Mit Wappen und Urkundenbuch. Schleswig 1828. 288 S.

Die Nordseeinseln. Ein Heimatbuch. Hrsg. von A. Janssen u. W. Lobsien. Buchschmuck von E. Petrich. Leipzig 1938. 5 + 298 S. ill. Kort.

Peters, L. C.: Nordfriesland. Heimatbuch für die Kreise Husum und Südtondern. Husum 1929. 726 S. ill. Kort. Tvl.

Weigelt, G.: Die nordfriesischen Inseln vormals und jetzt. Eine Skizze des Landes und seiner Bewohner. Hamburg 1858. 4 + 180 S. 3. Udg. 1873.

NORDSTRAND.

Johannes Petreus Schriften über Nordstrand. Hrsg. von Reimer Hansen. Kiel 1901. 314 S.

OSTENFELD.

Voss, M.: Chronik der Kirchengemeinde Ostfeld. Husum 1905. 156 S.

PELVORM.

Börensens, H.: Pellworm, wie es ist und war. Pellvorm 1905. 2. Udg. 1908. 50 S.

Hansen, H.: Pellwormer Chronik. Schleswig 1917. 116 S.

Hansen, K.: Chronik von Pellworm. Husum 1938. 143 S.

SATRUP.

Möller, H.: Das Satrupholmer Moor. Eine Gemeinschaftsarbeit schleswig-holsteinischer Heimatforscher. Neumünster. 1941. 7 + 258 S. Tvl.

Rickmers, C. J.: Geschichte des Kirchspiels Satrup bis zum Jahre 1800. Gettorf 1902. 222 S.

SILD.

Ahlbom, K. u. F. Goebel: Das Syltbuch. Eine Gesamtdarstellung der Insel Sylt in gemeinsamer Arbeit mit zahlreichen Kennern von Land und Leuten. Kampen 1933. 138 S.

Booyens, J.: Beschreibung der Insel Silt in geographischer, statistischer und historischer Rücksicht. Schleswig 1828. 72 S. Tvl.

Handelmann, H.: Die amtlichen Ausgrabungen auf Sylt 1873, 1875, 1877 und 1880. Kiel 1882. 70 S. ill.

Hansen, C. P.: Der Fremdenführer auf der Insel Sylt. Mögeltondern 1859. 148 S.

— : Die nordfriesische Insel Sylt, wie sie war und wie sie ist. Ein Handbuch für Badegäste und Reisende. Leipzig 1859. 196 S. ill. Kort. Tvl.

— : Sagen und Erzählungen der Sylter Friesen, nebst einer Beschreibung der Insel Sylt als Einleitung und eine Karte. Garding 1875. 18 + 222 S.

— : Der Sylter Friese. Geschichtliche Notizen chronologisch geordnet und benutzt zu Schilderungen der Sitten, Rechte, Kämpfe und Leiden, Niederlagen und Erhebungen des Sylter Volks in dem 17. und 18. Jahrhundert. Kiel 1860. 263 S.

Koch, H.: Aus alten Sylter Tagen. Zeitgeschichtliche Streifzüge. Berlin 1908. 139 S.

Meyer, E. G.: Die Geschichte der Verfassung und Verwaltung der Landschaft Sylt. Hamburg 1938. 31 S.

Ottsen, O. L.: Die Nordseeinsel Sylt. Erdkundliche und geschichtliche Betrachtungen. Westerland-Sylt 1909. 4 + 236 S.

Schmidt, R.: Der Hindenburgdamm nach Sylt und die Landgewinnung an der schleswigschen Westküste. Berlin 1928. 32 S. ill.

Stöpel, R.: Geschlechter kommen und gehen. Versuch einer Geschichte Sylt. Westerland. 1927. 260 S. ill. Kort.

SLESVIG.

Einwohnerbuch der Stadt Schleswig. 1938. Bearbeitung auf Grund behördlichen Quellenangaben und eigener Aufnahmen. Schleswig 1938. 250 S.

Fuglsang, F.: Schleswig. Aufgenommen von der Staatlichen Bildstelle. Berlin 1931. 68 S. ill. Kort.

- Helms, J.:* Om Slesvigs Domkirke. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1898. S. 27—55.
- Kurtze und einfaltige* Beschreibung der alten und weitberühmten Stadt Schleswig, im Cimbrischen Chersoneso belegen neben Kurtzer Succession der Hertzogen und Bischoffen zu Schleswig. Aus allerhand documenten und urkunden zusammen gefasst durch Nic. Helvaderum. u. St. 1603. Ny Udg. 1673 og 1678. 88 S.
- Olrík, H.:* En arabisk Beretning fra det 10. Aarhundrede om Slesvig og andre nord-europæiske Byer. Musæum 1892. S. 262—69.
- Philippssen, H.:* Alt-Schleswig. Zeitbilder und Denkwürdigkeiten. Schleswig 1929. 278 S.
- : Die Entwicklungs-Geschichte der Stadt Schleswig vom Jahre 1870 bis auf die Gegenwart. Nach vorwiegend amtlichem Material. Schleswig 1927. 187 S. ill.
- Sach, A.:* Geschichte der Stadt Schleswig nach urkundlichen Quellen. Schleswig 1875. 16 + 342 S. Kort.
- Schnittger, Doris:* Der Dom zu Schleswig. Geschichte und Beschreibung. Schleswig 1894. 5 + 91 S. ill.
- Schröder, J. v.:* Geschichte und Beschreibung der Stadt Schleswig. Mit einem Panorama. Schleswig 1827. 474 + 86 S. Reg. Tvl.
- Slott-Møller, Agnes:* Danske historiske Minder i Slesvig By. Udg. i Anledning af 1100 Aars Festen for Ansgars Ankomst til Norden. Kbhv. 1926. 23 S. ill.

SVANSØ.

- Kock, C.:* Schwansen. Historisch und topographisch beschrieben. Kiel 1898. 271 S. ill.
- : Volks- und Landeskunde der Landschaft Schwansen. Heidelberg 1912. 639 S. ill.

SVAVSTED.

- Meyer, Th.:* Schwabstedt einst und jetzt. Ein Führer für Einheimische und Freunde. Husum 1912. 43 S. ill.

SØRUP.

- Friedrichsen, J. C.:* Chronik des Kirchspiels Sörup. Süderbrarup 1907. 7 + 316 S. ill.

TØNDER AMT.

- Ottsen, O. L.:* Der Kreis Tondern. Bilder aus der Erdkunde und Geschichte des Kreises. Tondern 1906. 8 + 232 S. ill. Tvl.

TØNNING.

- Wolfhagen, F.:* Beschreibung der Stadt Tönning. Friedrichsstadt 1838. 144 S.

VESTERLAND.

- Hansen, C. P.:* Der Badeort Westerland auf Sylt und dessen Bewohner. Garding 1868. 4 + 236 S. Kort.

VRIKSUM.

- Nerong, O. C.:* Das Dorf Wrixum. Dollerup 1898. 138 S.

VYK.

- Häberlin, K.:* Beiträge zu einer Chronik des Fleckens Wyk. Zum 200jähr. Stadt-jubiläum. Wyk. 1906. 156 S.
- Petersen, E. und H. Hinrichsen:* 300 Jahre Wyker Geschichte 1638—1938. Wyk auf Föhr. 1938. 158 S. Kort.
- Petersen, E.:* Wyk. Ein Überblick über seine Geschichte. Wyk 1930. 32 S. Tvl.

SKILDRINGER AF LAND OG FOLK.

- Baudissin, A.:* Schleswig-Holstein meerumschlungen. Kriegs- og Friedensbilder aus dem Jahre 1864. Stuttgart 1865. 372 S. ill.
- Biernatzki, K.:* Scenen und Geschichten aus Schleswig-Holstein. Altona 1850. Bd. 1—2. ill. Tvl.
- Bodenhoff, W.:* Dernede fra. 50 Aar efter. Kbhv. 1914. 88 S. ill.
- : Fra Dannevirke til Als. Kbhv. 1905. 137 S.
- : Minderige Egne. Skitser fra Sønderjylland. Kbhv. 1910. 164 S.
- Bogensee, J. (Red.):* Mellem Flensborg Fjord og Ejderen. u. St. u. A. 232 S. ill.
- Clausen, F.:* Volk und Staat im Grenzland. Zürich 1936. 28 S.
- Clausen, H. V.:* Sønderjylland. En geografisk Skitse. Kbhv. 1906. 32 S. ill. Kort.
- Dahl, S. og A. Linvald:* Sønderjylland. Kbhv. 1919. Bd. 1—2 ill.
- Dünker, H.:* Werbungs- og Verlobungs- og Hochzeitsgebräuche in Schleswig-Holstein. Hamburg 1930. 110 S.
- Feilberg, H. F.:* Fra Heden. Haderslev 1863. 155 S. ill. Ny Udg. Kbhv. 1920. 174 S. ill.
- Graae, T.:* Gamle Minder. Kbhv. 1917. 157 S. (Flensborg).
- Grau, A.:* Nutidens Sønderjylland. Odense 1907. 49 S. 2. Udg. 1911.
- Haas, H., H. Krumm og F. Stoltenberg:* Schleswig-Holstein meerumschlungen in Wort und Bild. Kiel u. Leipzig 1896. 15 + 454 S. ill. Tvl.
- Handelmann, H.:* Volks- og Kinderspiele der Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg. Ein Nachtrag zu Müllenhoffs Sammlung der Sagen, Märchen und Lieder. Kiel 1862. 4 + 106 S. Ny Udg. 1874.
- : Weihnachten in Schleswig-Holstein. Kiel 1866. 108 S.
- Hansen, A. U.:* Characterbilder aus den Herzogthümern Schleswig, Holstein und Lauenburg, den Hansestädten Hamburg und Lübeck, wie dem Fürstenthum Lübeck, betreffend das Land und seine Gestaltungen, das Volk und sein Werden, sein Leben, seine Sprache, seine Einrichtungen und Zierden. Hamburg 1858. 14 + 302 S. Ny Udg. 1866.
- Hansen, C. P.:* Friesische Sagen og Erzählungen. Altona 1858. 9 + 194 S.
- Hansen, P. Chr.:* Schleswig-Holstein, seine Wohlfartsbestrebungen og gemeinnützigen Einrichtungen. Kiel 1882. 11 + 710 S.
- Jessen, J.:* Mellem Østersø og Vesterhav. Skildringer af Land og Folk i Sønderjylland og de nordiske Kongeriger. Flensborg 1887. 256 S. Kort.
- Kirkeby, A. og E. H. Schack:* Sønderjylland som det er. Kbhv. 1920. 386 S. ill. Kort.
- Kleinsorg, M. og J. Ottosen:* Sønderjylland. Halvhundrede Billeder. Kbhv. 1892. 60 S. ill.
- Kohl, J. G.:* Die Marschen und Inseln der Herzogthümer Schleswig og Holstein. Nebst vergleichenden Bemerkungen über die Küstenländer, die zwischen Belgien og Jütland liegen. Dresden og Leipzig. 1846. Bd. 1—3. ill.
- Kok, J.:* Danske Ordsprog og Talemaader fra Sønderjylland. Samlede og sammenstillede med gamle og nyere Sprog. Kbhv. 1870. 15 + 190 S.
- Krumm, H. u. F. Stoltenberg:* Unsere meerumschlungene Nordmark. Ein Heimatbuch in Wort og Bild. Kiel 1914. Bd. 1—2. ill. Tvl.
- Lausten-Thomsen, H.:* Dansk Sind og Skæbne i Sønderjylland. Kolding 1936. 11 S. ill.
- Lindstrøm, G.:* Fra Landsognene Syd for Grænsen. Tilstande og Stemninger. Højskolebladet 1922. S. 917—922, 951—956.
- : Fra Mellemslesvig. Grv. 1935. S. 270—277.
- Lorenzen, C. C.:* Rejseskildringer, Fortællinger og Sagn fra Sønderjylland. Kbhv. 1877. 407 S. Kort.
- Madsen, J.:* Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg. Kbhv. 1870. 159 S.
- Matthiessen, H.:* Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund. Kbhv. 1927. 168 S.

- Meyer, G. F.*: Brauchtum der Jungmannschaften in Schleswig-Holstein. Flensburg 1941. 192 S. ill.
- Müllenhoff, K. v.*: Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg. Kiel 1845. Ny Udg. 1921. 565 S.
- Møller, Ingeborg*: — og de troede, at Hjertebaand kan briste. Minder fra Flensburg. Kbhv. 1946. 346 S. ill.
- Møller, T.*: Gassen der Heimat. Alt- und Kleinstadtbilder aus Schleswig-Holstein. Neumünster 1935. 159 S. ill.
- : Das Gesicht der Heimat. Natur- und Kulturbilder aus Schleswig-Holstein. Kiel 1912. 119 S. ill. Kort. Tvl.
- Nerong, O. C.*: Willkürsbriefe oder Dorfbeliebungen aus dem Kreise Flensburg. Gettorf 1900. 152 S.
- Ohrt, F.*: Udvalgte sønderjydske Folkesagn. Med Tegninger af J. og N. Skovgaard. Kbhv. 1919. 94 S. ill.
- Paulsen, P.*: Nogle Bidrag til Belysning af den sønderjydske Bevægelse paa begge Sider Grænsen. Kbhv. 1912. 60 S. ill.
- Petersen, Cornelius*: Das schleswigsche Volk. Flensburg 1920. 16 S.
- Petersen, H. F.*: Danske i Sydslesvig. Kbhv. 1933. 184 S. Por.
- : I Krig og Fred. Sydslesvigske Oplevelser. Kbhv. 1946. 234 S.
- Rasmussen, H.*: Sønderjydske Sagn og Fortællinger. Odense 1899. 171 S.
- Rørdom, E. (Red.)*: Sønderjylland 1864—1919. Kbhv. 1919. 157 S. ill.
- Rørdom, V.*: Fra Grænseøerne i Sydvest. Kbhv. 1913. 128 S.
- Schmarje, J. u. J. Henningsen*: Die Nordmark. Ein Heimatbuch für Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck. Leipzig 1910. 389 S. ill.
- Ussing, H.*: Sagnene om Thyre Danebod. Kbhv. 1928. 101 S.

NATURFORHOLD.

- Christiansen, W.*: Pflanzenkunde von Schleswig-Holstein. Neumünster 1938. 163 S.
- Haas, H. J.*: Die geologische Bodenbeschaffenheit Schleswig-Holsteins mit besonderer Rücksicht der erratischen Bildungen in ihren Grundzügen für die Gebildeten aller Stände dargestellt. Kiel 1889. 152 S. ill.
- Hellmann, G.*: Regenkarte der Provinzen Schleswig-Holstein und Hannover. Berlin 1902. 44 S. Tvl.
- Knuth, P.*: Blumen und Insekten auf den nordfriesischen Inseln. Kiel 1894. 207 S. ill.
- : Geschichte der Botanik in Schleswig-Holstein. Kiel u. Leipzig 1890—91. 216 S.
- Kuss, C.*: Grundriss einer Naturbeschreibung der Herzogth. Schleswig und Holstein. Altona 1817. 180 S.
- : Jahrbuch denkwürdiger Natureignisse in den Herzogthümern Schleswig-Holstein vom 11. bis zum 19. Jahrhundert. Altona 1825—26. Bd. 1—2. Reg.
- : Versuch einer ausführlichen Naturbeschreibung der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Altona 1819. 386 S.
- Mager, F.*: Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogtums Schleswig in historischer Zeit. Breslau 1930—37. Bd. 1—2. Kort.
- Nordsee-Deiche*, Küstenschutz und Landgewinnung. Husum 1931. 119 S. ill. Kort.
- Prahl, P.*: Flora der Provinz Schleswig-Holstein, des angrenzenden Gebietes der Hansestädte Hamburg und Lübeck und des Fürstenthums Lübeck. 5. Aufl. ved P. Junge. Kiel 1913. 357 S.
- Reventlow, A.*: Om Marskdannelsen paa Vestkysten af Hertugdømmet Slesvig og Midlerne til dens Fremme. Kbhv. 1863. 63 S. Tvl.
- Steen, J.*: Die Vögel Schleswig-Holsteins, ihr Nutzen und Schaden. Schleswig 1891. 140 S.

- Svendsen, Nicolai*: Stormfloden, der kostede 6000 Mennesker Livet. Esbjerg 1935. Forskellig Paginering, ill. Facs.
- Trutz blanke Hans*, Hrsg. vom Oberpräsidenten der Provinz Schleswig-Holstein. U. St. u. A. 32 S. ill. Kort.
- Wolff, W.*: Erdgeschichte und Bodenaufbau Schleswig-Holsteins. Hamburg 1919. 119 S. Kort. Tvl. Ny Udg. 1922.

NÆRINGSVEJE, SAMFÆRDELSE OG PENGEVÆSEN.

- Boyens, W. F.*: Bedeutung und Stand der inneren Kolonisation in Schleswig-Holstein. Halle 1929. 126 S.
- Dietrich, A. og L. Thaysen*: Der Siedlungsbau in Schleswig-Holstein. Bearbeitet nach dem Material der Schleswig-Holsteinischen Höfebank. Kiel 1931. 134 S. ill. Kort. Tvl.
- Engelbrecht, T. H.*: Bodenanbau und Viehstand in Schleswig-Holstein, nach Ergebnissen der amtlichen Statistik. Kiel 1905—07. Bd. 1—2. Kort.
- Falck, N.*: Beiträge zur Geschichte der Schleswig-Holsteinischen Landwirtschaft. Kiel 1847. 136 S. Por.
- Fink, Troels*: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770. Kbhv. 1941. 210 S. Kort.
- Gries, K.*: Das Bauerntum des Landes Schleswig auf landeskundlicher und geschichtlicher Grundlage. Würzburg 1937. 8 + 184 S.
- Handbuch für Handel, Verkehr und Industrie der Provinz Schleswig-Holstein und Lauenburg*. Kiel 1892—93. 179 S. ill. Kort.
- Hanssen, Georg*: Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. Sct. Petersburg 1861. 195 S.
- Hedrich, A.*: Die Entwicklung des schleswig-holsteinischen Eisenbahnwesens. Kiel 1915. 216 S. Kort.
- Hähnsen, F.*: Die Entwicklung des ländlichen Handwerks in Schleswig-Holstein. Leipzig 1923. 231 S. Kort.
- Jürgens, A.*: Zur schleswig-holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts. Berlin 1914. 316 S.
- Kamphövener, H.*: Beschreibung der bereits vollführten Niederlegungen königlicher Domainen-Güter in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. Kbhv. 1787. 220 S.
- : Efterretning om de parcellerte kongelige Domaine-Godser. u. St. 1794. 42 S.
- Muus, N. E.*: Hertugdømmet Slesvigs adelige Godser i deres vigtigste Retsforhold. Flensborg 1869. 138 S.
- Nielsen, M. H.*: Om Livegenskabet i Slesvig og Holsten. Nordslesvigsk Søndagsblad. Folkelig Del. 1904. Nr. 51—52 og 1905. Nr. 2—6.
- Petersen, F.*: Jordspørgsmaalet i Sydslesvig. Grv. 1938. S. 295—99.
- Rantzau, C.*: Actenstücke zur Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. Hamburg 1798. 96 S.
- Ravit, J. C.*: Über unsere Münzzustände. Kiel 1848. 47 S.
- Reeder, A.*: Die schleswig-holsteinische Koppelwirtschaft. Leipzig 1908. 157 S.
- Die Rentengutsbildungen* in der Provinz Schleswig-Holstein. Hannover 1910. 31 S. Tvl.
- Rosenørn, M. H.*: Om Hertugdømmernes Forhold til Nationalbanken i Kjøbenhavn. Kbhv. 1844. 100 S.
- Schleswig-Holstein* im Kampfe gegen die dänische Nationalbank. Hamburg 1845. 172 S.
- Schrader, L. A. G.*: Ueber die schleswig-holsteinische Leibeigenschaft und deren Aufhebung. Kiel 1797. 80 S.

- Seehase, H.:* Die Fischerei in Schleswig-Holstein. Ein Beitrag zur deutschen Volkskunde und zur schleswig-holsteinischen Heimatforschung. Kiel 1935. 87 S. ill.
- Seelig, W.:* Die innere Colonisation in Schleswig-Holstein vor 100 Jahren. Kiel 1895. 39 S.

KUNST.

- Beckett, F.:* Middelalderlige Andagtsbilleder i Slesvig og Holsten. Aabenraa 1902. 24 S. Særtryk.
- : Relieffet om den søndre Tværskibsportal paa Slesvigs Domkirke. u. St. u. A. 32 S. ill.
- Boeck, H.:* Danske Mindesmærker og Krigergrave i Sønderjylland fra Krigene 1813, 1848—50 og 1864. Kbhv. 1940. 368 S. ill. Kort.
- Christensen, L. P.:* Dansk Kunst paa Flensborg Bys Scene. Grv. 1935. S. 113—123.
- Dyrlund, F.:* Om Bygningsmaaden paa den sydslesvigske Landryg. Holbæk 1853. 20 S. Tvl.
- Gamle Hjem i Sønderjylland, Holsten og den gamle Hansestad Lübeck.* Kbhv. u. A. 174 S. Tvl.
- Handelmann, H. und C. A. Klander:* Kieler Münzkatalog. Verzeichniss der Münzsammlung des Schleswig-Holsteinischen Museums vaterländischer Altertümer. Kiel 1863—87. Bd. 1.
- Haupt, R.:* Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein mit Ausnahme des Kreises Herzogthum Lauenburg. Kiel u. Heide. 1887—1925. Bd. 1—6. ill. Tvl.
- Hertzsprung, I.:* Et Par sønderjydske Træskærearbejder fra det 13. Aarhundrede. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1901. S. 1—25.
- Hirschfeld, P.:* Schleswig-Holsteinische Schlösser und Herrensitze im 16. und 17. Jahrhundert. Kiel 1929. 131 S. ill.
- : Die schleswig-holsteinischen Herrenhäuser, Gutshöfe und Gärten des 18. Jahrhunderts, ihre Bauherren und Baumeister. Kiel 1935. 155 S. ill. Tvl.
- Hoffmann, Anna:* Die Landestrachten von Nordfriesland. Heide in Holstein 1940. 315 S. ill.
- Ketelsen, B., H. Wenzel und T. Petersen:* Mittelschleswigsche Bauernhäuser. u. St. 1938. 20 S. ill.
- Krogmann, W.:* Die Schleswiger Truthäne. Hamburg 1940. 36 S. (Billeder fra Domkirken.)
- Kunstgewerbemuseum der Stadt Flensburg.* Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Museumsgebäudes am 19. August 1928 .. hrsg. von der Direktion des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg. Flensburg 1928. 311 S. ill. Tvl.
- Lange, Chr.:* Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen. Berlin 1908—12. Bd. 1—2. ill. 87 Tavler.
- Lauridsen, P.:* Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland. Kbhv. 1895. 70 S. Særtryk.
- Lehmann, O.:* Das Bauernhaus in Schleswig-Holstein. Altona 1927. 160 S. ill. Kort. Tvl.
- Lorenzen, Vilh.:* Rantzauske Borge og Herresæder i det 16. Aarh. efter den Rantzauske Tavle. Bidrag til nordisk Arkitekturs Historie. Kbhv. 1912. 102 S. ill. Tvl.
- Mackeprang, M.:* Sønderjyllands middelalderlige Landsbykirker. Deres Forhold til samtidig dansk og tysk Arkitektur. Kbhv. 1914. 43 S. ill.
- Matthaei, A.:* Werke der Holzplastik in Schleswig-Holstein bis zum Jahre 1530. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Plastik. Leipzig 1901. Bd. 1—2. 46 Tvl.

- Matthaei, A.*: Zur Kenntniss der mittelälterlichen Schnitzaltäre Schleswig-Holsteins. Mit einem Verzeichnis der aus der Zeit vor 1530 im Thaulow-Museum in Kiel vorhandenen Werke der Holzplastik. Leipzig 1898. 206 S. Reg.
- Mejborg, R.*: Bøndergaarde i Eiderstedt. Museum 1890. S. 375—92.
- : Nordiske Bøndergaarde i det 16., 17. og 18. Aarhundrede. 1. Bd.: Slesvig. Kbhv. 1892. 220 S. ill. Tillæg 1893. 72 S. Oversat til Tysk af R. Haupt.
- : Om Bygningskikke i Slesvig. Kbhv. 1891. 32 S. ill.
- : Om Bøndergaarde i Slesvig. Nogle Bemærkninger fremkaldt ved P. Lauridsens Udtalelser. Historisk Tidsskrift. 1896. S. 343—52.
- : Sydslesvigske Bøndergaarde. Museum 1890. S. 1—10.
- Møller, E. H.*: Beretning om samtlige Monumenter i Slesvig, til Minde om de Faldne i Krigen 1848—49—50. Slesvig 1859. 52 S. ill.
- Petersen, Carsten*: Slesvigske Landsbykirker. Aabenraa 1941. 215 S.
- Possell, F.*: Der Silberschatz der Kirchen, Gilden und Zünfte in der Stadt Schleswig. Schleswig 1908. 47 S. 9. Tvl.
- Saeftel, F.*: Haubarg und Barghus, die friesischen Grosshäuser an der schleswig-holsteinischen Westküste. Heide 1930. 71 S. Tvl.
- Sauermann, E.*: Alt-Schleswig-Holstein und die freie und Hansestadt Lübeck. Heimische Bau- und Raumkunst aus fünf Jahrhunderten. Berlin 1912. 16 + 178 S. ill.
- : Bilder aus dem Flensburger Kunstgewerbe-Museum. Flensburg 1907. 3 S. 60 Tvl.
- : Handwerkliche Schnitzereien des 16. und 17. Jahrhunderts aus Schleswig-Holstein. Frankfurt a. M. 1910. 4 + 10 S. 49 Tvl.
- : Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. Lübeck 1904. 72 S. Reg. ill.
- Stange, A.*: Der Schleswiger Dom und seine Wandmalereien. Berlin 1940. 89 S. 41 Tvl.
- Svane, E. Bondo*: Arkitekten Winstrups vigtigste Arbejder i Sønderjylland mellem Krigene. S. A. 1946. S. 120—213.
- Regeringsbygningen, Latin- og Realskolen, den danske Borgerskole i Flensborg. Slotskapellet paa Gottorp.

SPROGFORHOLD OG SPROGSTRID.

- Aagaard, K.*: Det danske Sprogs Skiæbne og Grændser i Sønderjylland. Athene 1815. S. 435—49.
- Adler, J. G. C.*: Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864. Zeitschrift. 1891. S. 1—136. Kort.
- Andersen, Nicolai*: Det danske Sprog i Sønderjylland og dets Kamp med det tyske. Sønderjylland 1899—1900. S. 33—36, 41—46, 53—59, 65—73, 77—83, 90—97.
- Bang, J. P.*: Kristendom og Nationalitet med særligt Hensyn til Forholdet mellem Dansk og Tysk i Sønderjylland. Kbhv. 1900. 114 S.
- Beiträge zur Schleswig-Holsteinischen Frage* in sieben Abhandlungen über die politischen, nationalen und sprachlichen Verhältnisse der Herzogthümer Schleswig und Holstein von A. F. Krieger, C. F. Allen, C. Paulsen, E. C. Werlauff, C. J. A. Ostwald und T. Twiss. Leipzig 1849. Bd. 1—4.
- Benöhr, F.*: Die politische Dichtung aus und für Schleswig-Holstein in den Jahren von 1840—61. Schleswig 1911. 153 S.
- Biernatzki, H.*: Nationalitäten- und Sprachenkarte des Herzogthums Schleswig. Der Deutschen Nationalversammlung gewidmet. Hamburg 1849. 1. Blad.
- Bjerrum, A.*: Fjoldemaalets Lydsystem. Kbhv. 1944. 278 S.
- : Vort Sprogs gamle Sydgrænse. S. A. 1944. S. 1—20. Kort.

- Bock, K. N.*: Niederdeutsch auf dänischem Substrat. Studien zur Dialektgeographie Südostschleswigs. Kbhv. 1933. 351 S. ill. Kort.
- : Sprogforholdene i Mellemslesvig. Folkung 1938. S. 249—263 og S. M. 1938. S. 39—64.
- : Sprogforholdene Syd for Statsgrænsen. Kbhv. 1945. 48 S. Kort.
- Brederek, E.*: Geschichte der schleswig-holsteinischen Gesangbücher. Kiel 1919—22. Bd. 1—2.
- Clausen, H. N.*: Det danske Sprogs Enemærker i Slesvig betragtede fra Kirkens og Skolens Synspunkt. Kbhv. 1854. 39 S.
- Clausen, H. V.*: Folkesproget i Sønderjylland. S. A. 1892. S. 182—212 og 1893 S. 89—105. (Svar til Adler.)
- : Sprogkort over Sønderjylland 1889. Kbhv. 1889. 1. Blad. Ny Udgave 1890.
- Clement, K. J.*: Das wahre Verhältniss der süderjütschen Nationalität und Sprache zur deutschen und friesischen im Herzogthum Schleswig. Hamburg 1849. 6 + 121 S.
- Die deutsche Kirchen- und Schulsprache.* Ein theures Kleinod der Nordfriesen im Herzogthum Schleswig. Von einem Friesen. Weimar 1862. 60 S.
- Feilberg, H. F.*: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Kbhv. 1886—1914. Bd. 1—4.
- Friedrichsen, P.*: Sprachverhältnisse zu Satrup in Angeln am Schlusse des vorigen und im Anfange dieses Jahrhunderts. Zeitschrift 1872. S. 388—91.
- Geertz, F. H. L.*: Karte zur Übersicht der Grenzen der Volks- und Kirchensprachen im Herzogthume Schleswig. Eutin u. Kiel. 1838. 1 Blad.
- Grundtvig, J.*: Det danske Sprog i Slesvig fra 800 til 1800. Dansk Maanedsskrift 1858. S. 50—80, 207—40.
- Hagerup, E. H.*: Bemærkninger om Sprogforholdene i Angel, samt nogle Sprogprøver. Kbhv. 1855. 39 S.
- : Om det danske Sprog i Angel. Kbhv. 1854. 24 + 128 S. Ny Udg. ved K. J. Lyngby. 1867. 204 S.
- Hansen, Heinrich*: Deutsche Volks- und Sängere-Feste in Schleswig-Holstein (1840—45) besonders das am 1., 2. und 3. Juni 1845 gefeierte deutsche Volks- und Sängerefest in Eckernförde. Altona 1846. 143 S.
- Hansen, R.*: Zur Geschichte des Plattdeutschen in Schleswig-Holstein. Die Heimat 1892. S. 177—86.
- Hanssen, Georg*: Die Nationalitäts- und Sprachverhältnisse des Herzogthums Schleswig. Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1878. S. 141—198.
- Hjort, P.*: Actenstücke zur Geschichte des Hochdeutschen im Herzogthum Schleswig. Kbhv. 1856. 34 S. 4. Udg. 1864. 48 S.
- Høyer, J. B.*: En Fodtur gennem Sproggrænsen. Højskolebladet 1903. S. 1035—44. 1115—1120.
- : En Rejse gennem Overgangsegnene fra Dansk til Tysk. S. A. 1905. S. 1—42.
- : De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemslesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse. S. A. 1908. S. 96—152, 165—197.
- Jensen, Anker*: Folkemaal og Rigsmaal i Sønderjylland. Kbhv. 1900. 40 S. Særtryk.
- Johannsen, J. F.*: Historisch-biographische Nachrichten von ältern und neuern geistlichen Liederdichtern, deren Lieder in dem Schleswig-Holsteinischen sowohl alten als neuen Gesangbuche befindlich sind. Schleswig 1802. 40 + 414 S.
- Kjems, N.*: Dansk Læsning Syd for Skjelbækken siden 1920. Sprogforeningens Aarsberetning 1931—32. S. 21—32.
- : Dansk i Mellemslesvig. Folkung 1936. S. 460—466.
- Knudsen, Gunnar*: Lidt om sønderjydske Stednavne. Kbhv. 1920. 17 S. Særtryk.

- Koch, P. Chr.*: Udkast til et Sprog-Kort over Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. Flensburg 1839. 1. Bl.
- Kohl, J. G.*: Bemerkungen über die Verhältnisse der deutschen und dänischen Nationalität und Sprache im Herzogthume Schleswig. Stuttgart u. Tübingen 1847. 12 + 384 S.
- Kok, J.*: Det danske Folkesprog i Sønderjylland forklaret af Oldnordisk, Gammeldansk og de nordiske Sprog og Sprogarter. Kbhv. 1863—67. Bd. 1—2.
- Krey, J.*: Die dänische Sprache im Herzogthume Schleswig. Sonderburg 1900. 18 S.
- Kristensen, Marius*: Nogle sydslesvigske Landsbynavne. Uppsala 1914. 9 S. Særtryk.
- Kruse, E. C.*: Über das Verhältniss der Dänischen Sprache zur Deutschen in dem Herzogthum Schleswig. Kieler Blätter 1817. S. 343—406, 1818 S. 1—39.
- Kutscheit, J. V.*: Karte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg zur Übersicht der nationalen und sprachlichen Unterschiede ihrer Bewohner. Berlin 1849. 3. Udg. 1864.
- Lange, J. C.*: Skildringer af sex jyske og slesvigske Stæder med deres Omegne i statlig og sprogligt Hensyn, samt om det danske Sprogs uforsvarlige Mishandling i Sønderjylland og Bemærkninger over Sproget i denne Provins. Kbhv. 1833. 5 + 123 S.
- Langhans, P.*: Die Sprachgrenze in Schleswig. Petermanns Mittheilungen 1890. S. 247—49.
- Lauridsen, P.*: Vort Folks Sydgrænse. Flensburg 1898. 103 S. Særtryk.
- Lauritzen, C.*: Lovsproget i Sønderjylland. Tidsskrift for Retsvæsen 1863. S. 350—65.
- Lorenzen, C. C.*: Om det tidligere Folkesprog i Byen Slesvig. Annaler for nordisk Oldkyndighed 1858. S. 215—61.
- Lynghby, K. J.*: Bidrag til en sønderjysk sproglære. Sprogartens forhold til de øvrige danske. Dens forgreninger. Sproglære fra Braderup. Kbhv. 1858. 8 + 108 S.
- : Om Nordfrisisk i Bøking og Hvidding Herred. Kbhv. 1858. 57 S.
- Mensing, O.*: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch. Neumünster 1927—35. Bd. 1—5.
- Meyer, G. E.*: Schleswig-Holsteinische Volkslieder mit Bildern und Weisen. Altona 1927. 122 S.
- Moll, A.*: Das Schleswig-Holstein Lied als Mittelpunkt der Heimatlieder im Befreiungskampf des Landes von dänischer Bedrückung. Hamburg 1936. 88 S.
- Mørk-Hansen, M.*: Bidrag til Bedømmelsen af Sønderjyllands Sprogforhold. Haderslev 1857. 48 S. Oversat til Tysk.
- : Om Sprogforholdene i de blandede Egne af Sønderjylland. Tilskueren 1885. S. 226—45.
- : Oplysning og Bemærkninger om det danske Folkesprog i Sønderjylland især i Mellemslesvig. Kbhv. 1854. 52 S.
- Die nationalen Verhältnisse* in Schleswig. Kurzer Überblick über die Entwicklung der sprachlichen Verhältnisse in unserer Heimat, von einem Schleswiger. Flensburg 1927. 57 S. ill.
- Die Nationalitäts- und Sprachverhältnisse* des Herzogthums Schleswig bis zum Jahre 1864. Itzehoe 1908. 24 S.
- Ohrt, F.*: Fra den yderste Sproggrænse. Danske Studier 1919. S. 61—70.
- On the question of languages in the Duchy of Schleswig.* A Memorandum translated from the German. London 1861. 48 S.
- Paulsen, Chr.*: Bidrag til Sprogets Historie paa den jyske Halvøe, fornemmelig i dens søndre Del. I hans: Samlede Skrifter. 1. Bd. S. 113—37.
- : Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1837. 59 S. Ny Udg. Tønder 1941. 64 S.
- Petersen, Jakob*: Sprogkort. Aabenraa 1944. 33 S.

- Pontoppidan, E.*: Det danske Sprogs Skiæbne og forrige saa vel som nærværende Tilstand udi Sønderjylland eller Førstendømmet Slesvig. Det københavnske Selskabs Skrifter. 1745. S. 55—75. Ny Udg. med Kommentarer ved P. Jeppesen. Tønder 1943. 96 S.
- Raasløff, H. J. A.*: Die schleswigsche Sprachsache betrachtet vom Standpunkte der Gesetzgebung und Politik. Kbhv. 1858. 46 S. Ogsaa paa Dansk: Den slesvigske Sprogsag. Kbhv. 1860. 45 S.
- Regenburg, T. A. J.*: Zur Schleswigschen Sprachfrage. Kbhv. 1862. 16 S. Særtryk.
- Schmidt-Petersen, I.*: Wörterbuch und Sprachlehre der nordfriesischen Sprache nach der Mundart von Föhr und Amrum. Husum 1912. 171 S.
- Selk, P.*: Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze. Eine statistisch-geographische Untersuchung. Mit 5 Sprachenkarten von H. N. Andresen und Sprachproben aus dem Grenzgebiet von B. Ketelsen. Flensburg 1937. 171 S. Ergänzungsband. Flensburg 1940.
- Steenstrup, J.*: Nogle Studier over slesvigske Stednavne. Uppsala 1914. 11 S. Særtryk.
- : De sønderjyske Stednavnes Vidnesbyrd om Folkets Nationalitet og Historie. u. St. u. A. 12 S. ill.
- Stenz, Chr.*: Det danske Sprogs Stilling i Mellemslesvig i 1946. S. A. 1947. S. 153—191.
- Sørensen, J.*: Südschleswigsche Ortsnamen. Flensburg 1923. 27 S. Tvl.
- Thomsen, J.*: Geschichte des Schleswigschen Gesangvereins von 1839. Ein Beitrag zur Heimatgeschichte nach urkundlichen Quellen. Schleswig 1929. 55 S.
- Thorsen, P. K.*: Ældre bidrag til kundskab om danske almuemaal. I. Lackmanns optegnelser paa angelbomål fra første halvdel af det 18. århundrede. Dania 1890—92. S. 97—135.
- Tuxen, L. R.*: Det plattyske Folkesprog i Angel tilligemed Sprogprøver. Kbhv. 1857. 99 S.
- Ulrik, J.*: Vort Folks Sydgrænse (Om dansk Sprog i Ostenfeld). S. A. 1894. S. 247—48.
- Das Verfahren* der dänischen Regierung bezüglich der deutschen Sprache im Herzogthum Schleswig. Nach einer officiellen Denkschrift. Hamburg 1861. 38 S.
- Werlauff, E. C. og N. Outzen*: Priisskrifter angaaende det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig. Kbhv. 1819. 12 + 140 + 153 S.
- Witt, K.*: Up ewig ungedeelt. Nordmarklieder und Vortragsdichtungen. Flensburg u. A. 60 S.
- Ein Wort* über die jüngsten Vorfälle in der Flensburger Liedertafel zugleich als Beitrag zur Beurtheilung Nordalbingischer Tactik. Flensburg 1844. 23 S.

HISTORIE.

Arkæologi.

- Bericht der Königl.* Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Alterthümer. Kiel 1836—50. 1—15 Hefter. Tvl.
- Engelhardt, H. C. C.*: Om Sønder-Brarup Fundet. Slesvigske Provindsialefterretninger 1860. S. 169—87. Tvl.
- : Thorsbjerg Mosefund. Kbhv. 1863. 84 S. ill. 18 Tvl.
- Jacobsen, Lis*: Svenskervældets Fald. Studier til Danmarks Oldhistorie i filologisk og runologisk Lys. Kbhv. 1929. 160 S. ill. Kort. Tvl.
- Mestorf, J.*: Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein. Hamburg 1886. 104 S. ill. Kort. Tvl.
- : Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein. Zum Gedächtniss des fünfzigjährigen Bestehens des Museums vaterländischer Altertümer in Kiel, Hamburg 1885. 35 S. 62 Tvl.

- Müller, S.*: Sønderjyllands Bronzealder. Kbhv. 1914. 153 S. Særtryk.
 — : Sønderjyllands Stenalder. Kbhv. 1913. 153 S. Særtryk.
Møller, H.: Bemærkninger om Vedelspang-Stenenes Tid og de to Gnupaer. Kbhv. 1893. 71 S. Særtryk.
Neergaard, C.: Sønderjyllands Jernalder. Kbhv. 1916. 131 S. ill. Særtryk.
Outzen, N.: Untersuchungen über die denkwürdigsten Altherthümer Schleswigs und des Dannewerks. Altona 1826. 260 S.
Thorsen, P. G.: De danske Runemindesmærker. Første Afdeling: Runemindesmærker i Slesvig. Kbhv. 1864. 359 S. ill. Tvl.
Wadstein, E.: Norden og Vesteuropa i gammel Tid. Stockholm 1925. 192 S. Kort.
Wimmer, L. F. A.: Sønderjyllands historiske Runemindesmærker. Festskrift fra Københavns Universitet i Anledning af Kong Christian 9. og Dronning Louises Guldbryllup. Kbhv. 1892. 57 S. ill.
Worsaae, J. J. A.: Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder. En sammenlignende Undersøgelse. Kbhv. 1865. 104 S. ill.

Segl.

- Boie, K.*: Die mittelalterlichen Siegel Nordfrieslands. Neumünster 1931. 30 S. Tvl.
Hoffmann, G. E.: Die geistlichen Siegel Schleswig-Holsteins. Neumünster. 1933—
 Bd. 1—.
Heiberg, C. F.: Schleswig-Holsteins Wappen, Fahnen und Farben. Schleswig 1845. 24 S.

Aktstykker.

- Hasse, P. (Udg.)*: Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Hamburg u. Leipzig 1886—1932. Bd. 1—5. Bd. 4—5 udg. af V. Pauls.
Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Hrsg. von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Leipzig 1914—1942. Bd. 1—25.
Quellensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte. Kiel u. Leipzig 1862—1913. Bd. 1—7.
Sammlung der wichtigsten Actenstücke die gemeinsamen Angelegenheiten des Corps der Schleswig-Holsteinischen Prälaten und Ritterschaft und der übrigen Gutsbesitzer betreffend. Kiel 1816—47. Bd. 1—6.
Stemann, C. L. E. v. (Udg.): Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Aus dem handschriftlichen Nachlasse des Dr. C. L. E. v. Stemann. Husum 1879. 8 + 118 S.
Tode, A.: Urgeschichte von Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck. Glückstadt 1933. 58 S.
Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte. Kiel 1839—80. Bd. 1—4. Tvl.

Samlede Fremstillinger.

- Allen, C. F.*: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. Kbhv. 1857—58. Bd. 1—2 med 4 Sprogkort. Oversat til Tysk: Geschichte der dänischen Sprache — —
 — : Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. Kbhv. 1848. 152 S. Oversat til Tysk og Engelsk.
Brandt, O.: Slesvig-Holstens Historie i Grundrids. Kbhv. 1926. 184 S. Ogsaa paa Tysk.
 — : u. *K. Wölfke (Udg.)*: Schleswig-Holsteins Geschichte und Leben in Karten und Bildern. Ein Nordmark-Atlas. Altona 1928. 118 S. ill.
Bremer, J.: Geschichte Schleswig-Holsteins bis zum Jahre 1848. Kiel 1864. 14 + 429 S. Tvl.

- Christiani, W. E.*: Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Flensburg u. Leipzig 1775—1779. Bd. 1—4. Tvl. Register. Hrsg. von V. A. Heinze. Kiel 1797. 265 S.
- : Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein unter dem Oldenburgischen Hause und im nähern Verhältnisse gegen die Krone Dännemark. Kiel, Hamburg u. Dessau. 1781—84. Bd. 1—2.
- : Hertugdømmerne Slesvigs og Holstens Historie. Udg. og oversat af J. E. Heilmann. Odense 1776—96. Bd. 1—6. Bd. 5 er oversat af J. R. Fog, Bd. 6 af Knud Knudsen.
- Eskildsen, Claus*: Dansk Grænselære. Kbhv. 1936. 196 S. ill. 7. Udg. 1946.
- : Kortfattet Grænselære. Kbhv. 1945. 48 S. ill.
- Fink, Troels*: Rids af Sønderjyllands Historie. Kbhv. 1943. 219 S. ill.
- Forchhammer, A.*: Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein seit der Lutherischen Reformation. Kiel 1834. Bd. 1—2.
- Frölich, W.*: Geschichte Schleswig-Holsteins von der ältesten Zeit bis zum Wiener Frieden. Flensburg 1896. 204 S.
- Hansen, Reimar*: Kurze Schleswig-Holsteinische Landesgeschichte. Flensburg 1911. 144 S. Reg. 2. Aufl. 1924.
- Hartz, O.*: Vier Karten zur Geschichte Schleswig-Holsteins. (1622, 1721, 1815 u. 1914.) Altona 1928. 66 S. Kort. Tvl.
- Hedemann-Heespen, P. v.*: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit. Kiel 1926. 993 S.
- Hoff, H. E.*: Schleswig-Holsteinische Heimatgeschichte. Kiel u. Leipzig. 1910—25. Bd. 1—3.
- Jepsen, H.*: Sønderjylland tabt og vundet. Oversigt over Sønderjyllands Historie fra Hedenold til vore Dage. Nyborg 1920. 256 S.
- Jørgensen, A. D.*: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. Kbhv. 1882. 481 S. ill. Kort. 7 Udg. 1944.
- Kamphøvcner, M. (Red.)*: Sydslesvig gennem Tiderne. Aarhus 1948—49. Bd. 1—3.
- la Cour, V.*: Geschichte des schleswigschen Volkes. Flensburg 1923. Bd. 1.
- : Tusind Aars Grænsevagt. Billeder af Sønderjyllands Historie. Kbhv. 1917. 96 S. ill.
- Lackmann, A. H.*: Einleitung zur Schleswig-Holsteinischen Historie, und zwar zeitwährender Regierung des herrlich ausgebreiteten Oldenburgischen Stamms, aus beglaubten Geschichtschreibern, auch zum Theil ungedruckten Urkunden bis auf gegenwärtige Zeiten, und durch und durch mit Anmerkungen begleitet. Hamburg 1739—54. Bd. 1—7.
- Lauesen, Marcus*: Fortællinger af Grænselandets Historie. Odense 1938—40. Bd. 1—2 ill.
- Möller, C.*: Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Hannover 1888. Bd. 1—3. 3. Bind af Chr. Godt.
- Nissen, J.*: Hertugdømmet Slesvigs Historie i Udtog. Haderslev 1842. 136 S.
- Pauls, V. og O. Scheel (Udg.)*: Geschichte Schleswig-Holsteins. Neumünster 1939—. Bd. 1—. ill. Kort. Tvl. Facs.
- Rosendal, H.*: Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland. Kbhv. 1911—12. Bd. 1—2. Ny Udg. 1919—20.
- Ross, L.*: Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein bis auf den Regierungsantritt des Oldenburgischen Hauses. Kiel 1831. 8 + 328 S.
- Rossen, R. P.*: Sønderjyllands Historie i Omrids. Aarhus 1909. 268 S.
- Sach, A.*: Das Herzogthum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung. Halle 1896—1907. Bd. 1—3.

- Schriften zur politischen Geschichte und Rassenkunde Schleswig-Holsteins.* Leipzig 1939—. Bd. 1.—
- Sønderjyllands Historie* fremstillet for det danske Folk. Under Redaktion af Vilh. la Cour, K. Fabricius, H. Hjelholt og H. Lund. Kbhv. 1930—43. Bd. 1—5 + Registerbind, ill. Kort. Tvl.
- Waitz, G.:* Kurze schleswig-holsteinische Landesgeschichte. Kiel 1864. 196 S. Tvl.
— : Schleswig-Holsteins Geschichte in drei Büchern. Göttingen 1851—52. Bd. 1—3.
- Wienberg, L.:* Geschichte Schleswigs. Hamburg 1861—62. Bd. 1—2.
- Wimpfen, C. v.:* Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Süd-jütland von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Flensburg 1839. 13 + 354 S. Reg.
- Wippermann, E.:* Kurze Staatsgeschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein. Halle 1847. 18 + 348 S.
- Tiden før 1814.**
- Andresen, L. und W. Stephan:* Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544—1659. Kiel 1928. Bd. 1—2.
- Arup, E.:* Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne. Kbhv. 1902. 73 S. Særtryk.
- Authentisches Formula* des bei der schleswigschen Huldigung 1721 geleisteten Eides. (Falcks Archiv 1842. S. 153—54.)
- Bobé, L.:* Die Ritterschaft in Schleswig und Holstein von der ältesten Zeit bis zum Ausgange des römischen Reiches 1806. Kiel 1919. 105 S. Tvl.
- Brandt, O.:* Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts. Stuttgart 1925. 16 + 448 S. ill.
- Friis, A.:* Aktstykker og Breve vedrørende Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806. Kbhv. 1905. 84 S.
- : Andreas Peter Bernstorff und die Herzogthümer Schleswig und Holstein 1773—80. Kiel 1900. 85 S.
- Hegewisch, D. H.:* Schleswigs und Holsteins Geschichte unter dem Könige Christian 4. und den Herzogen Friedrich 2., Philipp, Johann Adolf und Friedrich 3. oder von 1588 bis 1648. Unter den Königen Friedrich 3. und Christian 5., und unter den Herzogen Friedrich 3. und Christian Albrecht oder vom Jahre 1645 bis 1694. Kiel 1801—02. Bd. 1—2.
- Hjelholt, H.:* Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen 1721. Et Bidrag til Belysning af Sønderjyllands statsretlige Forhold i Tiden 1658—ca. 1800. Kbhv. 1945. 130 S. ill.
- : Om enevældens gyldighed i hertugdømmet Sønderjylland. S. A. 1945. S. 1—19.
- Hvidtfeldt, J.:* Social og politisk uro i Sønderjylland paa revolutionstiden. S. A. 1945. S. 128—169.
- Kobbe, P. v.:* Schleswig-Holsteinische Geschichte vom Tode des Herzogs Christian Albrecht bis zum Tode Königs Christian VII (1694—1808). Altona 1834. 26 + 323 S.
- Koopmann, P.:* Deutsch und Dänisch um die Wende des 18. Jahrhunderts. Das volkliche Werden in den weltanschaulichen Spannungen des deutsch-dänischen Gesamtstaates. 1770—1814. Neumünster 1939. 183 S.
- Lorentzen, T.:* Schleswig-Holstein im Mittelalter. Hamburg 1925. 207 S.
- Mule, N. C.:* Historisk Fremstilling af Slesvigs og Holsteens Forhold til Danmark fra dette Monarkis Oprettelse i Slutningen af det 9. Aarhundrede indtil vore Dage. Odense 1847. 192 S. Tvl.
- Pauls, V.:* Die Vorgänge von 1460 und ihre Bedeutung für die schleswig-holsteinische Geschichte. Kiel u. A. 24 S.

- Paulsen, P.*: Der Wikingfund von Leckhus und seine Bedeutung für die nordwest-europäische Frühgeschichtsforschung. Kiel 1937. 55 S. ill.
- Seelmann, W.*: Zur Geschichte der deutschen Volksstämme. Norddeutschland und Dänemark im Altertum und Mittelalter. Leipzig 1887. 94 S.
- Steenstrup, J. C. H. R.*: Danmarks Sydgrænse og Herredømmet over Holsten ved den historiske Tids Begyndelse (800—1100). Kbhv. 1900. 121 S. Kort.

Tiden 1814—48.

- Allen, C. F.*: Belysning af Dr. Clements Skrift: Das wahre Verhältniss der süderjütschen Nationalität und Sprache. Hamburg 1849. 43 S.
- Baurmeister, C.*: Die Dänen in Flensburg oder: Das Wesen und Treiben der dänischen Propaganda. Paris 1846. 28 S.
- Boyens, J.*: Politische Petitionen und Petitionsbewegungen im schleswig-holsteinischen Verfassungskampf. F. C. Dahlmann bis Uwe Jens Lornsen. 1815—1830. Neumünster 1944. 165 S.
- Brandt, O.*: Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung. Kiel 1927. 61 S.
- Brock, J.*: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie. Kbhv. 1927. 246 S. Oversat fra Tysk af R. Meyer.
- Clasen, J. F.*: Eine kurze Übersicht der Geschichte von Schleswig-Holstein und deren Verhältniss zum Königreiche Dänemark. Tönning 1943. 54 S.
- Clausen, H. N.*: Den danske Nationalitets Stilling i Slesvig. Dansk Ugeskrift 1842. S. 129—44. Paa Tysk i: Stimmene aus Dänemark.
- : Hvad er af den slesvigske Stænderforsamling udrettet for det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig? Dansk Folkeblad 1838. S. 209—215.
- Gervinus, G. G.*: Heidelberger Adresse an die Schleswig-Holsteiner. Heidelberg 1846. 14 S.
- Helweg, F.*: Slesvigs Kamp for Fædrenes Sprog og Folkelighed. Kbhv. 1845. 28 S.
- Hoff, H. E.*: Von Lornsen bis Beseler. Schleswig 1924. 39 S.
- Jansen, K.*: Die ersten Regungen eines staatsbürgerlichen und nationalen Bewusstseins in Schleswig-Holstein. Kiel 1870. 79 S.
- Lauridsen, P.*: Da Sønderjylland vaagnede. Skildringer og Breve. Kbhv. 1909—22. Bd. 1—8. ill. Reg.
- Lehmann, O.*: Danmark til Ejderen. Tale ved Festen 28. Maj 1842. Lehmanns efterladte Skrifter. 1874. Bd. 4. S. 261—67.
- : Det Danske i Slesvig. Tale paa Trykkefrihedsselskabets Generalforsamling 4. Nov. 1838. Lehmanns efterladte Skrifter 1873, Bd. 3. S. 68—86.
- Lübker, F.*: Schleswigsche Zustände. Mittheilung an die Deutschen Fürsten und das Deutsche Volk. Itzehoe 1849. 64 S.
- Om de nationale Bevægelser i Hertugdømmet Slesvig.* Efter Meddelelser af en Indfødt i Sydslesvig. Dansk Ugeskrift 1843. Bd. 2. S. 389—405.
- Rasmussen, J. (J. R. Hübertz)*: Slesvigholsteinismen og det Danske i Slesvig. Kbhv. 1845. 16 S.
- Schouw, J. F.*: Stimmene aus Dänemark über die schleswigschen Verhältnisse. Eine Sammlung von Aufsätzen aus dem dänischen Wochenblatte. Kbhv. 1843. 141 S. Oversat af Chr. Paulsen.
- Thurau, H.*: Die Anfänge eines deutschen nationalpolitischen Bewusstseins in Schleswig-Holstein. Flensburg 1939. 88 S.
- Vollständige und ausführliche Geschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung und des deutsch-dänischen Krieges.* Altona 1852—55. Bd. 1—2.

Tiden 1848—64.

- Baumgarten, M.*: Notgedrungenes Wort in einer schleswigschen Sache. Eine theologische Appellation an das deutsche Volk. Braunschweig 1856. 29 + 66 S.
- : Schreiben an den Earl von Shaftesbury über die Bedrängniss der Christen in dem Herzogthum Schleswig durch die Dänen. Braunschweig 1857. 21 S.
- Behn, A.*: Die Volksstimmung in Schleswig-Holstein im letzten Jahre vor Ausbruch des Krieges von 1864. Hannover 1920. 79 S.
- Blaunfeldt, M. F.*: Das schleswigsche Sprachrescript vertheidigt wider die Angriffe des Herrn Conferenzzrath Raaslöff. Kbhv. 1863. 55 S.
- Bracklow, T.*: Geschichte Schleswig-Holsteins von 1848—1852. Altona 1852. 358 S.
- Busch, M.*: Schleswig-Holsteinische Briefe. Leipzig 1856. Bd. 1—2.
- : Der Schmerzensschrei von der Eider. Leipzig 1860. 87 S.
- Büscher, A.*: Schweden-Norwegen und die schleswig-holsteinische Frage in den Jahren 1848—63. Greifswald 1927. 170 S.
- Characteristik af de Mænd, der i Byen Flensborg have viist sig som Revolutionens Haandlangere, foranlediget ved Rygtet om en Proklamation, hvori Hs. Maje-stæt lover almindelig Amnesti og blot undtager 22 af de værste Forræddere, ved en stille lagttager.* Flensborg 1850. 64 S. Oversat til Tysk.
- Die Dänische Regierung und die feindliche Presse.* Kbhv. 1851. 28 S.
- Elben, Otto*: Keine Zerreißung Schlesiens. Stuttgart 1864. 24 S.
- Erklärung von 2016 Bewohner Angelns.* Flensborg 1851. 32 S.
- Friedlieb, E.*: Entgegnung auf die Bemerkungen des Herrn Pastor Mörk-Hansen. Kiel 1860. 31. S.
- : Systematische Darstellung des in Gemässheit der Verfassung für das Herzogthum Schleswig vom 15. Februar 1854 in Betreff des officiellen Gebrauchs der deutschen und dänischen Sprache geltenden Normativs. Kiel 1857. 144 S.
- Gosch, C. A.*: The nationality of Schleswig. London 1861. 48 S.
- Hjelholt, H.*: Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—64). Kbhv. 1923. 239 S.
- : Martensen og Sprogreskripterne. Historisk Tidsskrift. 1929. S. 364—413.
- : Den slesvigske Stændersamling i 1860. Et Bidrag til Belysning af slesvigske Politik under det danske Styre mellem Krigene. Kbhv. 1924. 136 S.
- Hjort, P.*: Biskop Martensen og de danske Sprogreskripter i Slesvig. Kbhv. 1883. 52 S.
- : Et Brev fra Sydangel til Eftertanke for Mange, til Advarsel for Somme, med Anmærkninger. Kbhv. 1863. 16 S.
- : Fredningen om det danske Modersmaal i Mellem-Slesvig. Kbhv. 1860. 64 S.
- : Det nyeste Angreb på Sprogreskripterne i Slesvig tilbagevist. Kbhv. 1861. 32 S.
- : En politisk Mening, som nok kunde fortjene at overvejes lidt. Fremstillet efter tvende Breve fra Ejderen. Kbhv. 1863. 22 S.
- : Rüge einer Lüge in der Schrift des Professors Baumgarten. Notgedrungenes Wort — —. Kbhv. 1856. 13 S.
- : Sprachliches Dänenthum innerhalb der sogenannten gemischten Gemeinden in Schleswig. Kbhv. 1863. 29 S. 3. Oplag. 1865.
- : Udtog af Breve (1840—48) til en Ven i Sjælland om Det slesvigholstenske Røre. Kbhv. 1847—48. Bd. 1—3.
- Jansen, K.*: Die Haltung der schleswig-holsteinischen Geistlichkeit in der schleswig-holsteinischen Erhebung. Kiel 1891. 28 S.
- Jessen, C. P.*: Gegensätze und Kämpfe der deutschen und dänischen Sprache im Herzogthum Schleswig. Historisch dargestellt von einem Nordschleswiger. Leipzig 1857. 4 + 93 S.
- Jørgensen, A. D.*: Den danske Regerings Politik over for Slesvig i Kong Frederik 7. Tid. Samlede Afhandlinger. 4. Bd. 1899. S. 80—103.

- Jørgensen, A. H. Feilberg*: Grænselandet i det sidste Aarhundrede, ca. 1830—1940. Træk af et folkeligt Nationalitetsrøres Historie. Kbhv. 1947. 254 S. ill.
- Kofoed-Hansen, H. P.*: Et Blik efter Dannevirke. Politisk Polemik. Kbhv. 1865. 56 S.
- la Cour, Vilh.*: Stemninger og Standpunkter under Krigen 1864. Kbhv. 1917. 152 S.
- Lauridsen, P.*: Mellem Slagene 1849—50. Et sønderjyds Mindeskrift. Kbhv. 1900. 200 S.
- Linvald, A.*: Novemberministeriet og dets Stilling til det slesvigske Spørgsmaal. Danske Magazin 1928. S. 216—379. Særtryk.
- : Stemninger og Tilstande i Sønderjylland ved Krigens Udbrud 1864. Kbhv. 1919. 74 S. Særtryk.
- Majer, G.*: Die dänisch-deutsche Verwicklung nach ihren Entstehungsgründen und ihrem Verlaufe dargestellt nebst einer genealogischen Beleuchtung der dänischen Erbfolgefrage, Stuttgart 1864. 6 + 230 S. Tvl.
- Manicus, C.*: Den dansk-tydske Strid. Bidrag til en Characteristik af de mod Danmark rettede tydske Partibevægelser. Kbhv. 1864. 227 S.
- : Kort Udsigt over de separatistiske, saakaldte slesvig-holstenske Partibevægelser i den danske Stat. Kbhv. 1847. 101 S. Oversat til Tysk.
- Martensen, H. L.*: Sendebrev til Hr. Overconsistorialraad Nielsen i Slesvig. Kbhv. 1850. 29 S.
- Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østrigske Invasion.* Kbhv. 1864. 205 S. Revideret Udg. 1865.
- Mørk-Hansen, M.*: Slesvigske Tilstande og Stemninger under den tydske Besættelse 1864. Kbhv. 1865. 188 S.
- : Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet. Kbhv. 1868. 228 S. 2. Udg. 1883.
- Neergaard, N.*: Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866. Kbhv. 1892—1916. Bd. 1—3. ill.
- Rasch, G.*: Vom verlassenen Bruderstamm. Das dänische Regiment in Schleswig-Holstein. Berlin 1862—63. Bd. 1—3.
- Regenburg, T. A. J.*: Schleswigsche Beleuchtung einer preussischen angeblich officiellen Denkschrift, schleswigsche Verhältnisse betreffend. Kbhv. 1862. 6 + 171 S. Kort.
- Rémusat, C. de*: Vestmagternes Holdning i den danske Sag. Kbhv. 1864. 23 S.
- Ripperda, F. v.*: Herr Gustav Rasch und sein Bruderstamm. Berlin 1862. 70 S.
- Rothe, L. A.*: Fredsgrundlaget og Slesvig. Kbhv. 1850. 25 S.
- : Die Schleswigsche Adresse veröffentlicht zur Beherzigung für Alle, die ein Mitgefühl für die Bedrängniss der deutschen Schleswiger haben. Meinungen 1860. 25 S.
- Schwarzbücher über die Dänische Missregierung im Herzogthum Schleswig.* Kiel 1864. Bd. 1—5.
- Thorson, A. B.*: Dansk og tysk Styrelse i Slesvig for det Sprogliges Vedkommende. Dansk Tidsskrift 1899. S. 161—72.
- Thorsøe, A.*: Den danske Styrelse i Slesvig fra 1850—64. Et historisk Grundrids. Helsingør 1900. 60 S.
- Thygesen, Th.*: Das Sendschreiben des Dr. H. Martensen an den Oberconsistorialrath Nielsen in Schleswig widerlegt. Altona 1850. 16 S.
- Tilstanden i Slesvig.* Kbhv. 1864. 35 S.
- Die Todsünden gegen das Herzogthum Schleswig oder das gemisshandelte und verhudelte Land.* Ein Mahn- und Warnungsruf an Holsteins Stände und Volk. Hamburg u. Leipzig 1862. 10 S.
- Über die angebliche Vertreibung dänischgesinnter Einwohner der Herzogthümer Schleswig-Holstein.* Schleswig 1849. 75 S.

- Die Wahlen zur Schleswigschen Ständeversammlung im Jahre 1860. Beleuchtet und zusammengestellt von einem Schleswiger.* Hamburg 1861. 80 S.
- Valentiner, C. A.:* Letztes Wort an die Flensburger. Hamburg 1852. 32 S.
- Valentiner, F. W.:* Herr Professor Hjort vor dem Richterstuhl der Wahrheit und Redlichkeit gestellt. Kiel 1859. 71 S.
- Vedel, P.:* Det slesvigske Spørgsmaal i det preussiske Deputeret-Kammer. Kbhv. 1860. 47 S.

Tiden 1864—1918.

- Afskedigelser og Ansættelser af Embeds- og Bestillingsmænd i Hertugdømmet Slesvig fra Begyndelsen af Februar til Udgangen af October 1864.* Kbhv. u. A. 45 S.
- Afstemningen i Slesvig ved Valget til den nordtyske Rigsdag den 12. Februar 1867.* Kbhv. 1867. 20 S. Oversat til Fransk.
- Afstemningen i Slesvigs nordlige Distrikter. Et Par Ord til Drøftelse for mine Landsmænd af »En Slesviger«.* Kiel 1867. 28 S.
- Ahlmann, N.:* Et Forsvar imod En Slesviger: Afstemningen — — Haderslev 1867. 14 S.
- Appel, C.:* »Det er slet ikke Lige for Lige«. En kort Redegørelse for Forholdet mellem dansk og præjsisk Politik paa det nationale Omraade i Sønderjylland. S. A. 1893. S. 51—88.
- Bauer, E.:* Artikel 5. Der deutsche Gedanke und die Dänische Monarchie. Eine Studie über das Vertragsrecht und die politische Sitte der heutigen Zeit. Nebst einem Nachwort von C. S. A. Bille. Altona 1873. 188 S. Kort.
- Berthelsen, C.:* Sønderjylland. En folkelig Fremstilling. Rønne 1899. 77 S.
- Brix, T.:* Der nationale Grössenwahn und der Kampf mit den Dänen. Eine Kritik von Chauvinismus und Weltpolitik. Berlin 1899. 31 S.
- Christiansen, E.:* Vort Værn mod Syd. Vor Fremtid. 1907—08. S. 26—39.
- Gasselin, L.:* La question du Schleswig-Holstein. Contribution à la théorie de l'annexion. Paris 1909. 8 + 212 S.
- Hansen, H. P.:* Halvhundrede Aar. Danskhedens Kamp i Grænselandet fra Adskillelsen til Nordslesvigs Genforening. Kbhv. 1930. 100 S. ill. Kort.
- Hanssen, H. P.:* Fra Kampaarene. Afhandlinger og Foredrag. Kbhv. 1927—29. Bd. 1—2.
- : Fra Krigstiden. Dagbogsoptegnelser. Kbhv. 1924. Bd. 1—2. Por.
- : Fra Sønderjylland. Odense og Helsingør, 1892—95. 1—2 Hefter.
- : Køllerpolitiken. Aabenraa 1907. 214 S. Særtryk.
- : Sønderjyderne under Fremmedherredømmet. 1864—88. Kbhv. 1888. 48 S.
- : Vor nationale Stilling i Mellemslesvig. Højskolebladet 1887. S. 2177—85, 2225—30, 2273—79, 2321—25. Optrykt i »Fra Kampaarene«. Jfr. En Sønderjyde: Vor Stilling, set med andre Øjne. Højskolebladet 1888 S. 97—101. Hanssens Svar. Højskolebladet 1888 S. 225—32.
- Hjelholt, H.:* Treitschke og Slesvig-Holsten. Tysk Liberalisme og Bismarcks Politik i det slesvig-holstenske Spørgsmaal. Kbhv. 1928. 238 S. Por. Ogsaa paa Tysk.
- Ingversen, J.:* Der Artikel 5 des Prager Friedens, seine Vorgeschichte, Entstehung und Geschichte bis zu seiner Aufhebung. Flensburg 1919. 54 S.
- Jansen, Karl:* Schleswig-Holsteins Befreiung. Ergänzt von K. Samwer. Wiesbaden 1897. 779 S. Por.
- Jessen, F. v.:* (Udg.): Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Dokumenter, Aktstykker, Kort og statistiske Oplysninger vedrørende Sønderjylland. Kbhv. 1901. 694 S. ill. Omarbejdet til Fransk: Manuel historique de la question du Slesvig. Coph. 1906. 5 + 473 S. Kort.
- : Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie. Kbhv. 1938. Bd. 1—3. ill.

- Jessen, F. v.:* L'intervention de la France dans la question du Slesvig du nord en 1866. Paris 1919.
- Jørgensen, A. D.:* Det slesvigholstenske Spørgsmaal. Historiske Afhandlinger 1899. Bd. 4 S. 179—88. Ogsaa paa Fransk og Russisk.
- la Cour, Vilh.:* Sønderjylland under Verdenskrigen August 1914—1916. Kbhv. 1916. 159 S.
- Lauridsen, P.:* Efter 20 Aars Fremmedherredømme (1864—84). En geografisk-sproglig Undersøgelse. Kbhv. 1884. 20 S. Særtryk.
- Mackeprang, M.:* Deutsche Kaiser in Schleswig. Berlin 1890. 48 S.
- : Nordslesvig 1864—1909. Kbhv. 1910. 319 S. ill. Ogsaa paa Tysk.
- Moeller, C.:* Die dänische Frage. Berlin 1902. 45 S.
- Møller, Arne:* Sønderjylland efter 1864. Kbhv. 1919. 139 S. ill.
- Mørk-Hansen, M.:* Den danske Sag i Sønderjylland forhandlet i Berlin 1885. Kbhv. 1885. 45 S.
- Den preussiske Deputerede N. Ahlmann og Afstemningen i Slesvigs nordlige Distrikter.* Hadersleben 1868. 14 S.
- Rautenberg, H.:* Untersuchungen zur Geschichte der schleswig-holsteinischen Parteien im Winter 1864—65. Zeitschrift 1933. S. 378—450.
- Rechtsgutachten* bezüglich der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg erstattet auf Grund des Allerhöchsten Erlasses vom 14. Dezember 1864 vom Kron-Syndikat. Berlin 1866. 232 S.
- Resultatet af Slesvigernes Valg* til den nordtyske Rigsdag. (Fra Mellemslesvig). Kbhv. 1867. 22 S. Særtryk.
- Schøler, V. (Udg.):* Skitser og Breve om det slesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1871. 49 S. Sønderjylland. Flensborg 1911—14. Hefte 1—4. Særtryk af »Flensborg Avis«.
- Vore Valg* til den nordtyske Rigsdag den 31. August 1867. Kbhv. 1867. 20 S.
- Tiden 1918—40.**
- Aber Herr Eskildsen.* Kiel 1937. 22 S. ill. Tvl.
- Afstemningen i Sønderjylland* 10. Februar og 14. Marts 1920. Kbhv. 1920. 30 S. Kort.
- Alnor, K.:* Die Ergebnisse der Volksabstimmungen vom 10. Februar und 14. März 1920 in der 1. und 2. schleswigschen Zone. Flensburg u. A. 18 S.
- : Handbuch zur schleswigschen Frage. Neumünster u. A. Bd. 2—4. Bd. 4 er Kort.
- : Schleswig-Holsteins Erbe. Das Land unserer Väter im geschichtlichen Rückblick. Neumünster u. A. 84 S. ill.
- : Schleswig-Holsteins Erbe und Sendung. u. St. 1935. 64 S. ill. Kort.
- Andersen, Holger:* Aabenraaresolutionen. Ugens Tilskuer 1918. S. 49—52.
- : Folkeafstemningerne. Grv. 1919—20. S. 294—307, 347—360.
- : Fra den mellemslesvigske Højderyg. Grv. 1919. S. 165—77. Kort.
- Andersen, Johannes:* Den frie Selvbestemmelsesret! Valghandlingen i 2den Zone. Kbhv. 1920. 23 S.
- : Kritisk Vurdering af Afstemningen i Sydslesvig 1920. Graasten 1947. 14 S. Særtryk.
- Appel, J.:* Slesvigs Deling. Højskolebladet 1919. S. 2—10.
- Bestemmelse vedrørende Slesvig* i Fredstraktaten af 28. Juni 1919 i Versailles. Kbhv. 1920. 6 S.
- Bogensee, J.:* Det danske Mindretal i Sydslesvig. Et folkeligt dansk Arbejde paa Mindretalsrettens Grund. Kbhv. 1942. 90 S.
- og *J. Skala (Udg.):* Die nationalen Minderheiten im Deutschen Reiche und ihre rechtliche Situation. Berlin 1929. 1. Hefte. Oversat til Dansk. 1929. 40 S.
- Christensen, L. P.:* Folkeafstemningerne. Afstemningsreglerne. Grv. 1919. S. 398—402.
- : Grænsebogen. Flensborg 1923. 365 S. Tvl.

- Christensen, L. P.*: Slesvig delt. Det dansk-tyske Livtag efter Verdenskrigen. Flensborg 1922. 432 S. ill.
- Christiansen, E.*: Flensborgs Ret. Grv. 1919. S. 246—253.
- : Det første Arbejdsaar efter Genforeningen. Grv. 1922. S. 4—13.
- : Opgaven mod Syd og Nord. Grv. 1924. S. 105—114.
- : Tage des Werdens. Gedanken zur Grenzfrage. Flensborg 1919. 13 S.
- : Utryghed udefra — Tryghed indefra. Grv. 1934. S. 194—210.
- Clausen, H. V.*: Før Afgørelsen. Kbhv. 1918. 46 S.
- Coussange, J. de*: Det slesvigske Spørgsmaal og Selvbestemmelsesretten. En historisk Fremstilling. Kbhv. 1929. 211 S.
- Damgaard, P.*: Fra anden og tredie Zone. Grv. 1919. S. 489—495.
- Danske Røster Nord og Syd for Aaen*. Kbhv. 1919. Hefte 1—4.
- Der deutsche Weg zur Verständigung mit dem Norden*. Flensburg 1919. 49 S.
- Dänentum in Eiderstedt?* Kiel 1936. 36 S.
- Eskildsen, Claus*: Schleswigs Boden und Volkstum. Tondern 1938. 63 S.
- Fontenay, F. le Sage de*: Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914—20. Aktmæssig Fremstilling med Kort over Afstemningslinierne. Kbhv. 1922. 101 S.
- Fra vor Sydgrænse*. Saadan behandles nordiske Mennesker i det tredie Rige. Folkung 1938. S. 215—221.
- Gerber, H.*: Minderheitenrecht im Deutschen Reich. Ein Kommentar zu Artikel 113 der Reichsverfassung. Berlin 1929. 83 S.
- Glahn, L.*: Sydslesvig 1918—20. En Undersøgelse. Kbhv. 1933. 64 S.
- Grau, A.*: De Danske i Sydslesvig, Tyskerne i Nordslesvig. Kbhv. 1934. 47 S. 2. Udg. 1935.
- : Fra Sydslesvig. Grv. 1922. S. 63—74.
- : Det mellemslesvigske Spørgsmaal. Et Retfærdighedskrav. Kbhv. 1918. 24 S. Kort.
- Hansen, Jesper P.*: Slesvig under Prøjsler-Vælde. En Redegørelse over Befolkningsforhold i Slesvig særlig i Tidsrummet 1864—1910. Kbhv. 1919. 23 S. Oversat til Tysk, Engelsk og Fransk.
- Hanssen, H. P.*: Grænsekamp som Kulturkamp. Sprogforeningens Aarsberetning 1930—31. S. 1—10.
- : Grænsespørgsmaalet. Bidrag til dets Historie. En Redegørelse. Kbhv. 1920. 94 S.
- : Tysk Grænsearbejde. Sprogforeningens Aarsberetning 1928—29. S. 1—24.
- Harsløf, V. J.*: Vort Grænsespørgsmaal. Kbhv. 1919. 48 S.
- Hoff, H. E.*: Im Kampf um die deutsche Nordmark. Kiel 1919. 48 S.
- : Die nationalen und staatsrechtlichen Verhältnisse des Herzogthums Schleswig. Auf Grund der geschichtlichen Tatsachen dargestellt — —. Tondern 1919. 32 S. Ogsaa paa Dansk og Svensk.
- : Schleswig-Holstein up ewig ungedeelt. Kiel 1919. 12 S.
- Holstein, B.*: Det officielle Danmark i Krigens Skær. Kbhv. 1919. 144 S.
- Ingwensen, P.*: Der erste Kampf um Flensburg. (1431). Berlin 1937. 46 S.
- Jessen, F. v.*: Frankrig og § 5. Kbhv. 1919. 144 S.
- : Vor Grænse netop nu. Kbhv. 1933. 23 S.
- Jessen, Tage*: Dansk Politik Syd for Grænsen. Højskolebladet 1930. S. 1201—1206, 1235—1242, 1373—1378, 1475—1480.
- : Rigsdagsvalget Syd for Grænsen. (1932). Højskolebladet 1932. S. 490—492.
- Johannsen, H. M.*: Grenzland Schleswig. Crimmitschau 1926. 166 S. ill. Kort.
- Johannsen, H. P.*: Das Schleswig-Problem — ein Hindernis? Streiflichter aus der Wechselwirkung des deutsch-dänischen Geisteslebens. Flensburg 1938. 52 S.

- John, J.:* Der neue Kampf um Schleswig. Flensburg 1919. 15 S.
- Jørgensen, A. H. Feilberg:* Den politiske Debat omkring Grænsedragningen. 1918—20. Folkung Bladet 1945. S. 77—81.
- Kretzschmer, K.:* Grænseforeningen 1920—30. Kbhv. 1930. 28 S.
- : Sønderjydske Noter. Kbhv. 1934. 39 S. Ny Udg. 1936. 80 S.
- Kristensen, Marius:* Nordslesvig og Mellemslesvig. Højskolebladet 1919. S. 65—70.
- Kronika, J.:* Volksrecht und Herrenrecht in Südschleswig. Flensburg 1926. 16 S. Kort.
- Kähler, J.:* Der Deutsche Ausschuss und Dr. Köster. Im Auftrag des ehemaligen Deutschen Ausschusses. Apenrade u. A. 24 S.
- Köster, A.:* Der Kampf um Schleswig. Berlin 1921. 231 S.
- la Cour, Vilh.:* Afstemningen i 2. Zone. u. St. 1920. 12 S. ill.
- : I Kamplinien. Flensburg 1923. 173 S.
- : Resolutionen. Den nordslesvigske Vælgerforenings, vedtaget i Aabenraa 16. November 1918. Grv. 1918. S. 97—103.
- Larsen, Morten:* Er det Uret at arbejde for at faa Flensburg og Mellemslesvig gjort internationalt. Kbhv. 1920. 14 S.
- Lauritsen, P.:* En national Sydgrænse eller en ny slesvigsk Krig. Odense. 1920. 32 S.
- Lindemann, C. T.:* Sønderjylland tilbage til Danmark. Frederiksborg 1919. 37 S.
- Marstrand, V.:* Die dritte Zone. Von technischen, nationalen und wirtschaftlichen Gesichtspunkten beleuchtet. Flensburg 1919. 17 S.
- : Die Grenzfrage. Technische und wirtschaftliche Gesichtspunkte in geschichtlicher Beleuchtung. Flensburg 1920. 32 S. Kort.
- : Grænsespørgsmaalet. Til Regering og Rigsdag. Kbhv. 1919. Hefte 1—3. Kort.
- Meyersahm:* Der Kampf um die Nordmark. u. St. 1926. 12 S.
- Michaelis, P.:* Um die Nordmark. Die drohende Zerreißung Schleswig-Holsteins. Berlin 1919. 16 S.
- Die Minderheiten* nördlich und südlich der neuen Grenze in Schleswig. u. St. u. A. 14 S.
- Mungard, N.:* Der Friese Jan. Vor, während und nach der Abstimmung in der zweiten Zone. Flensburg 1920. 78 S.
- Oldsen, J. u. W. L. Andresen:* Die friesische Minderheit. Unser Recht auf ein friesisches Volkstum. Flensburg 1926. 11 S.
- : Die Unterdrückung der friesischen Minderheit. Eine Antwort auf die Denkschrift der »Deutschfriesen«. Flensburg 1926. 8 S.
- Petersen, Cornelius:* Die friesische Bewegung. Tondern 1920. 16 S.
- : Die schleswigsche Frage vom Standpunkt eines Bauern. Flensburg 1919. 30 S. Oversat til Dansk. Kbhv. 1919. 47 S.
- : Die Versammlung in Schafflund am 8. Dezember 1919. Tondern 1919. 16 S.
- Petersen, F.:* Valgene i Sydslesvig. Grv. 1931. S. 385—397 og 1932 S. 435—44 og 463—471.
- : Valget i Sydslesvig. Grv. 1930. S. 19—23 og 53—58.
- Petersen, Jakob:* Syd for Grænsen. Sprogforeningens Aarsberetning 1936—37. 56 S. Tvl.
- Rasmussen, K.:* Sønderjylland 1920—35. Kbhv. 1935. 128 S. Kort.
- Redegørelse for Afstemningen* i det slesvigske Afstemningsomraades 2. Zone den 14. Marts 1920. u. St. 1920. 24 S.
- Rovsing, N. T.:* Ministeriet Zahles sønderjydske Politik. Kbhv. 1920. 15 S.
- Scavenius, H.:* Af de sidste Aars sønderjydske Politik. Kbhv. 1923. 303 S.
- Scheel, O.:* Die Schleswig-Holsteinische Erhebung und wir. Flensburg 1923. 16 S.
- Die Schleswig-Holsteinische Landesversammlung* am 3. Juli 1919 zu Rendsburg in der Stadthalle. Rendsburg 1919. 32 S.

- Schleswig urdänisches Land?* Kiel 1937. 80 S.
- Schröder, E.*: Deutsche Arbeit im Grenzlande Schleswig. Aabenraa 1933. 58 S.
- : Das Ringen um Schleswig. Grenzkampfmethode vor und nach dem Kriege. Flensburg u. A. 42 S.
- : Schleswig — ein Grenzland. Flensburg 1938. 320 S.
- Schröder, P. K.*: Das Land ist unser, unser soll es bleiben. Kiel 1919. 85 S.
- Simonsen, P.*: Rigsdagsvalget den 7. December 1924. Grv. 1925. S. 244—252.
- : Valgene den 4. Maj 1924. Grv. 1924. S. 402—411.
- : Valgene til den tyske Rigsdag den 20. Februar 1921. Grv. 1921 S. 347—351.
- Skade, J. C. M. R.*: Grænseproblemet og Kanalproblemet. Kbhv. 1919. 14 S.
- Smedal, G.*: Nordisk Samarbejde og Danmarks Sydgrænse. Oslo 1938. 250 S. Kort.
- Sundbo, J. P. K.*: Skal vi have et nyt 1864. Kbhv. 1919. 32 S.
- Svensson, A.*: Dansk og tysk ved Grænsen. En Linie fra Nationalitetskampen. Kbhv. 1940. 59 S.
- : Flensborg og Grænsen. Grv. 1918. S. 218—225.
- Systematiske Overgreb* imod det danske Mindretal. Grv. 1938, S. 94—101.
- Sønderjydsk Hvidbog*. 1. Referater af Rigsdagens fortrolige Møder den 23. Oktober 1918, 3. April og 12. Maj 1919. 2. Uddrag af Protokol for Rigsdagspartiernes politiske Forhandlingsudvalg for saa vidt det angaar det slesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1920. Bd. 1—2.
- Tardieu, A.* og *F. v. Jessen*: Slesvig paa Fredskonferencen. Januar 1919—Januar 1920. Kbhv. 1926. 31 + 520 S. Kort.
- Thorn, E.*: Die erste Theilung Schlesiens 1918—20. Hamburg 1921. 226 S.
- Tiedje, J.*: Denkschrift über die schleswigsche Frage. Berlin 1919. Hefte 1—3.
- : Den tyske Note angaaende Slesvig. Charlottenburg 1920. 30 S. Kort. Tvl.
- Unser Land*. Udg. af E. Christiansen, Holger Andersen og Tage Jessen. Flensburg 1920. Nr. 1—54.
- Unser Schleswig*. Hrsg. von E. Hansen u. A. Hansen. Flensburg 1920. Nr. 1—31.
- Up ewig ungedeeft*. Zur bleibenden Erinnerung an den 14. März 1920. Der deutsche Ausschuss. Flensburg u. A. 16 S.
- Wall, W.*: Die 3. Zone. Flensburg 1919. 20 S.
- : Irrungen und Enttäuschungen. Odstrup u. A. 28 S.
- Wen wählen wir Friesen*. Flensburg 1928. 8 S.
- Versailles-Traktat*. 28. Januar 1919. Reichsgesetzblatt. Berlin 1919. 962 S.
- Versailles-Traktaten*. Vedrørende Sønderjylland. Grv. 1918. S. 459—473, 496—520, 550—568.
- Wo stehen wir?* Eine Frage und ein Aufruf an südschleswigsche Landsleute. Flensburg u. A. 16 S.
- Voigt, S.*: Der deutsche Ausschuss für das Herzogthum Schleswig. Eine Quellenbearbeitung. Flensburg 1921. 58 S.
- Volkkundliche Tatsachen* gegen dänische »Grenzlehren«. Zwei Beiträge zur Volkskunde im Grenzlande Schleswig. Flensburg 1939. 355 S. ill. Tvl.
- Tiden efter 1940.**
- Af Efteraarets Resolutioner*. Grv. 1946. S. 468—471. Sydslesvigsk Udvalg 11. September. — Socialdemokratiets Rigsdagsgruppe og Partiets Forretningsudvalg. 15. September. — Slesvig Ligaen. 15. September. — Venstres Landsraadmøde 21. September. — Dansk-Nordisk Ungdomsforbund. 22. September. — Sydslesvigsk Udvalgs Landsmøde. 29. September. — Det konservative Folkepartis Landsraadmøde 10. November. — Dansk Samlings Landsraadmøde 24. November.
- Aktstykker vedrørende* det sydslesvigske Spørgsmaal. Udg. af Udenrigsministeriet. Kbhv. 1947. 402 S.

- Andersen, Christine*: Danmarks Grænsevagt. Kbhv. 1946. 48 S.
- Andersen, Holger*: Sydslesvigs historiske Mission. Grv. 1946. S. 472—476.
- Bang, F.*: Slesvig, Nordens Grænseland mod Syd. Samtiden 1945. S. 218—230.
- Bengtsson, G.*: Viger ej ud af Spor. Haderslev 1947. 46 S.
- Den britiske Note* af 5. December 1947. Grv. 1948. S. 20—22.
- Den britiske Regerings Svarnote* til den danske Regering, afleveret den 9. September 1946. Grv. 1946. S. 389—393.
- Brüel, E.*: Den dansk-engelske Noteveksling om Sydslesvig med indledende Tekst. Kbhv. 1946. 28 S.
- : Nogle teoretiske Muligheder for en Løsning af det sydslesvigske Spørgsmaal. Tidsskrift for Udenrigspolitik 1945. S. 221—235.
- Brøndsted, J. og Lis Jacobsen*: Sydslesvig frit. Kbhv. 1947. 16 S.
- Bøgh-Andersen, N.*: Sydslesvigske Arbejdere og Grænsespørgsmaalet. Grv. 1946. S. 47—52.
- Callø, P. A.*: Grænsen ligger fast. Kbhv. 1947. 56 S.
- Christiansen, J. E.*: Sydslesvig 1920—45. Kbhv. 1945. 44 S. ill.
- Danes in South-Slesvig*. Ed. by the joint committee of the Danish South-Slesvigers. Approved by the Danish foreign office. Kolding 1945. 36 S.
- Det danske Memorandum* (af Januar 1947). Grv. 1947. S. 153—169.
- Den danske Regerings Memorandum* af 24. Juli 1946. Til den britiske Regering. Grv. 1946. S. 385—389.
- Den danske Regerings Svar* af 19. Oktober 1946 paa den britiske Regerings Memorandum. Grv. 1946. S. 423—26.
- Engberg, P.*: Omkring Grænsen. Askov 1945. 24 S.
- Engberg-Pedersen, H.*: Sydslesvigs Næringsliv. Kbhv. 1945. 48 S.
- Eskildsen, Claus*: Oplysning om Sydslesvig. Kbhv. 1946. 16 S. Kort.
- : Die schleswigsche Frage. Tønder 1945. 36 S. Oversat til Engelsk.
- : Skal Grænsen flyttes? Tønder 1945. 30 S.
- Fabricius, K. og H. Hjelholt*: For Sydslesvigs Frihed. En Redegørelse. Kbhv. 1947. 14 S.
- Flygtningene*. Grv. 1947. S. 176—177.
- Friis, A.*: Slesvig, Det radikale Venstre og Venstre. Kbhv. 1947. 48 S.
- Fuglsang-Damgaard, H.*: Det sydslesvigske Spørgsmaal i kristelig og kirkelig Belysning. Kbhv. 1946. 24 S. Oversat til Engelsk.
- Hansen, Folke Trier*: Sydslesvig — Danmarks Land. Toftlund 1946. 4 S.
- Hanssen, Bjørn*: Flygtningespørgsmaalet og de tyske Udstykningsplaner i Provinserne Slesvig-Holsten. Grv. 1946. S. 214—219.
- Hatting, J.*: Sønderjylland gennem 1000 Aar. Kbhv. 1946. 102 S.
- Hjelholt, H.*: Udgør Sydslesvig en Opgave eller en Fare for Danmark? Grv. 1945. S. 264—68.
- Holling, A.*: Sydslesvig kalder Danmark. Kbhv. 1946. 132 S.
- Holmgaard, O.*: Den danske Sag. Grundtvigs Fremtidsudtalelser om Danmark. Graasten 1946. 32 S.
- Hunger, H.*: Paa Vej mod Nord. Toftlund 1946. 20 S.
- : Sydslesvig 1945. Toftlund 1945. 10 S.
- Høgsbro, H.*: Skal Sønderjylland hjem? Kbhv. 1945. 32 S.
- Jacobsen, Lis*: Danmarks Risiko i det sydslesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1947. 37 S.
- Johannsen, Sv.*: En redelig Løsning. Kbhv. 1946. 14 S.
- : To Taler. Tønder 1946. 32 S.
- Kamphøvdener, M.*: Stemninger og Tilstande i Sydslesvig. Grv. 1945. S. 203—208.
- Knudsen, J.*: Ligger Grænsen fast. Sydslesvig — Indlemmelse eller Mandatomraade. Studenterbladet 1945. S. 59—64.

- Kredsvalsvalget* den 13. Oktober 1946 i Sydslesvig. S. M. 1946. S. 213—215.
- Kretschmer, K.* (Udg.): Sydslesvigsk Dagbog. Kbhv. 1947—. Bd. 1—.
- la Cour, Vilh.*: Et dansk Fredsmaal. Kbhv. 1945. 30 S.
- : Dr. phil. Vilhelm la Cours Svar til Udenrigsminister Christmas Møller angaaende det sydslesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1946. 8 S.
- Landdagsmøder*: 2. og 20. December 1946. Grv. 1947. S. 12—17. 15. Januar 1947. Grv. 1947. S. 59—61. 28. Februar 1947. Grv. 1947. S. 110—114. 10. April 1947. Grv. 1947. S. 173—176. 8. Maj 1947. Grv. 1947. S. 183—185. 12.—13. September 1947. Grv. 1947. S. 310—316. 25.—26. November 1947 Grv. 1947. S. 378—381.
- Larsen, K. E.*: Det sydslesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1946. 12 S.
- : Vort Grænseland. Graasten 1941—46. Bd. 1—5.
- Lausten-Thomsen, H.*: Grænsen. Dansk Udsyn 1945. S. 71—76.
- Lund, Adler*: Slesvig. Det omstridte Land. Haderslev 1945. 88 S.
- Lænkholm, K.* (Red.): Sydslesvig. Graasten 1946. 144 S.
- Meyer, P.*: Aktuel Vejledning i det sydslesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1945. 24 S.
- : Sydslesvig frit. Det tredje Standpunkt. 1945. S. 193—201.
- : Topical guide to South-Slesvig question. Kbhv. 1946. 22 S.
- Mortensen, T.*: Flygtningene i Sydslesvig. Kbhv. 1946. 32 S.
- : Kampen om Sydslesvig. Kbhv. 1946. 168 S.
- : Nordens Sydgrænse — et storpolitisk Brændpunkt? Kbhv. 1946. 104 S.
- Morville, A.*: Sydslesvig. Freds-Varden 1945. S. 40—44.
- Møller, Erik*: Sydslesvig. Hvad ser vi? Hvad vil vi? Hvad kan vi? Kbhv. 1948. 48 S.
- Møller, J. Christmas*: Af det sydslesvigske Spørgsmaals Historie. Kbhv. 1947. 32 S. Kort.
- Nielsen, Frede*: Foran Afgørelsen. Et Indlæg i Sydslesvig-Debatten. Kbhv. 1947. 30 S.
- Nissen, Mogens*: Vort nordiske modersmål i vort grænselands kamp. Toftlund 1946. 24 S.
- Olesen, O. M.*: Meddelelser om Sydslesvig. Kbhv. 1945—48. Hefte 1—15.
- : Sydslesvig i Dag og i Morgen. Kbhv. 1946. 48 S. ill.
- Petersen, Jakob*: Sydslesvig. Sprogforeningens Aarsberetning 1945. 28 S.
- Rybner, Else*: Er Sydslesvig dansk eller tysk? Haderslev 1946. 12 S.
- : Ved De Besked om Sydslesvig? Haderslev 1947. 24 S.
- Schütte, G.*: Altyskerne og Danmark. Haderslev 1947. 99 S.
- : Slesvig-Holsteinismens Kurve. Strejfflys over en nationalpolitisk Stræbens Springflod og Fald. S. M. Bd. 17 (1941). S. 1—31.
- : Sydslesvig og Tyskhedens »kulturelle Overlegenhed«. S. M. 1946. S. 205—212.
- : Sønderjylland kalder. Mænd og deres Gerning. Sønderjydske Sindelags-Vidnesbyrd gennem tusend Aar. u. St. 1943— Bd. 1—.
- En skæbnesvanger Udvikling.* (Ægteskabsstatistik i Sydslesvig). Grv. 1947. S. 117—118.
- Slesvigholstens Modoffensiv.* Grv. 1947. S. 218—219.
- South-Slesvig.* The last victim of Germany. Kbhv. 1947. 16 S.
- Stubbjær, J.*: Kendsgerninger om Sydslesvig. Kbhv. 1946. 46 S. ill. 2. Udg. 1947. 64 S. ill.
- Svensson, B.*: Sydslesvig — ja eller nej? Kbhv. 1947. 24 S.
- Sydslesvig kalder.* Aktuelle Bemærkninger. Aarhus 1945. Hefte 1—3.
- Sydslesvig som folkeligt Spørgsmaal.* Af en Demokrat. Kbhv. 1945. 48 S.
- Sydslesvigernes Henvendelse* af 25. September 1946 til den danske Konge og Regering. Grv. 1946. S. 421—23.
- Sydslesvigernes Henvendelse* til Kontrolkommissionen i Berlin. Grv. 1947. S. 169—70.

- Sydslesvigernes Petition* overrækkes Englænderne. Grv. 1947. S. 148—51. (Petitionen af Januar 1947.)
- Sørensen, Harald*: Ret og Pligt i Spørgsmaalet Sydslesvig. Haderslev 1945. 8 S.
- Thiele, K. H.*: Friserne i Sydslesvig. Mellem Dansk og Tysk. Kbhv. 1946. 19 S.
- Thomsen, Fr.*: Grundbog i det sydslesvigske Spørgsmaal. Haderslev 1946. 144 S.
- : Sydslesvig under Opgivelsens Tegn. Haderslev 1945. 8 S.
- Thygesen, Fr.*: Landdagsvalget den 20. April 1947. Grv. 1947. S. 79—84, 327—333.
- : Valgresultater i Sydslesvig. Grv. 1946. S. 428—435. (Kommunalvalgene den 15. September og Kredsvalgene den 13. Oktober 1946).
- Tolderlund-Hansen, P.*: Sydslesvig genvundet, det er Kampens Maal. Bidrag af Knud Kristensen, Jacob Kronika, Claus Eskildsen, Viggo Petersen, Paul Meyer, L. P. Christensen. Haderslev 1947. 46 S.
- Tre Resolutioner*. Grv. 1945. S. 25—27 (Fra en Kreds i København 4. Juli 1945. — Dansk Nordisk Ungdomsforbund. — Grænseforeningen).
- Vejledning* i det sydslesvigske Spørgsmaal. Kbhv. 1947. 24 S.
- Westergaard, W.*: Denmark and Slesvig 1848—64. Kbhv. 1946. 144 S. ill.
- : Det slesvigske Spørgsmaal og Krigen 1864. Kbhv. 1946. 142 S. ill.
- Wieth-Knudsen, K. A.*: Sydslesvig — nu eller aldrig. Kbhv. 1946. 40 S.
- Ørum, T. P. A. og J. Wilcke*: Sydslesvigs Genforening med Danmark. Kbhv. 1945. 32 S. ill.

PERSONALHISTORIE.

Biografiske Samlinger. Stamtavler.

- Bonde, Aage*: Lærere under Sprogskripterne. S. M. 1946. S. 121—134. (Hans Henrik Christian Nissen, Treja. — Burchard Johannsen, Sylvested. — Knud Iver Knudsen, Stadum.)
- Jacobsen, Wilken*: Slægten Petersen fra Aventoft. S. M. 1937. S. 91—96 og 1939 S. 200—207.
- Jenssen, Hanne, Christiane Lund og Bothilde Skjold*: Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet. Kbhv. 1930—44. Bd. 1—3. ill.
- Katalog der Portraitsammlung* der historischen Landeshalle für Schleswig-Holstein, mit kurzen Biographien, Gruppenbilder. Kiel 1903. 250 S.
- Knudsen, Christian*: En sønderjydske Slægt. De sønderjydske Piger og deres Fader. Sp. A. 1924. S. 56—66. ill.
- : De sønderjydske Piger. I: Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet. 2. Bind. S. 114—122.
- Petersen, Axel*: Familien Petersen fra Aventoft. Kbhv. 1907. 48 S.
- Petersen, Viggo*: Sydslesvigske Skæbner. Sønderborg 1947. 144 S. ill.
- Worsøe-Schmidt, G.*: Uwe Jens Lornsen og Christian Paulsen. I: Festskrift til H. P. Hanssen. 1932. S. 48—93.

Enkelte Personer.

- ABRAHAMSON, WERNER HANS FREDERIK: Selvbibliografi i Lahdes Portraiter med Biographier. 1805. S. 1—34.
- : *C. Molbech*: Capitain Werner H. F. Abrahamson. I: Historisk-biografiske Samlinger. 1851. S. 385—456.
- : *Richard Petersen*: Werner Abrahamsen. I: Fire Livsbilleder. 1894. S. 1—82.
- ADLER, JACOB GEORG CHRISTIAN. *P. Friedrichsen*: J. G. C. Adler. Falcks Archiv 1842. S. 548—73.
- AHLMANN, WILHELM. *H. Hagenah*: Wilhelm Ahlmann. Das Lebensbild eines Schleswig-Holsteiners. Kiel 1930. 11 + 296 S.
- ALNOR, KARL. *Vilh. la Cour*: Karl Alnor. Grv. 1940. S. 238—40.
- ARPS, EMIL: Grv. 1926. S. 289—392.

- BANG, DORA, f. LORENZEN: *Erinnerungen einer alten Schleswig-Holsteinerin*. Lübeck 1898. 117 S.
- BAUMANN, H. R. *Dorothea Baumann: Af Heinrich Raimund Baumanns Erindringer*. S. A. 1926. S. 205—42.
- BESELER, GEORG: *Erlebtes und Erstrebtes, mit Anlagen*. Berlin 1884. 304 S.
— : *Theodora Holm: Georg Beseler als Politiker*. U. St. 1935. 130 S.
- BESELER, WILHELM. *Gertrud Schweickhardt: Wilhelm Beseler als Politiker*. Kiel 1927. 23 + 316 S.
- BISSEN, HERMAN VILHELM. *P. Weilbach: H. V. Bissen. Et Mindeskraft*. Kbhv. 1898. 120 S. ill. Por.
— : *O. Bloch: H. V. Bissen og hans Hjem. Breve og Erindringer*. 1857—68. Kbhv. 1927. 224 S. ill.
- BOESEN, ULRICH SECHMANN. *E. Boesen: Den slesvigske Biskop U. S. Boesens Liv og Virken*. Kbhv. 1868. 56 S.
— : *H. F. Petersen: U. S. Boesen. Slesvigs Biskop 1854—64*. S. A. 1928. S. 161—224.
- BREKLING, FREDERIK. *L. J. Moltesen: Frederik Brekling. Et Bidrag til Pietismens Udviklingshistorie*. Kbhv. 1893. 189 S.
- BRODERSEN, HANS. *L. P. Christensen: Gaardejer Hans Brodersen*. Grv. 1935. S. 351—354. Por.
— : *L. P. Christensen: Gaardejer Hans Brodersen, Store Tarup*. Sp. A. 1937. S. 94—97. Por.
- BUDACH, G. P. B.: *G. Budach*. Sp. A. 1922. S. 88—89. Por.
BUDACH, P.: *Grv. 1927. S. 129—132 Por. og 1947. S. 93—94.*
— : *Christensen, L. P.: Peter Budach*. Sp. A. 1948. S. 79—80.
- BUDACH, PETER CARL. *Fr. Petersen: Peter Carl Budach*. Grv. 1931. S. 387—388. Por.
- BÖCKMANN, FRANZ: *Eine Skizze aus dem Schwedenkriege des Jahres 1713. Von ihm selbst geschrieben*. Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte 1827. S. 1—51 og 547—50.
— : *Nordslesvigsk Søndagsblad 1883 S. 113—116, 121—124, 130—133 og 137—141.*
— : *Aufzeichnungen des Flensburger Bürgers Franz Böckmann, hauptsächlich über seine Unternehmungen im Januar 1713. Mitgetheilt von H. Hansen. Zeitschrift 1887. S. 105—57 og 1888 S. 101—130.*
- CALLISEN, CHRISTIAN FRIEDRICH: *Briefe des Generalsuperintendenten C. Callisen von seinen Visitationsreisen 1836. Mitgeteilt von A. Halling. Mit Anmerkungen von E. Michelsen. Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 1900. S. 145—158 og 1903. S. 412—22.*
- CARSTENS, ASMUS JACOB. *Allen, J. v.: Der Maler Asmus Jacob Carstens*. Schleswig 1865. 37 S.
— : *Fernow, K. L.: Carstens, Leben und Werke*. Hannover 1867. 11 + 404 S.
— : *Kamphausen, A.: Asmus Jakob Carstens*. Neumünster 1941. 419 S.
— : *Møller, Jac.: Asmus Jacob Carstens*. Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv 1869. Bd. 2. S. 281—303.
— : *Sach, A.: Asmus Jakob Carstens' Jugend- und Lehrjahre nach urkundlichen Quellen*. Halle 1881. 8 + 277 S.
- CARSTENS, VILH.: *Drengaar i Flensborg*. Grv. 1918. S. 444—458. ill.
- CARSTENSEN, THOMAS: *En gammel Slesvigigers Erindringer*. Aabenraa 1931. 215 S. ill. Por.
- CHABERT, CHARLES C.: *Erindringer fra Drengaaarene i Slesvig*. Dansk Tidsskrift 1906. S. 557—568.
- CHRISTENSEN, LORENZ P.: *Grv. 1927. S. 4—7. Por.*

- CHRISTIANSEN, CHRISTIAN. *H. Hjelholt*: Pastor Chr. Christiansen, Medelby. S. A. 1926. S. 1—77.
- CHRISTIANSEN, ERNST: Grv. 1926. S. 1—5.
- : *Dagbogsoptegnelser fra Afstemningstiden. I: Slesvig delt. 1922. S. 235—300.*
- : *H. Lausten-Thomsen*: Redaktør Ernst Christiansen. Sp. A. 1942, S. 48—51. Por.
- CHRISTIANSEN, JULIE. *H. P. Hansen*: Julie Christiansen. Grv. 1940. S. 359—61.
- : *Hanne Jenssen*: Fru Redaktør Christiansen, Flensborg. I: *Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet. 1944. S. 83—85. Por.*
- CLAUSEN, ANDREAS: Grv. 1939. S. 193—195. Por.
- : *L. P. Christensen*: Andreas Clausen, Østerby. Sp. A. 1940. S. 96—97. Por.
- COLDING, AAGE EDVARD. *M. Andresen*: A. E. Colding. Sp. A. 1907. S. 112—113.
- DAHLMANN, FRIEDRICH CHRISTOPH. *H. Schmirmer*: Das deutsche Nationalbewusstsein bei F. C. Dahlmann. Neumünster 1936. 110 S. Por.
- : *A. Springer*: Friedrich Christoph Dahlmann. Leipzig 1870—72. Bd. 1—2.
- DROYSEN, JOHANN GUSTAV. *Anni Meetz*: Johann Gustav Droysens politiske Tätigkeit in der Schleswig-Holsteinischen Frage. Erlangen 1930. 133 S.
- DUSEBERG, JOHAN FREDERIK. *M. C. Tiedemann*: Fysikus Duseberg i Flensborg. S. M. 1938—39. S. 157—161. Por.
- EBSEN, EMIL. *M. Andresen*: Justitsraad Emil Ebsen. Sp. A. 1906. S. 98—99.
- FEILBERG, HENNING FREDERIK: Erindringer fra et dansk Præstegaardsliv i Mellemslesvig. S. A. 1895. S. 1—44.
- : *Store Vi. Præstegaardsliv i Mellemslesvig 1863—64. Grv. 1919. S. 218—231, 264—269, 308—312, 369—385, 403—413.*
- : *Marius Kristensen*: H. F. Feilberg. Kbhv. 1923. 83 S. ill. Por.
- FIBIGER, CHRISTINE DOROTHEA MICHELLE ELFRIDE: Kulturelle og historiske Tidbilleder, Barndoms- og Ungdomserindringer. Kbhv. 1904. 299 S. (Barndomsaarene i Flensborg).
- FREUDENREICH, ALBERT GEORG. *L. P. Christensen*: A. G. Freudenreich. I: *Haa-bets Mænd. S. 59—62. Por.*
- GRAAE, GOMME FREDERIK AUGUST: 48 og 64. Efterladte Dagbogsoptegnelser. Kbhv. 1886. 183 S.
- : *Mellem Krigene. Efterladte Optegnelser og Breve. Kbhv. 1887. 199 S.*
- GUDME, MARGRETHE. Grv. 1946. S. 256—59.
- : *L. P. Christensen*: Margrethe Gudme. Sp. A. 1947. S. 95—96. Por.
- HAGERUP, EJLER HENNING. *Nekrolog. I: Kirke-Kalender for Slesvig Stift. 1864. S. 30—52.*
- : *H. F. Feilberg*: Til Minde om Ejler Henning Hagerup. I 2. Udg. af E. Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. 1867. S. 11—16.
- HANSEN, ALETH SOFUS: Provst Aleth Hansens Erindringer om hans første Præstevirksomhed i Husby i Angel. 1850—51. Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. 3. Bd. S. 211—75.
- HANSEN, CORNELIUS. Grv. 1926. S. 129—131. Por.
- HANSEN-GRUMBY, ANDREAS. *F. H. J. Reiche*: A. Hansen aus Grumbye in Angeln im Reichsrath zu Kopenhagen im October 1859. Hamburg 1860. 22 S.
- HANSSON, ANDREAS. *E. Kaper*: Rektor dr. phil. Andreas Hanssen. Grv. 1922. S. 197—200. Por.
- : *Bernhard Hansen*: Andreas Hanssen. Grv. 1940. S. 446—50. Por.
- : *L. P. Christensen*: Rektor Andreas Hanssens Minde. Grv. 1941. S. 33—36.
- : *L. P. Christensen*: Rektor dr. phil. Andreas Hanssen. Sp. A. 1942. S. 59—61. Por.
- HARRING, HARRO PAUL: Biographisk Skitse. Indledning til »Mit Levned«. Kbhv. 1863. 42 S.
- : *Thusnelda Kühl*: Harro Harring, der Friese. Glückstadt 1906. 7 + 192 S.

- HARRING, HARRO PAUL: *M. Lorenzen*. Friseren Harro Harring. Grv. 1923. S. 317—20 og 351—58.
- HEGEWISCH, DIEDRICH HERMANN. *Vilh. la Cour*: Dahlmanns Forgænger. En kielsk Historiker fra Tiden før den slesvig-holstenske Tankes Gennembrud. I: Festskrift til H. P. Hanssen, S. 14—26.
- HEIBERG, ASTA SOPHIE CHARLOTTE, f. BAUDISSION: *Erinnerungen aus meinem Leben*. Berlin 1897. 10 + 271 S.
- HEIBERG, CARL FRIEDRICH. *Sv. Larsen*: C. F. Heibergs politiske og nationale Anskuelse i Trediverne og Fyrreerne. En Studie i den liberale Slesvigholstenisme. S. A. 1931. S. 161—227.
- HENRICI, PAUL CHRISTIAN: *Lebenserinnerungen eines Schleswig-Holsteiners*. Stuttgart u. Leipzig 1897. 7 + 192 S.
- HINRICHSEN, JOACHIM. Grv. 1926. S. 323—328. Por.
— : *I. Nordentoft*: Joachim Hinrichsen. Grv. 1930. S. 304—05. Por.
- HOJER, ANDREAS. *H. F. Rørdam*: Bidrag til Andreas Hojers Levned. Historiske Samlinger og Studier. 1891. S. 337—515. 1896. S. 313—84, 521—31. 1898. S. 144—86, 493—517. 1902 S. 133—247 og 484—533.
- HOLDT, ANDREAS CHRISTIAN CHRISTIANSEN. *H. P. Hanssen*: A. C. C. Holdt. S. A. 1891. S. 27—29.
— : A. C. Holdt. I: *Haabets Mænd*. S. 73—76. Por.
- JENNER, FR.: *Jugend-Erinnerungen eines alten Schleswig-Holsteiners*. Neuwied u. Leipzig. 1898. 58 S.
- JEPSEN, ANNE. *Maren Sørensen*: Anne Jepsen. Grv. 1946. S. 356—57.
— : *L. P. Christensen*: Anne Jepsen, Valsbøl. Sp. A. 1947. S. 356—357. Por.
- JEPSEN, LORENZ. Grv. 1927. S. 67—69. Por.
— : *L. P. Christensen*: Lorenz Jepsen, Valsbøl. Sp. A. 1928. S. 78—79. Por.
- JESSEN, DAGMAR. *J. Bogensee*: Dagmar Jessen. I: *Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet*. Bd. 3. S. 120—121. Por.
- JESSEN, ELI. *L. P. Christensen*: To danske Kvinder. Sp. A. 1944. S. 100—101. Por.
- JESSEN, JENS. *H. L. Møller*: Jens Jessen. Ill. Tidende 1894. S. 37—39. Por.
— : *Nekrolog*. Gads danske Magasin. 1906—07. S. 122—124.
— : *A. Svensson*: Redaktør Jessen. Sønderjyllands store Stridsmand for Danmark. Et Mindeord. Odense 1906. 31 S. Por.
— : *H. L. Møller*: Redaktør Jessen. S. A. 1907. S. 143—176.
— : *R. P. Rossen*: Redaktør Jessen. Sp. A. 1907. S. 102—107. Por.
— : *P. Andresen*: Rigsdagsmand Redaktør J. Jessen. Højskolebladet 1907. S. 33—40. Por.
— : *Vilh. la Cour*: Jens Jessen. Kbhv. 1913. 128 S. Por.
— : *H. P. Hansen*: Jens Jessen. Grv. 1918. S. 358—366. Por.
— : *J. K. Larsen*: Jens Jessen. Th. Heltoft og K. Svane: *Smaa Biografier*. S. 193—201. Por.
— : *Hejselbjerg-Paulsen, H.*: Redaktør Jessens mødrene Slægt. S. M. 1925. S. 167—70.
— : *Af Redaktør Jessens Fængselsdagbøger*. Grv. 1920. S. 258—262, 308—312, 352—357, 390—392, 478—483, 561—566. 1923. S. 581—585, 638—643.
— : *R. P. Rossen*: Jens Jessen. I: *Haabets Mænd*. S. 217—224. Por.
- JESSEN, MARIE OCTAVIA. Grv. 1926. S. 257—260. Por.
— : *Fru Marie Jessen*. I: *Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet*. Bd. 1 S. 81—84.
— : *L. P. Christensen*: Fru Marie Jessen, f. Fibiger. Sp. Alm. 1936. S. 62—64. Por.
— : *L. P. Christensen*: Marie Octavia Jessen. Grv. 1935. S. 230—232. Por.
- JOHANNSEN, ALEXANDRA: *Minder fra Helligaandskirken og Helligaandshuset i*

- Flensborg. Nordslesvigsk Søndagsblad. 1912. S. 113—116, 121—124, 129—32, 137—140.
- JOHANNSEN, ALEXANDRA: Grv. 1927. S. 257—259.
- : *Christine Plov*: Alexandra Johannsen. I: Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet. Bd. 2. S. 48—55. Por.
- : *Maren Sørensen*: Alexandra Johannsen. Sp. A. 1928. S. 95—97. Por.
- JOHANNSEN, GUSTAV. *J. Ottosen*: Gustav Johannsen. Ill. Tidende 1889. S. 1—2. Por.
- : *Thade Petersen*: Nekrolog. Højskolebladet. 1901. S. 1687—96. Por.
- : *H. P. Hanssen*: Gustav Johannsen som Parlamentariker. S. A. 1902. S. 264—97.
- : *J. Ottosen*: Et Bidrag til Gustav Johannsens Historie. S. A. 1902. S. 108—170.
- : *H. P. Hanssen*: Gustav Johannsen. Sp. A. 1903. S. 82—87. Por.
- : *G. Brandes*: Gustav Johannsen. Samlede Skrifter Bd. 15. S. 184—186.
- : *Martha Ottosen*: Gustav Johannsen i prøjsiske Fængsler. Gads danske Magasin 1907—08. S. 351—58, 420—28.
- : *Fr. v. Jessen*: Gustav Johannsen. I: Mennesker, jeg mødte. S. 3—23.
- : *Alexandra Johannsen*: Gustav Johannsens Slægt. S. A. 1913. S. 45—76. 1914. S. 99—158.
- : *Martha Ottosen*: Minder og Breve. Rigsdagsvalget i Flensborg 1881. Grv. 1918. S. 74—80.
- : *Martha Ottosen*: Gustav Johannsen. I: Th. Heltoft og K. Svane: Smaa Biografier. S. 202—210.
- : *M. Michelsen*: Gustav Johannsen. I: Haabets Mænd. S. 125—130.
- : *H. Lausten-Thomsen*: En hundredårsdag. Gustav Johannsen, født 2. August 1840. S. A. 1940. S. 1—10.
- : *H. F. Petersen*: Breve fra Gustav Johannsen til A. Regenburg. S. A. 1940. S. 196—243.
- JOHANNSEN, JØRGEN HERMANN: Jørgen Hermann Johannsen, Skovlund Mark. Sp. A. 1936. S. 82—83. Por.
- JOHANNSEN, MARGRETHA. *Martha Ottosen*: Min Mor. »Mit Hjem«. 1912. S. 32—35. ill.
- : *H. P. Hanssen*: Margretha Johannsen, født Kühl. Sp. A. 1927. S. 99—103. Por.
- JØRGENSEN, AUG.: Nogle Meddelelser om min Embedsvirksomhed i Staden Slesvig fra 1856—1864. S. A. 1906. S. 258—301.
- KAFTAN, THEODOR: Erlebnisse und Beobachtungen. Gütersloh 1931. 3 + 372 S.
- KLOTZ, STEPHAN: Eigenhändige Nachricht von seinem Leben. Dänische Bibliothek 1745. S. 365—72.
- KRONIKA, JACOB: Grv. 1927. S. 193—196. Por.
- KRUSE, JOHAN HINRICH JES. *F. Graae*: Værkmester Kruse. Slesvigske Provincial-Efterretninger 1866. S. 292—326 og i: Mellem Krigene. 1887. S. 16—55.
- : *Karl Hede*: Johan Henrik Karl Kruse. Nordslesvigsk Søndagsblad 1884. S. 314—17, 321—24, 329—33.
- KYLLING, JES MATHIESEN. *C. W. Noack*: Sekretær Kylling. Grv. 1931. S. 354—356. Por.
- : *Peter Poulsen*: Jes M. Kylling. Sp. A. 1932. S. 101—103. Por.
- LASSEN, DETLEV PETER: Angelbominder før og efter Verdenskrigen. Flensborg 1932. 112 S. ill.
- : *Morten Kamphøvenser*: Peter Lassen. Grv. 1938. S. 204—208. Por.
- : *L. P. Christensen*: Peter Lassen, Strukstrup. Sp. A. 1939. S. 74—77. Por.
- LASSEN, HENRIK. *A. Svensson*: Henrik Lassen. Grv. 1934. S. 333—336. ill.
- : *L. P. Christensen*: Henrik Lassen, Strukstrup. Sp. A. 1935. S. 84—86. Por.
- LASSEN, NIELS KJELDGAARD POULSEN: Erindringer. Kbhv. 1918. 254 S. ill.

- LAUSTEN, L. K.: Grv. 1926. S. 193—195.
- LAUSTEN, VIGGO. Grv. 1940. S. 197—198.
- LIEB, JOHAN. *L. P. Christensen*: Sekretær Johan Lieb, Flensborg. Sp. A. 1946. S. 104—105. Por.
- LORENZEN, ANDREAS. *J. N. Jensen*: Andreas Lorenzen, Damholm. Sp. A. 1947. S. 102. Por.
- LORENZEN, CHRISTIAN CLAUS. *Aug. F. Schmidt*: Præsten og Historikeren C. C. Lorenzen. S. A. 1937. S. 111—122.
- LORNSEN, UWE JENS. *Karl Jansen*: Uwe Jens Lornsen. Kiel 1872. 10 + 542 S.
- : *Th. Graae*: Uwe Jens Lornsen. En politisk historisk Studie. Kbhv. 1891. 193 S.
- : *M. Boie*: Uwe Jens Lornsen in Kiel. Langensalza 1938. 52 S.
- LUND, P. L.: En ung Sydslesviger. Peter Lund, Medelby. Sp. A. 1941. S. 95—97. Por.
- MADSEN, JENS. *Aug. F. Schmidt*: Jens Madsen, Hanved. S. M. 1942. S. 107—114.
- MALLING, HEINRICH AUGUST: Efterladte Erindringer og Betragtninger. Kbhv. 1894. 169 S.
- MANICUS, CLAUS. *Hans Kau*: Angelboen Claus Manicus. Kbhv. 1903. 45 S.
- MARCUSSEN, CARSTEN. *L. P. Christensen*: Carsten Marcussen, Brarup. Sp. A. 1945. Sp. A. 90—91. Por.
- MONRAD, CHRISTIAN FERDINAND. *H. P. Hanssen*: Chr. F. Monrad. S. A. 1890. S. 27—28.
- : *Rosendal*: Christian Ferdinand Monrad. Grv. 1918. S. 226—231.
- : *Haabets Mænd*. S. 67—71. Por.
- MULE, CARL: Minder fra den yderste danske Sproggrændse i Sønderjylland. S. A. 1891. S. 256—263.
- MUNGARD, NANN. *M. Lorenzen*: Nann Mungard. Grv. 1935. S. 354—57. Por.
- MØLLER, ERIK HØYER: Livs- og Krlgserindringer fra 1850—64. Af en gammel Feltpræst. Kbhv. 1894. 323 S. ill.
- : *Aug. F. Schmidt*: Den gamle Feltpræst. Erik Høyer Møller. Haderslev 1943. 58 S. ill.
- MØLLER, J. C.: Grv. 1926. S. 321—323. Por.
- OLDSEN, JOHANNES. *Fr. Petersen*: Vore tre Kredsagsmænd. Grv. 1927. S. 261—263.
- OLSEN, ASMUS. *Johs. Johansen*: Asmus Olsen, Østerby. Sp. A. 1938. S. 87—88. Por.
- PAULSEN, FRIEDRICH: Aus meinem Leben. Jugenderinnerungen. Jena 1909. 209 S. ill.
- PAULSEN, PAUL DITLEV CHRISTIAN. *H. N. Clausen*: Slesvigeren Christian Ditlev Paulsens Livshistorie i Omrids. Kbhv. 1857. 110 S. Por.
- : *Flensborgeren, Professor Christian Paulsens Dagbøger*. Ved Knud Fabricius og Johs. Lomholt-Thomsen. Kbhv. 1946. 458 S. Por.
- PETERSEN, JENS. *Lorentz Petersen*: Ungdomsminder fra vort Modersmaals sydligste Grænseegne (Fjølde). S. A. 1895. S. 251—274.
- PETERSEN-MÖHLHORST, HERMANN: Aus meinem Leben. Hamburg 1908. Bd. 1—3.
- PLÄTNER, JACOB PETER. *Gustav Johannsen*: Jacob Plätner. S. A. 1894. S. 12—16.
- : *Hans Kau*: Flensborgeren Jacob Plätner, vore saarede Soldaters Velgjører under Krigen 1864. Kbhv. 1903. 46 S. ill.
- : *Haabets Mænd*. S. 63—66. ill.
- POULSEN, LORENZ. *J. N. Jensen*: Lorenz Poulsen. Grv. 1918. S. 540—544.
- : *P. Simonsen*: Lorenz Poulsen. Haabets Mænd. S. 309—313. Por.
- SCHLEIDEN, RUDOLPH MATTHIAS: Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Wiesbaden 1886—1894. Bd. 1—4.

- SCHNITTGER, C. N.: *Erinnerungen eines alten Schleswigers. Schleswig 1890—91.*
 Bd. 1—2. Neu hrsg. mit Anmerkungen versehen und durch einem Anhang
 ergänzt von Heinr. Aug. Chr. Philippsen. Schleswig 1904. 359 S. ill.
- SCHÜTT, JAN JELLOS. *E. Høyer Møller: Tre af mine Venner.* Kbhv. 1879. 180 S.
 5. Udg. 1900.
- SIMONSEN, KIRSTINE MARIE, f. ANDRESEN, J. *Bogensee: Kirsten Simonsen. I:*
Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet. 3. Bd. S. 71—72. Por.
- SIMONSEN, M. D.: *Nekrolog.* Grv. 1947. S. 18.
 — : *L. P. Christensen: M. D. Simonsen.* Sp. A. 1948. 92—93. Por.
- SIMONSEN, PETER. Grv. 1931. S. 15—17. Por.
 — : *L. P. Christensen: Redaktør P. Simonsen.* Sp. A. 1932. S. 112—114. Por.
- SØGAARD, JØRGEN. Grv. 1927. S. 353—355. Por.
 — : *L. P. Christensen: Jørgen Søgaard, Jaruplund.* Sp. A. 1945. S. 88—90. Por.
- THOMSEN, MARIE. *J. N. Jensen: Marie Thomsen, Flensborg. I: Sønderjydske Kvin-*
der under Fremmedherredømmet. 3. Bd. S. 97—99. Por.
 — : *L. P. Christensen: To danske Kvinder.* Sp. A. 1944. S. 100—101. Por.
- THOMSEN, P. J. N. *Jensen: Bankdirektør P. Thomsen.* Sp. A. 1923. S. 107—109. Por.
- TIEDEMANN, CHRISTOPH WILLERS MARCUS: *Aus sieben Jahrzehnten. Erin-*
nerungen. Bd. 1. Schleswig-Holsteinische Erinnerungen. Leipzig 1905. 14 +
 504 S.
- TOFTE, HANS MIKKELSEN. *G. F. A. Graae: Hans Mikkelsen Tofte. I: Mellem Kri-*
gene. S. 56—57.
- ULDALL, NIELS. Grv. 1940. S. 158—59. Por.
 — : *L. P. Christensen: Købmand Niels Uldall, Flensborg.* Sp. A. 1941. S. 91—92. Por.
- VRANG, JØRGEN. *J. N. Jensen: Jørgen Vrang.* Sp. A. 1924. S. 108—110.

Aage Bonde:

PERSON- OG STEDREGISTER

Registrene omfatter Navnene paa Personer og Lokalteter i samtlige Værkers Afsnit med Undtagelse af Litteraturfortegnelsen. Endvidere er for det biografiske Leksikons Vedkommende kun registreret de biograferede Personers Navne. — I Stedregistret er følgende Navne udeladt: Danmark, Holsten, Nordslesvig og Tyskland.

Stednavne med Forleddene Nørre, Sønder, Vester, Øster, Store, Lille, Over og Neder maa søges under Hovednavnet, f. Eks. Nørre Brarup under Brarup, Store Solt under Solt etc.

Et til et Sidetal tilføjet f. betyder, at Personen eller Stedet ogsaa nævnes paa den følgende Tekstside, ff., at Personen eller Stedet forekommer paa to eller flere paa hinanden følgende Tekstsider.

B. er Forkortelse af Billede, Bi. af Biografi og P. af Portræt. Yderligere er følgende Forkortelser anvendt: H.: Herred, Hgd.: Herregaard eller Gods og S.: Sogn.

PERSONREGISTER:

- Aagaard, Knud*, Provst, 1148.
Abel, Konge, 124, 126f.
Abel Abelsøn, Herre til Langeland, 141.
Abildgaard, Tyge, Drost, 140.
Abrahamson, Werner H. F., Officer, Forfatter, Bi. 1207; P. 1235.
Achelis, Th. O., Historiker, 1182.
Achten, Govert van, Maler, 1101.
Achten, Marten van, Maler, 1101.
Adalbert, Ærkebiskop i Bremen, 749.
Adam af Bremen, tysk Historieskriver, 84, 101, 115.
Adler, D. B., Grosserer, Kbh., 1165.
Adler, J. G. C., Generalsuperintendent, 774, 777, 859f.
Adler, J. G. C., Dommer, Flensborg, 622, 624f., 628, 986.
Adolf, Hertug af Sønderjylland, Greve af Holsten, 159, 167.
Adolf, Hertug af Gottorp, 197ff., 206f., 211, 238, 250, 279, 292, 1067f., 1071; modtager Hosebaandsordenen af Dronning Elisabeth B. 203; P. 209.
Ahlefeldt, Adelslægt, 143, 168, 261.
Ahlefeldt, Cai, Amtmand i Flensborg, 261.
Ahlefeldt, Claus, Generalløjtnant, 261.
Ahlefeldt, Ditlev, Generalkrigskommissær, 225, 252, 261, 286; P. 281.
Ahlefeldt, Frederik, Statsmand, 218, 253, 261; P. 257.
Ahlefeldt, Frederik, Generalmajor, 261.
Ahlefeldt, Godske, Biskop i Slesvig, 188, 191, 758.
Ahlefeldt, Hans, Generalløjtnant, 261.
Ahlefeldt, Henning Otto von, til Gross-Königsförde, Stænderdeputeret, 410.
Ahlmann, Nikolaj, sønderjysk Fører, 1164, 1166.
Ahrens, F. E. H., Præst i Kotzenbøll, 814.
Aierschettel, Johan, Maler, 1101.
Alba, spansk Hertug og Hærfører, 201.
Alberts, Jacob, Maler, 1110.
Alberts, J. F. L., Præst i Ekernförde, 813.
Albertsen, Alfred, Malermester, Flensborg, Bi. 1207; P. 1235.
Alexander II, Kejser af Rusland, 454.
Alexandrine, g. m. Kong Christian X, 570.
Alfred den Store, engelsk Konge, 45, 84.
Algreen-Ussing, Tage, Politiker, 348.
Allen, C. F., Historiker, 358, 399f., 430.
Alnor, Karl, tysk Historiker, 535, 558, 566, 573, 1203.
Als, Peder, Portrætmaler, 1080.
Alsen, Lærer i Oksbøl, Munkbrarup S., 794.
Ammundsen, Vald., Biskop i Haderslev, 569.
Amthor, C. H., Historiker, 280.
Amundsen, Roald, Polarforsker, 481.
Andersen, Alsing, Politiker, P. 1362.
Andersen, Holger, fhv. Præsident, Formand for »Grænseforeningen«, 480, 883, 911.
Andersen, Johannes, Advokat, Haderslev, 490.
Andersen, Niels Bøgh, Lærer, Flensborg, 572, 587, 590.
Andersen, Nikolaj, Filolog, 643.
Andersen, Vilhelm, Litteraturhistoriker, 996.
Andresen, A., Gaardejer, Skelle, 1180f.
Andresen, Hans, Præst i Grumtoft, 795, 820.
Andresen, Ingeborg, Forfatterinde, 1120.
Andresen, Jacob, Præst i Lindholm, 806, 827.
Andresen, Jens, Degn i Hanved, 802.
Andresen, Mathias, Tobaksfabrikant, Formand for »Sprogforeningen«, 1177.
Andresen, Stine, Forfatterinde, 1120.
Andresen, Thomas, Finansminister, 1273.
Andresen, Derpsted, 452.
Andreæ, Nicolaus, Grafiker, 1098.
Anna Sophie, g. m. Frederik IV, 248.
Ansgar, Ærkebiskop, 83, 96f., 106f., 696, 731, 743ff.
Anthonisen, Andreas, Lærer, Klapholt, Havetoft S., 804.
Anthonisen, Lærer, Tarp, Oversø S., 798.
Anton Günther, Greve af Oldenburg og Delmenhorst, 229.
Appel, Cornelius, Højskolemand, 1184.
Arciboldus, Johan Angelus, Afladskræmmer, 184; Afladsbrev B. 183.
Arnesen, Vilh., Marinemaler, Bi. 1208; P. 1235.
Arp, Landbrugsminister, 1319.
Arup, Erik, Historiker, 97.
Asbury, William, Guvernør, P. 1291.

- Asfrid Odinkarsdatter*, g. m. Kong Gnupa, 97ff., 102.
- Asmussen, Asmus D.*, Præst i Slesvig, 806.
- Asschenfeldt, C. C. J.*, Provst i Flensborg, 397, 778f., 782.
- Asser Rig*, Høvding, 1055.
- At-Tartüschi*, maurisk Købmand, 78, 85.
- Augusta*, g. m. Johan Adolf af Gottorp, 211, 1068.
- Augustin af Canterbury*, 747.
- Augustiny, J. R. F.*, Præst i Hollingsted, 806, 818.
- Autbert*, Munk fra Ny Korvei, 746.
- Baadh, Edv. Alb.*, Præst i Kosel, 812; P. 792.
- Baczewski, Jan*, polsk Medlem af den preussiske Landdag, 511, 516, 522f.
- Bade, W. A. K.*, tysk Overregeringsraad, 576f.
- Bahnsen*, Missionsinspektør, Breklum, 838.
- Bardenfleth, C. E.*, Minister, 396.
- Barfod, Immanuel*, Præst i Sørup, 797, 820; P. 792.
- Bargum, L. C. H.*, Advokat, slesv.-holst. Politiker, 362.
- Barker, E. H.*, engelsk General, 1278.
- Baudissin, E. von*, til Knoop, Stænderdeputeret, 410.
- Baumann, Chr. H.*, Overlæge, Rensborg, 364.
- Bech, C. L.*, Præst i Ostenfeld, 822.
- Bech, P. H.*, Præst i Stenbjerg, 427, 797; P. 425, 792.
- Beck, Josef*, polsk Udenrigsminister, 556.
- Becker, Didrik*, luthersk Prædikant, 756f.
- Becker, G. E.*, Præst i Oksenvad, P. 792.
- Beckmann, Georg*, Kommunaldirektør i Husum, 1332, 1364; P. 1337.
- Beckmann*, Gau-Inspektør, Kiel, 584, 590, 596.
- Beda*, angelsachsisk Kirkehistoriker, 40, 662.
- Bekker, Jens P.*, Præst i Treja, 441f., 821; P. 792.
- Bent Godskalksen*, Ridder, 140.
- Berg, Christen*, Politiker, 867.
- Berg, Claus*, Billedskærer, 187, 1063.
- Berg, Harald*, Skoleinspektør, Frederiksstad, 1330f.
- Bergholtz, Tilemann Andreas v.*, Oberstløjtnant, 238.
- Berndt, Alfred I.*, tysk Ministerialraad, 575ff.
- Bernhard*, Hertug af Sachsen, 99f.
- Bernstorff, A. P.*, Statsmand, 310, 321f., P. 311.
- Berntsen, Klaus*, Politiker, 1180.
- Bernward*, Biskop, 749.
- Bertelsen, Henrik*, Undervisningsinspektør, 883.
- Bertelsen, Nis*, Præst i Frederiksstad, 813.
- Beseler, Wilh. Hartvig*, Advokat i Slesvig, slesv.-holst. Politiker, 333, 345, 361f., 373; P. 363.
- Beuck, Carl*, Præst i Welt, 815.
- Beyer*, Slægt, Flensborg; Epitafium i Marie Kirke i Flensborg B. 1046, 1099.
- Biernatzki, Johann*, Præst i Bargum, Forfatter, 1120.
- Biernatzki, Johann Christoph*, Præst i Frederiksstad, Forfatter, 1120.
- Bildt*, sønderjysk Adelslægt, 143.
- Binzer, Carl Chr.*, Forfatter, 1120.
- Birkedal, Vilh.*, Præst, 358.
- Bismarck, Otto von*, tysk Statsmand, 432, 454, 459, 502.
- Bissen, Herman Vilhelm*, Billedhugger, 420, 995, 1093f., 1109, Bi. 1208; Den tapre Landsoldat B. 368, Istedløven B. 415; P. 1092, 1235.
- Bjerrum, Anders*, Filolog, 614, 639.
- Bjerrum*, Lærer, Dollerupskov, Grumtoft S., 795.
- Bjørnbak, Lars*, Politiker, 1180.
- Bjørnson, Bjørnstjerne*, norsk Digter, 468.
- Blauenfeldt, M. F.*, Advokat i Flensborg, sen. Herredsfoged i Hütten, 370, 390, 393, 397, 420.
- Block*, Premierløjtnant, Opsynsmand ved Levensau, 438.
- Bochsenschmidt*, Jybæk, 453.
- Bock, H. J. G.*, Præst i Eskris, 795, 821; P. 792.
- Bock, Karl N.*, Filolog, 628, Bi. 1209; P. 1235.
- Boesen, Ulrich Sechmann*, Biskop, 452, 792ff., 835, 863, 870, 1160; Visitatsindberetning, Facsimile 789.
- Bogensee, Julius*, Redaktør, 510, 518,

- 523, 878, 883, 911, Bi. 1209; P. 1235.
- Bogs, Alexander*, tysk Regeringsraad, 534, 536, 539.
- Bokelmann, Peter*, Præst i Husum, 201.
- Bokelmann, Theodor*, Raadmand i Husum, 244.
- Boldt, Amanda*, Institutbestyrerinde, Flensborg, 874.
- Boldt, Emilie*, Lærerinde, Flensborg, 874.
- Bolten, Johann Fr.*, Præst i Bünstorf, 813.
- Borch, Carl Emil*, Præst i Valsbøl og Hyrup, 819; P. 792.
- Boysen, Carl*, Arbejder, Flensborg, 590.
- Bræcker, H. D.*, Missionsdirektør, Breklum, 838.
- Brahe, Adelsslægt*, 260.
- Brammer, C. G. H.*, Præst i Eggebæk, 443, 819; P. 792.
- Brammer, H. A.*, Lærer, Oversø, 798.
- Brandt, Aug. Fr.*, Præst i Havetoft, 424, 804; P. 792.
- Brandt, Otto*, tysk Historiker, 514.
- Branting, Hjalmar*, svensk Politiker, 528.
- Braren, Oluf*, Lærer, Maler, 1109.
- Brasen, C. P.*, Præst i Treja, 806, 818, 1160; P. 792.
- Brask, Edv. Th.*, Præst i Valsbøl og Karlum, 801, 827f.; P. 792.
- Braun, Georg*, Kannik i Köln, Kosmograf, 283.
- Bredsdorff, Th. C. S.*, Værftsdirektør, Flensborg, 467, 842.
- Breitenau, Christoph Gensch von*, Gehejmeraad, 243f.
- Brekling, Frederik*, Mystiker og kirkelig Oppositionsmand, 769f.
- Brekling, Jens Hansen*, Præst i Hanved, 770.
- Brekling, Johs.*, Præst i Lindholm, 770.
- Bremer, Jürgen*, Advokat i Flensborg, slesv.-holst. Politiker, 333, 362, 369f.; P. 363.
- Bremer, O.*, nordfrisisk Digter, 1119.
- Brenno, Carlo E.*, italiensk Stukkatør, 1080.
- Breyde*, holstensk Adelsslægt, 143.
- Brockdorff, Ditlev*, til Vindeby, 263.
- Brodersen, Hans*, Gaardejer, Tarup, Bi. 1210; P. 1235.
- Brodersen, Lærer*, Bokholm, Munkbrarup S., 794.
- Brodersen, Lærer*, Stenbjergskov, Stenbjerg S., 797.
- Brorson, H. A.*, Biskop, Salmedigter, 719, 773.
- Bruhn, Chr. Heinr.*, Præst i Brarup, 828.
- Brun, Marie*, Fæster under Østergaard (Kappel H.), 264.
- Bruno III*, 73.
- Bruun-Rasmussen, Fr.*, Biskop, P. 847.
- Brüggemann, Hans*, Billedskærer, 187f., 731, 1062f.; Skt. Jørgen og Dragen B. 175, Altertavle i Slesvig Domkirke B. 1060.
- Brüning, Heinrich*, tysk Statsmand, 521, 525.
- Buch, Edvard M.*, Præst i N. Haksted, P. 792.
- Buchwald, Joh.*, Direktør for Fajancefabrikken i Ekerneførde, 1094.
- Buchwaldt, M. J. C. C. von*, Kammerherre, Klosterprovst, 410.
- Bucka, Direktør*, Flensborg, 467.
- Budach, Peter*, Gaardejer, Hornskov, 490, 507, 510, 521, 523, Bi. 1211; P. 498, 1235.
- Bugenhagen, Johannes*, tysk Reformator, 192, 757ff.
- Bundsen, Axel*, Arkitekt, 729, 1076, 1079f.
- Burgwald, Ador*, Rektor, Flensborg, 879.
- Busch, Moritz*, tysk Forfatter, 820.
- Bussart, Martin*, Bygmester, 1067.
- Büchert, A. Lorenz*, Gaardejer, Jaruplundmark, 1127, Bi. 1212; P. 1235.
- Böckmann, Frands*, flensborgsk Købmand, Bi. 1213; P. 1235.
- Bødewadt, Jacob*, Redaktør, 535.
- Böhme, Landbygmester*, 1075.
- Böltcher, konst. Vejinspektør*, Flensborg, 379.
- Calixt, Georg*, tysk Teolog, 284.
- Callesen, Sophie*, Frue, Flensborg, Bi. 1213; P. 1235.
- Callisen, Chr. Fr.*, Borgmester, Flensborg, 370.
- Callisen, Chr. F.*, Generalsuperintendent, 365f., 780ff.
- Callisen, Leonhard F. C.*, Præst i Flensborg, 778.
- Caries, Nikkel*, Bygmester, 735, 1071.
- Carl*, se tillige *Karl*.
- Carl V*, tysk Kejser, 201.

- Carl*, Landgreve af Hessen-Kassel, Statholder, 314, 1079; P. 329.
- Caroline*, g. m. Arveprins Frederik Ferdinand, 359.
- Carsten*, Nikkel, Billedskærer, 1085.
- Carstens*, Asmus Jacob, Maler, 1105f.; allegorisk Tegning B. 1100; P. 1100.
- Carstens*, Claus Emil, Præst i Garding, 815.
- Carstens*, Hans Jørgen, Præst i Arnæs og Flensborg, 817, 841f.; P. 785.
- Carstens*, Degn i Grumtoft, 795.
- Carstens*, Degn i Eskris, 796.
- Carstens*, Degn i Nykirke (Angel), 797.
- Carstensen*, Ina, Skoleraad i Husum og Flensborg, 1331.
- Carstensen*, Sterup, 452.
- Carstensen-Jensen*, H., kgl. Agent, Flensborg, 1106.
- Caspers*, Andreas, Provst i Husum, 438f., 822.
- Chamberlain*, Joseph, engelsk Statsmand, 1188.
- Champion de Crespigny*, H. V., Viceluftmarskal, Guvernør, 927; P. 1291.
- Chemnitz*, M. F., Advokat, Forfatter, 1120.
- Christensen*, Hans Jepsen, Politiker, 530, 575, 588, 883f.
- Christensen*, J. C., Politiker, 483.
- Christensen*, Lorens Peter, Redaktør af »Flensborg Avis«, 482, 519, 543, 549, 551, 582, 590, 842, 915f., 935, Bi. 1214, 1263; P. 930, 1235, 1285, 1304, 1352.
- Christensen*, Lorenz, tysk Nationaløkonom, 563.
- Christensen*, Peter Vilh., Præst i Tønning, 814.
- Christensen*, Rektor i Garding, 815.
- Christian I*, Konge, 160, 164, 169, 184, 328; P. 152.
- Christian II*, Konge, 164, 166, 183.
- Christian III*, Konge, 166, 191f., 197, 203f., 260, 757, 854, 1067, 1089, 1097; P. 186.
- Christian IV*, Konge, 207ff., 213ff., 222ff., 250f., 253, 260, 263, 266, 765, 1068, 1098; P. 223.
- Christian V*, Konge, 229ff., 239, 244; P. 233.
- Christian VI*, Konge, 300f., 303, 323, 772.
- Christian VIII*, Konge, 339ff., 345, 350, 359, 787, 995, 1106, 1150.
- Christian IX*, Konge, 315, 409, 445, 455, 1184.
- Christian X*, Konge, 570.
- Christian Albrecht*, Hertug af Gottorp, 221, 229ff., 1090, 1102; P. 234, 282.
- Christian August*, Hertug af Augustenborg, 334, 341, 348, 350, 432.
- Christian August*, Administrator i de gottorpske Besiddelser, 238.
- Christiansen*, Andreas, Købmand, Flensborg, 370, 379, 390.
- Christiansen*, Carl Moritz, Sognepræst i Erfde, 813.
- Christiansen*, Christian, Flensborg, 379.
- Christiansen*, Christian, Præst i Medelby, 338, 385, 808, 821, 827.
- Christiansen*, Ernst, Redaktør af »Flensborg Avis«, 482, 491, 494, 506f., 517, 538, 542, 545, 553, 562, 572ff., 577f., 581, 584, 586, 842, 910, 914f., 1126, 1132, 1139, Bi. 1199—1203, 1262f.; P. 488, 1201—02, 1285.
- Christiansen*, Herredsfoged, Slesvig, 805.
- Christiansen*, Organist, Flensborg, 843.
- Christine af Hessen*, g. m. Hertug Adolf af Gottorp, 208.
- Christoffer I*, Konge, 126.
- Christoffer II*, Konge, 140.
- Christoffer af Bayern*, Konge, 159.
- Cibber*, Cajus Gabriel, Billedhugger og Arkitekt, Bi. 1214; P. 1235.
- Clasen*, Joachim F., Præst i Tønning, 777f.
- Clasen*, Johann F., Præst i Katharinenheerd, 814.
- Clausen*, Bendix, Præst i Borne, 805, 817.
- Clausen*, Frits, nazistisk Fører, 593.
- Clausen*, Heinrich, Arbejder, Harreslev, P. 930.
- Clausen*, Hermann Asmus, Borgmester, Slesvig, Bi. 1214, 1273, 1301, 1308, 1333f., 1358; P. 1235, 1286, 1304, 1327.
- Clausen*, H. N., Teolog, Politiker, 360, 420, 1094, 1147f., 1151.
- Clausen*, H. V., Historiker, 622ff., 628, 630, 723, 1169, 1191.
- Clausen*, Lorenz, Præst i Gettorf, 813.
- Clausen*, Lærer i Dollerup, Grumtoft S., 795.
- Clausen-Gad*, H., se: *Gad*, H. Clausen.
- Clemens*, Kantor, Slesvig, 832.

- Clemmensen, C. F.*, Præst i Læk og S. Brarup, 808, 817; P. 792.
Clodius, Johan, Havearkitekt, 1075.
Colding, Aage Edv., Vinhandler, Flensborg, 467, 842, 844.
Cordes, Dr., Flensborg, 842.
Cornelissen, Berend, Billedskærer, 1085.
Crespigny, H. V. Champion de, se: *Champion de Crespigny, H. V.*
Cypræus, Hieronymus, historisk Forfatter, 283.
Cypræus, Johan Adolf, Præst, 759.
Cypræus, Paul, historisk Forfatter, 283.
- Dahl, J. R.*, Udenrigsraad, P. 1304.
Dahlmann, Friedrich Christoph, Historiker, Politiker, 328, 331; P. 330.
Dalgas, Carlo, Dyremaler, 1094.
Dalgas, Ernesto, 1094.
Dall, Andreas, Arkitekt, 729, 877, 883, Bi. 1215; P. 1235.
Dalsgaard, Chr., Maler, 1110.
Dame, Friedrich, Præst i Flensborg, 768.
Dan, Konge, 982.
Danckwerth, Caspar, Borgmester i Husum, Topograf, 280, 285f.
Danckwerth, Peter, Præst i Husum, 769.
Davids, Mathias, Borgmester i Husum, sen. Amtmand paa Gottorp, 384, 386f., 396.
Decker, C. A. H., Præst i Tumbly, 838.
Deichgräber, Wilh., Gaardejer, Sjellerup, 563.
Denner, B., Portrætmaler, 1080.
Diederichs, Helene Voigt, Forfatterinde, 1120.
Dirkes, Ciriacus, Billedskærer, 1086.
Dirks, Andreas, Maler, 1110.
Dirks, Dirk, Rektor, Flensborg, Bi. 1216, 1266; P. 1235.
Dittmann, Subrektor, Flensborg, 863.
Dobbin, Joachim, Rektor, Flensborg, 855.
Dodt, Gæstgiver, Flensborg, 447.
Dohse, Jacob Friedr., Præst i Oldenswort, 812.
Dohse, Johs., Forfatter, 1120.
Domanski, polsk Mindretalsleder, 581.
Dons-Møller, B., Kontorchef, P. 1304.
Doort, Jacob van, Maler, 1101.
Dorothea af Brandenburg, g. m. Christian I, 163; P. 152.
Dreier, Hans, Billedskærer, 1086.
- Drews*, Overbydirektør, Flensborg, P. 1337.
Drouyn de Lhuys, E., fransk Udenrigsminister, 453.
Droysen, J. G., tysk Historiker, 434.
Duus, Degn i Siversted, 798.
Dürer, Albrecht, tysk Maler, 1063, 1085.
Dürkop, Eggert, Biskop, hans Segl, B. 184.
- Ebo*, Ærkebiskop af Rheims, 745.
Eckener, Alexander, Maler, 1110; »Paa Diget« B. 1108.
Eckersberg, C. W., Maler, 1106.
Edert, Overskoleraad, 1324, 1339.
Edlefsen, Fr. M. L. L., Præst i Ravnkjær, 805, 817, 830.
Ehrenreich, J. G., Præst i Rylskov og Bov, 427, 793, 821; P. 429, 792.
Eichner, Johs., Præst i Faretoft, 807, 827.
Eigtved, Nic., Arkitekt, 1076.
Einar Helgason Skaalaglam, Haakon Jarls Skjald, 100.
Eitzen, Paul von, Superintendent, 250, 280.
Ejliv, Jarl i Sønderjylland, 122.
Ekkehard, Biskop i Slesvig, 749.
Elisabeth, Dronning af England, 202.
Elisabeth, Kejserinde af Rusland, 309.
Enemark, Inger, Lærerinde, Tønder, 551.
Engelhardt, C., Adjunkt, Flensborg, 863.
Enum, Johan, Maler, 1098.
Eosander, Niels, hamborgsk Arkitekt, 1075.
Erich, Ad., Præst i Petersdorf, 829.
Erik Ejegod, Konge, 1055.
Erik Glipping, Konge, 129.
Erik Menved, Konge, 142.
Erik Ploppenning, Konge, 126.
Erik af Pommern, Konge, 133, 144; 158f., 177, 183, 230.
Erik Abelsøn, Hertug af Sønderjylland, 126f., 141, 959; hans Segl B. 138.
Erik Valdemarsøn, Hertug af Sønderjylland, 129, 140.
Erik, Hirdmand, 60, 696.
Erslev, Kristian, Historiker, 245.
Esbern Snare, Høvding, 116.
Eschelbach, Hotelejerske, Slesvig, 731.
Eskesen, Morten, Lærer, Forfatter, 477, 1125.

- Eskildsen, Claus*, Seminarielærer, Tønder, 566.
- Esquirol, J. E. D.*, fransk Psykiatiker, 1081.
- Ethelred den Raadvilde*, engelsk Konge, 81.
- Ethelwerd*, engelsk Krønikeskriver, 84.
- Eulenburg, B. H.*, Regeringskommissær, 381, 384, 389.
- Ewald, H. F.*, Forfatter, 358.
- Ewald, Johannes*, Digter, 309, 731, 859; P. 309.
- Ewaldsen, Christen*, Præst i Brødgersby og Flensborg, 452, 805; P. 792.
- Eyler, H.*, Præst i Ø. Hever, 814, 826.
- Fabricius, A. G.*, Præst i Humtrup, 317, 774.
- Fabricius, Jacob*, Generalsuperintendent, 226, 768.
- Falck, Niels Nicolaus*, slesv.-holst. Retshistoriker og Politiker, 328.
- Feddersen, Chr.*, Præst i Nr. Haksted, 790.
- Feddersen d. Æ., Hans Peter*, Maler, 1109.
- Feddersen, Lærer i Sørup S.*, 798.
- Fehrs, J. H.*, tysk Digter, 472.
- Feilberg, H. F.*, Præst, Sprogmand, Folklorist, 270, 428, 433, 819, 1117, 1125; P. 425, 792.
- Ferslev, R. W. A.*, Præst i Lyksborg, P. 792.
- Fibiger, Axel*, Oberst, 1189.
- Fiensch*, Missionsinspektør, Breklum, 838.
- Filskov, Tycho*, Redaktør, 842.
- Fincke*, Præst i Eggebæk, 443.
- Fischer, Christoph Heinrich*, Præst i Hyrup, 301, 771f.
- Fischer, Heinrich*, Rektor, Flensborg, 551, 563, 892f.
- Flor, Chr.*, Professor, 350, 390, 398, 787, 1151.
- Floris, Cornelis*, nederlandsk Billedhugger, 1089f.
- Forchhammer*, Slægt, 996.
- Frahm, M. F.*, Præst i Vollerwieck, 814.
- Francke*, tysk Politiker, 470, 1167.
- Franzen, Frk.*, Institutbestyrerinde, Slesvig, 832.
- Frederik I*, Konge, 163f., 166f., 170, 172, 180, 183, 190f., 731, 733, 1067, 1090; hans Segl B. 158, hans Sarkofag i Slesvig Domkirke B. 161, Side af hans Kopibog B. 165; P. 160.
- Frederik II*, Konge, 203f., 206f., 255, 266, 855, 1071, 1097f.; P. 204.
- Frederik III*, Konge, 215ff., 225f., 229, 252, 766, 1098; P. 224.
- Frederik IV*, Konge, 237, 240, 242, 244, 246, 299, 303, 323, 1075, 1098; Haandskrift, Fascimile 243, »Det slesvigske Bæger«, skænket ham 1721, B. 248; P. 247.
- Frederik V*, Konge, 314.
- Frederik VI*, Konge, 314f., 323, 325, 327, 331, 339, 722, 861, 1150; P. 319.
- Frederik VII*, Konge, 106, 341, 359, 371, 409, 420, 430, 466, 570, 735, 812, 836; paa castrum doloris B. 431; P. 367.
- Frederik II*, Hertug af Gottorp, 207.
- Frederik III*, Hertug af Gottorp, 212, 214, 217ff., 226f., 251, 279, 285, 292, 1090, 1102; P. 225, 287, 1088.
- Frederik IV*, Hertug af Gottorp, 235f., 238, 260, 279, 292, 1075, P. 237.
- Frederik*, Fyrstebiskop af Slesvig, 211.
- Frederik*, Prins af Nør, 345, 349, 361ff., 732; P. 363.
- Frederik (VIII)*, Hertug af Augustenborg, 432.
- Frederik II*, Konge af Preussen, 309.
- Frederik Ferdinand*, Arveprins af Danmark, 341.
- Frederik Vilhelm*, Kurfyrste af Brandenburg, 221.
- Frederik Vilhelm IV*, Konge af Preussen, 382.
- Frederikke Amalie*, g. m. Hertug Christian Albrecht, 229.
- Freerks, K. A.*, Præst i St. Nikolai paa Før, 807, 821, 827.
- Frenssen, C. F.*, Præst i Vesterland, 811, 827.
- Frenssen, Gustav*, tysk Digter, 472, 1123.
- Freuchen, F. N.*, Præst i Nykirke, P. 792.
- Freudenreich, Albert Georg*, Købmand i Flensborg, 462, 467, 1162, Bi. 1216; P. 1236.
- Frick, Wilh.*, tysk Indenrigsminister, 552, 555, 592f.
- Fridericia, J. A.*, Historiker, 266.
- Fries, H. N.*, Lærer i Slesvig, 805.
- Friis, Adelslægt*, 260.
- Friis, Ewert*, Billedskærer, 1089.

- Friis, Immanuel*, Præst i Eggebæk og Hanved, 427, 798, 819, 836f.; P. 792.
- Friis, P. P.*, Malerimester, Flensborg, P. 930.
- Friis*, Lærer i Vanderup, 801.
- Frohne, W. C.*, Skibsreder, Flensborg, 467.
- Frölich, Lorenz*, Maler, 729f., 863, 1082.
- Funke, F. W.*, Konsul, Flensborg, 1106.
- Fønss, Johs.*, Operainstruktør, P. 930.
- Gabel, Christoffer*, Statholder, 226, 229, 252; P. 224.
- Gabriel, Claus*, Billedskærer, 1085.
- Gad, C. P.*, Præst i Klægsbøl, 828.
- Gad, Henrik G. C.*, Præst i Adsbøl, 867f.; P. 792.
- Galle*, Kobberstikker, 1086.
- Geleff, P. J.*, Lærer i Havetofløjt, 804.
- Georg I*, Konge af England, 242.
- Gerhard*, Hertug i Sønderjylland og Greve af Holsten, 127, 144.
- Gerhard (den Blinde)*, Greve af Holsten, 141.
- Gerhard (Gert) den Store*, Greve af Holsten, 140f.; hans Segl B. 138.
- Gerhard*, Greve af Oldenburg, 160, 180.
- Gerhard*, Biskop i Børglum, 159.
- Geve, N. G.*, Maler, 1102.
- Gideonsen*, Lærer i Slesvig, 832.
- Gjessing, J. G.*, Advokat, Tønder, 1179.
- Gjordsen*, Adelslægt, 174.
- Gjøe*, se: *Gøye*.
- Glahn, Torben*, Overbibliotekar, Flensborg, 941.
- Glum*, dansk Grænsejarl, 96.
- Gnupa*, Konge, 97ff., 102, 107.
- Godfred*, Konge, 86, 88, 92, 95f., 105.
- Godt, B. P.*, Generalsuperintendent, 838.
- Goos, Carl*, Maler, 1105.
- Gosche, E. L.*, Præst i Tønning, 814.
- Gosche, Frk.*, Lærerinde, Tønning, 814.
- Gotthard, P. P.*, Præst i Enge, 806, 821.
- Gotthardsen, N. J.*, Gaardejer, Nørmark, 490.
- Gower, Jürgen*, Billedskærer, 1068, 1085.
- Graae, Gomme F. A.*, Præst i Flensborg, 429, 835f., 866ff.; P. 792, 823.
- Grau, Andreas*, Redaktør, 475, 480, 482, 486, 489f., 492; P. 487.
- Grau, Peter*, sønderjysk Politiker, 484, 490f., 562, 997; P. 488.
- Gregor den Store*, 747.
- Gregorius*, Kardinal, 750.
- Greif, G. H. O.*, Præst i St. Peter, 815.
- Greiss, J. W. C.*, Præst i Dagebøl og Kating, 807, 814.
- Griffenfeld, Peder*, Statsmand, 230.
- Groningen, Johan van*, Billedskærer, 1085.
- Grote, Hans*, Billedskærer, 188.
- Groth, Klaus*, tysk Digter, 472, 1119.
- Grundtvig, N. F. S.*, Præst, Digter, 787.
- Grundtvig, Svend*, Folklorist, 1117.
- Grunow, Ernst*, Journalist, 549.
- Grønning*, Missionsinspektør, Breklum, 838.
- Gudewerth d. Æ., Hans*, Billedskærer, 732, 1086; Egetræskiste B. 1084.
- Gudewerth d. Y., Hans*, Billedskærer, 1086f.; Egetræsskrin B. 1087.
- Gudfred*, se: *Godfred*.
- Gudme, Margrethe*, Sekretær, Flensborg, Bi. 1217; P. 1236.
- Gunnarsson, Gunnar*, islandsk Forfatter, 547.
- Gurd*, Konge, 97.
- Gyrsting, Morten Jensen*, Høvedsmand paa Duborg, 158f.
- Göring, Hermann*, tysk Minister, 528.
- Görtz, G. O. H. von*, Friherre *von Schlitz*, gottorpsk Statsmand, 238f., 242, 251.
- Gøye*, Adelslægt, 260.
- Gøye, Mogens*, Rigshofmester, 190.
- Haakon*, Jarl i Norge, 99f.
- Haarek*, se: *Horik*.
- Hage*, Lærer i Nr. Brarup S., 802.
- Hagemann, M.*, Godsejer, Udmark, 365f.
- Hagemann*, Godsejer, Stubbe, 812.
- Hagen, von der*, holstensk Adelslægt, 143.
- Hagerup, Eiler Henning*, Præst i St. Solt, 398, 424, 428, 636, 638, 797, 820, 1117; P. 425, 792.
- Hagge*, Ellingsted, 452.
- Halfmann*, Biskop, 845.
- Hall, C. C.*, Statsmand, 870.
- Hamburger, Th. H.*, Præst i Arnæs og Svesing, 441, 804, 822.
- Hamkens, Jan*, Maler, 1110.
- Hammer, Franz*, luthersk Prædikant, 756f.
- Hancke*, Justitsraad, offentlig Anklager i Slesvig, 335.
- Hans*, Konge, 164, 183.

- Hans den Ældre*, Hertug, 197ff., 203, 206, 250, 277, 291, 1098; P. 198.
- Hans den Yngre*, Hertug, 203, 206f., 211ff., 220, 255, 691, 735, 1071.
- Hans, Claus*, Landraad, Flensborg, 543, 550, 587.
- Hansemann, F. D. von*, Overborgmester, Flensborg, 524, 527, 540.
- Hansen, Aleth Sophus*, Præst i Husby og Grumtoft, 397f., 413, 428, 794, 820, 1160f., 1165; P. 397, 792.
- Hansen, Bendix*, Forfatter, 1126; P. 1122.
- Hansen, Bernhard*, Skoledirektør, Flensborg, 897, Bi. 1217, 1260, 1266f., 1324; P. 930, 1236, 1285, 1304.
- Hansen, Chr.*, Havnebrokskriver, Flensborg, 336.
- Hansen, Cornelius*, Grosserer, Flensborg, 519, 542, 563, 582, 584, 590, 592, 883ff., 893, 913, 927, Bi. 1218, 1273, 1295; P. 521, 930, 1236, 1304, 1327.
- Hansen, C. F.*, Arkitekt, 732f., 1076, 1081.
- Hansen, Hans*, Præst i Fjorde, 385, 791.
- Hansen, Hans*, Præst i Rødenæs, 811.
- Hansen, H. P.*, Rektor, Formand for »Grænseforeningen«, 556, 890.
- Hansen, Jacob*, Præst i Grumtoft og Gelting, 795, 821; P. 792.
- Hansen, Jap Peter*, frisisk Digter, 1119.
- Hansen, Jens Vilh.*, Præst i Grumtoft og Kværn, 820; P. 792.
- Hansen, Johan*, Præst i Krop, 806, 830.
- Hansen, J. A.*, Politiker, 1180.
- Hansen, L. S.*, Præst i Olderup, 442f.
- Hansen, Peter*, Præst i Bov, P. 792.
- Hansen, P. G.*, Præst i Kappel, 804, 817.
- Hansen*, Lærer i Aneby, Sterup S., 795.
- Hansen-Grumby, Andreas*, Stænderdeputeret, 412, 455.
- Hanssen, Andreas*, Rektor, Flensborg, 538, 552, 571, 586, 594, 880, 884f., 894, Bi. 1218, 1266; P. 881, 1236.
- Hanssen, H. P.*, sønderjysk Fører, 483ff., 502, 505, 513, 521, 524, 529f., 534ff., 562, 573, 589, 870, 1161, 1169f., 1190ff., 1200.
- Harald Klak*, Konge, 96.
- Harald Blaaland*, Konge, 19, 100f., 745, 749.
- Harald Haarderaade*, norsk Konge, 101f.
- Harms, Claus*, Præst, 778.
- Harries, Heinrich*, Præst i Siversted, Forfatter, 315, 1120, Bi. 1220; P. 1121, 1236.
- Harries, Heinrich R.*, Provst i Husum, 790.
- Harring, Harro Paul*, Maler, Forfatter, 995, 998, 1001, 1119; P. 1121.
- Harsdorff, C. F.*, Arkitekt, 1079.
- Hartnack, J. C. D.*, Præst i Jørl, 798, 819; P. 792.
- Haseloff, G.*, tysk Arkæolog, 94.
- Haskins, Charles H.*, amerikansk Professor, 7.
- Hass, Paul*, Formand for Borgerrepræsentationen og Kredsleder i Flensborg, 530, 540f., 545.
- Hassell, Ulrich von*, tysk Diplomat, 520.
- Hasselmann, F. F.*, Præst i Dänischenhagen, 813.
- Hasselriis, G.*, Præst i Husum, 832.
- Hatting, Jørgen*, Historiker, 996.
- Haupt, Richard*, Kunsthistoriker, 974, 987.
- Haustedt, P. Chr.*, Præst i Nibøl, 807.
- Hebbel, Fr.*, tysk Digter, 472.
- Hedemann-Heespen, Paul von*, Historiker, 465.
- Hederich, Godsejer*, Büstorf, 812.
- Hedevig Sofia*, g. m. Hertug Frederik IV af Gottorp, 236.
- Hedtoft, Hans*, Statsminister, P. 1304, 1314.
- Hedvig Eleonora*, g. m. Karl X Gustav, 1102.
- Heemskerck, Maler*, 1086.
- Hegewisch, D. H.*, tysk Historiker, 314.
- Heiberg, C. F.*, Advokat i Slesvig, 1155.
- Heiberg, Hermann*, tysk Forfatter, 1123.
- Heidtrider, Henni*, Arkitekt og Billedhugger, 1071, 1090.
- Heim, Claus*, Billedskærer, 1085.
- Heimreich, Anton*, nordfrisisk Historiker, 285, 1119.
- Heims, P. G.*, Forfatter, 1120.
- Heldvad, Niels*, Præst, Forfatter, 284.
- Helgesen, Hans*, Oberst, 365, 394, 718, 734.
- Hellquist, Elof*, svensk Filolog, 657.
- Helms, Johs.*, Adjunkt, Forfatter, 358, 865.
- Helrik*, Ridder, 140.
- Heming*, Konge, 96.
- Hemmingsen, Niels*, Teolog, 283.

- Henderson, G. P.*, engelsk General, P. 1291.
- Henderson, W. W.*, engelsk Embedsmand, P. 1362.
- Henning, L. F.*, Præst i Ording, 815.
- Henningsen, C. A.*, Præst i Oversø, 798; P. 792.
- Henningsen, L. H.*, Degn i Vanderup, 801.
- Henningsen, Familie, Sterup S.*, 795.
- Henrik Valdemarsøn, Hertug af Sønderjylland*, 144.
- Henrik, Greve*, 99.
- Henrik I*, tysk Konge, 98, 100, 102, 105, 107.
- Henriksen, Tai*, Billedskærer, 1089.
- Henzen, Brekendorf*, 453.
- Henzen, Treja*, 452.
- Herfurth*, preussisk Indenrigsminister, 1169.
- Hertz, J. M.*, Rektor, Sønderborg, 878.
- Hess, Rudolf*, tysk Minister, 541, 586f.
- Heynsen, K.*, Præst i V. Hever, 815.
- Hildebrand, Hans*, Abbed i Ryd, 190.
- Hildebrand, H.*, Skoleraad, Slesvig, 1331.
- Hindenburg, Paul von*, tysk Præsident, 547f.
- Hinrichs, Jan*, Præst i Koldenbüttel, 812.
- Hinrichsen, Hans*, Lærer i Skovlund, 801.
- Hinrichsen, H. H.*, Præst i Slesvig, 818f., 831.
- Hinrichsen, L.*, Gaardejer, Stiglundsand, 579.
- Hinrichsen, Peter*, Gaardmand i Meden, Stænderdeputeret, 412, 417f.
- Hinrichsen, Dannebrogsmænd, Dollerup*, 448.
- Hinrichsen, »Rechensmann«*, Grumtoft S., 795.
- Hinrichsen, Gelting S.*, 796.
- Hiort Lorenzen, Peter*, se: *Lorenzen, P. Hiort*.
- Hitler, Adolf*, tysk Fører, 524f., 529, 533, 535f., 538, 547f., 551, 559, 564, 581, 592ff., 916.
- Hjelholt, H.*, Historiker, 245.
- Hjorth, B. C. W. L.*, Præst i Slesvig, P. 792.
- Hobe, S. L. C. von*, Baron til Gelting, Stænderdeputeret, 410.
- Hodges, George Lloyd*, engelsk Diplomat, 381.
- Hoevermann, Otto*, Overpræsident, 1275.
- Hoffmann, Kai*, Digter, 422.
- Hoffmann, Melchior*, Præst i Kiel, 757.
- Hoffmann von Fallersleben, A. H.*, tysk Digter, 986.
- Hojer, Andreas*, Rektor, Slesvig, 859.
- Holck, sønderjydske Adelslægt*, 143, 255.
- Holdt, A. C. C.*, Skolebestyrer, Flensborg, 460, 467, 874f., 1162.
- Holdt, J. H.*, Præst i Flensborg, 784ff.
- Hollænder, Kirkevæрге, Nr. Brarup*, 816.
- Holm, H. E.*, Præst i Svans, 812.
- Holm, O. D.*, Byskriver, Flensborg, 370.
- Holm, P. C.*, Præst i Aventoft, 811.
- Holst, Andr. M. C.*, Vinhandler, Flensborg, Bi. 1220, P. 1236.
- Holst, H. P.*, Digter, 1024.
- Holstein, Kammerherre, Oberstløjtnant*, 364.
- Holstein-Ledreborg, J. L. C. C. T.*, Politiker, 1180.
- Holstein-Rathlou, V. J.*, Bibliotekar, 939.
- Hoohnstein, Provst*, 812.
- Hored, Biskop i Slesvig*, 107.
- Horik den Gamle, Konge*, 83, 86, 96, 743f., 746.
- Horik den Unge, Konge*, 96f., 102.
- Horn, C. G.*, Arkitekt, 1079.
- Hostrup, J. C.*, Digter, 1191.
- Hovi, Jarl i Slesvig*, 96f., 102.
- Hoyer, Anna Ovena*, Digterinde og religiøs Sværmer, 1072, 1118f.
- Hoyer, Herman*, Staller i Ejdersted, 1072, 1118.
- Hoyerstorp, Herman*, Billedskærer, 188.
- Hulle, Anselm van*, Maler, 1101.
- Huss, W. C.*, Præst i Tetenbøl, 814.
- Hussen, Tilemann von*, Biskop i Slesvig, 759.
- Hvass, F.*, Direktør, P. 1304.
- Høber, Missionsinspektør, Breklum*, 838.
- Høck, Skomager, Langballe*, 1161.
- Høeg, B. C. K.*, Præst i Nr. Haksted, 801; P. 792.
- Høeg, G. C. F.*, Præst i Sterup, 795, 821; P. 792.
- Høffding, Harald*, Filosof, 1191.
- Hørup, Viggo*, Politiker, 1188.
- Høyen, N. L.*, Kunsthistoriker, 1093, 1106, 1109.
- Høyer, J. B.*, cand. theol., 477.
- Høyer-Møller, E.*, se: *Møller, E. Høyer*.

- Iper, Fr.*, Tømrer, Slesvig, 507.
Ingwersen, Sønke, adlet som Baron af Gelting, 1079.
Ipsen, Jacob, Maler, 1105.
Ipsen, Paul, Maler, 1102, 1105; Rødkridtstegning B. 1100.
Ipsen, Reinhold, Maler, 1105.
Iversen, Ludvig, Præsident for Handelskammeret, Flensborg, 1273.
Iversen, W., Gaardejer, Munkbrarup, 525, 558.
- Jacobsen, Friedrich*, Præst i Hytten, 812.
Jacobsen, Friedrich C. F., Herredsfoged i Slesvig, sen. slesv.-holst. Minister og Amtmand i Gottorp A., 361, 388f., 441f.
Jacobsen, G. F., Præst i Embsbøl, 811, 828.
Jacobsen, H. P., Forfatter, 1127, Bi. 1221, 1349; P. 1236.
Jacobsen, J. A., Præst i Læk, 827.
Jaqueteuffel, Otto, Maler, 1101.
Jankuhn, H., tysk Arkæolog, 46, 54f., 94.
Jannsen, Jacob, Degn i Nr. Haksted, 801.
Jannsen, Lærer i Witzwort S., 812.
Jansen, Hinrich, Maler, 1098; Beyers Epitafium B. 1099.
Jansen, Johann, Degn i Dedsbøl, 807.
Jansen, Økonom, Flensborg, 454.
Jardin, N. H., Arkitekt, 1079.
Jaspersen, Claus, Justitiarius, Gelting, 6, 333, 863.
Jens Maltesen, Ridder, 140.
Jensen, Carl Chr., Præst i Lyksborg, 793, 820; P. 792.
Jensen, Chr., Forstander, Breklum, 472, 837f.
Jensen, Claus Chr., Lærer i Ølsby, 804.
Jensen, C. A., Maler, 735, 996, 1106; P. 1092.
Jensen, Hans, Lærer i Langballe, 795.
Jensen, Hans, Lærer i Bøl, 803.
Jensen, H. C., Agent i Flensborg, Politiker, 336f., 370, 390, 411.
Jensen, H. N. A., Præst i Borne, Kirke- og Lokalhistoriker, 289, Bi. 1221; P. 1236.
Jensen, Jens Nielsen, Journalist, Flensborg, 475, 482, 578, Bi. 1222, 1265; P. 1236.
Jensen, J. E. E., Præst i Nykirke, 811.
Jensen, Thomas Hoyer, Præst, P. 776.
- Jensen, Wilh.*, tysk Forfatter, 472, 1123.
Jensen, Lærer i Skovby, St. Vi. S., 801.
Jensen, Frk., Lærerinde i Tønning, 814.
Jepsen, Chr., Gaardejer, Stiglundsand, 579f.
Jepsen, Chr., Præst i Ladelund, 779.
Jepsen, Jep, Præst i Humtrup, 808, 829.
Jespersen, P. N., Præst i Nr. Brarup, 802, 816.
Jessen, Carl Ludwig, Maler, 474f., 1109f.; Sørgehøjtidelighed i Dedsbøl B. 993, Gammel frisisk Bondekone ved Rokken B. 1005, Portrætter B. 1104.
Eli Jessen, cand. mag., Frue, 898, Bi. 1222; P. 1236.
Jessen, Franz von, Journalist, 1170.
Jessen, Hans Møller, Lærer i Toghale, 1184.
Jessen, Heinrich J., Præst i Bannesdorf, 829.
Jessen, Jens, Journalist og Politiker, 465, 468f., 502, 509, 521, 589, 842, 876, 910f., 913, 1166ff., Bi. 1177—96, 1199; Gravsten B. 1186; P. 463, 1185—86.
Jessen, Marie, g. m. Jens Jessen, 913, 1189f., Bi. 1223; P. 1236.
Jessen, Otto, Præst i Nibøl, 807.
Jessen, Tage, Redaktør, 480, 507, 521, 542, 544f., 550, 561, 572, 578, 582, 584, 587, 590, 612, 628, 911, Bi. 1223, 1265, 1271, 1273, 1342f.; P. 498, 1236.
Jessen, Thomas Balthasar von, Gehejmeraad, 237.
Joakim Ernst, Hertug af Pløn, 230.
Jochimsen, Lærer i Nr. Brarup S., 803.
Johan, Greve af Holsten, 127, 141.
Johan, Greve af Kiel, 609.
Johan Adolf, Hertug af Gottorp, 207, 211ff., 226f., 251, 260, 285, 292, 1068, 1090; P. 222.
Johan Hviding, hertugelig Drost, 150.
Johan Skondelev, Biskop i Slesvig, 147; hans Segl B. 147.
Johannes Thome, 147.
Johannsen, Albert, Flensborg, 538.
Johannsen, Albrecht, Skoleraad, 1001, 1331.
Johannsen, Alexandra, Bibliotekar, Flensborg, 1160, Bi. 1224; P. 1236.
Johannsen, Anna Cathrine, g. m. Burchardt F. Johannsen, 1159.
Johannsen, Burchardt Fr., Lærer i Sylvested, 1159.

- Johannsen, Gustav*, Politiker, 6, 447f., 451, 453f., 455, 462, 465, 467ff., 476, 484, 502, 509, 514, 521, 538, 760, 818, 842, 844, 870, 874f., 910, 936, 1126, Bi. 1159—73, 1178, 1182, 1187, 1199f.; P. 464, 1171—72.
- Johannsen, Johann Fr.*, Lærer i Skæggerød, 1159.
- Johannsen, Johs. P. J.*, Broder til Gustav J., 806, 1160.
- Johannsen, Margaretha*, g. m. Gustav J., 1160.
- Johannsen, Svend*, Rektor, Slesvig, 551, 891, Bi. 1224, 1262, 1269, 1295, 1343, 1347ff.; P. 1236, 1286.
- Johannsen, Willy*, Advokat, Flensborg, 590, 1279.
- Johannsen*, Regnemester, Tønning, 814.
- Johannsen*, Adjunkt, Slesvig, 819.
- Jonas*, Gaardejer, Harreslev, 496.
- Juel, Jens*, Maler, 1080.
- Juhl, Thomas Chr.*, Præst i Tøstrup, 804, 817.
- Juhl*, Degn i Sterup, 795.
- Juliane Marie*, g. m. Frederik V, 307.
- Jungclausen, H. J.*, Præst i Riseby, 812.
- Jungclaussen, J. P. A.*, Rektor i Slesvig, 864.
- Junge, Niels*, gottorpsk Kansler, 227.
- Junggreen, J. P.*, Politiker, 1152, 1167f., 1188, 1194.
- Jürgensen, Nis*, Præst i Horsbøl, 811.
- Jørgensen, A. D.*, Historiker, Rigsarkivar, 430, 433, 746, 863, 1189.
- Jørgensen, Jørgen*, Vandre lærer, Slesvig, 891.
- Jørgensen, Jørgen*, Politiker, P. 1362.
- Jørgensen, K. E. Jordt*, Præst i Flensborg, P. 809.
- Jørgensen, Lorentz*, Billedskærer, 1089.
- Jørgensen, Peter*, Filolog, 619, 649.
- Jørgensen, Peter*, Lærer i Fladsby, Sørup S., 797.
- Kaas, Niels*, Kansler, Rigsraad, 251.
- Kaczmarek, Jan*, polsk Mindretsleder, 523, 581.
- Kaftan, Theodor*, Generalsuperintendent, 472, 1182, P. 785.
- Kahle, Oskar*, Direktør, Kredsleder, Flensborg, 561, 583f., 587.
- Kallsen, W. F.*, Degn i Nr. Farensted, 804.
- Kamphøvenner, M.*, Redaktør, 532.
- Kaper, Ernst*, Lærer i Nr. Lindholm, 806.
- Kaper, Ernst*, Borgmester, 864, 883f., 996.
- Kaper, Johs.*, Adjunkt, Flensborg, 864.
- Kardel, Harboe*, Redaktør, 567.
- Karies, Niels*, se: *Caries, Nikkel*.
- Karl den Store*, Kejser, 67, 78, 86, 96.
- Karl X Gustav*, Konge af Sverige, 217f., 211, 1102.
- Karl XII*, Konge af Sverige, 237f.
- Karl Frederik*, Hertug af Gottorp, 238, 240, 242.
- Kastrup, A.*, Bogtrykker, Flensborg, 911.
- Katharina II*, Kejserinde af Rusland, 309.
- Katz, Rudolf*, Justitsminister, 1335, P. 1338.
- Kaup, R. H. L. C.*, Amtmand i Husum, 384, 387.
- Kayser, C.*, Lærer i L. Solt, 797.
- Kayser, H. H.*, Tømrermester i Kbhvn., 1165.
- Keister, Abraham de*, Maler, 1101.
- Keister, Lorentz de*, Maler, 1101.
- Keller*, Rudolfstadt, 636.
- Kervillus*, irsk Høvding, 668.
- Kielholz, J. P.*, Gaardmand i Wohlde, Stænderdeputeret, 407, 412.
- Kielmannsegg, Johan Adolf Kielman von*, gottorpsk Statsmand, 217, 220f., 230f., 251, 294, 1093; P. 217, 282.
- Kjems, Anna*, Frue, Harreslev, Bi. 1225; P. 1236.
- Kjems, Niels*, Lærer, Harreslev, Bi. 1225; P. 1237.
- Kjær, Søren*, Politiker, 1180.
- Klaus, Fr.*, Landdagsmand, Flensborg, 1319.
- Klewing, H. A.*, Stenhuggermester, Flensborg, 379.
- Kloppenborg-Skrumsager, H. D.*, Politiker, 485, 489, 1183.
- Kloster, J. P.*, Degn i Sørup, 797.
- Klotz, Stephan*, Generalsuperintendent, 222, 226, 250, 284, 291, 765ff., 769f., 856; P. 763.
- Klywer, Henriette*, Lærerinde, Flensborg, 460, 874, 876.
- Knud den Store*, Konge, 101, 749, 1055.
- Knud den Hellige*, Konge, 1055.
- Knud VI*, Konge, 124.

- Knud Lavard*, Hertug af Sønderjylland, 94, 122f., 705, 749, 1055.
- Knudsen, Mattis*, Raadmand i Husum, 756.
- Knutz, B. C.*, Degn i Stenbjerg, 389, 797.
- Koberch, Jørgen*, Billedskærer, 1086.
- Koch, P. Chr.*, Redaktør, 350, 615.
- Konrad II*, tysk Kejser, 101.
- Koopmann, Wilh.*, Rektor, Tinglev, 548, 568, 570.
- Koopmann*, Lærer, Tønning, 814.
- Kracht, Ernst*, Overborgmester, Flensborg, 558, 561f., 566f., 571ff., 578f., 582ff., 590; P. 557.
- Krafft, C. F.*, Rektor, Slesvig, 859.
- Kraft, Ole Bjørn*, Politiker, P. 1362.
- Krag, C. von*, Overlandvejsinspektør, 365.
- Kreienberg, Henrik*, Billedskærer, 1085.
- Kretzschmer, Knud*, Historiker, 628.
- Krieger, A. F.*, Jurist, Politiker, 409.
- Kristensen, Knud*, Politiker, 1335; P. 1314.
- Kristensen, Marius*, Filolog, 628, 639, 649.
- Kristensen, Thorkil*, Politiker, P. 1362.
- Krock, Hinrich*, Maler, 1098, 1101; »Bacchus og Ariadne« B. 1099.
- Krog, Jens*, Præst i St. Solt, P. 792.
- Krogh, C. von*, General, 393.
- Krohn, J. T. S.*, Kateket, Flensborg, 867.
- Kronika, Jacob*, Redaktør, 510, 541, 564, 576ff., 592, 911, 915, 1126, Bi. 1226, 1262, 1264, 1295, 1300; P. 1122, 1237, 1327.
- Krummedige*, holstensk Adelslæggt, 143.
- Kruse, J. H.*, Værkmester, Flensborg, 338, 369, 376, 390, 429, 866f., Bi. 1227; P. 378, 1237.
- Krüger, H. A.*, Politiker, 360, 459, 1166ff., 1181ff.; P. 464.
- Kröger, Timm*, tysk Forfatter, 472, 968, 978.
- Kröger*, Danevirke, 452.
- Kuklinski, Wilh.*, Undervisningsminister, 1282f., 1325, 1331; P. 1338.
- Kühnel, T. S.*, Præst i Ulsnæs, 805, 818; P. 792.
- Kylling, J. M.*, Sekretær, Flensborg, 510.
- Kürstein, P.*, Bibliotekar, Slesvig, 941.
- Køedt, Andreas Peschcke*, Forretningsmand, Bi. 1227; P. 1237.
- Köllner, E. M. von*, Overpræsident, 1169.
- Königstein, Johan Ludvig von*, gottorpsk-dansk Embedsmand, 967.
- Köster, Ad.*, tysk Politiker, 504.
- Lachmann, A. H.*, Professor, Kiel, 636.
- la Cour, Vilh.*, Historiker, 88, 97, 554, 566.
- Lancken, Egidius v. d.*, gottorpsk Gehejmeraad, 214, 251.
- Lange, M. T.*, Præst i Rylskov, P. 792.
- Langholz, Johann*, Lærer i Stolck, 804.
- Langkjær, Jens*, Højskoleforstander, 462, 874.
- Lars Tygesen*, Ridder, 140.
- Larsen, Lauritz*, Generalkonsul, Flensborg, 544.
- Larsen, Poul*, Industrimand, Bi. 1227; P. 1237.
- Lasker, E.*, tysk Politiker, 1170.
- Lassen, August*, Strukstrup, 477.
- Lassen, Hans*, Lærer i Torsballe, Have-toft S., 804.
- Lassen, Hans*, Gaardejer i Lysabild, Rigsdagsmand, 1168.
- Lassen, Hans Chr.*, Præst i Adelby, 793; P. 792.
- Lassen, Henrik*, Gaardejer, Strukstrup, 475f., Bi. 1228; P. 473, 1237.
- Lassen, Oscar*, Strukstrup, 477.
- Lassen, Peter*, Gaardejer, Strukstrup, 477, 489f., 507, 510, 519, 521, 527, 595, Bi. 1228; P. 473, 1237.
- Lauridsen, P.*, Historiker, 217, 398f., 612, 616.
- Lausten, Laust Kasper*, Faktor, Flensborg, 507, 510, 521, 562, 842, Bi. 1229; P. 498, 1237.
- Lausten, Viggo*, Journalist, Tønder, 1262.
- Lauterbacher, H.*, Stabsfører, 569.
- Layton, Walter*, engelsk Politiker, 528.
- Lehmann, Orla*, Politiker, 346, 361.
- Lehmann*, Museumsdirektør, Altona, 987.
- Leihamer, Abraham*, Maler, 1097.
- Lensch*, Præst i Flensborg, 843.
- Lente, Theodor v.*, Sekretær, 252.
- Levetzow, H. C. D. V.*, Amtmand i Husum, 614.
- Levinsen, L. J.*, Præst i Kværn og Munkbrarup, 796, 821; P. 792.
- Levit*, Lærer i Bokholm, Munkbrarup S., 794.
- Ley, Robert*, Fører for Arbejdsfronten, 539.

- Ley*, Degn i Sørup, 820.
Licht, Joh. Fr., Rektor, Slesvig, 309, 859.
Lieb, Johan, Sekretær, Flensborg, 584, 587, 590, Bi. 1230; P. 1237.
Liliencron, Detlev von, tysk Digter, 472, 1123.
Limbæk, holstensk Adelsslægt, 143.
Linde, F. W., Præst i Borby, 812.
Lindenov, Adelsslægt, 255.
Lindhagen, Carl, Borgmester, Stockholm, 528.
Linnemann, Willy-August, Forfatter, 1127f., Bi. 1231; P. 1122, 1237.
Lloyd George, David, engelsk Statsmand, 7.
Lobsien, Wilh., Forfatter, 472, 1120.
Locher, Carl, Maler, Bi. 1231; P. 1237.
Lohmann, Hartwig, Byskriver i Flensborg, 1118.
Lohse, Hinrich, Overpræsident, Gauleiter, 525, 532, 534, 539, 542, 549, 554, 557f., 561, 571, 579, 584f.; P. 533.
Lorck, Melchior, Maler og Grafiker, 1097f., Bi. 1232; »Den hellige Familie« B. 1096; P. 1237.
Lorentzen, C. A., Maler, 1106.
Lorenz, Skoleraad, Flensborg, 878, 884f.
Lorenzen, Andreas, Folklorist, 982f., Bi. 1231; P. 1237.
Lorenzen, C. C., Præst i Siversted, 819, 866; P. 792.
Lorenzen, Lorenz, Præst paa Nordmarsk, Digter, 1119.
Lorenzen, Lorenz, Præst i Adelby, 778.
Lorenzen, Nis, Stænderdeputeret, 1150.
Lorenzen, Peter Hiort, Politiker, 341, 346, 348, 731, 1106, 1151.
Lorenzen, Lærer i Frøslev, Hanved S., 803.
Lorichs, Melchior, se: *Lorck, Melchior*.
Lornsen, Uwe Jens, Embedsmand, politisk Forfatter, 328, 332ff., 992f., 1149, 1199; P. 326.
Louise, g. m. Landgrev Carl af Hessen, 314.
Ludvig den Fromme, Kejser, 96.
Luig, tysk Ministerialembudsmand, 587.
Lunding, Hans, Oberstløjtnant, 1307; P. 1304.
Lundt, S. B., Præst i Haddeby, 806, 818.
Lunn, Villars, Politiker, 1188, 1191.
Luplau, D. C. E., Præst i Ladelund, 808.
Luplau, J. H., Præst i Sdr. Brarup, 805.
Luther, Martin, tysk Kirkereformator, 189, 191, 756f.
Lübke, Fritz, Landraad, Flensborg, 1272, 1319, 1342.
Lübker, F. H. C., Rektor, Flensborg, 445, 861, 873.
Lüdemann, Hermann, Ministerpræsident, 1308, 1322, 1334, 1350f., 1354, P. 1313.
Lynden-Bell, engelsk Officer, 1007, 1289.
Lyngby, K. J., Filolog, 636, 639, 645.
Lützen, O. H., Præst i Karlum, 808.
Læssøe, Frederik, Oberst, 393, 702.
Madsen, Ella, Sekretær, Flensborg, Bi. 1232; P. 1237.
Madsen, Hans, Direktør, Flensborg, 838, 842.
Madsen, Mejeribestyrelse, Ryge, 490.
Magnus den Gode, Konge, 101, 983.
Magnussen, Chr. Karl, Maler, 1089, 1109; »Pige fra Før« B. 1103.
Mahler, Chr., Gaardejer, Havdrup, Bi. 1232; P. 498, 1237, 1327.
Malling, H. A., Landskriver i Stapelholm, 387f., 396f., 407, 418; P. 389.
Malmborg, O. A., svensk General, 381.
Manicus, Claus, Læge i Ekernførde, politisk Forfatter, 6, 338, 911.
Manteuffel, E. K. R. von, preussisk General, 455f.
Manzen, Lærer i Kværn S., 796.
Marco, Biskop i Slesvig, 107.
Margrethe, Dronning, 144, 430, 725, 983, 1052.
Margrethe, Datter af Hertug Erik Abelsøn, 140.
Margrethe Sambira, g. m. Kristoffer I, 983.
Marie Elisabeth, g. m. Hertug Frederik III af Gottorp, 1090; P. 1088.
Marie Sophie Frederikke, g. m. Frederik VI, 314; P. 319.
Marstrand, Vilh., Maler, 1109.
Marsvin, Ellen, 1086.
Martens, Peter, Præst i Nykirke og Slesvig, 366, 385, 393, 397, 805, 818, 831.
Martens, Wilh., Jungbannführer, Flensborg, 569.
Martensen, H. L., Biskop, Bi. 1233; P. 1237.
Martin, Debora, Bibliotekar, Flensborg, 939.

- Massmann*, tysk Regeringsraad, 552.
Matthiesen, Broder, Maler, 1101.
Matthiesen, D. A. F., Præst i Petersdorf, 829.
Matthiesen, F. W., Præst i Klægsbøl, 807.
Matthison-Hansen, Hans, Komponist, Bi. 1233; P. 1238.
Matzen, Henning, Jurist, Politiker, Bi. 1233; P. 1238.
Matzen, Matz, Skolemand, 804, Bi. 1234; P. 1238.
Mauritius, Bernhard, Præst i Ekernførde, 190.
Mechtilde, g. m. Kong Abel, 126f., 141.
Mejer, Johs., Kartograf, 267, 285f., 1101.
Melanchton, Philop, tysk Reformator, 280, 283.
Meng, Hans, Rektor, Flensborg, 899.
Meyer, G. F., tysk Folklorist, 987.
Meyer, Hartvig, Præst i Hanved, 770.
Meza, C. J. de, General, 1184.
Miang, Sophie, Frue, Flensborg, Bi. 1234; P. 1238.
Michaelsen, Jørgen, Præst, 452, 875.
Michel, Fritz, Redaktør, 567.
Michelsen, Ernst, Kirkehistoriker, 469.
Mittag, Robert, Skoleraad, Flensborg, 540, 563, 590, 892f.
Mohr, C. L., Præst i Ølsby-Farensted, 803f.; P. 792.
Mohrhagen, Amtmand i Husum, 384.
Moller, Johs., Rektor, Flensborg, 285f., 859.
Moller, O. H., Rektor, Flensborg, 859.
Moltesen, L. J., Historiker, Politiker, 505.
Moltke, Carl, Greve til Nütschau, Statsmand, 349, 372, 406f.; P. 402.
Moltke, Carl, Greve, Udenrigsminister, 515.
Moltke, Otto, Greve, Kancellipræsident, 1150.
Momme, J. I., Præst i Olderup, 825.
Mommsen, Fr., Bibliotekar, Flensborg, 941, Bi. 1234; P. 1238.
Mommsen, Th., tysk Historiker, 455.
Monrad, Chr. Ferdinand, Kollaborator, Flensborg, 446f., 460ff., 465ff., 470, 862, 864, 869, 874, 1162ff., Bi. 1241; P. 449, 1238.
Monrad, D. G., Statsmand, 361.
Mortensen, P., Folketingsmand, 531.
Moth, Paul, Præst, 769.
Motz, J. H., Arkitekt, 1076, 1079.
Mule, C. L. E., Præst i Fjolde, 825.
Mule, Thomas, Ridder, 140.
Mumsen, J. A. M., Rektor, Tønning, 814.
Munch, P., Politiker, 591.
Munck, Ebbe, Redaktør, 1306.
Munck, F. V., Præst i Flensborg, 835, 868; P. 792.
Mungard, Nan, Kaptajn, Sild, 992.
Munk, Adelslægt, 260.
Muus, Advokat, Flensborg, 1164.
Muuss, Rudolf, Præst i Stedesand, 998, 1001, 1280, 1287.
Müllenhoff, K. von, tysk Folklorist, 983.
Müller, C. F., Præst i Sdr. Løgum, 808.
Müller, G. W., Præst i Sørup, 797; P. 792.
Müller, O. J., Arkitekt, 1075.
Müller, Sophus, Arkæolog, 53, 88.
Müller, Lærer i Slesvig, 831.
Müller-Kristiansen, H., Bankbogholder, Sønderborg, 561.
Münchow, Samuel, Smedemester i Flensborg, Landdagsmand, 507, 519, 544f., Bi. 1241, 1269, 1295, 1308, 1310, 1318, 1323; P. 507, 1238, 1327.
Mynster, J. P., Biskop, 782.
Münster, O. F. H., Præst i Ladelund, 829.
Møller, Erik Høyer, Præst i Slesvig, 358, 376, 429, 865; P. 426.
Møller, H. C., Boghandler, Haderslev, Bi. 1242; P. 1238.
Møller, Jens, Dyrslæge, Folketingsmand, 567, 580, 593, 596.
Møller, Jens Georg, Præst i Keitum, 808.
Møller, J. C., Overborgmester, Grosserer, Flensborg, 519, 530, 540, 542, 549, 551, 582, 590, 921f., Bi. 1243, 1276; P. 520, 919—20, 1238, 1327, 1337.
Møller, J. Christmas, Politiker, 1270; P. 1314.
Møller, Kai Friis, Digter, 836.
Møller, Poul Martin, Digter, 1151.
Møller, Lærer, Flensborg, 874; P. 858.
Mønster, Institutbestyrer, Flensborg, 869, 874.
Møsting, J. S., Statsmand, 322, 340; P. 320.
Naamann, Lütke, se: *Namensen, Ludolph*.
Nabersberg, Karl, tysk Ungdomsleder, 539.
Namensen, Ludolph, Munk fra Flensborg, 759, 855.

- Nansen, Hans*, Præsident i Kbh., Bi. 1243; P. 1238.
- Napoleon III*, Kejser af Frankrig, 451, 453f.
- Nasr II*, 81.
- Navne Jønnesen*, Ridder, 140.
- Neergaard, Niels*, Politiker, 483.
- Neergaard-Møller, V.*, Konsul, Flensborg, 884.
- Negelsen, Peter*, Billedskærer, 1089.
- Neurath, C. von*, tysk Udenrigsminister, 559.
- Nickolls*, Major, Bykommandant, Flensborg, P. 919.
- Nicolaus II*, Biskop, 187.
- Niels*, Konge, 749.
- Niels II*, Biskop i Slesvig, 750.
- Niels Ebbesøn*, jysk Adelsmand, 143.
- Nielsen, Carl*, Gaardejer, Torsballe, 510.
- Nielsen, Chr.*, Lærer i St. Solt, 797.
- Nielsen, Jens Chr.*, Tønning, 507, 549.
- Nielsen, J. P.*, Politiker, 531, 568, 575f., 588.
- Nielsen, Mathias*, Bankdirektør, Flensborg, 842.
- Nielsen, Nic. J. E.*, Provst i Slesvig, konst. Superintendent, 366, 385, 387, 790.
- Nielsen, N. J.*, Amtsskolekonsulent, Sønderborg, 878.
- Nielsen, Peter*, Senator i Flensborg, Stænderdeputeret, 336, 1106; P. 343.
- Nielsen, Zakarias*, Forfatter, 1126.
- Niemann, F. A.*, Politimester, Flensborg, 370, 390.
- Niese, Charlotte*, Forfatterinde, 1120.
- Niese, E. A.*, Præst i Burg, 829.
- Niese*, Provst, Flensborg, 841; P. 785.
- Nissen, Ditlef Fr.*, Præst i Hohn, 813.
- Nissen, H. H. C.*, Lærer i Ryde, 802.
- Nissen, H. J.*, Præst i Poppenbøl, 815.
- Nissen, Jacob*, Præst i Siseby, 812.
- Nissen, Jep*, Lærer i Sørup S., 798.
- Nissen, J. H.*, Præst i Hyrup og Husby, 793; P. 792.
- Nissen, Momme*, Maler, 475, 1110.
- Nissen, Moritz Momme*, nordfrisisk Digter, 1119.
- Nissen, Nic. F.*, Præst i Risum, 807, 827.
- Nissen, N. Chr.*, Bogbinder i Haderslev, 1151.
- Nissen, Nis*, Landdagsmand, 485.
- Nissen, Nis*, Lærer i Flensborg, 874; P. 858.
- Nissen, Paul*, Degn i St. Solt, 797.
- Nissen, P.*, Bankdirektør, Flensborg, 510, Bi. 1243; P. 1238.
- Noack, C. W.*, Biskop, 545, 569, 885, Bi. 1244; P. 809, 847, 1238.
- Nolde, Emil*, Maler, 475, 1110.
- Nydahl, Jens*, Landesdirektor, 1339, 1341; P. 1338.
- Nyegaard, H. C.*, Præst i Sdr. Stapel, 813.
- Nørregård, Jens*, Højskoleforstander, Testrup, 1180f.
- Oberberg, Herkules von*, nederlandsk Bygmester, 1068, 1071.
- Odinkar*, Biskop i Ribe, 107.
- Oehlerich*, Skolebestyrer, Broager, 1179.
- Olaus Magnus*, svensk Ærkebiskop, 123.
- Olav*, Konge, 97, 102.
- Oldenburg, Johan*, Rektor i Husum, 855.
- Oldsen, Johs.*, nordfrisisk Politiker, 508ff., 519, 527, Bi. 1245, 1276, 1287, 1301, 1308, 1310; P. 509, 1238, 1286.
- Olearius, Adam*, tysk Rejsende og Forfatter, 285, 769, 1118.
- Olesen, Ejnar*, Lærer i Flensborg, Bi. 1245; P. 1238.
- Olshausen, Theodor*, Redaktør, slesv.-holst. Politiker, 342; P. 363.
- Olson, Herman*, Forretningsfører, Flensborg, Bi. 1246; P. 1238, 1337.
- Ordorff, J. C.*, Præst i Grumtofte, 772.
- Orea, Thomas de*, italiensk Bygmester, 1067.
- Ottar*, norsk Købmand, 84, 97.
- Otte*, Slægt, Ekernførde, 308.
- Otte, J. N.*, Fabrikant, Ekernførde, 1094.
- Otte*, Borgmester, Slesvig, 1094.
- Otto I*, tysk Kejser, 99.
- Otto II*, tysk Kejser, 99, 102, 105, 107.
- Otto af Pløn*, Ridder, 140.
- Ottosen, Johan*, Skolemand, Historiker, Politiker, 1126.
- Ottosen, Marius*, Lektor, Haderslev, 562.
- Ottosen, Martha*, Forfatterinde, 1126; P. 1122.
- Otzen, P.*, Præst i Olderup, Kværn og Burg, 385, 397, 417, 616, 829.
- Ovena, Anna*, se: *Hoyer, Anna Ovena*.
- Owens, Hans*, Koldenbüttel, 1118.
- Owens, Jürgen*, Maler, 734, 1101f., 1105; »Hertug Adolf frasiger sig den danske

- Krone« B. 1088, »Den gottorpske Hertugfamilie« B. 1096.
- Overbeck, G. H.*, Lærer ved Flensborg Latinskole, 6, 316, 860.
- Pallesen, Peter*, Præst i Tønder, 291.
- Palmerston, H. J. T.*, engelsk Statsmand, 393.
- Partsch*, Slagtermester, Flensborg, 454, 461.
- Pasbjerg, L. G.*, Præst i Hjoldelund, 822.
- Pasek, Jan*, polsk Rejsende, 269.
- Paulsen, Christian*, Retslærd, sønderjysk Fører, 6, 328, 787, 867, 1106, Bi. 1147—55, 1199; Brudstykker af hans Dagbog, Facsimile 1149, Titelblad til »Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht«, Facsimile 1150; P. 1153—54.
- Paulsen, Ingwer*, Maler, 1110; Radering B. 1108.
- Paulsen, Johs.*, Forstander, Krop, 472.
- Paulsen, J. C.*, Grosserer, Flensborg, 490f., 913, Bi. 1246; P. 1238.
- Paulsen, Margrethe*, g. m. Prof. Chr. Paulsen, 1151; P. 1154.
- Paulsen, Thora*, g. m. Prof. Chr. Paulsen, 1149.
- Pedersen, Christiern*, Forfatter, 181.
- Pelli, Domenico*, italiensk Entreprenør, 1075.
- Pellicia*, Maler, 1080.
- Peperkorn*, Præst i Fjorde, 525, 528f., 532, 534, 536, 715.
- Perault, Raimond*, Afladskræmmer, 184.
- Peschke, F. C. S.*, Skorstensfejermester, Slesvig, 476.
- Peter III*, Kejser af Rusland, 309.
- Peters, I. H. C.*, Præst i Gettorf, 813.
- Peters, L. C.*, nordfrisisk Historiker og Politiker, 1001, Bi. 1247; P. 1239.
- Peters, Otto*, Provst i Flensborg, 875.
- Petersen, Andr.*, Lærer, Flensborg, 897, 899.
- Petersen, Aug.*, Byraadsmedlem, Flensborg, 519.
- Petersen, Carsten*, Præst i Flensborg, 841ff.
- Petersen, Cornelius*, Politiker, 966.
- Petersen, Daniel*, Godsejer, Vesterholt, 580, Bi. 1247; P. 1239.
- Petersen, Edlef*, Institutbestyrer, Flensborg, 869.
- Petersen, Friedrich*, Præst i Uge og Notmark, 820.
- Petersen, Hans*, Generalagent, 482, 1189.
- Petersen, H. F.*, Præst i Flensborg, 538, 570, 845, Bi. 1248; P. 809—10, 1239.
- Petersen, Jakob*, Bibliotekar, Aabenraa, 572.
- Petersen, Johs.*, Præst i Klangsøl, 811.
- Petersen, J. K.*, Skoleinspektør, Flensborg, 880, 883f.
- Petersen, Peter*, Præst i St. Vi, 801.
- Petersen, Peter*, Lærer i Strukstrup, 803.
- Petersen, Philip*, Præst i Dedsøl, 807.
- Petersen, P. A.*, Stænderdeputeret, Flensborg, 411.
- Petersen, Rasmus*, Præst i Morsum, 811.
- Petersen, Rasmus*, Lærer i Satrup, 802.
- Petersen, Ulrich*, slesvigsk Lokalhistoriker, 285f., 290.
- Petersen*, Lærer i Ellund, Hanved S., 802.
- Pfundtner*, tysk Statssekretær, 559.
- Philip*, Hertug af Gottorp, 207f., 1068.
- Philipsen*, Broagerland, 1181.
- Pilo, C. G.*, Portrætmaler, 1080.
- Pio, Louis*, socialistisk Fører, 1181.
- Pistorius, Theodor*, se: *Becker, Didrik*.
- Plenge, J. C. L.*, Præst i Satrup, 802; P. 792.
- Plessen, B. H. von*, Amtmand i Gottorp Amt, 318.
- Ploug, Carl*, Digter, Journalist, Politiker, 420, 1164, 1166.
- Plätner, Jacob*, Garver, Flensborg, 444, 1162, Bi. 1248; P. 1239.
- Plön*, Hollingsted, 452.
- Pogwisch*, holstensk Adelsslægt, 143, 264.
- Pogwisch, Henning*, til Østergaard, 264.
- Pogwisch, Wulf*, til Bukhagen, 264.
- Pohl*, Missionsinspektør, Breklum, 838.
- Pontoppidan, Erik*, Biskop, Historiker, Sprogforsker, 300, 400.
- Poppo*, Biskop, 749.
- Post*, sønderjysk Adelsslægt, 143.
- Poulsen, Lorens*, Grosserer, Flensborg, 467, 482f., Bi. 1248; P. 1239.
- Povelsen, S. L.*, Rektor i Slesvig, 864.
- Prahl, F. C.*, Præst i Bøl, 803.
- Prahl, Hans*, Degn i Tumby, 803.
- Prahl, Peter*, Provst i Tønder, 324, 774; P. 325.
- Prahl*, Lærer i Eskris S., 796.
- Prehn*, Rektor i Flensborg, 859.

- Preusz, G.*, Præst i Jørl, P. 792.
Price, Ward, engelsk Journalist, 552.
Prip, Laurids, Præst, 1161.
Prip, R., Præst i Nykirke, P. 792.
Prott, von, Regeringsassessor, Kiel, 590.
Prüss, Institutbestyrer, Flensborg, 869.
Puppe, Antonius, italiensk Bygmester, 1067.
- Quedens, Nanning*, Vicekonsul, Kairo, 996.
Quellinus d. Æ., Artus, flamsk Billedhugger, 1090.
Quellinus d. Y., Artus, Billedhugger, 1093.
Quisling, Vidkun, norsk nazistisk Fører, 535.
- Raasløff, H. I. A.*, Politiker og Embedsmand, 413.
Rambusch, Toldinspektør, Slesvig, 1094.
Ramm, C. J., Etatsraad, Bi. 1249; P. 1239.
Ramsing, Julie, Generalinde, 885, 897, 933.
Randall, A. W. G., engelsk Diplomat, P. 1291.
Rantzau, holstensk Adelsslægt, 168, 255, 261, 1071.
Rantzau, Chr., til Breitenburg, Statholder, 253.
Rantzau, Henrik, Statsmand, 208, 283, 286, 1098; P. 210.
Rantzau, Johan, Feltherre og Statsmand, 166, 191, 261.
Rasch, Gustav, tysk Forfatter, 835.
Rask, Rasmus, Filolog, 636.
Rasmussen, Gustav, Udenrigsminister, P. 1291, 1304, 1314, 1362.
Rasmussen, N. H., Gymnastikdirektør, 477.
Rathge, J. C., Tømrermester, Flensborg, 379.
Rathje, Sylvested, 452.
Ratolf, Biskop i Slesvig, 107.
Ravn, Chr., Advokat i Flensborg, 486, 490, 511, 513, 516, 519, Bi. 1249; P. 488, 1239.
Recchia, Torquato, italiensk Rejsende, 269.
Regenburg, Th. A. J., Embedsmand og Nationalpolitiker, 380, 398ff., 403, 407, 423, 427, 432, 446, 460f., 465, 792, 862, 866, 870, 1160ff., 1165; P. 401, 785.
Rehloff, J. A., Provst i Aabenraa, 1184.
- Reiffenstein, J. F. J.*, Præst i Brarup og Havetoft, 808, 821, 830; P. 792.
Reimers, E. A. N., Præst i Tetenbøl, 826.
Reinboth, Johs., Generalsuperintendent, 284.
Reinking, Dietrich, Kansler, 226, 252.
Reiser, Nicolaus, Borgmester, Flensborg, 1318; P. 1327, 1337.
Reuss, J. F., Generalsuperintendent, 773.
Reventlow, Adelsslægt, 142, 1080.
Reventlow, Cai Frederik, Greve, Statsminister, 312f., 322.
Reventlow, E., Greve, Diplomat, P. 1304, 1362.
Reventlow, Friedrich (Fritz), til Emckendorf, Greve, 312f.
Reventlow, Friedrich, Greve, Klosterprovst i Preetz, 361f., 373; P. 363.
Reventlow, Iven, Landmarskal, 201.
Reventlow-Criminil, Joseph, Greve, Kancellipræsident, 349.
Reventlow-Criminil, Viktor, Greve, Landdagsmand, 1278, 1281, 1308; P. 1286.
Ribbentrop, Joachim von, tysk Udenrigsminister, 594.
Richter, J. A., Arkitekt, 1079.
Riis-Lowson, A. C., Præst i Læk, 827.
Rimbert, Ærkebiskop, 83, 743, 747.
Ringerink, Henrik, Billedskærer, 1085; Prædikestol i St. Jørgens Kirke i Flensborg B. 1084.
Ritter, Fabrikant, Flensborg, 778.
Rode, Baptistmissionær, 826.
Roosevelt, Th., amerikansk Præsident, 594.
Rorik, Konge ved Ejderen, 96f., 102.
Rosen, S. A. G. C. von, Overpræsident i Flensborg, 863.
Rosenberg, Alfred, nazistisk Politiker, 532, 536, 541, 554, 592.
Rosenberg, G. E., Arkitekt, 1076.
Rosenberg, J. G., Arkitekt, 1076.
Ross, D. H., Degn i Oversø, 798.
Rossen, R. P., Redaktør, 1189.
Rothgiesser, Andr., Kobberstikker, 1101.
Rothgiesser, Chr., Kobberstikker, 1101.
Rottbøll, C. F., Præst i Brodersby-Taarsted, 818; P. 792.
Rovsing, N. Th., Kirurg, Bi. 1250; P. 1239.
Rudolf, Biskop i Slesvig, 107.
Rumohr, Magdalene, 1087.

- Rumohr, Wulf Henning von*, til Runtoft, Stænderdeputeret, 410, 414.
- Runkel*, Skoleraad, 478.
- Ryba*, Socialminister, 1317.
- Røph, Hans*, Præst i Bergenhusen, 813.
- Røhss, Aug. A.*, Præst i Kaleby, 805, 818.
- Rønning, F.*, Undervisningsinspektør, 884.
- Rørdam, H. F.*, Præst i Satrup, Kirkehistoriker, 444; P. 792.
- Rørdam, Peter*, Præst, 787.
- Rørdam, Valdemar*, Digter, 1195.
- Rørik*, se: *Rorik*.
- Sahlgren, Jöran*, svensk Filolog, 660.
- Sakse*, Historieskriver, 116, 119, 131, 136, 668.
- Salgen, Andr.*, Billedskærer, 1068, 1085.
- Sauermann, H.*, Museumsdirektør, Flensborg, 981, 1089.
- Sax, Peter*, nordfrisisk Krønikeskriver, 284, 286.
- Saxo*, se: *Sakse*.
- Scavenius, J. B.*, Etatsraad, 1149.
- Schack, Adelslægt*, 174.
- Schack-Staffeldt, A. W.*, se: *Staffeldt, A. W. Schack von*.
- Schau*, Major, 887.
- Scheel(e), L. N. von*, Regeringspræsident, 360.
- Scheel, Otto*, tysk Historiker, 516, 525, 558, 566.
- Schenck, Richard*, slesv.-holst. Finansminister, 1272, 1320, 1322, 1334, 1364; P. 1338.
- Schimmelmann, H. C.*, Greve, Skatmester, 312.
- Schimmelmann, H. E.*, Finansminister, 312.
- Schinckel, Peter*, Præst paa Grøde, 822.
- Schinkel*, holstensk Adelslægt, 141, 143.
- Schirach, Baldur von*, tysk Ungdomsfører, 538, 564, 569.
- Schleppengrell, F. A.*, Officer, 393.
- Schlesinger, C. E. L.*, Degn i Adelby, 793.
- Schmeizzer, Felix*, Forfatter, 1120.
- Schmidt, H. P.*, Stænderdeputeret, Raadmand i Flensborg, 360, 370, 411, 417.
- Schmidt, Jens Møller*, Præst i Witzwort, 812.
- Schmidt, Johann E. L.*, Præst i Gelting, 796.
- Schmidt, Johannes*, tysk Politiker, 507, 509, 516f., 529f., 533, 535, 547f., 569, 576, 591f., 1200.
- Schmidt, Mathias C.*, Lærer i Flensborg, 874; P. 858.
- Schmidt, M. T.*, Købmand i Kiel, Medlem af den provisoriske Regering, 362; P. 363.
- Schmidt, N. C.*, Præst i Landkirchen, 829.
- Schmidt, Severin*, Grosserer, Flensborg, 842.
- Schmidt*, Lærer i Slesvig, 818.
- Schmidt-Phiseldeck, C. O.*, Præst i Flensborg, P. 792.
- Schmieder*, Gehejmemaal, preussisk Rigsdagsmand, 1192.
- Scholz, H. E.*, Præst i Garding, 815.
- Schow, Wilh.*, Overregeringsraad, Vicepræsident, 542, 584.
- Schrader*, Etatsraad, Flensborg, 390.
- Schreiter, T. H.*, Præst i Friedrichsberg ved Slesvig, 813, 826.
- Schröder, Ernst*, Redaktør, 504, 524, 526f., 530, 536, 544, 549f., 557f., 560, 566ff., 571, 573, 578f., 590f.; P. 525.
- Schrøder, Ludvig*, Højskoleforstander, Askov, 1191.
- Schröder, Købmand*, Flensborg, 453f.
- Schrødter, S. A.*, Præst i St. Johs. paa Før, 807.
- Schröter*, Lektor, slesv.-holst. Politiker, 1309f.
- Schubert, Lars H.*, Sekretær, Husum, Bi. 1250; P. 1239.
- Schuldorp, Marquard*, luthersk Præst i Slesvig, 190.
- Schumacher, B. G.*, Forfatter, 1120.
- Schumacher, Kurt*, tysk socialdemokratisk Politiker, 1283f.
- Schumann*, Stads-kæmner, Flensborg, P. 1337.
- Schwollmann, W. A.*, Provst i Slesvig, 777.
- Schütt, Jan*, Borgmester i Frederiksstad, 376; P. 377.
- Schütt, Degn* i Satrup, 802.
- Schütte, Gudmund*, Historiker og Filolog, 566, 982, 995.
- Seeckt, H. von*, tysk General, 510.
- Sehested*, holstensk Adelslægt, 141ff., 168.
- Sehested*, Ditlev af, Ridder, 140.

- Selk, Paul*, Lærer, Sprogforsker, 623, 627ff., 644.
- Severing, Carl*, preussisk Indenrigsminister, 515.
- Sleb, Th.*, nordfrisisk Forfatter, 1119.
- Siemsen, J.*, Præst i Hanved, 802.
- Sierk, Krop*, 452.
- Sievers, Wilh.*, Borgmester i Ekernførde, sen. Overborgmester i Flensborg, 525, 527f., 532, 534f., 538, 540, 542, 545f., 549ff., 557f., 572, 582, 892.
- Sievers*, Skoleraad, Flensborg, 885.
- Sievert, J. C. L.*, Præst i St. Johs. paa Førr, 807.
- Sighraf*, gotlandsk Stenmester, 1057.
- Sigtryg*, Konge, 97f., 102.
- Sigurd Jorsalfar*, norsk Konge, 122.
- Sigvard*, Biskop i Slesvig, 749.
- Simesen, R. J.*, Rektor i Flensborg, 862f.
- Simonsen, Kirsten*, Frue, Flensborg, Bi. 1251; P. 1239.
- Simonsen, M. D.*, Overlærer, Flensborg, 510, 879, 939.
- Simonsen, Peter*, Præst i Valsbøl, P. 792.
- Simonsen, Peter*, Redaktør, Flensborg, 879, 1177, 1189, Bi. 1251; P. 1239.
- Skala, Jan*, Redaktør, 556.
- Skarde*, Hirdmand, 60, 696.
- Skau, Laurids*, sønderjydske Fører, 1151.
- Skjaln Hvide*, sjællandsk Stormand, 1055.
- Skovrøyd, P.*, Redaktør, Tønder, 1189.
- Skram*, sønderjysk Adelsslægt, 143.
- Skrumsager, J. N. H.*, sønderjysk Politiker, 1173.
- Stewart, Gert*, luthersk Prædikant, 190f., 757.
- Smedal, Gustav*, norsk Jurist, 535.
- Sodemann, C. F. H.*, Præst i Nykirke, P. 792.
- Solf, Wilh.*, tysk Udenrigsminister, 483.
- Sommer*, Lægprædikant i Husum, 778.
- Sonderburg, C. F. S. N.*, Præst i Siversted, 798, 819; P. 792.
- Sonnin, E. G.*, Arkitekt, 1076, 1079.
- Sophie af Meklenburg*, g. m. Frederik II, 207f.
- Sophie Magdalene*, g. m. Christian VI, 307.
- Sperling, Paul*, Rektor i Flensborg, 855.
- Spies, J. O. F.*, Regeringspræsident, 1150.
- Splieth*, holstensk Adelsslægt, 143.
- Springorum*, tysk Ministerialraad, 590ff., 597.
- Staffeldt, Adolph Wilh. Schack von*, Amtmand paa Gottorp, Digter, 327, 730.
- Stallknecht, Claus*, Arkitekt, 1076.
- Stauning, Th.*, Statsminister, 514, 532, 556, 588, 591f.
- Steg*, Rektor i Ekernførde, 813.
- Steger, C. N.*, Præst i Sehested, 813.
- Steinacher, Hans*, Formand for V.D.A., 552, 558.
- Steltzer, Theodor*, slesv.-holst. Politiker, 927, 1275, 1279f., 1296, 1308ff.; P. 1313.
- Stenbock, Magnus*, svensk General, 240.
- Stenz, Chr.*, Lærer, 649.
- Stephan*, tysk Overregeringsraad, 577.
- Storm, Theodor*, Digter, 437, 472, 716, 718, 733, 995, 1123f., 1151; hans Grav B. 717; P. 1121.
- Storm*, Gæstgiver i Flensborg, 447.
- Strachen, F. J.*, Maler, 1101.
- Strachen, J.*, Maler, 1101.
- Strack, L. P.*, Dekorationsmaler, 1080.
- Strackerjahn, Karl*, Redaktør, 526.
- Strang, William*, engelsk Embedsmand, 1306.
- Stresemann, Gustav*, tysk Udenrigsminister, 514ff., 525.
- Struensee, Adam*, Generalsuperintendent, 317, 773f., 860.
- Stuckart*, tysk Ministerialdirektør, 552.
- Svane, H. A.*, Viceskoledirektør, 883.
- Svend Tveskæg*, Konge, 60, 102.
- Svend Estridsøn*, Konge, 60, 101, 749.
- Svend Grathe*, Konge, 136, 145, 1043.
- Svendsen, Nicolai*, Amtsskolekonsulent, Tønder, 883.
- Svensson, Adolph*, Redaktør, 494, 563, 576, 596, 842, 1177f.
- Søgaard, Jørgen*, Gaardejer, Jaruplund, 519, 527, Bi. 1252; P. 1239.
- Sönckens*, Lærer i Gelting S., 796.
- Sønksen, Jens*, Billedskærer, 1089.
- Sørensen, Maren*, Sygeplejerske, Valsbøl, Bi. 1252; P. 1239.
- Sørensen, Max*, Jurist, P. 1304.
- Tacitus*, romersk Historiker, 991.
- Tadei, F. A.*, Stukkatør, 1080.
- Tadei, M. A.*, Stukkatør, 1080.

- Tast, Herman*, Reformator i Husum, 190f., 756f.
- Tausen, Hans*, Reformator, 756.
- Tessin d. Y., Nikodemus*, svensk Arkitekt, 1075.
- Teting, Nicolaus*, Læge, Flensborg, 1118.
- Thaden, Ude*, Præst i Ulvesbøl, 812, 826.
- Thaysen, Jes*, Gaardejer, Harreslev, 496.
- Thiess, H. W.*, Præst i Tolk og Kappel, 805, 817, 831.
- Thietmar*, Biskop i Merseburg, 99, 115.
- Thillerup, C. K.*, Bogtrykker, Flensborg, 911, 1163.
- Thomesen, Hans*, Salmedigter, 286.
- Thomsen, C. G. F.*, Præst i Sørup, 820.
- Thomsen, G. C.*, Borgmester i Husum, 387.
- Thomsen, Karsten*, Digter, 1125f.; P. 1121.
- Thomsen, Marie*, Frue, Flensborg, Bi. 1253; P. 1239.
- Thomsen, P.*, Præst i Munkbrarup, 794.
- Thomsen, P.*, Bankdirektør, Flensborg, 842.
- Thomsen, Lærer* i Sillerup, St. Vi S., 801.
- Thomsen, Lærer* i Sørup, 820.
- Thomsen-Oldenswort, Ad. Th.*, slesvig-holstensk Politiker, 412, 417f., 441ff.; P. 413.
- Thorsen, P. K.*, Filolog, 477, 612, 639.
- Thorulv*, Hirdmand, 60.
- Thygesen, Frants*, Generalsekretær, Flensborg, P. 1304, 1327.
- Thyra*, Christian IX.s Datter, g. m. Hertug Ernst August af Cumberland, 502.
- Thyre Danebod*, g. m. Gorm den Gamle, 94f., 105.
- Tidemann, O. W.*, Præst i Tønder, P. 792.
- Tiedemann, Heinrich*, slesv.-holst. Politiker, 345, 347f.
- Tiedemann, von*, Regeringspræsident, 1162.
- Tiedge*, Lærer i Witzwort S., 812.
- Tiedje, Johs.*, Politiker, 469, 520, 1273.
- Tillisch, Frederik Ferdinand*, Statsmand, 380, 383, 385, 389, 393f., 396ff., 403f., 407, 862, 1152; Takkeskrivelse til ham fra Borgere i Frederiksstad, Facsimile 395; P. 381.
- Tilly, Johan Tserclaes*, Feltherre, 213f.
- Tocquè, J. L.*, Portrætmaler, 1080.
- Todsen, H. B.*, Overborgmester, Flensborg, 516, 524, 558.
- Tofte, Hans Mikkelsen*, Lærer i Flensborg, Leder af Aagaard Landbrugsskole, 446f., 451f., 454, 456, 465, 841, 867f., 874f., Bi. 1253; P. 449, 858, 1239.
- Toosbüy*, Borgmester, Flensborg, 466.
- Torstenson, Lennart*, svensk General, 215.
- Tratziger, Adam*, gottorpsk Kansler, 202.
- Troelsen, Jacob*, Fæster under Bukhagen, 264.
- Tryde, Andreas*, Lærer, Kbh., 939.
- Tscherning, A. F.*, Oberst, Politiker, 361.
- Tuxen, L. R.*, Præst i Tumby-Strukstrup, 803.
- Tuxen*, Teolog, 787.
- Tychsen, Hermann*, Lærer i Flensborg, 587.
- Tønder, P.*, Gaardejer i Birkelev, 483.
- Tønnsen, Hans*, Lærer, 540, 892.
- Uldall, Niels*, Grosserer, Flensborg, Bi. 1254; P. 1239.
- Ulrik*, Biskop i Slesvig, Frederik II.s Søn, 211.
- Ulv, Hartvig*, Ridder, 140.
- Umbhöfer, Nic.*, Maler, 1101.
- Ussing, C. T.*, Nationalbankdirektør, Bi. 1254; P. 1240.
- Utenhof, Wolfgang von*, Statsmand, 166.
- Wacker, A. J. W.*, Præst i Krusendorf, 813.
- Wacker, Emil*, Forstander for Diakonissestiftelsen i Flensborg, 472.
- Wahl, J. S.*, Maler, 1102.
- Wald, J.*, Præst i Vabs, 812.
- Valdemar den Store*, Konge, 95, 106, 123ff., 749, 1055; Blypladen fra hans Grav B. 125.
- Valdemar Sejr*, Konge, 124, 145; hans Jordebog B. 128.
- Valdemar Atterdag*, Konge, 143.
- Valdemar Abelsøn*, Hertug af Sønderjylland, 126.
- Valdemar Eriksøn*, Hertug af Sønderjylland, 129, 140f., 143, 609; hans Segl B. 138.
- Valdemar Knudsøn*, Biskop i Slesvig, 145f., 149.
- Valtiner, G. W.*, Præst i Flensborg, 783.
- Valtiner, W. F.*, Præst i Gelting, 796.
- Valtiner*, Forfatter, 820.

- Wall, W.*, Gaardejer, Obdrup, 510.
Wallenstein, A. E. W. von, Feltherre, 213f.
Wallroth, Anton, Regeringspræsident i Slesvig, 540.
Valois, fransk Konsul i Kiel, 453.
Valros, Fredrik, finsk Redaktør, 554.
Walther, Gerhard (Pseud.), se: *Heims, P. G.*
Walther, Paul, Præst i Flensborg, 769.
Wandal, Peder, Præst i Maugstrup, 284.
Warnstedt, K. L. von, Kammerherre, Amtmand i Flensborg, 388.
Wedderkop, Magnus von, gottorpsk Statsmand, 236, 238f., 251; P. 236.
Vedel, Anders Sørensen, Historiker, 260.
Wedel, F. S. C., Præst i Flensborg, P. 792.
Wegener, C. F., Historiker, 399f., 403.
Weiland, H. C. J., Præst i Oldenswort, 812.
Weiland, J., Præst i Tating, 815.
Wendler, Tobias, Murermester, 1079.
Wenker, Professor, Marburg, 621.
Vennervald, K., Bogtrykker, Udgiver af »Flensborg Avis«, 1163, 1178.
Vermehren, Emil, Overlæge, 933.
Vermehren, Martin, Overlæge, 933.
Werner, L., Lærer, Flensborg, 874; P. 858.
Verrier, Paul, fransk Professor, 511.
West, A. J., Rektor, Sønderborg, 874.
West, A. P., Lærer, Flensborg, 874.
Vestbirk, A., Generalkonsul, London, P. 1304.
Westerholt, Reinhard, luthersk Præst i Slesvig, 191.
Westphal, Fr., Maler, 1105.
Westphal, Frederikke, Malerinde, 1105.
Wethje, Degn i Munkbrarup, 794.
Vett, H. V., Præst i Stedesand, 806.
Wichern, J. H., Grundlæggeren af den tyske Indre Mission, 835.
Wiinsted, J. A., Forstander for Aagaard Landbrugsskole, 875.
Wildhagen, J. N., Præst i St. Vi., 788.
Wilhelm II, tysk Kejser, 1170.
Wilhelm, tysk Ekskronprins, 514, 516.
Vilhelm Paul Leopold, Hertug af Lyksborg, 315.
Willemoës, C. A., Redaktør, Flensborg, 462, 1163, 1178.
Willibrord, Missionær, 745.
Willisen, Wilh., preussisk General, 393.
Wilson, Woodrow, amerikansk Præsident, 483.
Wimpffen, C. W. A. von, Herredsfoged i Vis Herred, 6, 338, 1151.
Vinckeboom, D., Kobberstikker, 1090.
Wind, Lærer i Hanved, 469.
Windhorst, Ludw., tysk Politiker, 502, 505.
Winstrup, L. A., Arkitekt, 726, 863, 867, 1081f.; hans Udsmykning af Helligaandskirken i Flensborg 1857 B. 779.
Wisch, von der, holstensk Adelslægt, 142f., 168.
Vogelgesang, G., Advokat, Haderslev, 516f.
Vognsen, Peter, Lærer i Flensborg, 874f.; P. 858.
Voigt, C. D. A., Præst i Vanderup, 801; P. 792.
Voigt, Hans, Billedskærer, 1089.
Wolfhagen, F. H., Amtmand i Flensborg, sen. Minister for Slesvig, 413.
Volquardts, H. A. F. C., Præst i Flensborg, 778, 783, 790f.
Wonsfleth, holstensk Adelslægt, 143.
Voordt, Jacob van, Maler, 1101.
Voorhout, Johan, Maler, 1101.
Wrang, Johan P., Fuldmægtig, Flensborg, Bi. 1255; P. 1240.
Vrang, Jørgen, Bogholder, Flensborg, 482, 1178, 1189.
Wrangel, F. H. E., preussisk Generalfeltmarskal, 432, 438.
Vrese, Gories de, Bygmester, 1068.
Vries, Vredeman de, 1085.
Wulff, Bertha, 888.
Wulfstan, sachsisk eller frisisk Købmand, 84, 97.
Zahle, C. Th., Politiker, 548.
Zahle, H., Diplomat, 594.
Zedlitz-Neukirch, K. von, Civilkommisær i Sønderjylland, 441, 444, 446, 448; P. 441.
Zehnhoff, preussisk Justitsminister, 516.
Zeitner, P. A., Præst i Landkirchen, 829.
Zeuthen, C., Baron, 373.
Zopff, Maler, 1097.

STEDREGISTER:

- Aabenraa*, 198, 254, 268, 277, 287, 290, 337, 489f., 526, 530, 554, 562, 569, 576, 589, 639, 1151, 1164, 1168, 1178, 1187, 1194.
- Aabenraa Amt*, 168, 198, 266ff., 273, 289, 471, 1167f., 1182.
- Aabenraa Provsti*, 288, 839f.
- Aagaard*, Landbrugsskole, Oversø S., Ugle H., 460, 465, 477, 875.
- Aageby*, Borne S., Slis H., 664.
- Aalborg*, 791.
- Aarhus*, 107, 791, 934f., 1063, 1179.
- Aarshøft*, se: *Arenshøft*.
- Abild*, Tønder H., 289.
- Adelby*, Husby H., 379, 381, 457f., 495, 537f., 553, 613, 664, 793, 820, 845, 907, 1160; Kirken B. 744, 762, 786.
- Adelbykamp*, Adelby S., Husby H., 888.
- Aderslev* (forsv.), Bargum eller Engum S., 658.
- Adsbøl*, Eskris S., Kappel H., 668.
- Agerskov*, Nr. Rangstrup H., 711.
- Aggersborg*, Jylland, 95.
- Agtrup*, Læk S., Kær H., 572, 627, 890.
- Ahrensburg*, Holsten, 17.
- Algier*, 279.
- Als*, 27, 30, 51, 198, 203, 212, 255, 287f., 300, 372, 375, 434, 639, 965, 979.
- Altenhof*, Hgd., Ekernførde S., Ekernførde H., 1080.
- Altona*, 232, 791, 1076, 1081.
- Amiens*, Frankrig, 1061.
- Amrum*, nordfrisisk Ø, 30, 37, 48, 168, 458, 495, 619, 621, 647, 674, 723, 996, 1111, 1119; Folkedragter B. 1006.
- Amsterdam*, 1102, 1118.
- Angel*:
Almindelig Beskrivelse: 685—92, 700ff.
Almindelig Historie: 22, 30, 36ff., 47f., 52, 116, 130, 198.
Stednavne: 52, 654ff., 662f., 670ff., 985.
Retsforhold: 156f.
Landboforhold: 154f., 265, 268, 293, 303f., 307, 317f., 321, 928.
Handel: 269.
Kirkelige Forhold: 184, 788, 907.
Skolevæsen, Undervisning: 865, 870
Sproglige Forhold: 177, 288, 290, 324, 338, 424, 428, 455, 606f., 610ff., 616, 628, 630, 636ff., 643, 645f., 673, 772ff., 792, 860, 873.
Kunst, Byggeskik: 153, 739, 965f., 1048, 1055ff.
Nationale og politiske Forhold: 333, 347, 366f., 380, 388f., 393, 398, 424ff., 448, 461, 480, 489, 514, 1161f., 1168, 1321.
Folketro, Sæd og Skik: 952, 968, 974, 979, 982f., 987.
Billeder: Bondetyper (fra Johs. Meyers Kort 1652) 265; Bondegaard fra o. 1700 267; Markled 976; Fodtøj 976.
Angel, Nord- og Syd-, Provstier, 839f.
Antwerpen, Belgien, 259.
Arenshøft, Trelstrup S., Landskabet Bredsted, 620.
Arlaa, 709, 715.
Arlevad, Hgd., Olderup S., Husum Nr. H., 620; B. 162.
Arnffolde, Svesing S., Husum Amt, 661.
Arnholt, St. Michaelis Landsogn, Arns H., 670.
Arnholt Sø, 702.
Arns Herred, 120, 130, 146.
Arnæs, Flække ved Slien, 308, 369, 611, 735f., 804f., 817, 907.
Aschberg, Hütten S., Hütten H., 699.
Ascheffel, Hütten H., 420.
Askebjerg, se: *Aschberg*.
Askov Folkehøjskole, Ribe Amt, 477, 1190f.
Augustenborg, Als, 1080.
Aventoft, Viding H., 403, 495, 542, 572, 624, 627, 640, 667, 720, 811f., 873, 907, 1064.
Aventoft Sø, 720.
Avnbøl, Ullerup S., Nybøl H., 667.
Baarse Herred, Sjælland, 664.
Badorf, Tyskland, 76.
Ballum, 269.
Bannesdorf, Femern, 829.
Bargum, Landskabet Bredsted, 1120; Kirken B. 744.
Barved Syssel, 146.
Bauersdorf, Holsten, 950; B. 953.
Bayern, 1297.
Bellin, Holsten, 951; B. 953.
Beltring Herred, 130.

- Benediktsmark* (forsv.), ved Kappel, 668.
- Bentheim*, Tyskland, 1057.
- Berg Herred*, 174.
- Bergen*, Norge, 1089.
- Bergenhusen*, Landskabet Stapelholm, 365, 676, 718, 813; Gaard B. 714.
- Berlin*, 374, 382, 454, 504f., 516f., 529, 536, 541, 544, 546, 555ff., 564, 577f., 892, 1106, 1148, 1169, 1200, 1262f., 1300.
- Birka*, Sverige, 53, 58f., 75, 77f., 82, 746.
- Birkenmoor*, Dänischenhagen S., Ekernførde H., 736; Dyssekammer B. 14.
- Birknakke*, Gelting S., Kappel H., 691, 700.
- Bistoft*, St. Solt S., Ugle H., 667.
- Bjerent*, Nybøl S., Strukstrup H., 661.
- Bjerre*, Sørup S., Ny H., 661.
- Bjerrup*, Fjorde S., Landskabet Bredsted, 663.
- Björkö*, se: *Birka*.
- Bjørning*, Grumtoft S., Husby H., 654.
- Bodsbøl*, Klægsbøl S., Kær H., 624.
- Boklund*, Fjorde S., Landskabet Bredsted, 120.
- Boldixum*, Fjør, 675.
- Bollingsted Aa*, 709.
- Bommerlund*, Bov S., Vis H., 1024.
- Dondeaa*, 701.
- Bondesbøl*, Havetoft S., Strukstrup H., 668.
- Borby*, Hütten og Ekernførde H., 133, 812, 826, 1057.
- Bordesholm*, Holsten, 187, 1062.
- Boren*, se: *Borne*.
- Borghorst*, Hgd., Gettorf S., Ekernførde H., 677, 1079.
- Borgstedt*, Holsten, 676.
- Borgsum*, Fjør, Stueinteriør B. 1107.
- Borne*, Slis H., 661, 805, 817f.
- Bornhøved*, Holsten, 124.
- Borreby*, se: *Borby*.
- Bov*, Vis H., 371, 379, 427, 628, 633, 711, 873; Slaget ¼ 1848 B. 371.
- Boversted*, Hgd., Ladelund S., Kær H., 660.
- Braderup*, se: *Brarup*.
- Bramsted*, Ladelund S., Kær H., 966; Gaard B. 970.
- Brandenburg*, 231, 1298.
- Brarup*, Kær H., 403, 458, 468, 495, 624, 627, 781, 808, 822, 828, 840.
- Brarup*, Nørre, Strukstrup H., 403, 739, 802, 816, 830f., 1048, 1055; Gaard B. 680; Kirken B. 744, Præstegaarden B. 775.
- Brarup*, Sønder, Slis H., 50f., 347, 380, 614, 735, 805, 817, 907, 928, 933, 941; Lerkar fra Urnegravplads B. 37.
- Brebøl (Bredbøl)*, Sdr. Brarup S., Slis H., 798, 802, 932; dansk Skole B. 1361.
- Bredsted*, Flække, 203, 222, 390, 400, 458, 614, 646, 660, 734f., 855, 860, 973, 1085, 1089, 1098, 1102, 1106, 1109.
- Bredsted*, Landskab (Amt), 191, 198.
- Bredsted*, Provsti, 781, 832.
- Breitenburg*, Holsten, Lerflaske B. 21.
- Brekendorf*, Hütten S., Hütten H., 453.
- Breking*, Nybøl S., Strukstrup H., 657.
- Breklum*, Landskabet Bredsted, 472, 657, 716, 739, 837ff., 1085.
- Bremen*, 83, 107, 144, 225f., 252, 421, 749.
- Bremen Ærkestift*, 215f., 743, 746.
- Britannien*, 654.
- Broager*, Nybøl H., 1179.
- Broagerland*, 1181.
- Broby*, Sønder, Fyn, 1057.
- Brodersby*, Slis H., 664, 805, 818, 831.
- Brunsbøl*, Sterup S., Ny H., 318.
- Brunsholm*, Hgd., Eskris S., Kappel H., 457.
- Brunsvig*, 232, 264.
- Brømsebro*, Sverige, 216.
- Bukhavn*, Hgd., Kappel S., Kappel H., 264, 457.
- Burg*, Femern, 397, 694, 829.
- Burkal*, Slogs H., 657, 711.
- Bustrup*, Haddeby S., Arns H., 59, 696, 730; Runestenen B. 60.
- Bülk*, Hgd., Dänischenhagen S., Ekernførde H., 677; B. 162.
- Bünstorf*, Hütten H., 694, 813, 1051.
- Büsum*, Ditmarsken, 596.
- Bæverø*, Gelting S., Kappel H.; Dæmnin-gen B. 680.
- Bøglund*, Sdr. Løgum S., Kær H., 654.
- Bøking Herred*, 130, 168; Segl B. 167.
- Bøl*, Strukstrup H., 403, 767, 803, 816.
- Bølskovby*, Hgd., Bøl S., Strukstrup H., 457.
- Carlsborg*, Hgd., Svans S., Ekernførde H., 692.
- Carlshytten*, Forstad til Rendsborg, 732.

- Christiansborg*, Slot, 1102; Udkast til Loftsmaleri af H. Krock B. 1099.
- Christiansholm*, Hohn S., Hohn H., 711.
- Clausholm*, Hgd., Jylland, 1080.
- Criseby*, Hgd., Siseby S., Ekernførde H., 664, 1094.
- Dagebøl*, Bøking H., 495, 675, 807, 827.
- Damholm*, Havetoft S., Strukstrup H., 318.
- Damp*, Hgd., Svans S., Ekernførde H., 692, 739, 1072, 1080.
- Danelagen*, dansk Rige i England, 658, 664, 667, 670f., 673.
- Danevirke*, Befæstningsværk, 40, 46, 86ff., 99, 102ff., 108, 115, 123ff., 130, 142, 229, 371f., 394, 420, 432f., 695ff., 705, 709f., 959, 1052; B. 103, 474, Volden mellem Danevirke Sø og Gottorp Enge B. 79, Kovirke B. 80, Hovedvolden langs Reideaa B. 80, Teglstensmuren ved Kalegat B. 127, Snit ved Rødekro B. 93, Faser i Voldens Udvikling B. 95, Kort 87, Plan over Voldene 88, Olaus Magnus' Kort 123, Tilbagetoget fra D. B. 434.
- Danevirke*, Haddeby S., Arns H., 452.
- Danevirke Sø*, 710.
- Dansk Nienhof*, se: *Dänisch Nienhof*.
- Danskeskoven*, se: *Dänischwohld*.
- Danzig*, 455.
- Dedsbøl*, Bøking H., 495, 621, 675, 807, 827f., 1089, 1109; C. L. Jessens Fødehjem B. 474, Gaard B. 608, Sørgehøjtidelighed (efter Maleri af C. L. Jessen) B. 993.
- Delmenhorst*, tysk Grevskab, 229ff., 309.
- Derpsted*, se: *Dörpsted*.
- Ditmarsken*, 27, 37, 558, 694, 746, 980, 987, 1002, 1312.
- Djurstand*, 1057.
- Dokkum*, 73.
- Dollerup*, Grumtofte S., Husby H., 448.
- Dollerupskov*, Sdr. Brarup S., Slis H., 1159.
- Dorestad* (Wijk bij Duurstede), Holland, 67, 76ff., 82ff., 96f., 106, 744f.
- Drage*, Sdr. Stapel S., Landskabet Stapelholm, 676.
- Drandersum*, Koldenbüttel S., Ejdersted, 675.
- Dresden*, 1106.
- Dryll*, Hgd., Tøstrup S., Kappel H., 661, 1080.
- Duvensted*, Hohn S., Hohn H., 122.
- Duvenstedt*, Holsten, 676.
- Dybbøl*, Nybøl H., 433f., 456, 534, 554, 667, 1271.
- Dytlebøl*, Hgd., Gelting S., Kappel H., 457, 667, 691.
- Dänenkate*, Holsten, 15.
- Dänischenhagen* (tidl. *Slabbenhagen*), Ekernførde H., 677, 813, 1051.
- Dänisch Nienhof*, Hgd., Krusendorf S., Ekernførde H., 693.
- Dänischwohld* (*Danskeskov*, *Isarnho*, *Jernved*):
- Almindelig Beskrivelse*: 685, 693f., 736.
- Almindelig Historie*: 30, 132f., 141f., 158, 676f., 958.
- Stednavne*: 676f., 985.
- Landboforhold*: 255, 265, 303, 322.
- Kunst, Byggeskik*: 153, 960.
- Nationale og politiske Forhold*: 132f., 141f., 174.
- Folketro, Sæd og Skik*: 979.
- Dörphof*, Ekernførde Amt, Flintdolk B. 30.
- Dörpsted*, Hollingsted S., Arns H., 452.
- Ebeltoft*, 136.
- Eckhof*, Hgd., Dänischenhagen S., Ekernførde H., 1079.
- Edoms Herred*, 130f.
- Egebæk*, se: *Eggebæk*.
- Egernfjord*, se: *Ekernførde og Ekernførde Fjord*.
- Egeskov*, Hgd., Fyn, 1071.
- Eggebæk*, Ugle H., 443, 553, 709, 711, 716, 739, 798, 819.
- Eifel*, Del af de rhinske Skiferbjerge, 77.
- Ejderen*, 82, 87, 96, 108, 124, 279, 398, 485, 503, 710f., 718, 721, 733, 945ff.
- Ejdersted*:
- Almindelig Beskrivelse*: 721—22.
- Almindelig Historie*: 38, 48, 52, 97, 117, 130f., 168, 198, 240, 566, 606, 619.
- Stednavne*: 675.
- Retsforhold*: 168, 422.
- Kirkelige Forhold*: 190f., 387, 757.
- Skolevæsen, Undervisning*: 283.
- Sproglige Forhold*: 606, 610, 620.
- Kulturelle Forhold, Aandstiv*: 284.

- Kunst, Byggeskik*: 153, 188, 966, 1047, 1057, 1061, 1082, 1101, 1110.
Nationale og politiske Forhold: 507, 549, 572, 595, 1312, 1321.
Folketro, Sæd og Skik: 987.
Billede: Hauberg 305.
Ejdersted Amt (Kres), 512, 518f., 526f., 548, 629, 926, 1284, 1296f., 1300, 1321f., 1363.
Ejdersted Provsti, 146, 813, 826, 839.
Ekernførde:
Navn: 134.
Almindelig Beskrivelse: 732.
Almindelig Historie: 133f., 141, 164, 180, 198, 216, 373, 438.
Indbyggerantal: 472.
Økonomiske Forhold, Næringsveje: 277, 308, 1094.
Kirkelige Forhold: 190, 790, 813, 826.
Undervisningsvæsen: 855, 1341f.
Sproglige Forhold: 290.
Kunst: 1040, 1062f., 1086, 1094.
Nationale og politiske Forhold: 410, 438, 459.
Institutioner og Sammenslutninger: 928, 933.
Møder, 528f., 535.
Billeder: Byen o. 1580 137; Raadhuset 738; Bordplade fra Fajancefabrikken 1095.
 Se ogsaa: *Ykærneburgh*.
Ekernførde Amt (Kres), 512, 518, 526, 926, 1047, 1284, 1296f., 1300, 1312, 1322, 1363.
Ekernførde Fjord, 373, 698, 705; Kampene $\frac{5}{4}$ 1849 B. 374—75.
Ellebæk Hage, i Kieler Fjord, 22; Økser B. 18.
Ellingsted, Hollingsted S., Arns H., 452.
Ellum Syssel, 130, 146.
Ellund, Hanved S., Vis H., 491, 626, 819.
Embsbøl, Viding H., 495, 811, 822, 828, 966.
Emkendorf, Hgd., Holsten, 1079f.
Emmelsbøl, se: *Embsbøl*.
Emmerlev, Tønder og Højer H., 269.
Enge, Kær H., 495, 620, 806.
Engelsby, Adelby S., Husby H., 639.
Engelsholm, Hgd., Jylland, 1071.
England, 39, 78, 221, 242, 259, 374, 451, 636, 662, 667, 749, 1302, 1306.
Erfde, Landskabet Stapelholm, 711, 813; Gaarde B. 969.
Ertebølle, Jylland, 23.
Esbjerg, 526.
Esenhugh, Høj paa Amrum, 48; Vikingetidsfund B. 49.
Esesfeld (nuv. Itzehoe), Borg i Holsten, 96.
Esgrus, se: *Eskris*.
Eskildsmark, Hgd., Kosel S., Hütten H., B. 162.
Eskris, Kappel H., 288, 457, 614, 769, 795f., 821.
Esmark, Satrup S., Satrup H., 668.
Espertoft, Eggebæk S., Ugle H., 667.
Esrom, Kloster paa Sjælland, 149.
Eutin, Holsten, 1101.
Everschop, se: *Garding Herred*.
Falkenberg, Hgd., St. Michaëlis Lands., Arns og Treja H., 1079.
Farensted, Strukstrup H., 403, 660, 803f., 815, 830.
Faretoft, Bøking H., 495, 807, 827, 837.
Fartorp, Haddeby S., Arns H., 960.
Felm, Gettorf S., Ekernførde H., 677.
Femern, 168, 201, 685, 694.
Fjenneslev, Sjælland, 1055.
Fjorde, Landskabet Bredsted, 177, 290, 403, 458, 495, 620ff., 637, 639f., 645, 661, 672f., 715, 791, 825, 832f., 870, 1061; Madonnafigur i Kirken B. 1054.
Fjorde, Øster, se *Ostenfeld*.
Flarupgaard, Hgd., Nr. Brarup S., Strukstrup H., 457.
Flensborg:
Navn: 139.
Almindelig Beskrivelse: 725—30.
Almindelig Historie: 139f., 144, 159, 177f., 198, 203, 274, 369ff., 444, 482, 1260f.
Topografiske Forhold: Duborg og Flensborghus 159, 169, 226, 1052; Kirker 139f., 307, 515, 759f., 1051, 1064, 1085, 1098; Kirkegaardskapellet 1080; Graabrødre klostret 150, 183, 190, 750, 759; andre Institutioner og Bygninger 524, 1052, 1072, 1081f., 1089, 1098, 1111; Istedløven 1093f.; Flyvepladsen 712.
Indbyggere: Antal 279, 421, 471, 783, 791, 1296f.; Flygtningeembedsmænd 1946—47 1317.

Forfatning: 136f.
Bystyrelse: 178, 275, 445, 513f., 519, 530, 540, 543, 549, 1276.

Økonomiske Forhold, Næringsveje: 276, 278f., 308, 332, 340, 345, 421, 471f., 1022ff., 1027ff., 1033, 1035.

Religiøse og kirkelige Forhold: I Almindelighed 150, 183, 190, 750, 757, 759f., 765ff., 778f., 782ff., 790f.; dansk Kirkeliv 404, 429, 515, 835f., 840ff., 904f., 928. — Kirkesprog, se: *Sproglige Forhold.*

Undervisningsvæsen: Latinskolen 276, 284, 316, 404, 445, 759, 855, 859f., 862ff.; dansk Skolevæsen 404, 429, 460, 466, 506f., 515, 517, 538, 540, 546, 551, 563, 571, 586, 594, 866ff., 873ff., 891ff., 932, 1266f., 1323, 1325ff., 1330, 1339; videregaaende Uddannelse 276, 283, 887. — Skolesprog, se: *Sproglige Forhold.*

Sproglige Forhold: I Almindelighed 164, 181f., 290, 411, 471, 609, 611f., 624ff., 628f., 638f., 643, 646, 649, 909; Kirkesprog 287, 404, 768f.; Skolesprog 316, 404, 860.

Kultur- og Aandsliv, Oplysning: Bladforhold 337, 390, 461ff., 509ff., 910—18, 1163, 1166, 1168, 1178, 1182ff., 1192ff., 1199ff., 1262ff., 1280; Biblioteksvæsen 337, 467, 481, 936—42, 1171, 1267f.; dansk Teater 543, 934ff.; iøvrigt 931f.

Kunstnerisk Virksomhed i Byen: 188, 1040, 1062, 1085, 1089, 1097f., 1105.

Nationale og politiske Forhold: Middelalderen 140, 181f.; o. 1800 1148, 1151; 1830—64 333, 336, 338, 341, 345, 348, 360, 364, 369ff., 375ff., 383, 390, 393, 410f., 429, 438; 1864—1918 446f., 452ff., 461, 1162—68; Grænsekampen 483—94; Afstemningen 1920 504f., 909; 1920—45 501—97; 1945—: 921ff., 926, 1271ff., 1277, 1281ff., 1299f., 1318, 1320ff., 1360, 1364. — *Stemmetal:* Indtil 1920 457, 470f., 494, 502, 504, 521, 909, 918; 1921—45 508, 512f., 518f., 521, 526, 548; 1945ff. 1300, 1322, 1363.

Sammenslutninger: Middelalderlige Gilder og Lav 178; St. Knudsgildet 338, 432, 466, 481; Borgerforeningen 418,

466f., 481; Den slesvigske Forening 507, 521ff., 544, 553, 572, 586, 596, 1265, 1268; Sydslesvigsk Forening 926ff.; øvrige Foreninger 390, 466f., 475, 481f., 928f.

Forsamlinger, Møder: Landdagsmøder 178; Løvefesten 420; Vælgerforeningens Møde 1918 483; Aarsmøderne 1946 og 1948 931.

Administrationscentrum: 398, 421, 1152.

Kort og Billeder: Grundplan 1648 216; Nørreport 728; Søndertorv o. 1848 344; Nørretorv 416; Havnen 1029; Oluf Samsons Gang 306; Toosbügade 728; Duborg Slot 416, 1046; Helligaandskirkens Udsmykning 1857 779, Helligaandskirkens Indre 176, 762, Kalkmalerier i Helligaandskirken 833, dens Døbefont 767; Beyers Epitafium i Mariekirken 1046, 1099; St. Hans Kirkes Indre 824; Altertavlen i St. Jørgens Kirke 752, Prædikestolen i St. Jørgens Kirke (tidl. i Helligaandskirken) 1084; Kirkegaardskapellet 1083; Krigergravene paa den gamle Kirkegaard 449; Jens Jessens Gravsten paa Kirkegaarden ved Møllegade 1186; den danske Borgerskole 857; dansk Kommuneskoles Anneksbygning 857; Duborgskolen 871—72, 881—82; Skipperkompagniets Bygning 275; Borgerforeningen 464; Stænderbygningen 411; gammel Gaard ved Holmen 306; Valsemøllen 1029; »Margrethesminde« 1172; »Det tyske Hus« 547; Stueinteriører i Museet 1107. — Byret 1284 135, Byens Segl o. 1450 174, Brev fra Borgmester og Raad til Christian II 1523 163. — St. Knudsgildets Kongeskilt 339; Christiansgardens Hovedskydning paa Duborg 1842 344; Brandværnets Alarntromme 347; Spejderkorpset 929. — Afstemningsdagen 1920 497; Aarsmøde 497, 905—06; Aarsmødet 1946 937, 1135; Aarsmødet 1948 938; Fakkeltog Aftenen før Valget 24. Oktober 1948 1351; dansk Demonstration 1135. — Byraadmøde efter Kapitulationen 919; Byraadsdebate December 1948 1337; Præsteprocessionen ved Helligaandskirkens Genind-

- vielse 1927 834; den danske Menigheds 25-Aars Jubilæum 1946 847; Kirkesalen i Ansgar 799; Gudstjeneste i Duborgskolens Festsal 834; Flensborghus Bogsamling 656; Møder i »Flensborghus« 655, 920; Møde i Duborgskolens Festsal 1136; dansk Teater 896; Koncert i Borgerforeningen 930; Børnebespisninger 906, 1136. — Østtyske Flygtninge 1292.
- Flensborg Amt (Landkres)*, 160, 164, 168f., 191, 198, 203, 255, 266, 273, 289, 300, 307, 407, 457, 470f., 481, 486, 508f., 512f., 515, 517ff., 526f., 548, 629, 760, 889, 926, 1047, 1166ff., 1182, 1277, 1296f., 1300, 1321f., 1324, 1339, 1342, 1363; Kort 1648 216.
- Flensborg Fjord*, 700f.; Udsigt over Fjorden ved Østerskoven B. 642.
- Flensborg Provsti*, 397, 403, 772, 781, 795, 804, 819, 839f., 869, 1149.
- Fockbeck*, Rendsborg Kristkirkes Landsogn, Hohn H., 950.
- Fontainebleau*, Frankrig, 231f.
- Frankfurt*, Tyskland, 1350.
- Frankrig*, 221, 231, 242, 259, 261, 277, 286, 453f., 1182.
- Frauenhof*, Hgd., Eskris S., Kappel H., 739.
- Fredensborg*, Slot, Sjælland, 1075, 1080, 1098.
- Fredericia*, 374, 1093.
- Frederiksberg* (Friedrichsberg), se: *Slesvig*.
- Frederiksberg*, Slot, 1075, 1098.
- Frederiksborg*, Sjælland, 242, 886, 1068, 1071, 1098ff., 1105, 1109.
- Frederiksen*, Krop S., Krop H., 711.
- Frederiksort*, Fæstning, Dänischenhagen S., Ekernførde H., 459, 693, 926.
- Frederiksstad*:
Almindelig Beskrivelse: 733—34.
Almindelig Historie: 214, 237, 279, 394, 396, 421.
Økonomiske Forhold, Næringsveje: 308, 421, 1023.
Religiøse Forhold: 813, 826.
Undervisningsvæsen: 1330.
Sproglige Forhold: 620.
Kultur- og Aandsliv: 932.
Kunst: 733f., 1072, 1101f.
Nationale og politiske Forhold: 376, 407.
- Sammenslutninger*: 928.
- Billeder*: Byen 737; Bombardementet 4. Oktbr. 1850 392; Takkeskrivelse fra Borgerne til F. F. Tillisch 1851 395.
- Fresenhagen*, Hgd., Læk S., Kær H., 708.
- Freslet*, Landet nærmest Vest for Svansø og Jernved (nuv. Krop og Hütten H.), 132, 141.
- Frisland*, 78, 96f., 107, 619. — Se ogsaa: *Nordfrisland*.
- Frøs Herred*, 266.
- Frøslev*, Hanved S., Vis H. (nu Bov S., Lundtoft H.), 115, 485, 626, 633, 819, 1125f.
- Fughælsnæs* (forsv.), Angel, 671.
- Fulda*, Tyskland, 1047.
- Fyn*, 661, 1057.
- Fyns Stift*, 694.
- Fysing*, Kalleby S., Slis og Fysing H., 657.
- Før*, nordfrisisk Ø. 30, 37, 48, 81, 130, 168, 417, 458, 495, 619ff., 647, 674, 722f., 759, 807, 997, 1047f., 1055f., 1064, 1109, 1111, 1119f., 1321; Folkedragter B. 1006.
- Gaarde*, Hgd., Læk S., Kær H., 708.
- Gadebusch*, Meklenborg, 240.
- Galmsbøl*, Bøking H., 495.
- Garding*, Ejdersted: 734, 790, 815, 860, 1048, 1101.
- Garding Herred* (Everschop), 130, 168.
- Gastein*, Østrig, 455.
- Gelting*, Hgd., Gelting S., Kappel H., 171, 457, 691, 739, 1079f.
- Gelting*, Kappel H., 50, 142, 188, 269, 337, 614, 654, 739, 796, 821, 1063; Kirken B. 744, 824.
- Gelting Bugt*, 700.
- Genève*, Schweiz, 1200.
- Genner*, Ø. Løgum S., Sdr. Rangstrup H., 1184.
- Genner Fjord*, 684.
- Gettorf*, Ekernførde H., 122, 190, 677, 693, 813, 1086.
- Glücksburg*, se: *Lyksborg*.
- Glückstadt*, Holsten, 215, 225, 229, 235, 246, 252, 302, 1193.
- Goltoft*, Brodersby S., Slis H., 154.
- Gosefeld*, Borby S., Ekernførde H., 263.
- Gottland*, 1051, 1056f.
- Gottorp Amt*, 164, 168f., 191, 198, 457,

- 507, 553, 571, 587, 595, 926. — Se ogsaa: *Slesvig Amt*.
- Gottorp Provsti*, 397, 788, 803f., 815, 829, 870.
- Gottorp Slot*, 158, 169, 180, 215, 218, 221, 227, 232, 235, 245f., 252f., 285, 302, 314f., 335, 372, 382, 663, 731, 768, 865, 907, 1040, 1052, 1067—68, 1075, 1085, 1098f., 1118; B. 271, 287, 1066; Hjortesalen B. 271; Slotskapellet B. 272; Slotsparken B. 1074; dansk Gudstjæne i Slotskirken B. 848.
- Gottrupelle*, Hanved S., Vis H., 663.
- Graasten*, 567, 1192.
- Gram*, Hgd., Gram S., Frøs H., 256.
- Gram Herred*, 266, 273.
- Gremmerup*, Husby S., Husby H., 78.
- Grimsnæs*, Kappel S., Kappel H., 171, 671.
- Gripsholm*, Slot, Sverige, 1101f.
- Grumby*, Hgd., Tolk S., Strukstrup H., 667.
- Grummark*, Kappel S., Kappel H., 171.
- Grumtoft* (Grundhof), Husby H., 337, 381, 390, 448, 453, 457f., 614, 667, 739, 795, 820, 870f.; Kirken B. 744.
- Grundtoft* (Grumtoft), se: *Lundsgaard*.
- Grækenland*, 84.
- Grøde*, nordfrisisk Ø, 621, 822.
- Grønholt*, Hgd., Svans S., Ekernførde H., 692, 1079f.
- Gudskog Sø*, 720.
- Guldholm Kloster*, Nybøl S., Strukstrup H., 149, 702, 750; Landskab fra Langesø ved Guldholm B. 41.
- Gundeby*, Ulsnæs S., Slis H., 664, 1159.
- Gundelsby*, Gelting S., Kappel H., 691, 907.
- Gøs Herred, Nørre*, 130, 146, 168, 198, 646, 662.
- Gøs Herred, Sønder*, 130, 146, 198, 646, 662f., 670.
- Haby*, Sehested S., Hütten H., 122.
- Haddeby*, Arns H., 97, 142, 347, 694f., 746, 806, 818; Haddeby-Stenen B. 98.
- Haddeby Nor*, 46, 53, 695; Bypladsen ved Noret B. 52; Halvkredsvolden B. 65.
- Haderslev*, 136, 198, 204, 275ff., 287, 290, 337, 350, 526, 534, 556, 862, 1086, 1098, 1178, 1182.
- Haderslev Amt*, 146, 159, 168, 191, 198, 203f., 255, 266, 273, 287, 966, 1167, 1183.
- Haderslev Provsti*, 288, 839f.
- Haksted, Nørre*, Vis H., 177, 337, 457, 495, 620, 623, 708, 801, 819, 1058f.; Reliefrække i Kirken B. 1053.
- Hallig Hooge*, se: *Hooge*.
- Halligerne*, Øer ved Sønderjyllands Vestkyst, 619, 722.
- Hamborg*, 83, 136, 236, 259, 278f., 304, 332, 336, 421, 744, 746, 749, 791, 1022, 1024, 1028f., 1057, 1109, 1353f.
- Hamdorf*, Hohn S., Hohn H., 718.
- Hannover*, tysk Stat, 242, 925, 949.
- Hanved*, Vis H., 288, 291, 379, 427, 457f., 468f., 491, 495, 541f., 624, 628, 670, 711, 769ff., 802, 819, 836f., 840, 870, 1125; Parti fra H. B. 713.
- Harreslev*, Hanved S., Vis H., 496, 507, 542, 546, 572, 629, 658, 886, 890, 1131; Egekistegrav fra »Arnildshøj« B. 34; Kirkesalen B. 799; dansk Kaffebord B. 929.
- Harreslevmark*, Forstad til Flensborg, 570, 888, 890, 1127.
- Hallund*, Kværn S., Ny H., 670.
- Hatsted*, Husum Nørre H., 716, 832, 1119; Kirken B. 744.
- Havetoft*, Strukstrup H., 403, 424, 687, 804, 815, 830, 907, 1048.
- Havrup*, Hanved S., Vis H., 572.
- Hedeby*, 45f., 53—86, 88, 92, 94, 97ff., 105ff., 134f., 664f., 695. — Billeder: Bypladsen ved Haddeby Nor (Luftfoto) 52; Halvkredsvolden og Bypladsen (Luftfoto 1937) 54; Højborgen Nord for H. (Luftfoto) 55; Udsigt over Bypladsen 59; Halvkredsvolden (Luftfoto) 65; H. set fra Vest 104; Udgravningerne 66; Søgegrøft tværs over Bypladsen 1930 56; Felt, afdækket 1931, 62—63; Felt, udgravet 1935—39, 64; Felt med bevaret Tømmer 68; Byplan i det 1935—39 undersøgte Felt 70; Bækløbet i det 1935—39 undersøgte Felt 71; Baadkammergraven ved H. 74; Støbeforme 76; Møntfund 81; Vikingesværd, fundet i H., 99; Hedeby-Stenen 61.
- Hedehusum*, Før, 48, 50.
- Helgoland*, 619, 647, 724.
- Helligbæk*, Farensted S., Strukstrup H., 115, 736; Dyssekammer B. 19.

- Helligbæk*, Vandløb, 749.
Helmstedt, Tyskland, 283.
Hemmelmark, Hgd., Borby S., Hütten og Ekernførde H., 669, 740.
Hermann Göring-Kog, 721.
Hesselbjerg, Hgd., Gelting S., Kappel H., 457.
Hessen, tysk Stat, 1297.
Hestoft, Ulsnæs S., Slis H., 156.
Hever, Vester, Landskabet Ejdersted, 815, 1057.
Hever, Øster, Landskabet Ejdersted, 814.
Hillerslev, Fyn, 1057.
Himmelmark, se: *Hemmelmark*.
Hjerpsted, Højer H., 36, 269.
Hjoldelund, Landskabet Bredsted, 177, 290, 403, 495, 620, 623, 644, 715, 822, 870, 966; Gaard B. 970.
Hohn, Hohn H., 676, 711, 718, 813, 826.
— Se ogsaa: *Kamp*.
Hohn Herred, 174, 397, 973.
Holckenhavn, Hgd., Fyn, 1086.
Holdnæs, Munkbrarup S., Munkbrarup H., 671.
Holland, 180, 221, 277, 304, 308, 647, 1085, 1098, 1102, 1110.
Hollingsted, Arns H., 82f., 452, 709, 806, 818, 1047.
Holm, Nordfrisland, 130.
Holming, Havetoft S., Strukstrup H., 654.
Holt, Medelby S., Kær H., 627.
Holltenau, Dänischnhagen S., Ekernførde H., 693, 926, 1322, 1348, 1363.
Holzbunge, Holsten, 676.
Hooge, Ø i Vesterhavet, 621, 722; Kongepisselen B. 617, Stueinteriør B. 1107.
Horns Herred, Sjælland, 663.
Hornskrøb, Bakke i Oversø S., Ugle H., 698.
Horsbøl, Viding H., 495, 811.
Horsbøl Herred, se: *Viding Herred*.
Horsens, Nørrejylland, 136.
Horsted, Husum Nørre-H., 620.
Hoyersworth, Hgd., Oldenswort S., Landskabet Ejdersted, 722, 1071f.; B. 1069, Portal B. 1070.
Humtrup, Kær H., 317, 403, 458, 495, 624, 627, 774, 782, 808, 827, 829.
Husby, Husby H., 288, 366, 457, 664, 794, 820, 1048; Kirken B. 744, St. Michael og Dragen fra H. Kirke B. 1054, Præstegaarden B. 775.
Husby, St. Michaelis Lands., Arns og Treja H., 290.
Husby Herred, 130, 139, 155, 168.
Husum:
Navn: 657f.
Almindelig Beskrivelse: 732—33.
Almindelig Historie: 180, 198, 201, 274.
Topografiske Forhold: Slottet 1068f., 1075, 1090, 1098; Kirker 188, 1052, 1063, 1081; Klostret 182f., 190; øvrige Bygninger 117, 1072.
Indbyggere: Antal 421, 471; Flygtninge 925.
Bystyrelse: 275f.
Økonomiske Forhold, Næringsveje: 277, 279, 308, 336, 421, 1023f.
Religiøse og kirkelige Forhold: 182f., 189f., 756f., 822, 832, 907.
Undervisningsvæsen: 276, 283, 855, 859ff.
Sproglige Forhold: 290, 400, 609, 614, 620, 646, 769.
Kultur- og Aandsliv, Oplysning: 932, 941, 1349.
Kunstnerisk og litterær Virksomhed i Byen: 189, 1040, 1062, 1067, 1085, 1101, 1118, 1120, 1123f.
Nationale og politiske Forhold: 384, 386f., 398, 410, 418, 438, 458f., 790, 1289, 1331f., 1336, 1364.
Institutioner og Sammenslutninger: 928, 933.
Forsamlinger, Møder: 418, 924, 931, 1143.
Billeder: Torvet 727; Slottet 1066, Portbygning ved Slottet 1073; Theodor Storms Grav 717; Interiører fra Ostenfeldgaarden i Museet 964.
Husum Amt (Kres), 191, 198, 507, 512, 518f., 526f., 548, 629, 926, 1047, 1284, 1296f., 1300, 1322, 1363.
Husum Provsti, 781, 832, 839.
Hvidkilde, Tøstrup S., Slis H., 687.
Hyllerup, Hanved S., Vis H., 572.
Hynding, Angel, 654.
Hyrup, Husby H., 301, 457, 553, 614, 687, 708, 771f., 793, 820, 1058f.; Kirken B. 744, 761; Reliefværk fra Kirken B. 1053.
Hütten, Hütten H., 277, 697ff., 812; Altertavle i H. Kirke B. 185.
Hütten Amt, 266, 273, 293, 457.

- Hütten Bjerger*, Hütten H., 420, 698f.
Hütten Herred, 397, 420.
Hütten Provsti, 839.
Hæfræ, Nordfrisland, 130.
Høgelund, Hgd., Læk S., Kær H., 708.
Højer, Flække, 381, 417, 567, 1120.
Højer Herred, 287f.
Højersworth, se: *Hoyersworth*.
Højfjorde, 661.
Hørsholm, Sjælland, 1081.
- Ingelheim*, Tyskland, 749.
Isarnho, se: *Dänischwohld*.
Island, 668.
Ispahan, Persien, 279.
Isted, St. Michaelis Lands., Strukstrup H., 26, 393, 660, 736; Jættestue B. 25, Kirken B. 744, Hus B. 961, Slaget 25. Juli 1850 B. 391—92.
Isted Langsø, 702; Landskab ved Guldholt B. 41.
Isted Syssel, 129f., 146.
Isted Sø, 702.
Italien, 188, 261, 278f., 1043, 1098, 1105f.
- Jagel*, Haddeby S., Krop H., 120, 459, 966; Hus B. 970.
Janneby, Jørl S., Ugle H., 553, 664.
Jarlund, Medelby S., Kær H., 875.
Jarnwith, se: *Dänischwohld*.
Jaruplund, Oversø S., Ugle H., 570, 572, 889; dansk Skole B. 882.
Jejsing, Hostrup S., Slogs H., Gaard B. 961.
Jelling, Nørrejylland, 100.
Jernved, se: *Dänischwohld*.
Jerrisbæk, Vandløb, 709.
Jersdal, Over, Vedsted S., Gram H., 37f.
Jevenstedt, Holsten, 949, 955, 968, 974; Gaarde B. 953 og 961, Huse B. 954, Fodtøj B. 976.
Julianeflade, Hohn S., Hohn H., 711.
Juliane Marie Kog, Bøking H., 307.
Julskov, Oversø S., Ugle H., 670.
Jybæk, St. Michaelis Lands., Arns og Treja H., 453.
Jynde vad, Burkal S., Slogs H., 957, 965; Forsamlingshuse B. 962.
Jørl, Ugle H., 709, 798, 819.
- Kaleby*, Strukstrup H., 805, 818.
Kalslund Herred, 266.
- Kambjærg*, Bakke i Hjoldelund S., Landskabet Bredsted, 715.
Kamp (Kampen), det nuv. Hohn S., Hohn H., 132f., 164.
Kappel, Flække, 308, 337, 457, 609, 611, 688, 735, 804, 817, 831, 846f., 932f., 1024, 1033, 1079, 1324.
Kappel Herred, 255.
Karlum, Kær H., 288, 403, 458, 495, 624, 627, 644, 657, 781, 808, 822, 827f., 840.
Karlum Bjerger, Bakke i Karlum S., Kær H., 712.
Kastelby, Ravnkær S., Slis H., 171.
Katharinenheerd, Landskabet Ejdersted, 814.
Kating, Landskabet Ejdersted, 675, 814, 967; Gaard B. 972.
Keitum, Sild, 458, 495, 808f., 822, 1048, 1057.
Ketelsby, Borne S., Slis H., 664.
Kiel, 183, 216, 260, 279, 335, 362f., 382, 445, 455, 472, 516, 732, 757, 778, 791, 1004, 1007, 1009, 1028, 1090, 1097, 1120, 1192, 1267, 1274ff., 1280ff., 1297, 1326, 1332, 1335, 1342, 1348, 1359; Universitetet: 285, 288, 313f., 323, 328, 443, 580, 777, 1148f., 1151f., 1276f.; Banket paa Slottet i Anledning af Universitetets Indvielse 1665 B. 282; Landdagsbygningen B. 1313.
Kiel Fjord, 23, 705.
Kiel-Kanalen, 693.
Klangsbøl, Viding H., 495, 675, 720, 811.
Klapholt, Havetoft S., Strukstrup H., 687.
Klokkebjærg, 717.
Klus, Bov S., Vis H., 886.
Klægsbøl, Kær H., 403, 458, 495, 624, 627, 782, 807f., 821, 827f.
Knivsbjerg, Bakke i Ø. Løgum S., Sdr. Rangstrup H., 535, 547f., 596, 699.
Knoop, Hgd., Dänischnhagen S., Ekernførde H., 677, 1079f.; B. 261, 1083.
Kobbermølle, Forstad til Flensborg, 495, 507, 570, 572, 889, 1131.
Kohøved, se: *Ludwigsburg*.
Koldenbüttel, Landskabet Ejdersted, 459, 675, 812, 1118; Hauberg B. 727.
Kolding, 791.
Koldinghus, 1068.
Kongshøj, Bakke i Haddeby S., Arns H., 696.
Konstantinopel, 1097f.
Kornkog, se: *Risum Mose*.

- Kosel*, (Koslev), Hütten H., 658, 695, 697, 739, 812, 826, 1051, 1061; Kirken B. 744.
- Kotzenbøl*, Landskabet Ejdersted, 459, 814.
- Kragehøj*, Bakke i Angel, 687.
- Kriseby*, se: *Criseby*.
- Krop*, Krop H., 142, 453, 472, 661, 711, 806, 818, 831, 960.
- Krop Herred*, 174; Side af Skatteregister, Facsimile 173.
- Krusaa*, Bov S., Lundtoft og Vis H., 277, 495; Kongens Møde med danske Flensborgere ved K. 11. Juli 1920 B. 905.
- Krusendorf*, Ekernførde H., 677, 813.
- Kværn*, Ny Herred, 381, 397, 457, 796, 821, 1058; Kirkens »gyldne Alter« B. 1053, Gaard i Store Kværn B. 970.
- Kær Herred*, 130, 146, 168, 289, 317, 323, 350, 527, 630, 670, 672, 774f., 1150.
- København*, 261, 278, 361f., 430, 778, 791, 934, 1120, 1152, 1160, 1262, 1302f., 1308, 1310, 1346; Centraladministrationens Sæde: 252, 302, 310; Sønderjydernes Besøg i Kbh. 1861 og 1865: 418, 455, 1162; Universitetet: 261, 276, 283, 288, 323, 328, 1148; kunstneriske Forbindelser med Sydslesvig: 1076, 1079, 1081, 1085, 1093f., 1098, 1102, 1105, 1109, 1119; Festen for Slesvigerne paa Eremitagen 1861 B. 419.
- Køtsmark*, Læk S., Kær H., 668.
- Königsberg*, Tyskland, 283.
- Königshügel*, Hohn S., Hohn H., 826.
- Laaland*, se: *Lolland*.
- Ladelund*, Kær H., 177, 288, 337, 403, 458, 468, 495, 564, 570, 572, 624, 627, 708, 712, 779, 781, 808, 829, 840, 890; første danske Konfirmandhold B. 810.
- Landkirchen*, Femern, 829.
- Langballe*, Grumtoft S., Husby H., 448, 870, 1161.
- Langballe*, Grumtoft S., Husby H., 672.
- Langbjerg*, Hanved S., Vis H., 542, 570, 572, 583, 890.
- Langbjerg*, Bakke i Læk S., Kær H., 712.
- Langeland*, 664, 1089.
- Langenæs*, Ø i Vesterhavet, 621, 722.
- Langhorn*, Landskabet Bredsted, Kirken B. 744.
- Langsted*, Eggebæk S., Ugle H., 457, 660.
- Langsø*, se: *Isted Langsø*.
- Lauenborg*, Hertugdømme, 406, 432, 434, 445.
- Leicestershire*, England, 657.
- Lensbjerg*, Bakke i Hütten S., Hütten H., 699.
- Lepping Aa*, se: *Lipping Aa*.
- Lilholt*, Gaard i Halk S., Haderslev H., 1151.
- Lindaa*, Vandløb, 708.
- Lindebjerg*, Bakke i Farensted S., Struktstrup H., 687.
- Lindholm*, Bøking H., 495, 527, 620, 806, 827, 966, 996, 1001, 1008, 1089; Krucifiks i L. Kirke B. 1059, Gaard B. 971, Hus B. 1000.
- Lindved*, Hgd., St. Vi S., Vis H., 670.
- Lindved Skov*, 708.
- Lipping*, Eskris S., Kappel H., 657.
- Lipping Aa*, 657, 701f.
- List*, Sild, 81, 495, 723.
- List Dyb*, ved Sild, 216.
- Lo Hede*, Krop S., Krop og Meggerdorf H., 126, 697, 710, 959.
- Lolland*, 661, 664.
- London*, 1278, 1305ff., 1318, 1350.
- Louisenlund*, Hgd., Kosel S., Ekernførde H., 314f., 697, 1079f.; B. 315.
- Ludwigsburg*, (Kohøved), Hgd., Vabs S., Ekernførde H., 692, 1072, 1076, 1079f.; B. 256, 1077.
- Lund*, Sverige, 68, 144, 749, 1040f., 1048, 1055.
- Lundebjerg Herred*, 130, 146.
- Lundsgaard* (tidl. Grumtoft, Grundtoft), Hgd., Grumtoft S., Husby H., B. 259.
- Lundtoft Herred*, 288f.
- Lundtop*, Bakke i Medelby S., Kær H., 712.
- Lybæk*, 124, 136f., 180, 214, 278, 554, 1044, 1057, 1062, 1064, 1267, 1297.
- Lyksborg*, Flække, 381, 457f., 495, 572, 613, 735, 793, 820, 875, 925, 932, 1120, 1336. — *Stot*, 149, 204, 432, 735, 750, 1071, 1085; B. 1069, Orangeribygning B. 1078.
- Lyksborg*, Hertugdømme, 212.
- Lyksborg Sø*, 702.
- Lyneborg*, tysk Fyrstendømme, 232, 237f.
- Lyngby*, Nørre, Vendsyssel, 17.
- Lyngvraa*, St. Vi S., Vis H., 623.

- Lyrskov*, St. Michaëlis Landsogn, Arns og Treja H., 670, 1159.
- Lyrskov Hede*, St. Michaëlis Landsogn, Arns og Treja H., 101.
- Læk*, Kær H., 290, 403, 458, 495, 535, 620, 624, 661, 711f., 735, 782, 808, 827f., 932f., 1063.
- Læk Aa*, 708.
- Løgum Sønder*, Kær H., 403, 458, 468, 495, 624, 627, 657, 781, 808, 829, 840; Klitter Syd for Byen B. 703.
- Løgumkloster*, Flække, 198f., 417, 554.
- Løgumkloster Amt*, 287.
- Løjt*, Slis og Fysing H., 614, 661, 805, 817.
- Løjt Aa*, 701.
- Løjt Land*, Halvø, Rise H., 966.
- Maarkær*, Kloster, senere kgl. Domæne, Bøl S., Maarkær H., 149, 184, 188, 190, 318, 457.
- Maarkær Amt*, 266, 307.
- Maarkær Vesterskov*, Bøl S., Maarkær H., 672. — *Østerskov*, 672.
- Maasbøl*, Rylskov S., Husby H., 667.
- Maasholm*, Kappel S., Kappel H., 735.
- Maaslev*, Hgd., Siseby S., Ekernførde H., 658, 692.
- Magdeburg*, Tyskland, 1166f.
- Malmø*, Sverige, 372.
- Mecklenburg*, tysk Stat, 1261, 1298.
- Medelby*, Kær H., 288, 337f., 403, 458, 468, 495, 624, 626f., 708, 781, 808, 840, 907.
- Meden Aa*, 708.
- Meindorf*, Holsten, 15, 17.
- Melby*, Kappel S., Kappel H., 171.
- Milde Aa*, 662.
- Mildsted*, Husum Sønder-H., 126, 459, 606, 620, 660, 717, 791, 832.
- Moldened* (Moldenit), Strukstrup H., 661, 805, 818, 856.
- Morsum*, Sild, 366, 495, 675, 811, 1048; Vikingetidfund B. 49.
- Morsum Klev*, Sild, 724.
- Moskva*, Rusland, 279.
- Munkbrarup*, Munkbrarup H., 381, 457f., 495, 613, 739, 794, 820, 1048, 1055f.; Kirken B. 744, Døbefonten B. 1050.
- Mysunde*, Kosel S., Hütten H., 394; Landsbygade B. 607.
- Møgeltønder*, Tønder H., 1178.
- Møllebro*, Angel; efter dansk Gudstjeneste i M. Skole B. 848.
- Mølmark*, Sørup S., Ny H., 669.
- Mørvig*, Marinestation, 489, 701, 1277.
- Nederlandene*, 279, 1068, 1101. — Se ogsaa: *Holland*.
- Neukirchen*, se: *Nykirke*.
- Nibøl*, Bøking H., 495, 508, 621, 647, 720, 807, 924, 1004, 1089; Bondegaard B. 641.
- Niedersachsen*, tysk Stat, 1297, 1353.
- Nisvraa*, Eskris S., Ny og Kappel H.; Gaard B. 679.
- Nisvraagaard*, Hgd., Eskris S., Ny og Kappel H., 457.
- Nonæs*, Svans, 671.
- Norby*, Krop S., Krop H., 122.
- Nordborg*, Hertugdømme, 212.
- Nordfrisland*:
Alm. Beskrivelse: 718—24, 991—1010.
Alm. Historie: 49f., 116ff., 130ff., 168, 198.
Stednavne: 674f.
Sprog: 292, 606, 619ff., 646f.
Kulturelle Forhold: 285.
Kunst, Byggeskik: 153, 188, 739, 966f., 1040, 1089, 1097, 1109f.
Nationale Forhold: 1321.
Folketro: 983.
- Nordmarsk*, Hallig i Vesterhavet, Landskabet Pelworm, 722, 781.
- Nordrhein-Westfalen*, tysk Stat, 1297.
- Nordsted*, Fjolde S., Landskabet Bredsted, 644.
- Nordsted Hede*, 715.
- Nordstrand*, Ø i Vesterhavet, 117, 131, 164, 201, 283f., 458, 620, 722, 750, 757, 1119; Landskab B. 617.
- Norge*, 78, 308, 332, 534, 662, 668.
- Norsted*, se: *Nordsted*.
- Nolfeld*, Sdr. Brarup S., Slis H., 671.
- Ny Herred*, 130, 168.
- Nyborg*, Fyn, 1098, 1120.
- Nyby*, Nykirke S., Munkbrarup H., 691.
- Nybøl*, Strukstrup H., 667, 805, 818, 831, 856; Kirken B. 744.
- Nybøl*, Hgd., Kværn S., Ny H., 691.
- Nyhus*, Forstad til Flensborg, 495, 507, 540, 889.
- Nykirke*, Munkbrarup H., 366, 381, 390, 457, 461, 614, 691, 796, 821, 1161; Kirken B. 744.

- Nykirke*, Viding H., 495, 621, 624, 720, 811, 1061, 1358.
- Nør*, Hgd., Krusendorf S., Ekernførde H., 677, 693.
- Nørrehøj*, Bakke ved Flensborg-Slesvig Landevej, 698.
- Obdrup*, Satrup S., Satrup H., 318.
- Odense*, Fyn, 204f., 588, 934f., 1063.
- Odense Stift*, 144, 288.
- Ods Herred*, Sjælland, 663.
- Okholm*, Landskabet Bredsted, 458.
- Oksagerskov*, Husby S., Husby H., 672.
- Oksebæk*, Vandløb, 701.
- Okslev*, Krop S., Krop H., 698.
- Oland*, Ø i Vesterhavet, 621, 966, 1102; B. 971.
- Oldenburg*, tysk Grevskab, 229ff., 309.
- Oldenswort*, Landskabet Ejdersted, 459, 675, 812, 1048.
- Olderup*, Husum Sønder-H., 177, 290, 403, 438ff., 458, 614f., 644, 825, 832, 870; Kirken B. 744.
- Olpenæs*, Svans S., Ekernførde H., 142, 671f.
- Olversum*, Tønning S., Landskabet Ejdersted, 675.
- Oppeln*, Øvreschlesien, 512f., 523.
- Ording*, Landskabet Ejdersted, 675, 815.
- Ostenfeld*, Husum Sønder-H., 177, 459, 606, 661, 716, 791, 822, 949, 960; Gaard (i Frilandsmuseet i Lyngby) B. 269; Interiører fra Gaarde i Museerne i Husum og Lyngby B. 258, 274, 964.
- Osterby*, Hütten S., Hütten H., 122.
- Oversø*, Ugle H., 115, 457f., 495, 695, 739, 798, 819, 870, 1051; Kirken B. 744, 1045.
- Oxford*, England, 283.
- Padborg*, Bov S., Lundtoft og Vis H., 485, 494.
- Paverød*, Borne S., Slis H., 670.
- Pelworm*, Ø i Vesterhavet, 117, 620, 722, 1047, 1123.
- Pelworm Herred*, 130.
- Persien*, 279, 285.
- Petersdorf*, Femern, 829.
- Pingsdorf*, Landsby ved Köln, 77.
- Pinneberg*, Grevskab, 215.
- Pløn*, Hertugdømme, 212, 230.
- Popholt*, 670.
- Poppenbøl*, Landskabet Ejdersted, 675, 815.
- Preussen*, 242, 372ff., 381, 386f., 394, 432, 445, 451, 454ff., 460, 476, 502, 504f., 1123, 1271, 1276.
- Pries*, Dänischenhagen S., Ekernførde H., 677, 926.
- Prisholt*, Hgd., Gelting S., Kappel H., 457, 691.
- Prøjsen*, se: *Preussen*.
- Rade*, Holsten, Røghus B. 955.
- Randers*, Nørrejylland, 791.
- Rangstrup*, Nørre, Herred, 266, 273.
- Rantrum*, Mildsted S., Husum Sønder-H., 78, 811.
- Ravnholt*, Angel, 670.
- Ravnkær*, Slis H., 805, 817, 830f., 856.
- Rebjerg*, Satrup S., Satrup H., 318.
- Reide*, Krop S., Krop H., 950, 1159; Hus B. 953.
- Reide Aa*, 92, 120, 503, 709.
- Reims*, Frankrig, 1061.
- Reinbeck*, Holsten, Flintpilespids B. 16.
- Rendsborg*:
Almindelig Beskrivelse: 732.
Almindelig Historie: 141, 230, 363f., 372.
Bygninger: 693.
Indbyggerantal: 791.
Samfærdsel: 421.
Kirkelige Forhold: 849.
Kulturliv: 932.
Nationale Forhold: 485.
Sammenslutninger: 928, 1348.
Forsamlinger, Møder: Landdage 191, 239, 756, 759; Folkemøde 18. Marts 1848 360f.; tysk Fest 1862 418; tysk Møde 1920 504f.; slesv.-holst. Grænsestævne 1933 535.
Billeder: Byens ældste Hus 737; Raadhusporten 632.
- Rendsborg Amt* (Nørreamt), 512, 926f., 1284, 1296f., 1300, 1321f., 1363.
- Reric*, vistnok nær ved nuv. Wismar, 87.
- Rheide*, se: *Reide*.
- Ribe*, 77, 82, 107, 268, 1040f., 1048.
- Ribe Stift*, 144, 288, 1048.
- Rimmelsbjerg*, Bakke i Jørl S., Ugle H., 715.
- Rinkenæs* (forsv.), Svans S., Ekernførde H., 671.
- Rinkenæs*, Lundtoft H., 671, 1170.

- Riseby*, Ekernførde H., 739, 812, 826, 932, 1058.
- Risskov*, ved Aarhus, 1180f.
- Risum*, Bøking H., 495, 527, 807, 827, 1001, 1358.
- Risum Mose*, 720.
- Rojum*, Angel, 657.
- Rom*, Italien, 1105.
- Roskilde*, Sjælland, 218.
- Rostock*, Tyskland, 284.
- Rothensande*, Hgd., Vabs S., Ekernførde H., 692.
- Rudbøl*, Højer S., Tønder og Højer H., 967; Landskab B. 641.
- Rudbøl Sø*, 720.
- Rundtoft*, se: *Runtoft*.
- Rungholt*, tidligere By i Nordfrisland, 117.
- Runmark*, Rylskov S., Husby H., 668.
- Runtoft*, Hgd., Eskris S., Kappel H., 143, 171f., 457, 691, 1076ff.; B. 1078.
- Runtoft Len*, 164.
- Rusland*, 237, 279, 285, 309, 454.
- Ryd Kloster*, Munkbrarup H., 149, 188, 190, 204, 750, 1117; Klostreets Segl B. 149; Ryd-Aarbogen, Facsimiler 149, 669.
- Ryde*, Satrup S., Satrup H., 661; Lerkar B. 17.
- Ryde Sø*, 702; B. 642.
- Rygge*, Nr. Brarup S., Strukstrup H., 264, 687.
- Rylskov*, Husby H., 427, 457f., 670, 793, 821; Kirken B. 744.
- Rødaa*, Vandløb, 708.
- Rødeklev*, Sild, 724.
- Rødenæs*, Viding H., 495, 624, 811, 827, 1120.
- Rømø*, Ø i Vesterhavet, 198, 269, 979.
- Røst*, Hgd., Kappel S., Kappel H., 171, 457, 661, 691, 739, 1072; B. 737.
- Sachsen*, tysk Stat, 237, 1298.
- Samland*, 84.
- Sandbjerg Højskole*, Sundeved, 875.
- Sandbæk*, Hgd., Kappel S., Kappel H., 457.
- Sondesbjerg*, Bakke ved Ostenfeld, 716.
- Sankelmark*, Oversø S., Ugle H., 433, 480, 668; Træfningen 6. Febr. 1864 B. 433.
- Sankelmark Sø*, 702, 1339, 1342; B. 608, 690.
- Sankt Peter*, Landskabet Ejdersted, 722, 815.
- Satrup*, Satrup H., 403, 444, 457, 802, 817, 830, 1033, 1056; Relief fra Kirken B. 1049.
- Satrupholm*, Hgd., Satrup S., Satrup H., 318.
- Savstrup*, Nr. Brarup S., Strukstrup H., 663.
- Saxtorf*, Hgd., Riseby S., Ekernførde H., 692; B. 162.
- Scheelsbjerg*, Bakke i Hütten S., Hütten H., 699.
- Schinkel*, Hgd., Gettorf S., Ekernførde H., 677; B. 162.
- Seekamp*, Hgd., Dänischenhagen S., Ekernførde H., 677; B. 260.
- Seeth*, Sdr. Stapel S., Landskabet Stapelholm, 676, 718; Gaard B. 969; Gaardport B. 953.
- Segeberg*, Holsten, 1316.
- Sehested*, Hgd., Sehested S., Ekernførde H., 693.
- Sehested*, Ekernførde H., 676, 694, 813, 1358.
- Selk Mølle*, Haddeby S., Arns H., B. 479.
- Siena*, Italien, 283.
- Sieversfleth*, Tetenbøl S., Landskabet Ejdersted, 675.
- Sigum*, Munkbrarup S., Munkbrarup H., 657.
- Sild*, Ø i Vesterhavet, 26f., 30, 35, 37, 48, 130, 168, 458, 485, 563, 584, 596, 619, 621, 647, 674, 720, 723f., 1047, 1109ff.; Hindenburgdæmningen B. 618; Vandrekli B. 666; Lerkar fra »Denghoog« B. 23; Bronzesværd B. 33; Folkedragter B. 1006.
- Sillerup*, St. Vi S., Vis H., 623; Landskab B. 713.
- Sillerup Mose*, 715.
- Simonsberg*, Husum Amt, 459, 832.
- Siseby*, Ekernførde H., 664, 812, 826.
- Siversted*, Ugle H., 366, 457, 459, 553, 660, 798, 819, 866, 1120.
- Skaane*, 639f., 662, 956, 1051, 1055f.
- Skamlingsbanke*, Vejstrup S., Tyrstrup H., 6, 347, 547, 699.
- Skardebøl*, Enge S., Kær H., 668.
- Skelbæk*, Vandløb, 485, 630.
- Skobøl*, Husum Nørre-H., 620, 716f., 1061; Kirken B. 744.
- Skodsborg*, Sjælland, 1191f.

- Skovby*, St. Michaelis Lands., Arns H., 290, 614, 664.
- Skovbøl*, St. Vi S., Vis H., 623. — Se ogsaa: *Skobøl*.
- Skovlund Mølle*, Nr. Haksted S., Vis H., 708.
- Skovsende*, Munkbrarup S., Munkbrarup H., 390.
- Skæggerød*, Nr. Brarup S., Strukstrup H., 1159.
- Skærbæk*, Hviding H., tysk Privatskole B. 963.
- Skærsbjerg*, Bakke i Kværn S., Ny H., 687.
- Slabbenhagen*, se: *Dänischenhagen*.
- Slesvig* (se ogsaa: *Gottorp*, *Hedeby*, *Sliaswich*, *Sliesthorp*):
- Navn*: 662.
- Almindelig Beskrivelse*: 730—32.
- Almindelig Historie*: 45f., 83ff., 92, 96f., 101, 106ff., 122, 130, 134f., 158, 178f., 198, 301, 325f., 394, 695.
- Topografiske Forhold*: *Gottorp*, se: *Gottorp Slot*; Domkirken 145f., 153, 187, 1040ff., 1055f., 1061ff., 1090f., 1102; St. Michaeliskirke 1044f.; St. Johanneskloster 150, 188, 190, 750, 1052; St. Michaeliskloster 149f.; Graabrødreklostret 150, 183, 1052; Sortebrødreklostret 150; andre Bygninger 1076, 1080f.; danske Krigergrave 561, 1094.
- Indbyggerantal*: 472, 791.
- Byret*: 134f.
- Bystyrelse*: 178f., 275.
- Økonomiske Forhold, Næringsveje*: 277, 279, 1024, 1033, 1094.
- Religiøse og kirkelige Forhold*: I Almindelighed 83, 96, 106f., 145f., 149f., 183, 188ff., 743ff., 780, 790, 805f., 813, 818, 826, 830ff.; den danske Garnisonsmenighed 428f., 826; dansk Kirkeliv efter 1920 907, 928.
- Undervisningsvæsen*: I Almindelighed 805f., 818, 831f., 869; Domskolen 276, 308f., 819, 855, 859ff., 864f.; den danske Garnisonsskole 429, 865f.; dansk Skolevæsen og Børnehavne efter 1920 517, 561, 564, 570, 580, 888, 890f., 932, 1324f. — Skolesprog, se: *Sproglige Forhold*.
- Sproglige Forhold*: I Almindelighed 134, 181, 290, 609, 611, 614, 646, 769; Skolesprog 805f., 818, 831f., 862.
- Kultur- og Aandsliv, Oplysning*: 283, 285, 301, 932, 934, 940ff.
- Kunstnerisk Virksomhed i Byen*: 1040, 1062, 1089, 1094, 1097.
- Nationale og politiske Forhold*: 134, 181f., 308, 315, 325f., 333, 335, 346, 362, 365f., 385, 387, 410, 438, 453, 476, 513, 561, 563, 567, 923f., 1262, 1283f., 1299, 1349. — *Stemmetal*: 1867 459; 1920—45 518f., 527.
- Institutioner, Foreninger, Sammenlutninger*: 122f., 507, 933.
- Forsamlinger, Møder*: 347, 420, 931, 1143.
- Administrationscentrum*: 314, 335, 421, 472, 1276f., 1279, 1341. — Se ogsaa: *Gottorp Slot*.
- Folketro*: 983.
- Kort og Billeder*: Kort 219. — Byen i 1580erne 179; Udsigt over Byen 493, 738; Domkirken 704, 1041; »Svalen« 1041; Petersportalen 1041, 1049; Granitskulpturer 1050; Kalkmalerier 1065; Altertavlen 751, 1060; Frederik Is Sarkofag 161; Portaler til Gravkapper 1091; Buste af Hertug Frederik III og Gemalinde 1088. Michaeliskirken 1045. St. Johanneskloster 151. Graabrødreklostret 185. v. Dernaths (sen. Bielkes) Palæ 1077. Arbejder fra Fajancefabrikken 1087, 1095. Spejderstævne 1937 920. Aarsmøde 1946 938. Byens Segl 133.
- Slesvig Amt* (Kres), 512ff., 518f., 526f., 548, 1047, 1277, 1296f., 1300, 1321f., 1324, 1363. — Se ogsaa *Gottorp Amt*.
- Slesvig Prousti*, 839f. — Se ogsaa: *Gottorp Prousti*.
- Sliaswich*, 83, 84. — Se ogsaa: *Slesvig*.
- Slien, Fjord*, 126, 308, 662, 672, 702f.; B. 960.
- Sliesthorp*, 86ff., 92. — Se ogsaa: *Slesvig*.
- Slis Herred*, 130, 147.
- Slogs Herred*, 288f., 630.
- Smøl Vold*, Broager S., Nybøl H., 695.
- Snatebøl*, Læk og Stedesand S., Kær H., 1109.
- Soholm Aa*, 708.
- Sollerup*, Jørl S., Ugle H., 1161.
- Soll, Store og Lille*, Ugle H., 366, 398, 457, 553, 661, 797, 819; Kirkerne B. 744.

- Sommersted*, Gram H., 347.
Sophie Magdalenekog, Bredsted Amt, 307.
Sosti, Forstad til Flensborg, 889.
Sottrup, se: *Satrup*.
Spanien, 214, 279, 1098.
Spenting (forsv.), Bøl S., Strukstrup H., 657.
Stapel, Sønder, Landskabet Stapelholm, 388, 718, 739, 813, 1051; Gaard B. 969.
Stapelholm, Landskab, 141, 198, 217, 387f., 397, 676, 717f., 736, 959ff., 968, 979, 987.
Stedesand, Kær H., 495, 777, 806, 827.
Steinberg, se: *Stenbjerg*.
Steinrade, Hgd., Bünstorf S., Hütten H., 676.
Stellmoor, ved Hamborg, 15, 17.
Stenbjerg, Ny H., 269, 381, 389f., 427, 457, 797, 821.
Stenfeld, Ulsnæs S., Slis H., 671.
Stenten Mølle, Bünstorf S., Hütten H., 699.
Sterup, Ny H., 452, 457, 795, 821, 873.
Stiglundsand, Jørl S., Ugle H., 579f.
Stockholm, Sverige, 1086, 1102.
Stohl, Dänischenhagen S., Ekernførde H., 677.
Stolbjerg, Bakke i Bordelum S., Landskabet Bredsted, 715
Stoltebjerg, Bakke i Medelby S., Kær H., 712.
Strand Provsti, 146.
Strandelhjørn, Bevtoft S., Nr. Rangstrup H., 254.
Strukstrup, Strukstrup H., 403, 475ff., 663, 803, 815, 830; Lassens Gaard B. 473.
Strukstrup Herred, 130.
Studebøl, Kappel S., Kappel H., 171.
Sundeved, Halvø, 198, 203, 212, 287, 966, 979, 1148.
Surendorf, Krusendorf S., Ekernførde H., 677.
Surrey, Grevskab i England, 663.
Svabsted, se: *Svausted*.
Svans, Ekernførde H., 812.
Svansø (*Svans*, *Svensen*), Halvø:
Almindelig Beskrivelse: 685, 692, 702f.
Almindelig Historie: 30, 37, 47, 87, 122, 132, 141f., 146, 174, 188, 959.
Stednavne: 400, 654, 670ff., 985.
Landboforhold: 255f., 265, 303f., 322.
Skolevæsen, Undervisning: 859.
Sproglige Forhold: 290, 400, 606, 639, 645.
Kunst, Byggeskik: 739, 960.
Nationale og politiske Forhold: 174, 606.
Folketro, Sæd og Skik: 979, 987.
Billeder: Dansk Gavl med saksiske Hestehoveder 969.
Svausted, Flække ved Trenen, 120, 412, 446, 459, 606, 718, 733, 781, 791, 832, 1063, 1090, 1101.
Svausted Amt, 217ff., 231, 293.
Sverige, 78, 84, 215ff., 230ff., 236ff., 278, 664, 1051, 1089, 1101f., 1118.
Svesing, Husum Sønder-H., 177, 290, 403, 614f., 658, 791, 822f., 832, 870; Kirken B. 744.
Svinholt, Angel, 670.
Syd-Tønder Amt, se: *Tønder Amt*.
Sylvested, se: *Sølvested*.
Sæd, Ubjerg S., Tønder H., 567.
Sølvested, Treja S., Treja H., 452, 614, 644, 660, 1159f.
Søndersø, Sørup S., Ny H., 702.
Sønderborg, 287, 290, 1178, 1183, 1194.
Sønderborg, Hertugdømme, 212.
Sønderborg Amt, 168, 457.
Sønderborg Provsti, 839.
Sønderby, Riseby S., Ekernførde H., 960; Røghus B. 969.
Sørup, Ny H., 389, 457, 614, 663, 739, 797f., 820, 1048, 1055ff., 1086; Landskab ved Kirken B. 679; Kirken B. 744, 1042; Indgangen til Kirken B. 761; Kirkens Indre B. 762; Døbefonten B. 1050.
Søsum, Nordsjælland, 658.
Taarsted, se: *Thorsted*.
Tarup, Adelby S., Husby H., 570, 572, 889.
Tating, Landskabet Ejdersted, 77, 675, 721f., 815.
Tempzin, Kloster i Mecklenburg, 149.
Terkelstoft, Grumtoft S., Husby H., 667.
Tetenbøl, Landskabet Ejdersted, 675, 722, 814.
Tetenhusen, Krop S., Krop H., 676.
Tholendorf, Tating S., Landskabet Ejdersted, 675.

- Thorsted*, Slis H., 805, 818.
Thy, 635, 637.
Thüringen, tysk Stat, 1298.
Tielenborg, tidl. Borg i Landskabet Stapelholm, 164.
Tingskov, Kværn S., Ny H., 156.
Tingvad, Tumbly S., Strukstrup H., 156.
Tinningsted, Karlum S., Kær H., 624, 627.
Toghale, Møgeltønder S., Tønder H., 1179.
Tolgaard, Hgd., Eskris S., Kappel H., 143.
Tolk, Strukstrup H., 636, 661, 805, 818, 831.
Tolslev, Eskris S., Ny H., 658.
Tornskov, Eggebæk S., Ugle H., 670.
Torsbjerg Mose, Sdr. Brarup S., Slis H., 38, 702, 863; B. 39.
Travendal, Holsten, 238.
Treja, Treja H., 403, 411, 452, 614, 806, 818, 830f., 1159f.
Trejaa, se: *Trene*.
Trelleborg, Sjælland, 68, 95.
Trelstrup, Landskabet Bredsted, 733.
Trene, Biflod til Ejder, 82, 120, 701, 706, 709, 718, 733.
Trier, Tyskland, 77.
Troelsby, Adelby S., Husby H., 668.
Tumbly, Strukstrup H., 403, 664, 803, 815, 830.
Tvebjerg, Bakke i Haddeby S., Arns H., 696.
Tved, Adelby S., Husby H., 661, 670.
Tyrborg, Voldsted i Danevirke Sø, 710.
Tønder, 169, 184, 198f., 268, 275, 277ff., 287, 290f., 381, 385, 387, 417f., 504, 528, 567, 768, 790, 869, 1061, 1160, 1179, 1262.
Tønder Amt, 168, 191, 198f., 255, 266, 287, 289, 1167. — *Sydtønder Amt* (Kres), 300, 508, 512f., 515, 517ff., 526f., 548, 629, 720, 889, 926, 1002ff., 1009, 1047, 1276, 1287, 1289, 1296f., 1300, 1321f., 1324, 1339, 1363.
Tønder Herred, 288.
Tønder Provsti, 288, 774, 781, 826f., 839f., 870.
Tønning:
Almindelig Beskrivelse: 734.
Almindelig Historie: 221, 237, 240f.
Topografiske Forhold: Slottet 1071, 1075, 1098; andre Bygninger 693.
Økonomiske Forhold, Næringsveje: 277, 308, 336, 421.
Kirkelige Forhold: 777f., 790, 814.
Undervisningsvæsen: I Almindelighed 814; dansk Skole og Børnehavn 517, 553, 556, 562, 567f., 570, 572, 595, 888, 891.
Kultur- og Aandsliv, Oplysning: 572, 932, 940.
Kunst: 1101f.
Nationale og politiske Forhold: 385, 387, 410, 459, 549, 553, 561f., 567f., 572, 595.
Institutioner og Sammenslutninger: 928, 933.
Kort og Billeder: Kort 241. — Byen 761; Kirken 737; den danske Privatskole 565, 895.
Tønning Herred, 130.
Tørning Len, 191, 198, 203, 287f., 300.
Tørninglen Provsti, 839.
Tøstrup, Kappel H., 171, 802, 804, 817.
Tøstrup, Hgd., Tøstrup S., Kappel H., 457, 1079.
Ubjerg, Tønder H., 289, 403, 567, 781, 979.
Udmark, Hgd., Eskris S., Ny H., 457.
Ugle Herred, 130, 155, 163, 168, 663.
Ulfsbøl, se: *Ulvesbøl*.
Ulsnæs, Slis H., 671, 739, 789, 805, 818, 1056; Kirken B. 744; St. Georg og Dragen i U. Kirke B. 800; Relief i Kirken B. 1049.
Ulstrup, Munkbrarup S., Munkbrarup H., 663.
Ulvesbøl, Landskabet Ejdersted, 675, 812.
Urnehoved Landsting, Rise H., 170.
Utholm, Del af Ejdersted, 168.
Utland, se: *Nordfrisland*.
Vabs, Ekernførde H., 671, 812.
Wagriem, det østlige Holsten, 46, 124, 133.
Valsbøl, Vis H., 428, 457f., 495, 572, 624, 708, 768, 801, 819, 844, 870; det danske Forsamlingshus B. 632.
Valsbøl Strøm, 708.
Vanderup, Vis H., 457, 553, 709, 801, 819; Kirken B. 744.
Varnæs, Lundtoft H., 268.
Vedding, Hanved S., Vis H., 657.

- Vedelbæk*, Vandløb, 701.
Vedelspang, Haddeby S., Arns H., 97, 660, 695; V.-Stenen B. 98.
Vejbæk, Bov S., Lundtoft og Vis H., 1199.
Welt, Landskabet Ejdersted, 815.
Venden (Vendland), 84, 123.
Westerbunge, Holsten, 676.
Vesterland, Sild, 81, 458, 495, 723, 811, 1119; Stormflod B. 618, 666. *
Vestermølle, Hohn S., Hohn H., 718.
Vesterskov, Gaard i Grumtoft S., Husby H., B. 970.
Westfalen, 1085.
Vestfrisland, 1009f.
Vestindien, 332.
Wetzlar, Tyskland, 313.
Vi, Store, Vis H., 428, 457f., 495, 622f., 788, 801, 819.
Viborg, Nørrejylland, 170, 791.
Vidaa, Vandløb, 485, 707, 720.
Vidaa Prousti, 146.
Viding Herred, 117, 130, 168.
Wieglesdor, se: *Danevirke*.
Wien, Østrig, 451, 502, 1097.
Vilstrup, Sønder, Vilstrup S., Haderslev H., 885.
Vimmerbøl, Sdr. Løgum S., Kær H., 627.
Vindeby, Hgd., Borby S., Ekernførde H., 122, 263, 669.
Vindeby Nor, 705.
Vindemark, Svans S., Ekernførde H., 668.
Vinderad Sø, 702.
Vinding, Hgd., Moldened S., Strukstrup H., 657.
Vippetorp, Eskris S., Kappel H., 664.

Wirik Herred, 130; Segl B. 166.
Vis Herred, 130, 139, 168, 672.

Wittenberg, Tyskland, 189.
Wittensee, Gross, 957; Husmandsbrug B. 961.
Wittensø, Sehested S., Ekernførde H., 698, 705.
Witzwort, Landskabet Ejdersted, 81, 458f., 675, 812, 967; Hauberg B. 972.
Wobbenbøl, Hatsted S., Husum Nørre-H., 995.
Vogsrød, Nørre Brarup S., Strukstrup H., 670.
Wohlde, Landskabet Stapelholm, 718.
Vollerwiek, Landskabet Ejdersted, 459, 814.
Worms, Tyskland, 191.
Wrixum, Før, 675.
Wulfshagen, Hgd., Gettorf S., Ekernførde H., 1080.
Wyk, Før, 417, 722.
Württemberg-Baden, tysk Stat, 1297.

Ykærnæburgh, Borg i Borby S., Ekernførde H., 130, 132f., 182. — Se ogsaa: *Ekernførde*.

Ærø, 203, 288, 375.

Ø, Hgd., Gelting S., Kappel H., 78, 457, 691.
Ødis, Tyrstrup H., 1120.
Ølsby, Strukstrup H., 403, 803, 815, 830.
Øresund, 269.
Ørsted, Svesing S., Husum Sønder-H., 644.
Øsel, Ø i Riga-Bugten, 855.
Østerby, Medelby S., Kær H., 627.
Østergaard, Hgd., Stenbjerg S., Kappel H., 264, 457.
Østrig, 394, 432, 445, 451, 454ff., 502.

SYDSLESVIGSKE AKTSTYKKER

SYDSLESVIGSKE AKTSTYKKER.

I det følgende gengives Indholdet af de vigtigste sydslesvigske Aktstykker i Tiden fra 6. Oktober 1945 til 10. Maj 1949. Man kan gennem Læsningen af disse Dokumenters Indhold danne sig et Billede i store Træk af den politiske Udvikling baade i Sydslesvig og i Danmark. Ønskes der yderligere Oplysning, kan der henvises til de af Udenrigsministeriet udsendte „Aktstykker vedrørende det sydslesvigske Spørgsmaal“ og til den af Grænseforeningen udgivne „Sydslesvigsk Dagbog“.

Brev fra Udenrigsminister Christmas Møller til den engelske Gesandt i København, 6. Oktober 1945.

MIN KÆRE HR. RANDALL.

Som De formentlig ved, havde jeg i Dag en lille Samtale med Deres 1ste Legationssekretær Hr. Rose, og jeg bad ham om at forklare Dem saavel som det britiske Udenrigsministerium, hvilken overordentlig stor Interesse Danmark har i Spørgsmaalet om Flygtningene i Sydslesvig. Naturligvis ønsker vi først og fremmest Flygtningene fjernet fra Slesvig, selv om vi er helt klare over, at dette vil blive vanskeligt; men det er af stor Betydning for os at bede Dem underrette Deres Regering om, at vi meget stærkt, jeg kan godt sige maa kræve, at de britiske Myndigheder ikke giver de tyske Flygtninge i Sydslesvig Ret til varigt Ophold der, men kun til midlertidigt at opholde sig der som Flygtninge.

Jeg vil være meget taknemmelig, dersom det maatte være Dem muligt at bekræfte denne Opfattelse.

Med venlige Hilsner

J. CHRISTMAS MØLLER.

Henvendelse til Feltmarskal Montgomery.

Til

HANS EKSELLENCE FELTMARSKAL MONTGOMERY,
Rhinarméens Hovedkvarter.

ANDRAGENDE.

Paa den indfødte og bosiddende sydslesvigske Befolknings Vegne, som lever mellem Ejderen, den gamle historiske danske Grænse, og den nuværende danske Grænse, beder de undertegnede ledende Repræsentanter for de demokratiske og frisindede Borgere, Landmænd og Fagforeninger Dem om velvilligt at ville overveje det vedlagte Andragende.

I. ADMINISTRATIV ADSKILLELSE MELLEM SLESVIG OG HOLSTEN.

Andragendet gaar ud paa en Deling af den hidtidige Provins *Slesvig* og *Holsten* i to uafhængige Omraader, hvert styret af sin egen Regeringspræsident.

II. SYDSLESVIGS REGERINGSPRÆSIDENT.

Andragendet gaar ud paa, at en indfødt Slesviger maa blive udnævnt til Regeringspræsident for *Sydslesvig* med Sæde i Byen *Slesvig*.

III. SYDSLESVIGS ADMINISTRATION.

Der anmodes i Andragendet om, at de øvrige administrative Stillinger i *Sydslesvig* (Landraader, Borgmestre etc.) i Princippet og snarest muligt maa besættes med indfødte Slesvigere.

IV. FLYGTNINGENE.

Der anmodes i Andragendet om, at vort Land *Sydslesvig* snarest muligt maa blive befriet for Flygtninge. Denne Strøm af fremmede fra Østomraaderne truer med at udslette vort Folks nedarvede nordiske Karakter og indebærer den alvorligste Fare for at gøre vort Folk preussisk, som har truet det i Aarhundreder. Dersom en Fjernelse af disse Flygtninge ikke i Øjeblikket kan gennemføres, beder vi indtrængende om, at ikke flere maa blive sendt til vort Land.

Memorandum fra det britiske Gesandtskab i København til Udenrigsministeriet, 9. September 1946.

Hans Majestæts Regering har med den største Opmærksomhed studeret det Memorandum af 24. Juli, der af Hans Excellence den danske Udenrigsminister er blevet overgivet Hans Majestæts Gesandt i København og ligeledes meddelt det britiske Udenrigsministerium af Hans Excellence den danske Gesandt i London, indeholdende den danske Regerings Synspunkter med Hensyn til Den Sydslesvigske Forenings Statutter. I Besvarelse heraf ønsker Hans Majestæts Regering at henlede den danske Regerings Opmærksomhed paa følgende:

2. Den Sydslesvigske Forening, der er en Organisation af Tyske i Tyskland, er pligtig til at fremlægge sine Statutter i lovlig Form efter tysk Lov. Regionalkommissæren har derfor instrueret Foreningen om inden en Frist, der efter gentagne Udsættelser blev fastsat til 30. Juli 1946, at fremlægge sine Statutter i behørigt udarbejdet Form i Overensstemmelse med tysk Lov indenfor de af Militærregeringens Myndigheder efter den mest omhyggelige Gennemtænkning og Overvejelse af alle relevante Punkter fastsatte Rammer. Med den Motivering, at Spørgsmaalet ad diplomatisk Vej var blevet taget op af den danske Regering, undlod Foreningen at efterkomme denne Instruks.

3. Hans Majestæts Regering har overvejet Sagen paa Grundlag af Regionalkommissærens Indberetning saavel som af den danske Regerings Synspunkter som fremsat i ovennævnte Memorandum og ser sig nu nødsaget til at fremhæve, at efter

dens Opfattelse udgør Foreningens Undladelse af at efterkomme Regionalkommis-særens Instrukser et Lydighedsbrud overfor Militærregeringens lovlige Myndighed.

4. Med Henblik paa at sikre, at de Bestemmelser, under hvilke Den sydslesvig-ske Forening vil blive oprettet, er retfærdige for alle interesserede Parter, samt med Henblik paa at imødekomme mange af den danske Regerings Ønsker, er Hans Maje-stæts Regering ikke destomindre kommet til den Opfattelse, at en vis Revision af Udkastet til Statutter bør foretages. Der er i Overensstemmelse hermed truffet Be-stemmelse om, at Art. 5 i Udkastet til Statutter ændres saaledes:

»5. (1) Medlemsskab skal staa aabent for alle Personer, der er bosat i de i Art. 2 anførte Omraader, og som (A) er over 18 Aar gamle, (B) ikke har haft nogen Til-knytning til det nazistiske Parti eller nogen anden dertil knyttet Organisation og (C) paa noget Tidspunkt før 1. Januar 1946 enten selv var Medlemmer, eller hvis Fader eller Moder var Medlem, af en af eller alle de i Bilag A til dette Dokument an-førte Foreninger.

(2) Medlemsskab af Foreningen skal desuden staa aabent for saadanne andre Personer, bosat i nævnte Omraader, som er over 18 Aar gamle, og som ikke har haft nogen Forbindelse med det nazistiske Parti eller nogen anden dertil knyttet For-ening, og som (A) er Efterkommere i lige Linie af saadanne Personer, som opfylder Betingelserne for Medlemsskab ifølge nærværende Artikels Stk. I, eller (B) to af hvis Bedsteforældre er født Nord for Ejderflodens gamle Leje.

Enhver Ansøger skal anbefales af Medlemmer af Foreningen, og forud for Op-tagelse skal hver Ansøgers Kvalifikationer grundigt efterprøves.

Hvis det opdages, at nogen Ansøger har afgivet falsk Erklæring, maa vedkom-mende straks ekskluderes af Foreningen uden Mulighed for Genoptagelse.«

5. Den danske Regering vil forstaa, at medens den 1. Januar 1946 fastholdes som Skæringsdato, muliggør denne Ændring Tilgang af visse Kategorier af nye Medlemmer af denne Dato under Forudsætning af, at de nødvendige Kvalifikatio-ner opfyldes. Hans Majestæts Regering er sikker paa, at den danske Regering vil forstaa den afgørende Betydning af at sikre, at der ved hver enkelt Begæring om Medlemsskab foretages behørig Undersøgelse med Henblik paa fra Foreningen at udelukke saadanne Personer, som ikke er i Besiddelse af de fornødne Kvalifika-tioner, eller som har haft Forbindelse med det nazistiske Parti. Det er klart, at Nyttens af Foreningen og dens Arbejde saavel som britisk Administrations Sikker-hed i Omraadet vilde blive alvorligt præjudiceret, hvis en saadan Kontrol ikke var effektiv.

6. Hans Majestæts Regering har nu, efter at have foretaget denne Revision af Statutterne, instrueret Regionalkommisæreren om at tilsende Den Sydslesvigske For-ening disse til Forelæggelse i Overensstemmelse med tysk Lov indenfor en nær-mere angiven Frist. Hans Majestæts Regering nærer Tillid til, at Foreningen nu vil holde sig denne Instruks efterrettelig. Hans Majestæts Regering ser sig nødsaget til at underrette den danske Regering om, at de militære Regeringsmyndigheder i modsat Fald vil være tvunget til at formene Foreningen retlig Anerkendelse, at for-mene Kandidater ved de kommende lokale Valg Tilladelse til at lade sig opstille som repræsenterende Foreningen og at træffe saadanne andre heraf følgende For-holdsregler, som maatte anses for nødvendige.

7. Hans Majestæts Regering har ligeledes overvejet Forholdene i Sydslesvig under en større Synsvinkel tilligemed den danske Regerings Stilling dertil, saa-ledes som den fremgaar af den nylig stedfundne Debat i den danske Rigsdag og af Udtalelser fremsat andetsteds af ledende danske Personligheder.

8. Hans Majestæts Regering har tidligere overfor den danske Regering givet Udtryk for, at den ikke er villig til at tillade Regeringen i en Stat, til hvilken et Mindretal af samme Rod i en anden Stat er knyttet, at fremsætte ekstraordinære politiske Krav paa det paagældende Mindretals Vegne. Paa den anden Side har

hans Majestæts Regering til Stadighed forsikret den danske Regering, at det var dens Hensigt at beskytte den danske sydslesvigske Folkegruppes legitime kulturelle Interesser og velvilligt at overveje alle Forslag, som de danske Myndigheder maatte fremsætte i saa Henseende. Den kan ikke tro, at den danske Regering vil bestride, at de militære Regeringsmyndigheder har truffet meget vidtrækkende Forholdsregler med Henblik paa at indrømme disse tyske Borgere af dansk Oprindelse kulturelle Fordele, der gaar langt udover, hvad der indrømmes nogen anden Gruppe af tyske Statsborgere i det besatte Tyskland. Endvidere har Hans Majestæts Regering, omend den ikke er rede til at anerkende, at den danske Regering er formelt berettiget til at intervenere til Beskyttelse af den danske Del af den tyske Befolkning i Sydslesvig, faktisk været i Stand til at imødekomme visse af den danske Regerings Ønsker paa Punkter, der ligger udenfor det rent kulturelle. Det er Hans Majestæts Regering en Glæde at have været i Stand til at yde gamle og paaskønnede Venner og allierede saadanne Indrømmelser.

9. Den danske Regerings Holdning i den nylig drøftede Sag om Den Sydslesvigske Forenings Statutter synes imidlertid at tyde paa, at den ikke er tilfreds med disse ganske særlige Fordele og med de Bestræbelser, Hans Majestæts Regering har gjort sig for at imødekomme dens Ønsker. De Forestillinger, som den danske Regering har gjort overfor Hans Majestæts Regering i alle Anliggender vedrørende Administrationen af Sydslesvig, og dens direkte Intervention, f. Eks. ved Udnævnelsen af en Embedsmand fra det danske Indenrigsministerium til Generalsekretær for Den Sydslesvigske Forening, støtter dette Synspunkt. Heraf og af Taler, som fremtrædende Danske i den seneste Tid har holdt, maa Hans Majestæts Regering slutte, at det er den danske Regerings Ønske, at den danske Del af den tyske Befolkning i Sydslesvig nu indlemmes i Danmark.

10. Hans Majestæts Regering er derfor rede til at overveje ethvert Forslag, gaaende ud paa enten en Befolkningsudveksling eller en Folkeafstemning efterfulgt af en Grænseregulering eller simpelthen en Grænseregulering uden Folkeafstemning. Hvilket af disse Forslag den danske Regering end ønsker at gøre Brug af, er det afgørende af Hensyn til at sikre en god Administration og Lov og Orden, for hvilke Hans Majestæts Regering er ansvarlig, at det gennemføres omgaaende eller i den allernærmeste Fremtid.

11. Ud fra den Antagelse, at den danske Regerings Ønske virkelig er som anført i Stk. 9 ovenfor, foreslaar Hans Majestæts Regering, at den danske Regering straks formulerer sine Forslag og med den mindst mulige Forsinkelse meddeler dem i første Instans til Hans Majestæts Regering, da det paagældende Omraade ligger indenfor den britiske Besættelseszone i Tyskland. Hans Majestæts Regering lover at tage alle saadanne Forslag under Overvejelse og med den danske Regerings Samtykke tage dem op til Drøftelse med Regeringerne for de tre andre Kontrolmagter i Tyskland, saaledes at Foranstaltninger til deres Gennemførelse kan tages under Overvejelse.

12. Under alle Omstændigheder, hvadenten det er den danske Regerings Ønske paa indeværende Tidspunkt at indlemme denne Befolkning i Danmark eller ej, ser Hans Majestæts Regering sig nødsaget til paany at understrege sin Vægring ved at anerkende den danske Regerings Ret til Intervention med Henblik paa at opnaa en politisk Forskelsbehandling til Gunst for tyske Statsborgere af dansk Oprindelse og at insistere paa, at enhver Intervention, hvad enten denne finder Sted direkte eller gennem danske Embedsmænd tværs over Grænsen i Sydslesvig, maa ophøre. Hans Majestæts Regering er sikker paa, at den danske Regering vil indse det urimelige i under de nuværende Omstændigheder at fortsætte en Intervention, der kun kan have til Hensigt at fremme politiske Forandringer, som den danske Regering hidtil ikke har været villig til at anerkende.

13. Ved Afgivelsen af denne Meddelelse har Hans Majestæts Regering udelukkende ladet sig lede af sit Ønske om, at der opnaas en Løsning, der imødekommer den danske Regerings legitime Interesser med Hensyn til den danske Del af den tyske Befolkning, og som samtidig overvinder de Vanskeligheder, som Militærregeringen i Sydslesvig staar overfor.

Hans Majestæts Regering vil gerne, saasnart det maatte være den danske Regering belejligt, vide, om den er rede til at bringe nogen af de i nærværende Memorandums Stk. 10 anførte Løsninger i Forslag, saaledes at den nuværende Tingenes Tilstand, der er utilfredsstillende saavel for den danske Regering som for Hans Majestæts Regering, kan blive reguleret.

Memorandum fra Udenrigsministeriet til den britiske Gesandt i København, 19. Oktober 1946.

1. Den kgl. danske Regering har med Taknemmelighed bemærket de Ændringer, som er foretaget i Statutterne for Den Sydslesvigske Forening, og hvis Indhold er meddelt i det Memorandum af 9. September, som den britiske Chargé d'Affaires i København har overrakt den danske Udenrigsminister.

2. Den danske Regering, hvis Ønske det er at staa i et frit og tillidsfuldt Samarbejde med den britiske Regering, har fuld Forstaaelse af Vanskelighederne ved Løsningen af de Opgaver, der paahviler denne i det besatte Tyskland.

Det er en Selvfølge, at den danske Regering ikke har kunnet tænke sig at medvirke til noget Forhold fra Den Sydslesvigske Forenings Side, der kunde betegnes som Lydighedsbrud overfor den britiske Militærregering. Naar Foreningen ikke fremlagde sine Statutter før Udløbet af den fastsatte Frist, som Regionalkommisssæren paa dansk Begæring havde forlænget til 30. Juli, var det en naturlig Følge af, at Statutternes Indhold i Udenrigsministeriets Memorandum af 24. Juli var taget op til Forhandling mellem den danske og den britiske Regering. Den danske Regering mener derfor, at der ikke kan tales om Lydighedsbrud fra Foreningens Side. Ifølge de foreliggende Meddelelser tog Foreningen straks Dagen efter, at Regionalkommisssæren den 9. September i Kiel havde givet dens Repræsentanter Meddelelse om den af de britiske Myndigheder foreskrevne ny Affattelse, Skridt til i Overensstemmelse med tysk Lov at indregistrere Statutterne i Flensborg. Den Sydslesvigske Forening, der ligesom de britiske Myndigheder er interesseret i, at nazistiske Elementer holdes ude, har meddelt, at den vil tage ethvert Skridt for at søge at hindre, at saadanne uønskede Elementer indmeldes i Foreningen, og straks ekskludere dem, hvis de trods Kontrollen skulle være blevet optaget.

3. Det er en Misforstaaelse, naar det i det britiske Memorandum anføres, at den danske Regering har udnævnt en Embedsmand fra det danske Indenrigsministerium til Generalsekretær for Den Sydslesvigske Forening. Foreningens Generalsekretær var ganske vist Sekretær i det danske Indenrigsministerium, men traadte efter eget Ønske udenfor Nummer, inden han fik Tilknytning til Foreningen. Han er privat engageret af denne uden Mellemløbet eller Tilskyndelse fra den danske Regerings Side. Han er derfor kun ansvarlig overfor Den Sydslesvigske Forening og staar ikke i noget Afhængighedsforhold til Regeringen.

4. I sit Memorandum af 9. September erklærer den britiske Regering sig rede til at overveje ethvert Forslag gaaende ud paa enten a) en Befolkningsudveksling eller b) en Folkeafstemning efterfulgt af en Grænseregulering eller c) en Grænse-regulering uden Folkeafstemning.

Den danske Regering har ikke givet den britiske Regering Grund til at fremsætte disse tre Muligheder. Naar den britiske Regering antager, »at det er den danske Regerings Ønske, at den danske Del af den tyske Befolkning i Sydslesvig nu indlemmes i Danmark«, ønsker den danske Regering at gøre opmærksom paa, at

denne Slutning er uberettiget, og at hverken Regeringen eller noget Medlem af denne eller nogen anden ledende dansk Personlighed har udtalt noget saadant Ønske.

5. Grundlaget for den danske Regerings Politik i denne Sag er den af Folketinget den 9. Juli 1946 vedtagne Beslutning, hvis Indhold vil være den britiske Regering bekendt. Denne Beslutning tilsiger Regeringen Støtte til en Politik, som paa Selvbestemmelsesrettens Grund har til Formaal:

1) at sikre den dansksindede Del af Sydslesvigs Befolkning, der er i stigende Vækst, almindelige borgerlige og demokratiske Rettigheder, derunder Adgang til fri kulturel og politisk Livsudfoldelse paa lige Fod med den øvrige i Landsdelen hjemmehørende Befolkning, saaledes at den fredelige nationale Kappelstrid mellem Dansk og Tysk kan finde Sted under lige og betryggende Vilkaar,

2) at søge Flygtningene fjernet fra Sydslesvig ved fortsat at henlede de paa-gældende allierede Magters Opmærksomhed paa de Farer, som Anbringelsen af store Mængder hjemstavnsfremmede Flygtninge i Sydslesvig medfører dels for det danske Befolkningselements fremtidige Bestaaen, dels for en fri og fredelig Udvikling i dette Grænseomraade og derigennem ogsaa for den danske Grænses nationale Sikkerhed, og

3) i Tilslutning til allerede stedfundne Henvendelser til allierede Magter at opnaa Adgang for Danmark til under kommende internationale Forhandlinger at varetage de nationale danske Interesser, som er knyttet til den fremtidige Ordning af Forholdene i Sydslesvig.

6. Den danske Regering paaskønner den britiske Regerings Imødekommenhed paa forskellige vigtige Punkter med Hensyn til Vilkaarene for dansk kulturelt og andet Arbejde i Sydslesvig.

Den danske Regering betragter den danske Befolkningsdels politiske og kulturelle Rettigheder som Menneskerettigheder, der ikke kan afvises af noget demokratisk Styre, og paa Grund af Sagens Betydning for Danmark haaber den, at den vedblivende frit kan forhandle med den britiske Regering om alle Spørgsmaal, der vedrører den dansksindede Befolkning i Sydslesvig.

Den danske Regering ønsker, at den danske Befolkningsdels Rettigheder i Overensstemmelse med Folketingets Beslutning af 9. Juli sikres ved den fremtidige Ordning af Tysklands Forhold, og den er rede til at optage Forhandling om Bestemmelser, der kan tjene dertil.

7. Det fremgaar af Folketingets Beslutning, at den danske Regering og Rigsdag staar paa den nationale Selvbestemmelsesrets Grund ogsaa med Hensyn til Sydslesvig.

Slesvig hørte i Aarhundreder til Danmark, som blev tvunget til at afstaa hele Landsdelen efter Krigen i 1864, da Danmark maatte forsvare sig mod Preussen og Østrig. Slesvig var derefter under preussisk Styre med deraf følgende Undertrykkelse og Forfølgelse af dansk Sprog og Sindelag. Folkeafstemningen i 1920 viste dansk Flertal i Nordslesvig, som derefter blev genforenet med Danmark. I den Del af Sydslesvig, hvor der holdtes Folkeafstemning i 1920, stemte Flertallet for Tyskland, og Sydslesvig forblev under tysk Herredømme.

Efter det tyske Sammenbrud i 1945 har der i Sydslesvig været en voksende Gæring og national Uro. Ønsket om at komme bort fra tysk Styre og Ønsket om at opnaa Tilknytning til Danmark har, som det ogsaa fremgaar af de i September og Oktober 1946 afholdte Valg, i den seneste Tid fundet betydelig Udbredelse og Tilslutning. Stillingen er imidlertid endnu ikke afklaret, og om det Sindelagsskifte, der har fundet Sted hos mange Sydslesvigere, er af varig Karakter, kan kun Tiden vise.

Under disse Omstændigheder agter den danske Regering ikke at stille Forslag om nogen Ændring i Sydslesvigs statslige Tilhørsforhold. Det maa bero paa den

sydslesvigske Befolkning selv, hvorvidt den ønsker at rejse Spørgsmaal om Adgang til at udøve sin naturlige Selvbestemmelsesret.

8. I Fortsættelse af de Henstillinger, der tidligere er sket til den britiske Regering angaaende en administrativ Deling af Sydslesvig og Holsten, ønsker den danske Regering at fremhæve, at i et administrativt forenet Slesvig-Holsten vil Sydslesvig som den mindre Part komme i en svag Stilling over for det større Holsten. Kun i et Sydslesvig, der udgør en selvstændig administrativ Enhed uden tyske Organer fælles for Holsten og Sydslesvig og uden Underordningsforhold til tyske Myndigheder i Holsten vil de Dansksindede have Udsigt til at gøre sig gældende i den politiske Repræsentation og derigennem selv kunne betrygge deres Tilværelse. Den danske Regering henviser i saa Henseende til sine Memoranda af 15. December 1945 og 21. Januar 1946 og til de mundtlige Forestillinger, der er gjort saavel overfor den britiske Gesandt i København som gennem den danske Gesandt i London over for det britiske Udenrigsministerium.

9. Den danske Regering har tidligere gjort den britiske Regering opmærksom paa de skæbnesvangre Følger, som en varig Bosættelse af de talrige Flygtninge i Sydslesvig maa ventes at faa baade for den dansk-sindede Befolkning der og for den danske Grænses fremtidige Sikkerhed. Slesvig er et Omraade, hvor der i Aarhundreder har været ført og stadig føres en national Kappelstrid mellem dansk og tysk Kultur. Sydslesvig, der tidligere var en Del af Danmark, kan derfor ikke i denne Forbindelse sidestilles med andre Dele af Tyskland. Man tillader sig navnlig at henvise til Grev Reventlows Noter af 27. December 1945 og 12. April 1946, til de Samtaler, Udenrigsministeren og den kgl. Gesandt i London har haft med højtstaaende Embedsmænd i det britiske Udenrigsministerium, og til en af betydende Personligheder repræsenterende alle Samfundslag i Danmark underskrevet Adresse, der blev tilsendt det britiske Udenrigsministerium med en Note af 29. Juli 1946 fra den danske Chargé d'Affaires i London.

Flygtningeophobningen har i og for sig ikke fremkaldt Ængstelse for en øjeblikkelig militær Fare. Hvad den danske Regering især frygter, er, at den store Forøgelse af Grænseegnernes Befolkning med tyske Elementer i Løbet af en Aarrække vil afgive en gunstig Jordbund for tysk ekspansionistisk Propaganda og Politik. Et overbefolket Sydslesvig kan ikke undgaa at fremkalde et uønskeligt og farligt Spændingsforhold ved Grænsen. Det er en afgørende dansk Interesse at søge en saadan Udvikling undgaaet. Danmarks fremtidige Sikkerhed vil i væsentlig Grad afhænge af, at Flygtningepresset i Grænseegnene ophører.

Anbringelsen i Sydslesvig af Flygtninge i hundredtusindvis har fordoblet Landsdelens Befolkning. Der findes nu, saavidt vides, et forholdsvis større Antal Flygtninge i Sydslesvig end i nogen anden Del af den britiske Zone.

Under Henviisning til det foran anførte maa den danske Regering fastholde sit Ønske om en Løsning af Flygtningeproblemet i Sydslesvig. Hvis en gradvis Fjernelse af Flygtningene i Sydslesvig snart kunde paabegyndes, vilde dette efterhaanden formindske den fremtidige Trusel mod Grænsen og af den danske Regering blive paaskønnet som en venskabelig Handling.

10. Den kgl. danske Regering er taknemmelig for den britiske Regerings Tilsagn om at ville overveje Forslag fra den og tage dem op til Drøftelse med Regeringerne for de tre andre Kontrolmagter i Tyskland, om hvilke det er den danske Regering bekendt, at de ligesom den britiske Regering nærer Interesse for Forholdene i Sydslesvig og indtager en forstaaende Holdning overfor Danmarks Ønsker.

I denne Sammenhæng ønsker den kgl. danske Regering at minde om den Betydning, det vil have for Danmark som Nabostat til Tyskland at faa Lejlighed til under de internationale Forhandlinger, der bliver bestemmende for Ordningen af Tysklands Forhold, at varetage de nationale danske Interesser, der er knyttet til den fremtidige Ordning af Forholdene i Sydslesvig.

Memorandum af 18. November 1946 til det britiske Udenrigsministerium.

Den slesvig-holstenske Landdag har vedtaget et meget vidtrækkende Udstykningsprogram, der tilsigter fast Bosættelse af en væsentlig Del af Flygtningene. Hvis Planen bliver godkendt af de britiske Besættelsesmyndigheder og iværksættes, vil den bidrage til at gøre det nuværende Flygtningepres permanent.

Den danske Regering haaber, at denne for Sydslesvig og for danske Interesser skæbnsvangre Plan ikke bliver godkendt.

Memorandum af 18. November 1946 til den britiske Minister H. Mc. Neil.

1. Slesvig hørte i Aarhundreder til Danmark, som blev tvunget til at afstaa hele Landsdelen efter Krigen i 1864, da Danmark maatte forsvare sig mod Preussen og Østrig. Slesvig var derefter under preussisk Styre med deraf følgende Undertrykkelse og Forfølgelse af dansk Sprog og Sindelag. Folkeafstemningen i 1920 efter den første Verdenskrig viste dansk Flertal i Nordslesvig, som derefter blev genforenet med Danmark. I den Del af Sydslesvig, hvor der holdtes Folkeafstemning, stemte Flertallet for Tyskland, og Sydslesvig forblev under tysk Herredømme.

2. Sydslesvig, der ligger mellem den danske Grænse og den tyske Provins Holsten, omfatter et Areal paa ca. 5000 km². Den hjemmehørende Befolkning udgør ca. 325.000 Mennesker, der for den nordlige og største Dels Vedkommende er af dansk Afstamning, for den vestlige Dels Vedkommende af frisisk og for den sydligste Dels Vedkommende af tysk Herkomst.

3. Efter det tyske Sammenbrud i 1945 har der i Sydslesvig været en voksende Gæring og national Uro. Ønsket om at komme bort fra tysk Styre og Ønsket om at opnaa Tilknytning til Danmark har, som det vil fremgaa af de i September og Oktober afholdte Valg, i den senere Tid fundet betydelig Udbredelse og Tilslutning. Stillingen er imidlertid endnu ikke afklaret, og om det Sindelagsskifte, der har fundet Sted hos mange Sydslesvigere, er af varig Karakter, kan kun Tiden vise.

Under disse Omstændigheder agter den danske Regering ikke at stille Forslag om nogen Ændring i Sydslesvigs statslige Tilhørsforhold.

Det maa bero paa den sydslesvigske Befolkning selv, hvorvidt den ønsker at rejse Spørgsmaal om Adgang til at udøve sin naturlige Selvbestemmelsesret.

4. Grundlaget for den danske Regerings Politik i det sydslesvigske Spørgsmaal er den af Folketinget den 9. Juli 1946 vedtagne Beslutning, der tilsigter Regeringen Støtte til en Politik, som paa Selvbestemmelsesrettens Grund har til Formaal:

a. at sikre den dansksindede Del af Sydslesvigs Befolkning, der er i stigende Vækst, almindelige borgerlige og demokratiske Rettigheder, derunder Adgang til fri kulturel og politisk Livsudfoldelse paa lige Fod med den øvrige i Landsdelen hjemmehørende Befolkning, saaledes at den fredelige nationale Kappelstrid mellem Dansk og Tysk kan finde Sted under lige og betryggende Vilkaar,

b. at søge Flygtningene fjernet fra Sydslesvig ved fortsat at henlede de paagældende allierede Magters Opmærksomhed paa de Farer, som Anbringelsen af store Mængder hjemstavnsfremmede Flygtninge i Sydslesvig medfører dels for det danske Befolkningselements fremtidige Bestaaen, dels for en fri og fredelig Udvikling i dette Grænseomraade og derigennem ogsaa for den danske Grænses nationale Sikkerhed, og

c. i Tilslutning til allerede stedfundne Henvendelser til allierede Magter at opnaa Adgang for Danmark til under kommende internationale Forhandlinger at varetage de nationale danske Interesser, som er knyttet til den fremtidige Ordning af Forholdene i Sydslesvig.

5. Den danske Regering betragter den i Sydslesvig bosatte danske Befolkningsdels politiske og kulturelle Rettigheder som Menneskerettigheder, der ikke kan afvises af noget demokratisk Styre.

Da Weimarforfatningens Bestemmelser om almindelige demokratiske Rettigheder viste sig utilstrækkelige, maa det anses for nødvendigt ved Ordningen af det nye Tysklands Forhold at træffe Bestemmelser, der kan sikre alle Tysklands Indbyggere almindelige borgerlige og demokratiske Frihedsrettigheder saasom personlig Frihed, Boligens Ukrænkelighed, Borgernes Retsbeskyttelse, Forenings- og Forsamlingsfrihed, Trykke- og Pressefrihed, Trosfrihed o. l.

Efter de indhøstede Erfaringer maa det anses for paakrævet, at disse Rettigheder udtrykkelig sikres de ikke-tyske Folkegrupper inden for det tyske Rige, og at de specificeres, forsaavidt de tager Sigte paa disse. Saaledes bør det udtrykkelig fastslaas, at Trykke-Pressefriheden skal gælde Bøger, Tidsskrifter og Aviser baade paa Tysk og paa ikke-tyske Sprog, at Forenings- og Forsamlingsretten skal gælde uanset det Sprog, Forhandlingerne føres i, og at Optagelse i en Forening skal staa den enkelte frit for, at Trosfriheden ikke maa betinges af Anvendelsen af et bestemt Sprog o. l. Det maa fastslaas, at en ikke-tysk Folkegruppe i politisk Henseende ikke maa stilles ringere end den øvrige Befolkning, at der ikke maa ske Indskrænkning i Valgret og Valgbarhed til de kommunale, provinsielle og lovgivende Raad, og at der maa sikres de ikke-tyske Folkegrupper Repræsentation i saadanne Raad i Forhold til deres Talstyrke.

Yderligere bør der i Fredstraktaten optages Bestemmelser, der garanterer de ikke-tyske Folkegruppers Ret til at opretholde Skoler af alle Arter baade for Børn og Voksne, hvor Undervisningssproget er det af Folkegruppen ønskede. Til Skoler af denne Art bør den tyske Stat yde Tilskud i Forhold til den Aflastning, som Oprettelse af disse Skoler betyder for det offentlige Skolevæsen.

Alle disse Bestemmelser bør efter den danske Regerings Opfattelse gælde generelt for alle ikke-tyske Folkegrupper indenfor den tyske Stats Rammer.

6. For den dansksindede Befolkning i Sydslesvig ønsker den danske Regering, at Sikringen af de demokratiske Rettigheder tillige betrygges ved en administrativ Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten. Det danske Befolkningselement findes i Distriktet Sydslesvig, der under den bestaaende Ordning politisk og administrativt er knyttet til Holsten. Medens det danske Element har Mulighed for inden for Sydslesvig at gøre sig politisk gældende i Forhold til den øvrige Befolkning, staa den i et forenet Slesvig-Holsten overfor en kompakt tysk Majoritet, der er traditionelt fjendtlig indstillet over for Danskheden og Danmark. Den danske Regering maa derfor fremhæve Ønskeligheden af, at der ikke skabes eller opretholdes fælles tyske Organer for Sydslesvig og Holsten, og at ingen tysk Myndighed i Holsten faar Indflydelse paa Sydslesvigs Administration.

7. Den danske Regering har tidligere gjort den britiske Regering i dennes Egenskab af Okkupationsmagt i Sydslesvig opmærksom paa de skæbnesvangre Følger, som en varig Bosættelse af de talrige Flygtninge i Sydslesvig maa ventes at faa baade for den dansksindede Befolkning der og for den danske Grænses fremtidige Sikkerhed. Slesvig er et Omraade, hvor der i Aarhundreder har været ført og stadig føres en national Kappestrid mellem dansk og tysk Kultur. Sydslesvig, der tidligere var en Del af Danmark, kan derfor ikke i denne Forbindelse sidestilles med andre Dele af Tyskland.

Flygtningeophobningen har i og for sig ikke fremkaldt Ængstelse for en øjeblikkelig militær Fare. Hvad den danske Regering især frygter, er, at den store Forøgelse af Grænseegnens Befolkning med tyske Elementer i Løbet af en Aarrække vil afgive en gunstig Jordbund for tysk expansionistisk Propaganda og Politik. Et af tyske Flygtninge overbefolket Sydslesvig kan ikke undgaa at fremkalde et uønskeligt og farligt Spændingsforhold ved Grænsen. Det er en afgørende dansk

Interesse at søge en saadan Udvikling undgaaet. Danmarks fremtidige Sikkerhed vil i væsentlig Grad afhænge af, at Flygtningepresset i Grænseegnene ophører.

Anbringelsen i Sydslesvig af Flygtninge i hundredtusindvis har fordoblet Landsdelens Befolkning. Der findes nu, saavidt vides, et forholdsvis større Antal Flygtninge i Sydslesvig end i nogen anden Del af den britiske Zone.

Af disse Grunde fastholder den danske Regering sit Ønske om, at Flygtningene i Sydslesvig fjernes fra dette Grænseomraade.

**Uddrag af den danske Regerings Memorandum
indeholdende Regeringens Synspunkter med Hensyn til
Tysklands fremtidige Ordning, 31. Januar 1947.**

Punkt 1 og 2 omhandler politiske Spørgsmaal, hvorefter punkt 5 og 6 omhandler borgerlige og demokratiske Rettigheder og Sikringen af de ikke-tyske Folkegruppers Rettigheder. Derefter omhandler Punkt 7 de danske nationale Interesser i Sydslesvig. Punkt 8 rejser Kravet om administrativ Adskillelse mellem Slesvig og Holsten, og Punkt 9 kræver Flygtningenes Fjernelse.

Dette Punkt har følgende Ordlyd:

Den danske Regering har tidligere gjort den britiske Regering i dens Egenskab af Okkupationsmagt i Sydslesvig opmærksom paa de alvorlige Problemer, som er opstaaet ved, at Flygtninge i hundredtusindvis er anbragt i Sydslesvig. Flygtningenes Antal er næsten lige saa stort som den indfødte Befolkning, og de er adskillige Steder i Flertal. Der findes nu, saavidt vides, et forholdsvis større Antal Flygtninge i Sydslesvig end i nogen anden Del af den britiske Zone. Sydslesvig er iøvrigt en Landsdel, som ved Bedømmelsen af Flygtningestrømmens Virkninger ikke kan sidestilles med andre Dele af Tyskland, idet der i denne Landsdel, der som nævnt har hørt til Danmark, indtil den i 1864 erobredes af Tyskerne, i Aarhundreder har været ført og stadig føres en national Kappelstrid mellem dansk og tysk Kultur. Flygtningenes Tilstedeværelse forøger i overordentlig Grad de tysksindede Dele af Befolkningen og ændrer derved dennes Sammensætning til Skade for det danske Element. Saalænge Flygtningene er i Landsdelen, vil de dansksindede faa ringere Mulighed for at gøre sig gældende i den ældgamle nationale Kappelstrid, hvis Udfald derved foregribes.

Den danske Regering har ligeledes tidligere fremhævet de uheldige Følger, som Flygtningenes Tilstedeværelse medfører for den hjemmehørende Befolkning.

Det maa forekomme betænkeligt, at der under Paaberaabelse af demokratisk Ligeberettigelse gives det fremmede Flygtningeelement, som ingen Tilknytning har til Landsdelen, og hvis Tilknytning er sket i Strid med en meget stor Del af den der hjemmehørende Befolknings Ønsker, Indflydelse paa Landsdelens Administration og Politik paa lige Fod med den i Landsdelen hjemmehørende Befolkning, idet de store Flygtningemassers Ophold i Landsdelen efter den danske Regerings Opfattelse kun kan betragtes som midlertidigt.

Den danske Regering maa derfor finde det paakrævet, at der træffes en saadan Ordning, at den hjemmehørende Befolknings berettigede Interesser sikres og navnlig, at der ved Valg til kommunale og provinsielle Raad og Forsamlinger tillægges den en afgørende Indflydelse paa dens Hjemstavns Forhold.

Dertil kommer, at Flygtningephobningen i Sydslesvig udgør en Trusel mod den danske Grænses fremtidige Sikkerhed. Omend Grænsen ikke i Øjeblikket er i Fare, er der Grund til at frygte, at den store Forøgelse af Grænseegnens Befolkning med tyske Elementer i Løbet af en Aarrække vil afgive en gunstig Jordbund for tyske expansionistisk Propaganda og Politik. Et af tyske Flygtninge overbefolket Sydslesvig kan ikke undgaa at fremkalde et uønskeligt og farligt Spændingsforhold ved Grænsen. Det er en afgørende dansk Interesse at søge en saadan Udvik-

ling undgaet. Danmarks fremtidige Sikkerhed vil i væsentlig Grad afhænge af, at Flygtningepresset i Grænseegnene ophører.

Det sidste Punkt udtaler Ønsket om, at den danske Regering er interesseret i, at Kielerkanalen staar aaben for alle Nationers Skibe.

Sydslesvigsk Forenings Henvendelse til Tremagts-Konferencen i London 5. Marts 1948.

I den skriftlige Henvendelse, Sydslesvigsk Forening har sendt Tremagts-Konferencen i London angaaende Vesttysklands Fremtid, understreger Sydslesvigerne, at Hovedparten af den hjemmehørende Befolkning staar bag de formulerede Ønsker, og at den danske Regering tidligere har fremsat enslydende Krav: Sydslesvigs administrative Adskillelse fra Holsten og Lettelse af Flygtningepresset.

I Forbindelse med Kravet om Sydslesvigs administrative Adskillelse fra Holsten foreslaar Henvendelsen, at Sydslesvig gøres til et eget Land — »Land Südschleswig« — indenfor den britiske Zone, og at Sydslesvig faar egen Landdag og egen Landsregering, direkte ansvarlig overfor Kontrolkommissionen, Regeringsapparatet bør gøres saa enkelt som muligt og i vid Udstrækning bygges paa lokalt Selvstyre.

Kravet om Lettelse af Flygtningepresset motiveres med, at den tilvandrede Befolkning nu udgør nær ved 100 % af den hjemmehørende. Der bør nedsættes en hurtigt arbejdende Kommission til at udarbejde Forslag om, hvilke Flytninger, der kan foretages til andre Dele af Tyskland, navnlig de vestlige Zoner, hvor Flygtningebelægningen gennemsnitlig kun er 15—20 pCt. Kommissionen bør endvidere undersøge Mulighederne for at skaffe Flygtningene Arbejde og Ophold i andre Lande, der maatte ønske at modtage tysk Indvandring.

Henvendelsen fortsætter: »Opfyldelsen af de nævnte Krav er efter vor Mening den eneste Mulighed for at frigøre Slesvig fra et vedholdende Tryk fra det holstenske Styre og sikre den sydslesvigske Befolkning fra at gaa under, menneskeligt, økonomisk og folkeligt, i en Strøm af fremmede Elementer.

Det er vor Overbevisning, at et administrativt selvstændigt Sydslesvig i Løbet af nogle Aar vil kunne yde en langt større Produktion til Gavn for det øvrige Tyskland og som vort Bidrag til Genopbygningen af Europa. Vi haaber ogsaa at kunne vise, at et lille Folk, der for Alvor har vendt sig bort fra Diktatur og Tvangsstyre, naar det selv faar Ansvar for sin Hjemstavns Udvikling, efterhaanden kan opbygge et demokratisk Samfund med frie Mænd, der baade har Rettigheder og Pligter. Paa den Maade vil det lille Sydslesvig kunne udvikle sig til at blive den Bro, der forbinder det frie Norden med de bedste demokratiske Kræfter i det kommende Tyskland.

Men faar vi ikke Hjælp nu, frygter vi, at vort Folk gaar under«.

Henvendelsen fra Sydslesvig til de Allierede 10. Maj 1949.

Sydslesvigsk Vælgerforening rettede den 10. Maj en Henvendelse underskrevet af Formanden S. Münchow til en Række allierede Lande, bl. a. Belgien, Danmark, Frankrig, Holland, Jugoslavien, Luxembourg, Norge, Polen, Sovjetrusland, Storbritannien, Tjecoslovakiet og U.S.A. med følgende Ordlyd:

TIL DE ALLIEREDE REGERINGER!

Efter Befrielsen 1945 stode vi dansksindede Sydslesvigere paa, at der ved Nyordningen af Tysklands Forhold vilde blive skabt en ny Status for vor Hjemstavn, der kunde sikre Frihed og Ligeret for den sydslesvigske Befolknings forskellige

Dele, og som først og fremmest vilde lægge Styrelsen af vor Hjemstavn i den sydslesvigske Befolknings egne Hænder.

Hidtil er der intet sket i den Retning. Vi maa nu se vor Hjemstavn gaa ind under den nye, vesttyske Ordning, uden at der i Besættelsestatutten eller i den vesttyske Grundlov er bestemt noget til Sikring af en fri Fremtid for Sydslesvig.

Muligheden for at bevare og fremme vort folkelige Særpræg synes derfor fremtidig at maatte afhænge af den gode Vilje hos rigstyske Myndigheder og tyske Parlater. Tilmed befinder sig stadig i vor Hjemstavn Hundredtusinder af fremmede Mennesker, der er drevet hertil af Krigen og Krigens Følger. De kan efter Sagens Natur ikke have Forstaaelse for vore Traditioner, vor Folkekultur og vore Ønsker. Derfor betyder deres Nærværelse en yderligere stor Fare for vort folkelige Særpræg.

Under disse Forhold henviser vi paany til Selvbestemmelsesretten. Dette Krav er begrundet i Sydslesvigs historiske og politiske Udvikling, og er ved flere Lejligheder tiltraadt af fremtrædende tyske Politikere, deriblandt Repræsentanter for den slesvig-holstenske Landsregering.

Paa Grundlag af en eenstemmig Vedtagelse paa Sydslesvigsk Vælgerforenings Landsmøde i Slesvig den 30. April 1949 beder vi derfor de allierede Magter saa snart som muligt tage Skridt til, at den sydslesvigske Befolknings Ret til til given Tid at afgøre sit statslige Tilhørsforhold ved en Folkeafstemning fastlægges i et Tillæg til Besættelsestatutten og i den kommende Fredstraktat om Tyskland.

APPEL TIL DEN DANSKE REGERING FRA SYDSLESVIG.

I Tilslutning til Henvendelsen til de allierede Magter er rettet en ny meget indtrængende Appel til den danske Regering. Denne Henvendelse er underskrevet af Formændene for Sydslesvigsk Forening og Sydslesvigsk Vælgerforening, Rektor Niels Bøgh Andersen og Smedemester S. Münchow. I denne Henvendelse udtales bl. a.:

Om faa Uger vil Vesttyskland efter alt at dømmes være en Kendsgerning som statslig Enhed, og Sydslesvig vil være en Del af dette Vesttyskland. Hverken i Besættelsestatutten eller i den vesttyske Forfatning er der fastsat særlige Regler til Ændring af den danske og den frisiske Befolkningsdels frie Fremtid i Sydslesvig. Der er i Dag meget ringe Udsigt til Løsning af de for Sydslesvigs Danskhed afgørende Spørgsmaal.

Vi mener nu at maatte have klar Besked af Hensyn til de allierede Magter, herunder Danmark, om Sikring af Selvbestemmelsesret for Sydslesvig.

Vi venter, at Danmark i denne Stund overfor Hovedmagterne vil støtte det sydslesvigske Krav, i det mindste ved at gaa ind for:

At det i et Tillæg til Besættelsestatutten for Vesttyskland og i den tyske Fredstraktat bestemmes, at den sydslesvigske Befolkning skal have Ret til til given Tid at kræve en fri Folkeafstemning blandt de hjemmehørende Sydslesvigere om, hvorvidt vor Hjemstavn skal høre til Danmark eller til Tyskland, — under Forudsætning af, at Danmark til den Tid erklærer sig rede til at drage Konsekvensen af Afstemningen.

Dermed vil man sikre os Retten til at rejse Spørgsmaalet til sin Tid, uden at Danmark paa Forhaand er bundet. Saa har vi et Grundlag at arbejde paa, et Haab om, at den Dag kan komme, da vi med Stemmesedlen i Haand selv kan aabne Porten til Danmark.

Uden en saadan Støtte vil det se mørkt ud for os. Blandt andet maatte vi saa regne med en faretruende Forøgelse af den Udvandring af dansksindede Sydsles-

vigere, der allerede er begyndt paa Grund af de meget vanskelige Forhold i Landsdelen og den usikre politiske Fremtid.

Dette vilde bringe selve Grundlaget for det danske folkelige Arbejde i Sydslesvig i Fare.

Hvis Danmark ikke vil give os Haab til Fremtiden, maa vi fralægge os Ansvaret for en Udvikling, der i det lange Løb kan faa skæbnesvangre Følger baade for Sydslesvig og for Nordslesvig.

RETTELSER:

Side	99	16.	L.	f.	n.	865, læs: 965.
»	124	9.	»	»	o.	yngre Broder, læs: yngre Søn
»	125	2.	»	»	n.	1282, læs: 1182.
»	126	14.	»	»	o.	1153, læs: 1253.
»	155	10.	»	»	n.	Husby, læs: Ugle.
»	157	12.-13.	»	»	o.	var Ejer af Klostret, læs: var Ejer af Jorden.
»	246	4.	»	»	o.	1864, læs: 1684.
»	309	6.-7.	»	»	o.	Joh. Fr. List, læs: Joh. Fr. Licht.
»	345	3.	»	»	o.	vinde i Betydning, læs: faa.
»	430	9.	»	»	n.	13. Novbr., læs: 15. Novbr.
»	457	19.	»	»	o.	Egerus, læs: Esgrus.
»	458	5.	»	»	o.	Kærlum, læs: Karlum.
»	474					C. L. Jensen, læs: C. L. Jessen.
»	494	13.	»	»	o.	Tørning, læs: Tønning.
»	566	9.	»	»	o.	Seminarieforstander, læs: Seminarielærer.
»	580	8.	»	»	n.	Degration, læs: Degradation.
»	617					Houge Hallig, læs: Hallig Hooge.
»	620	10.	»	»	n.	Fredsted, læs: Frederiksstad.
»	637	9.	»	»	o.	gt., læs: ght.
»	637	8.	»	»	n.	sydøstjydsk, læs: sydvestjydsk.
»	694	12.	»	»	n.	afvalmende, læs: afvalmede.
»	696	8.	»	»	o.	Forstand, læs: Forstad.
»	726	15.	»	»	n.	Vinstrup, læs: Winstrup.
»	731	10.	»	»	n.	Johs. Evald, læs: Johs. Ewald.
»	739	16.	»	»	o.	Ulnæs, læs: Ulsnæs.
»	1023	7.	»	»	o.	tillid, læs: tillod.
»	1027	17.	»	»	o.	1947, læs: 1937.
»	1056	16.	»	»	o.	Kirkelaag, læs: Kistelaag.
»	1107					Billedunderskrifterne er byttet om.

INDHOLD AF TREDIE BIND

AANDENS OG HAANDENS VIRKE

<i>Handel, Haandværk og Industri.</i> Af Dr. oecon. HANS PETER JACOBSEN	Side 1019
<i>Kunsten i Sydslesvig — Et Rids.</i> Af Museums- inspektør, cand. mag. JØRGEN PAULSEN	Side 1037
<i>Litteraturen i Sydslesvig.</i> Af Redaktør OTTO ASMUS THOMSEN	Side 1113
<i>Arbejdet under skiftende Forhold.</i> Af Journalist J. N. JENSEN	Side 1129
<i>Chr. Paulsen.</i> Af Professor, Dr. phil. KNUD FABRICIUS	Side 1145
<i>Gustav Johannsen.</i> Af Højskoleforstander, cand. mag. HANS LUND	Side 1157
<i>Jens Jessen,</i> Af Redaktør A. SVENSSON	Side 1175
<i>Ernst Christiansen.</i> Af Redaktør J. BOGENSEE ...	Side 1197
<i>Sydslesvigske Biografier.</i> Af Redaktør J. BOGENSEE	Side 1205
<i>Sydslesvig i Krigens og Forventningens Tegn.</i> 1939—1949. Af Dr. phil. VILH. LA COUR og cand. mag. NIELS PETERSEN	Side 1257
<i>Litteratur om Sydslesvig.</i> Af Bibliotekar JAKOB PETERSEN	Side 1367
<i>Person- og Stedregister.</i> Af Bibliotekar AAGE BONDE	Side 1425
<i>Sydslesvigske Aktstykker</i>	Side 1467

Redaktion MORTEN KAMPHØVENER

Vignetter V. Guttorm Pedersen

Papir Norsk uglittet
Belgisk og engelsk
krideret Kunsttryk

Skrift Hollandsk Mediæval

Reproduktioner Hammerschmidts Kliche-Fabriker

Tryk F. Schur & Co. Horsens A/S.